

Tartalomjegyzék:
SOPRONI SZEMLE

HELYTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT

XXXV. ÉVF.

1981

1—4. SZÁM

Alapította: Heimler Károly

Kiadja:

a Győr-Sopron megyei Lapkiadó Vállalat

Főszerkesztő: MOLLAY KÁROLY

A szerkesztőség tagjai:

BOGNÁR DEZSŐ, FARKAS IMRE, GOLLNHOFER SÁNDOR, HÁRS JÓZSEF
 olvasószerkesztő, HILLER ISTVÁN titkár és technikai szerkesztő, KÖRNYEI ATTILA,
 NYESŐ IMRE

Tartalomjegyzék:

Lap

<i>Baumann József</i> : A soproni gázmű története (1865—1978)	1, 97, 193
<i>Feld István</i> : A nagylózi temetőkápolna építéstörténete	289
<i>Hencz József</i> : Sopron város hosszútávú fejlesztési irányelveiről (1981—1995)	218
<i>Pichler János</i> : A Fertő-táj tudományos kutatási terve	33, 129

HELYTÖRTÉNETÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI

<i>Mollay Károly</i> : Földrajzi neveink magyarázatáról	237
<i>Schneider Lipót</i> : Sopron város fejlesztésének egyes kérdései	142
<i>Szabó Jenő</i> : A háború és a felszabadulás krónikájához	43
<i>Varga Gyula</i> : Pusztacsalád a két világháború között (1918—1945)	313

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

<i>Berecz Dezső</i> : A soproni színészet vergődése a két világháború között	161
<i>Berecz Dezső</i> : Nagy színészek soproni kezdései	259
<i>Fogarassy László</i> : Hamelin tábornok egy titkos jelentés tükrében	48
<i>Fogarassy László</i> : Iratok az osztrák—magyar határkérdés történetéhez III. rész	156
<i>Garád Róbert</i> : A Fertő vitorláséletének múltjából	251
<i>Gömöri János</i> : Római út és téглаégető kemenca Fertőrákoson	59
<i>Jakus Lajos</i> : A soproni Mesterképző Intézet (1829—1858)	343
<i>Keresztényi József</i> : Soproni kis olimpiatörténet	172
<i>Kiss Jenő</i> : Néprajzi-nyelvi érdekességek Mihályiból	72
<i>Merényi László</i> : Az 1918. januári sztrájk és Sopron vármegye	356
<i>Németh Péter</i> : Civitas et suburbium (Adatok Sopron korai várostörténetéhez)	50
<i>Rác Józsefné</i> : Sopron város utcáfásításairól	67
<i>Szabó Jenő</i> : Pellican Ignác Lőrinc városi fegyvertáros számadása az 1692. évről	331

SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE

<i>Faragó Sándor</i> : A Rábaközi Múzeum második évtizede (1971—1980)	266
<i>Gollnhofer Sándor</i> : Szabó Alajos kiállítása Budapesten	361
<i>Hiller István</i> : Beszámoló a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Sopron városi Szervezetének 1980. évi munkájáról	176
<i>Knopp András</i> : Szervátiusz Jenő Cantata Profana című műve Sopronban	80

MEGEMLEKEZÉSEK

Czuczor Ernő 1895—1980 (<i>Baranyai Lenke</i>)	86
Fászl István soproni ornitológus 1838—1900 (<i>Csaba József</i>)	275
Horváth B. Jenő 1922—1970 (<i>Fábján Lajos</i>)	183
Karsai Ferenc Géza 1905—1981 (<i>Ványó Tihamér</i>)	366
Nyolc soproni esztendő (Emlékezés Komor Géza születésének 80. évfordulójára (<i>Fábján Lajos</i>))	278
Schneider Lipót 1895—1981 (<i>Hárs József</i>)	368

SOPRONI KÖNYVESPOLC

Bárdos Kornél: Győr zenéje a XVII—XVIII. században. Bp., 1980. (<i>Mollay Károly</i>)	188
Berghofer, Josef: Müllendorf. Eisenstadt, 1980. (<i>Mollay Károly</i>)	187
Die Volksgruppen in Österreich. Integratio-Jahrbuch XI—XII. Herausgegeben von Ernő Deák. Wien, 1979. (<i>Vörösmarty Géza</i>)	90
Geosits, Stefan: 700 Jahre St. Jakobskirche und Pfarre Klingebach. Wien, 1976. (<i>Mollay Károly</i>)	187
Halász Zoltán: Magyarország. Bp., 1980. (<i>Metzl János</i>)	89
<i>Hiller István—Mastalirné Zádor Márta</i> : Sopron bibliográfiája az 1980. évre	370
Kiss Jenő: A cipézmesterség szakszókincse a rábaközi Mihályiban. Bp., 1981. (<i>Mollay Károly</i>)	285
Ladányi Andor: Az egyetemi ifjúság az ellenforradalom első éveiben (1919—1921). Bp., 1979. (<i>Fogarassy László</i>)	284
Lagzi István (szerk.): Tanulmányok a magyarországi lengyel emigráció történetéből 1939—1945. Bp.—Szeged, 1979. (<i>Mollay Károly</i>)	89
Lindeck-Pozza, Irmtraut: Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg. III. Band: Die Urkunden von 1301 bis 1327, mit Nachträgen von 1233 bis 1301. Wien—Köln—Graz, 1979. (<i>Mollay Károly</i>)	282
Majer Antal: A Bakony tiszafása. Bp., 1980. (<i>Hiller István</i>)	190
Nagy, Josef—Gruber, Oswald (red.): 700 Jahre Neckenmarkt 1279—1979. Eisenstadt, 1979. (<i>Mollay Károly</i>)	187
Nördliche Dreiländerecke. Innsbruck, 1980. (<i>Mastalirné Zádor Márta</i>)	185
Rosnak, Hans (red.): Die Stadt Oberpullendorf. Graz, 1979. (<i>Óvári Antal</i>)	286
Scheiber Sándor (szerk.): Magyar—zsidó oklevéltár. XVIII. kötet. (1290—1789). Bp., 1980. (<i>Mollay Károly</i>)	87
Studia Judaica Austriaca. I—VII. Band. Wien—Eisenstadt, 1974—1980. (<i>Mollay Károly</i>)	283
Tarnóc Márton: Erdély művelődése Bethlen Gábor és a két Rákóczi György korában. Bp., 1978. (<i>Kovács József László</i>)	93
Zisper, Lorenz: Festschrift 350 Jahre Schlacht bei Lackenbach und Neckenmarkter Fahnnenschwingen. Eisenstadt, 1970. (<i>Mollay Károly</i>)	187
Zsolt Róbert: Kirándulók könyve. Bp., 1976. (<i>Hárs József</i>)	285
<i>Levélszekrény</i>	190, 287, 383
<i>Helyreigazítás</i>	95, 191
<i>Munkatársaink</i>	95, 191, 287, 383
<i>Inhaltsverzeichnis</i>	96, 192, 288, 384

A KÉPEK JEGYZÉKE

1. *Arcképek*

Fászl István	277
Horváth B. Jenő	183
Karsai Ferenc Géza	367
Komor Géza	278
Pátzay Pál	269
Schneider Lipót	369

2. *Bélyeg*

Jubileumi Fertő-bélyeg 1937	258
-----------------------------	-----

3. *Emléktáblák*

Fászl István emléktáblája	276
Flandorffer Ignác emléktáblája	7

4. *Építészeti emlékek*

a. közeli és távoli vidékek

Fertőszéplak: fűrészfogas házcsoport	137
Nagylocs: temetőkápolna	190, 291, 293, 295, 297, 299, 300, 303, 307, 309, 310, 311, 312
Pusztacsalád:	
az Újhelyi-kastély	315
FAKSZ-ház az Új utcában	329
uradalmi cselédlakások	317
urasági major	319

b. Sopron

Lebontásra ítélt lakóházak	147, 149
Szt. György u. és Új u. sarok	143
Volt Tüzép-telep az állomás előtt	145

5. *Fertő*

Fürdőtelep	256
Havasi partfutók	133
Hidrometeorológiai észlelő állomás	131
Vázlatos földtani szelvény	135
Vitorlások	35, 253, 255, 257

6. *Ipartörténet*

A soproni gázmű:

a. épületek

Az Ágfalvi úti bontóépület	119
A kemenceház (1941)	101
A kemenceház lerobbanás előtt (1979)	124

A magasított kemenceház (1954)	107
A tisztítóberendezések épülete (1960)	111
Az üzemvezető lakása (1866)	5
Gázkompresszor és mérőház	121
Üzemi épület (1939)	210

b. grafikonok

Gázfogyasztás megoszlása	
1950—63	125
1963—78	126
Gázfogyasztók száma	
1945—60	105
1960—76	117
Gázleadás 1874—1974	13, 19, 23, 103, 126, 127, 195, 196
Gáztermelés 1867—1976	11, 21, 98, 99, 103, 117

c. ipari létesítmények

A gömbgáztartó szerelése (1965)	112, 113
Az új, 4500 m ³ -es gáztartó (1955)	109
Benzintartályok az Ágfalvi úton	121
Csőszigetelés (1955)	201
Gázmérőhitelesítő harang (1955)	199
Gáznyomásmérő műszertábla (1866)	9
Levegős bontó az Ágfalvi úton (1975)	123
Vízgőzös bontó az Ágfalvi úton (1975)	123

7. *Iskolatörténet*

Szabó József kézírata	353
Kézíratos kimutatás 1832-ből	355

8. *Képzőművészet*

Részletek a kapuvári Pátzay-kiállításról	270, 271, 273
Szabó Alajos:	
Elmúlás	363
Grasse	362
Jakabhgyei csőszház	364
Szlovákia	365
Szent István szobor (Pusztacsalád)	327
Szervátiusz Jenő: Cantata profana (színes műmelléklet)	80-hoz

9. *Múzeumok*

Kapuvár: a múzeum bejárata	266
Kapuvár: Soós István	268

10. Néprajz

Mihályi:	
húshagyókeddi bohócjárás	72
borító, burkus	73
szomogy, csobolyó	75
puttony, gádor	77
kóter, hidasvályú	78
fennállóverem és izékkévék	79
kalinkó	80
Pusztacsalád:	
fekete zsinóros, kék posztó kabát	325
gazdasági udvar	323
községi kút	321

11. Régészet

a. városi emlékek

Az Árpád-kori Sopron alaprajza	53
--------------------------------	----

b. megyei emlékek

Fertőrákos:	
római lelőhelyek	59
római villa, út és tégláégető	60—66

12. Soproni részletek

A Május 1. téren lebontott vízmedence és szökőkút	151
Egykori szökőkút az Erzsébet-kertben	152
Fák	68, 69, 70, 71
Leszerelt óra a Széchenyi téren	154
Nem működő óra a Lenin krt. 2. sz. házon	155
Nem működő szökőkút a múzeum parkjában	153

13. Sporttörténet

A győztes női gyorsváltó (1952)	174
Keglovich László	175
Owens és Soproni II.	173
Üdvözlét Berlinből (1936)	174

14. Térképek

A Fertő magyar területe	40—41
A XI. sz.-i megyeszékhelyek egyházai	57
A Vicai—Lózi családok középkori birtokai	301
Kanizsai-birtokok Sopron megyében	239
Középkori helyneveink	248—249

An aerial, black and white photograph of the city of Sopron, Hungary. The image shows a dense urban landscape with numerous buildings, mostly with gabled roofs. A prominent church spire with a dome is visible in the center-right. The city is situated on a hillside, with a river or canal visible at the bottom. The title 'SOPRONI SZEMLE' is overlaid in large, blue, serif capital letters across the top of the image.

SOPRONI SZEMLE

XXXV. ÉVFOLYAM 1981. 1. SZÁM

SOPRONI SZEMLE

A soproni Városi Tanács és a Városszépítő Egyesület helytörténeti folyóirata

Alapította: Heimler Károly

Főszerkesztő: MOLLAY KÁROLY

A szerkesztőség tagjai:

BOGNÁR DEZSŐ, FARKAS IMRE, GOLLNHOFER SÁNDOR, HÁRS JÓZSEF
olvasószerkesztő, HILLER ISTVÁN titkár és technikai szerkesztő, KÖRNYEI ATTILA,
NYESŐ IMRE

Tartalomjegyzék:

	Lap
<i>Baumann József</i> : A soproni gázmű története (1865—1978) I. rész	1
<i>Pichler János</i> : A Fertő-táj tudományos kutatási terve I. rész	33
<i>Helytörténetírásunk időszerű kérdései</i>	
<i>Szabó Jenő</i> : A háború és a felszabadulás krónikájához	43
<i>Kisebb közlemények</i>	
<i>Fogarassy László</i> : Hamelin tábornok egy titkos jelentés tükrében	48
<i>Németh Péter</i> : Civitas et suburbium (Adatok Sopron korai várostörténetéhez)	50
<i>Gömöri János</i> : Római út és téglágető kemence Fertőrákoson	59
<i>Rácz Józsefné</i> : Sopron város utcafasításairól	67
<i>Kiss Jenő</i> : Néprajzi-nyelvi érdekességek Mihályiból	72
<i>Sopron kulturális élete</i>	
<i>Knopp András</i> : Szervátiusz Jenő Cantata Profana című műve Sopronban	80
<i>Megemlékezések</i>	
<i>Baranyai Lenke</i> : Czuczor Ernő (1895—1980)	83
<i>Soproni könyvespolc</i>	
<i>Mollay Károly</i> : Scheiber Sándor (szerk.): Magyar-zsidó Oklevéltár XVIII. kötet (1290—1789). Budapest, 1960	87
<i>Mollay Károly</i> : Lagzi István (szerk.): Tanulmányok a magyarországi lengyel emigráció történetéből 1939—1945. Budapest—Szeged, 1979	89
<i>Metzl János</i> : Halász Zoltán: Magyarország, 1980	89
<i>Vörösmarty Géza</i> : Die Volksgruppen in Österreich. Integratio-Jahrbuch XI-XII. Herausgegeben von Ernő Deák. Wien, 1979	90
<i>Korács József László</i> : Tarnóc Márton: Erdély művelődése Bethlen Gábor és a két Rákóczi György korában. Budapest, 1978	93
<i>Munkatársaink</i>	95
<i>Inhaltsverzeichnis</i>	96

SOPRONI SZEMLE

HELYTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT

XXXV. ÉVFOLYAM

1981

I. SZÁM

Baumann József:

A soproni gázmű története (1865—1978)

Bevezetés

1. A soproni gázgyár története több ok miatt is figyelmet érdemel nemcsak a szakmában dolgozók, hanem a laikusok és különösen Sopron város lakói részéről is. Az országban létesült gázgyárak közül egyedül a soproni épült idegen tőke kizárásával, a város polgárai által megvásárolt részvények ellenértékéből. A gázgyár történetét a részvénytársaság közgyűlésein és igazgatósági ülésein felvett és a város levéltárában őrzött jegyzőkönyvekből az alapítás évétől, 1865-től, a múlt század végéig nyomon lehet követni és azokból a nyugati határszélen fekvő város társadalmi és szociális viszonyaira, a kezdődő iparosodásra, lakóinak gondolkodásmódjára is fény derül.

A gáztermelésnek és a fogyasztók számának változását feltüntető grafikonok szemléletesen ábrázolják az életkörülmények javulását 1945 után. Az ötvenes évek végén feltárt hazai földgázlelőfordulások a fejlődést addig el sem képzelhető mértékben teszik lehetővé és országunk több gázgyarához (Győr, Pécs, Szombathely, Székesfehérvár) hasonló új, részben ideiglenes technológiát és megoldásokat igényelnek Sopronban.

Ma már Sopron város szinte minden lakója használja a gázt, ezért is számíthat széleskörű érdeklődésre a gázgyártás technológiája és annak változása 110 év folyamán. A gázfogyasztás, a fogyasztói létszám és az időszakos gázleadás ingadozását feltüntető diagramok, melyek világosan jelzik az emberi kutatás eredményeit és az életszínvonal emelkedését, nemcsak egy kisváros, Sopron, hanem országunk fejlődésére is jellemzők.

A történet krónikása az utolsó ötven évben a gyár üzemmérnöke, főmérnöke, igazgatója, majd bejáró nyugdíjasa volt és így ez időszaknak nemcsak eseményeiről, hanem a döntések okairól is számot tud adni.

Köszönetet mondok a soproni levéltár igazgatójának, Horváth Zoltánnak, dolgozóinak, Tirnitz Józsefnek és Varga Imrénének, akik felvilágosításaikkal, tanácsaikkal és segítségnyújtásukkal nagy mértékben megkönnyítették munkámat.

A történet megírásának alapjául szolgáló jegyzőkönyvek, főkönyvek, üzemi naplók, szerződések nagyobbik része Sopron város levéltárában, az újabbak pedig a soproni gázmű levéltárában vannak.

2. A soproni gázgyár 97 éven át kizárólag, további 13 éven át pedig nagy részben szénlepárlás útján állította elő a városi gázt. 1943-ig a szenet samottból készült ovális keresztmetszetű, vízszintes zárt retortákban, 1944-től négyszögű függőleges kamrákban hevítették fel 1000—1200 C°-ra, miközben főleg hidro-

géből (H), szénmonoxidból (CO), metánból (CH₄) és nitrogénből (N) összetett gáz keletkezett.

A kemence fűtése rendszerint koksszal történt, aminek mennyiségét a kigázósított szén %-ában fejezik ki (pl. 20% aláfűtés 100 kg szénhez 20 kg kokszt elhasználását jelenti).

A gázt egy szivattyú szívta el és nyomta különböző tisztítóberendezéseken át a gáztartóba, a tartó harangjának súlya nyomta tovább az elosztó csőhálózatba. A tisztítóberendezés a nedvességet és a kátrány egy részét kondenzáló hűtőkből, kátrányleválasztókból, ammóniakmosóból, végül a kén- és cianvegyületeket megkötő száraz tisztítószekekrényekből állt. A lepárlás befejezése után a retortákban visszamaradt a majdnem tisztán szénből (C) álló lyukacsos kokszt, a kátránymedencében pedig összegyűlt a kátrány, hasznosítható melléktermékként.

A gáz elosztása eleinte öntöttvas csövekben, bevezetése a házakba és ottani szétoztása pedig kovácsolt vasból készült ún. gázcsövekben történt. A jelenleg szénhidrogének bontása útján történő gáztermelés ismertetésére később kerül sor.

A gázgyár története öt időszakra osztható. Az első a részvénytársaság megalakulásától, 1865-től az 1897. évig tart. Ebben az időben a részvények kizárólag a város lakóinak tulajdonában vannak, akik minden határozatukban figyelembe veszik a város lakosainak érdekét. A gázfogyasztás oroszánrésze világítás céljára történik, ennek eleinte fele, későbbben harmada, végül negyede utcavilágításra. A kilencvenes években megjelennek a gázmotorok, főzők, tűzhelyek és kályhák is, ezek gázfogyasztása azonban elenyésző a világításéhoz képest.

1897/98-ban a részvények idegen, főleg belga tőkészek kezébe kerülnek, akik a várostól nyert koncesszió alapján megkezdik a villamosáram szolgáltatását is. A villamosság kezdi kiszorítani a gázt a világításból, a kiesést azonban pótolja a gyorsan szaporodó gázfűzők és tűzhelyek fogyasztása. Ez a második időszak 1918 végéig tart, amikor szénhiány miatt le kell állítani az üzemet.

A harmadik szakasz, a szünetelés, 11 évet ölel fel; ezalatt mindössze 1922-ben folyik gáztermelés 8 hónapon át és ez is a réginek mindössze 25%-át teszi ki. Közben főleg dr. Schindler András polgármesterhelyettes ténykedésével a város rászorítja a részvényeseket részvényeik eladására. A vétel céljára 50 éves törlesztésre felvett hitel értéke az infláció következtében minimálisra csökken, a város 1924-ben papírkoronában visszafizette és így szinte ingyen jutott a gázgyár és a villamosmű birtokába.

A város 1929-ben helyezi újra üzembe a gázgyárat, ekkor kezdődik a negyedik szakasz és tart az 1950. évig. Miután a villamos áram a világítást teljesen meghódította, a gázlámpák mindössze a Várkerület (Lenin krt.) és a Deák tér (Május 1. tér) járdájának megvilágítására szolgálnak. Sütésre, főzésre, vízmelegítésre és legfeljebb a fürdőszoba fűtésére szolgál a gáz. A magas költségek miatt a fogyasztók száma és a gázfogyasztás csak lassan emelkedik.

Az ötödik, 1950-ben kezdődő korszak a dinamikus fejlődésé. Gyorsuló ütemben nő a gázfogyasztók száma és a lakosok gázzal való ellátottsága Sopron városban ma már 100%-osnak mondható. 1961-ben a földgázt és propán-butánt bekapcsolják a gáztermelésbe és növelik azt olyan mértékben, hogy mind több lakás látható el az igen nagy kényelmet jelentő gázfűtéssel.

3. Tudomásunk szerint a soproni utcák kivilágítására először a kurucok ostroma alatt, 1705 decemberétől 1706 júniusáig került sor szurokfákllyakkal abból a célból, hogy támadás esetén mindenki eljuthasson oda, ahová védkötelezettsége szólította.¹ A XVIII. század végétől kezdve rendelet írta elő az Elő- és Hátsókapu kivilágítását gyertyával, a XIX. század első évtizedeiben pedig Buda és Pest mintájára Sopron forgalmasabb utcáit olajlámpa világította meg.

A gázvilágítás előnyeinek híre Angliából korán eljutott Sopronba, és a városi tanács 1817. január 3-i ülésén felvetették a kérdést, nem volna-e lehetőség a város utcáinak „éghető levegővel” (*brennbare Luft*) történő megvilágítására. Megbízták a város három patikusát, hogy dolgozza ki a tervet a kérdés megoldására.² A szakvélemény szerint tíz laboratóriumra lenne szükség, mindegyikben nagy tartályokra a mésvíz, a kátrány és a gáz tárolására. A termelést 3 munkás végezné 40 négyszögöl (kb. 142 m²) alapterületű helyiségben. A gáz vezetésére a házak falára erősített olajfestéssel mázolt 2—5 cm átmérőjű vörösrézcső szolgálna. A berendezés létesítésére szükséges összeg meghaladja a százezer forintot és rendkívül magasak az üzemeltetés és fenntartás költségei. Ezért a tanács a kérdést levette a napirendről, mert nem jöttek rá, hogy a javaslat rendkívül hiányos tájékozottság alapján készült és mert úgy találták, merész dolog lenne a közeli Bécsset megelőzni. Bécs azonban 1833-ban felállította első gázgyárát és a nagy várost látogató soproni polgárok személyesen is megcsodálhatták az utcai gázlámpák fényét.

1843-ban a magát mechanikusnak nevező sarkadi Nagy Lajos a városházán gázvilágítást és mechanikai készülékeket mutatott be anélkül, hogy az eset nagyobb visszhangot keltett volna.

Az ötvenes évek közepén Pesten, Pozsonyban és Temesváron, 1863-ban Debrecenben létesült gázgyár és Sopron polgárai úgy vélték, városunkban is megvan a lehetőség a korszerű világítás megvalósítására.

A város felhívására 1865-ben több ajánlat is érkezett gázgyár létesítésére, közöttük a müncheni Rüdiger cégé látszott a legmegfelelőbbnek és a város tárgyalásokat kezdett vele a koncesszió kiadásáról. Flandorffer Ignác (1816—1891) bor- és fűszerkereskedő (arcképe: SSz. 1973, 355) ekkor lépett a nyilvánosság elé terveivel. Flandorffer energiával teli, világot járt, széles látókörű, kiváló ítélőképességű ember volt és ezeken kívül megvolt benne az önzetlenség ritka emberi tulajdonsága. Polgártársai körében nagy tekintélye volt: már 1848-ban polgármesterré akarták választani, de a kivánságnak nem tett eleget. Bornagykereskedése átlagon felüli jövedelmet biztosított számára, és bécsi irodája gyakori látogatása akalmával alaposan megismerte a császárvárost és hasznos ismeretsegekre tett szert. Bécsben látta meg sok polgártársával együtt a gázlámpákat és hallott óriási előnyeiről az olaj- és petróleumlámpával szemben. Azt is felismerte azonban, hogy a gázgyártás igen jövedelmező vállalkozás és hogy a város szempontjából milyen előnyös, ha a gázgyárát nem idegenek, hanem saját polgárai irá-

¹ GySmL. 2. sz. (Sopron város): Gázgyári jegyzőkönyvek. A tanulmány felvételeit és rajzait a szerző készítette.

² Az előzményekkel és a gázgyár történetének első szakaszával e folyóiratban már foglalkozott Schindler András: Sopron közüzemi politikája. SSz. 1942, 153—161; Molnár József: A százéves Soproni Gázgyár története. SSz. 1947, 30—42.

nyítják. Az utcavilágítás gázfogyasztása ugyanis eleinte meghaladja a lakosokét és később is a termelés jelentős részét igénybe veszi.

Május 10-re összehívta a célja megvalósítására alkalmasnak ítélt tíz polgártársát és a következőkről tájékoztatta őket: Märkl építőmesterrel együtt megtekintették a közeli Wiener-Neustadt-i gázgyárat és az ott látottak és kapott felvilágosítás alapján költségvetést dolgoztak ki. Eszerint a soproni gázgyár 120 ezer forintból megépíthető, az évi termelési költségek az alaptőke 5⁰/₁₀-os kamatával együtt 20 600,— frt-ot tennének ki, a bevételek pedig 25 400,— frt-ra becsülhetők. Miután a befektetés jövedelmező, úgy véli, városunkban található elég pénz egy fenti alaptőkéjű részvénytársaság létrehozására. Javasolja, alakítsanak bizottságot, amely íveken összegyűjti a részvényjegyzéseket, kidolgozza az alapszabályokat és lebonyolítja a felső hatóságokkal szükséges tárgyalásokat.

Jelenlevők a bemutatott tervekből és számításokból megállapítják, hogy a befektetett tőke bőven kamatozik és hogy a városi tanács a koncesszió kiadásánál a kedvezőbb feltételek miatt előreláthatólag a soproni részvénytársaság javára fog dönteni. Elhatározzák vállalat alapítását 120 ezer forint alaptőkével, amit 600 darab egyenként 200 forint értékű részvény kibocsátásával biztosítanak.

A javasolt bizottság tagjaivá a következőket választják meg: Flandorffer Ignác, Braun Nándor szappanfőző, Kugler Henrik aranyműves, Lenck Sámuel nagykereskedő, Müller Paulin kereskedő, Petrik József kalapos, dr. Schwartz Miklós ügyvéd és Zettl József ecetgyáros.³ A bizottság működésének első eredményeként Simon János főispáni helytartó 1865. május 28-án engedélyt ad a részvényjegyzők összehívására és megbízza Kánia József polgármestert, hogy a tanácskozáson mint királyi biztos vegyen részt.

4. A részvényjegyzők első gyűlését már az engedély kelte után négy nappal, június 1-én megtartják. A gyűlésen Flandorffer pontról pontra ismerteti az alapszabálytervezetet, azon több módosítást hajtanak végre: a részvények összege a részvénytársaság jóváhagyása után fizetendő be 5 egyenlő részletben 2 havi időközökben, a társulat neve Oedenburger Gas Actien Gesellschaft, magyar neve pedig: Légszeszvilágítási Részvénytársaság Sopronban. Az alapszabályok szerint az évenként tartandó közgyűlés résztvevői a részvényesek; 1—4 részvény tulajdona 1 szavazatra jogosít, 5—10 részvényé 2-re, 11—20-é 3-ra, 20-nál több részvény tulajdonosának szavazata pedig 4 szavazatnak számít. A vezető bizottság (Ausschuss, később igazgatóság) a közgyűlésen megválasztott elnökből és 12, Sopronban lakó részvényesből áll. Érvényes határozathoz az elnök és legalább 6 tag jelenléte szükséges.⁴

Kimondják, hogy az alapszabálytervezetet jóváhagyásra sürgősen be kell nyújtani a helytartótanácsnak, és a városnál el kell járni a koncesszió elnyerése érdekében. A város vezetősége tisztában volt azzal, hogy a közbiztonság, tűzbiztonság, a város és polgárai anyagi helyzete szempontjából milyen előnyt jelent, ha a gázgyár soproni polgárok tulajdonában van, ezért örömmel fogadta Flandorffer kezdeményezését és hajlandónak mutatkozott arra, hogy megkösse a koncessziós szerződést a megalakítandó részvénytársasággal.

Az engedélyek kiadása már akkor is hosszú ideig tartott, az alapszabályok jóváhagyása 8 hónapot vett igénybe, ezért a részvényesek első közgyűlését a

3 GySmL. 2. sz. (Sopron város): Gázgyári jegyzőkönyvek; Karner Lajos szíves közlése.

4 GySmL. 2. sz. (Sopron város): Gázgyári jegyzőkönyvek. A következő fejtegetések elsősorban e jegyzőkönyveken alapulnak.

helytartótanács 1866. jan. 28-án kelt engedélye alapján febr. 28-án lehetett megtartani a tanács által kijelölt királyi biztos (*landesfürstlicher Commissair*) jelenlétében. A közgyűlés tudomásul vette az alapszabályok jóváhagyását, de fenntartotta magának a jogot, hogy az illetékes hatóságnál eljárjon az engedélynek a társaság önrendelkezési jogát korlátozó és a társaság felett gyámkodó azon rendelkezése ellen, hogy a királyi biztos a társaság gyűlésein bármikor részt vehet és a társaság irataiba betekinthes. Miután a részvényeket 79 darabbal túljegyezték, azok, akik 15-nél többet jegyeztek, lemondanak a 15 feletti részvényeiről, hogy így mindenki, aki részvényt jegyzett, tagja lehessen a társaságnak.

1. Az üzemvezető 1866-ban épült lakása.
Falán az alapító Flandorffer Ignác emléktáblája

Az elnöklő Flandorffer Ignác megállapítja, hogy a részvénytársulat a jóváhagyott alapszabályokkal megalakult és felkéri a jelenlévőket a vezetőség megválasztására. 152 szavazatot adtak le, elnökké nagy szótöbbséggel Flandorffer Ignác fűszerkereskedőt, helyettesévé dr. Boór Gyula ügyvédet választották. A 14 igazgatósági tag és 4 póttag foglalkozása a következőképpen oszlott meg: 8 iparos (köztük 3 cukorfőző, 2 szeszfőző), 4 kereskedő, 2 orvos, 2 tisztviselő, 2 ügyvéd. Ezután az elnök ismerteti a várossal kötendő szerződés tervezetét, a közgyűlés pedig felhatalmazza a vezetőséget, hogy annak alapján a várossal a szerződést kösse meg, vásároljon telket és tegyen meg minden, a gázgyártás mielőbbi megindításához szükséges intézkedést. A költségek fedezésére minden részvény után 14 napon belül 5 forintot be kell fizetni, a részvények ellenértéke pedig a társulat jóváhagyása után öt hónapon belül havi egyenlő részletekben fizetendő ki. Látszik, hogy a város polgárainak jelentős része jó módban élt, hiszen egy részvény ára egy munkás évi keresetét meghaladta, mégis a részvényeket 13⁹/₁₀-al túljegyezték.

A részvénytársulat megalakulásával megkezdődik a gázgyár történetének első 30 éve, ami a megmaradt igazgatósági és közgyűlési jegyzőkönyvek alapján pontosan nyomon követhető. Ez alatt a gázt csak világításra használták, a fejlődés igen lassú volt és a gyár soproniak tulajdonában maradt.

A megválasztott vezetőség nagy lendülettel lát munkához: február 28-a és április 3-a között négy ülést tartanak. Március 6-án a gáz árát állapítják meg, magánosok számára 1000 köblábanként 6 frt-ban, ami évi 3 400 000 köbláb fogyasztás mellett csökkenni kezd és 7 400 000 felett eléri a 4 frt 75 krajcáros legalacsonyabb árat. Ezer angol köbláb kereken 28 m³-el azonos, tehát fenti ár m³-ként 21,4 krajcárnak felel meg, ami évi 120 000 m³ fogyasztás felett kezd csökkenni. Az utcai gázvilágítás egységára 1000 köblábanként 3 forint 15 krajcár. A szerződéstervezet több pontját módosítják. Március 24-én az elnök bejelenti, hogy a város a szerződéstervezetet a benne foglalt árakkal együtt elfogadta. Az előtervek szerint a gázgyár elhelyezésére 1500—2000 négyszögös telekre van szükség. A gyárat a város legalacsonyabb, délkeleti részére lett volna kívánatos telepíteni, mert a gáz könnyebb a levegőnél, így nyomása magasabban fekvő helyeken nő és mert a rendszerint északnyugatról fújó szél a füstgázokat innen nem a város felé, hanem ellenkező irányba szállítja. Ezt a megoldást támogatta Hasenauer városi mérnök is. A város akkor egyetlen vasúti állomása a Déli pályaudvar azonban a város északnyugati részén feküdt, az ide érkező gázzszen és innen továbbítandó kocsz szállítása a gázgyár közeli elhelyezését kívánták. Ez a gazdasági szempont döntő volt és így került az üzem mai helyére, a Tánicsics Mihály (régebben Flandorffer) utca 12. szám alá, a Vághy Mihálytól négyszögölenként egy forint 50 krajcárért megvásárolt 1600 négyszögöles telekre. Az ár nem volt magas, a létesítmény teljes költségének mindössze 2,6⁰/₀-át vette igénybe. Előnyös volt a kiválasztott hely azért is, mert közel feküdt Flandorffer lakásához és irodájához, lehetővé téve számára évtizedeken át a gázüzem naponkénti meglátogatását és ellenőrzését.

Egyébként hiába ismerték fel már akkor, hogy hová kívánatos az ipart telepíteni és hiába nyílt meg már 1876-ban a város délkeleti részén a Győr-Sopron-Ebenfurt-i Vasút állomása, az elmúlt több mint 100 év alatt mégis a város északnyugati részén épült fel a város hét legnagyobb ipartelepe és öt kisebb üzeme, továbbá 1960 körül ezek hő- és villamos energiával történő ellátására a Hőerőmű, melyek a gázgyárnál sokkal nagyobb mértékben szennyezik a város levegőjét.

Az elmúlt 100 év alatt sokszor felmerült a kívánság, hogy a gázgyárat át kell telepíteni a GYSEV állomásának közelébe. Szerencse, hogy az igen nagy költséggel járó áthelyezésre nem került sor, hiszen a Tánicsics Mihály utcában a gázgyártás 1976-ban megszűnt. A légszennyezés egyébként sem volt veszélyes, mivel a kemencék aláfűtése 1885-től kocsz-szal történt, amelynek füstje nem tartalmaz kormot, vagy hamut, a szén betöltésénél felszálló szénpor és a kocsz oltásánál keletkező kocszpor javarésze pedig már a gázgyár udvarára leereszkezik. A másik érv sem döntő, hiszen a gázgyár 7 méterrel feküdt magasabban, mint a város közepe és 8 méterrel, mint a legmélyebben fekvő gázfogyasztó, a kórház. A magasságkülönbség miatt a rendkívül alacsony, 0,65 kp/m³ relatív fajsúlyú gáz esetén a város közepén csak 3,2 mm-rel, a kórházban pedig 3,5 mm vízszaloppal, tehát 5⁰/₀-kal kisebb a gáznyomás, mint a gázgyárban.

Az Ágfalvi út melletti új gáztelep a réginnél 20 méterrel magasabban fekszik, amiért a város közepéig a nyomás 10 mm-el csökken. Mivel a gázt onnan

már kompresszorok szállítják a városba, a 10 mm-es nyomásesésnek nincs jelentősége.

Flandorffer javaslatára meghívták a bécsi gázgyár mérnökét, Fährndrichet, aki ápr. 3-án bemutatta a vezetőségnek az általa készített tervet és költségvetést és válaszolt a feltett kérdésekre. Annyira kedvező benyomást keltett, hogy megbízták a részletes tervek készítésével, a gépi berendezések, a gáztartó és a csővezetékek szerelésének irányításával. Bécs közeli fekvése lehetővé tette Fährndrich számára, hogy elfoglaltsága megtartásával a megbízásnak eleget tegyen. Az építési munkákat az igazgatóság iparosokkal végezteti, a csőhálózati anyagok beszerzését pedig maga bonyolítja le igen lendületesen.

2. Az emléktábla

Az építési munkák július 23-án megkezdődnek, habár a városi tanács által kiállított építési engedélyt Flandorffer csak aug. 4-én tudja az igazgatóságnak bemutatni. A folyamatosan érkező építési anyagokat ellenőrizni kell, át kell venni, le kell könyvelni, ezért pályázatot hirdettek könyvelői állásra, amelyre hat kérvény érkezett. A pályázók közül Flandorffer bécsi könyvelőjét, Kirchner Guidót választják meg és évi 700 frt jövedelmet, valamint ingyen lakást biztosítanak neki. Kirchnert, aki szept. 1-én áll munkába, saját kívánságára megbízzák a gázmesteri teendők ellátásával is és ezért további évi 300,— frt-ot szavaznak neki. Az anyagok őrzésére éjjeliőr alkalmaznak napi 1 frt fizetésért. Dr. Schwartz Miklóst megbízzák az ügyészi teendők megfelelően díjazott ellátásával, valamint az igazgatósági ülések jegyzőkönyveinek díjtalan vezetésével.

Az utcai gázlámpákat megrendelik a bécsi Witthaus und Muttoni cégnél 7 frt 55 krajcár egységáért, 250 db lámpakart és 40 db lámpaoszlopot pedig az ugyancsak bécsi Klein testvéreknel.

Witthaus und Muttoni-ék szeptemberben megkezdték az utcai csövek fektetését, de már október 5-én felszólítják őket, hogy a felbontott kövezetet sürgősen állítsák helyre, mert ellenkezőleg költségükre más bízna meg a munkával. A lakóház építését megrendelik Märkl építőmesternél az általa készített terv szerinti kivitelben.

Október 19-én a legolcsóbb ajánlattevőnél megrendelik a lakatos-, asztalos-, bádogos-, ács- és mázoló munkákat. A leszállított öntöttvas-csövek közül 45 db 8, 20 db 7, 30 db 6, 40 db 5, 100 db 4, és 200 db 2 colos tömörtelennek bizonyult, azért Kirchnert kiküldik Bécsbe, hogy gondoskodjék hasonló mennyiségű hibátlan csőnek 8 napon belül történő leszállításáról a kivitelező költségére. Kovácsoltvas csőre Londonból is kérnek és kapnak ajánlatot. Pénztárost alkalmaznak havi 20 frt-ért és négy lámpagyújtót egyenként havi 15 frt jövedelemmel. A retortás kemence, a gáztisztító berendezések, a gázgyári csövezetékek szállítása és szerelésére a bécsi Bechle céggel kötnek szerződést.

1866. dec. 5-én a várossal együtt aláírták a szerződést, a budai helytartótanács pedig már dec. 22-én jóváhagyta. A szerződést 30 évre kötötték, aminek lejártá után, ha egyik fél sem mondta fel, a szerződés 25 évvel meghosszabodik, majd ennek lejártával újabb 20 évig érvényes. 75 év elteltével, tehát 1941-ben a gázgyár minden tartozékával üzemképes állapotban ingyen jut a város tulajdonába. Biztosították a város jogát, hogy hat évi üzemeltetés után bármikor megvásárolhatja a gázgyárat az utolsó tíz év nyereségének alapján kiszámított összegért. Habár magántulajdonban volt, a gyárat mégis közintézmény jelleggel ruházták fel, a városi tanács és a közbiztonsági szervek oltalma alá helyezték és a város kötelezettséget vállalt a gyár területén, valamint közterületen fekvő gázgyári berendezéseken idegen személyek által okozott károk értékének megtérítésére. Az utcai világítási berendezést a részvénytársaság saját költségén volt köteles megépíteni, a közvilágítási gáz árát a magánvilágításnak felében, 1000 köblábunként 3 forint 15 krajcárban állapították meg úgy, hogy az ár 30 év múlva 1 frt 50 krajcárra, további 25 év múlva 75 krajcárra csökkenjen. A gázfogyasztás mennyiségét égési órák alapján állapítják meg, a lámpák égési ideje legalább napi három óra.

A város maga számára bért vagy haszonrészesedést nem kötött ki, sőt 30 évre pótdómentességet biztosított a társaságnak. A várost elővásárlási jog illeti meg és a gázgyár albérletbe nem adható. Egyedül a társaság jogosult a város területén gázcsövet fektetni és az utcavilágítás részére gázt szolgáltatni. Gázt saját céljára és eladásra más is előállíthat, de azt csövezeteken nem szállíthatja.

A gáz elégetésénél nem keletkezhet füst, kellemetlen szag, kénes, ammoniákos, ecetsavas, a fémekre káros gáz, s a széndioxid mennyisége legfeljebb 1⁰/₁₀ lehet. Egy utcai lámpa által egy óra alatt elégetett 4,5 köbláb (0,1274 m³) gáz, egy normállángéval azonosan annyi fényt állítson elő, mint 12 viaszgyertya, melyből 5 darab súlya egy font (zollpfund). A gáz tisztaságát és fényerejét a város a társaság képviselőjének jelenlétében bármikor ellenőrizheti.

Magánosok részére gázberendezést csak a társaság szerelhet, a költségekre a várossal együtt tarifát állapítanak meg, mely szerint a csatlakozás költsége is a megrendelőt terheli. Magánosok részére 1000 angol köbláb gáz ára 5 frt

77,5 krajcár. A meghibásodott gázmérőket a gázmű köteles kijavítani és újra hitelesíttetni, továbbá saját költségére elkészíteni a városháza, a városmajor és a színház gázvilágítási berendezéseit. A csőfektetés céljára felbontott úttestet és útburkolatot a társaság saját költségére helyreállítatja. Ha a gázszolgáltatás fennakad, a társaság tartozik az utcákat olajjal vagy más módon megvilágítani, amiért a gázvilágítás díját számíthatja fel.⁵

A szerződés más városok által régebben kötött gázszolgáltatási szerződések mintájára készült és ezért nagyjából azonos a többi vidéki magyar gázgyár koncessziós szerződésével. Az eltérések abból adódnak, hogy Sopron esetében a részvénytulajdonosok soproni polgárok voltak; ezek az eltérések mindkét félre előnyösek voltak.

A munkálatok pontosan 1866. július hó 23-án indultak meg, és öt hónap múlva, dec. 31-én már üzemben volt a gyár. Ez a gyorsaság minden kedvező

3. Gázyomásmérő műszertábla
1866-ból

körülmény figyelembevétele mellett is meglepő, és kétségtelenül főleg Flandorffer energiájának, szervezőképességének és jó emberismeretének köszönhető. Hozzájárultak ehhez Fährndrich széleskörű ismeretei, az intézőbizottság szorgalma, a soproni iparosok megbízhatósága, a fejlett osztrák ipar és hogy Ausztriában az anyagok és berendezések minden megkötöttség nélkül, rövid szállítási határidő alatt beszerezhetők voltak. A csőfektetést nem gátolták más közművek, a forgalom, hatósági előírások, nehezen bontható és helyreállítható burkolatok. A bizottság az egyes munkák kivitelezését és az anyagok szállítását rendszerint a legolcsóbb ajánlattevőnél rendelte meg, kivételt csak a gáztartó medencéhez szükséges jó minőséget kívánó tégláknál és a tűzoltó szivattyúnál tett, aminek szállításával a jó hírű soproni Seltenhofer céget bízták meg. A bizottság tagjai nem csekély polgári önérzettel örködték a társaság önrendelkezési joga, függetlensége és érdekei felett, még felettes hatóságokkal szemben is.

Így kifogásolták a királyi helytartótanács alapszabályokat jóváhagyó határozatában azt a pontot, mely szerint királyi biztos a társaság könyveibe bármi-

⁵ A Soproni Hőerőmű irattára: Nyomatott szerződés.

kor betekinthe és minden gyűlésén részt vehet; ezek ellen fellebbezni kívántak (1866. II. 28.). Amikor a városkapitány kifogásolta, hogy az utcai lámpák nem $\frac{1}{2}$, hanem $\frac{3}{4}$ óra alatt gyulladnak meg és a lámpagyújtók szerint a rájuk bízott lámpákat lehetetlen $\frac{1}{2}$ óra alatt meggyújtani, a bizottság megállapította, hogy a kapitány közbelépésével lehetlenné teszi a fegyelem fenntartását és ezért felkéri, hogy a jövőben felvilágosításért ne a lámpagyújtókhoz, hanem az igazgatóságához forduljon.

5. Az üzembehelyezés után az első közgyűlést 1868. május 28-án tartották és ott előterjesztették a létesítmény elszámolását, amit az akkori árviszonyok és egy közmű létesítésének jellemzésére érdemes kerekített számokkal és részben összevont tételekkel egyszerűsítve bemutatni.

telek (1820 négyszögöl)	2740 frt	2,6 ⁰ / ₀
kerítés	1640 frt	1,6 ⁰ / ₀
lakóház	6580 frt	6,2 ⁰ / ₀
gyárépületek, kémény	13 690 frt	13,1 ⁰ / ₀
tereprendezés, kátránygödör, kutak	1720 frt	1,7 ⁰ / ₀
gáztartó medence	6020 frt	5,8 ⁰ / ₀
700 m ³ -es gáztartó harang és vezető sínek	5590 frt	5,4 ⁰ / ₀
retortás kemence	5050 frt	4,9 ⁰ / ₀
tisztító berendezések	11 520 frt	11,0 ⁰ / ₀
kazán, gőzgép, transzmisszió	1370 frt	1,3 ⁰ / ₀
csőhálózat, csatlakozások, utcai lámpák	48 380 frt	46,4 ⁰ / ₀
Összesen:	104 300 frt	100,0 ⁰ / ₀

A gázszolgáltatás az üzleti év első napjától az utolsóig zavartalan volt, így a gázmű minden szempontból teljesítette a hozzá fűzött reményeket és igazolta Flandorffert.

A közgyűlés elé terjesztett jelentés havonkénti részletezésben tartalmazza a termelési adatokat és habár a működő utcai lámpák és főleg a magánfogyasztók száma, különösen az első félévben, állandóan emelkedett, mégis megállapítható, hogy a téli fogyasztás a nyárinak kb. két és félszerese volt, a magánfogyasztás pedig mintegy 25⁰/₀-al haladta meg az utcai lámpákat.

Az utcalámpák gyújtására és oltására 1867. január 1-től négy lámpagyújtót alkalmaztak havi 20 frt fizetéssel. Mivel a lámpák száma 300-re emelkedett, egy ember 75 lámpát kezel. Hamarosan kiderült, hogy a közönséges ablaküveg a gázláng magas hőmérsékletétől megreped, ezért már február hóban jobb minőségű üveggel kellett a lámpákat burkolni. A szén és kokszt mérésére hídmérleget, esetleges tűz leküzdésére pedig a Seltenhofer-cégtől tűzoltószivattyúkat szereztek be.

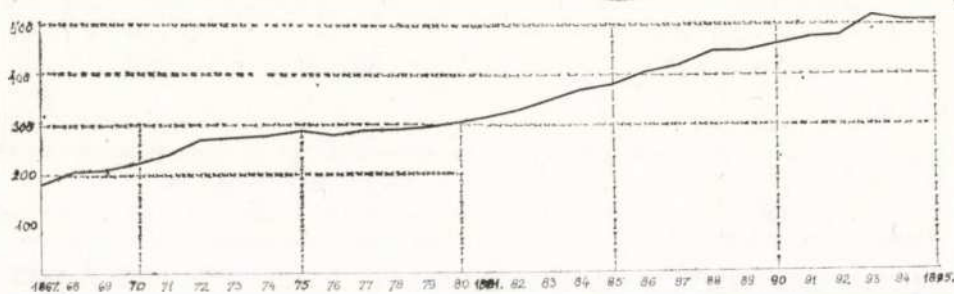
A melléktermékek iránt nem nagy a kereslet; félévi üzem után a készletek annyira megduzzadtak, hogy a vásárolt mennyiség növekedésével csökkenő egységárat kénytelenek megállapítani: a kokszt ára 1—5 q között 1 frt, 5—10 q között 0,90 frt és 10 q feletti mennyiségé 0,80 frt q-ként. A kátrány ára 0,5—2 q között 1,50 frt, 2—5 q között 1,2 frt és 5 q felett 1 frt q-ként.

Fähndrichhel 10 éves szerződést kötnek az üzemmenet ellenőrzésére, amely célból köteles évenként legalább négyszer helyszíni vizsgálatot tartani és az igazgatóság esetleges hívására külön is lelátogatni. Ezért a bruttó haszon 2,5⁰/₀-a (évi 7-800 frt) és az útköltségek megtérítése jár neki,

A csőfektetést végző Wittenhaus und Muttoni cég jó munkájára való hivatkozással jutalmat kér; az igazgatóság elismeri, hogy feladatukat kiválóan ellátták, de jutalmat, miután az a szerződésben nem szerepel, nem adnak.

Az alaptőke 120 000, a forgótőke 8500 és az építési költségek 98 440 forint összeggel voltak előirányozva. A költségek 5860 frt-tal meghaladták a költségvetést, ezt azonban indokoltá tette, hogy a telekár magasabb lett, 20⁰/₀-al több utcai csövet fektettek le, a lakóházat alapincézték és nagyobbra építették és az építkezést télen, magasabb költséggel kellett lebonyolítani. Megjegyzendő, hogy érdemes volt a lakóház pincéjét jól szigetelve megépíteni, mert ma a KISZ klubhelyiségei és irattár találnak benne helyet. A túllépés ellenére is egy 200 frt névértékű részvényért a részvényeseknek csak 180 frt-ot kellett befizetni.

A termelt 7150 ezer köbláb, kereken 200 ezer m³ gáz 42⁰/₀-a közvilágításra, 49⁰/₀-a magánvilágításra, 7⁰/₀-a veszteségre, a többi saját használatra fogyott el. A veszteséget azzal indokolták, hogy az utcai lámpák többit fogyasztottak az

4. Gáztermelés az 1867—1895. években

égési órákból számított és számlázott mennyiségnél. A 14 hónapos első üzleti év bevétele 37 280 frt volt, a kiadások a következőképpen oszlottak meg: szén 50,1⁰/₀, alátüzelés 12⁰/₀, karbantartás, szerszámok 7,8⁰/₀, bérek 23,2⁰/₀, leírás 5,7⁰/₀, egyéb 1,2⁰/₀. A bevétel 31,2⁰/₀-a gáz, 13,8⁰/₀-a koksz eladásából, 3,2⁰/₀-a szerelési munkák ellenértékéből származott, 1,8⁰/₀ pedig anyageladásból.

A nyereségből a részvények értékének 6⁰/₀-át kitevő kamatot és 4⁰/₀-os osztalékot fizettek. Rendkívül kedvező eredmény, hiszen még Németországban is azért épültek a gázgyárak nagyrészt idegen tőkéből, mert az első üzemi évek ráfizetések voltak.

6. A következő két évben a magánfogyasztók száma 11, illetve 14⁰/₀-kal emelkedik, a fajlagos mutatók némileg javulnak, azonban a mai átlagos értékekhez viszonyítva még mindig kedvezőtlenek. A gáz fényereje volt a fontos, égésmelegét nem mérték, valószínűleg meghaladta az 5000 kcal/m³-t, de még így is alacsony a tonnánkénti 310—320 m³-es gázkihozat (ma: 350 m³/t). A retortákat az alattuk elhelyezett rostélyon elégetett koksszal fűtötték, 1 q szén kigázosításához 32—35 kg kokszot használtak fel a ma szokásos 15—17 kg helyett. A kemencék elhasználódása nagy, a negyedik évben a retortákat újakkal kell kicserélni és új, 3 retortás kemencét kell felállítani. A nyereség ezek ellenére nem csökken és 1870-ben 6⁰/₀kamat mellett már 5⁰/₀ osztalékot fizetnek.

Kirchner Fährndrich segítségével jól beletanult a műszaki vezetői teendőkre, azért az 1869. évre 200 frt renumerációt szavaznak meg neki és fizetését a kö-

vetkező évre 1200-ról 1500 frt-ra emelik. A fűtők renumeráció címén fejenként 5 frt-ot kapnak. A gázzsén ára helyt bányamázsánként 0,88-ról 1 forintra emelkedett.

Az 1872. évben elkészül a Kaszinó (ma: Liszt Ferenc Művelődési Központ) gázvilágítási berendezése; fogyasztása igen nagy, egy 10 óra hosszát tartó bál alatt 700 m³-t tesz ki. Miután az egy napi leadás eddig is elérte a 950 m³-t, amivel szemben a napi termelés csak 1300 m³, elhatározzák még egy gáztartó építését kb. 900 m³ gáz befogadására 18 000 frt építési költséggel. A tartó Fährndrich tervei alapján saját rezsiben 1873 februárjában készül el, a kivitelezés végösszege 24 000 frt, több mint kétszerese az 1866-ban létesített 700 m³-es tartóéának. A többletköltséget indokolják a 6 év alatt bekövetkezett áremelkedések:

	1866-ban:	1872-ben:
1000 db téglá	9,— frt	20,— frt
vaslemez	25,— frt/q	31,— frt/q
öntöttvas cső	5,75 frt/q	10,50 frt/q
kőműves napi bére	1,— frt	1,40 frt
napszamos napi bére	0,50 frt	0,70 frt

A tartó költségeit részben a részvényesek fedezik oly módon, hogy az egy részvény után az 1872. évre járó 25 frt osztalékból 20 frt-ot visszafizetnek (12 000 frt), részben az 1872. és 1873. évi bevételek terhére számolják el.

A gázvilágítási berendezés elkészítése akkoriban nagy összeget igényelt és a gáz ára is magas volt, amiért csak a lakosság legfelsőbb, vékony rétege, a nagykereskedők, nagyobb iparosok, földbirtokosok, ügyvédek, orvosok engedhették meg maguknak a gázvilágítást. A magánvilágítás fogyasztása 1870-ben is csak 50%-kal volt magasabb az utcavilágítás stagnáló fogyasztásánál. A vendéglősök és kávéfőzők 1869 májusában 23 aláírással kérvényt nyújtanak be a vállalatához, melyben kérik a gáz magas árának leszállítását, mert az tönkremennetellel fenyegeti őket. Ha kérésüket nem teljesítik, nemcsak a lángok számát lesznek kénytelenek csökkenteni, hanem egyesek teljesen visszatérnek a petróleum, illetve gyertyavilágításra.

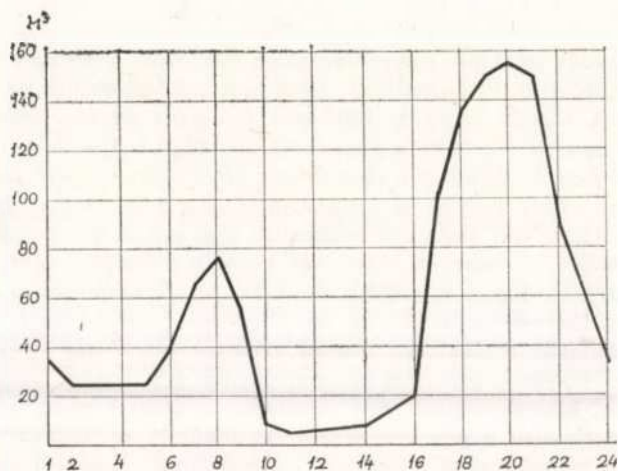
Az intézőbizottság a kívánságnak nem ad helyt, mert a várossal kötött szerződéstől nem hajlandó eltérni, mert nem akar precedenst teremteni és mert a részvényesek érdekét szem előtt tartja.

A magánfogyasztók száma az évek folyamán emelkedett: az 1868. évi 190-el szemben 1874-ben 310 volt. Ebben az évben a magánfogyasztás a közvilágításénak kerek kétszeresét tette ki, az egész gáztermelés 275 ezer m³, a szénfelhasználás 8500 q volt; egy mázsza szénből 32,5 m³ gázt és 65 kg kokszot termeltek. A koksznak 40%-át használták fel a kemence fűtésére, a csőhálózati veszteség pedig a gáztermelés 4,1%-át tette ki.

Kirchner azzal a kéréssel fordul a gázmű vezetőségéhez, hogy állását és jövőjét valamilyen formában biztosítsák. A közgyűlés az intézőbizottság javaslatára úgy határoz, hogy Kirchner 10 évi szolgálat után nyugdíjképpen jövedelmének 50, 20 év után 75, 30 év után pedig 100%-át kapja. Ha meghalna, özvegye évi 400 frt nyugdíjban részesül. A döntésnél figyelembe vették Kirchner építés alatt és azután végzett önfeláldozó és eredményes munkáját, hogy nyugalma sem ünnep és vasárnapokon, sem éjszaka nincs biztosítva, és hogy üzemzavarok alkalmával gyakran egészségét, sőt életét kockáztatja.

Kirchner egészségét az izgalmak és a felelősség alaposan megviselték, ezért a fenti határozatot csak 6 évvel élte túl. Tehetségét és rendkívüli lelkiismeretességét bizonyítja, hogy minden műszaki képzettség nélkül vezette a gázgyárat 15 éven át úgy, hogy közben sem komolyabb üzemzavar, sem baleset nem fordult elő.

A melléktermék értékesítése és tárolása későbbben is gondot okozott, ezért újságban és falragaszokon felhívják a város lakóinak figyelmét a koksztüzelés előnyeire és a kátrány használhatóságára. Egyúttal felkéri a fogyasztókat, hogy gázberendezésük meghibásodását haladéknélkül írásban jelentsék a gázműnél. A magánfogyasztók az első év végén a gázszerelési számlák fizetésében 8000 forint hátralékban vannak, ezért elhatározzák: aki az újabb ügyvédi felszólításra sem fizet, azt be kell perelni.

5. Óránkénti gázleadás 1874. jan. 16-án

Amint már említettük, a gázgyár történetének első harminc éve sok jelentős szempontból különbözik a későbbi évektől, így abban is, hogy a gázfogyasztás a berendezés nagy költsége és a gáz magas ára miatt a vagyonos és a jól kereső rétegek privilégiuma és ezért a fogyasztók száma e szakasz végén is alig haladja meg a négyszázat, továbbá, amint a grafikon mutatja, a gáztermelés 30 év alatt a kétszeresére sem emelkedik. A XIX. század végén jelenik meg Sopronban a villamos áram, ez már a gyengébb jövedelműek számára is elérhető.

Az utcai lámpák száma fenti időszakban igen mérsékelten emelkedett, a közvilágítás fogyasztása 1868-ban 81 300 m³ volt, a teljesnek 46%-a, 1895-ben pedig 115 800 m³, az egész felhasználásnak alig egynegyede. A magánfogyasztás az 1867. évi 86 500 m³-ről 1872-ig, tehát öt év alatt 165 000 m³-re, majdnem a kétszeresére nőtt, a következő év folyamán már csak 20%-kal, 34 ezer m³-el emelkedett. A gáz árának az 1883. évben történt leszállítása (m³-ként 20,4-ről 17 krajcárra), továbbá a gazdasági viszonyok javulása változtatott a helyzeten, mert ettől kezdve 1893-ig évenként átlag 5%-os az emelkedés. Ekkor azonban már látható volt, hogy a villamos áram világításra előnyösebb a gáznál, a fejlődés megakadt, sőt a gázleadás már csökkenésnek indult.

A magánfogyasztóknak fogyasztás szerinti megoszlása 1875-ben: havi 470 m^3 feletti mennyiséget fogyasztottak hatan (2%), 470 és 190 m^3 között tizenhárman (4%), 190 és 70 m^3 között huszonöten (8%), 70 és 23 m^3 között hatvannégyen ($20,6\%$), 23 és $2,3 \text{ m}^3$ között százhuszonhárman ($39,6\%$), és $2,3 \text{ m}^3$ -nél is kevesebbet nyolcvanan ($25,8\%$).

A nagyfogyasztók kávéházak, intézmények és közületek voltak, a városháza, kaszinó, színház és a legtöbbet elhasználó tiszti leányiskola (ma: Ruhagyár). Ezekhez csatlakozott 1876-ban Körmöczy Albinus bordélyháza, 1883-ban a két vasútállomás, 1895-ben az evangélikus templom 12 gázkályhával és a törvényszék 160 lánggal. A nyolcvanas években kezd elterjedni a gázmotor, 1888-ban Romwalter nyomdája havi 300 , Manninger szappangyára havi 100 , Schneeberger hentesüzlete és a tiszti leányiskola havi 50 és a Stark-malom havi 35 m^3 -t fogyasztottak; amint látszik, a motorok összes gázfogyasztása messze elmaradt a világításé mögött.

A teljes gázleadás az 1870. évben kerekén 220 ezer, 1880-ban 305 ezer és 1893-ban 520 ezer m^3 volt. A csőhálózati veszteség 1880-ig évi 10 és 16 ezer m^3 , a leadás $4,5$ – 6% -a között mozgott, 1882-ben felugrott 30 ezer m^3 -re és ettől kezdve évi 34 – 36 ezer m^3 -t tett ki, a gázleadás 8 – 12% -át. A növekvő veszteséget mai megítélésünk szerint főleg a szigetetlen kovácsoltvas házi csatlakozások korróziója és a csőtörések helyén az azok kijavításáig kiszivárgott gáz okozhatták. A gázkihozat egész idő alatt alig változott: egy tonna szénből 290 – 320 m^3 gázt termeltek, amiből következik, hogy bár komoly műszerük nem volt, a gáz minősége alig változott. Ezt a retortákban uralkodó, az elötétben a gázvezető csövek vízbe merülésével szabályozott és U-csöves manométerrel ellenőrzött szívás (vákuum) állandó értéken tartásával érthették el. A gáz fűtőértéke nem volt különösebben érdekes, azt nem is mérték, az egy tonna szénből termelt 300 – 320 m^3 gázból következett nem csökkent az 5000 kcal/m^3 alá. A város rendszeresen ellenőriztette a gáz fényerejét, ammoniák- és kéntartalmát és ez mindig megfelelt a szerződésben lefektetett előírásoknak. Egyedül a széndioxid- (CO_2) tartalom ért el az előírt 1% helyett 2% körüli értéket. Habár ez a körülmény a gáz használhatóságán mit sem változtatott, a város 1882-ben mégis emiatt a szerződés nyolc pontját kívánta a maga javára módosítani. Az igazgatóság megbizta Fährndrichet megfelelő széndioxidmosó megtervezésével, azonban azt a felvilágosítást kapta, hogy ennek beszerzése és üzemeltetése is túl költséges. Ezért végül is abban állapodtak meg, hogy a gázmű a túllépés kárpótlásaképpen a színház gázfogyasztását az érvényes árnál alacsonyabban, m^3 -ként 11 krajcárral számlázza. 100 kg szénből eleinte 63 – 65 , később 70 kg kokszot és $4,5$ – 6 kg kátrányt termeltek. A gyenge kokszkihozat a retortákból kihúzott tüzes koksz hosszadalmas eloltásának következménye lehetett, mert az oltásának befejezéséig sok koksz elégett. A változás 1878-ban következett be, amittől kezdve permezőberendezéssel gyorsabban hűtötték le a kokszot.

A kemencék fűtésére szolgáló sikrostélyon a termelt koksznak majdnem a felét, tehát a felhasznált szén 30 – 35% -át kitevő mennyiséget tüzelték el. Gyökeresen 1885-ben javult meg a helyzet, mert az akkor felállított új kemence fűtése már a vele egybeépített kokszgenerátorban termelt generátorgázzal történt. Ettől kezdve a kemence fűtésére felhasznált koksz az elgázosított szénnek eleinte 25 – 27 , később pedig 22 – 23% -át tette ki, ami a mai kemencék 15 – 17% -os szükségletéhez viszonyítva még mindig elég magas érték.

7. A gázleadás lassú emelkedésének és a korszak tempós műszaki fejlődésének megfelelően az első 30 év folyamán a gázmű bővítése és korszerűsítése érdekében nem sok történik. Az első években a gázt kizárólag világításra használták, így a gázleadás az egyes évszakokban erősen ingadozott; például 1874-ben nyári napokon 350—400 m³ volt, télen pedig elérte ennek négy és félszeresét, az 1640 m³-t. Ennek is túlnyomó része az esti 4—5 órában fogyott el, a kemence pedig óránként csak 80—100 m³-t, öt óra alatt tehát legfeljebb 500 m³-t termelt. Ezért is bizonyult a 700 m³-es gáztartó hamar elégtelennek és kellett már 1872-ben felállítani még egy gáztartót 900 m³ űrtartalommal.

1878-ban kokszoltó berendezést, 1882-ben a kénvegyületek kivonására szolgáló tisztítómassza részére regeneráló színt, 1885-ben a már említett kokszgenerátorral egybeépített kemencét, 1887-ben pedig a gázfény mérésére fotométerkamrát szereznek be. Újabb nagyobb, 12 000 Ft-os beruházásra 1888-ban kerül sor, amikor a megnőtt fogyasztás miatt új, bővebb csövet kell fektetni a Flandorffer (ma: Tánicsics Mihály), Kossuth, Rákóczi és Újteleki utcában. A kilencvenes években némileg szaporodnak a beszerzések, 1891-ben gáznyomásszabályozó és koksztrörgép, 1892-ben két új 8 retortás gázkemence, 1893-ban Auer-harisnyás utcai gázlámpák, 1894-ben tűzvédelmi célra két vízvezetéki hidrán, 1896-ban pedig új, korszerű, még ma is működőképes koksztrörgép kerülnek beszerzésre, illetve felállításra. Az Auer-harisnya megsokszorozta a gázláng fényét, versenyképessé tette az akkor terjedő villamos izzólámpával úgy, hogy kellemes zöldes fénye miatt egyes, főleg műemlékekkel megtűzdelt utcák és terek megvilágítására még ma is sok városban használják. A harisnyát gyártó Welsbach cég képviselőjét Sopronban a gázgyár szerezte meg.

Az akkor használt vizes gázmérők pontosak és megbízhatók voltak, újrahitelésük sokszor 10—15 év múlva sem volt szükséges. Forgódobjuk nem rozsdásodó, főleg önből álló, kompozíciónak nevezett fémötvözetből készült és az ónozott vaslemezről álló ház is tartósnak bizonyult. A vizes mérők rendszeres, 8—10 évenkénti hitelését csak 1892-ben vezették be.

A világításra eladott gáz ára köbméterre átszámítva 20 krajcár volt 16 éven át egészen 1883-ig, amikor 17 krajcárra csökkent. Ebben az évben 2800 frt-tal kevesebb volt a gázgyár haszna, de a következő évben a fogyasztás már annyira nő, hogy a tiszta jövedelem megközelíti az 1882. évit és tovább sem csökken, habár 1887-ben a gáz árát m³-ként 16 krajcárra, a motoros fogyasztását pedig 16-ról 14 krajcárra redukálják.

A részvényesek ugyancsak meg lehettek elégedve az anyagi eredményekkel, hiszen a gázgyár a részvények után az első 3 évben 10%, a következő 9 évben 12% osztalékot fizetett, vagyis minden 200,— frt-os részvény után 24 frt-ot. Az osztalék 1879-ben 13,5%, 1880—82-ig 15% volt. A gázár leszállítása miatt 1883-tól 1890-ig 12,5%-ot tett ki az osztalék, 91-től kezdve azonban ismét 15%, ami azért érdekes, mert ugyanabban az évben a gázgyártás költségének több mint a felét kitevő szénár 10%-al emelkedett.

Emellett az igazgatóság a bruttó jövedelemből jelentős összegeket tartalékol különböző alapokra, így a részvénytársaság 1893-ban már 101 810 frt összegű amortizációs alappal, 60 000 frt-os tartalékalappal és majdnem 30 000 frt-os nyugdíjalappal rendelkezik. Az alapok nemcsak a félretett összegekből származtak, hiszen pl. az amortizációs alapot évenként az alaptőkének csak 2%-ával, 2400 frt-tal dotálták, hanem a vásárolt értékpapírok érték növekedéséből és az utánuk járó osztalékból is. Az ügyes gazdálkodás következtében az amortizációs

alap 1895-ben elérte az alaptőke összegét, 120 000 frt-ot, ezért ebben az évben visszafizetnek a tulajdonosoknak minden részvény után 190 frt-ot és a részvényeket lepecsételik 10 frt-os értékre. Persze a 15% osztalék ezután is a régi névérték után jár, tehát részvényenként 30 frt marad.

Szerencsésen választott az igazgatóság, amikor a gázmű terveinek elkészítésével, az építés irányításával, majd húsz éven át az üzem rendszeres ellenőrzésével Fährdricht, a bécsi gázmű mérnökét, később igazgatóját és a mödlingi gázmű vezérigazgatóját bízta meg. Szerződése értelmében Fährdriч évenként legalább négyszer tartozott a gázgyárat a helyszínen ellenőrizni, az üzemeltetésre a műszaki vezetőt és a fűtőket kioktatni, bővítésre és beszerzésre tanácsot adni. Működésére jellemzőek az 1887. augusztusi látogatása után tett javaslatai:

1. A kemencét az általa megadott változtatásokkal kell átépíteni;
2. a kemencéket kátrány helyett koksszal kell fűteni;
3. a drága és helyigényes Mohr-hűtő helyett lemezes mosó (*Plattenscrubber*) állítandó fel;
4. az üzemi gázmérő túl van terhelve, ezért nagy gázleadás idején ki kell nyitni a kerülővezetékét, a jövő évben pedig nagyobb üzemi mérőt kell felállítani;
5. a gázszívót és a meghajtásra szolgáló gőzgépet ki kell tisztítani és rendszeresen üzemben kell tartani, a hozzá szükséges és Fährdriч által beszerzendő fordulatszabályozót üzembe kell helyezni;
6. a gáztartók és a nyomásszabályozók közötti vezeték cseréjére nincs szükség, mert csak 3 mm vizoszlop nagyságú nyomásesést okoz;
7. a gázműből induló csővezetékek túl vannak terhelve, ezért egyes utcákban nem elegendő a gáznyomás. A gáztartókra rakott téglákkal meg kell növelni a gáznyomást és a jövő évben a túlterhelt vezetéseket nagyobbméretű csővel kell kicserélni;
8. a tél folyamán a város különböző pontjain többször meg kell mérni a gáznyomást;
9. Romwalter gázmotorja a Várkerületi vezetékben nyomásingadozást okoz, ezért nyomásszabályozót kell eléje szerelni;
10. a gázmérőket ellenőrizni kell és azt, amelyik csökkenő fogyasztást mutat, újra kell hitelesíteni;
11. a 15 évnél régebbi csatlakozásokat a város különböző pontjain meg kell vizsgálni és a rossz talajban fekvő, rozsdásodó csöveket ki kell cserélni;
12. a javasolt 5,5 méter magas mosó alsó részét ammóniákvízzel, felső részét tiszta vízzel kell permetezni.

Bőséges és mai szemmel nézve is ésszerű, hasznos program, de az akkori üzemvezető, Wulsten, túl soknak is találta. Fährdriч a jelentéssel együtt közölte az igazgatósággal visszalépését, mert úgy látja, hogy működése Wulstennek nem kellemes. Az igazgatóság azonban más véleményen volt és kérésére Fährdriч továbbra is vállalta az ellenőrzést, az általa tett javaslatok végrehajtása pedig már október vége előtt megtörtént. A szakértő és a műszaki vezető közötti ellentét okozta feszült légkör megszüntetése érdekében 1893 végén, amikor Fährdriч szerződése lejárt, az igazgatóság nem hosszabította meg, hanem úgy határozott, hogy szükség esetén fordulnak majd csak Fährdriчhez szaktanácsért.

Kirchner Guidó, a gázgyár első műszaki és adminisztratív vezetője jól betanult hivatásába, úgy hogy az igazgatóság több ízben is kifejezte elismerését és részesítette jutalomban sikeres és önfeláldozó munkájáért. Saját magát nem ki-

mélő lelkiismeretessége és az izgalmak azonban aláásták egészségét és fiatalon, kiskorú gyermekeket hagyva hátra 1881-ben meghalt. Kirchner érdemeit az igazgatóság azzal ismerte el, hogy özvegyének évi 400 frt nyugdíjat, a gyerekeknek pedig egyenként 150 frt tanulmányi segílyt folyósított.

Utódjául a gázgyár vezetésével Fährndrich javaslatára a hirschburgi gázgyár addigi műszaki vezetőjét, Wulstent bízták meg, aki aztán feladatát rendesen el látta, de az igazgatóság elismerését és dicséretét a jegyzőkönyvek tanúsága szerint már nem vívta ki olyan mértékben, mint elődje.

8. A XIX. század második felében szokásban volt jövedelmek és fizetések összehasonlítására a következő adatok adnak lehetőséget.

Az üzemvezető Kirchner Guidó fizetése kezdetben évi 1000 frt volt, ez fokozatosan emelkedett, 1880-ban elérte a 2000 frt-ot.

Ehhez ingyen lakás és évi 2—500 frt renumeráció járult. A könyvelő évi jövedelme 1867-ben 600 frt volt, ez 1893-ig 1000 frt-ra emelkedett. A gázfűtők fizetése évenként 420, az éjjeliőröké 300, a lámpagyújtóké és pénzbeszedőké 240, a segéd munkásoké mindössze 150—200 frt-ot tett ki.

Az igazgatóság tagjai évenként 100 frt, 1895-től 200 frt tantiémben részesültek. A munkásokkal szemben sokkal szűkmarkúbbak voltak az igazgatóság tagjai, jutalmat nekik 1869-ben adtak először, fejenként 5 frt-ot. A betegségyező alapba az indulás után 26 évvel, 1892-ben jelentették be a munkásokat, az alapnak járó díjat az e célra létesített 3270 frt összegű munkástámogató alap kamataiból fedezték, ami azután a 30 évnél régebben a gázgyárban dolgozó munkások támogatására is szolgált.

A technikai fejlődés 1893-ban kezdi jobban éreztetni hatását a gázgyárban. Az Auer-harisnya, amely a gázlámpák fényét megsokszorozta és a gázvilágítás versenyképességét fél évszázadon át biztosította, ekkor jelent meg Sopronban. A gázfűző, gáztűzhely és gázkályha annyira tökéletesedtek, áruk annyira csökkent, hogy kezdenek szélesebb körben elterjedni és Sopronban ebben az évben 21 db kerül belőlük felállításra. Szükség is van ezekre, mert a villamos világítás, ami olcsóbb, jobb és biztonságosabb a gázvilágításnál, erősen terjed és veszélyezteti a gázgyár létét. A következő évben, 1894-ben a Ganz és Társa cég közli, hogy hajlandó a gázgyárral karöltve Sopronban villanytelepet létesíteni és az ehhez szükséges koncessziót megszerezni. Az igazgatóság körlevelet intéz mind a 16 magyarországi gázgyárhoz és a kapott válaszok alapján korainak minősítve a kérést, nem fogadja el a Ganz-cég ajánlkozását. Hogy valamit tegyenek, 770 lámpára, közte a Várkerületen 13 utcai lámpára Auer-harisnyás égőt szerelnek. A villanyvilágítás fölényét bizonyítja, hogy a korcsolyapályát 5 db iv- és 10 izzólámpával tervezik megvilágítani, ehhez a szükséges villamosáramot 6 lóerős gázmotorral hajtott egyenáramú generátorban előállítani. A terv csak azért nem valósul meg akkor, mert a pálya meilletti gázvezeték szűk a motorhoz szükséges gáz szállítására, a vezeték cseréje pedig túl költséges lenne. (Vö. Schneider Lipót: A Soproni Korcsolyázó Egylet 1872—1951. SSz. 1978, 19.) Ezekben a döntésekben erősen érződik Flandorffer hiánya, utódja Töppler Károly szűkebb látókörű, amellet beteges is, és a vezetés mindjobban átcsúszik az új alelnök, Schladerer Alfréd kezébe. Az 1845-ben Ausztriában született Schladerer 1871-ben bukkant fel Sopronban és 1874-ben már az Építési és Földhitel Bank (*Bau- und Bodenkreditbank*) vezérigazgatója. A bank 5% kamatot és 8—10% osztalékot fizetett, aminek fedezetéül az eleinte szerencsés értékpapír-vásárlás és tőzsdespekuláció szolgált. A bank látszólag eredményes irányítása és a biztos fellépés

olyan tekintélyt szereztek Schladerernek, hogy 1893-ban a gázgyár igazgatóságának alelnökévé választották. Volt eset, hogy 17 részvényes bízta rá képviselőtét a közgyűlésen és ezért szavazáskor az ő állásfoglalása döntött.

A múlt században élt soproni polgárok gondolkodásmódjáról, szociális érzékük fejlettségéről némi képet alkothatunk magunknak a gázgyár működésének első harminc éve alatti igazgatósági ülések jegyzőkönyvei alapján. A pénzügyi intézkedések elárulják, hogy az igazgatóság tagjai között sok az önálló gazdálkodáshoz szokott kereskedő, nagyiparos, iparos. Már az első években megalkotják a tartalékalapot, hogy üzemzavar vagy egyéb okból felmerült szükségletek gyors kielégítésének ne legyen akadálya. Az alap céljára évenként 1240,— frt-ot tartalékolnak. Miután a gázgyár idővel a város tulajdonába megy át, a részvények értékének visszafizetésére 1875-ben amortizációs alapot létesítenek, melyre évenként 2500 forintot tesznek félre. Hogy a megszavazott nyugdíjak ne terheljék az évi költségvetést, ugyancsak 1875-ben nyugdíjalapot is hoznak létre évi 2680 forint dotációval.

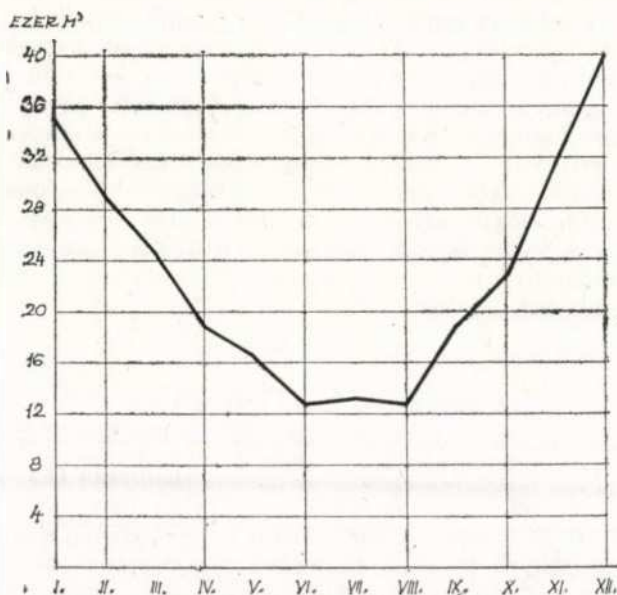
Az alapokra tartalékolt összegeket a Soproni Takarékpénztárba fizetik be 5 $\frac{0}{10}$ -os kamat fejében. Miután a Takarékpénztár 1884-ben a kamatot 4 $\frac{0}{10}$ -ra szállítja le, kiveszik a betétet, értékpapirokat vásárolnak, melyeket szintén a Takarékban deponálnak. Az alapokat ezután nem a takarékbetétért fizetett kamattal, hanem a részvények után járó jóval magasabb osztalék és a részvények értéknövekedése is gyarapítja úgy, hogy 1895-ben az amortizációs alap elérte a részvények összes értékét és ezért ebben az évben a tulajdonosok visszakapták részvényük értékének 95 $\frac{0}{10}$ -át.

Főleg a jótékony célra rendezett hangversenyek, bálók rendezői gyakran kérik a világitásra elhasznált gáz árának csökkentését, az igazgatóság azonban óvakodik precedens teremtésétől és inkább segínyt szavaz meg. Támogatják 1875-ben és 1878-ban az ipari továbbképző iskolát, 1884-ben az Orsolyita rend iskolaépítését, a Zeneegyesület hangversenyeit és az Irodalmi kör által rendezett magyar nyelvű előadóesteket.

A munkások akkor nyugdíjra nem számíthattak és csak ritkán részesültek valamilyen segélyben. 1873-ban egy beteg fűtőnek folyósították a fizetését 3 hónapig, haláláig. 1877-ben 3 régi munkás kapott kabátot vagy helyette, ha úgy kívánta, csizmát, 1878-ban pedig a katonai szolgálatra behívottak családtagjainak támogatására 300 forintot szavaztak meg. Az öreg és beteg munkások rendszeres támogatásának jelei csak 1891-ben mutatkoznak, és akkor is igen szerény keretek között. 3 ezer frt összeggel segélyalapot létesítenek öreg munkások részére, 1892-ben bejelentik a munkásokat a Betegsegélyező Alapba azzal, hogy a járulékot fenti alapból fedezik, 1893-ban kidolgozzák a munkássegélyegyesület alapszabályait. Úgy tűnik, hogy az egész csak arra volt jó, hogy az igazgatóság lelkiismeretét elaltassa. 1874-ben megbocsátónak mutatkoznak egyik pénzbeszedővel szemben, aki 460 forintot sikkasztott. Kötelezik fenti összeg megtérítésére, és továbbra is alkalmazták, de csak a gázmérők leolvasására, kisebb fizetéssel.

Az igazgatósági tagok egy része tagja volt a város törvényhatósági bizottságának is, aminek része lehetett abban, hogy eleinte teljes volt a harmónia a gázgyár és a város között. Csak 1877-ben szólítja fel a gázgyár a várost, hogy az alapszerződésnek megfelelően szereltesse gázlámpákat a városháza és városmajor azon helyiségeibe is, amelyekre addig nem került sor és térítse meg az Erzsébet (ma: Köztársaság) utcai lámpák szerelési költségét. A város eleget tesz a felhívásnak.

1880-ban kezd a város, valószínűleg egyik tisztviselőjének túlbuzgósága következtében minden káán csomót keresni. Felhívja a gázgyárat hogy a Deák téri csőfektetést és lámpaszerelést fejezze be 4 hét alatt, azok tulajdonjogát ruhazza át a városra és hogy fizessen a kokszfuarozás után vámot. E kívánságok ellenkeztek az alapszerződéssel és így a gázgyár eredményesen utasította vissza őket. 1881-ben sikerült jogilag megalapozott kifogást találni: a gáz CO₂-tartalma rendszeresen meghaladta a szerződésben kikötött 1⁰/₀-os maximumot (1,8⁰/₀). Habár ebből a gázfogyasztók részére a legkisebb hátrány sem származott, a város azt kívánta, hogy a túllépésért foganatosítandó szankciók elengedése ellenében a gázgyár egyezzen bele az alapszerződés következő módosításába:

6. Havonkénti gázleadás 1874-ben

1. Az utcavilágítási övezet határát tolják ki a csőhálózat végéig;
2. az utcai lámpák száma ne legyen korlátozva;
3. a fényerő egysége ne a viaszgyertya, hanem az angol normál spermacet legyen;
4. a gázgyár szolgáltatson fotométert és hozzá műszerszobát;
5. gázberendezést más iparos is szerelhessen;
6. a színház részére számlázzák a gázt közvilágítási egységáron;
7. a magánosok részére a gáz egységárát szállítsák le m³-ként 14 krajcárra.

A gázgyár ezekbe nem mehetett bele, a vita éveken át folyt, törésre vagy perre azonban bölcsen nem került sor. Végül is 1887-ben abban egyeztek meg, hogy a CO₂-re vonatkozó kikötés törlése ellenében a gázgyár leszállítja a színház fogyasztásának egységárát a közvilágítás árára. 1888-ban a város kifogásolja az utcai lámpák fényét. A gyár jogosnak találja a kifogást és annak okát, az alacsony gáznyomást néhány kilométer szűkké vált utcai cső bővebbre cserélésével még abban az évben megszünteti. 1892-ben a városi hitelesítő hivatal azt kívánja, hogy a gázgyár hitelesíttesse újra a 8 évnél régebben hitelesített

gázmérőket, a város azonban megelégszik azzal, ha csak a fogyasztók által megkívánt esetekben kerül sor az újrahitelesítésre.

Az igazgatóság működésére rányomja bélyegét az elnök, Flandorffer Ignác egyénisége egészen 1891-ben bekövetkezett haláláig. Annyira szíven viselte a gázgyár sorsát, hogy 64 éves koráig, 1881-ig naponta meglátogatta és ellenőrizte az üzemet, igazgatósági ülést is csak akkor mulaszt, ha nincs Sopronban. Foglalkoztatták a gázgyáron kívül a város egyéb problémái is. Már 1876-ban javasolja a városi vízmű létesítését, 1883-ban pedig a villamos áram termelésére és elosztására vonatkozó koncesszió megszerzését, 1886-ban a Mihály kút vizének gázmotorral hajtott szivattyú segítségével való kiemelését és szétosztását javasolja az igazgatóságnak. Az igazgatóság többi tagja azonban nem lát olyan messzire mint ő. Félnék attól, hogy az új üzemek nem hoznak annyi hasznot, mint a gázgyár és azon a címen, hogy a vízmű és villamosmű létesítése nem a gázgyár feladata, leszavazzák Flandorffer javaslatait. Rövidlátásukra, mint látni fogjuk, évtizedekig rá is fizetett a város lakossága. (Flandorffer halála után fiát, Pált, alelnökké választották, ő azonban már két év múlva meghalt.) Flandorffer utóda, Töppler Károly országos hírvű természetbúvár volt ugyan, de nélkülözötte elődje széles látókörét és miután egészsége is romlott, az irányítást átengedte helyettesének, Schladerer Alfrédnak. Jórészt ennek következményeképpen került aztán a gázgyártás és a villamos áramtermelés koncessziója idegen tőkés kezébe.

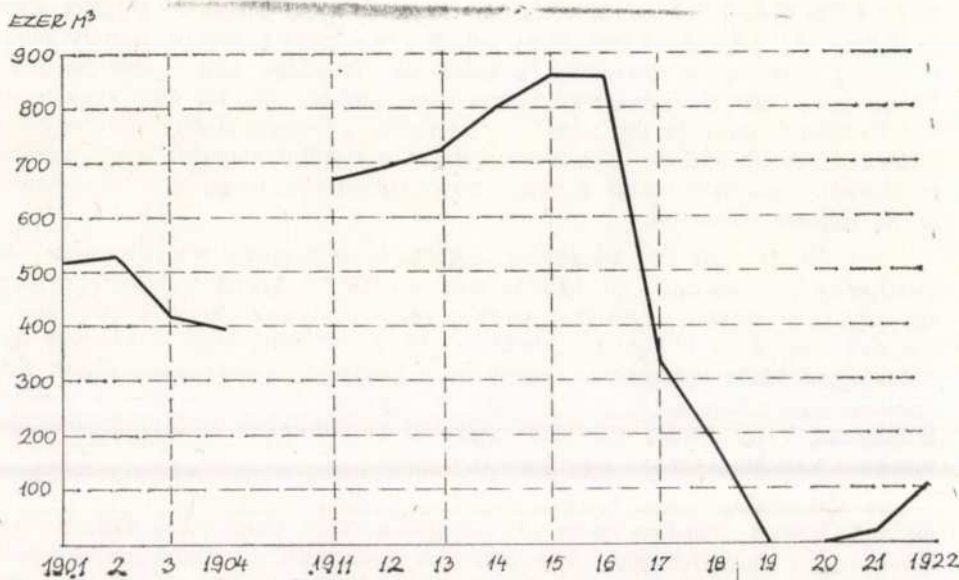
II. Második szakasz (1897—1918)

9. A villamos áram diadalútját nem lehetett megállítani. 1897 januárjában a város még visszautasítja a Ganz és Társa cég soproni képviselőinek (Wannerer, Kuntzi, Pittner) kérését, amely villamosáram termelésére és elosztására vonatkozó koncesszióra irányul. Ebben a döntésben nagy szerepet játszik a gázgyárat képviselő dr. Schwartz Miklós ügyvéd tiltakozása, aki szerint a koncesszió sértené a gázgyár érdekeit és jogait.

Február 15-én azonban a Vasvármegyei Villamosmű (*Erste Eisenburger Electricität A. G.*) elnöke, Batthyány Lajos műszaki és jogi szakértőjével felfegyverezve tárgyal a Pannóniában a gázgyárat képviselő Schladererrel és Schwartzc-cal. A Villamosműnek Ikervárrott, a Rába folyón van 990 lóerős vízierőműve, amely Thury-rendszerű egyenáramú távvezetéken (egy szál huzal, állandó áramerősség, változó feszültség, sorba kapcsolt fogyasztók) szolgáltat energiát Szombathelynek és Sárvárnak. Sopron részére 60 km távvezetékkel lenne kiépíteni, áramátalakító telepet és elosztóhálózatot létesíteni, további 800 lóerős gépegységet felállítani, a duzzasztóművet bővíteni. Mindehhez 800 000 forint hitelre lenne szükség, amiből 500 000 forintot kívánna a gázgyártól és azt, hogy olvadjon be a Vasvármegyei Villamosműbe. Az igazgatóság február 18-i ülésén a javaslatot költségesnek és kockázatosnak találja, de dr. Schwartz Miklós javaslatára úgy dönt, hogy miután a város lakossága kívánja a villamos áram bevezetését Sopronba, felvilágosítást kér a várostól arra vonatkozóan, hogy az ajánlathoz milyen feltételek mellett járul hozzá. Kiköti továbbá, hogy amennyiben a Vasvármegyei Villamosmű február 22-ig nem küldi meg az ígért gazdasági számításokat, a bécsi Siemens et Halske cégtől kér ajánlatot.

Az események további lefolyására csak következtetni lehet, mert a legközelebbi meglévő jegyzőkönyv, egy rendkívüli közgyűlésé, egy évvel később, 1898. február 26-án kelt, amikor a részvények 94⁰/₀-a már Batthyány Lajos és Géza tulajdonában van. Hiányzanak azok a jegyzőkönyvek, amelyekből kiderülne, kik és milyen érvekkel bírták rá a részvényeseket, hogy részvényeiket adják el. Azt mindenesetre tudták, ha Batthyány ajánlatát elfogadják, a 800 000 frt értékű új részvény után egyelőre nem várhatnak akkora osztalékot, amilyent addig a gázgyár biztosított.

A város álláspontja megállapítható egy ad hoc bizottság 1897. május 6-án és 29-én tartott ülésén készült jegyzőkönyvből. Az ülésen Printz Ferenc városi

7. Gáztermelés az 1901—1922. években

tanácsos kijelentette, hogy az iparosok és ipari munkások kézi munkájának megkönnyítése és a villamos világítás bevezetése érdekében Sopronnak szüksége van a villamos áramra annál inkább, minthogy sok, köztük Sopronnál kisebb magyar városban is megoldották már a villamosítást. 1894 óta hat társulás, illetve vállalat kérte a koncesszió kiadását, ezek közül négy visszalépett, illetve visszautasították. A megmaradt kettő közül Wannerer és társainak a városkapitány április 29-én megadta a telepengedélyt, a Vasvármegyei Villamossági r. t. viszont, amelynek Ikervárott van nagy erőműve, ahonnan Szombathelyt és Sárvárt ellátja és bővítése után Sopront is el tudja látni árammal, megszerezte az előkoncessziót Sopronban villamos vasút létesítésére.

A kijelölt 6 tagú albizottság július 13., és 14., 15-én tartott ülésén derült ki a Vasvármegyei Villamossági részvénytársaság bejelentéséből, hogy a gázgyári részvényeket időközben gróf Batthyány Géza és fia, Lajos nem a részvénytársaság, hanem egy külföldi pénzcsoport megbízásából és pénzen vásárolták meg. Nem elég tehát, hogy a gázgyár kicsúszott a soproni polgárok kezéből, hanem ráadásul külföldiek tulajdonába ment át, akiknek a Vasvármegyei Villamos R. t.

a villamos vasút előkoncesszióját és a villamosítás előmunkálatait is átengedte. Gróf Batthyány Géza és Töppler Károly, az igazgatóság elnöke, levélben bejelentik, hogy a gáz és a villamos áram szolgáltatásának koncesszióját Batthyány nevére javasolják kiadni, összekapcsolva a gázgyári alapszerződés módosításával.

Ezekért a döntésekért és a részvények eladásáért a rendelkezésre álló adatok tanúsága szerint a felelősség elsősorban a soproni lakosok szinte korlátlan bizalmát élvező Schladerer Alfrédet terheli. Kezdetől fogva ő tárgyalt Batthyánnal, a beteg Töppler helyett és ő elnökkölt az igazgatósági és a közgyűléseken és az új részvénytársaság őt választja alelnöknek, e megbízásért évenként a régi szerény 200 forint helyett 3000 koronával honorálják. Tőzsdespekulációi ebben az időben nem végződnek már olyan szerencsésen, mint régebben és hogy bankja a magas kamatot és osztalékot kifizethesse, szüksége volt újabb betétekre. Batthyány a 200 frt névértékű részvényért (amiből 190 frt már visszatért) 600 forintot fizetett és így nem lehetett nehéz a részvényeseket rábírní az eladásra. Jórésztük nyilván sietett a vételárat a legtöbb kamatot fizető bankban elhelyezni. Vesztükre, mert a bank 1901 októberében megbukott és a betétek szinte teljesen elvesztek.

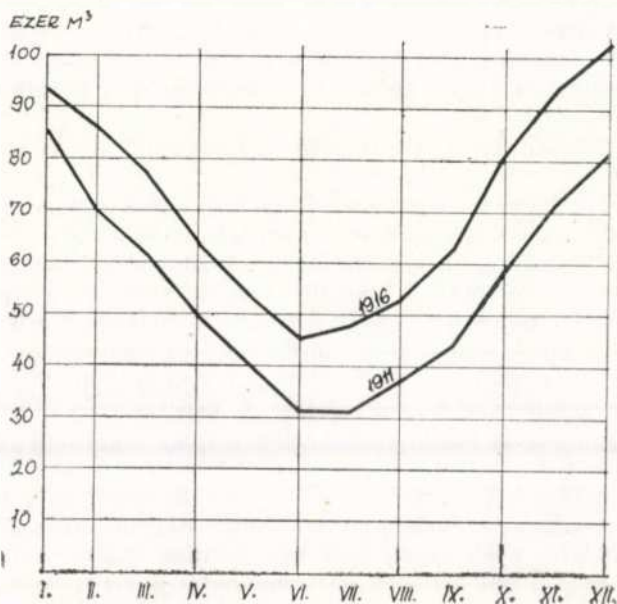
Az 1898. február 26-i közgyűlés jegyzőkönyve szerint a 600 részvényből 566 Batthyány Géza és Lajos birtokában van és csak tíz soproni polgár rendelkezik egy-egy részvennyel. Bejelentik, hogy a város a villamos áram kizárólagos eladására vonatkozó koncesszió kiadását ahhoz kötötte, hogy a gázgyár és a villamosmü közös vállalkozás legyen és a gázgyári alapszerződés ennek megfelelően módosíttassék. A pótszerződést a várossal közösen alakított bizottság kidolgozta, Vater József miniszteri szakértő felülvizsgálta és a belügyminiszter bizonyos változtatásokkal niár jóvá is hagyta.

A pótszerződésben a várossal kötött szerződést meghosszabították 10 évvel, így 1940 helyett 1950-ben megy át a vállalat a város tulajdonába. Ennek ellenében a városi adók alóli mentesség 1918-ban megszűnik, a vállalat bruttó bevételének az 1918. évtől $\frac{1}{2}\%$ -át, 1921. évtől 1% -át és 1941-től 5% -át befizeti a város pénztárába. A társaság köteles a világitási körzeten belül a meglévő 350-en felül díjmentesen további 100 db utcai lámpát felállítani, ami lehet villamosízzó is. A közvilágitási gáz ára 5,55, az 1922. évtől 2,77 krajcár/m³, a magánvilágitásé 16, az 1900. évtől 15 kr/m³. Ez az ár az évi leadás minden 250 000 m³-es emelkedése esetén 0,5 kr/m³-rel csökken egészen 12 kr/m³-ig. A város által fogyasztott gáz fentinnél 10% -al, a főzésre, fűtésre és motorhajtásra elhasznált gáz pedig 20% -al olcsóbb lesz. Az utcai lámpákat Auer-égőkkel kell felszerelni, és utánuk darabonként évi 8 frt fenntartási díjat fizet a város.

A társulat alapszabályainak módosítása kiterjed a villamos áram termelésére és szétosztására is, címét Soproni Világitási és Erőátviteli Részvénytársulatra változtatja, az alaptőkét kiegészíti max. 3 millió frt értékű, adómentesen $4,5\%$ -kal kamatozó és 30 éven belül készpénzben visszatérítendő elsőbbségi kötelezvennyel. A közgyűléseken csak a részvénytulajdonosok szavazhatnak és vehetnek a választásokon részt; minden részvény tulajdonjoga egy szavazatra jogosít. Az igazgatóság 6—14 tagból áll, tagjait 3 évre választják.^o

A közgyűlés, miután a döntés a két Batthyány birtokában van, a bejelentéseket természetesen változtatás nélkül jóváhagyja. Ettől kezdve a város energiaellátása idegen tőkések kezében van, akik intézkedéseikben a haszon növelését tartják szem előtt és nem sokat törődnek a város lakóinak érdekeivel.

Az 1901. június 24-én tartott közgyűlésen Schladerer alelnök bejelenti, hogy Batthyány Lajos, aki három éven át a társaság elnöke volt, lemond erről a tisztségről és igazgatósági tagságáról is. A közgyűlésen képviselt részvények közül 200 db már a „Société anonyme d'éclairage de Clausenbourg et Extension”, 10 db Schladerer, 35 db soproni és budapesti polgárok, a többi pedig belga állampolgárok tulajdonában van.

8. Havonkénti gázleadás 1911-ben és 1916-ban

Az újra választott igazgatóság tagjai közül 6 belga állampolgár, 3 pedig budapesti lakos, a soproni üzem igazgatója W. van Rietschoten, neve után ítélve szintén belga.

A közgyűlést követő igazgatósági ülésen elnökké Schladerert, alelnökké Leon de Somzée-t választják, múlt évi tevékenységükért Schladerernek 3000, az igazgatóság tagjainak fejenként 600 és a felügyelőbizottság tagjainak 400 korona tiszteletdíjat szavaznak meg. Schladerer nem sokáig örülhetett a megtisztelő megbízásnak és a tiszteletdíjnak, mert ugyanazon év október 18-án megbukott a Bau- und Bodenkreditbank és Schladerer a soproni erdőben agyonlőtte magát. Habár már előzőleg suttogták, hogy a Baubank körül minden rendben, a bankbetét-tulajdonosok túlnyomó részének derült égből lesújtó villámcsapás volt a hír. A bank, amelynek fő részvényesei a Lenck és más kereskedőcsaládok, igazgatója pedig 1874-től Schladerer volt, eleinte főleg sikeres tőzsespekuláció útján szerezte meg a magas osztalék és kamat

kifizetéséhez szükséges összeget, 1895-től kezdve már csak könyvhamisítá-
sokkal tudta magát fenntartani,⁷ amint arról már szó esett. 1901-től
1910-ig a „Compagnie de Service Urbain” nevű belga, 1910-től 1918-ig pedig
a „Gesellschaft für Gasindustrie in Augsburg” és a „Dresdener Bankfiliale in
Augsburg” nevű német pénzsoport intézte a részvények birtokában a soproni
villanytelep és gázmű ügyeit.

Az új részvénytársaság, a Soproni Világítási és Erőátviteli Vállalat és a vá-
ros között kötött szerződés aláírása után azonnal megkezdődött a Sopront Iker-
várral összekötő villamos távvezeték és az áramátalakító állomás építése olyan
ütemben, hogy már 1898 szilveszterén kigyulladtak a kaszinóban az első villany-
lámpák. Az olcsóbb vilanyvilágítás rohamosan terjedt elsősorban a gázzal el nem
látott lakásokban, később azonban kezdte kiszorítani a gázvilágítást is. Közben
tovább tökéletesedtek a gáztűzhelyek és a gázfűzők, az emberek kezdtek rájönni
a gázfűzés nagy előnyeire úgy, hogy 1905-ben újra megindult a gázfogyasztás
növekedése és 1912-ben meg is gyorsult. A gáztermelés a következő képet mu-
tatja:

1895-ben 518, 1904-ben 400, 1912-ben 695, 1913-ban 720, 1914-ben 800 és 1916-
ban 862 ezer m³.

Ettől kezdve a háború okozta szénhiány miatt még rohamosabb lett volna
az emelkedés, de a gázzszen szállítása akadózott és ezért már 1917 júliusában
8 hónapra be kellett szüntetni a gáztermelést. 1918 márciusában újra megindult
az üzem, azonban ismét csak 8 hónapig érkezett szén és októberben leállt a
gyár, ezúttal három teljes évre. 1921 decemberében kísérleteztek az üzembe-
helyezéssel, a fogyasztás azonban az előző évekének egyharmadát sem érte el:
ezért és nyilván valutáris nehézségek miatt is 8 hónap után 1922 augusztus ha-
vában végleg megszüntették a szénleparlást (6. kép: az 1905—1910 közti adatok
hiányoznak). Ilyen körülmények között érthető, hogy a gázlámpákkal rendelke-
zők is berendezkedtek az egyébként is kényelmesebb és olcsóbb villanyvilágításra.

Az áttérés már a XX. század elején megindult, amint az a téli és a nyári
hónapok gázfogyasztásából megállapítható. Minél nagyobb százalékban használ-
ják a gázt világításra, a téli napok korai besötétedése miatt annál nagyobb mér-
tékben haladja meg a téli hónapok gáztermelése a nyári hónapokét.

A korszerűsítést nem hanyagolták teljesen el az új tulajdonosok, mert 1900
körüli új tisztítóberendezést (kátrányleválasztó, mosó, kéntelenítő-szekrény), gáz-
szívót, nyomásszabályozót és koksztörőgépet szereztek be. A csőhálózat hossza
azonban 20 év alatt alig nőtt (13,6-ről 14,4 km-re emelkedett).

Közben a város lakosai és vezetősége kezdtek rájönni, mennyire hátrányos,
ha a közművek magánosok, különösen külföldi tőkészek tulajdonában vannak.
Már 1905-ben megvette a város a Vízművet aránylag könnyen, hiszen részvényei
soproni polgárok tulajdonában voltak. A villanytelep és gázmű megszerzéséért
1913-ban indult meg erőteljesen a harc a város akkori fiatal polgármesterhelyet-
tesével, dr. Schindler Andrással az élen. Ő világosan látta, hogy nemcsak az ener-
giaellátás biztonsága miatt, hanem pénzügyi szempontból is mennyire előnyös
a városra a közművek megszerzése és igyekezett minél több borsot törni a rész-
vényesek orra alá, hogy a részvények eladására bírja őket.

A rohamosan növekvő áramigényt a villamosmű csak úgy tudta kielégí-
teni, hogy a mőtől a város közepén fekvő Széchenyi térig a Várkerületen át nagy

⁷ Vö. Hárs József: A Soproni Építobank működése és bukása (1873—1901). SSz. 1961, 317—331.

keresztmetszetű, súlyos légvezetékét szerelt fel rézből. E vezeték élet- és tűzveszélyességét kifogásolta a város és hiába fellebbezett a részvénytársulat, érveit a Közigazgatási Bíróság nem fogadta el. A harc döntő eredményt 1917—18-ban ért el, amikor az országos rézbizottság a hadicélokra szükséges rézvezetéknek alumíniumra történő kicserélése érdekében tárgyalást kezdet a vállalattal.

A város az érvényes szerződés alapján igényt tartott a réz és alumínium árkülönbségére. A vállalat tulajdonosait az ebből származó pénzügyi nehézségek, a város részéről megismétlődő zaklatások és a szénhiány okozta gondok arra birták, hogy 1918 végén 4 200 000 koronáért eladják a gázgyárt és a villamosmű részvényeit Sopron városának. A város a vételárat 50 év alatt letörlesztendő kölcsönből fedezte, 1924-ben pedig a kölcsön egész összegét visszafizette deválódott papírkoronával és így majdnem ingyen jutott a két mű birtokába.⁸ Igaz, hogy az egyenáramú áramfejlesztő gépek és elosztó hálózat már nem voltak képesek a város növekvő szükségletét fedezni. Amint a háború utáni lassú konszolidáció megengedte, 1926-ban váltóáramú berendezéssel kellett őket kicserélni, de a villamosmű és a gázgyár olyan jól jövedelmező vállalkozások voltak, hogy a város fejlődését sok éven át jelentősen elősegítették és szociális célú folyósításokat tettek lehetővé.

III—IV. Harmadik szakasz (1918—1929) és negyedik szakasz (1929—1950)

10. A részvénytársaság igazgatója 1918-ban Koch József volt, akit a város átvett a részvénytársaságtól és 1927-beli nyugdíjaztatásáig ő töltötte be ezt a pozíciót. Koch fiatal korában katonatiszt volt, reprezentatív megjelenésével és határozott fellépésével jól tudta a részvénytársaság érdekeit képviselni. (A Tanácsköztársaság idején a munkások Tones Ede főkönyvelővel akarták leváltatni: ez a megbízást nem vállalta, így Koch maradt).

A villamosmű átépítésének vezetésére 1926-ban a város Dravucz Antalt, a salgótarjáni bányaerőmű mérnökét alkalmazta. Dravucz különös egyéniség volt és Koch ugyancsak meg volt lepve, mikor a villamosmű egyik ügyfelének vele baráti viszonyban álló igazgatója Dravuczról származó levelet küldött meg neki. Ebben Dravucz bejelentette, hogy a város őt bízta meg a villanytelep igazgatói teendőinek ellátásával. Koch már előbb feltámadt gyanúja felerősödött, érdeklődő leveleket küldött Dravucz korábbi munkahelyeire és a bécsi műegyetemre. A műegyetem válaszból kiderült, hogy Dravucz ott néhány évet hallgatott ugyan, de oklevelet nem szerzett, tehát a városhoz benyújtott, közjegyzőileg hitelesített oklevélmásolata hamisítvány. Egy szemtanú (Auer József) elbeszélése szerint a közel két méteres Dravucz összetett kézzel hiába könyörgött Kochnak, az nem könyörült meg rajta és a város Dravucznak azonnali hatállyal felmondott. A felmondás nem volt teljesen szabályos, Dravucz megnyerte az általa indított pert és a város kénytelen volt fizetését még jó ideig folyósítani.

Ezután a Ganz Villamossági Gyár soproni származású osztályvezetőjének (Obstmayer) ajánlására a gyár fiatal mérnökét, Köves Ferencet bízták meg a műszaki vezetéssel. Kövesben a nagyfokú lelkiismeretesség és szorgalom alapos tudással és széles látókörrrel párosult; nagy mértékben neki köszönhető, hogy mindkét mű évtizedeken át szépen fejlődött és kifogástalanul működött. 1949-ig, a villamos és a gázmű szétválásáig ő irányította a gázművet is, az ő javaslatára épült meg a 10 üzemet és a nyugati lakótelepet gőzzel és melegvízzel ellátó, ellennyomósos gőzturbinákkal működő Hőerőmű, ő adta elő sok évig mint docens a Bányamérnöki Egyetemen a hőerőművek üzemtanát és ő írta a Bányá-

⁸ Schindler I. h.

mérnöki Zsebkönyv hasonló című fejezetét is. Igazgató 1927-től 1939-ig a Városi Mérnöki Hivatalból odahelyezett Emmerth Géza volt, aki csak azzal szerzett érdemeket, hogy Köves javaslatait legtöbbször elfogadta.

Miután a villamosmű korszerűsítése megtörtént és az új erőmű két darab 1200 lóerős gőzturbinával hajtott generátora már 5000 voltos, háromfázisú váltóáramot termelt, sor kerülhetett a gázgyár üzembehelyezésére is.

Időközben világszerte elterjedt a gázzal való főzés, sütés és köztudomásúvá vált, hogy a gáz mennyire megkönnyíti és meggyorsítja a háziasszonyok munkáját. A város törvényhatósági bizottsága Schön Győzőtől, a Fővárosi Gázmű műszaki vezérigazgatójától kért szakértői véleményt, aki azt javasolta, hogy a régi kemencéket kell új retortákkal ellátni, a gáz tisztítására és tárolására pedig megfelelnek a meglévő berendezések. A kizárólag öntöttvas csövekből álló elosztó hálózatot Beck Sándor mérnök irányítása mellett szakaszokra bontva, levegővel nyomás alá helyezve, felkutatták a csőtöréseket és egyéb tömörtelenségeket és azokat megszüntették.

A rekonstrukcióhoz szükséges 200 ezer pengőt a jól jövedelmező villamosmű bocsátotta rendelkezésre 4⁰/₀-al kamatozó hitel formájában. A helyreállítási munkák az 1928. év végén kezdődtek meg és 1929. augusztus 1-én megindult a gáztermelés 2 db 7 retortás kemencével. A kijavított, vizes mérőkkel ellátott fogyasztói berendezéseket egymás után helyezték gáznyomás alá, úgy, hogy a gáztermelés napról napra emelkedett, aug. 8-án 400, 26-án 510, szept. 19-én 800, okt. 10-én 940 és nov. 8-án 1080 m³ volt. A megelőző propaganda ügyes és eredményes voltát bizonyítja, hogy a fogyasztók száma az év végén meghaladja a nyolcszázat.⁹

A termelt gáz felső fűtőértéke (égésmelege) 3800 kcal/m³ volt. Ezt részben úgy érték el, hogy a retortákból kikerülő nagyobb fűtőértékű gázhoz a kemencével egybeépített koksgenerátorból származó szénmonoxidból és nitrogénből álló kis fűtőértékű generátorgázt kevertek 5–6⁰/₀-nyi mennyiségben.

A gazdasági válság azonban hamar érezteti a hatását: 1931-ben még emelkedik 9⁰/₀-al a gáztermelés, 32-ben csökken 1⁰/₀-al, 33-ban 7⁰/₀-al és azután 1936-ig jóformán stagnál. A válság lefolyását jól mutatja az évenkénti gáztermelést fel-tüntető 9. kép.

A jég csak 1937-ben tört meg, akkor az előző évekhez viszonyítva ugrás-szerű a növekedés, meghaladja a 11⁰/₀-ot. A javuláshoz nagy mértékben hozzá-járult a gázgyár által kifejtett propaganda is. A Pannónia szálló üvegtermében nagy közönség előtt megrendezett gázfőzőversenyen a Fővárosi Gázmű szakér-tőinek segítségével mutatták be azokat a módszereket, amelyekkel kevés gáz felhasználásával, tehát olcsón lehet a széntüzeléssel soha el nem érhető minő-ségű ételeket sütni és főzni. Bemutatták a különböző típusú korszerű gáztűz-helyeket, főzőket és vízmelegítőket, amelyek azután a városházán berendezett mintaraktárban kerültek elhelyezésre, ahol hetente kétszer megtekinthetők és egyúttal megrendelhetők voltak.

A propaganda kiterjedt a kokszra is, amely drágább volt a szénnél és ezért szükség volt rámutatni a szénnel szemben mutatkozó előnyeire: nagyobb fűtő-érték, a füstgázok korom és kénmentessége, minőségromlás nélküli tárolható-sága, a koksztöltőkályha könnyű kezelése.

⁹ GySmL. 2. sz. (Sopron város): Gázgyári üzemi naplók.

Hogy háztartásokban jól használható legyen, a kokszot az 1912-ben beszerzett jó konstrukciójú géppel törték és szemnagyság szerint osztályozták. Ki mutatják, hogy az égési levegő pontos szabályozásával a koksz cserépkályhában is igen jó hatásfokkal eltűzelhető anélkül, hogy a hőmérséklet túl magasra emelkedne, és ezzel tönkretenné a kályhát.

A koksz népszerűsítésébe bevonták a trafikosokat, akiknél kokszmintákat helyeztek el, akik felvilágosítást adtak a koksz használatáról és rendelkezéseket vettek fel. A propagandának volt is eredménye, de csak a nagyobb jövedelmű rétegnél, mert a munkások és gazdálkodók sem a berendezés magas költségeit, sem a havi gázzámla ellenértékét nem tudták előteremteni. Hiszen egy m³ gáz ára 32 fillér volt, amennyi a szakmunkás órabérével volt egyenlő. A gáztermelés emelkedését a második világháború végéig a 10. kép mutatja.¹⁰

Az 1937-ben megindult fejlődés néhány év múlva már jelezte, hogy hamarosan szükség lesz a gáztermelő berendezés bővítésére. Retortás kemencék ugyan nemcsak a magyar vidéki városokban, hanem szerte a világ kisvárosaiban, sőt még Párizsban is működtek, de a több mint 100 éves konstrukció nagy helyet, sok, nehéz és egészségtelen munkát végző kiszolgálót igényelt és hatásfoka is kedvezőtlen volt. Helyetté már sok helyen vízszintes vagy függőleges kiskamrával ellátott kemencét állítottak fel, a vélemények a két típusról erősen megoszlottak. A szomszédos Győr ugyan az olcsóbb vízszintes kamrákat választotta, de egy külföldi tanulmányúton kiderültek a függőleges típus nagy előnyei. Ezeknél nemcsak a szén betöltése, hanem a koksz kiürítése is gravitációval történik, a koksz a lefelé bővülő kamrákból könnyen, a kamrafalak koptatása nélkül kihull, így a kamrák élettartama hosszú. A kemencék karbantartása nemcsak a kamrafalak kisebb igénybevétele, hanem a nagy hőfoknak kitett, gyorsan kopó kokszkítólgép elmaradása miatt is jóval kevesebb munkát és anyagot igényel. A függőleges kamra ürtartalma jóval nagyobb a vízszintesnél, így ritkábban kell kamrát tölteni, ami gyorsabban lezajlik és kevésbé egészségtelen, mint a vízszintes kamránál. Ezenkívül a termelt koksz és kátrány minősége jobb, a kátrány mennyisége is nagyobb.

A szénpárló kemencék közül ma is a legjobban működő és leggazdaságosabb típus a függőleges kamrás, alkalmazását nagy gázgyárakban és kokszolóművekben csak az gátolja, hogy a kamra magasságát szilárdsági okokból nem lehet 5 méter fölé növelni, így teljesítménye korlátozott. Ezért helyette nagy üzemekben a 10—20 tonna szenet befogadó vízszintes nagykamrát alkalmazzák.

Miután az építéshez szükséges hitelt a jól működő villamosmű ismét kedvező feltételekkel rendelkezésre bocsátotta, megszületett a döntés és egy 3 kamrás kemencét 1940-ben megrendeltek a Didier Werke német cégnél. Egy régi kemence üresen álló helyére került az új, csak a kemenceházat kellett megmagasítani és miután ez a munka is időt igényelt, 1941. dec. 2-án kerülhetett üzembe helyezésére sor (11. kép). Az eredmény hamarosan jelentkezett, mert 1942-ben a gáztermelés 115 ezer m³-el, majdnem 20%-al emelkedett az előző évhez viszonyítva.

A szénlepárlás műszaki mutatói az új kemencénél lényegesen jobbak voltak, amit világosan mutatnak az 1941. augusztus és az 1944. november havi alábbi eredmények:

10 Az ÉGÁZ soproni üzemének irattára. A továbbiakban is.

1941. VIII. hó

1944. XI. hó

gázkihozat	316	368 m ³ /t szén
kokszihozat	740	780 kg/t szén
kátránykihozat	50	70 kg/t szén
aláfűtés	193	172 kg kokszt/t szén

A függőleges kiskamrás kemencének nemcsak a határfoka volt sokkal jobb, hanem a termékek minősége is. A négy méter magas szénoszlop súlyának következtében a kokszt darabnagysága és szilárdsága nőtt, a kátrány több értékes könnyűolajat, viszont kevesebb koksztport tartalmazott, így hígabb, könnyebben kezelhető, feldolgozható és értékesíthető volt.

Az egyenként kb. 850 kg szenet befogadó kamrák fala a samottnál jóval keményebb szilika idomtéglaiból készült, kopásuk minimális volt, élettartamuk elérte a 7—8 évet. Ennek következtében a nagyobb beszerzési ár a fenntartási költség csökkenésével néhány év alatt megtérült.

A kemence belépítmény hosszú életéhez nagy mértékben hozzájárult Fürnstahl István gázfűtő. Az építést és szerelést irányító német művezetők féltékenyen őrizték a kemencék kezelésének, karbantartásának és javításának szakmai fogásait, mert a javítás és felújítás vállalatuknak jelentős hasznot hozott. Szerencsére a Sopronban működő művezetőnek igen ízlett az itteni vörösbor és könnyű volt esténként elcsalni a buschenschankokba. Becsípett állapotban beszédes lett, Fürnstahl józanul maradvra kicsalta belőle minden tudását és azt mint fűtő, később mint kemencemester évtizedeken át hasznosította.

A Didier Werke a kemencéhez csak a tűzálló téglákat szállította, a vasalkatrészeket, töltő és ürítő csilléket, felvonót és szivattyúkat a Győri Vagon és Gépgyárnál és más magyar gyáraknál rendelték meg.

A háborús termelés megnövelte az ipar szénfogyasztását, ezért a háztartások tüzelőanyag felhasználását már az 1942. évben korlátozták. Az iparügyi miniszter rendeletére a háztartások 1943 januárjától nem fogyaszthattak több gázt, mint az előző év hasonló időszakában. A nagyfogyasztók által elhasznált gáz mennyiségének megállapítását a miniszter a gázművekre bízta. A soproni gázgyár körlevélben kérte fel fogyasztóit a takarékosagra és ennek 17 módját sorolta fel. Ezek között ajánlotta, hogy először gyűjtsük meg a gyufát és csak ezután nyissuk a gázcsapot, a mosogató vizet télen a kályhán melegítsük, ne fürödjünk naponta és ne nyakig érő vízben. A rendeletnek és a jótanácsoknak nem sok eredménye volt, a fogyasztás a háború végéig már csak a tüzelőanyag beszerzési nehézségei miatt is rohamosan emelkedett (12., 13. kép).

A szén jó kigázosítása legalább 9 órát igényelt, így egy nap $3 \times 850 \times 24/9 = 6800$ kg szenet lehetett lepárolni és miután egy tonna szénből kb. 370 m³ gáz keletkezett, naponta legfeljebb $6,8 \times 370 = 2516$ m³ lehetett a gáztermelés. Az egy napi leadás már 1943 végén több ízben meghaladta ezt a mennyiséget, ezért a kiállási idő 9 óra alá csökkentésével és erősebb szívással kellett a gáztermelést növelni. Ez rontotta a határfokot, igénybevette a kemencét és az előírt alá csökkentette a gáz fűtőértékét. Még egy, ezúttal négy kamrás kemencét kellett rendelni, aminek szállítását és falazását 1944 második felében kezdte meg a Didier Werke. A Vagon és Gépgyár is akadozva bár, de elkezdte a vasalkatrészek szállítását, ez azonban megszakadt, amikor a gyárat pusztító bombatámadás érte. A háború vihara elérte Sopront is; már az 1944. dec. 6-i bombázás súlyos

károkat okozott a csőhálózatban. A támadás alatt és után csökkentették a gáznyomást, hogy az eltörött csövekből kevesebb gáz ömöljön ki. A bombatölcsérek mellett azonnal felásták és lezárták az épen maradt csövet úgy, hogy már másnap normálisan megkezdődhetett a gázszállítás.

Amíg lehetőség volt rá, a gyár nagy tartalékokat gyűjtött sziléziai gázzsénből és amikor az is elfogyott, pécsi és komlói szén felhasználására került sor. Igaz, hogy a gáz égésmelege m^3 -ként 3100—3200 kalóriára csökkent és a megnőtt kén tartalom miatt a konyhákban szúrós szag terjedt, de azon szerencsések, akik rendelkeztek gáztűzhellyel, a gázfőzés előnyeiben egy-két rövid megszakítással a legnehezebb időkben is részesülhettek. Lehetővé tette ezt az a körülmény is hogy a gázgyárat nem érte találat és a bombázás idején hősiesen a munkahely melletti acélfülkében töltő gázfűtők sem sérültek meg.

A nagynémet propaganda gyakran hivatkozik Sopronra, mint a magyarországi németiség egyik fő bázisára. A valóságot azonban a villamos és gázmű példája híven ábrázolja. A két üzem raktárosa, Schottner Lajos, már megalakulásakor tagja lett a Volksbundnak és nagy ambícióval igyekezett a német származású és anyanyelvű munkásokat rábeszélni a belépésre. Fáradozása azonban hiábavalónak bizonyult, mert legfeljebb egy-kettő akadt, aki hallgatott szavára. Schottnernek tevékenységéért a hajszála sem görbült meg, mert 1945-ben kitelepült Németországba. A század elején Németországból Sopronba került gázmester fiát, Last Vilmost azonban megszedítette a propaganda és belépett az SS-be. A háború végén orosz fogságba került, onnan szabadulva Németországba, ahol aránylag fiatalon meghalt.

A felszabadító csapatok 1945. április 1-én érték el Sopront. Az ezt megelőző sűrű bombázás olyan sok helyen sértette meg a csőhálózatot, hogy a gáztermelést március 31-én éjfélkor meg kellett szüntetni. A szovjet légerő szerencsére az elkerülhetetlen bombázást is az amerikainál kevésbé veszélyesen, kisebb bombákkal hajtotta végre, így a javítási munkák három nap alatt elkészültek és a gázszolgáltatás április 4-én újra megindulhatott. A következő napon meghaladja a leadás a 2000 m^3 -t, ami az előző időszak 3000 m^3 -es termeléséhez viszonyítva már azért is jelentős, mert március végén a kelet felől ide menekültek javarésze elhagyta a várost.

Habár Sopron városát három súlyos és több kisebb légitámadás érte, a gázgyár tűrhetően vészelte át a nehéz idöket; miután termelőberendezéseit nem érte találat, a súlyosabban sérült gázvezetékek pedig ki voltak iktatva, a termelés ápr. 4-től kezdve zavartalanul folyhatott. Mindamellett a megsérült csöveket újjakkal kellett pótolni, a rombadőlt házak csatlakozásait le kellett választani a csőhálózatról, mert ezek állandó veszélyt jelentettek. A találatok közelében még sok fel nem derített csötörés rejtőzött, amelyeken állandóan szivárgott a gáz. Így nem csoda, hogy az előző idökben 8—11% között mozgó hálózati veszteség 1945-ben 16%⁰-ra emelkedett.

Szerencsére a gázszivárgások környékén fekvő sérült házak lakatlanok voltak, így sem gázmérgezés, sem robbanás nem történt, csak az anyagi eszközöket és a munkaerőt kötötték le a helyreállítási munkák.

Az üzembehelyezéstől a háború végéig terjedő idő alatti fejlődésre a gáztermelésen kívül a csőhálózat hossza és a gázfogyasztók száma is jellemző. Ez a következő képet mutatja:

év:	csőhálózat hossza: km	fogyasztók száma:
1930	18	900
1935	22,8	1100
1940	24,1	1590
1944	25,3	1850
1945	23,8	1415

A fogyasztók száma 1945-ben a zsidó lakosság elhurcolása, a nyugatra távozás és a gázzal ellátott házak egy részének lebombázása következtében erősen csökken.

1945-ig a gáz ára m³-ként, 32, illetve 28 fillér volt, amennyit egy segédmunkás egy órai munkájáért ritkán kapott (ma a segédmunkás egy órai keresetért 18 m³ gázt fogyaszthat). A gázvezeték beszerelése és a tűzhely beszerzése is nagyon költséges volt, így nem csoda, hogy a fogyasztók száma 14 év alatt csak kétszeresére nőtt és akkor sem érte el a háztartások egyhatodát.

Az 1929. évi üzembehelyezéskor a régi vizes gázmérők kerültek felszerelésre, sokszor a kapualjakban vagy pincékben. Télen, ha a pinceablak betört, szétfagyott, azonkívül két-három havonként vízzel fel kellett tölteni. Előnyük volt viszont, hogy rendkívül pontosak voltak még tíz-tizenöt évi megszakítatlan üzem után is. Miután a vizes mérők háza idővel korrózió miatt kilyukadt, veszélyes gázömlést okozva, újak beszerzése pedig az importból származó önt tartalmazó ötvözetből (kompozíció) készült dob miatt nehézségekkel járt és költséges volt, a vizes mérőt fokozatosan kiszorította a sokkal olcsóbb száraz gázmérő. Ezek eleinte tolattyús, később szelepes vezérléssel készültek és tiszta gáz mérésénél hosszú ideig hibátlanul működtek. A meghibásodott mérők javítását egy szakmunkás maradéktalanul el tudta végezni és ugyancsak egy fő végezte a gázfogyasztó készülékek karbantartási munkáját.

A gázfogyasztás 1951-ig kb. 40 utcai lámpáénekv kivételével szinte teljes egészében háztartások sütése—főzése és melegvíz készítése céljára szolgált. Ezért a téli napok gázleadása alig 10⁰/₀-al haladta meg a nyári napokét és napközben az óránkénti leadás reggel 6-tól este 8—9 óráig nem mutatott erős ingadozást. A gáztartó rendeltetése az volt, hogy az éjjel termelt gázt tárolja és nap közben egyenletesen leadja. Így az 1800 és 700 m³ befogadására alkalmas két gáztartó feladatát jól ellátta és csak ritkán előforduló üzemzavarok okoztak gondot. A legnagyobb napi leadás 1951 végén is alig haladta meg a 3000 m³-t.

A szénellátás a háború utolsó hónapjában kezdett akadózni és akkor a külföldi gázszenet komlói, majd pécsi szénnel kellett pótolni. Különösen a pécsi daraszén leparlása okozott sok gondot, mivel: a porszén a kamrában összetömörödött, ezért a kigázosítás 9 óra helyett 13—14 órát vett igénybe és a kemence teljesítménye ezzel arányosan csökkent; a nagy tömörség miatt erős szívást kellett alkalmazni, aminek következtében az égésmeleg m³-ként 3800-tól 3100—3200 kalóriára csökkent; a szén nagy kéntartalmának egy részét a tisztítómassza nem tudta lekötöni, az a gázban maradt, elégéskor kénsavgózzé változott, így a gáztűzhelyek füstgázai szúrós szagúak voltak és korrodálták a konyha berendezéseit; a friss szénből termelt kokszt olyan nagyszemű és szilárd volt, hogy a koksztörőgép nem boldogult vele, de még nagy kalapáccsal is alig

lehetett szétverni, ezért nehéz volt értékesíteni; a kokszt a kamrákból nem hullt ki, nehéz és veszélyes munkával kellett levérni, miközben a kamra fala megsérült; a bányász sokszor néhány hete kitermelt szenet küldött, aminek gáztartalma erősen csökkent, koksza nem sült össze és poralakban került ki a kamrákból. Így aztán a gyár sokszor igen gyatra gázt szolgáltatott, a háziasszonyok azonban ennek is nagyon örültek, mert segítségével fa, illetve szén hiányában is tudtak főzni.

A felszabadulás után a soproni gázgyár, mivel találatot nem kapott, sokkal jobb helyzetben volt a győrinél, melyet a szomszédos Vagon- és Gépgyár-nak szánt bombák szinte teljesen elpusztítottak. Az 1945 utáni éveket még így is igénybe vették a csőhálózat bombasérüléseinek javítása és a Didier Werke által 1944-ben megkezdett 4 kamrás kemence építésének befejezése. A gázgyár ezt a munkát saját rezsiben végezte olyan sikeresen, hogy a kemence 1946 végén üzembe kerülhetett.

IV. Az ötödik szakasz (1950—1978)

11. 1949. január 1-én a villamosművet államosították, a gázgyár pedig a város tulajdonában maradt. A gázgyár 1929. évi újraindításához a villamosmű nyújtott hitelt, a javításokat a villamosmű emberei végezték, közös volt a fuvarozás, a raktár és az adminisztráció. A könyvelés a közös költségeket nem választotta el és azt a látszatot keltette, hogy a gázgyár a villamosmű kegyelemkenyerén él. A szétválasztás után már az első hónapokban kiderült, hogy a gázmű jól megáll a saját lábán és évről évre jelentős nyereséget produkál. Szétváláskor a gyár létszáma 39 fő volt és ez a következő években is alig változott. A két üzem annyira összeépült, hogy teljes szétválasztásukról egyelőre szó sem lehetett, viszonyuk azonban kifogástalan maradt. Mindegyikük számára előnyök voltak a közös jóléti intézmények, portás- és éjjeliőrszolgálat, irodaépület. Egymás bajain igyekeztek segíteni és ennek főleg a gázgyár látta előnyeit, amely a szétválasztásnál sok szempontból a rövidebbet húzta.

A kapcsolat idővel mindjobban lazult, főleg amikor a villamosmű szétvált erőműre és szolgáltató vállalatra, és az erőmű 1959-ben kiköltözött az akkor elkészült Hőszolgáltató Erőműbe. A régi erőműnek csak a kazánjai működtek 1975-ig.

Az Északdunántúli Áramszolgáltató Vállalat soproni üzemének irodái, raktárai és garázsa ma is a gázgyárral közös telephelyen működnek, szétválásuk most van folyamatban.

Az 50-es évek elején az életszínvonal emelkedésének hatása a gázgyár fejlődésében is megmutatkozik. A keresetek nőnek, a szolgáltatások és közöttük az alacsonyan megállapított gázár változatlan marad, így mind szélesebb rétegek számára válik lehetővé a gázfogyasztás előnyeinek élvezése. Sopronban, ahol főleg a nőket foglalkoztató ruhagyár, sok textilgyár és iskola van, különösen rohamos a fejlődés. A kettős kereset megkönnyíti a berendezés költségeinek előteremtését, de a második műszak szükségessé is teszi a gázhasználat időmegtakarítását. 1949-től a háztartási fogyasztók száma évenként először 100, majd 200 és hamarosan 400 körüli fővel növekedik. Szaporodnak az üzemi nagykonnyak, amelyek működéséhez szinte nélkülözhetetlen a gáz. A gáztermelést, a há-

lózati veszteséget, a legnagyobb óránkénti fogyasztást és a fogyasztók létszámának alakulását az 1945—1960. években a 13—14. képek tüntetik fel.

A gáztermelés az 1952—1955 években növekszik a fogyasztók létszámának emelkedését is meghaladó gyors ütemben, mert ekkor alakulnak, ill. rendezkednek be gáztüzelésre az éttermek és az üzemi nagykonyhák. A gázvesztesség mennyisége a csőhálózat hosszának, a fogyasztók és a gázmérők számának emelkedése következtében nő, a leadott gázhoz viszonyított aránya azonban az 1950. évi 11⁰/₀-ról 1959-re 8⁰/₀-ra csökken.

A csőhálózat megterhelése is erősen növekszik, hiszen a legnagyobb óránkénti gázfogyasztás 1949-ben 450 m³, 1960-ban pedig meghaladja az 1500 m³-t. A csőhálózati veszteségeknek általában kisebb része származik a hibás helyen elillant gázból, nagyobb részét a gázmérők meghibásodása, ill. a gáznak a csövekben és mérőkben történő lehüléséből származó összehúzódása okozza.

Már az 1952. év elején látszott, hogy néhány éven belül szükség lesz új gázkemencére. Importról nem lehetett szó, ellenben szerencsére a Győri Gázmű a soproniak rendelkezésére bocsátotta a nemrég épített hat, egyenként 1600 kg szemet befogadó kamrával rendelkező függőleges kiskamrás gázkemence falazási és részletterveit, továbbá a tűzálló idomkövek és öntöttvas alkatrészek modelljeit. A kemenceház átalakításának és magasításának tervét a Soproni Tervező Iroda, a kéménytoldás tervét a 30. sz. Építőipari Tröszt készítette el, a generálkivitelezői teendőket vállalkozó hiányában a gázgyár végezte el. A kivitelezésben 15 vállalat vett részt, közöttük az akkori Soproni Gépgyár, a Vasöntőde, a Győr-Sopron megyei Állami Építőipari Vállalat és saját rezsiben a gázgyár. A Vaskohászati Kemenceépítő Váll. (VKV., ma Kohászati Gyárépítő Váll.) készítette a kemence vasvázát és falazta a kemencét kiváló minőségben, habár eső izben végzett ilyen munkát. A költségvetés összege 1 266 000, a kivitelezés végösszege 1 609 000 Ft volt, a túllépés főleg a kemencefalazásnál és a vasalkatrészeknél jelentkezett.

A végszámlák összegének 43,3⁰/₀-át a VKV, 25⁰/₀-át a gázgyár saját rezsiben végzett munkája, 14,3⁰/₀-át pedig az Állami Építőipari Vállalat teljesítményének értéke tette ki.

A munkák 1954 januárjában kezdődtek, a kemence felfűtésének befejezésére és az üzembehelyezésre 1955 november havában került sor (15. kép). Már három havi üzem után 25 mm mélységben kikoptak a kamrafalazat alsó téglái, aminek oka a Magyar Kerámiagyár által a szilika idomtégglák készítéséhez használt kvarcit meg nem felelő minősége volt. Fűrnsthal kénytelen volt éveken át minden kamra falát alul naponta tűzálló habarccsal kifoltozni, hogy a kemence használható maradjon. A kemencék folytonos üzemelése következtében a gáztermelés minden órában azonos volt, ezért növekedése miatt az éjjeli órák alatti termelést (amikor a gázleadás minimális) a két gáztartó már nem volt képes befogadni. Új gáztartóra volt szükség és egy 4500 m³-es vízzáras gáztartó szállítását a győri Vagon- és Gépgyár vállalta el (16. kép).

(Folytatjuk)

A Fertő-táj tudományos kutatási terve

I.

1. A Fertő-táj — mint fejlesztési egység — magába foglalja a tavat és a környékén fekvő tíz községet (1. kép).

E régióban rejlő természeti és tudományos értéket a kormány is felismerte és ezért a 2051/1967. Korm. sz. határozatában megbízta a Magyar Tudományos Akadémia elnökét, hogy a Fertő különleges adottságainak kutatását és a feltárás népgazdasági hasznosításának vizsgálatát koordináló szervezet hozzon létre. Az Akadémia elnöke ennek megfelelően 1968-ban megalakította az Akadémia biológiai, műszaki, orvosi, agrár, valamint a föld- és bányászati tudományok osztályának képviselőiből a „MTA Fertő-táj Bizottság”-ot.

A bizottság annak tudatában kezdte el munkáját, hogy a táj földrajzi helyzete, éghajlata, a tóvíz szikes jellege, különleges állat- és növényvilága rendkívüli tudományos és gazdasági értéket jelent, amely nemcsak Magyarország, hanem Ausztria és más országok szakembereit is érdeklő kutatási feladatokat tartalmaz. Közép-Európában már számos nemzetközi ankét foglalkozott a Fertővel.

A bizottság munkatervet készített, melyet az Akadémia elnöksége és a Győr-Sopron megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága jóváhagyott. Munkásságát egyrészt tudományos kutatási, másrészt tájfejlesztési céllal irányozta elő. A működésével felmerülő költségeket a megyei tanács és a VITUKI vállalta.

A bizottság megindulásakor, 1969-ben tájékoztatót adott ki „A Fertő és környékének fejlesztése és tudományos kutatása” címen. Majd a tájegység természeti viszonyainak és gazdasági adottságainak feltárására törekedve, a soproni, Fertő vidéki, fővárosi és burgenlandi kutatók eddigi munkáinak eredményét dolgozta fel, értékelte és 1969—1973 között „Szakterületenkénti Helyzetfelmérő Tanulmányok” címen 7 kötetben nyomtatásban is megjelentette.

A további kutatás megkívánta, hogy a Fertő-tájjal foglalkozó irodalom a szakemberek számára ismertté váljon. Ezért a bizottság tagjai és munkatársai 1972-ben elkészítették „A Fertő-táj bibliográfiáját”-t, amely 2652 címszót tartalmazott magyar és német nyelven (vö. SSz. 1973, 377).

Felmerült a szüksége a táj monografikus leírásának. Ennek előkészítésére a szakértők 33 ágazat területén, igen alaposan „Adatgyűjtemények”-et dolgoztak ki. A mű 6 kötete 1974 és 1977 között jelent meg, és pedig, mint alapkutatás három a „Természeti adottságok” (a táj geoszférája, hidroszférája, bioszférája) című részben, három pedig „Az alkalmazott kutatások” (a táj bioszféra készleteinek hasznosítása, az állandó lakosság és a régió fejlesztése) címen (vö. SSz. 1976, 186; 1977, 92; 1980, 280).

A bizottság célul tűzte ki a vidék távlati fejlesztési terveinek megvalósításához olyan széleskörű tudományos alap megteremtését, amely lehetővé teszi e tömegturizmustól, vízszennyeződéstől, szabálytalan építkezésektől még mentes

1 Vö. Pichler János: A Fertő-táj üdülővidékké alakítása és tudományos feltárása. SSz. 1972, 99—115.

üdülővidék mintaszerű kialakítását. Erre mutat irányt az 1970-ben közreadott, „A Fertő-táj fejlesztésének távlatai és feltételei” című kötet.

A nyomtatásban 3000 oldalon, 17 kötetben megjelent kutatási munka birto-
kában a bizottság tagjai és munkatársai elkészítették „A Fertő-táj tudományos
kutatási tervé”-t. A terv, a bizottság ülésein hozott határozatoknak megfelelően,
két részből épült fel: a 33 szakágazat területéről beérkezett 240 kutatási téma-
javaslatból és a tudománycsoportokat összefoglaló tervekben és programokból.
A könyv szerkesztésénél ez utóbbiakhoz csatoltuk a szakágazatok témajavaslatait
és így az Akadémia tudományos osztályai szerinti beosztásban a következő 8 fe-
jezetet alakítottuk ki:

- I. Földtudományok (geológia, hidrogeológia, geofizika, geomorfológia, ég-
hajlat és időjárás);
- II. Biológiai tudományok (hidrobiológia, botanika, zoológia, vízkémia, eutro-
fizáció);
- III. Műszaki tudományok. Hidrológia és vízgazdálkodás. (Felszíni és felszín
alatti vizek. Vízháztartás. Tószabályozás. Vízi építkezés. Vízyűjtőterület.
Vízminőségvédelem);
- IV. Orvostudományok (közegészségügy, balneoterápia, gyógyfürdők);
- V. Agrártudományok (talajtan, mező- és erdőgazdaság, ornitológia, nádterme-
lés, halászat);
- VI. Műszaki tudományok. Településtudomány. (Tájfejlesztés, üdülés, terület-
rendezés, településfejlesztés, építészet, műemlékvédelem, természetvéde-
lem, idegenforgalom);
- VII. Nyelv- és irodalmi tudományok. Néprajz;
- VIII. Gazdasági tudományok. (közgazdaság, demográfia, szociográfia).

Az anyag 1979-ben 419 lapon jelent meg, 25 szakági ábrával, 23 fényképpel.
A kötetet megküldtük az Akadémia érdekelt tudományos osztályainak és az il-
letékes főhatóságoknak azzal a kéréssel, hogy a működési területükhöz tartozó
kutatási témákat vizsgálják felül és amennyiben azokat helyesnek találják, úgy
a hatáskörükbe tartozó szerveket a témák kutatásának éves, ötéves tervükbe
való beillesztésére hívják fel. Ugyancsak megküldtük a könyvet e kéréssel szá-
mos kutató, tervező és egyéb tudományos intézménynek.

A következőkben a kutatási terv alapján vázoljuk a nyolc tudománycsoport
szakértőinek a Fertőtájra vonatkozó megállapításait.

2. A földtudományok kutatói szerint a Fertő a kárpáti medencerendszer és
az Alpok kristályos kőzetű hegységének határán, tektonikai süllyedékterületként
a miocén korban alakult ki, az É—D-i irányban húzódó regionális törésvonal
mentén. Ennek K-i oldalán lesüllyedt kristályos alaphegységre 1200 m vastag
miocén és pannon tengeri üledék (kavics, mészkő, márga, agyag, homok) rakó-
dott fel, amire legfelül további 100 m negyedkori homokrétteg települt. A törés-
vonal Ny-i oldalán már 400 m-nél vékonyabb a tengeri üledék. Itt a miocén
mészkőrétteg a felszínig emelkedik. Az eltérő szerkezet folytán merőben külön-
böző hidrogeológiai viszonyok alakultak ki a vetődés két oldalán (2. kép).

A Fertővel és környékével a XVII. századtól kezdve számos kutató foglal-
kozott. Az eddig folytatott vizsgálatok — nagyjából részlet szétosztott egyéni kezde-
ményezések — rendszerezését, és komplex kutatását először 1959-ben a MHT
Fertő kutató tudományos bizottsága dolgozta ki. Ez a kezdeményezés sokoldalú
rendszeres kutató munkává szélesedett ki, amikor 1968-ban a MTA Fertő-táj
Bizottság megkezdte működését.

Korunkban Vendel Miklós és Kisházi Péter ért el kimagasló eredményeket a Fertő medencéjét Ny-ról határoló hegység-dombság-i terület litológiai vizsgálatával. Szádeczky Kardoss Elemér a medence pliocén-pleisztocénkori süllyedésére és a folyók, elsősorban a Duna folyamatos feltöltő tevékenységére vezette vissza a táj jelenkori földtani-geomorfológiai fejlődéstörténetét. Bulla Béla azt bizonyította, hogy a pleisztocén beltavi korszakot egy nagy amplitúdójú, ún. fluviolakusztikus állapot követte.

Vizsgálataik alapján részletesen ismerjük a terület vázát alkotó kristályos alaphegység felszíni előfordulásait, a felszínre települt felsőharmadkori tengeri-beltavi üledék összetételét, elterjedését, vízföldtani tulajdonságait, vízáteresztő- és víztározó képességét (3. kép).

2. Vitorlások a Fertőn (Járai R. felvétele)

A kutatási tervben Kisházi szükségesnek tartja, hogy a Bányászati Kutató Intézet petrográfiai osztálya a Fertő-táj egységes földtani 1:25 000 méretarányú reambulációs térképének elkészítését vegye programba a felszínépítő kőzetek részletes megismerése céljából. Elvégzendő lenne a tómedence kéregszerkezetének felépítésére vonatkozó mélységi kutatás mélyfurások segítségével, a felszíni és a felszín alatti üledékrétegek összetételének feltárására. A geológiai és hidrogeológiai együttes vizsgálat alapján készült el pl. a halászcserései és a kőhegyi kristálypala rögök korszerű felvétele 1:10 000 méretarányban. Bendefy László régi térképeken vizsgálta a tónak a változó vízállásoknak megfelelő kiterjedéseit, sőt morfológiai helyzetét. Szerinte a vízszintváltozások, valamint az azokban mutatkozó periodicitások mintegy 1500 évre visszamenőleg követik nyomon az időjárási és csapadékviszonyokat. A táj legrégebbi térképe a római korból való (Gastorius f. mappa). A XIV. századtól kezdve (Mappa Lazariana) már számos

térkép maradt fenn a Fertőről, melyeket magyar és osztrák múzeumokban, térkép- és levéltárakban őriznek.

Boldizsár István a kutatási tervben javasolja a táj hasznosítható ásványi nyersanyagairól és kőzetéről a lelőhelyek és készletek kataszterének összeállítását, továbbá mérnökgeológiai térképének elkészítését. Az előbbi a helyi építőipar nyersanyagszükségletének felmérésére, az utóbbi a település- és létesítménytervezés részére szükséges. A munka a MAFI nyugat-magyarországi területi földtani szolgálatának feladata lenne.

A felszín alatti mélyebb rétegek kutatását az MTA soproni Geodéziai és Geofizikai Kutató Intézete végzi: tellurikus vizsgálatokkal a medence aljazatának domborzatához kívánnak új adatokat nyerni, magnetellurikus mérésekkel pedig a tő D-i partvidékének földfizikai nagymélységű viszonyairól szereznek tájékozódást. Ádám Antal geoelektromos vizsgálatai a táj egyes részeinek tektonikus viszonyait derítették fel. Szükségesnek tartja a medencealjzat teljes tektonikájának feltárását. A tőmedence osztrák részén az 1950-es években feltárt nagy sókoncentrációjú rétegvízemeletnek magyar területre való áttérjedését elektromos ellenállásmérésekkel vizsgálta.

A geomorfológusok (Pécsi M., Somogyi S.) kisalföldi vizsgálataik alapján kutatásokat tartanak szükségesnek a medence földtani-geomorfológiai menetének, genetikájának és kortani rögzítésének tisztázására. Összhangba kívánják hozni a szomszédos területek (Kisalföld, Hanság-medence, Ikva-völgy, Répcesíkság, Fertőmelléki dombor, Kőhidai medence) fejlődésmenetével és morfogenezisével, kiterjesztve az érintett osztrák területekre. A kutatási tervhez csatoltuk a „Fertő vízgyűjtőjének 1:50 000 méretarányú geomorfológiai térképét”, melyet Ádám László nagy felkészültséggel szerkesztett, továbbá szükségesnek tartja ebben a méretben sorozatban elkészíteni a terület reliefenergia, völgy-sűrűség, lejtőkategória, lejtő expozíció, talajerozió, művelésági térképeit, amelyek a vízgyűjtő tagoltságára, szintkülönbségére, a felszínfejlődésben szerepet játszó erőhatások nagyságrendjére stb. adnak adatokat.

Korim K. szerint szükséges lenne az egységes mélységi vízgazdálkodás kialakítása és tervezése, valamint a potenciális mélység, ásvány-, gyógy- és hévízkincs feltárása céljából komplex hidrogeológiai kutatás. Szappanos Z. szerint meg kell határozni a hidrogeológiai vízgyűjtő határát, a felszín alatti vízkészleteket és vízháztartási törvényszerűségüket. Boldizsár István javasolja a tőmelléki torton-szarmata rétegek hidrogeológiai kutatását, a Ny-i szegélyen fakadó savanyúvíz-források származásának felderítését.

A táj általános éghajlati és időjárási jellemzőit az OMSz szakemberei a soproni és a mosonmagyaróvári észlelő állomásokon gyűjtött hosszú sorozat (1901 és 1970 között) megfigyelései alapján határozták meg.

A 70 éves átlagban mért és értékelt adatok közül a következőket említjük meg:

- a tőra hullott csapadékátlag 606 (877—385) mm/év;
- a vízgyűjtő 20 állomásának adataiból a Thyssen féle poligonnal számított átlagsapadék 629 (843—401) mm;
- a vízfelszíni evaporáció 782 (990—538) mm/év;
- a nádas evapotranspirációja 897 (1128—619) mm/év;
- a nyári félévben az évi csapadék 60⁰/₀-a esett le;
- a téli félévben az évi csapadék 40⁰/₀-a;
- a tővíz hőmérséklete évi 101—110 napig volt 20 C⁰-nál melegebb;

- tartós meleg időszakban elérte a 29 C°-ot;
- a tóvíz hőmérséklete néhány nap eltolódással követi a léghőmérsékletet;
- napfénytartam (1945—70 közötti átlag) a tó fölött 1850 (2173—1602) óra/év;
- nyári nap átlag 56/év;
- hőségnap átlag 10/év;
- téli nap átlag 29/év;
- szélesebbesség (1969—74) átlag 3,7 (3,9—0,6) m/sec;
- szélirány (1969—74) átlag 29,4⁰/₀ NW azonos a tó hossz tengelyével.

A csapadék és a hőmérséklet adatainak feldolgozásával, kiegészítve a légmozgások fontosabb adataival Antal Emánuel olyan adattömeget állított össze, amely kielégíti más tudományágak (hidro-, bio-, balneo-, talaj-, geomorf-, erdészet-, mezőgazdaság-, településföldrajz) legkülönbözőbb éghajlati igényeit is.

A tóra vonatkozó klimatológiai és hidrokémiai paraméterek vizsgálatára az Észak-dunántúli Vízügyi Igazgatóság (ÉVIZIG) a tó mellett Fertőrákoson, Fertőbozon, Fertőújlakon (Sarródon) az 1968/69. évben hidrometeorológiai állomást létesített, amelyeken a Központi Légköfizikai Intézet (KLFi) az összes meteorológiai elemek adatgyűjtését végezte. Ezek alapján 1971 és 1975 között évenként összefoglaló jelentést készített az ÉVIZIG és az OVH részére, mely a tó felszínéről elpárolgó víz mennyiségére, időbeli változására, a tó és a nádasállomány sugárzás- és hőháztartására, a nád fejlődésének és a meteorológiai tényezőknek a kapcsolatára, a hullámozgás és a szél közötti összefüggésekre, a tó albedójára stb. vonatkoztak. Ez adatok felhasználásával értékelte az ÉVIZIG a tó havi vízmérlegének alakulását. A tóban és közvetlen fölötté csak az utóbbi időben folyik rendszeres meteorológiai észlelés. Az osztrákok 1966-ban a tó közepén Pátfalunál (ma: Podersdorf), Ruston és Althofon állítottak fel időszakos meteorológiai megfigyelő állomást. Úgy az osztrákok, mint mi a Meteorológiai Világszövetség (WMO) szabványelőírásai szerinti klíma- és csapadékmérő műszereket és mérési módszereket használjuk.

A KLFi a tó tényleges párolgását, különösen a nádas evapotranspirációját az energiaháztartás módszerével vizsgálta, sőt több empirikus számítási eljárást is alkalmazott (pl. a Mayer-képletet). Közvetlen úton mérik az „A”-típusú úszó párolgásmérővel a tó párolgási vízvesztését és kompenzációs evapotranspirométerekkel a nádas vízfogyasztását.

Antal Emánuel szerint a további kutatás célja a táj éghajlatának és időjárásának tudományos feltárása keretében a tényezők területi szerepének és nagyságrendjének részletes felmérése. Különösen tisztázandó: — a tó víztömegének és a parti sáv éghajlatának a kölcsönhatása az üdülési és a mezőgazdasági termesztés szempontjából; — a tó sugárzás-, hő- és vízháztartási rendszerének alakulása, a komplex klimatológiai kutatás; — a vízi vegetáció részaránya az összpárolgásban; — a légmozgások hatása a tóvíz mozgására (szélesebbesség és szélirány hatása a hullámozgásra és a víznyomás kialakulására); — a tófelszín csapadékbevétele; — az üdülésre és a vízisportolásra alkalmas időjárási helyzetek tartama és gyakorisága.

3. A biológusok megállapították, hogy a tó, nagyságához mérten, sekély és az ebből eredő astatikusság, tehát a fizikai és kémiai tényezők, valamint az ezekkel kölcsönhatásban levő élővilág térben és időben erősen változó.

A tó vize tiszta, halványsárga színű, szagtalan (csak a zárt nádasban kénhidrogén szagú). A Pásztor P. által készített vízminőségi adattár (MTA Fertőtáj Bizottság: „Adatgyűjtemény 2/a kötet; Természeti adottságok. Kiegészítés

a Hidroszféra és Vizgazdálkodás" c. kötethez.) a tó vízkémiai viszonyaira jellemző adatokat ismertet, ilyen pl. a pH (8), a vezetőképesség 1200—1400, vízminőség szikes, azaz szódás (Na_2CO_3) tartalmú, Na-Mg kation és HCO_3 -Cl- SO_4 aniontípusú. Az összes oldott anyag 600—1700 mg/l.

A Fertő-táj egyfelől a tó vízének és a környező talajviszonyok sajátosságainak következtében, másfelől a Kárpát medencén belüli, egyéni biográfiai helyzete folytán már nemzetközi érdeklődést váltott ki.

A 10 éves időtartamú „Nemzetközi Biológiai Program (IBP)”, majd az UNESCO „Az ember és a bioszféra (MAB)” tekintélyes osztrák szakembereket mozgósított a Fertő és a Fertőzug vizeinek kutatására. Munkájuk eredményeit Heinz Löffler akadémikus és 12 társa „Der Neusiedlersee” című német, majd újabban angol nyelvű könyvében ismertette.

Magyar részről Varga Lajos 1926 és 1963 között 33 tanulmányában vázolta fel a tó limnológiai alapképének főbb vonásait. Részmegfigyeléseket folytattak a tihanyi Biológiai Kutató Intézet munkatársai és külföldi vendégkutatói halászatbiológiai, vízkémiai, nádasökológiai és planktonkutatási eredményekkel. A nádgazdálkodásról Veszprémi B., a hinárállományok ökológiai, cönológiai viszonyairól Andrikovics S., a nádasok vízkémiájáról, Donászy E., a síkvíz kémiájáról Pásztó P., a vízminőség adatairól Ábrahám M., a tó halairól és halászatáról Tóth J., a madárvilágáról Kárpáti L. adott értékelő összefoglalást.

Berczik Á. szerint rendszeres limnológiai kutatás lenne szükséges, mely feltárja a tó korszerű hidrobiológiai alapképét, egyúttal a magyar és az osztrák tórész kölcsönhatását. Ennek keretében elvégzendő a Fertő vízének, mint az élővilág környezetének elemzése, a vízmozgások (hullámlás, seiche, áramlások), a fényviszonyok (szín, átlátszóság, zavarosság), a hőháztartás, a kémiai jellemzők (só- és oxigénháztartás), valamint az üledék fizikai és kémiai adatainak, az üledékképződésnek vizsgálata, az élővilág közösségének strukturális és funkcionális feltárása. További fito- és zooplankton, benton, nádas- és hinárállományok vizsgálata, halbiológiai kutatások, végül az élővilág és a vízi környezet kapcsolatainak, az ökoszisztéma funkcióinak, az anyagforgalom és a produktívbiológiai tényezők kutatása.

A tó D-i része magyar terület. Lényeges vonásokban különbözik a tó többi részétől. Vizsgálendő a tó D-i részébe ömlő Rákos patak vízének a tóra gyakorolt hatása. A patakka a tóba jutó tápsók mérése, a befolyó vizek kémiai és biológiai tisztítása (4., 5. kép).

A tó összes sótartalma alapján az oligohalin vizek csoportjába tartozik. Víztömege nagy szezonális ingadozásnak van kitéve.

A Fertő jól elkülönülő élőhelytípusai mind a litorális zónába tartoznak, amelyre jellemző, hogy a fényviszonyok a zöld növények asszimilációját mindennütt lehetővé teszik.

Az élőhelytípusok közül a „nyílt víz” alatt, a tónak a nádasok előtti, makrovegetációtól mentes vizét értjük. A gyakori erős hullámlás alkalmával a víz teljesen összekeveredik a tófenék 5—10 cm-es felső üledékrétegével. A nádasokat borító víznek igen fontos szerepe van az egész tó anyag- és energiaforgalmában. Jelentős hatással bír a nádtermés mennyiségére és minőségére. Fontos a tóiszap kémiájának (só, oxigén, foszfor, nitrogén, szerves szén), továbbá — a halgazdaság érdekében — a planktonnak és fenékfaunának vizsgálata. Másik élőhelytípus az üledék. Az euryton fajokból álló élővilág számára az üledékben döntő a szerves anyag mennyisége és minősége. Az ÉNy-i szél a nyílt víz CO_2 -ben szegény

vizét a nádasokba hajtja át, ahol a lebontási folyamatokban felszabaduló CO₂-vel és a bomlófélben lévő szerves anyagokkal keveredik. A D-i szelek hatására viszont ez visszakerül a nyílt vízbe, ahol a planktonszervezetek táplálékául szolgál. A nyílt vízben intenzív a vertikális anyagáramlás a víz és az üledék között. Az oxigénben dús nyílt víz megakadályozza a tartós reduktív zóna kialakulását a nádasokban. Ez az egyik oka a fertői nád kiváló minőségének. A nádas és a síkvíz között átmeneti élőhely típus a nagy kiterjedésű hinárállomány. Az egyes élőhelyeket jellegzetes anyagforgalmi kapcsolatok fűzik egymáshoz.

Hortobágyi szükségesnek tartja a tóvíz nyomelemeinek, valamint a humuszsvav kutatását. A tó medencéjében lévő víz és a felszín alatti vizek kapcsolatának felderítését. Donászy E. szerint a tóvíz kémizmusa a századeleji, az 1945 körüli és az 1960 óta folytatott vizsgálatok szerint egymástól igen eltér. A századforduló óta a tóvíz hígulása a legutóbbi időkhöz tartott, az öszszionkoncentráció csökkent. Ma a Fertő vízminősége sokkal kedvezőbb. Az OMMI által az 1966—68. években végzett vízkémiai vizsgálatok eredményei szerint a víz kémiai összetétele biztosítja legjobban a szervesanyagtermelést és elbontást: az oxidáció és redukció közötti egyensúlyt.

Entz B. és Pásztyó P. szerint a természetes és mesterséges eutrofizálódás okainak és előrehaladási menetének szemmel tartása, valamint az ellene való védekezés lehetőségeinek megállapítása érdekében szükséges a tápsókoncentráció évszakos, regionális mérése, a klorofil *a* mérése, a fitoplankton és a makrovegetáció elsődleges termelésének vizsgálata, a perifiton szerepe a tápsók elvonásában, a N- és P-forgalom, valamint az üledék kapcsolatának figyelemmel kísérése. Igen fontos a mikroszennyező anyagok (vas, mangán, cink, higany, biocidok stb.) radiológiai vizsgálata.

Berczik Á. megállapította, hogy a Fertő és a környező vizek hidrobiológiai vizsgálatához együttműködés szükséges a vízkémia, hidrobakteriológia, fito- és zooplankton, vegetáció, gerintelenek taxonómiaja és ökológiája, az eutrofizálódás, anyagforgalom és a sekélytavaknak megfelelő limnológiai kutatás között. A szárazföldi területek biológiai kutatása keretében talajkémiai, botanikai, fitocönológiai, talajmikrobiológiai és talajzoológiai vizsgálatok végzendők.

A biológiai kutatásnál szem előtt kell tartani, hogy a Fertő környezeti ártalmaktól ma még viszonylag megkímélt, de fejlesztés alatt álló vidék.

Állatföldrajz tekintetében a táj területileg a Pannonicum fauna körzetének a Kisalföld (Arrabonicum) és a Bécsi medence (Vindobonicum) faunajárásához tartozik. Európai-középeurópai jellegű. Berczik Á. és Andrikovics S. a MTA Fertő-táj Bizottság által kiadott „Adatgyűjtemény” III. kötetében megjelent tanulmányukban a táj gerinctelen és gerinces állatvilágának mintegy 2500 fajtát sorolják fel. A gerinctelenek közül a féregfauna alig ismert. A Mollusca fajták Varga L. kutatásai szerint a Fertő nádas-hinárosaiban, mint elsőrendű növényfogyasztók nagy jelentőségűek. Fajszámuk kevés, viszont az egyedszám nagy. Rákok, kérészek, szitakötők, bogarak számos faja él itt. Gerincesekből kétéltűek, hüllők, emlősök találhatóak a vidéken.

A Fertő-táj flórája és vegetációja. A tómedence partvidékével együtt a Magyar Flóratartomány (Pannonicum) Kisalföldi flórajárásához (Arrabonicum) tartozik. DNy-on szomszédos a Praenoricum (előalpesi), ÉNy-on a Lajtaicum (lajtai) flórajárással.

Csapody István és G. Wendelberger közös megállapítása szerint a tájegység a következő korszerű növényföldrajzi kistájakat foglalja magában: 1. a tó me-

A tájegység magja

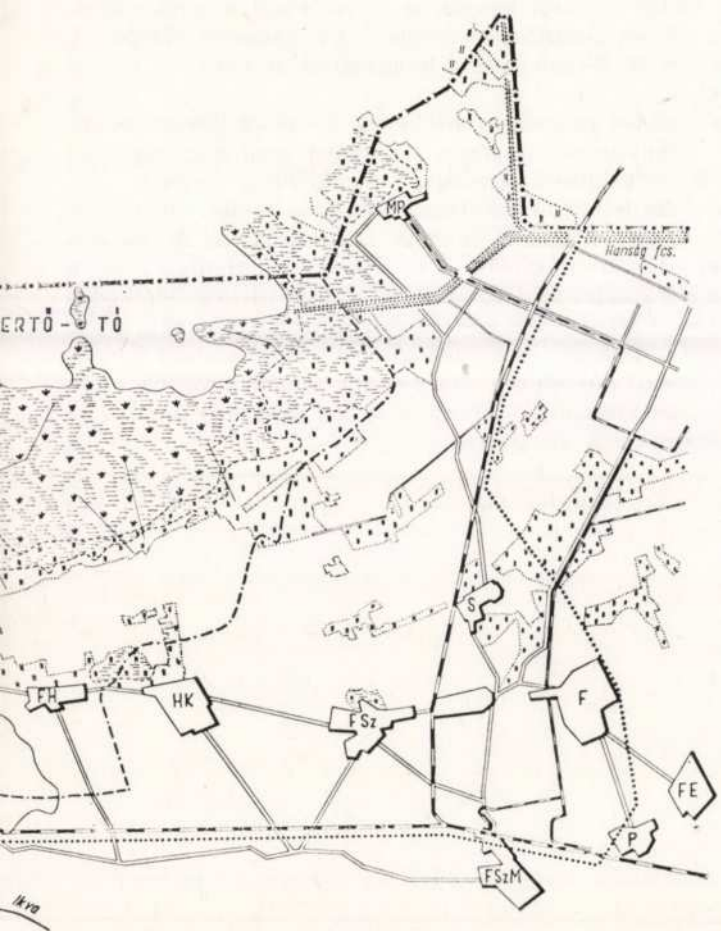

rülete

- arstághatár
- vízgyűjtőhatár
- nádas
- mocsár
- rét
- tájegység határa
- vasút
- műút
- közút
- szintvonal
- vízfolyás
- gát

KÖZSÉGJELÖLÉSEK

- Á Ágfalva
- B Balf
- FB Fertőboz
- FE Fertőendréd
- F Fertőd
- FH Fertőhomok
- FR Fertőrákos
- FSzM Fertőszentmiklós
- FSz Fertőszéplak
- HK Hegykő
- H Hidegség
- KH Kápháza
- M Magyarfalva
- MP Mekszikapuszta
- NC Nagycenk
- P Fertőhéra
- S Sarród

dencéje; 2. a pándorfalvi fennsík (Parndorfer Platte); 3. Fertőzug (Seewinkel); 4. északi (mosoni) Hanság; 5. déli (kapuvári) Hanság; 6. Fertő-partsegély Fertő-rákostól Fertődig; 7. Fertőmelléki dombsor; 8. Fertőmeggyes (Mörbisch) — Ruszti dombsor; 9. Ruszt—Nezsider (Neusiedl am See) közötti dombsor; 10. Lajta hegység (Leithagebirge). Az 1—6. tájrész az Arrabonicum, a 7—10. a Lajtaicum flórajáráshoz tartozik.

A környék flóráját neves tudósok vizsgálták, mint Soó Rezső, Kárpáti Z., Zólyomi B., Boros Á., osztrák részen G. Wendelberger.

A táj növényzetéről Csapody István készített gazdag összeállítást, amelyben 1522 fertőtáji növényfajt sorol fel. Az adattár megjelent a MTA Fertő-táj Bizottság „Adatgyűjteményének” III., „Természeti adottságok. A Fertő-táj bioszférája” című kötetében 420 oldal terjedelemben.

A tó vízvegetációja. A sekélyvízű, szikes tóban a sósvízi hinárosokhoz tartozó sőtűrő növénytársulások találhatók. A halofil jellegű nádasból 90% a vízi rencéstípus. Ehhez csatlakozik az elegyetlen nádas és a gyékényes. A tó feliszapolódásával egyidejűleg a nádas további lépcsői: a sáros, majd a sziki kákás-típus. A vízi és partmenti növénytársulások egymásra következését Kárpáti I. sémában szemléltette, amelyet G. Wendelberger kiegészített az édes- és sósvízi szukcessiót tükröző alakokkal.

A tó és a partmenti növényzet cönológiai értékelése Csapody István szerint teljes. A hinártársulásokat a Balatonnál alaposan, a Fertőnél még alig dolgozták fel. Sürgős részletkutatások szükségesek cönológiai, synökológiai téren.

A kutatási tervben Csapody István a következő botanikai témák vizsgálatát javasolja: — a táj virágtalan és virágos flórájának taxonomiai és florisztikai feltárását; — az iszapréteg algartársulásainak, a tó vizinövénytársulásainak, a partsegélyen a szikesek fitocönológiai feldolgozását a rét és a legelőgazdálkodás érdekében; — a fitoplankton, a lebegő vízi szervezetek (hinártársulások), a vízi vegetáció produktíósbiológiai kutatását; — a cönológiai és a rendszertani florisztikai vízvegetáció és a partmenti növényzet fitomasszaprodukció továbbá a nádasállomány transzpirációjának vizsgálatát, amelyek a nád zöld súlyának és az abszolút szárazsúly meghatározására szolgálnak.

(Folytatjuk)

HELYTÖRTÉNETÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI

Szabó Jenő:

A háború és a felszabadulás krónikájához

1. Sopron első bombázása. Dr. Németh Alajosnak Sopron súlyos napjairól szóló cikksorozata bennem, aki annak az időnek egy részét Sopronban magam is átéltem, számtalan többé-kevésbé jelentős esemény emlékét idézte fel. Sajnos akkor nem írtam le őket, az emlékezet pedig felejt és csalóka. A felidézéskor a részletek nagyon sokszor elhalványulnak, nem pontosak, néha össze is keverednek.

Az akkori idők egyik jelentős eseménye volt a Weichs-ügy. 1944 decemberében történt bevonulásomig Sopron városánál teljesítettem szolgálatot, legutolsó beosztásom szerint mint polgármesteri titkár. Ha Sopron bombázásáról hallok, még ma, harmincöt év múltán is elsőnek mindig Kamenszky Árpád akkori polgármester kétségbeesett próbálkozása jut eszembe, amellyel a várost a bombázástól próbálta megmenteni. Eleve sikertelenségre ítélt kísérlet volt, de jellemző az akkori időkre.

Negyvennégy utolsó hónapjaiban Sopron valósággal gyűjtőhelye lett a háborús menekülteknek. A „nyugatra települők” nagy része Sopronban rekedt meg, s ha a város lakosságát a polgármester akkor az őslakosság többszörösének adta meg, abban nemcsak az a szándék játszott közre, hogy a város számára minél nagyobb élelem-ellátást biztosítson, hanem a tényleges valóság is. A lakáshivatal előtt, amely már régen nem lakásokat utalt ki, hanem elhelyezést, férőhelyet vagy ágyat, napról-napra hosszú sorban álltak a menekültek, köztük nem egyszer országos hírességek, mint Fedák Sári, a régi idők primadonnája, Aknay Vilma; vagy Kiss Ferenc, a nyilas idők sztárszínésze. A Sopronba áttelepülni kívánó országos szervek, intézmények eleinte még a városi igazgatástól kérték elhelyezésük biztosítását, mint például a kolozsvári hadtest, amely többségében családostul menekült Sopronba, s a lakáshivatalban külön íróasztalnál egy főtisztje intézte ügyeit, de már a honvéd fővezérség a város tudta és megkérdezése nélkül költözött be Sopronba. Nem szólva a nyilasokról, akik egyszerűen semmibe vették a közigazgatási hatóságokat. Hogy mennyire nem törődtek vele, saját magamon tapasztaltam, 1944 decemberének egyik reggelén. Amikor hivatali szobámba készültem benyitni, egy fiatal nővel találtam szemben magamat, aki éppen egy terjedelmes éjjeli edénnyel a kezében jött ki, a nyitott ajtón át pedig láttam, hogy az íróasztalom helyén egy tábori ágyat állítottak fel. Az történt, hogy az éjjel folyamán a hírheft Bakó László érkezett meg a családjával s mivel unta, hogy az elsötétített városban keressen magának helyet, a polgármesteri hivatalban „szállt meg”.

Részben az effajta túlkapasok okozta kaotikus állapotok megszüntetésére létesült az úgynevezett Elhelyezési Kormánybiztosság, amelynek első vezetője rövid ideig Imrédy Béla, a később kivégzett miniszterelnök volt. Őt egy lampasszos tábornok követte (nevére nem emlékezem), akinek első dolga a saját „elhelyezése” volt: a polgármester szalonját foglalta le magának. A roppant udvarias, halkszavú katona mindenkit türelmesen meghallgatott, de erős a gyanúm, hogy ennél többet aztán nem is tett.

Ilyen körülmények között nem csodálható, ha a polgármestert valóságos villámcsapásként érte az értesítés, amely szerint a Balkánról visszavonuló délkeleti német hadsereg főparancsnokának, von Weichs tábornagnak a főhadiszállását Sopronba telepítik.

Kamenszky polgármester első reagálása a hírre egy felkiáltás volt: „Ez Sopron bombázását jelenti!” Emlékeznem, ott állt íróasztala mellett, dolgozószobájának ablakánál s mint mindig, ha ideges volt, aprópénzét csörgette s lenézett a Fő térre (akkor:

Szentháromság tér). A szobában együtt voltak a tanács tagjai, ki ülve, ki állva. A kijelentés után csend támadt, amolyan visszafojtott hallgatás, amikor senki sem meri kimondani gondolatát. A későbbi megbeszélés két mondata még ma is a fülemben cseng: „De mit tehetünk mi?” — volt az egyik; a másik gúnyosan hangzott: „Csak-hogy mi már legfeljebb Brennbergre menekülhetünk!”

Ez volt a helyzet. A város vezetősége mit sem tehetett: ha megtagadja az elhelyezést, akkor megkérdése nélkül veszik igénybe a szükséges helyiségeket. Brennberg-bányán túl menekülni pedig már az országból való kitelepülést jelentette volna.

Ebben a helyzetben kísérelte meg Kamenszky polgármester a lehetetlent. Utasított, kerítsem elő azt a levelet, amelyben a budapesti német követség megfelelő épület kiutalását kérte, mert a fővárosból ki kell települnie. Amikor ez a levél — napokkal azelőtt — megérkezett, a polgármester elolvasása után indulatosan dobta íróasztalára és közben valami olyant mondott: „Hát már mindenki ebbe a szerencsétlen városba akar jönni?” Mivel külön utasítást nem kaptam, a levelet a rendes postával küldtem át a lakáshivatalba elintézésre. Ezt a levelet hozatta vissza. Ezután „sürgős állami” jelzéssel a budapesti német követséget kellett hívnom, végül pedig a Lövér szálló (mai Csepel-üdülő) bérleti szerződését kerestette elő. A város tulajdonában lévő szállót akkor Horváth Imre vendéglős bérelte.

Nyilván a polgármester telefonjának következtében jelent meg két vagy három nappal később a budapesti német követség egyik kedélyes, bécsi akcentussal beszélő tanácsosa. Rögtön összeült tanácskozni a polgármesterrel. A tárgyalás csak egy ízben szakadt meg, amikor a tanácsos kijött és megkért, hogy használhassa a telefonomat, és hogy közben hagyjam magára, mert az ügy nemcsak bizalmas, hanem kényes is. A szobából kifelé menet még hallottam, amint bemondja a telefonba: „Kriegsführendes Blitzgespräch”. Valószínűleg ennek volt köszönhető, hogy igen hamar megkapta a budapesti kapcsolást, alig tizenöt-húsz perc múlva már vissza is térhettem a helyemre.

A tárgyalás eredményeként létrejött megállapodásról néhány soros feljegyzést készíttettek. Szövegére csak értelemszerűen emlékezem. Az azonban bizonyosan benne volt, hogy a város kiutalja a Lövér szálló első épületét a követség részére lakás és hivatali helyiségek céljára. Egyetlen feltételhez kötötte ezt csupán: ha a Weichs hadsereg-törzset a város területén helyezik el, a megállapodás semmisnek tekintendő. Akkor ugyanis a kérdéses épületet a főhadiszállás számára kell fenntartani. Vagyis a követség csak akkor költözhet az összkomfortos üdülésszállóba, ha elintézi, hogy a Weichs-törzset máshová telepítsék. Ez volt Kamenszky polgármester kétségbeesett próbálkozása.

Ma persze jó volna tudni, hol van ez a feljegyzés. Nem valószínű, hogy a rendes polgármesteri iktatóba iktatták volna, de talán nyoma található a bizalmas polgármesteri iratok között. Az akkori idők egyik jellemző eseményét bizonyítaná.

A német követséggel folytatott alku ma már annyira hihetetlennek tűnik, hogy amikor az ötvenes években „Erzsi” című novellámban megírtam, az írást elfogadták ugyan közlésre, de megpróbálták arra rávenni, hagyjam ki belőle ezt a „túlságosan valószínűtlen” részletet. Ma már tudom, hogy ez a kifogás csak az igazság egyik fele volt. Igazában azért kellett volna kihagynom, mert pozitíven jellemezte a polgármestert, akkoriban pedig elképzelhetetlen volt, hogy egy régi időbeli polgármestert rokonszenvesen ábrázoljanak.

Történelmi tény azonban, hogy a Weichs-főhadiszállás nem települt Sopronba. Ma már tisztán látom, hogy ez korántsem a német követség közbenjárásának, hanem sokkal inkább a szovjet hadseregnek volt köszönhető. A Székesfehérvárnál indított szovjet támadás miatt a német hadvezetés kénytelen volt Weichsékét Sopron helyett oda vezényelni. Annak ellenére, hogy a Weichs-hadsereg-törzs nem jött Sopronba, a város 1944. december 6-án mégis megkapta az első bombatámadást. A nyilas parlament előző napi, a városháza tanácstermében tartott ülésére volt válasz a légi akna, amely a Szent György és Új utca találkozásánál álló Berczeller házat a pincéig leborotválta. Az aknát vitathatatlanul a városházának szánták, az angolszász repülő csupán egy napot és alig harminc-negyven métert tévedett. Az utóbbit szerencsémre, mert

pusztán az akna légnyomásának szívóhatása a városközi alagsor folyosóján így is olyan erővel csapott a falhoz, hogy elállt a lélegzetem.

2. Az első soproni bombatámadás riadójának lefújása után a polgármester azonnal kocsiba ült, hogy megszemlélje a városban keletkezett károkat. Útján elkísértem. Először a Kossuth utca felé mentünk s már az utca elején egy lóhulla, kidőlt villany- és táviróoszlopok, leszakadt huzalok jelezték a robbanások légnyomás-hatását. Egy asszony állott az úttest közepén, valahol a Stauffer-villa környékén lakhatott s a bomba szétverte lakását. A polgármester azt tudakolta tőle, van-e helye, ahol az éjszakát töltheti, de a nő, mintha nem is hallaná a hozzá intézett szavakat, egyre csak azt ismételte: „Hála istennek, hogy megmaradtunk!” Ő volt az első bombakárosult, akivel találkoztam, hogy alig két héttel később magam is az legyek.

A Kossuth utcában kaptunk értesítést arról, hogy a GYSEV-palota még mindig ég (délután három óra felé járt az idő). A polgármester azonnal oda indult. A palota egyik szárnyát érte bombatalálat és valóban még mindig égett. Az épület körül emberek — köztük tűzoltók — álltak. Úgy látszott, mintha csak tétlenül bámulnák a tüzet. Ezt hitte a polgármester is, mert hirtelen felindulásában hangosan kiabálni kezdett, mi csoda disznóság van itt, azonnal hozzák elébe a felelős parancsnokot. A mérge mintha még fokozódott volna, amikor Obendorf Károly tűzoltóparancsnok előkerült. Tehetlenséggel vádolta és azzal fenyegette meg, hogy azonnal leváltja (amihez nem volt joga), ha nem intézkedik. Obendorf összeszorított szájjal hallgatott, egyetlen szót sem szólt a védelmére, a körülöttünk állók közül valaki más mondta meg, hogy a hidránszal vagy a vízellátással van baj, azért nem tudnak oltani.

A GYSEV-székház előtti jelenetnek volt egy megrendítő részlete, amikor egy ismeretlen ember azt közölte, hogy Obendorf Károlynak a Borsmonostori (ma: Entzbruder) utcában lévő házat bombatalálat érte, pincéje be van temetve, most ássák ki, állítólag az anyósa holtan került elő a romok alól s Obendorf eddig még haza sem tudott menni. A polgármester meghallva ezt, hirtelen elhallgatott, odalépett Obendorfhhoz, kezét fogott vele és halkán néhány szót mondott neki. Feltételezem, hogy hazaküldte felesége mentésére.

A Felsőbüki Nagy Pál utcába nem tudtuk gépkocsival behajtani. Az utcát végigbombázták, alig maradt ép háza. Ma már nem emlékezem reá, miért kellett visszafordulnunk. A romok miatt-e vagy az ott álló katonai őrszemek nem engedtek-e tovább. Az állomásról ugyanis egy sebesültekkel telt szerelvényt tolattak ki az utca végében lévő vágányrészre s a bombaszőnyeg azt is végigverte, a katonaság állítólag ezért zárta le az utcát.

Már alkonyodott, amikor a Várkerületre (ma: Lenin körút) értünk. A polgármester váratlanul megállt az úttest közepén, körülbelül ott, ahol ma az OTP-épület van s akkoriban Horváth csemegés boltja volt. Az órákon át felgyülemlett feszültség szinte hisztérikus roham formájában tört ki belőle, hangosan szitkozódni és átkozódni kezdett. Nem tudom pontosan idézni szavait, de a lényegük az volt, hogy „ezek az átkozott németek” az okai mindennek, miattuk bombázták össze a várost. A kiabálásra emberek gyűltek körénk, hiába próbáltam lecsendesíteni, annyira magánkívül volt, hogy rám sem hallgatott. Szerencsére odajött Horváth csemegés is, aki behívott bennünket a boltjába, ahol a polgármester valahogy megnyugodott.

A nyilasoknak besúghatták a történeteket, mert egy vagy két nappal ezután Kamenszky Árpádot nyilas pártszolgálatosok letartóztatták és a Széchenyi téri nyilas pártszékházba vitték. Hogy az őrizetbevétel a várkerületi kijelentések miatt történt, azt abból tudtam meg, hogy hamarosan hivatott Várpalotai Vilmos nyilas főispán és elsőre azt tudakolta, mit mondott Kamenszky a bombázás napján a Várkerületen. Azt feleltem, hogy szidta azokat, akik összebombázták a várost s egy újabb kérdésére pedig azt, hogy ez természetesen csakis az amerikaiakra volt érthető”. Úgy látszik, Horváth csemegés is hasonlóképpen tanúskodhatott (ha egyáltalán kihallgatták), mert Kamenszky Árpád rövidesen kiszabadult.

3. Sok akkori esemény csonkán, halványan maradt meg emlékezetemben. Így a koporsók ügye is. Ma már nem tudom kivel beszélt, ki kérte a segítségét, csak az a bizonyos, hogy az első bombázást követő napok egyikén (1944. december 7-én lehetett) a polgármester utasított, hogy minden más munkámat félretéve, szerezzek faanyagot koporsók készítéséhez. „Nem engedem, hogy koporsók nélkül temessenek!” — mondta. Végigtalpaltam a várost, sorra járva minden asztalost, bognárt, faesztergályost, akinél fa-, illetve deszkakészletet sejtettem. Délutánra bizonyossá vált, hogy nincs elegendő faanyag a koporsókészítéshez. Utolsó reményem a városi fűrészüzem volt.

Ezt azonban hadiüzemmé nyilvánították, magánrendelésre nem dolgozhatott. Mégis megpróbáltam. A két városi erdőmérnököt, Karner Ödönt és Klausz Jenőt még az üzem irodájában találtam és elmondtam nekik, mi járásban vagyok. A két mérnök egymásra nézett, aztán azt kérdezték, tudom-e hogy az üzem kiemelt hadi-cikket, municiósládát gyárt. Tudtam, persze. „Ha kitudódik, hogy a fát másra használtuk fel, haditörvényszék elé kerülünk” — mondta az egyikük. Aztán halkán hozzátette: „De miért kellene kitudódnia?”

Az anyagot megkaptam.

4. A felszabadulás előtti négy nap történetéből. Vagy másfél évtizeddel ezelőtt megbízást kaptam, hogy írjak Sopron felszabadulásáról. Magam a felszabaduláskor nem voltam a városban, ezért szemtanúk visszaemlékezéseiből, egykori feljegyzésekből, újságcikkekből gyűjtöttem össze az anyagot és „Sopron négy napja” címmel dolgoztam fel, ügyelve arra, hogy a munkába csak olyan részletek kerüljenek bele, amelyek tanúk vagy okmányok hitelesítenek.

Ma úgy látom, hogy a gyűjtött anyagnak több olyan részlete van, amely érdekesen és jellemzően egészíti ki dr. Németh Alajos feljegyzéseit, sőt dr. Takáts Kálmán, az első soproni Nemzeti Bizottság elnöke¹ visszaemlékezésének egy részlete éppen reá vonatkozik: „A halottak személyazonosságának megállapításánál és elföldelésüknél emberfeletti munkát végzett Lakits Frigyes és Avar Samu. De meg kell említenünk dr. Németh Alajos káplánt is, aki a halottak személyi tárgyait magához vette, jegyzékbe foglalta és a lehetőség szerint hozzátartozóikhoz eljuttatta, függetlenül attól, milyen vallásúak voltak.”

Azok közül, akiknek visszaemlékezéseit feljegyeztem, többen időközben meghaltak. Nem él már dr. Csatkai Endre, dr. Takáts Kálmán, dr. Márai Lajos, Bónis Antal. Emlékezéseik ezért különös értéket kapnak.

Dávidházi István ezredes visszaemlékezéséből: „Nagycsütörtökön (1945. március 29.) Csornán jártam és itt találkoztam egy német tábornokkal, aki a nyugat felé hömpölygő menekülők tömegét próbálta feltartóztatni. Engem meglátva, magához hívott és így szólt: »Ezredes úr, megbízom önt a Győr és Sopron közötti védelmi vonal megszervezésével.« A feladat teljesítése számomra azért is látszott kilátástalannak, mert nem lévén csapatbeosztásom, nem rendelkeztem egyetlen honvéddel sem. Illetve egyel mégis, Müller János honvéddel (civilben zongorahangoló volt Sopronban), aki gépkocsimat vezetett. Úgy éreztem, hogy Müller Hanzival kettesben nehezen oldjuk meg azt a feladatot, amibe a Wehrmachtnak is beletörött a foga.

Mindezt azonban hiába adtam a tudára, a tábornok nem ismert nehézségeket: »Nem számít! Gyűjtse össze a csapatukat kereső, vagy attól elkóborolt katonákat, aztán az erdészeket, mezőőröket, rendőröket!« A parancs annyira naiv és lehetetlen volt, hogy nem is próbáltam tovább érvelni, hanem azt tettem, amit a józan ész parancsolt: hallgattam és nem csináltam semmit.”

Dr. Takáts Kálmán ugyanerről a napról: „1945. március 29-én délelőtt hazafelé tartottam és a Széchenyi-tér 5. számú ház elé érkezve megálltam a járda szélén, mert felkeltette a figyelmemet az ott nyitott ajtókkal álló, nagyon elegáns, fekete személyautó, teteje telerakva leszíjazott, töméntelen sok, világossárga, elegáns útibőrönddel.

1 Vö. Takáts Kálmán: Sopron város és megye felszabadulása 1945-ben. SSz. 1956, 1—15.

Érdeklődve vettem szemügyre a soffórt is, aki viszont bundájában, merev vigyázzállásban figyelte a ház kapuját. Ekkor onnan hirtelen, sietős léptekkel kirohant, nekem ütközött, majd az ütközést észre sem véve — arcán a félelem szemmellátható sápadtságával — beugrott az autóba — Imrédy miniszter. Az autó pedig felbúgva elrohant vele a Rákóczi utca irányába — nyugatra.”

5. Dávidházi István ezredes: Sem a nevére, sem az arcára nem emlékezem annak az embernek, aki meghívott a nagyszombat (márc. 31.) délelőttjén a vármegyházán tartandó ülésre, ahol »Sopron sorsáról fognak tárgyalni«. Közölte azt is, hogy az ülés szigorúan titkos, a helyiséget, amelyben lezajlik, elsötétítik, hogy a résztvevők ne ismerhessék fel egymást s állásfoglalásuk miatt később ne essék bántódásuk. Akkoriban a soproni katonai állomásparancsnokságon teljesítettem szolgálatot, valószínűleg ezért is hívtak. El is mentem, mert érdekelt, mit fognak ott határozni.”

„Már nem emlékezem pontosan, a vármegyházának melyik helyisége volt, de teljesen elsötétítették, tapogatózva kellett helyet keresnem. Az ülés javában folyt, valaki éppen arról beszélt, hogy a szovjet csapatok elé küldöttséget kell meneszteni, mire többen is közbekiáltották: »Alakítsuk meg!« s. hogy a küldöttségbe a szociáldemokratákat meg kommunistákat is be kell venni. »De hogyan léphetünk velük összeköttetésbe?« — kérdezte valaki. A helyiség valamelyik részéből egy hang válaszolt: »A Magyar Kommunista Párt megbízottja jelen van!« Úgy emlékezem, mintha pár pillanatig csend lett volna, hogy aztán annál többen szólaljanak meg egyszerre. Több felszólaló azt javasolta, hogy a tűztoronyra ki kell tűzni a fehér zászlót. Egy hang azt ajánlotta, hogy a város kulcsait — régi szokás szerint — vigyék ki a szovjet csapatok elébe.”

„Úgy láttam a vitából, hogy a résztvevők egyáltalán nincsenek tisztában a város helyzetével. Jőmagam korábban az állomásparancsnokság gépkocsiján végigjártam a város környékét s megállapítottam, hogy létszámra nem nagy SS-egységek a város több pontján védelemre rendezkedtek be. Ha a magyar állomásparancsnokság el is tudná érni, hogy csapataink ne fejtsenek ki ellenállást, a német csapatoknak nem adhatunk utasítást, azok — bármit határoztunk is — tüzelni fognak. A küldöttségzésnek meg éppen semmi értelme. Naiv és gyermekes azt hinni, hogy a szovjet csapatok majd úgy jönnek, hogy elől lovagol egy tábornok, aki fogadja a város küldöttségét és átveszi a város kulcsait. A valóság az, hogy mielőtt a küldöttség elérné a szovjet egységeket a németek legéppuskáznák. Ugyancsak veszélyes és kétélű dolog a fehér zászló kitűzése, mert ha a zászló ellenére is van ellenállás, a szovjet csapatok ezt törbecsalásnak minősíthetik és a hadijog alapján megtorolhatják. Mindezt elmondtam felszólalásomban. Utána már nem sokáig vitáztak és a gyűlés, anélkül, hogy valamilyen konkrét határozatot hozott volna, szétoszlott.”

Bónis Antal visszaemlékezése: „Az a sötétben megtartott gyűlés nagyszombat délelőttjén a vármegyházán zajlott le, mindenféléről beszéltek, többek között arról is, hogy küldöttséget menesztenek a szovjet csapatok elé. Több felszólaló javasolta, hogy a küldöttségbe vegyék be Shwoy Lajos székesfehérvári és Mindszenty (Pehm) József veszprémi püspököt (a későbbi hercegprímást), akik állítólag az Irgalmas Nővérek zárdájának óvóhelyén tartózkodtak. Amikor a gyűlésnek vége lett, láttam, hogy a résztvevők között sok városi és vármegyei tisztviselő volt, de egy csomó olyan ember is, akikkel még sohasem találkoztam. Többen megpróbáltak arra rábeszélni, hogy menjek velük ki Ausztriába, néhányan közülök rögtön indultak is onnan.”

Dávidházi István: „A német csapatok Győr felől, tehát a Győri út irányából várják a támadást, védelmi elhelyezkedésük is ennek megfelelő volt. A szovjet csapatok azonban nem ebből az irányból jöttek, hanem a Tómalom felé kerülve, a Virágvölgyön át, elvágva a Bécs felé vezető utakat, tehát a város környékén maradt német csapatok visszavonulásának lehetőségét. Az ellenállás tehát teljesen értelmetlen volt. Végső fázisa a jelenlegi Bizományi Áruház környékén zajlott le. Egy csoport német katona ott foglalt állást gépfegyverrel és várta a támadást a Lenin körút felől. A szovjet katonák azonban a Lackner utcán át jöttek és mire a németek észbe kaptak, már le is küzdötték őket.”

6. Dávidházi István: „Húsvét vasárnap (ápr. 1.) hajnalban azzal keltettek fel, hogy azonnal menjek a városházára. Ott már szovjet katonákat találtam és Romanov ezredes² kinevezett magyar városparancsnoknak. Ezt a tisztet tizennégy napig töltöttem be, persze főképpen csak adminisztratív teendőket láttam el. Listába foglaltuk a magyar katonákat, gondoskodtunk az itteni kórházakban hátrahagyott magyar sebesültekről és a lakosság kéréseit közvetítettük a szovjet városparancsnoknak.”

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Fogarassy László:

Hamelin tábornok egy titkos jelentés tükrében

Jules Camille Hamelin tábornok a húszas évek kezdetén parancsnoka volt a francia katonai misszióknak Budapesten, majd Sopron sorsdöntő hónapjaiban az ottani antant-tábornoki misszió tagja. Párizsban levő iratanyagát még nem tárták fel, memoárjainak sem találtam nyomára. Ugyancsak nem sikerült még kiderítenem, milyen rokonságban volt Fernand Alphonse Hamelin admirálissal, akinek a nevét ismerjük a krimi háború történetéből; utána III. Napóleon egyik kormányában tengerészeti miniszter is volt. Valószínű azonban, hogy katonacsaládból származhatott. Osztrákbarát-nak tartják gróf Sigray Antal, Missuray-Krúg Lajos, Maderspach Viktor; nem tartja viszont egyértelműleg annak Guillaume Árpád tábornok, aki mint egy időben krakkói főkonzul járatosabb volt a diplomáciában. Tény viszont az is, hogy az osztrákok közt Hamelin nevének sohasem volt olyan hangzása, mint a kisantant államaiban Franchet d'Espèrey, Berthelot és Pellé tábornoknak. A magyar levéltári anyagból Hamelin tábornok személyiségét legjobban az alábbi akta¹ világítja meg:

Magyar Kir. Honvédelmi Minisztérium
4676/Eln. D. titkos 1921

Titkos!

S. k. felbontásra.

Tárgy: H. Nyugat-Magyarországra és Baranyára vonatkozó megjegyzései.

Magyar Kir. Miniszterelnökség (titkár)

Budapest.

Budapest 1921 július hó 1-én.

Hamelin tábornok, a francia katonai misszió vezetője legutóbbi utazása közben alábbi véleményét fejezte ki néhány aktuális kérdéstről, mit szíves tudomásulvételre van szerencsém bizalmasan közölni:

Hamelin tábornok Nyugat-Magyarország kérdését általában Magyarországra nézve komoly színben látja. Hibásnak tartja, végzetesen hibásnak tartja az entente magatartását, amely minden valószínűség szerint Baranya visszaadásával egyidejűleg „Burgenlandot” Ausztriához fogja csatoltatni.² Hogy minek tudja be ezt a makacs eljárást az entente részéről, arra nézve nem nyilatkozott, csak a maga egészében esztelen, ok-talan lépésnek minősíti Magyarország gyengítését azért, hogy épp Németországot erő-

² Szita Szabolcs: Romanov Naum Alekszejevics soproni városparancsnok visszaemlékezései 1945-ből. SSz. 1978, 1–11.

¹ Országos Levéltár (Budapest) K 26: Miniszterelnökségi iratok 1921, H-tétel 1387.

² Az utolsó mellékmondatot az eredetiben aláhúzták.

sítse — Ausztrián keresztül — éppen az entente. Rámutatott a nyugat-magyarországi nagynémet propagandára, amely sok pénzzel és agitációval dolgozik mindenütt és megbotránkozva említette, hogy a németek egyes falvakban német lobogókat tűztek ki. Rossz néven veszi a magyar sajtótól, hogy nem emeli fel tiltakozó szavát Németország ellen,³ s ezt a szerinte igazán felháborító propagandát agyonhallgatják, míg minden alkalmat felhasználnak az entente és főleg Franciaország elleni izgatásra.

Hamelin szerint két mód lenne Nyugat-Magyarország megtartására:

1. „Conflit brusque avec l'Allemagne”. A magyar kormánynak erélyes lépésre kellene elszánni magát Németországgal szemben, szakítani vele. Az entente ebben az esetben meggondolná, hogy vajon Németország gyarapítása kedvesebb-e neki, mint Magyarország szimpátiája, s hogy az utóbbit feláldozni érdemes-e az előbbiért. Az alapot erre a lépésre a németek szemérmetlen propagandája szolgáltatná, a Conseil Suprême-hez kellene fordulni ezzel egyidejűleg ugyanilyen értelemben a németek ellen.

2. Másik mód: átadni Nyugat-Magyarországot Ausztriának,⁴ amely úgyszólván a Németországhoz való csatlakozást fogja keresni. Mihelyt Ausztria valóban csatlakozni akarna, a Conseil Suprême-nak észre kellene térnie és visszaadni Nyugat-Magyarországot.

Ezzel kapcsolatban, mint rá — Hamelinre nézve kellemetlen, szinte fájdalmas feladaót említette, hogy Nyugat-Magyarország átadásának lefolytatására őt szemelték ki. Mint mondta, mindent el fog követni, hogy ez alól a szerep alól kivonja magát. Ha azonban mégis minden erőlködése dacára is meg kellene tennie, megcsinálná, hogy folytonos és hosszú jegyzékváltásokkal minél inkább kitolná az átadás végrehajtását. Ebben az esetben ő Pesten maradna, hogy a magyar kormánnyal közvetlenebbül érintkezhesék. Ekkor a francia missziót, mint ilyent, a Controll-kommissziótól független szervet is fenntartani igyekezne, mint később említette, ezt a magyar kormány igen szívesen látná. (Minimális személyzettel, de függetlenül a Controll-kommissziótól.)

A hírforrás személyes benyomása:

Az entente az 1/ alatti mód szerint kenyértörésre szeretné juttatni a dolgot: Magyarország és Németország között s a nyugat-magyarországi kérdést Magyarországnak Németországtól való elidegenítésére használná fel. Ugyancsak a hírforrás személyes benyomása szerint az 1/ alatti modust Párizsban inspirálták.⁵

Hamelin Baranya visszaadását ezúttal egész komolynak tartja. Arra az ellenvetésre, vajon nem fog megtörténni az, hogy Magyarországot avval biztatják, hogy Nyugat-Magyarország átadása után kapja meg Baranyát s Magyarország becsületesen átadja Nyugat-Magyarországot, a szerbek neki egyszerűen azt fogják felelni, hogy nem adjuk, tessék, vegyétek el, s nem respektálnak semmiféle jegyzéket. Hamelin erre azt felelte, hogy

a) a béke ratifikálása után Szerbia kötelessége Baranya visszaadása, s erre ha nem is fegyverrel, de kényszerítenék Szerbiát.

b) A szerbek készülődnek kifelé és költözködnek, úgylátszik, ezúttal komolyan gondolnak a kiűrésre.

Hamelin bolsevik támadást Románia ellen kizártnak tart. Sem a vörös hadsereg, sem Oroszország anyagi helyzete nem engedik meg a támadást. Ezzel szemben Besszarábiában — minden külső intervenció nélkül is — Romániának nem hosszú uralmat jósol.

Romániai korrupcióról igen elítélő hangon nyilatkozott. Több forrásból értesült egyértelműleg arról, hogy a nagy román államhivatalok, vasút stb. teljesen a korrupció által vannak átitatva.

Megküldöm a Miniszterelnökségnek és Külügyminiszternek, valamint a Kormányzó Úr Ófőméltósága katonai irodájának.

3 Eredetiben aláhúzva.

4 Szintén aláhúzva.

5 Aláhúzva a bekezdéstől végig.

Budapest, 1921 július hó 1-én.

A miniszter rendeletéből
Ottrubay alezredes.

Figyelemreméltó, hogy Hamelin az osztrák belpolitikai és katonai vonatkozásokról nem nyilatkozott, Csehszlovákiát pedig egyáltalán meg sem említette. Már pedig neki nemcsak a magyar kormány és német jobboldali paramilitáris szövetetek kapcsolatairól lehetett tudomása, hanem a befurakodott Trebitsch-Lincoln nevű, paksi születésű nemzetközi kalandor francia és csehszlovák kapcsolatairól is.⁶

Hogyha Hamelin tábornok Sopronnak Magyarországhoz való visszacsatolása után nem maradt meg a magyarországi francia misszió élén, annak az lehetett az oka, hogy a Quai d'Orsaynek nem volt érdeke, hogy a hivatalos francia külpolitikával némelykor különvéleményt hangoztató francia tisztiek a magyarországi misszionál maradjanak. Utóda azonban mégsem a kisantantbarátságáról közismert Gauthier (Gothié) ezredes lett, valószínűleg azért, mert nem akartak a misszió vezetésével tábornoknál alacsonyabb rangú katonát megbízni. Így került Le Bleu Hamelin helyére. Utóbbi a soproni népszavazás után tíz évvel a francia hadügyminisztériumban töltött be vezető beosztást.

Németh Péter:

Civitas et suburbium

(Adatok Sopron korai várostörténetéhez)*

1. 1970-ben, az elmúlt 25 év eredményeit összegező Középkori Régészeti Tudományos Ülésszakon a szabolcsi földvárban végzett régészeti feltárás eredményeit felvázoló beszámolómban kíséreltem meg elsősorban Szabolcs Árpád-kori települési képét megrajzolni.¹ Az azóta eltelt három esztendő régészeti kutatásai újabb adatokkal egészítették ki ama vázlatot, így ma már határozottabban fogalmazhatok több, akkor még bizonyításra váró kérdésben. Az okleveles anyag alaposabb áttekintése markánsabbá tette a kora Árpád-kori megyeszékhelyek Boldogságos Szűz (vagy Szűz Mária) és Szent Mihály patrocíniumainak meglétéről vallott felfogásomat. Természetes azonban, hogy jelen előadás keretében sem vázolhatom fel a magyar városfejlődés korai szakaszának valamennyi részletét. Mégis úgy hiszem, hogy a közelmúltban megjelent városmonográfiák eredményeit felhasználva, vagy némely megállapításaikkal éppen vitatkozva, új gondolatokkal gyarapíthatom a korai magyar várostörténet amúgy sem gazdag tárházát. Tettem ezt annál is szívesebben, mert jelen esetben — itt Sopronban — a téma és a helyszín szerencsésen egybeesik.

2. A magyar városfejlődés kezdeteit legutóbb Györffy György foglalta össze Budapest történetének megírása során. A bennünket különösen érdeklő vármegyeszékhelyek kialakulásánál Györffy hangsúlyozza, hogy „a törzsfői és nemzetségfői várak váltak a királyság várszervezetének pilléreivé: a vármegyék székhelyeivé.”

6 M. Taterová—J. Novák: Muz, ktory kazil dejiny. Bratislava, 1968, 125—135. Trebitsch kiszolgáltatta Benesnek az 1920 karácsonyára tervezett szabadcsapatbetörés adatait, de az igényelt jutalmat csak részben kapta meg. Talán azért is, mert idevágó anyagot Budapestről is szereztek. Amikor Prónay megírta emlékiratait, ezeket a részleteket aligha ismerte.

*Eihangzott a fiatal történészek IV., soproni munkakonferenciáján, 1973. szept. 6-án (a szerkesztő megjegyzése)

1 Németh Péter: Középkori régészeti tudományos ülészak 1970. december 8—10. RégFüz. Ser. II. 14 (Magyar Nemzeti Múzeum, 1971) 87—89.

Szerinte „a határvármegyékben nem a nemzetségfők várait vették igénybe, hanem útelzáró várakat építettek. A kétszáz-háromszáz méter átmérőjű földvárak — határvidéken égetett agyagfalú úgynevezett cserépvárak — szomszédságában, a vár védelmében épültek fel az első templomok, alatta pedig a vásárhelyet magába foglaló váralja település.”²

Végül igen szemléletes képet fest kora Árpád-kori vármegyeszékhelyeinkről: „...dombon épült földvár, benne ispáni lak, istálló, tárházak, börtön, valamint néhány ház várjobbágy és várnép (tárnok, kapuőr, hírvívő, kovács), mellette templom az archipresbíter (esperes) házával. A vár és a templomdomb alatt az út menti váralja település; a vásártér körül földműves-kézműves szolgáltatók egyszerű házai. Ezek a XI. században *civitas*-nak vagy *urbes*-nek nevezett »városok« a XII. században süllyedésnek indultak, mivel az ispán mind kevesebbet tartózkodott bennük, s mind többet a király kíséretében vagy saját birtokán, az esperes pedig beköltözött a székeskáptalanba. Miután a tatárjáráskor korszerűtlen váraik is csődöt mondtak, és a nemesi megyévé átalakuló vármegye gyűléseit is más-más helyen tartotta, lesüllyedtek a falusias vásárhelyek szintjére, mint Hont, Gömör, Borsod, Abaújvár, Zemplén, Szabolcs, Doboka, hacsak földrajzi helyzetük nem kedvezett a gazdasági fellendülésnek, mint Moson, Szolnok, Valkóvár, Temesvár, hacsak nem épült bennük királyi prépostság vagy apátság, mint Vasváron, Somogyváron, Aradon — ami mezővárosi, azaz *oppidum*-szinten tartotta őket — vagy az előző tényezők mellett nem telepítettek meg benne iparos-kereskedő várost, mint Sopronban, Pozsonyban és Kolozsvárt.”³

E rövid, de vármegye-székhelyeink külsejét, sorsát tömören összegező leírás a kutatás jelenlegi helyzetét tükrözi. Kérdés az, hogy a legújabb régészeti feltárások — amelyek határainkon túl, így a Felvidéken és Erdélyben a hasonló jellegű hazai próbálkozásokat is megelőzték — mennyiben igazolják Györffy hosszan idézett összefoglalását.

3. „A honfoglalás- és kora Árpád-kori nemzetségfői és ispáni központok régészeti kutatása” című, a Magyar Nemzeti Múzeum által irányított téma keretében 1969-től immár ötödik éve folyik nagyszabású régészeti feltárás Szabolcs megye Árpád-kori székhelyén, Szabolcs községben.⁴ A rendelkezésre álló kisszámú, de annál jelentősebb írásos forrás, valamint a régészeti munka eredményeképp ma már biztosan felvázolhatjuk Szabolcs Árpád-kori topográfiáját.

Az *ispáni vár* a község belterületén ma is álló földvár volt. Sáncátvágás alapján bizonyítottuk, hogy építése a X. század elején történt, valószínűleg a Csák-nemzetség őseinek, Szabolcsnak hercegsége idejében.⁵ I. István király uralkodása alatt a királyi vármegye központja, s mint ilyet, a XI. század folyamán kétszer is említik forrásaink: é. n. [1067/267]: *iuxta terram Tymar, que remanet castro de Zabolchy*; 1092/XV. sz.: *in civitate Zabolcz*.⁶ A korábbi feltételezésekkel ellentétben a várban semmiféle Árpád-kori épületnek, így az egykori ispáni laknak, börtönnek, műhelynek és istállónak nem találtuk a nyomát. Azonban a szinte mindenütt fellelhető vékony Árpád-kori kutúrréteg (edénytöredékek és állatsontok), kőből rakott tűzhely, hamus gödrök igazolják a földvár ideiglenes lakottságát. E tények alapján arra gondolhatunk, hogy magának a várnak csak hadi események alkalmával volt szerepe. Így a felsorolt, s biztosan meglévő építményeket a földváron kívül kell keresnünk.⁷

2 Györffy Gy., Budapest története az Árpád-korban. Vö. Budapest története Bp., 1973, II. 242.

3 Györffy i. h. 243.

4 Németh P.: Előzetes jelentés a szabolcsi Árpád-kori megyeszékhely régészeti kutatásának első három esztendejéről (1969–1971). Arch. Ért. 100 (1973).

5 Németh P., Előzetes jelentés...; vö. Györffy György: A honfoglaló magyarok települési rendjéről. Arch. Ért. 97 (1970) 211.

6 Árpád-kori új okmánytár. Pest, 1860–1874 (a továbbiakban: AÜO.) I, 26; Marczali H., A magyar történet kútfőinek kézikönyve. Bp., 1902, 88.

7 Korábban másképp vélekedtem; vö. Szabolcs-Szatmári Szemle, VII (1971) 4. sz. 50.

A földvár közelében, az egykori, feltárással igazolt — Anonymus is említette⁸ — várakok keleti oldalán található magaslaton állott a település Szűz Mária tiszteletére szentelt *monostora*. A Kállay-levéltár egy 1357. évi oklevele hat kőoszlopos egyházi tudósít, mely fatoronnyal is bír: *in facie eiusdem possessionis Zabouch monasterium in honore beatissime Marie virginis habens sex columnas lapideas intrinsecus totum ecclesie edificium sustentantes et turrem ligneam*.⁹ E fontos adat alapján sikerült a jelenlegi ref. templomról bizonyítanunk ősi eredetét. 1970—1972 között az épület műemléki és régészeti kutatása során valamennyi kőpillér alapozását megtaláltuk. Az így kibontakozó háromhajós, félköríves szentélyzáródású egyház alaprajzi megfelelői a kalocsai I. székesegyház, valamint a pécsváradi apátság és a zirci királyi udvarház (*curia*) temploma,¹⁰ némi eltéréssel. E párhuzamok, valamint ama jogos feltételezés alapján, miszerint a megyék első egyházai az ispáni—esperesi székhelyeken létesültek, úgy vélem, hogy a szabolcsi Szűz Mária monostort joggal tekinthetjük XI. századi építménynek.

Az 1357. évi oklevél azonban említést tesz Szabolcs másik egyházáról is, amelyet Szent Mihály tiszteletére szenteltek: *item ecclesia possessionalis sub honore sancti Michaelis archangeli existens fabricata*. Helyét mindmáig nem sikerült rögzíteni, valószínű azonban, hogy összefüggésben állhat azzal a nagykiterjedésű temetővel, amelynek több mint 350 sírját Kovács László tárta fel a szabolcsi Petőfi utcában. A temető korát az ásató a X. század végétől a XIII. század elejéig keltezi,¹¹ s elképzelhetetlen, hogy a megyeszékhelyeken ne tettek volna eleget az éppen Szabolcsban, 1092-ben hozott zsinati határozat előírásainak.¹² Az ide eltemetettek a szabolcsi vár és az ispán személye körüli teendőket ellátók közé tartoztak, azaz törvényeink, okleveleink *civis* néven emlegetett rétegéről van szó, akik a *suburbiumban*, a „váralján” laknak. Maga a Szent Mihály egyház még a XV. században is fennállt, utóljára a Perényi levéltár egy 1431. évi oklevele említi: *capella in honorem B. Michaelis Archangeli*.¹³

Amikor Szabolcs e három, helyrajzilag is rögzíthető világi és egyházi intézménye alapján előtünk állt e kora Árpád-kori város alaprajza, joggal merült fel bennünk az a gondolat, hogy vajon Árpád-kori megyeszékhelyeinken nem fedezhető fel ugyanilyen vagy hasonló elrendezés? Így jutottunk el többek között Sopron korai városalaprajzával történő összehasonlításához is.

4. Sopront, mint vármegye- és egyben határispánsági székhelyet I. István alapításának ismeri el a történeti irodalom.¹⁴ Korábban vita folyt arról, hogy az ispáni vár a római város, Scarbantia helyén keresendő-e vagy sem?¹⁵ A középkori városfalrekonstrukció nyomán a régészeti kutatás az egykori római falakra támaszkodó úgynevezett vörös sáncban találta meg a kora Árpád-kori ispáni várat.¹⁶ A vár 1162-ben tűnik fel oklevélben: *hominem in Supruniensis castris (így!) manentem, nomine Forcos...*¹⁷ Érdekes viszont, hogy egészen a közelmúltig a vörös sánccal körülvetett területől, te-

⁸ *Scriptores rerum Hungaricarum*. Szerk. Szentpétery I. Bp. 1937—1938 (a továbbiakban: SRH.) I, 62.

⁹ A nagykállói Kállay-család levéltára. Bp., 1943, 1207. reg. — Az oklevél először itt idézett latin nyelvű szövegének olvasatát Érszegi Géza baráti szívességéből közölhetem.

¹⁰ A hasonlóságról először Fodor I.—Németh P.: Szabolcs-Szatmári Szemle, VII (1972) 1. sz. 98. A három épület rokonságáról legutóbb Koppány T.: XI. századi királyi udvarház maradványai Zircen, VMMK 11 (1972) 139—146.

¹¹ Kovács L.—Németh P., Szabolcs-Szatmári Szemle, VI (1971) 4. sz. 58.

¹² Ld. I. cap. 25.

¹³ Csánki D., Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. Bp., 1890, I. 525.

¹⁴ Belitzky J.: Sopron vármegye története. Bp., 1938. Újabb összefoglalásként ld. a 23. jegyzet irodalmát.

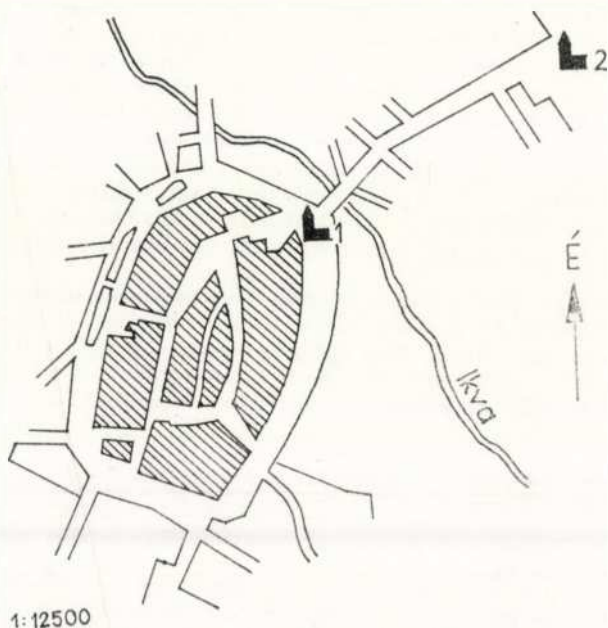
¹⁵ Összefoglalva ld. Major J.: SSz. IX (1955) 3. sz. 68—74; Mollay K.: uo. 4. sz. 69—79, SSz. XIV (1960) 334—335.

¹⁶ Nováki Gy.: Arch. Ért. 89 (1962) 62—63; Holl I.: Arch. Ért. 94 (1967) 171, 182; Tomka P.: Arch. Ért. 95 (1968) 135; Tóth S.: Arch. Ért. 98 (1971) 276.

¹⁷ Sopron vármegye története. Oklevéltár. Szerk. Nagy Imre. Sopron, 1889, I. 1.

hát az ispáni várból nem került elő X—XII. századi leletanyag,¹⁸ újabban XI—XII. századi épület nyomait figyelték meg,¹⁹ de ezt sem lehet valamiféle jelentősebb építménnyel identifikálni.

Sopron egyházi intézményeinek áttekintése azonban igazi meglepetéssel szolgált: ugyanis egyháza a szabolcsiakkal azonos titulust viseltek. Mindkét soproni egyház egyidőben, 1278-ban tűnik fel egy végrendeletben: Miklós, a Szent Mihály egyház plébánosa a végrendelező, János, a Boldogságos Szűz egyházának papja végrendeleti tanú.²⁰ A város okleveles anyagában később is gyakran fellelhetjük a két egyhá-

1. Az Árpád-kori Sopron alaprajza
(1: Szűz Mária egyház; 2: Szent Mihály
templom; a vonalkázott rész az ispáni vár
területe)

zat. 1389-ben Pükcher András a soproni Boldogasszonyról nevezett templom plébánosa (... *Pharrer ze vnser frawen chirichen ze Ödenburkch*), 1434-ben a Boldogasszony kápolna rektorává választott Pál (... *dominum Paulum, quem in rectorem capelle beate Virginis collocastis*)²¹ szeretné egyházát plébániatemplommá emelni, s emiatt ellenségeskedés tört ki a Szent Mihály templom plébánosával. Forrásaink szólnak fekvéséről is: a soproni Szűz Mária egyház, utóbb kápolna, a várárok mentén, a váron kívül feküdt (*capelle Beate Virginis in suburbio; Unser Frauen Kirchen vor der stat gelegen; Unser lieben Frauen capellen auf dem graben*).

18 Nováki Gy.: Arch. Ért. 89 (1962) 64.

19 Tomka P.: Arch. Ért. 98 (1971) 279.

20 Házi J.: Sopron sz.kir. város története, II/6, 1.

21 Házi i. m. I/1. 226, 79.

Mollay helyesen vette észre, hogy a középkori „várfalak kiépítése előtt a szűkebb értelemben vett *civitas*-hoz tartozott.” Ugyanő a mai Lenin körúton található Mária-ozslop tájkára teszi helyét. 1532-ben várvédelmi okokból bontották le.²²

A Szent Mihály egyház románkori falaiból szinte semmit sem őriztek meg a XV. századi átépítés során. Ez az egykori ispáni vártól, a mai Belvárostól ÉK-re fekszik, részletes leírása könnyen elérhető.²³

5. Szabolcs és Sopron legfontosabb kora Árpád-kori intézményei térképes ábrázolásának egybevetésekor (lásd a képet) azonnal feltűnik a két település szerkezetének hasonlósága. Véletlen-e, hogy az ország két ellentétes pontján azonos elvek alapján építik ki egy-egy vármegye székhelyét? A kiadott okleveles anyagban végzett gyűjtésünk eredménye határozottan nem enged felelni. Békés,²⁴ Bihar,²⁵ Csanád,²⁶ Doboka,²⁷ Esztergom,²⁸ Fehérvár,²⁹ Gömör,³⁰ Győr,³¹ Nógrád,³² Nyitra,³³ Torda,³⁴ Trencsén,³⁵ és Visegrád³⁶ megyeszékhelyek esetében tudjuk kimutatni a *Szűz Mária* vagy a *Boldogságos Szűz* tiszteletére emelt egyházak meglétét, Baranya,³⁷ Bars,³⁸ Bihar,³⁹ Gyulafehérvár,⁴⁰ Kolozsvár,⁴¹ Nyitra,⁴² Pozsony,⁴³ Torda,⁴⁴ Vasvár,⁴⁵ és Veszprém⁴⁶ megyeszékhelyeken *Szent Mihály* tiszteletére szentelt egyházakat találunk.

Mivel a püspöki székhelyek egy része (tiz közül hat) egyben megyeszékhely is, nem csodálkozhatunk, ha Esztergom, Győr és Bihar esetében a Boldogságos Szűz, Veszprémben és Gyulafehérváron Szent Mihály az egyházmegye titulusa is, s csak Csanádon Szent György, ámbar a püspöki katedrális oltárát a Boldogságos Szűz tiszteletére emelték.⁴⁷

Végigtekintve az elmondottakon, valamint a jegyzetekbe sűrített adatokon, a következő kép bontakozik ki. A korai magyar megyeszékhelyeken a legtöbb esetben két egyházat említenek okleveleink. Ezek egyike közvetlenül a vár (*civitas, castrum*) közelében található, vele alkot szerves egységet: Egyes helyeken a földrajzi körülmények miatt ez az egyház magában a várban épül fel (pl. Veszprém, Trencsén). Ezek az egy-

22 Házi J.: Sopron középkori egyháztörténete. Sopron, 1939, 210; Mollay K.: SSz. 14 (1960) 334.

23 Sopron és környékének műemlékei. Szerk. Csatkai E. és Dercsényi D., Bp., 1956², 387–407.

24 Karácsonyi J.: Békés vármegye története. II. (Gyulán, 1896.) 30.

25 Pauler Gy.: Magyarország története az Árpád-házi királyok alatt. Bp., 1899.²

26 Győrffy Gy.: Az Árpád-kori Magyarország történelmi földrajza. I. (Bp. 1966²) 852.

27 Tagányi K.: Szolnok-Doboka vármegye monographiája. III. (Deésen, 1900.) 338.

28 1397: *Eccl. Strig. fundata per B. Stephanum ... sub vocabulo B. Marie virginis et S. Adalberti F. X/2*, 519.

29 SRH. I, 172, 173, 181; II, 396.

30 IIa B.: Gömör megye. Bp., 1969, IV, 16; Vat. I/1, 193.

31 ÁUO. XI, 174.

32 1299/1411/1413: „... sub Castro Neugrad prope ecclesiam virginis gloriose in eadem terra Neugrad petri et Thome” (Kubinyi F.: Árpád-kori oklevelek. Pest, 1867, 176).

33 1332–7: *Johannes de Monte Beate Virginis* (Vat. I/1. 200).

34 Orbán B.: Torda város és környéke. Bp., 1889, 105, 1. jegyzete.

35 Fekete Nagy A.: Trencsén vármegye. Bp., 1941, 81, 147.

36 1338–42: *plebanus Sancte Marie in Wissegrado* (Mon. Ep. Vespr. II, 90).

37 Győrffy Gy.: Az Árpád-kori Magyarország történelmi földrajza. Bp., 1963, I, 281, 343.

38 Győrffy I. m. I, 432.

39 1472/73: *Item capelle sancti Michaelis in predicta Byhar fundate* (Barabás S.: A római szent birodalmi gróf széki Teleki család oklevéltára. Bp., 1895, II, 115).

40 Szentpétery I.: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Bp., 1923, 556. reg.

41 1372: *ad Ecclesiam Sancti Michaelis nostram uidelitet (sic!) Ecclesiam Parochialem* (Jakab E., Oklevéltár Kolozsvár története első kötetéhez. Buda, 1870, 71).

42 1332–7: *Farcasius Sancti Michaelis* (plebanus) Vat. I/1. 200.

43 Ortway T.: Pozsony város története. Pozsony, 1894, III, 229, 236.

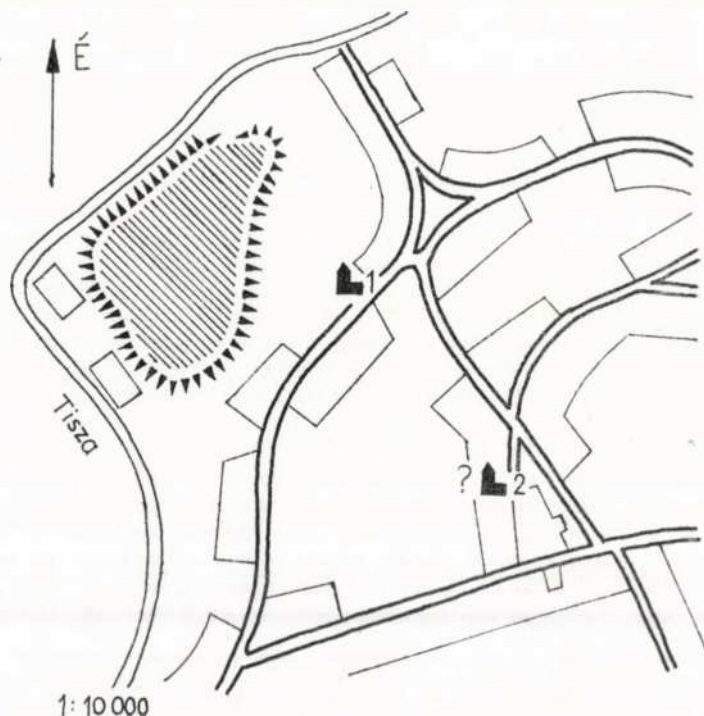
44 Fekete Nagy A.: A Petróczy levéltár középkori oklevelei. LK 9 (1931) 71.

45 1217/412: *omnes populos et hospites ecclesie sancti Michaelis de Castroferreo* (Hazai okmánytár. Győr, 1865–1891, IV, 9).

46 Győrffy Gy.: *Diplomata Hungarica antiquissima 1000–1196*. TSz. III (1960) 534–535.

47 Győrffy Gy.: Az Árpád-kori Magyarország ... I, 852.

házak általában a Boldogságos Szűz vagy Szűz Mária titulust viselik. Hangsúlyozom, hogy általában, mert pl. két püspöki egyház esetében éppen a Szent Mihály titulussal találkozunk (Veszprémben az altemplom a Boldogságos Szűz tiszteletére szentelt!), Barson, Somogyvárott és Zemplénben Szent György, Pozsonyban Szent Márton volt a hasonló fekvésű egyház titulusa.⁴⁸

A megyeszékhelyek másik egyháza a *suburbium*-ban, a váralján épült fel, titulussal általában *Szent Mihály* volt (Kolozsvár, Pozsony, Szabolcs, stb.).⁴⁹ Kivételeket itt is találunk: Esztergomban, Fehérvárott, Győrött és Visegrádon nem ismerünk Szent Mihály tiszteletére emelt egyházat, hogy az oklevelesen ismertebb helyeket soroljam fel.

Mielőtt azonban a két kiemelt titulus (Szűz Mária és Szent Mihály) eredetéről szólnék, szükséges egy igen lényeges kronológiai kérdést tisztázni, mégpedig azt, vajon egyidőben épült-e a civitas vagy castrum egyháza a *suburbium*-éval? Jogosan vehető fel ez a kérdés annál is inkább, mert okleveles adataink javarésze az Árpád-kor végétől, méginkább a XIV. század, sőt a XV. századból való, így lehetségesnek tűnik, hogy egy későbbi állapotot vetítünk vissza a XI. századra.

A felsorolt esetek többségében sem régészeti, sem művészettörténeti bizonyítékaink nincsenek. Ott, ahol alaposabb régészeti feltárás folyt, mint Dobokán és Sza-

48 Györffy Gy.: *Az Árpád-kori Magyarország*... I, 432; *Mon. Ep. Vespri*. II. 70, 110; 1332–7: *Egidius sac. Sancti Georgii de Zemplun* (Vat. I/l. 251; Ortvay i. m. 229, 242.

49 Kolozsvár, Sopron Szent Mihály egyháza ma is áll, a pozsonyi titulását Szentháromságra változtatták. (Némethy, L.: *Series parochiarum et parochorum archidiecesis Strigoniensis ab antiquissimis temporibus usque annum MDCCCXCIV. Strigonii, 1894, 224).*

bolcsban, az előkerült egyházak (Dobokán mindkettő)⁵⁰ korát a feltárók egyértelműen a XI. századra keltezik. Az okleveles anyagban háromszor fordul elő, hogy egy-egy megyeszékhely Boldogságos Szűz, illetve Szent Mihály egyházát együttesen említik, így Sopron (1278), Nyitra (1332) és Szabolcs (1357) esetében. Ugyane titlust viselő egyházakat találunk még Biharban és Tordán. Elképzelhetetlennek tartom, hogy öt Árpád-kori megyeszékhelyen az egyházak fekvése és titulusának egybeesése a véletlen műve lenne! Ha elfogadjuk, hogy a határvármegyék ispáni várainak, az ún. vörös sáncoknak vagy cserépváraknak az építését, valamint a törzsfői-nemzetségfői várak jó részének kisajátítását I. István király uralkodásának idejére keltezzük, akkor a megyeszékhelyek jó részének azonos egyházi szervezete is e székhelyek létesítésével egyidős, azaz XI. század eleji lehet.⁵¹

6. Adások vagyunk még e sajátos rendszer létrejöttének magyarázatával. Egyik sarkalatos pontját a közelmúltban Mezey László fejtette ki az *ecclesia baptismalis*-okkal, a keresztelő egyházakkal összefüggésben: „A keresztelés és a temetés joga volt ama két sarkalatos jog, mely a plebs baptismalisan mondott kultuszközösség templomának sajátos profilját kialakította. E közösség joga, sőt kötelessége a maga plébánia egyházában keresztelkedni, amellé temetkezni. Ezért áll egyedül az ilyen egyházakban a keresztelőket, s veszi körül őket a temető, a cinterem.”⁵² E jogokban több helyütt kimutathatóan a suburbiümokban található egyházak plébánosai gyakorolták. Szabolcsban a váralja népe a Szent Mihály templom köré temetkezett, Sopronban e szokást folytatja a város XIII. századi telepes lakossága; Biharban a Szent Mihály egyháznak (kápolnának) hagy 1 fl-ot lelkiüdvéért végzendő misecelebrálásra egy végrendelkező; Kolozsvár, Pozsony, Torda külvárosban fekvő Szent Mihály egyházait a polgárság tartja fenn, követve az Árpád-kori szokást.⁵³

Mi célt szolgáltattak akkor a megyeszékhelyek azon egyházai, amelyek a civitással, a castrummal voltak összefüggésben? Források hiányában nehéz választ adni, későbbi sorsuk azonban eredeti rendeltetésükre világít rá. A békési Szűz Mária egyház a XVI. század elején mint kápolna tűnik fel, úgyszintén a soproni is, csak egy évszázaddal korábban. Csak akkor virultak tovább Árpád-kori megyeszékhelyeink e várak közvetlen közelében vagy ritkán belsejében álló egyházai, ha püspöki székhelyen épültek, ha később prépostságot vagy társaskáptalant szerveztek belőlük (Arad, Nyitra, Pozsony, Vasvár), vagy ha továbbra is királyi kegyuraság alatt maradtak (Visegrád).

Ez egyházak sorsa rávilágít az egész csoport eredetére, vagyis arra, hogy az egyházszerkezéssel összefüggésben létesültek. Jelleműknek megfelelően vagy püspöki katedrálisok (*ecclesia cathedralis*), vagy egyszerűbb esperesi egyházak, Karácsonyi kifejezésével megyés egyházak, *ecclesia parochialis*-ok⁵⁴ voltak, élükön püspök (*episcopus*), illetve esperes (*archipresbyter*, *archidiaconus*) állott.

Az esperesek működéséről korai törvényeink, ha bőséggel nem is, de szólnak. Így a püspökkel együtt az esperes gondja a papok meg nem engedett házasságát felbontani, az ellenkezőket leváltani (Lad. I. 4.), papjainak világiakkal való perében az idézést megejteni és az illetékes bíróval együtt eljárni (Col. I. 6.). Ha egyházi személyt vádolnak lopással, akkor püspökével együtt ő folytatja a vizsgálatot (Syn. I. 60.); nála kell feljelenteni a hónap eleji összejövetelek részegeskedőit, ő szabja ki a hét napi vezeklést (Syn. I. 48.). A nyilvánvaló varázslókat az esperes és az ispán együttesen ítéli meg (Col. I. 60.).⁵⁵

50 Acta Musel Napocensis V (1968) 200.

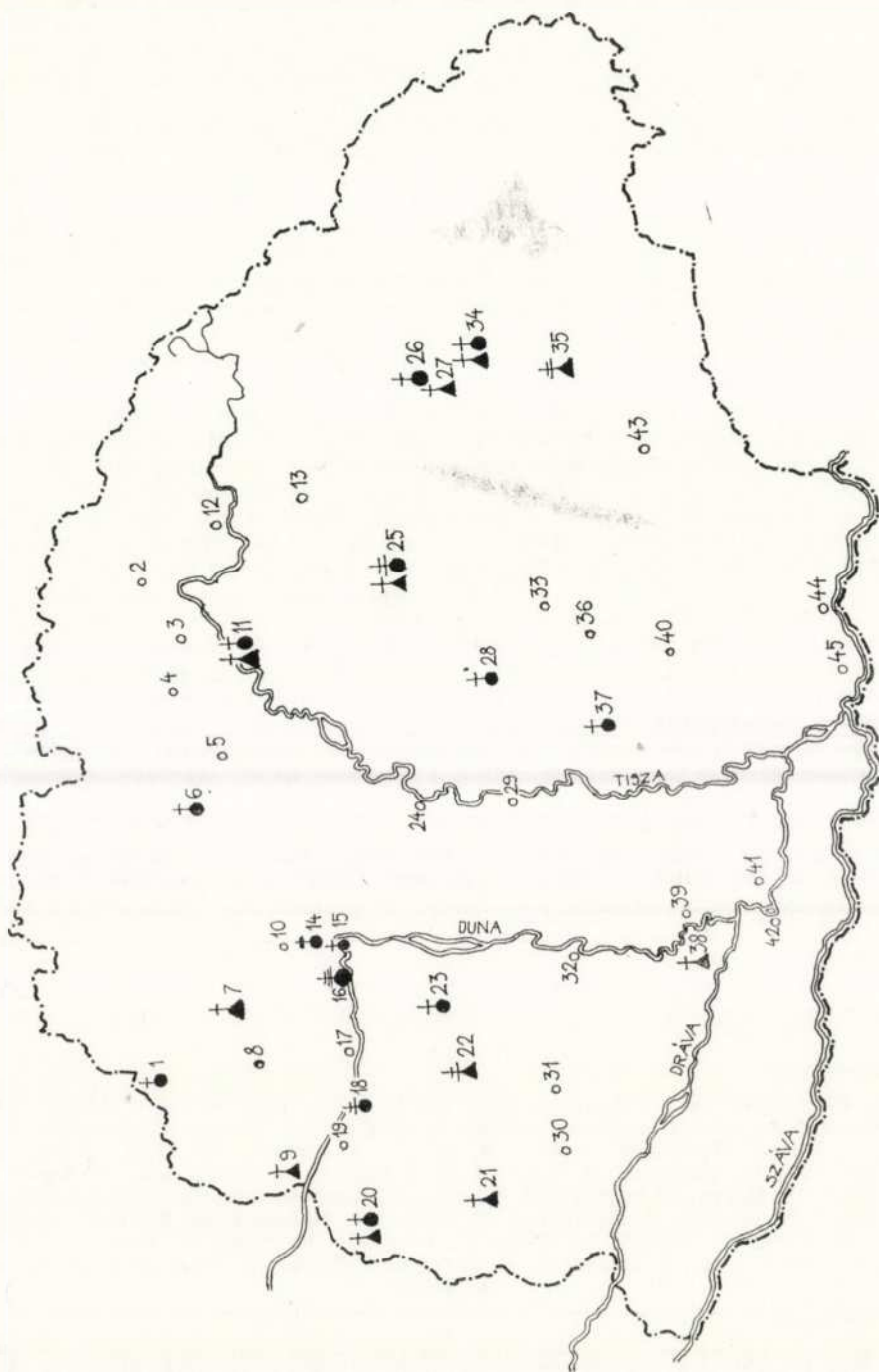
51 Mályusz E., Egyházi társadalom a középkori Magyarországon. Bp., 1971, 19; Mezey L., Csütmonosor alapítástörténete és első oklevele. TBM XV (1963) 11.

52 Mezey L., Székesfehérvár egyházi intézményei a középkorban. Székesfehérvár Évszázadai, 2 (1972) 24.

53 Ld. 39., 41., 43–44. jegyzetek irodalmát.

54 Karácsonyi J.: Szent István király élete. Bp., 1904, 41.

55 Erdélyi L.: Magyarország társadalmi XI. századi törvényeiben. Bp., 1907, 31–33; Miklósy Z.: A magyarországi archipresbyterek. Regnum, II (1937).

Képalírás a következő oldalon!

A felsorolt esetek arról tanúskodnak, hogy a XI. században a megyék egyházi vezetőinek, az espereseknek a plébániai szervezet kiépítésén túl nem kevés gonddal járó bírói funkciót is el kellett látniuk. Így az *ecclesia parochialis* nem tölthette be ugyanazt a szerepet, mint az *ecclesia baptismalis*. Ennek régészeti bizonyítéka az a tény, hogy egyetlen esetben sem került elő kora Árpád-kori temető a megyés egyházak mellől. A váralja egyháza az ott lakók lelkiüdvét volt hivatva szolgálni, az *ecclesia parochialis*okat pedig az esperes és az ispán, valamint kíséretük használta.

Ez egyházak sorsában a XII. században állott be változás, amikor az esperes a püspöki székhelyre költözött. A helyükbe lépő plébánosok helyzete csak a következő század második felében, a nemesi megye létrejötte után romlik meg igazán. Ekkor a szerepüket veszített királyi megyeszékhelyek *ecclesia parochialis*ai a váralja települések egyházainak rendelődnek alá, mint kápolnák, papjaikból káplán lesz az idők folyamán. A falusias szintre visszacsúszott egykori civitasok lakói és új földesurai gyakran még e két egyházat sem tudják fenntartani; sok esetben a nagyobb méretű volt megyésegyházat léptetik elő plébániává, s a váralja település kisebb méretű temploma szolgál temetőkápolnául (pl. Szaboics esetében).

Befejezésképpen lássuk tehát, milyen is volt egy-egy kora Árpád-kori megyeszékhely? A gerendaszerkezet segítségével földből megépített ispáni várban korántsem találjuk meg a Győrffy által felsorolt objektumokat. E várak — legalábbis a régészeti eredmények alapján — mint szükség esetén igénybe vehető menedékhelyek, refugiumok voltak, a mindennapi élet a falaikon kívül zajlott. A vár közvetlen közelében állhatott az ispáni lakhely, mellette a tárházak és a börtön, alig távolabb a megyésegyház az esperes házával, és a férfiak valamint a nők részére külön épített vezeklőházakkal. Ez az együttes alkotta a tulajdonképpeni *civitast*, amely inkább külső megjelenésével különbözött a közelében fekvő váraljától, a várnépek sűrűn lakott településétől. A váralja legjelentősebb épülete az egyház volt, körülötte a kerített temető. Az egyforma házak közül talán a bitang állatok elhelyezésére szolgáló istálló tűnhetett ki, méreteinél fogva. E két települési egység között térré kiszélesedő út adott helyett a vásároknak is.

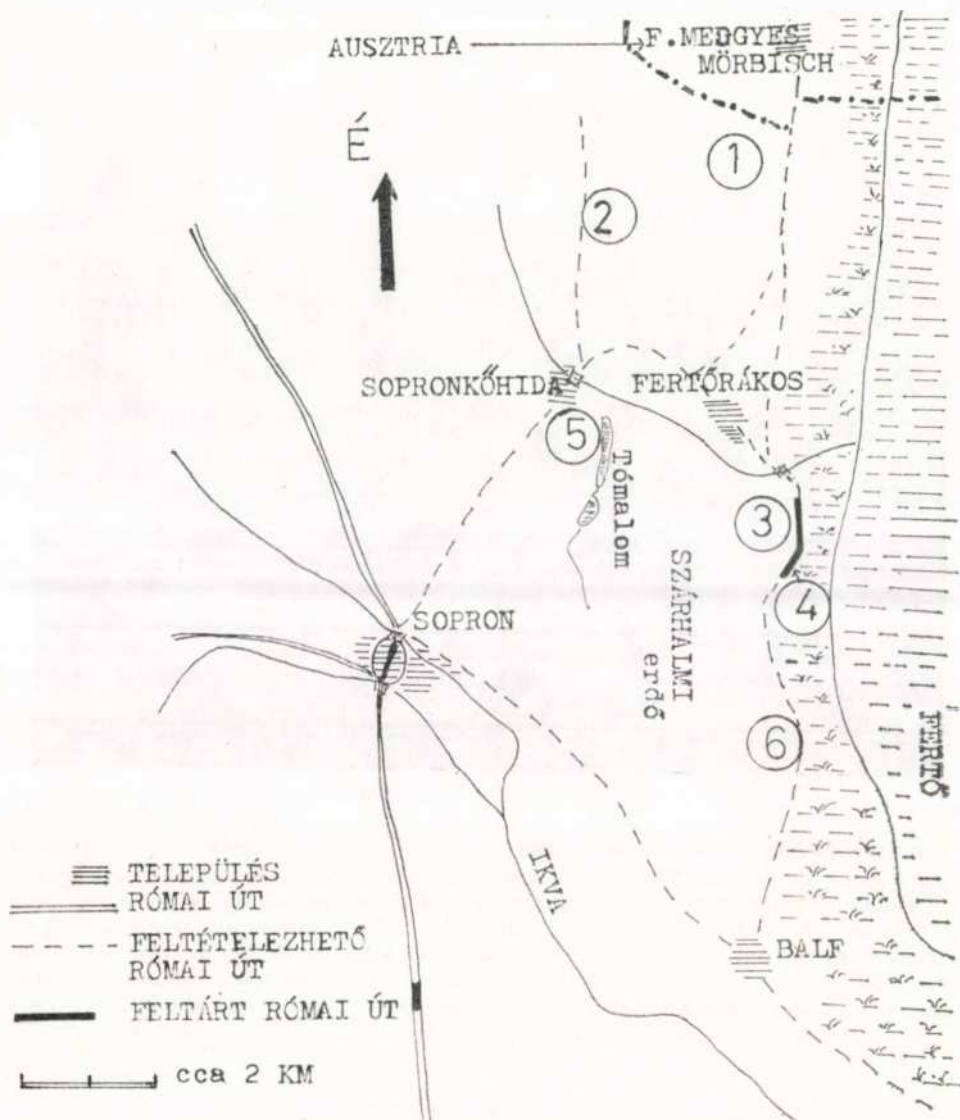
Kérdés marad még mindig, miért választották oly előszeretettel a XI. század elején a Szűz Mária és Szent Mihály titulust a megyeszékhelyek egyházainak patrociniúmául? A felelet könnyű is, meg nem is. Könnyű azért, mert ez a két titulus volt a korabeli Európa két császárságának is a patrociniuma: Bizáncé a Szűz Mária, a német-római császárságé pedig a Szent Mihály. Márpedig a magyar kereszténység gyökerei e két terület felé mutatnak. Nehéz felelni, mert a tényt ugyan rögzíthettük, de biztosan magyarázni nem tudjuk.⁵⁶

3. A XI. századi megyeszékhelyek Szűz Mária (fekete kör) és Szent Mihály (fekete háromszög) tiszteletére szentelt egyházai (1. Trencsén; 2. Ungvár; 3. Zemplén; 4. Újvár; 5. Borsod; 6. Gömör; 7. Bars; 8. Nyitra; 9. Pozsony; 10. Hont; 11. Szabolcs; 12. Borsova; 13. Szatmár; 14. Nógrád; 15. Visegrád; 16. Esztergom; 17. Komárom; 18. Győr; 19. Moson; 20. Sopron; 21. Vasvár; 22. Veszprém; 23. Fehérvár; 24. Szolnok; 25. Bihar; 26. Doboka; 27. Kolozsvár; 28. Békés; 29. Csongrád; 30. Kolon; 31. Somogyvár; 32. Tolna; 33. Zaránd; 34. Torda; 35. Fehérvár; 36. Arad; 37. Marosvár; 38. Banyavár; 39. Bodrog; 40. Temesvár; 41. Bács; 42. Valkóvár; 43. Hunyadvár; 44. Krassó; 45. Keve)

⁵⁶ A két császárság patrociniúmát Mezey is felveti (Székesfehérvár Évszázadai, 2, 24), de csak a Mária-kultust magyarázza. — Az előadás ehangzása óta megjelent Németh Péter: Milyen volt egy Árpád-kori megyeszékhely? Sopron és Szabolcs. Élet és Tudomány, 1977, 1191—1194.

Római út és téglaegető kemence Fertőrákoson

1979. szeptember 19-én Katona Gábor, a soproni Dózsa MGTSZ fertőrákosi üzeme-
gységének vezetője nagy faragott kövek előkerülését jelentette múzeumunknak. Az
Alsóültetvény dűlőben (0219/12 hrsz.), a Fertő árterülete melletti dombon, szőlő alá
forgatással egy római villa maradványait bolygatták meg.

1. Fertőrákos határa a római lelőhelyekkel (1: Mithras-barlang; 2: Golgota, villa;
2. Az Árpád-kori Szabolcs (1: Szűz Mária monostor;
2: a Szent Mihály egyház feltételezett helye; a vonalkázott rész az ispáni vár területe)

Az újonnan felfedezett villa kb. azonos távolságra található a Mithras-barlangtól,¹ mint az 1964–65-ben — a Golgota határán — feltárt másik fertőrákosi villa.² (1. kép)

A 70 cm mélyen szántó eke nyomán nagyrészt elpusztult a villa központi épülete (2. kép). A felszínre szántott faragott kövekből és téglákból hypocaustum-fűtőszerkezetekkel ellátott, peristylumos (belső udvar köré épített, központi) villaépületre következtethetünk. A villa közvetlen környékének bejárása során világossá vált, hogy a mélyszántással jobbra minden falmaradványt a felszínre forgattak. Az elszórt kő-sorok a melléképületek falait és a külső kerítésfalak vonalát rajzolták a mai felszínre.

2. Római villa maradványai Fertőrákoson (1979)

A piros és fekete foltok a kemencék, tűzhelyek helyét mutatták, egy kövekkel és téglatöredékekkel borított töltés pedig a Mithraeum felé vezető út nyomvonalát jelezte.

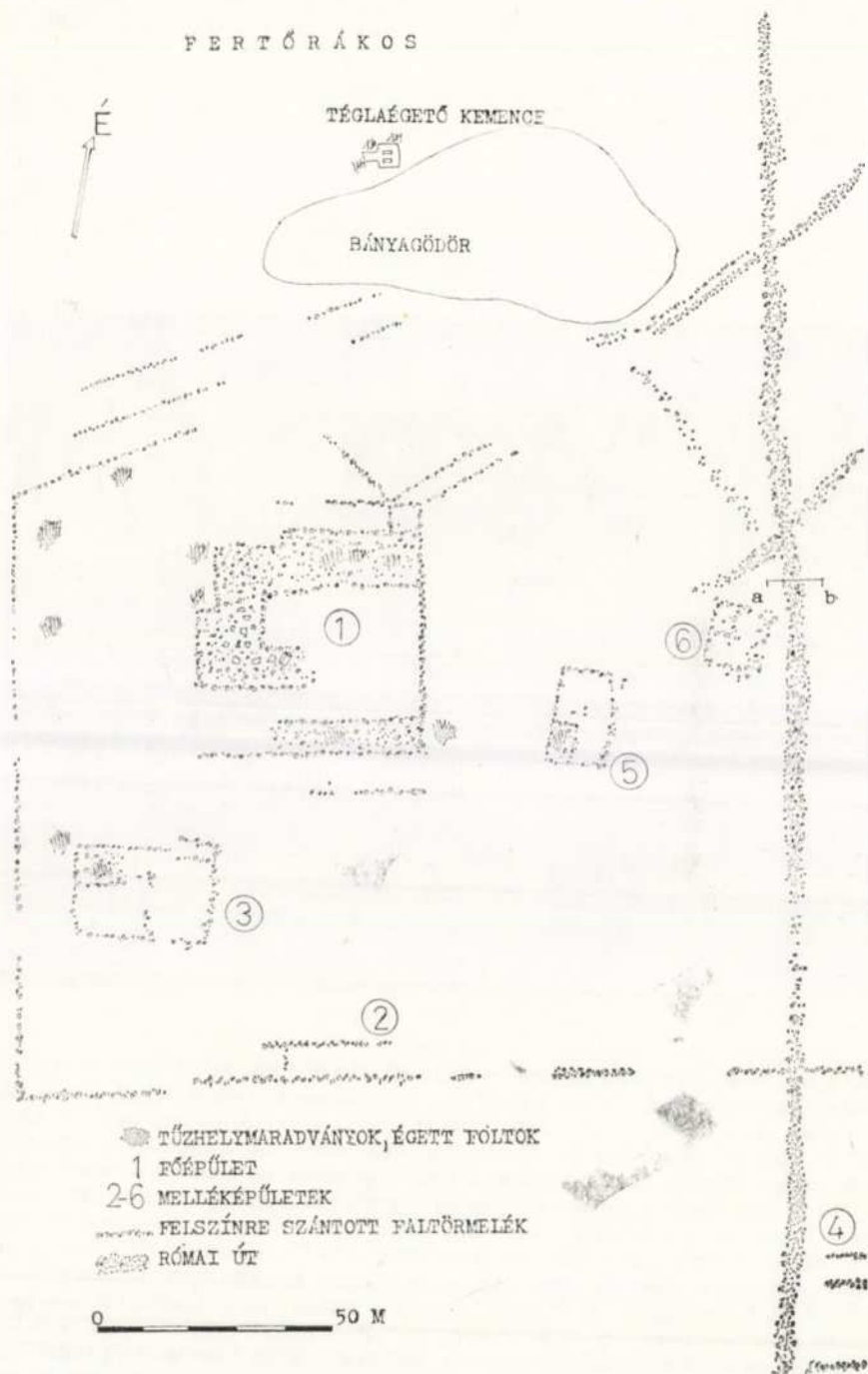
A villa 150×180 m-es területű gazdasági udvarának kerítésfalát, a melléképületek falait, a kb. 500 m hosszan megfigyelhető É–D irányú római utat és a téglaegető kemencét egy hónapi munkával térképeztük fel (3. kép). Az út egy szakaszát és a kemencét behatóbban is megvizsgáltuk. A villa központi épületének feltárását T. Szőnyi Eszter néhány kutatóárokkal szintén megkezdte.³ A központi villaépületet 1979 végén további ásatások céljából körülkerítettük. A téglaegető, az út és a melléképületek he-

¹ Tóth István: A fertőrákosi Mithraeum. *SSz.* 1971, 214–226, 322–334.

² Gábler Dénes: Der römische Gutshof von Fertőrákos-Golgota. *Acta Arch. Hung.* 1973, 139–176, XXIX–XXXVIII. táblák.

³ A villagazdaság falainak felmérése az esős időjárás miatt és anyagi fedezet hiányában húzódott el. Közben T. Szőnyi Eszter egyhetes munkával a villa jelentős részleteit hozta napvilágra, amiről külön dolgozatban számol be.

FERTŐRÁKOS

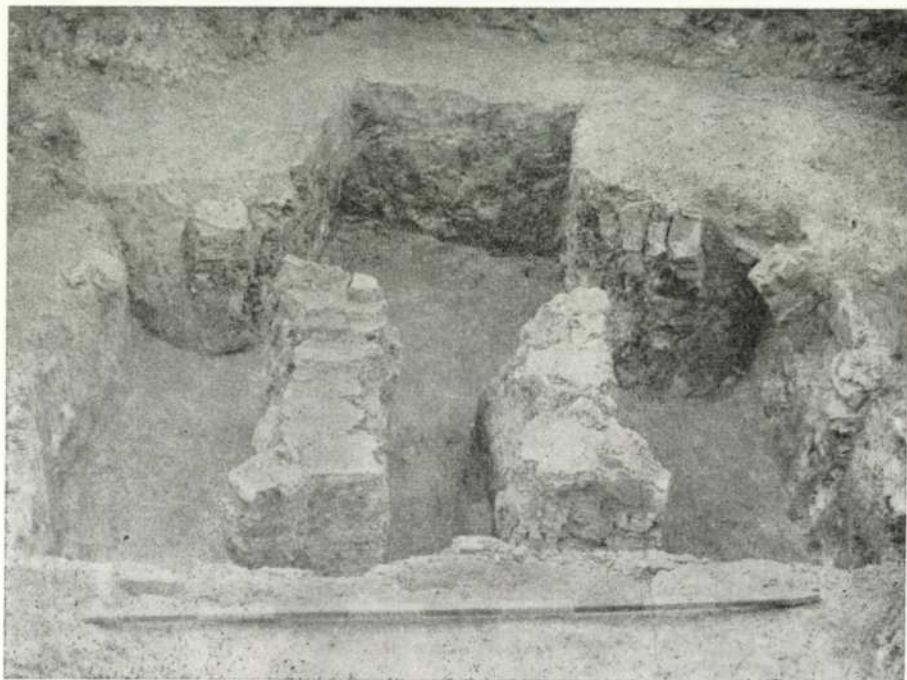

3. A római út és a tégláégető helyzete (a—b: metszet az úton keresztül)

lyét kutatás és fejmérés után a Dózsa MGTSZ. elplanírozta és szőlővel telepítette be. Az általam dokumentált emlékekről itt röviden adok számot, hogy a villa további kutatását ezzel is elősegítsem (3. kép).

A téглаégető kemence (4. kép).

A központi épülettől 70 méterre É felé található a 240×280 cm alapterületű szabálytalan négyszögalaprajzú kernence. Tüzelőnyílása Ny felé volt. A kemence rostélyát az eke feltépte, a rostélyt tartó pillérek és a falba épített 12 boltindítás téglái helyben megmaradtak. A kemence tulajdonképpen az agyagos altalajba mélyesztett szögletes gödör, amelynek közepén két párhuzamosan elhelyezett pillért építettek olyképpen, hogy a hosszú, hasábalakú pillérekkel a kemence alsó terét három tüzelőcsatornára osztották. A szájnyílás felől mindhárom csatorna jól elérhető volt. A ke-

4. A téглаégető kemence

mence alján 20—40 cm vastag faszén- és hamuréteget tártunk fel. A falak és a pillérek helyenként szürkére égtek. A két pillért 5—5 egymás mellé rakott 35×48 cm-es téglából építették. Alul egy-egy sor szárított téglát raktak le, erre égetett téglasort helyeztek. A jól kiégett téglák alul szabályszerűen elhelyezett, 3-3 dudorral vannak ellátva (5. kép). Ezek a félgömb alakú dudorok a felső téglasorok nyomására az alattuk fekvő szikkadt, de még képlékeny agyagtéglákba nyomódtak. Ezután újabb két szárított téglasort helyeztek a pilléralapokra, majd ismét dudoros téglák következtek. Így az égetett téglák dudorai a szikkadt agyagtéglákba mélyedtek, megakadályozva a pillér megcsúszását, elferdülését. A hőhatások és terhelések későbbi következményeit ezzel előre ki akarták küszöbölni. A pillérek ugyanis a rostélyt tartó boltozatok alapjaiként szolgáltak és oldalnyomásnak is ki voltak téve. Bármennyire gondos volt is a téглаégető építője, utóbb megúnhatta a dudoros, mélyített téglák készítését és valószínűleg hirtelen támadt kiváló ötlettel a közelben ugránczó kecskéket végigzavarta az épülő kemence mellett szikkadó téglákon. A kecskelábnnyomok mélyedései azután jó tapadó

felületet képezték a pillérbe épített téglakon. A további téglasorokat úgy rakta fel a mester, hogy a pillérek végtéglái szabályos háromdudoros égetett téglák, köztük pedig 3-3 kecskelábnyomos szárított téglát helyeztek el. A 60 cm magasan megmaradt pillérek felső részét törött, peremes tetőfedőcserepek agyagba-égett töredékei képezik. Innen indultak azok az egy-két helyen megmaradt boltindítások, amelyek a kemence agyagfalába mélyesztett boltindítások ellenpárjaiként az ívek alapjait képezték. A kemencefalba kb. 20×20 cm-es szögletes mélyedéseket vágtak s innen indult oldalanként a 3-3 boltív, amelyek 20×20 cm-es téglákból álltak, ugyanolyanokból, mint a villa hypocaustum-pillérei. A boltindítások alatti 2-2 függőleges bevágás a kemence falában a pilléreket tartó falszakaszok jobb kiegészését szolgálta. Ugyanezért véshtettek be 3-3 függőleges mélyedést a középső pillérek oldalaiba is.

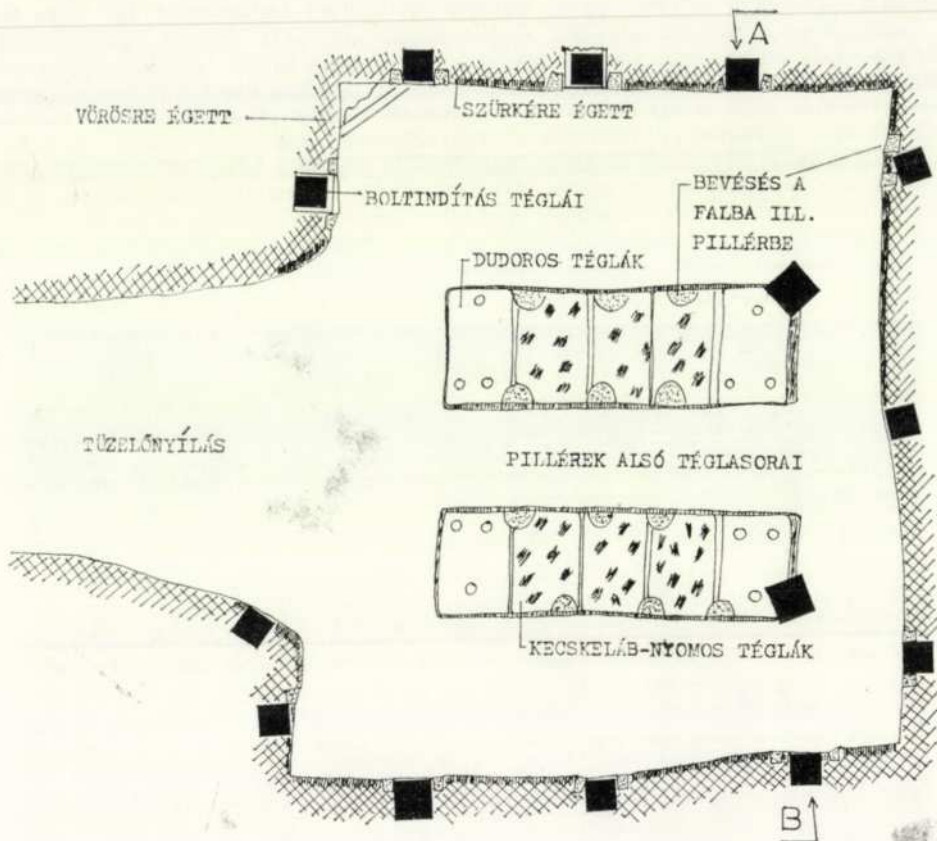
5. Téglá a kemence pilléréből

A kemence száját — úgy tűnik — eredetileg az agyagba alagútszerűen vágták be. Később ez beomolhatott és a száját átboltozták. Erre a szájnyílás égési rétegei utalnak. A kemence melletti munkagödört anyagi fedezet hiányában nem tudtuk feltárni. Az azonban megállapítható, hogy a tüzelő (száj-)nyílás mintegy 250 cm hosszú, a kemence felé kissé szélesedő, vízszintes aljú, alagútszerű építmény volt. Alján 9 cm vastag, 60×60 cm-es négyszögletes téglát találtunk.

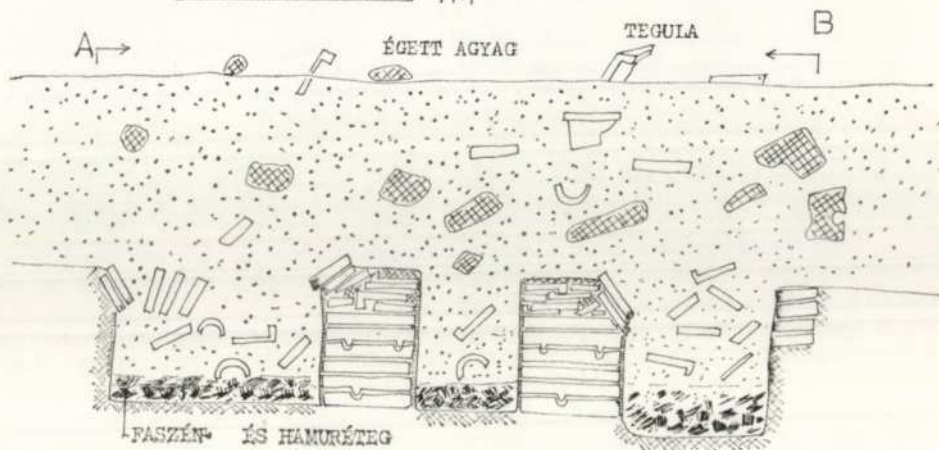
A rostély magassága csak elméletileg rekonstruálható. A kiserkesztett boltívek alapján a tüzelőtér magassága, a kemence fenekétől a rostélyig 80—100 cm lehetett (6. kép).

A kemence szerkezete némileg eltér az I-II. századi Fertőrákos-golgotai római villa mellett Gábler Dénes által feltárt tégláégető kemence szerkezetétől.⁴ Igaz, a ke-

⁴ Gábler i. m. 2, 8—10. kép; 150.

1M

6. A fertőrákosi tégláégető kemence

mencénk közelében talált római kisbronz is későbbi korra, a Valentinianus dinasztia (364—78) időszakára utal.⁵ Mindenképpen megemlítendő azonban, hogy a téглаégető kemence elhelyezkedése a villa mellett, a másik fertőrákosi villa és téглаégető helyzetére emlékeztet, csak éppen a gólgotai villa egyik oldalán a kemence, másikon a bányagödör található. Az Alsó-ültetvény dűlőben pedig a bányagödör a villa és a kemence között, sárga agyagos szegélyű mélyedéssel jelentkezik. Római-kori téглаégetők nem mennek ritkaságszámba Pannoniában. Nagyobb települések mellett egész téglagyárak maradványai kerültek felszínre.⁶

A téглаégetők és más ipari objektumok gondos feltárása és dokumentálása a római-kor technikai eljárásainak és munkaszervezetének megismerését segíti elő.⁷

Az út átvágása (7. kép).

7. A római út kőburkolata

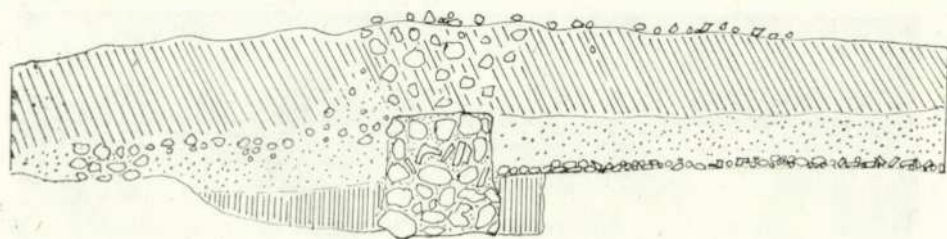
A villa gazdasági udvarának K-i fala mellett halad egy É—D irányú út, amelynek töltése enyhén kiemelkedik. A 3—4 méter széles töltés a Fertő egykori medrének vonalát követve, a villától D-re, Ny-felé fordul. Az út annak az enyhe emelkedőnek a szélén halad, amelyre a villagazdaság települt. Balf felé haladva, mintegy 500 méter hosszan követhető az egykori római út nyoma. A villa közelében a felszínre szántott tört kövek, kavicsok, római tégladarabok és edénycserepek teljesen beborítják az út feletti 3—4 méter széles sávot. Délebbre csak néhány kő, kavics, római falazótégla, vagy tetőfedőcserep töredéke utal az út vonalára. Az úton helyenként XVII—XVIII. századi

⁵ Az erősen kopott pénzt dr. Lányi Vera határozta meg.

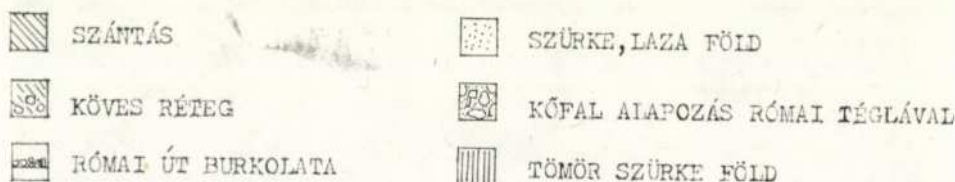
⁶ Jelentősebbek voltak az aquincumi és brigetioi (Szöny) téглаégetőtelepek. Egyéb téглаégetőket idéz Gábler l. m. 150, 32—41. jegyzet.

⁷ Póczy Klára: Közművek a római kori Magyarországon. Bp., 1980.

mázás fazéktörödékek is előfordultak. Ezért felvetődött a kérdés, nem újabb kori dűlőutat töltötték-e fel a földművelést amúgy is akadályozó villaomladék kő- és cserépanyagával, a dűlő szélére szállítva a szántóról a szerszámél-csorbitó épületköveket. Az újabbkori térképek is feltűntetik a legújabb időkben, a nagyüzemi gazdálkodás végett felszántott földutat. Nyilván folyamatosan a római kortól, vagy még régebbi időtől járták ezt a csapást, amit először a Fertő-parti római villák (Balf, Fertőrákos, Fertőmegyes-Mörbisch) felépülése után követhettek le. Hogy feltevésünk helyességéről meggyőződhesünk, 7 méter hosszán átvágtuk az út töltését. A villa közelében végzett szondázással kissé bogárhátú, tipikus római utat tártunk fel. A kb. 3 méter széles úttest 80-90 cm mélyen jelentkezett. 10-20 cm átmérőjű kavicsok és tört kövek képezték az út burkolatát. A burkolóköveket alapozás nélkül, 1-2 soros rétegben dön-

1 M

8. A római út fertőrákosi metszete

gölték a földbe. A helyenként feltöredezett burkolatot a téglaegetőből kikerült törmelékanyaggal pótolták. Az úttól K-re kőfal alapozása került elő, szürke földbe rakott törött kövek, habarcsnyomok nélkül. Az útburkolat alatt datáló lelet nem került elő, a fal alatt (100—120 cm mélyen a mai felszíntől) viszont találtunk római fazéktörödékeket. Tipikus, szürke, korongolt darabokat, amelyek a korábbi és későbbi római korból is előfordulnak. A római út metszetét tanulmányozva úgy tűnik, hogy az út mellett talált kőfal szervesen az út tartozéka és az útszegély szerepét töltötte be.⁸

Az út bogárhátívéből arra következtethetünk, hogy az út 3 méternél szélesebb lehetett. Talán elérte az 5—6 méteres szélességet. Scarbantiától D-re, a Savariába vezető római út maradványait Nováki Gyula tárta fel.⁹ Az Ojtozi fasor mentén megfigyelt út szélessége helyenként a 6—8 métert is elérte. Itt terrázoréteg is előkerült az útépítmény alapozásában.

A most talált út az első hitelesen megfigyelt római út Scarbantiától É-ra, Carnuntum felé. Úgy tűnik azonban, hogy nem a Borostyánkő út szakaszát találtuk meg,

⁸ A római útépítésről jó áttekintést ad Ürögdi György: *Hogyan utaztak a régi rómaiak.* Bp., 1979, 9—48.

⁹ Nováki Gyula: *A Scarbantiából Savariába vezető római út.* SSz. 1956, 175—179.

hanem csak egy (azzal párhuzamos) mellékutat, amely hasonlóképpen ősi út, és a rómaiak már itt találták és kiépítették.

Az út a Fertő-parti római villákat kötötte össze és elhaladt a Mithras-szentély mellett. A legközelebbi villák az út mellett, a balfi gyógyforrás közelében és északra, Fertőmeggyes határában találhatóak.¹⁰ Az utat a IX. században is használhatták. Erre utal Török Gyula könyvének egyik térképe,¹¹ amely szemléletesen ábrázolja, hogy a sopronkőhidai és Sopron-présháztelepi¹² IX. századi telepek és temetők egy-egy korábbi római út védelmére letelepített korai középkori népcsoporttól származnak.

Az út nincs olyan jól kiépítve, mint a scarbantiai utak,¹³ felületét nem fedik nagy bazaltlapok (8. kép). Egész szerkezetével azonban a római-korra utal és kiépítését az I—II. századra datáljuk. A téглаégető — mint már említettük — IV. századi. A villa tehát valószínűleg későbbi, mint a mellette feltárt út. Ez azonban remélhetőleg rövidesen kiderül T. Szőnyi Eszter további kutatásaiból. S kiderülhet az is, hogy a Mithras-kultusz egyik híve lakhatta-e a most előkerült villát.

Itt csak a műszaki emlékek,¹⁴ a téглаégető és az út kutatását ismertettük, adatokat szolgáltatva a római civilizáció pannoniai emlékeihez.

Rácz Józsefné:

Sopron város utcafásításairól

E folyóiratban 1965-ben már szó volt a városból kivezető utak fásításáról (Kiss László: SSz. 1965, 73—77). A város utcáinak fásítása is fontos megoldandó feladat. Az 1979 nyarán készített felmérések szerint Sopron 116 utcájában található fásítás. Az utcák egy részében azonban nincs „valódi” utcafásítás, csupán „maradványfák”, amelyeket az építkezések során megkíméltek, és ezek többnyire gyümölcsfák. A felvétel időpontjában a város utcafásításaiban összesen 4497 darab sorfa volt (ez a szám azóta az esetleges kivágások, illetve pótlások miatt természetesen megváltozott).

Fafajok szerinti megoszlás:

Juharfélék (<i>Acer</i> sp.)	1182 db	(26,3%)
Ostorfa (<i>Celtis occidentalis</i>)	713 db	(15,8%)
Hársak (<i>Tilia</i> sp.)	572 db	(12,7%)
Cseresznye- és szilvafélék (<i>Prunus</i> sp.)	381 db	(8,5%)
Vadgesztenye (<i>Aesculus hippocastanum</i>)	357 db	(7,9%)
Galagonya-félék (<i>Crataegus</i> sp.)	302 db	(6,7%)
Egyéb (akác, csörgőfa, szivarfa, fenyőfélék, japánakác stb.)	990 db	(22,1%)
Összesen	4497 db	(100,0%)

10 A Sopron környéki római villák térképét Gábler i. m. 18. kép közli.

11 Török Gyula: Sopronkőhida IX. századi temetője. Bp., 1973, 1. ábra.

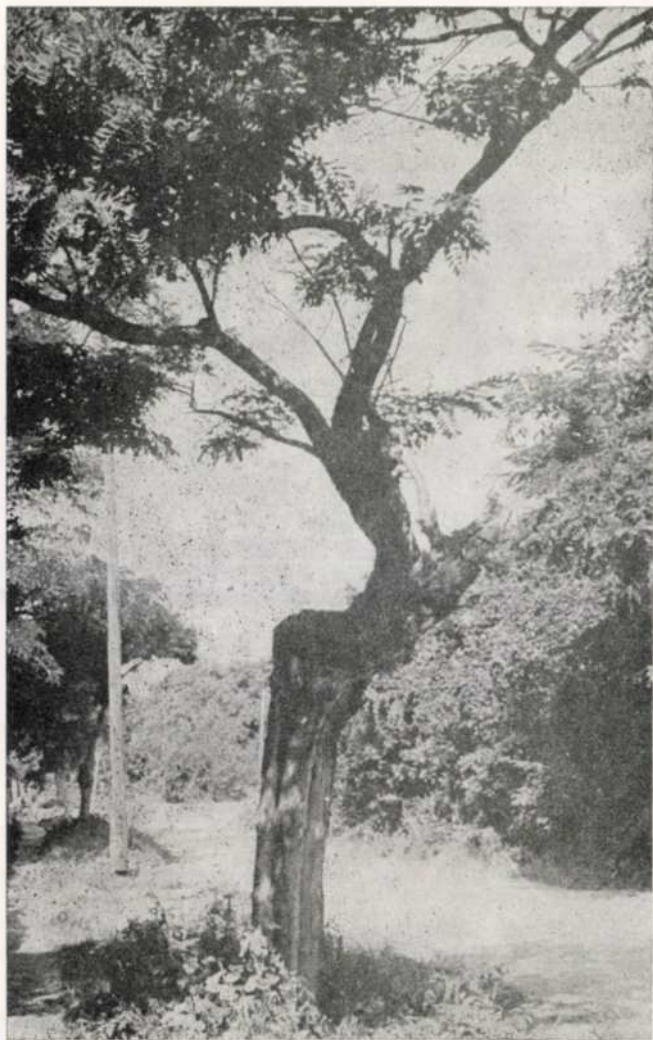
12 Tomka Péter: Sopron-présháztelepi IX. századi temető. Arrabona 1969, 59—90.

13 Az általában 480 cm széles, faragott kőszegéllyel ellátott utcák a soproni belváros több pontján előkerültek. Ma is láthatók a Városháza mögötti romterületen, a Várostorony melletti régészeti kiállításon és az Orsolya tér 1. sz. alatti pincében.

14 A Dunántúl római úthálózatának meghatározására és feltérképezésére irányuló kutatásokból itt csak Tóth Endre: A Savaria—Bassiana útszakasz Arch. Ért. 1977, 65—75 c. munkáját említjük. Itt Mócsy András professzor nyomán az út Sárvár-tól É-ra eső szakaszát írja le. Ez az útszakasz is a fertőrákosihoz hasonlóan 5—6 m széles, erősen kavicsos, tegula- és imbrexdarabokat, edénytöredékeket tartalmazó töltés formájában jelentkezett.

1. Csőfektetéskor, emberi hanyagságból
megsérült ezüsthársfák a Bánfalvi úton

2. Agyoncsonkolt, esztétikailag értéketlen,
beteg akácfa a Villa soron

A fásítások korok szerinti megoszlása:

Fiatál (10 cm átmérőig) ¹	1849 db	(41,1%)
Középkorú (11-30 cm átmérő)	1632 db	(36,3%)
Idős (31 cm átmérő felett)	1016 db	(22,6%)
Összesen	4497 db	(100,0%)

A sorfák egészségi állapota sok kívánnivalót hagy maga után. A károsodásokat a kialakult városklíma (amely a magas beépítettség és a sok burkolat miatt szélsőséges) és az emberi hanyagság, rongálás okozza.² (1. sz. kép)

A fák színe, alakja, fény- és árnyékhatása, a légmozgások által keltett mozgása, a lombzat évszakonkénti változása az utca és a házak falainak állandóságával szemben pszichikai reakciókat vált ki az emberből.³

3. Szép ostorfásítás a Szélmalom utcában

A növények díszítő hatása nagymértékben függ külső megjelenési formájuktól, alaki- és minőségi tulajdonságaiktól.⁴ Általánosságban azt állíthatjuk, hogy csak az a faegyed dekoratív, amely jól fejlődik, egészséges és gondozott. Az elhanyagolt, rossz növekedésű, beteg, sérült, agyonnyesett, lecsonkolt fák díszítő hatása alacsony, esztétikai szempontból káros is lehet. (2. sz. kép)

Az utcafásítások szépségét az egyedi díszítőértéken kívül a fásítás összessége, együttes tömege is döntően befolyásolja és meghatározza. Ezek szerint esztétikusak azok az utcafásítások, amelyek azonos fajúak, jó növekedésűek és fejlődésűek, azonos, vagy közel azonos méretűek, egészségesek és gondozottak.

1 Az átmérő mellmagasságban (1,3 m) mérve.

2 A fák és a város. Bp., 1978, 21–31.

3 Pogány Frigyes: A szép emberi környezet. Bp., 1976, 90–100, 256–290, 353–386.

4 Bartosiewicz, Alexander—Siewniak, Marek: Őreg fák, díszfák ápolása. Bp., 1979, 41–50.

Ilyen esztétikusan fásított utcák, a teljesség igénye nélkül: Bajcsy-Zsilinszky utca (díszgalagonya); Kossuth Lajos utca, Vadász utca és Höflányi utca (ostorfa) fásításai; Paur Iván utca (csörgőfa); Bartók Béla utca (szivarfa) és Berzsényi Dániel utca (japánakác) utcafásításai. (3. sz. kép)

Esztétikailag kifogásolhatók a beteg, száradó, helytelenül kezelt, sokfajú, illetve a pótlások miatt túlságosan nagy méretbeli eltéréseket mutató utcafásítások.

Ilyenek :Faraktár utca (beteg juhar), II. Rákóczi Ferenc utca (hiányos és beteg zöldjuhar), Hársfa sor (száradó, idős hárs), Felsőlövőer utca (kikatlanozott hárs) és Villa sor (agyonnyesett gömbakác fásításai). (4. sz. kép)

A települések ökológiai viszonyainak megjavítására a leghatékonyabb eszköz a növényzet, amelynek kondicionáló hatása mindenki számára ismert.⁵ Éppen ezért

4. Száradó hársak a Hársfa soron

meg kell ragadni minden lehetőséget, amely a növények, főleg a fák számának növelését elősegíti. Az utcafásítások hiányait pótolni kell és új fásításokat kell kivitelezni mindenütt, ahol erre mód nyílik. Környezetünk okszerű és célszerű használatával, gondozásával és védelmével nagy lépést tehetünk Sopron város szebbé, vonzóbbá és kulturáltabbá tétele érdekében.

⁵ Jámbor Imre: A zöldfelület kondicionáló hatása és biológiai hatékonyságának értékelése. Vö. Zöldfelületgazdálkodás, településfejlesztés '79 konferencia kiadványa. Debrecen, 1979.

Néprajzi-nyelvi érdekességek Mihályiból

1. 1920 körül a mihályi születésű L. Putz Cecília okl. tanítónő szülőfalujában több néprajzi vonatkozású megfigyelést jegyzett föl. Ezeket bátyja, Mihályi (Putz) Ernő, a pannonhalmi főiskola azóta elhunyt tanára kéziratosa, Mihályi története című összeál-

1—4. Húshagyókeddi „bohócjárás”

lításához csatolta. Az ő szívességéből jutottam hozzá évekkal ezelőtt a kéziratához, s közlöm most a följegyzett néprajzi érdekességeket. L. Putz Cecília annak idején bizonyos Halász Józseftől gyűjtött legtöbbet, aki akkor már idős ember volt. A följegyzések e szerint tehát a századforduló, illetőleg az azt megelőző évtizedek mihályi szokásainak egy részét örökítették meg. Megjelenetnünk már csak azért is érdemes őket, mivel a leírt szokások közül alig-alig él egy-egy ma már. A följegyzéseket általában nem szó szerint, hanem nyelvileg-stilisztikailag kissé átdolgozva közlöm.

Népszokások: Balázsjárás: Legények püspököknek öltözve, fakardokkal járták a falut. Minden házhoz beköszöntöttek ezzel az énekkel: „Emlékezzünk Szent Balázásra, hogy ma vagyon napja... stb. „Ha nem adtok szalonnát, levágjuk a gerendát”. A ház népe tetszés szerint megvendégelte őket, s útravalót is adott nekik.

5—6. Borító; burkus

Szerencsekerék: Húsvét hétfőn felült egy férfi és egy nő az ún. szerencsekerék-re, amelyet legények húztak végig a falun. A szokás kb. az 1860-as évek óta nem él.

Mikulás: Miklós napkor (dec. 6.) jár a mikulás. Ajándékot, de virgácsot is visz.

Luca: Luca napján (dec. 13.) éjjel a legények szalmával járnak és jókívánságaikat a szalma földre terítésével fejezik ki, így kezdvén rímbe szedett jókívánságaik kiabálását: „Luca, Luca kittykitty, kukorikú”. Az üdvözlésért a lucázók pénzt kapnak — borra.

Hiedelmek: Luca napjához több érdekes szokás is kapcsolódik a faluban. Ezen a napon nem adnak ki semmit a házból, mert akkor a szerencsétől fosztanak meg magukat. Nagy szerencsétlenségnek tartják, ha Luca napján nő lép először a házba. Az viszont szerencsének számít, ha férfi lép be elsőként. Ezért ajándékozzák meg a kora hajnalban jövő, szalmát szóró s szerencsét kiabáló legényeket. A lucaszalmából tesznek az állatok alá, mert ez szerencsét hoz az állatoknak, a tyúkok pl. jobban tojnak. Luca napján guggolva etetik a tyúkokat, akkor nem pusztulnak el. Ezen a napon kezdik készíteni a Luca székét, s a karácsony esti harangszóra fejezik be. Ekkor elviszik a templomba, a kórus alatt fölállnak rá, és meglátják, ki a boszorkány. Az, aki az oltárnak hátat fordít.

Kenyérsütés: ahány lángost süt a gazdaasszony kenyérsütéskor, annyi lelket szabadít ki a tisztítóútból.

Tamás napja: (dec. 29.) amelyik lány Tamás napján az asztallábra (sarkára) teszi a fejét és úgy aluszik el, megálmodja, hogy ki lesz az ura.

Keresztjári napok: azt tartják, hogy keresztjári napokon, amikor a körmenet megy és harangoznak, akkor kell elvetni az uborkát, mert akkor nagyra nő (húsvét utáni 6. hét hétfőjén, keddjén, szerdáján).

Karácsony: (dec. 25—26.) karácsonykor a tyúkokat abroncsba kel tenni s ott kell megetetni őket, akkor nem szélednek el.

Ha azt akarja az ember, hogy a csirke mind kakas legyen, akkor férfival saját kalapjába kell a tojást kiszámoltatni, s akkor kell a kotlóst megütni, amikor a kanász hajtja ki a disznókat. Akkor mindegyik csibe kakas lesz.

Talált patkóhoz szerencsét fűznek, ezért az ajtó küszöbére szegezik. *

Időjárási szabályok: Gergely (márc. 12.) megrázza a szakállát, havat hoz. Medárd napkor (jún. 8.) ha esik, akkor utána 40 napig esik. Egyed napján (szept. 1.) ha esik, akkor ha a gazdának két ökre van, vegyen még kettőt, mert különben a sok eső miatt nem tudja elvégezni az őszi munkákat. Ha viszont szép idő van Egyed napján, s a gazdának négy ökre van, kettőt eladhat, mert azokkal is el tudja végezni az őszi munkákat. Gyertyaszentelőkor (febr. 2.) inkább a farkas ordítson, mint a nap mosolyogjon. Pálfordulásra (jan. 25.) Pál fordul köddel, ember pusztul döggel. Mátyás (febr. 24.) ha nem talál jeget, akkor csinál, ha talál, akkor ront. Fényes a Vince (jan. 22), telik a pince. Borus a Vince, üres a pince. Ha egyszer későn vetesz és sikerül, még az unokádnak se mondd el.

Játékok: Ördöglova: ezen hintáztak a legények vasárnap és ünnepnapokon. A század elején már csikófutatóknak használták.

Tejesfazokazás: a felnőtt lányok körbeálltak, egy fazékba kavicsot tettek, s „megy a fazék” kiáltással dobálták egymásnak. Aki leejtette, vennie kellett helyette.

Népművészet: nőknél a fonás, férfiaknál a pipakészítés volt divatos. Igen keresett volt a mihályi földből készített égetett agyagpipa.

2. 1979-ben jelent meg a Mihályi tájszótár (Nyelvtudományi Értekezések 103. sz.; ismertette Mollay Károly SSz. 1980, 87—88). A szótár néprajzi vonatkozású anyagának egy részéhez készítettem fényképmelléleteket is az 1970-es évek legelején, ezek azonban a szótárba nem kerültek be. Minthogy a fényképeken megörökített tárgyak eszközök, illetőleg neveik is részint már visszaszorulóban, sőt eltűnőben vannak, úgy vélem, érdemes helytörténeti folyóiratunkban közzétennem őket.

7—8. Szomogy; csobolyó

1—4. kép: bohócjárás. Magyarruhába, illetőleg különböző farsangi maskarába öltözött legények vidám húshagyókeddi falujárása. A bohócjárás résztvevői: 2 magyarruhás legény, 1—1 menyasszony, vőlegény, harmonikás, vőfély, koszorúslány, vasorrú bába, drótostót, medve, medvetáncoltató, hamuszásós, kormoszásós és 2 bohóc. A menet reggel indul s mire az egész falut bejárják, már délután van. A két magyarruhás legény vezeti a csoportot. Minden házhoz bemennek általában s az udvaron táncolnak. Fánkot (húshagyó kedden a faluban rendszerint minden háznál van fánk) vagy pénzt kapnak. Az eladó lányokat meg szokták táncoltatni. Táncra perdülnek az utcán is, a házak előtt. A hejehujázó, a vidám, látványos, szemet gyönyörködtető, tarka menetet az érdeklődők és kíváncsiskodók tekintete és nagy gyereksereg követi. Őket a menet többi tagjától lelemaradó bohócok és a hamuszásós meg a kormoszásós ijesztgeti és kergeti szét. A két utóbbi a bohócjárás réme: akit el tudnak kapni (gyerekeket, eladó lányokat, suhancokat), elverik, azaz bekormozzák, behamuzzák zsákukkal. A bohócjárást este farsangi bál követi. A szokás ma is él Mihályiban (mivel a környező falvakban nem, ezért jellegzetes mihályi szokásnak tartják).

5. kép: borító (burítottó). A kotlós egy helyben tartására szolgáló, puttonyszerű, fonott eszköz. Alul rést hagynak, hogy a kicsibék ki-be futkoshassanak rajta. A csibék eledelét és a vízitató edényt is a borító alatt tartják, így a nagyobb baromfiak nem férnek hozzá.

6. kép: *burkus*. A kotló és a kicsibék éjszakai szálláshelyeül, illetőleg a tyúkoknak tojóhelyeül szolgáló fonott kosárféle.

7. kép: *szomogy*. A pajtának az a része, ahol a tető a földig ér. Többnyire ebben a kifejezésben fordul elő a szó: *a szomogy alla, a szomogy allábo* 'a szomogy legbelső része, a szomogy legbelső részébe.' Csépléskor, a masináláskor ide hordták be a töreket és a pelyvát. Gyerekek kedvelt búvóhelye volt. Csak a régi típusú pajtákban volt ilyen, az újabbakban már nincs. S mivel régi típusú pajta egyre kevésbé látható már, eltűnik a szomogy is.

8. kép: *csobolyó (csobolló)*. Ital (víz) tartására és ivóedényül használt hordozható, lapos hordócska. Sokáig hűvös maradt benne a víz, ezért aratáskor különösen is jó szolgálatot tett.

9. kép: *puttony*. Vesszőből font, alul és felül nyitott, háton hordozható, száraztarkarmánynak és töreknek (többnyire a pajtából az istállóba történő) szállítására használt nagy kosárféle.

10. kép: *gádor*. Tornác. A régi falusi házak tornáca fontos szerepet töltött be: nyáron ott zajlott az élet. Ott ettek, ott pihentek, ott dolgoztak. Ősszel ott fejtették a babot, ott fosztották a kukoricát, ott morzsolták a kukoricát. Ott játszottak a gyerekek, ha esett az eső. Tehetősebb családoknál a gádort kb. 1 méteres fallal építették.

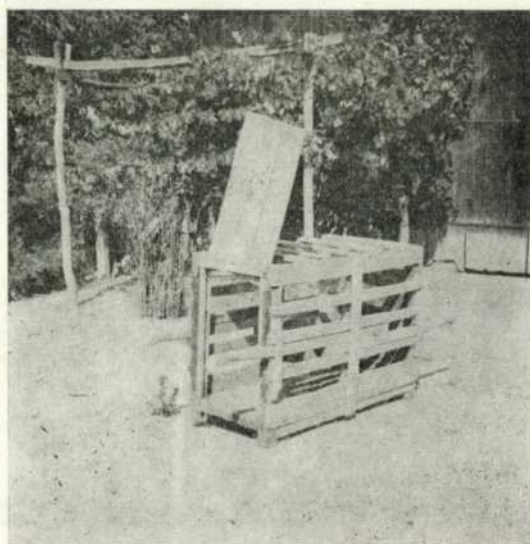
11. kép: *kóter*. Fából készített, kézzel is vihető ketrec, amelyben disznókat, malacokat szállítottak. Mindkét végén kihúzható ajtaja volt.

12. kép: *hidasvályú (hidasvályu)*. Disznóólak oldalába elhelyezett vályú, amelyhez az ólban levő disznók járomszerűleg készített rács nyílásain keresztül férhetnek hozzá. Volt egy másik fajtája is (ez látható a fényképen): befelé is lehetett nyomni a födelet, más szóval az ajtót, hidastáblát, s a moslék kiöntése előtt benyomták, hogy a disznók ne férhessenek hozzá, amíg a moslékot elkeverik. Ez az ajtó mindkét irányba mozgatható volt.

13. kép: *góré és fennállóverem*. Góré: lécs-, ritkábban drótfalú, négy lábon álló építmény, amelyben csöveskukoricát tartanak többnyire. Fennállóverem: gondosan kidolgozott, téglával kirakott pincszerű verem, amelynek favázas, földdel berakott teteje s rendes ajtaja is van.

9—10. Puttony; gádor

11—12. Kóter; hidasvályú

13—14. Fennállóverem és izékkévék

14. kép: fennállóverem és ízékkéve (izikkivé). A fennállóverem magyarázatát l. följebb. Ízékkéve: a szarvasmarhák által lerágott kukoricaszár kérévébe kötve. A tehének a kukorica levelét rágják le, a megmaradó kemény szarát a gazdák összegyűjtik, kérévébe kötik, száradni hagyják és vagy a tűzhelyben égetik el, vagy az udvaron, kertben gyűjtják meg.

15. kép: kalinkó. Lakodalmi fonott kalács. Esküvőre menet és esküvőről jövet a lakodalmas nép a hintókból az út szélén álló, várakozó gyerekeknek mindig dobált kalinkó-darabokat. Ez a szokás az 50-es évek végén élt még, ma már ez sem él, sőt kalinkót sem sűtnek már.

(A fényképet a szerző készítette).

15. Kalinkó

SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE

Knopp András:

Szervátiusz Jenő Cantata Profana című műve Sopronban¹

A mai napon jelentős műalkotással gyarapszik a soproni Erdészeti és Faipari Egyetem és Sopron városa: birtokba veheti Szervátiusz Jenő, a neves kolozsvári szobrászművész hatalmas fadomborművét, a Cantata Profanát.

Az alkotót, Szervátiusz Jenőt aligha kell bemutatni a soproni közönségnek: néhány évvel ezelőtt megrendezett soproni kiállítása emlékezetes sikert aratott.

Annál inkább kell szólni a most felavatásra kerülő alkotás létrejöttének körülményeiről. A soproni Erdészeti és Faipari Egyetem vezetése már hosszabb ideje szeretett volna olyan műalkotást elhelyezni az Egyetem falán, amely méltóképpen ele-

¹ Ünnepi beszéd a dombormű felavatásán, 1980. szeptember 8-án.

veniténé meg az intézmény hagyományait. Abban, hogy ezt a műalkotást végül Szervátiusz Jenő készítette el, szerepe volt a véletlennek is: a nem sokkal előbb Kolozsvárról Magyarországra települt Szervátiusz Tibor egy akkoriban elgondolt, több alkalos, nagy kompozíciójához megfelelő faanyagot keresett, így került kapcsolatba az egyetem rektorával, aki — miután meglátogatta az apa és fia közös, ideiglenes műtermét — felvetette, nem vállalnák-e el az egyetem történetét megörökítő relief elkészítését. Miután a fadombormű mint műfaj kettejük közül Szervátiusz Jenő alkotói oeuverjének egyik legkarakterisztikusabb eleme, a téma kiválasztása már közvetlenül a vele folytatott megbeszélések során alakult ki.

Az eredeti elképzelés, az egyetem története, képzési irányai és hagyományai képszerű megjelenítésének — valljuk meg: kicsit iskolás-illusztratív — feladata helyett Szervátiusz Jenő egy korábbi, két változatban is megfaragott kompozíciójának témáját, a Cantata Profanát ajánlotta, amely áttételesebben, egyben egyetemesebben, és mégis az erdőhöz kötődve fogalmazza meg ember és természet örök küzdelmét.

Az egyetem vezetése — megismerkedve a tervezett kompozícióval — lelkesen fogadta a javaslatot. A tervvel a Képzőművészeti Lektorátus is egyetértett, és vállalta, hogy biztosítja a dombormű elkészítésének pénzügyi fedezetét. Amíg azonban Szervátiusz a megbízást megkapta, nem kevés gáncsoskodást, kicsinyes féltékenykedést és rosszindulatot is le kellett küzdeni. Végül is a kulturális kormányzat vezetőinek segítségével Szervátiusz Jenő megkapta a megbízatást, s nem sokkal ezután rendelkezésére bocsátotta az egyetem a dombormű elkészítéséhez igényelt hatalmas juharfa táblákat is.

Hogy mit jelentett ez a megrendelés az idős, 77 esztendő, betegeskedő művésznak, azt még azok is nehezen tudják elképzelni, akik ismerik Szervátiusz Jenő megszállott munkakedvét és alkotói energiáit. A már-már megtört test új életre kapott, s a rosszul világitott, ilyen méretű munkára teljesen alkalmatlan, eredetileg irodának szánt, egy házgyári ház földszintjén lévő helyiségben, ahol a dombormű táblái sem fértek el egymás mellett egy síkban, bámulatosan rövid idő — alig nyolc hónap alatt — fiatalokat is megszegyenítő fizikai erőfelfejtés eredményeként készült el egész életműve legnagyobb méretű domborművével, az itt felállított 5,75-ször 2 méteres gyönyörű, festett Cantata Profanával, s az ehhez csatlakozó két szöveges táblával.

Ennyi a most felavatásra kerülő mű külső története.

Köszönet mindazoknak, akik közreműködtek létrejöttében; az egyetem állami és pártvezetésének, a Képzőművészeti Lektorátusnak, a kulturális kormányzatnak, mindazoknak, akik a dombormű nemes anyagát elkészítették, s akik segédkeztek felállításában.

Ami a mű belső történetét, az élménytől a megformálásig ívelő utat illeti, ennek megértéséhez Bartók Cantatájáig, illetve az ennek alapját képező, imént elhangzott román kolindáig kell visszanyúlnunk.

A román karácsonyi énekekkel, a kolindákkal való találkozás Bartók egyik legmélyebb, legmaradandóbb népművészeti élménye volt. A kolindákról, ezekről az eredetileg újévi jókívánságokat tolmácsoló énekekről (amelyek meséje, az elmondott vagy ábrázolt cselekmény valójában csak ürügy, lehetőség volt a jókívánság megfogalmazására a tartalom jelképes értelmezése által) Bartók maga írja: „A karácsonyi énekek (románosan kolindák) ... szövege rendkívül értékes és érdekes, folklorzisztikus és művelődéstörténeti szempontból egyaránt. E 'karácsonyi énekeken' azonban ne értsünk semmi olyat, ami megfelelne az ájtatos nyugat-európai karácsonyi énekeknek. A szövegek legfontosabb része — talán egyharmada — semmi kapcsolatban nincs a keresztény karácsonnyal: a bethlehemi történet helyett csodálatos, győzedelmes harcokról szól, a még soha le nem győzött oroszlánna (vagy szarvassal); egy legenda kilenc fiútestvéréről tud, akik addig vadásztak a rengetegben, míg szarvasokká nem váltak; vagy csodálatos történet regél arról, hogy vette nőül nővérét, a holdat a nap ... stb. Tehát csupa pogánykori szövegemlék! ... Természetesen akadnak vallásos kolindaszövegek is: naiv legendák bibliai alakokkal.”

„Szerepük a falu életében — írja Bartók ugyanebben a tanulmányában, az általa gyűjtött román kolindadallamok 1935. évi bécsi kiadásának előszavában — megegyezik a szlávok koletka, vagy kolendaénekeinek és a magyarok regösénekeinek szerepével.” A román kolindákhoz hasonló regösénekeket Magyarországon a Dunántúl, Vas megyében jegyezték le nagyobb számban. „Tekintettel arra, hogy a Dunántúl a román területtől oly távol van — figyelmeztet Bartók —, itt bizonyára nem lehet szó kölcsönhatásról; a közös témának egy közös (ismeretlen?) ősforrásból kell származnia.”

Bartók a kolindákat 1909 és 1918 között gyűjtötte. A kolindadallamokból írt két zongoraátírat-sorozatának — amelyek 1915-ben születtek — darabjait gyakran és szívesen játszotta hangversenyein. Kolindagyűjtését később tudományosan is feldolgozta. A kötet eredetileg a Román Akadémiánál jelent volna meg, mint 1913-ban a bihari gyűjtés, de romániai publikálása mindig kétséges volt, s a végén nem is valósult meg. Bartók egy ideig levelezett az Oxford University Press-szel is a kolindák kiadásáról, de ebből a kiadásból sem lett semmi. Végül tizenegy évvel a kézirat lezárása után, 1935-ben Bécsben saját költségén jelentette meg a gyűjteményt, illetve annak is csak egy részét: a kolindák szövegéről (a gyűjtemény nagyobbik feléről) le kellett mindania, s a dallamokat, a kottákat is sajátkezűleg rajzolta meg.

„A könyv története és kiállítása beszédesen bizonyítja azokat a nehézségeket, amelyekbe még egy olyan hírneves tudósnek a tudományos munkája is beleütközik, mint a Bartóké” — írta a kötet kapcsán jóbarátja, Constantin Brailoiu román népzene-kutató és zenetörténész, akinek a nevét azért is érdemes ebben az összefüggésben megjegyeznünk, mert mint látni fogjuk, Szervátiusz Jenő az ő társaságában látta először és rajzolta le Bartókot és Kodályt.

A gyűjtemény csodálatos szövegtárát csak több mint húsz évvel Bartók halála után, az 1968-as budapesti kiadás alapján ismerhette meg a világ. A mű a mai napig a román kolindák legnagyobb rendszerező forráskiadványa. Méreteire jellemző, hogy Bartók tíz erdélyi megye harminchárom falujából 484 kolindát közölt, külön-külön rendszerezte a dallamokat és a szövegeket, s mindegyik dallam és szöveg után külön-külön felsorolta az összes román, valamint idegen dallam- és szövegváltozatokat.

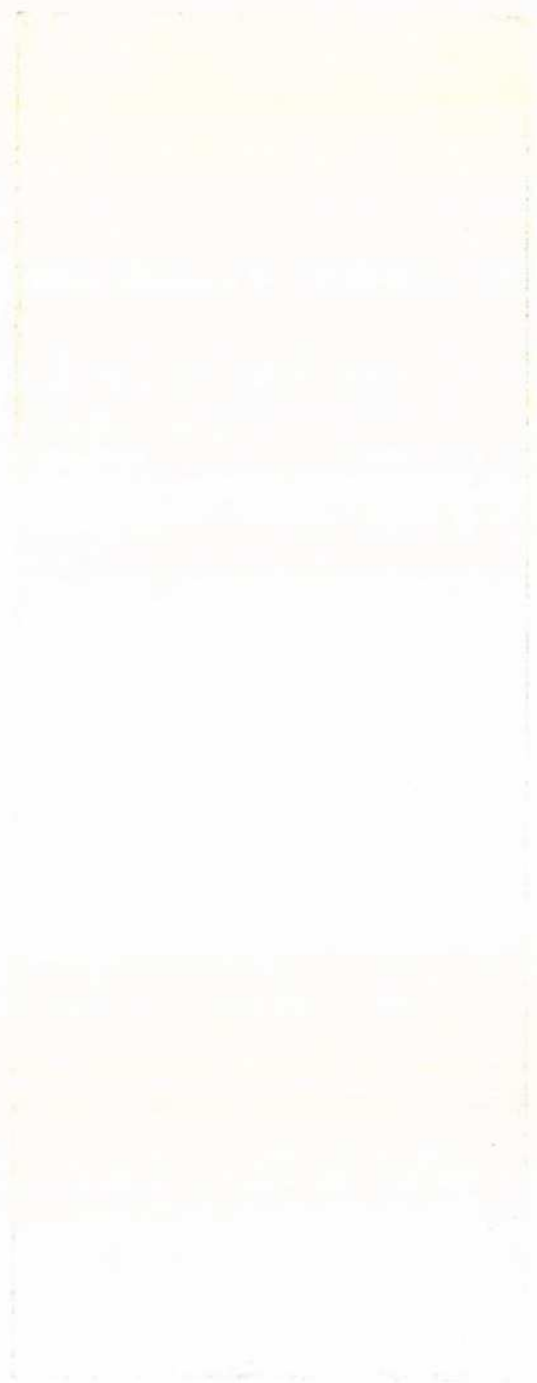
Külön kell szólni a gyűjtemény 4/a és 4/b sorszámmal jelzett darabjairól, amelyeket 1914 áprilisában, az akkori Maros-Torda megyében, Felsőorosziiban és Imecspatacán jegyzett le. Erre a típusra Bartók bukkant rá először a román folklórban. A szarvasokká vált fiúk kolindájáról van szó.

A kolinda szövege nem hagyta nyugodni Bartókot, abban legmélyebb emberi hitvallására érzett rá. Szövegét magyarra fordította — pontosabban átköltötte —, s a szöveg köré 1930-ban megalkotta *Cantata Profana* című szerzeményét „kettős vegyeskarra, tenorszólóra, baritonra és zenekarra.” A partitúra tanúsága szerint Bartók pontosan ma 50 éve, 1930. szeptember 8-án tett pontot a *Cantata* végére.

Ami az átköltését illeti, az átdolgozás nyomán a román eredeti 58 sorából 122 sor lett, anélkül azonban, hogy Bartók a kolinda tartalmát megváltoztatta volna. Ahogy Kerényi Károly, a neves ökortudós elemzésében megállapítja: „A szöveg — melynek, mint költeménynek is önálló értéke van — azok közé a szarvasokról szóló mitológiai elbeszélések közé tartozik, amelyek sok népnél elterjedtek, különösen Kelet-Európában és Észak-Ázsiában. Így a magyaroknál és közeli rokonaiknál, a finn-ugor törzseknel is...” Bartók — folytatja Kerényi — a szöveget lefordította, „lényegtelen bővítésekkel látta el, egyes sorok megismétlésével: drámai kérdéssel, felszólítással vagy összefoglalással, amelyeket zenei kompozíciója követelt meg.”

A zenemű azonban sokkal több, mint egy gyönyörű szöveg zenei átköltése, újraalkotása. Mégis, Bartóknak négy évet kellett várnia az első bemutatóra, melyre Londonban került sor, s további kettőt, míg a *Cantata* Budapesten is felcsendülhetett. Ebben a késedelemben a mű és a bartóki zene művészi újszerűségén túl az „a hatalmas költői eszme” játszott döntő szerepet, melyet Tóth Aladár, a kiemelkedő kortárs

zenekritikus hallott ki belőle, s „mellyel — az ő szavaival szólva — a mű mint az örök szabadság harsonája harsog a megkötöttségek korában.”

De hallgassuk tovább Tóth Aladár ma is megrendítő erejű, gyönyörű sorait, Cantata-interpretációját, amelyet a budapesti bemutató másnapján, 1936. november 10-én a Pesti Napló zenekritikusaként írt: „kilenc fiúról szól a ballada, akiket apjuk nem nevelt semmi mesterségre, csak vadászatra, a nagy hegyekben, a rengeteg erdőben, hol végül csodaszarvasnyomra találtak és szarvasokká váltak. Hiába hívja immár őket az apa a házába, ahol anyjuk égő fákllyával, terített asztallal, töltött poharakkal vár rájuk: mert az ő szarvuk ajtón be nem férhet, csak befér a völgyekbe; az ő karcsú testük gunyában nem járhat, csak járhat a lombok közt; a lábuk nem lép tűzhely hamujába, csak a puha avarba; a szájuk többé nem iszik pohárból, csak tiszta forrásból... Valóban, ha van zeneköltő, aki elindulhat ezekkel a fiúkkal a csodaszarvast rejtegető őserdőbe: akkor az Bartók Béla. És a zeneköltő itt elmondja, mindjárt a bevezetésnek mintegy a föld sötét méhéből feltörő szőlamerdejében: hogyan kelt égre álmaiban egy korlátot, megalkuvást nem ismerő új élet mesébe-, mondábaillő rengetege. Elmondja a letipró erejű, tomboló ritmusú fugában, milyen démoni felszabadulást érzett, mikor ifjúan vakmerő, féktelen szabadságszerelmével szívében, keresztültörtetett a szűzi vadonon. Elmondja lelkének, az emberléleknek misztikus átváltozását, csodálatos újjászületését az örökifjú ősi elemek birodalmában (»im Reiche der Mütter«, — mondaná a Faust költője). Elmondja az apa és a szarvassá vált fiú megrendítő párbeszédében az atyák ellen lázadó ifjúság örök forradalmát, az örök háborút, melyet nemzedék nemzedéknek üzen.”

„De Bartók, az új nemzedék legmerészebb hadüzenője, elmondja azt a rettenetes fájdalmat is, melyet ez a kiszakadás, az élet boldogító, kényelmes otthonosságaitól való örök elválás jelent, búcsuztatónak és búcsúzónak egyaránt. Aki azonban eljegyezte magát a szabadság gondolatával, az nem iszik többé pohárból, csak tiszta forrásból... A »farkasok dala« ez a titáni muzsika a szolgalelkűség korában. De ugyanakkor sajátán fájdalmas, forró emberiségével lelkünk legmélyébe markoló üzenet, melyet egy költői küld nekünk, egy királysaslelkű ember, aki köznapi életünkből kiszakadt az örök szabadság... magányára. Hogyan került korunkba ez a megdöbbentő korszerűtlenség? De hát ő beszél igazán igazul a mai idők és minden idők mélyéről, kimondva bátran, himnikus pátozzsal lelkünk rejtett, elnyomott álligát? Hallgassátok a tomboló tapsokat a karzatról, hol az ifjúság tolong. Ki meri állítani, hogy az emberi szabadság hirdetőjének nincs visszhangja ebben a században?”

A Cantata Profanával Szervátiusz Jenő — saját vallomása szerint — 1957-ben találkozott. De a találkozásról valljon ő maga: „A harmincas évek vége felé hangversenyt hallgattam. Hogy, hogy nem Bartók és Kodály mögött ülhettem, s előttem ült Brailoiu, a kitűnő román zenetörténész, Bartók nagy tisztelője, barátja. Pár vonalban lerajzoltam őket. 1938-ban maga Bartók zongorázott, újból készítettem vázlatot róla. A vázlatokat szinte el is felejtettem, mire a Cantata Profana első változatát kifaragtam 1957-ben. Nagy tél volt. A Művészeti Akadémián tanítottam, Kolozsvárt, Mátyás szülőházában. Egy délelőtt, hogy jövök ki, s megyek át a Bocskai ház felé, ott áll Jagamas János folklórlista, népdalgyűjtő. Beszélgetünk, s mondja, van egy téma, jó lenne fába faragni, román kolinda, Bartók zenésítette meg. Megdöbbentem, s mondom, van nekem témám elég, csak időm nincsen. S ott helyben elmondta a kolinda szövegét. Jó idő múlva megint találkoztam vele: »Te, mondd csak el, hogy van az az öreg suszter, aki nem nevelte gyerekeit semmi mesterségre, se szántásra, se vetésre, se ménesterelésre?« Elkezd kacagni Jagamas: »Nem éppen úgy van, gyere el hozzám az intézetbe, s lepergetem neked.« Összejöttünk, s mint jó pedagógus elmondta Bartók elgondolását. Pár hét múlva újra elmentem, addig legépeltette a szöveget is. Kis társaság gyűlt össze, meghallgattuk, s mondom neki: »Na megvan!« Két beszélgetés, hallgatás után megszületett. Hazamentem kis műtermembe, s egy két méteres

fába dolgozni kezdtem. Nem értek a zenéhez, de éreztem, hogy hol van a nagy öszszecsapás, éreztem, hogy Bartók eredeti mondanivalóját nem lehet puskával kifejezni, ahhoz új kell. Tudtam Bartók természetszeretetről, magam is sokat jártam a havasokat, láttam szarvastemetőt a Hargitán, méteres mohában elpusztult szarvasünőt, piros gombákat, és láttam élő szarvast, el tudtam képzelni a beszélőt, a támadót, az elmenő fiatalokat, a forrásból ivót, a szabadságra vágyót."

Igy született meg tehát, szinte véletlen indítékra, a Cantata Profana első szervátiuszi átköltése. „Ha tudatosan csinálom, sose született volna meg. De vers és zene úgy összeért bennem, hogy meg kellett születnie,” — emlékezett vissza a második változat elkészülte után az első Szervátiusz Jenő.

A második változat már felkérésre készült, 1965 szeptemberében, Szabolcsi Benecének, a nagy zenetudósnak a kezdeményezésére, aki akkor a Magyar Tudomány Akadémia Bartók Archivumának volt az igazgatója. Ez a változat egy 3 m és 20 cm hosszú, 80 cm széles és 10 cm vastag habos jávorfából készült, s az Akadémia Zene-tudományi Intézetének, az egykori Bartók Archivumnak igazgatói szobáját díszíti ma is. Ez a változat egy hónap alatt készült el, itt, Budapesten, s nagyjából követte az első átköltést, de a részletek más hangsúlyával, a megváltozott méretekhez igazodó új elosztással, új kompozíciós arányokkal.

Lényegében ennek a két korábbi kompozíciónak még érettebb, még kiforrottabb, új kompozíciós harmóniát lehetővé tevő folytatása a soproni is, amelynek méretei még mélyebb, még markánsabb konturokat igényeltek, s egyben a részletek aprólékosabb kimunkálását is.

A kompozíció stílusjegyei mindhárom változatot sok szempontból Szervátiusz Jenőnek népballadákat megjelenítő tábláihoz közelítik, olyanokhoz, mint a Bíró Máté vagy a Molnár Anna balladáját feldolgozók. A színes domborműveknek ezek a stílusjegyei és technikája a 30-as években jelentek meg Szervátiusz Jenő életművében, de azóta jelentősen meg is változtak, továbbfejlődtek, gazdagodtak. A színezés a népi életképek realizmusát, a balladaszerűséget, a meseszerűséget hivatott szolgálni, egyben sajátos festőiséget kölcsönöz a szobrászi, térformáló alkotásoknak. „A színek összefogják a formákat, növelik a térbeliséget és nem alkalmas világítás mellett is őrzik szoborszerűségét”, — írja a Cantata Profana második változata kapcsán Koczogh Ákos, aki a legtöbbet foglalkozott Szervátiusz Jenő Bartók-művek ihlette szobraival és domborműveivel.

De ez a hasonlóság a balladákat megjelenítő táblákkal a Cantata szervátiuszi átköltésének csak a stílusjegyeire vonatkozik. A Cantata kompozíciója alapvetően más. Míg ott többnyire keskenyebb, hosszúkás mezőkben jelennek meg a ballada cselekményének csomópontjai, itt lényegében egyetlen drámai öszszecsapás képe uralja és rendezi el az egész kompozíciót: az apa és a legnagyobb szarvas, a legkedvesebb fiú konfliktusa, amelynek méreteit a hatalmas új aránytalansága, a domborművet kettévágó háromszöge és íve csúcshatárolja ki. „Fiára az apa soha nem lő, de gyilkos lehet” — mondja Szervátiusz Jenő — „s én a nagy íjba befoglaltam a gyilkos embert, aki kényszerből és szórakozásból is pusztíthat.”

A konfliktus drámaiságát csak fokozza a felajzott íj, s az apjával szembeszegülő szarvasfiú egymásnak feszülése mögött balra és jobbra kirajzolódó háttérjelenetek nyugalma, Bartók, amint a furulyázó, bocskoros parasztfiúra figyel, aki fölött kerekded, idilli mókusz ül a fán. A feszültség balról jobbra haladva az íj mintegy ellenívét képező, a fiait hazaváró anyát és a háttérben meghúzódó otthont beborító hatalmas, megtört, tépett fenyővel kezdődik, hogy aztán rögtön átcsapjon a csúcspontba, éppúgy mint az inspiráló bartóki zeneműnél is: középen. A dombormű kétoldala mintegy sűríti Szervátiusz Jenő jellegzetes stílusjegyeit: a belső arányok monumentalizálását, a külső tárgyi részletek meseszerű kezelését, a szakállak, bajszok, hajsörények szélhullámozgatását, élő és élettelen dolgok emberi vonásokkal való jellemzését.

Ami most már a bartóki Cantata és a szobrászi megjelenítés egymáshoz való viszonyát illeti, szóljon erről Szabolcsi Bence: „A Cantata Profana alap gondolata a világok harca, melyből a természet kerül ki győztesen. Nos: Szervátiusz műve — mint dráma, mint líra és mint epika, mert elbeszél, reflektál és megjelenít egyszerre — ezt a kettős-hármas világot adja vissza, a konfliktust és a győzelmet. Szervátiusz egyforma erővel érzi magában a harcoló, megkötő és felszabadító erőket és a természetet, mely mindezt magába fogadja és feloldja. A főalakok: a vadász-apa s a kilenc csodaszarvas magában is úgy jelennek meg itt, mint természeti elementáris erők szimbólumai, melyeknek mérkőzése, összecsapása elkerülhetetlen. Otthon maradni, vagy kimenni az erdőbe: Bartók vissza-visszatérő kérdése ez, egész életében, egész művében. Szervátiusz együttérez Bartókkal, a kolinda kezdő- és befejező, összefoglaló sorai jelennek meg, mintegy a nyelvi kommunikáció síkján jelezve a kompozíció tartalmát, a bartóki Cantata dombormű ábrázolta lényegét.”

Szervátiusz Jenő Cantata Profanájának ez a ma felavatásra kerülő változata abban is különbözik az előzőektől, hogy ehhez két oldalt egy-egy, méterszer másfél-méteres szöveges tábla is csatlakozik, amelyeken jellegzetes, stilizált, székely rovásírásra emlékeztető betűkkel a kolinda kezdő- és befejező, összefoglaló sorai jelennek meg, mintegy a nyelvi kommunikáció síkján jelezve a kompozíció tartalmát, a bartóki Cantata dombormű ábrázolta lényegét.

Ezt az igényt az egyetem vezetése fogalmazta meg, hogy a dombormű jelentése, mélyebb üzenete — oktatási intézményről lévén szó — így, az eredeti szöveg által is hasson, hathasson, ne csak a művészi kompozíció átélése révén.

Ezért a szövegről, pontosabban a kolinda utolsó soráról külön is kell szólnunk. Ennek bartóki jelentése ugyanis messze túlmutat önmagán, s egyben a Cantata Profanán, annak bartóki és szervátiuszi megfogalmazásán is, s olyan magasságokig ível, amelyeket a bartóki életmű egésze hitelesített a maga példamutató, mint a értékű erejével a következő nemzedékek számára. Az utolsó sornak — „csak tiszta forrásból” — ezt az áttételesebb, mélyebb értelmét, jelentését Bartóknak a maga művészetéről szóló ritka vallomásai közül a legrészletesebben az a levél világítja meg, amelyet Octavian Beu román muzikológusnak írt 1931 januárjában, alig néhány hónappal a Cantata befejezése után, részletesen reflektálva Beunak Bartók romános műveiről írt tanulmányára.

Ezekben az években elő-előfordult szlovák kritikákban is, hogy Bartókot szlovákos művei miatt szlovák komponistának is elfogadták volna. Beu pedig dolgozatában egyenesen román zeneszerzőként említi Bartókot. Erre reflektál Bartók.

Idézzük: „Felfogásom a következő. Magyar zeneszerzőnek tartom magam. Azon eredeti műveim alapján, amelyekben román népzene alapul, vagy attól ihletett saját dallamaimat használom fel, éppoly kevésbé tekinthetnek engem román zeneszerzőnek, mint ahogyan Brahms, Schubert, és Debussy sem nevezhető [magyarnak vagy spanyolnak] magyar, illetőleg spanyolos tematikát felhasználó eredeti szerzeményeik alapján. Ön vagy más tudósok — nézetem szerint — helyesebben tennék, ha lemondanának erről a megjelölésről, és annak megállapítására szorítkoznának, hogy »itt meg itt, ebben és ebben a műben román ihletettségű tematika van«. Ha az Ön felfogása helytálló lenne, ugyanilyen joggal »szlovák zeneszerző«-nek is nevezhetnének, tehát három nemzetiségű zeneszerző lennék!... Az én igazi vezéreszmém azonban, amelynek mióta csak mint zeneszerző magamra találtam, tökéletesen tudatában vagyok: a népek testvérré válásának eszméje, a testvérré válás minden háborúság és minden viszály ellenére. Ezt az eszmét igyekszem — amennyire erőmből telik — szolgálni zenében; ezért nem vonom ki magam semmiféle hatás alól, eredjen az szlovák, román, arab, vagy bármiféle más forrásból. *Csak tiszta, friss és egészséges legyen az a forrás!* Az én — mondjuk — földrajzi helyzetem következtében a magyar forrás van hozzám a legközelebb, ezért műveimben a magyar hatás a legerősebb. Hogy már most a stílusom — a különböző forrásoktól függetlenül — vajon magyar

jellegű-e vagy sem (és minden ezen múlik), azt másoknak kell megítélniök, nem nekem. Én mindenestre úgy érzem, hogy ez megvan bennem. Hiszen jellegnek és környezetnek valamiképpen összhangban kell állnia."

Ez a megrendítő erejű vallomás nem véletlenül utal szövegszerűen is a Cantata Profana szövegének utolsó sorára: emberi-művészi hitvallásként való értelmezése és megvalósítása a bartóki magatartás máig és ma is érvényes üzenete a ma és a jövő magyar ifjúságának. A fába vésett „csak tiszta forrásból” a soproni egyetem falán bartóki értelemben buzdítson minden igazi, tiszta forrásból származó érték befogadására, egyben a hűségre, a kötődésre a legközelebbi forráshoz, népi-nemzeti kultúránkhoz.

Szervátiusz Jenő egész életműve és ez a domborműve is ezt hirdeti, ezt a kötődést testesíti meg, ezért lehet igazán maradandó, méltó párja a bartóki példának és egyetemességnek.

E gondolatok jegyében teszek eleget megtisztelő feladatomnak, s a domborművet felavatottnak nyilvánítom.

MEGEMLEKEZÉSEK

Baranyai Lenke:

Czuczor Ernő (1895—1980)

Ismét elment közülünk valaki, aki nagyon szerette Sopront: Czuczor Ernő, a város egyik lelkes idegenvezetője, egyben Széchenyi István kultuszának egyik mecénása. 1895. február 19-én született Sopronban és itt halt meg 1980. november 21-én. Rokona volt Czuczor Gergelynek (1800—1866), a reformkor nagy költőjének, és Jedlik Ányosnak (1800—1895), a nagy fizikusnak: dédapja, Cz. Ferenc (szül. 1803) édestestvére volt a költőnek, édesanyjuk, Szabó Anna (1779) révén pedig elsőfokú unokatestvére a fizikusnak.

Czuczor Ernő Sopronban, a bencés gimnáziumban érettségizett, majd vasúti tisztviselő volt (Csallóköz, Székesfehérvár) és csak nyugdíjas főfelügyelőként került ismét vissza Sopronba. Mint idegenvezető 1960-tól másokkal is megosztotta azt a tudását, amelyet mint a helytörténeti irodalom gyűjtője és olvasója, a Széchenyi Istvánról szóló írások ismerője szerzett. Kevesen tudták, hogy a maga szerény módján mecénás is volt. Amikor a Széchenyi Gimnázium, ahol valaha mindkét fia tanult, 1976-ban államosításának 100. évfordulóját ünnepelte, Czuczor Ernő nevének eltitkolásával évi 1000 forintos pályadíjat alapított, hogy a fiatalokat Széchenyi István életművének tanulmányozására ösztönözze (vö. SSz. 1976, 270). Nagy örömét lelta a tanulók munkáiban. Ezek a kis dolgozatok kettős célt szolgáltak: a diákok jobban megismerték iskolájuk névadójának tevékenységét, egyúttal felkeltették érdeklődésüket a helytörténet iránt. 1976-ban 5, 1977-ben 3, 1978-ban 2, 1979-ben 2 tanuló nyert így pályadíjat. Az egykori pályázók eltérő hivatásokat választottak, különböző egyetemeken, főiskolákon folytatják tanulmányaikat, de bizonyára magukkal vittek valami útravalót egykori iskolájuk és Széchenyi István szellemi értékeiből.

De nemcsak a diákokat, a tanárokat is ösztönözte. Felhívta figyelmüket a Stornohagyatékban levő írásra, amelyben Széchenyi egy felállítandó vívőiskoláról, a testedzés fontosságáról írt (e célra alapítványt is tett). Hiszen a Széchenyi Gimnáziumban testnevelési tagozat is működik s az előbbi kapcsolat felderítése tovább erősítené az iskola hagyományait.

Elete fogytával is valami olimposzi derűt árasztott maga körül, és ezzel a derűvel ment el közülünk: példájával iratlan végrendeletül hagyva az iskolára és a városra a belső tüzzel másokért végzett munka szép kötelességét. (Az alapítványt, édesapja emlékére, fia folytatja).

SOPRONI KÖNYVESPOLC

Mollay Károly:

Scheiber Sándor (szerk.): Magyar-zsidó Oklevéltár XVIII. kötet (1290—1789). Budapest, 1980, 498 lap+4 tábla

A szaporán megjelenő oklevéltár köteteinek időhatára örvendetesen kitolódik. Az 1977-ben megjelent XVII. kötet (SSz. 1979, 94—95) anyaga 1770-ig terjedt, a most megjelenté ezen 19 évvel megy tovább. A kötet anyagát Házi Jenő (GySmL. 2. sz., Kőszegi Levéltár), Szilágyi Mihály (Tolna megyei Levéltár), Érszegi Géza (Országos Levéltár), Scheiber Sándor (héber források) és Dán Róbert (nyomtatott anyag) szolgáltatták.

A kötet időhatárának kiterjesztése II. József uralkodásának idejére éppen a zsidóság története, de a felvilágosodás gyakorlati intézkedései szempontjából is tanulságos. Így pl. 1782-ből származik a magyar helytartótanács rendelete arról, hogyan kell eljárni, amikor egy kiskorú vagy árva nem katolikus vagy zsidó kíván áttérni a katolikus hitre (637. sz.); 1783-ból a magyar, latin vagy a német nyelv kötelező haszná-

lata a zsidóság számára hivatalos beadványokban, eltítva az istentiszteleten kívül a héber nyelv és a jiddis („linguae judaeorum vernaculae seu judaico-germanice vulgo *jüdisch deutsch* usum”) használatát, héber szertartáskönyveken kívül más héber nyelvű könyv kinyomtatását vagy behozatalát (650. sz.), de 1789-ben maga a király rendeli el „zum behuf inländischer jüdischen buchdruckereyen, die kostbare hebraische werke verlegen, den verschleiss dieser werke auf 10 und mehrere jahre sicher zu stellen” (798. sz.). Általában nyomon követhetők olyan intézkedések, amelyekben II. Józsefnek saját korát messze meghaladó gondolatai jutnak kifejezésre. Így pl. 1786-ban elrendeli, hogy a sz. kir. városok, tehát Sopron is, nem közvetlenül, hanem csak a vármegyén keresztül, azaz a szolgálati út betartásával levelezzenek a helytartótanáccsal (769. sz.); 1787-ben, „dass die judenschaft in deutscher sprache ihren vor- und zunamen fihren solle” (737., 746. sz.). A rendelet szövege, nyugat-magyarországi végrehajtása eddig is ismeretes volt (vö. Schwartz Elemér: A nyugatmagyarországi zsidó családnevek. Sopron, 1926), országos viszonylatban a zsidók család- és utónévadásának alakulásáról az eddigi eredményeken kívül (vö. Scheiber Sándorné: A magyarországi zsidóság személy- és családnevei II. József névadó rendeleteig. Budapest, 1965. Doktori értekezés kéziratban.) most két Tolna vármegyei összeírásból értesülünk az ottani zsidók korábbi zsidó és utóbbi német családi és utónévéről (743., 748. sz.). 1769-ben a király elrendeli, hogy az örökösödési jog szempontjából a zsidók az ország többi lakosával egyenjogúak legyenek (787. sz.). Országos viszonylatban különösen a Tolna vármegyei adatok, főleg a különböző szempontú összeírások népesedés-, gazdaság-, művelődéstörténeti adatai (pl. a zsidó muzikusok konkurrencia-harca egymás ellen: 627. sz.) tanulságosak.

Sopron vármegyéből Balf, Bánfalva, Csepreg, Dénesfa, Fraknó (Forchstein), Kabold (Kobersdorf), Kelénpatak (Klingenbach), Kismarton (Eisenstadt), Kópháza Lakompak (Lackenbach), Lánzsér (Landsee), Meggyes (Mörbisch), Nagymarton (Mattersburg), Nemeskér, Récény (Ritzing), Répceemicske (Strebersdorf), *Sopron*, Sopronkeresztúr (Deutschkreuz), Sopronnyék (Neckenmarkt) és Völgyfalu (Zillingdorf) szerepel. Soproni szempontból kiemelem Isserl soproni származású bécsi zsidóra vonatkozó 1362—1388. évi adatokat, Ernst Konrád városi nótárius (1417—1450) bécsi előéletére vonatkozó 1410. évi okleveleket (74., 75. sz.), az 1683—1699. évi felszabadító háborúval kapcsolatos intézkedéseket, amelyek kiegészítik Vanyó Tihamér tanulmányát (SSz. 1976, 20—38, 113—129, 211—227). 1785-től kezdve zsidó kereskedők mind több kísérletet tesznek, hogy Sopronban nemcsak letelepedhessenek, hanem kereskedést is folytathassanak, ami a város ellenkezése ellenére, a király, ill. a helytartótanács segítségével sikerül is nekik (667., 668., 672., 719., 749., 750., 775. sz.). 1789-ben említi egyik forrás (800. sz.) a soproni görögök pópáját (vö. Füves Ödön: Görög imaház alapítása Sopronban. SSz. 1966, 265). Az 1780. évi soproni „mit 15 *korbátsch* streichen öffentlich auf den *deresch* gezüchtigt” adat (615. sz.) azt bizonyítja, hogy a magyar *deres* szó (első adat: 1748) is, a vele jelölt tárgy is ismeretes volt Sopronban. Az 1376. évi *chellerchnecht* (19. sz.) jelentése azonban nem 'pinceszolga; Kellerknecht', hanem 'Böttcher im Dienst eines Weinhändlers' (Götze, Alfred: Frühneuhochdeutsches Glossar. Bonn, 1967).

Az előszóban Scheiber Sándor újabb héber forrásokat közöl a középkori magyar zsidóság történetéhez (vö. még uő.: SSz. 1979, 178—179), a bevezetésben pedig Vass Előd „Zsidók a hódoltságkori török forrásokban” című tanulmányát. A kötet végén a név-, helység- és tárgymutatón kívül még évmutató található az oklevéltár I-XVIII. kötetéhez, valamint a prágai Zsidó Múzeum két héber kéziratának hasonmása a bazini zsidók 1529. évi máglyahaláláról.

Az oklevéltár XVIII. kötetével egyidejűleg jelent meg a Magyar Izraeliták Országos Képviselőtársaságának 1979/80. Évkönyve, amely többek között a Zsidó Múzeum anyagából közli Österreicher Manes zsidó orvosnak Esterházy Miklóshoz intézett 1807. évi levelét az illmici (Illmitz, akkor Moson vm.) szódafinomító létesítéséről (293—295).

Lagzi István (szerk.): Tanulmányok a magyarországi lengyel emigráció történetéből 1939—1945. Budapest—Szeged, Budapesti Lengyel Tájékoztató és Kulturális Központ, 1979, 123 lap—számos kép

A kiadvány azokat az előadásokat tartalmazza, amelyeket az 1979. szept. 28-án a szegedi József Attila Tudományegyetem „A magyarországi lengyel emigráció 1939—1945” című ülészakán tartottak. Szerkesztője folyóiratunkban több ízben is szerepelt a Sopron környéki lengyel emigráció történetével kapcsolatban (legutóbb: SSz. 1977, 280). Az eddigi közleményekhez képest e kötetben a mi vonatkozásunkban újdonságot elsősorban néhány kép és Hiller István „Magyar segítség a lengyel menekült egyetemistáknak a második világháború idején Sopronban” (117—123) című cikke jelent.

Metzl János:

Halász Zoltán: Magyarország. Budapest, Corvina Kiadó, 1980, 212 lap, 316 színes fénykép

Élményt jelent a Corvina kiadványának végiglapozása. Alighanem az utóbbi idők hasonló kiadványai közül a legszebb. A többnyire nem megszokott beállításból készült színes felvételek hangulatot árasztanak. Ezt teszi a kísérő szöveg is, mely rövid történelmi bevezetéssel kezdődik, hogy elsősorban külföldön élő honfitársainknak és azok gyermekeinek segítsen a magyar történelem és a bemutatott műemlékek megértésében.

A könyv 136—137. lapja Fertőddel foglalkozik, ifj. Rácz Endre 3 felvételével, a 138—145. lap pedig Sopronnal, Szerencsés János 5, Bella Demeter 1 felvételével. A kísérő szövegben az író elsősorban azt a hangulatot igyekszik az olvasóval érzékeltetni, amit belőle Sopron és környéke kivált és ezt egy-egy olyan kiragadott történelmi vagy a tájra jellemző mozzanattal festi alá, ami nyilván a legnagyobb nyomot hagyta benne. Írói alkotásról lévén szó, ezzel teljes mértékben egyet is érthetünk. A szövegből érződik, hogy az író nagy rokonszenvvel viseltetik Sopron iránt, épp ezért érdemes felhívni figyelmét néhány helyesbítésre.

A 138. lapon olvassuk, hogy a török „csak futólag” dúlta fel Sopront 1599-ben, Bécs felé áthaladva. Valóban annyira futólag tette, hogy magát a várost nem is dúlta fel, csak a várfalakon kívüli külvárost és a szomszédos falvakat, Kópházát, Balfot, Bánfalvát és Ágfalvát. Később azt olvassuk, hogy Sopron óvárosa „barokk, rokokó, klasszicista házak együttese.” A felsorolást „gótikus”, vagy „gótikus alapokra épült”-el kellene kezdeni, hisz a házak jórésze gótikus alapokra épült az 1676-os tűzvész után és pl. a megmaradt gótikus ülőfülkék a belvárosi házak egyik jellegzetességét képezik. A bencések templomában nem 3 királyt koronáztak, hanem csak egy királyt (III. Ferdinándot 1625-ben) és két királynét (Anna Eleonorát 1622-ben és Magdaléna Eleonorát, I. Lipót feleségét 1681-ben). Egyébként a templom akkor még a ferenceseké volt, a bencések csak 1802-ben vették át.

A mai Liszt Ferenc Művelődési Ház nem azon a helyen áll, ahol Liszt Ferenc 1820-ban először, majd utána több ízben is hangversenyezett. E hangversenyek részben a mai Petőfi tér 3. sz. épület helyén állott régi kaszinóban zajlottak le. A mai

Liszt Ferenc Művelődési Ház helyén várbástya állott, az ún. „Bastei am Brückl”, amit 1868-ban bontottak le.

A poncichterek babtermesztésére nem az volt jellemző, hogy az a városszéli földeken történt, hanem a szőlőkben. Német nyelvjárásuk sem „sváb”, hanem közép-bajor dialektus.

Köszeggel kapcsolatban olvassuk, hogy „ott élt a kiváló ornitológus, Chernel István, aki a tudományban azzal tette ismertté nevét, hogy összeállította a környék madarainak tudományos jegyzékét.” Ebből arra gondolhatna a kevésbé tájékozott olvasó, hogy helyi jelentőségű tudósról van szó. Pedig Chernel István országos, sőt nemzetközi hírű ornitológus volt, akinek 1899-ben Budapesten a Franklin nyomdában megjelent két kötetes „Magyarország madarai” című könyvét mindmáig a magyar ornitológia klasszikus műveként tartják számon. Sárvárról pedig azt olvashatjuk, hogy „távol esik a forgalom fő sodrásától. Elkerülük a nemzetközi autóutak, a turistaüzönlés hullámai. Ez ma már nem így van, hisz Sárvárot halad át a 84. sz. (Bécs)—Sopron—Balatonederics közti út, mely a nyugatról a Balaton felé irányuló nemzetközi turistaforgalom fő útvonala. Inkább arra kellene a figyelmet fehívni, hogy a könyvet forgató külföldi autós turistát megállásra és a város megtekintésére késztessek.

Vörösmarty Géza:

Die Volksgruppen in Österreich. Integratio-Jahrbuch XI-XII. Herausgegeben von Ernő Deák. Wien, 1979, 307 Seiten

Az Integratio eredetileg negyedévenként, német és magyar nyelven megjelenő kulturális folyóirat volt. Alapítási éve 1967. Fiatal nemzetiségi értelmiségiek kezdeményezték. A szerkesztőség tagjai osztrák, magyar, horvát egyetemisták és fiatal szakemberek köréből rekrutálódtak. Célkitűzésük nemzetek és eszmék összefogása volt. Éppen ezért magyar nyelven nyugati kulturális eseményekről számoltak be, foglalkoztak továbbá különféle szellemi termékek ismertetésével, németül pedig olyan irodalmat tolmácsoltak, amely a német olvasóközönség tájékoztatását szolgálta és amely érdeklődésének megfelelt. Fordulópontot jelentett az 1972-es év, amióta az Integratio évkönyv formájában jelenik meg. Az utolsó, XI-XII. kettős szám első ízben ad átfogó képet az ausztriai népcsoportok: a magyar, a horvát, a szlovén és a cseh kisebbség életéről, helyzetéről s jövő kilátásairól. A tanulmányok szerzői kisebbségi szakértők, akik részben tagjai az egyes népcsoportok szervezeteinek. Céljuk a tényeknek megfelelő elemzés volt. Az érintett népcsoportok képviselői mondták el őszintén, minden elfogultság nélkül, miként látják ők az Ausztriában élő nemzetiségek helyzetét.

A burgenlandi német és magyar települési határok, valamint a magyar település kérdéseivel Harald Prickler, a tartomány főlevéltárosa foglalkozik. Tanulmányában többek között rámutat arra, hogy az első világháború befejezése után a Monarchiát néhány kis államra osztották fel, amit a győztes hatalmak (mindenekelőtt Amerika) szorgalmaztak, azzal a céllal, hogy a Habsburg uralom alatt élő „népek nagy börtönét” a nemzeti önrendelkezés váltsa fel. Az egykori nagy börtön helyett a nemzetek kis börtönét hozták létre — állapítja meg a szerző. Az új határokkal a szétszórt német és magyar nemzetiségű lakosságot nem sikerült egy területen egyesíteni. A győztes hatalmak által diktált új határ egy pontban messzemenően megfelelt a kívánt ideális követelményeknek: a nyugati határon fekvő magyar ország rész túlnyomólag németek által lakott terület Ausztriához csatolták.

Nyugat-Magyarország, a mai Burgenland lakosságának nyelvi hovatarozása annyira egyértelmű volt, hogy a népszavazástól eltekintettek, csak ennek a területnek a központjában és ennek környékén végeztek népszavazást. Ennek célja nem a nyelvi

vagy nemzeti hovatartozás megállapítása volt, hanem politikai — írja a szerző. Megítélésem szerint nem lehet elválasztani a politikát a való élettől. A népszavazás éppen a nyelvi, nemzeti hovatartozást tükrözte. Ezért a szerzővel e téren nem lehet egyetérteni. Hiszen az eredmény mutatta meg, hogy mennyire igazságtalan lett volna Sopront és környékét Ausztriához csatolni. Ha mindenütt így jártak volna el, sokkal kevesebb elégedetlenséget szül a békeszerződés által megvont új határ.

A szerző a továbbiakban a települések egyes fázisaival foglalkozik és a történeti forrásokat bírálja. A földrajzi nevek nagy része igen régi eredetű, a családnevek javarésze a XIV. és a XV. századból származik. A XV. századból származó dél-burgenlandi okiratokban a magyar helyrajzi nevek mellett német nevek is találhatók, Ladislaus Triber, a Burgenlandi Tartományi Hivatal kulturális ügyosztályának dolgozója „A magyarul beszélő lakosság a mai Burgenlandban 1900 óta” című tanulmányában az „ungarisch sprechende” (magyarul beszélők) kifejezést használja. Véleményem szerint ez a kifejezés nem helyes, mert magyarul beszélhet még a másnemzetiségű is, tehát az ott lakó horvát, szlovén és német is. Helyesebb lett volna az „ungarischer Nationalität” (magyar nemzetiségű) vagy az „ungarischer Muttersprache” (magyar anyanyelvű) megjelölést használni. Tanulmánya végén, a jegyzet rovatban magyarázatot találunk, hogy miért használja a magyarul beszélő megjelölést. A régi burgenlandi nemzedék — írja a szerző — a „magyarisch” szót lekicsinylő „magyarone” megjelöléssel asszociálja.

A nyugat-magyarországi, ill. burgenlandi „magyarul beszélő” (tehát magyar) lakosság jelentős része mindenekelőtt a Felsőőrség területén él: ez magában foglalja Felsőőr (Oberwart), Alsóőr (Untervart), Órsziget (Siget in der Wart) és Vasjobbágyi (Jabing) községeket. Ezek lakosai az egykori határőrök leszármazottjai, akiket a magyar királyok a nyugati határ védelmére telepítettek ide. Egyes családok egészen a középkorig tudják visszavezetni származásukat. Az Őrség lakosságának a fele mezőgazdaságban, 1/4 az iparban dolgozott, a fennmaradó rész pedig különféle foglalkozást űzött. Több száz évvel ezelőtt Felsőőrség magyar nyelvű szigetetté vált, a közvetlen közelében fekvő terület magyar településeivel a kapcsolatot elvesztette. Ez a nyelvföldrajzi elszigetelődés a terület sajátos helyi nyelvjárását alakította ki.

Burgenlandban a mezőgazdaság nagy része a nagybirtokosok kezében volt (Habsburgok, Batthyányak, Niczkyek, Esterházyak stb.). A majorok munkásai naggyobbára a Kapuvár és a mai Szlovákia területéről rekrutálódtak és ezek magyarul is beszéltek.

Az egész tartományban szétszórta éltek a magyar közügyeket intéző tisztviselők, bírósági alkalmazottak, valamint az egyes nagybirtokok vezető alkalmazottai. Az alkalmazottak és a szabadfoglalkozásúak főiskolai vagy egyetemi végzettséggel bírtak (orvosok, állatorvosok, gyógyszerészek, jogászok), a pedagógusok és különféle vallások lelkészei is ide tartoztak, akik képesítésüket magyar iskolákban és egyetemeken szerezték meg és úgy vélték, hogy a magyar kultúrközösséghez tartoznak, holott közülük többen a német vagy a horvát nyelvet beszélő családok gyerekei voltak. A tartomány északi részén fekvő helyőrségekben magyar katonák állomásoztak, továbbá egy 324 főből álló magyar vasutas település volt.

Az egyházi és az állami iskolákban a tanítási nyelv az államnyelv, vagyis a magyar volt. Az egyes nemzeti kisebbségek esetében mint második tanítási nyelvet tanították. Burgenland megalakulása után változás állt be. A kismemesi parasztlakosságban maradtak, túlnyomórésztben paraszti típusú kultúrkörben. Kénytelenek voltak azonban az új gazdasági és szociális-kulturális viszonyokhoz alkalmazkodni. Az élet területén az elavult nyelvjárással nem tudtak boldogulni. Ezért a magyar köznyelvbe sok német kifejezés került.

Az egyetemet vagy főiskolát végzetek az államváltozásra kétféleképpen reagáltak. Azok a családok, amelyek Magyarország központi részéből származtak vagy különösen ragaszkodtak hazájukhoz, elhagyták az osztrákká vált Burgenlandot és áttelepültek Magyarországra. A burgenlandi származásúak, akiket családi hagyományuk

ide kötött, maradtak. A magyar katonai személyek és a vasúti alkalmazottak elköltöztek. Ennek következtében e terület lakosságának összetételében változás állt be, amit jól szemléltet az 1920. évi népszámlálás adatainak összevetése az 1923. évivel:

1920. évi népszámlálás:	1923. évi népszámlálás:
Összlakosság: 294 849 fő	286 179 fő
Ebből magyar: 24 867 fő (8,4%)	15 524 fő (5,3%)

A fentiekből kitűnik, hogy a burgenlandi „magyarul beszélők” (magyarok!) száma a három év alatt 8,4%-ról 5,3%-ra csökkent.

Az említett terület Ausztriához csatolása után a kisebbségek egyenjogúságát a Saint Germain-i békeszerződésben fektették le. Politikailag nem alkottak külön pártot, érdekeiket a tartomány osztrák politikai pártjai képviselték.

A századforduló óta a burgenlandi magyarok létszáma állandóan csökkenő tendenciát mutat. Eddig csak az egykori határőrfalvak lakossága őrizte meg magyarságát.

A szerző tanulmányának befejező részében a burgenlandi népiskolák helyzetével foglalkozik. Az Ausztria által átvett területen 688 osztállyal 365 népiskola volt, ezekben a magyar törvények szerint folyt tovább a tanítás. A magyar tannyelvű iskolák is megmaradtak. Ott, ahol magyar kisebbség volt, a 2. vagy a 3. osztálytól kezdődően heti 5 órában tanították a német nyelvet. A tankönyveket a Tartományi Hivatal által jóváhagyott tankönyvekkel cserélték ki. Ezek kiadása elhúzódott egészen a harmincas évekig.

Az iskolák számán megfigyelhető a magyar kisebbség számának csökkenése. A majorokban dolgozók elvándorlása következtében a majorok magyar nyelvű iskolái megszűntek. Egyedül Pál-majorban működött 1969-ig magyar iskola. A felsőőri és a felsőpulyai (Oberpullendorf) járások peremén lévő iskolákban 1955-ig voltak egyes magyar osztályok. A középpulyai (Mittenpullendorf) magyar iskola 1963-ig állt fenn. Ma még két magyar iskola van: Alsóőr és Őrsziget községben.

Befejezésül az egyre fogyatkozó magyar tanulók száma:

Iskolaév	Össztanulók száma	Ebből magyar
1921/22	39 816	2306 5,8%
1931/32	42 779	1745 4,0%
1947/48	39 735	1067 2,7%
1957/58	30 126	640 2,1%
1967/68	38 782	562 1,5%
1977/78	33 186	252 0,7%

Az itt leírtakból azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a burgenlandi magyarok évszázadokon keresztül agrár struktúrájú társadalmi közösségekben elszigetelten élve tudták megőrizni nyelvüket és szokásaikat. A második világháború utáni gyors szociális kulturális fejlődés a német környezetbe való asszimilálódást eredményezte.

A burgenlandi lakosság 1900—1971 közötti nyelvi fejlődésével foglalkozik Peter Csoknyai gazdasági főtanácsos. Bevezetőjében fejti ki, hogy a burgenlandi lakosság nyelvi tagoltságát az 1900—1971. évek között nem lehet összehasonlítani, mert a népszámlálásoknál a kritériumok eltérőek voltak. Az 1900., 1910. és az 1920. évi magyar népszámlálás az anyanyelv, az 1923. évi népszámlálás szintén az anyanyelvi hovatartozást vette alapul, az 1934. évi az átmenetileg távollévőket is számbavette, szintén a nyelvi hovatartozás alapján. A nyelvi hovatartozást a népszámláláskor aszerint ítélték meg, hogy a megkérdezett személy melyik kultúrkörhöz tartozónak tartotta magát, milyen nyelven értett.

Az 1951., 1961. és az 1971. évi népszámlálást az osztrák államszövetség területén különféle kritériumok alapján hajtották végre. A lakosság nyelvi hovatartozását az 1951. évi népszámlálás óta új kritérium alapján határozták meg, és pedig a „társalgási nyelv” szerint. Az a nyelv volt a döntő, amelyet egyesek közvetlen környezetükben, az embertársaikkal való érintkezésnél használtak, emellett több nyelv megadását is engedélyezték. Ezért 1961 óta a községi, a járási kimutatásokban és az országos számadatokban is így mutatták ki. A társalgási nyelv mellett feltüntették pl. a magyar nyelvet és ennek kombinációit (német-magyar, magyar-német, horvát-német stb.).

Hasonlóképpen érvényes a társalgási nyelvre a „magyarisch” megjelölés. Minden személyt, aki csak a német nyelvet jelentette be, minden további társalgási nyelv nélkül, németnek tekintik. Analóg megítélés alá esik a magyar, a horvát és a szlovák társalgási nyelven beszélő lakosság. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy a statisztika a nemzetiségek (kisebbségek) létszámát csökkentette, és növelte a „vegyes nyelvűek” csoportját. Hogy ez az új kritérium mennyire hátrányos a nemzetiségi kisebbségek számára, mindjárt szembeötlik, ha az 1934. évi népszámlálás adatait összehasonlítjuk az 1951. évivel:

1934. évi népszámlálás
magyar 10 442 fő
az összlakosság 3,5⁰/₀-a

1951. évi népszámlálás
magyar 5251 fő
az összlakosság 1,9⁰/₀-a.

Ma már természetes, hogy a nyelvi kisebbség anyanyelvén kívül bírja a német nyelvet is, és ezt a hétköznapi, sőt a magánéletben és a hatósággal való érintkezés során nagy mértékben használja.

Kovács József László:

Tarnóc Márton: Erdély művelődése Bethlen Gábor és a két Rákóczi György korában. Budapest, Gondolat, 1978, 268 lap

Korszakmonográfiát, egy országrész irodalmi életét megrajzoló művet írni indokolt teljesítmény. Különösen akkor, ha valaki két évtizedes tudományos munka után vállalkozik arra, hogy szűkebb kutatási területéről összegezze irodalmi, művelődéstörténeti ismereteit. Tarnóc Márton irodalomtörténeti kutatásai főleg Erdély XVII. századához kapcsolódnak. Felkutatta Vetési István I. Rákóczi Györgyhez írt államből-cselet írását, e tanulmány bevezetésében a soproni Lackner Kristóf (1571–1631) is szerepel az író szellemi előfutárai között. Számontartott tanulmánya a Szalárdi János történelemszemléletét összegező írás, újabb tanulmány összegezte Bethlen Gábor művelődéspolitikáját, következő tanulmánya pedig a késő reneszánsz retorikus prózáját elemzi. Ezekből az előmunkálatokból nőtt ki a monográfia, mely Erdély aranykorát tárgyalja. Ez akár a könyv címe is lehetett volna. E korszakmonográfiát egy sor szál kapcsolja Sopron vármegyéhez, Nyugat-Dunántúlhoz. Tarnóc munkáját olvasva még jobban kirajzolódik, hogy e táj magyar irodalmának művelődési központjai Fraknó (ma: Forchtenstein) és Nagyhöflány (Grosshöflein; Esterházy Miklós), Csepreg és Sárvár (Nádasdy Ferenc), valamint a Batthyány-uradalomhoz tartozó Rohonc (Rechnitz), illetve Németújvár (Güssing). A többnyelvű városok szerepe (pl. Soproné) külön vizsgálendő.

Erdélyt és Nyugat-Magyarországot a század második évtizede végén különben maga a történelem kapcsolta egybe, hiszen Bethlen hadai is majd két évig vannak Sopronban, Lackner Kristóf pedig a fejedelem országgyűléseit járja. Esterházy Miklós, Magyarország nádora Tarnóc munkájában íróként szerepel. Írói rangja levelezését olvasva is nyomon követhető. „A XVII. századi magyar levél akkor emelkedik ki ... a mindennapiság kereteiből, ... amikor nagy, vezetésre termett egyéniség ... nagy célok érdekében veszi kezébe a tollat ... és a tudatos retorikai szerkesztés nyomán nem egy esetben emelkedik irodalmi rangra” (117). Bethlen Gábor pl. a lényegét látva, finom csipkelődéssel írja Esterházyról: „ha az tehetsége olyan volna, mint az ambíció és illetlen akarát, senki közülünk meg nem maradt volna eddig”. Jól látja ezért Tarnóc is: „Noha írói tehetség dolgában Pázmánnyal nem vetekedhet ... a XVII. századi levelezés történetében kivételes hely illeti meg” (124). Bizonyítékul az Értekező levél gr. Nádasdy Ferenchez c. munkáját említi: „Hatalmas eruditióra építő értekezés.” Ezt bizonyítja idézetünk az értekezés bevezetéséből, ahol Esterházy a tollforgatást indokolja: „szokatlan és talám engemet nem illető munkának is kelle ereszkednem, és amennyire sok rendbeli distractióm engedték, kivántam az kegyelmed nekem küldött

írásait is szorgalmatosan megolvassom ... mintegy erőszak alatt is üdöt kelle vennem magamnak, és más személyt is fárasztanom az kegyelmedtül citált paterek írásinak revideálására" (Esterházy munkái, Pest, 1852, 7—8).

Az átélés izgalma, a belső feszültség még a teológiai írás soraiból is kiolvasható, de mennyivel inkább keményedik a hangja, amikor Rákóczi Györgyöt török cimborasággal vádolja: „... azt üzente a budai vezér, hogy kegyelmed a hatalmas császár birodalmát terjeszti, és a hét vármegyét alája hajtja ... Effélével akárki is kellethetné magát, s kedvessé is lehetne a töröknél: de micsoda keresztyénség avagy hazafiuság legyen ez, ítélje meg akárki" (I.m. 240.). A prédikátor értelmiségről írt fejezetben szól Tarnóc Lethenyi István (—1653) csepregi prédikátorról és a Nyugat-Dunántúlon dúló református-evangélikus vitáról. Jól látja Tarnóc, hogy a felekezetek békülését szorgalmazó „irenikus mozgalom egészében kudarca volt ítélve" (104).

Ezt bizonyítottam magam is Szenci Molnár Albert első sikertelen hazatéréseivel (1613—15) kapcsolatosan, amikor Kőszeg—Csepreg—Sárvár—Pápa között olyan viharos viták zajlottak, hogy Batthyány Ferenc sem tudta megvédeni az udvari papnak hazahívott tudóst. Pedig a Rohoncra, Németújvárról elmenekülő Molnár Albert olyan környezetet hagyott el, ahol a világi költészet is honos volt. Éppen Tarnóc Márton egyik szövegközléséből ismerjük Batthyány Ádámnak, Ferenc fiának anyjához írt üdvözlőversét, helyenként hibátlan szépségű sorokkal:

„De mely ekes az hold az szép tsilagokal
Diszes az palota arani szerszamokkal
Vagy mint egy draga kert az szép viragokal
N(agys)agod ekepen legyen ekes minden iokkal”.

Tarnóc Márton gondosan kimutatja az elemzett írók születési helyét. Medgyesi Pálról, a Praxis Pietatis szerzőjéről megírja, hogy valószínűleg Aranyos-Meggyesen született. A magyar manierista próza mestere, Prágai András, aki külön kis fejezetet kapott Tarnóc monográfiájában a Fejedelmeknek serkentő órája kapcsán, Sopron vármegyéből, Nemeskérrel származott: Szenci Molnár Albertet üdvözlő versét Andreas Pragai de Nemes Kér néven írja alá. Bán Imre is úgy tartja Prágairól szóló tanulmányában (Irodalomtörténet, 1958), hogy Sopron vármegyében születhetett, bár családjá nyilván egy Prága nevű községből való. (Prága nevű községek: Gácsprága, ma Praha, Szlovákia; Sümeprága, akkor Zala megye). Guevara neve ez időtájt Sopronban is ismert, Prágai fordítása 1628-ban jelent meg Bártfán, Lackner Kristóf pedig Aphorismi Politici címmel állította össze Guevara-szemelvénygyűjteményét, ez Tübingában jelent meg 1625-ben. Sopronban is megvásárolhatta az olvasó Guevara munkáit az 1620 után Sopronba költözött Lorenz Helmb könyvkereskedőnél.

Emlékezetesen szép fejezet („A nagy fejedelem”) idézi fel a humanizmus térhódítását Bethlen Gábor udvarában. Helyes a szerző megfigyelése, hogy a manierista erdélyi fejedelmi udvar pompája Brandenburgi Katalin személyéhez kapcsolódik. Tarnóc is utal rá, hogy principissa Catharina, a híres szép asszony a fejedelem halála után katolizált, majd 1638-ban Ferenc Albert szász herceg felesége lett. Nem szoktuk említeni, hogy Katalin utolsó magyarországi esztendeit jórészt Sopronban, Fraknón és a nagyhóflányi fürdőn töltötte, majd 1633-ban Sopronban nyilvánosan áttért a katolikus hitre, Sennyei István püspök végezte a szertartást. Thaly Kálmán is közölte a Régi Magyar Vitézi Énekek I. kötetében azt a protestáns költőtől írt, ehhez kapcsolódó szatírárt, melynek versfőiből ez olvasható ki: „Brandenburgi Katalin sír”. Deák Farkas, aki az egész ügyet megírta Csáky Istvánról, a fejedelemasszony kegyencéről írt könyvében, maliciózusan tette hozzá, hogy Katalin nem válhatott buzgó katolikussá. Ez így is lehetett, ahogy ez Esterházy Miklós Csáky Istvánhoz írt leveléből kiderül: „Új hírül írhatom Kdnek, hogy az én komám asszonyom Bethlen Gáborné, eladta magát. Valami Franz Albert saxoniai herceg vette el, kinek semmie nincsen, s nem is katolikus s praedicatorral is adatták itt Sopronban össze magukat, kik atyafiak is, mely cselekedeti igen ellene vagyon ő felségének” (1639. aug. 30.) Tarnóc monográfiája idézi fel, hogy Miskolczi Csulyak István verseit temetési zászlókra hí-

mezték, házfalakra festették. Korszokás ez. Az 1676. évi soproni tűzvészig Lackner Kristóf festett emblémái díszítették a városházát. Ilyet ma is láthatunk a kőszegi városházán, de emblemikus festmény volt látható egy múlt században elbontott sárospataki iskolaépületen, ma is fennmaradtak a Thurzó kastély képes ábrázolásai, verses feliratai Biccscén. Figyelmeztet Tarnóc monográfiája Berényi Györgynek az 1634—35-i soproni országgyűlésről írt krónikájára is.

A legfontosabb azonban a felsoroltakon kívül számunkra a monográfia módszere. A szerző összegezi Bethlen és a két Rákóczi művelődéspolitikáját, majd külön fejezet vizsgálja Erdély anyanyelvűségi programját. Az irodalom fejezet külön elemzi a hitvitázó irodalmat, a világi prózát, a világi költészetet és a történetírást. Tarnóc Márton alapos, ugyanakkor jól olvasható monográfiája így is minta számunkra. Időszerű lenne mindazon eddigi ismeretünk, művelődéstörténeti, irodalomtörténeti kutatások összefoglalása, melyek Dunántúl XVII. századából ismertek. A korszakhatár valószínűleg az 1681-es soproni országgyűlés lenne, külön kellene a már említett magyar művelődési központokról és külön a terület városainak szellemi életéről írni, de valahogy úgy, ahogy Tarnóc Márton tette, behatóan és világosan megrajzolva Nyugat-Dunántúl irodalmi és művelődési programját is. A szerző műve ebben is követendő példa.

Helyreigazítás.

A sopronhorpácsi Liszt-emléktábláról készült felvétel (SSz. 1980, 366) Lobenwein Tamás munkája.

Munkatársaink:

Baumann József, ny. igazgató, Sopron, Lenkey u. 6.

Pichler János, a MTA Fertőtáj Bizottságának titkára, 1054 Budapest, Akadémia u. 9.

Dr. Szabó Jenő, író, Sopron, Madách u. 11.

Dr. Fogarassy László, könyvtáros, ČS 811 00 Bratislava-Petržalka, Iskerniková 17.

Dr. Németh Péter, régész, Nyíregyháza, Múzeum.

Dr. Gömöri János, régész, Sopron, Liszt Ferenc Múzeum.

Rácz Józsefné, Sopron, EFE

Dr. Kiss Jenő, egy. docens, Budapest, ELTE Magyar Nyelvtudományi Tanszék.

Knopp András, Budapest, MSZMP KB oszt.vez. helyettes

Baranyai Lenke, gimn. tanár, Sopron, Széchenyi Gimnázium.

Dr. Mollay Károly, egy. tanár, 1118 Budapest, Kőbölkút u. 11.

Dr. Metzl János, kórházi főorvos, Sopron, Május 1. tér 35.

Vörösmarty Géza, újságíró, ČS 829 00 Bratislava, Astrová 52.

Dr. Kovács József László, főisk. tanár, 2072 Zsámbék, Tanítóképző Főiskola.

SOPRONI SZEMLE

Ödenburger Rundschau

Lokalhistorische Quartalschrift

Redaktion: Karl Mollay

Inhaltsverzeichnis

- Baumann, Josef*: Geschichte des Ödenburger Gaswerkes (1865—1978) I. Teil
Pichler, Johann: Die wissenschaftliche Erforschung des Neusiedlersee-Gebietes I. Teil

Aktuelle Fragen der Ödenburger Geschichtsforschung

- Szabó, Jenő*: Zur Chronik des Krieges und der Befreiung

Kleine Mitteilungen

- Fogarassy, Ladislaus*: Die Rolle des Generals Hamelin aufgrund eines Geheimberichtes
Németh, Peter: Civitas et suburbium (Zur frühen Stadtgeschichte von Ödenburg)
Gömöri, Johann: Strasse und Ziegelofen der Römer in Kroisbach
Rácz, Ildiko: Die Baumpflanzung in den Strassen von Ödenburg
Kiss, Jenő: Volkskundliches und Mundartliches aus Mihályi

Kulturelles Leben in Ödenburg

- Knopp, Andreas*: Das Relief „Cantata Profana“ von Jenő Szervatiusz in Ödenburg

Nekrologe

- Baranyai, Lene*: Ernst Czuczor (1895—1980)

Bücherschau

- Mollay, Karl*: Scheiber, Alexander (red.): Monumenta Hungariae Judaica tomus XVIII. (1290—1789). Budapestini, 1980
Mollay, Karl: Lagzi, Stefan (hg.): Studien zur Geschichte der polnischen Emigration in Ungarn 1939—1945. Budapest—Szeged, 1979 (ung.)
Metzl, Johann: Halász Zoltán: Ungarn. Budapest, 1980 (ung.)
Vörösmarty, Geisa: Die Volksgruppen in Österreich. Integratio-Jahrbuch XI-XII. Hg. von Ernő Deák. Wien, 1979
Kovács, Josef Ladislaus: Tarnóc, Martin: Die siebenbürgische Kultur im Zeitalter von Gabriel Bethlen und der beiden Georg Rákóczi. Budapest, 1978

Unsere Mitarbeiter

Inhaltsverzeichnis

KÉRELEM A SOPRONI SZEMLE MUNKATÁRSAIHOZ!

A szerkesztés és a nyomda munkájának elősegítése érdekében munkatársainktól a következőket kérjük:

1. *A kézirat gépelése.* Mind a főszöveg, mind a lapalji jegyzetek (külön lapokon!) 2-es sortávolsággal, baloldalon 20 betűhelynyi margóval gépelendők.

A gépelési hibákat kézírással javítsuk ki. Ugyancsak kézírással jelöljük be az írógépén hiányzó jeleket, mint pl. *i, ú, í, Ű stb.* Egyebeket kézzel ne javítsunk bele.

A szerző nevét a kézirat címe fölött, balszélre gépeljük, a cikket a szerző ne zárja le aláírásával.

A főszövegben a lapalji jegyzetre félsorral emelt, tintával bekarikázott számjeggyel utalunk, pl. ... városokat¹⁶.

A szerkesztőségbe ne másolati példányt, hanem jól olvasható első példányt küldjünk.

2. *A lapalji jegyzetek.* Ide kerülnek a főszöveget kiegészítő részletek, adatok, főleg pedig a főszöveget hitelesítő, igazoló pontos irodalmi utalások, pontos forrásjelzések. A jegyzeteket folyamatosan, egész számmal számozzuk, a cikk szövege után külön lap(ok)ra írjuk.

Könyvre, lapszámra első alkalommal így utalunk; pl. Csatkai Endre: A soproni színészet története 1841—1950. Sopron, 1960, 15. — A továbbiakban így Csatkai i. m. 32. (Ha ugyanannak a szerzőnek válogatva több művét idézzük, akkor a továbbiakban így: Csatkai: A soproni színészet 43). Ha a megjelenés helye Budapest, ezt így: Bp.

Folyóirat cikkére így: Jakubovich Emil: A legrégebb magyar missilis levél. Magyar Nyelv 1925, 114—20. — A Soproni Szemle nevét állandóan rövidítve írjuk: SSz.

Gyűjteményes munkában megjelent cikkre így; pl. Házi Jenő: Sopron város címere. Vö. Heimler Károly (szerk.): Sopron topográfiája. Sopron, 1936, 79—84.

Ujságcikkre így: pl. A szerző neve: A cikk címe. Soproni Hírlap 1932. nov. 14.

Idegen nyelvű műre így: pl. Semmelweis, Karl: stb.

Levéltári forrásra így: A levéltár megnevezése: A levéltári jelzet. — A Győr-Sopron megyei 2. sz. Levéltár (Sopron) nevét mindig rövidítve írjuk: GySmL. 2. sz. (Sopron m. vagy Sopron város).

3. Egyéb részletkérdésekben a SSz. legújabb számai irányadók.

4. A szerzők szedési utasításokat (pl. kurzív szedés *aláhúzással* stb.) ne adjanak.

A szedési utasításokat a szerkesztő adja meg. Esetleges kívánságokat a szerkesztővel kell megbeszélni.

5. A cikkek illusztrálásához szél nélküli tónusos fényképe(ke)t vagy klisírozásra alkalmas rajzot (térkép vázlat!) kérünk. Az illusztrációkat kérjük megszámozni, külön jegyzéken a számozás sorrendjében a képek (rajzok) aláírását közölni.

Kérjük a fénykép(ek), ill. a rajz(ok) készítőjének a nevét is.

OLVASÓINKHOZ!

A Soproni Szemle Sopron városának és környékének helytörténeti folyóirata, negyedévenként, összesen évi 24 fvf terjedelemben jelenik meg.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta-Központi Hírlap Irodájánál (1900. Budapest, V., József Nádor tér 1.) és minden póstahivatalnál. Előfizetési díj: évi 80,— Ft, melyet félévenként szed be a posta a levélkézbesítők útján.

Pénzforgalmi jelzőszám: MNB 215—96162.

Régebbi évfolyamok és példányok (1955-től) a Szerkesztőségnél rendelhetők.

Levél cím: Soproni Szemle Szerkesztősége, Sopron Városi Tanács.

Kérjük, hogy munkánkat új előfizetők szervezésével is támogassák.

SOPRONI SZEMLE

A szerkesztésért Mollay Károly felel

Kiadja: a Győr-Sopron megyei Lapkiadó Vállalat

Felelős kiadó: Szabó Kálmán

Készült a Széchenyi Nyomda Soproni üzemében (Sopron, Csengery u. 49.)

81.1698 — Felelős vezető: Nagy Iván igazgató

Terjeszti: a Posta Központi Hírlap Iroda

HU ISSN 0133—0748

Közelkép

SOPRONI SZEMLE

XXXV. ÉVFOLYAM 1981. 2. SZÁM

SOPRONI SZEMLE

A soproni Városi Tanács és a Városszépítő Egyesület helytörténeti folyóirata

Alapította: Heimler Károly

Főszerkesztő: MOLLAY KÁROLY

A szerkesztőség tagjai:

BOGNÁR DEZSŐ, FARKAS IMRE, GOLLNHOFER SÁNDOR, HÁRS JÓZSEF
olvasószerkesztő, HILLER ISTVÁN titkár és technikai szerkesztő, KÖRNYEI ATTILA,
NYESŐ IMRE

Tartalomjegyzék:

Lap

Batzmann József: A soproni gázmű története II. rész 97
Pichler János: A Fertő-táj tudományos kutatási terve II. rész 129

Helytörténetírásunk időszerű kérdései

Schneider Lipót: Sopron város fejlesztésének egyes kérdései 142

Kisebb közlemények

Fogarassy László: Iratok az osztrák—magyar határkérdés történetéhez III. rész 156
Berecz Dezső: A soproni színészet vergődése a két világháború között 161
Keresztényi József: Soproni kis olimpiatörténet 172

Sopron kulturális élete

Hiller István: Beszámoló a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Sopron városi Szervezetének 1980. évi munkájáról 176

Megemlékezések

Fábján Lajos: Horváth B. Jenő (1922—1970) 183

Soproni könyvespolc

Mastalirné Zádor Márta: Nördliche Dreiländerecke. Innsbruck, 1980 185
Mollay Károly: Geosits, Stefan: 700 Jahre St. Jakobskirche und Pfarre Klingenberg. Wien, 1976; Nagy, Josef—Gruber, Oswald (red.): 700 Jahre Neckenmarkt 1279—1979. Eisenstadt, 1979; Zisper, Lorenz: Festschrift 350 Jahre Schlacht bei Lackenbach und Neckenmarkter FahnenSchwingen. Eisenstadt, 1970; Berghofer, Josef: Müllendorf. Eisenstadt, 1980 187
Mollay Károly: Bardos Kornél: Győr zenéje a XVII—XVIII. században. Budapest, 1980 188
Hiller István: Majer Antal: A Bakony tisztafása. Budapest, 1980 190

Levélszekrény 191

Munkatársaink 191

Inhaltsverzeichnis 192

SOPRONI SZEMLE

HELYTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT

1981

XXXV. ÉVFOLYAM

2. SZÁM

Baumann József:

A soproni gázmű története (II. rész)

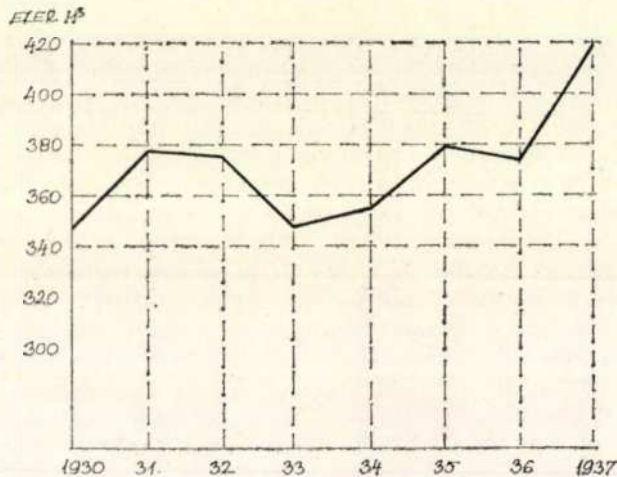
El kellett dönteni, hogy az üzem területén felállítandó tartó földbe süllyesztett vasbeton vagy föld feletti vasmedencével készüljön-e. A vasbeton mellett szólt, hogy az nem rozsdásodik, nem kell időnként újra mázolni, lehülése minimális lévén, télen kevés fűtést igényel és hogy ezzel alacsonyabb a gáztartó, kevésbé rontja a városképet. Hátránya, hogy készítése pontos, jól szervezett munkát igényel, mert ellenkező esetben könnyen megfolyósodik, javítása költséges és hosszadalmas, mint azt akkoriban a Fővárosi Gázmű esete bizonyította. A Soproni Állami Építőipari Vállalat jó hírében bízva a gázgyár mégis a vasbetonmedence mellett döntött és a döntés helyesnek bizonyult. Ifjabb Becska Ferenc építésvezető gondos és szakszerű irányítása mellett a medence jól sikerült, vízzel feltöltésekor tömörnek bizonyult és feladatát 20 évig kifogástalanul ellátta. A vezető szerkezetet, harangot és teleszkópokat a rendelkezésre álló megbízható tervek szerint készítette el a Győri Vagon- és Gépgyár és a tartó csak azért került a közelmúltban lebontásra, mert befogadóképessége a mai termeléshez viszonyítva már kicsi és mert elhelyezése lakóházak közelsége miatt az újabb biztonsági előírásoknak nem felelt meg.

1949. január 1-én a villamosművet ugyan államosították, a gázgyár pedig a városé maradt, felügyeleti hatóságuk szerepét azonban továbbra is a Sopron városi Tanács és a Győr-Sopron megyei Tanács VB. Építési és Közlekedési Osztálya töltötték be. Ennek előnye volt a közvetlen kapcsolat és hogy a tanácsok elsősorban a város lakosságának érdekeit tartották szem előtt. Hátránya volt viszont a tanácsok anyagi kereteinek korlátozott volta, aminek következtében az égetően sürgőssé vált bővítéseket és beruházásokat sokszor csak nagy késéssel lehetett megvalósítani. Javult némileg a helyzet az 1954. évben, amikor megalakult a gázgyárak szakmai felügyeletének ellátására a Gázenergia Iroda. Az iroda összefogta az ország egész területén szétszórta fekvő gázgyárakat, elősegítette a felmerülő szakmai problémák helyes megoldását, enyhítette az anyagbeszerzés gondjait és a legegyszerűbben szükséges beruházások céljára hitelt szerzett.

Sopronban a gázfogyasztók száma az életszínvonal emelkedése következtében már az ötvenes évek elején gyors növekedésnek indult úgy, hogy 1955-ben elérte az 1945. évinek kétszeresét, a 3000 főt. Ezért sok utcában bővíteni kellett, az újonnan beépített és megnyílt utcákban pedig le kellett fektetni a gázcsövezeteket. Sopronban kísérletképpen már 1933-ban sor került azbesztcement (eternit) nyomócső lefektetésére és az azóta eltelt 20 év tapasztalatai minden szempontból megnyugtatóak voltak. Csőtörés, gázömlés nem fordult elő, az ellenőrzés

céljából kiásott úgynevezett Gibault-kötés tömören zárt, öntöttvas részei, csavarjai és gumigyűrűi kifogástalan állapotban voltak.

Az acélcső abban az időben csak kis mennyiségben, kiutalásra volt beszerezhető, drága volt, korrózió elleni védelme még nem volt tökéletesen megoldva. Mivel a beruházási hitel összege erősen korlátozott volt, a gázmű vezetősége az acélcsőnél jóval olcsóbb, nem korrodáló és könnyebben beszerezhető azbesztcement nyomócső mellett döntött, amiből 1950 és 1958 között 6 kilométer került lefektetésre egymillió kétszázézer forint költséggel. A következő évtizedben a csőfektetési tevékenység még fokozódott úgy, hogy 1970-ben a csőhálózatnak több mint fele, 30 km azbesztcement csőből állt. A csőhálózati gázömlések száma a hatvanas években emelkedett, ennek oka legtöbbször olyan csőtörés volt, ame-

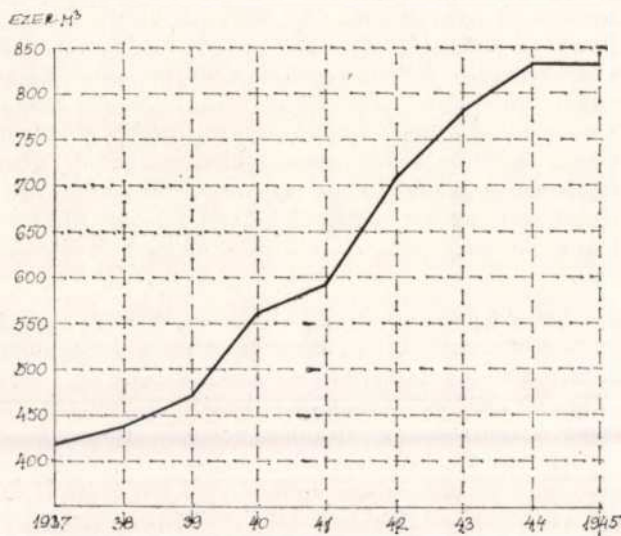
9. A gáztermelés az 1930—1937. években

lyet más közművezetékek gondatlan fektetése miatt bekövetkezett földszüllyedés idézett elő. Ezek azonban a hatvanas évek végén teljesen megszűntek, mert azóta a közművek a hálózati terveket koordinálják, gondos munkával a föld süllyedését csökkentik és ahol kell, a gázcsövet aláfalazzák. A gázömlés másik oka a tisztítóberendezések túlterhelése volt, aminek folytán a megnövekedett ammóniaktartalmú kondenzvíz a gázmű közelében megmarta a Gibault-kötések gumigyűrűit. Ez a hiányosság az új tisztítóberendezések üzembehelyezésével a hatvanas évek első felében szintén megszűnt. Azóta az azbesztcement nyomócsöveken gázszivárgás nem fordult elő, de ettől függetlenül a csövek helyébe korszerű, korrózió elleni védőburkolattal ellátott, nagyobb átmérőjű acélcsövek kerülnek fokozatosan lefektetésre.

Ma már megállapítható, hogy hasznos volt a korlátozottan rendelkezésre álló hitelt azbesztcement nyomócső fektetésére felhasználva az egész várost kellő nyomású gázzal ellátni, mert az akkori nem tökéletes védőburkolattal ellátott és ma már szűk keresztmetszetű drága acélcsöveket éppen úgy ki kell cserélni, mint az eternit csövet.

Amint a 14. képen látható, a gázfogyasztással és a fogyasztók számával együtt nőtt a rendszerint vasárnap délben fellépő óránkénti csúcsgasztás. A gázgyárból a város felé induló vezetékek túlterheltségének és a bennük ennek folytán keletkező nagy nyomásesésnek megszüntetésére 1958-ban került sor a gázüzemében egy 700 m³/óra teljesítményű, 0,12 atmoszféra, vagyis 1200 mm vízoszlopnymást előállító, forgódugattyús gázfúvó, a Széchenyi téren és a Múzeum-Csengeri utca sarkán egy-egy gáznyomásszabályzó felállítására és 1,8 km közepnyomású vezeték lefektetésére.

A Széchenyi téri állomás a belvárost és a keleti városrészt, a Csengeri utcai pedig a vasúttól délre fekvő utcákat és a lövéreket látja el gázzal. A nyomásszabályzók föld feletti, nyitható oldalú vaslemezszekrényben kerültek elhelye-

10. Gáztermelés az 1937—1945. években

zésre és a tartozékokkal, csővezetékekkel együtt hőszigetelő burkolatot kaptak. Lehülésüket, befagyásukat meggátolta az átáramló gáz melegtartalma, kezelésük, (mivel a szekrény nyitott állapotában történt) veszélytelen volt. Teljesítményük már nem lévén elegendő és elhelyezésük sem felelt meg az újabb előírásoknak, a hetvenes évek elején a Széchenyi téren föld alatti, a városi múzeum kertjében pedig föld feletti épületben nagyobb teljesítményű, új nyomásszabályzókat helyeztek el.

1957-ben Király Ferencre bízták a gázmű vezetését, aki munkáját nagyon lelkiismeretesen végezte és példás fegyelmet tartott. Az 1955. év végén üzembe helyezett új kemence lehetővé tette a gáztermelésnek és a gázfogyasztók számának további gyors ütemű növelését, azonban a gáztisztító berendezések kapacitása már nem felelt meg a megemelkedett gázmennyiségnek.

Különösen az ütközésen alapuló Pelouse-rendszerű kátrányleválasztó volt erősen túlterhelve, a tisztított gázban visszamaradt kátrány lerakódott a gázégők fuvókáiban és főleg a nagykonyhai készülékek működését gátolta olyan mértékben, hogy egyes helyeken két-három naponkénti tisztításukra volt szükség. Szerencsére akkor már Bali János és Törő Mihály, az Egyesült Izzó alkalmazot-

tainak újítása alapján megkezdődött hazánkban az elektrostatikus kátrányleválasztó gyártása. A gázgyár megrendelésére a Mélyépterv 1956-ban elkészítette a terveket, amelyek alapján 1957-ben elkészült a leválasztó. Az orvosi röntgenkészülékekhez használatos, nagy feszültségű villamos berendezés szinte módosítás nélkül alkalmas a leválasztáshoz szükséges 40—100 ezer volt feszültségű villamos áram előállítására, így a gyártás és az alkatrészek pótlása gyorsan és zavartalanul megvalósítható. A készülék szinte maradéktalanul eltávolítja a kátrányt a gázból, amellet nő a kátrány mennyisége, javul a minősége, hígabb, könnyen kezelhető és több benne az értékes, könnyű kátrányolaj. Üzembehelyezése után a gázégők eltömődése azonnal és teljesen megszűnt.

Ez azonban nem javított a gáz egyéb szennyeződéseiben és szükség volt új, nagyobb teljesítményű tisztító felállítására is. Ennek terveit is a Mélyépterv készítette el és megvalósítására az 1960—61. években került sor. Az elektrostatikus kátrányleválasztó óránként 1000—1200 m³ gáz tisztítására alkalmas és új épületben került elhelyezésre. A kénvegyületek megkötésére szolgáló ún. tisztítómassza (gyepvasérc, piritpörk, szintetikus Lux; illetve Lautmassza) itt Bischoff-toronynak nevezett álló hengerekben, egymás fölött öt rétegben került elhelyezésre. A massa leürítése és betöltése sokkal ritkábban, gravitációs úton, illetve felvonó segítségével könnyebb és egészségesebb munkával történt, mint a régi horizontális szekrényekben. A gáz elzárására tolozár, illetve szelep helyett a szivárgást lehetetlenné tevő, vízzel feltöltött U-alakú csőidomok, ún. vízzárak szolgálták (17. kép).

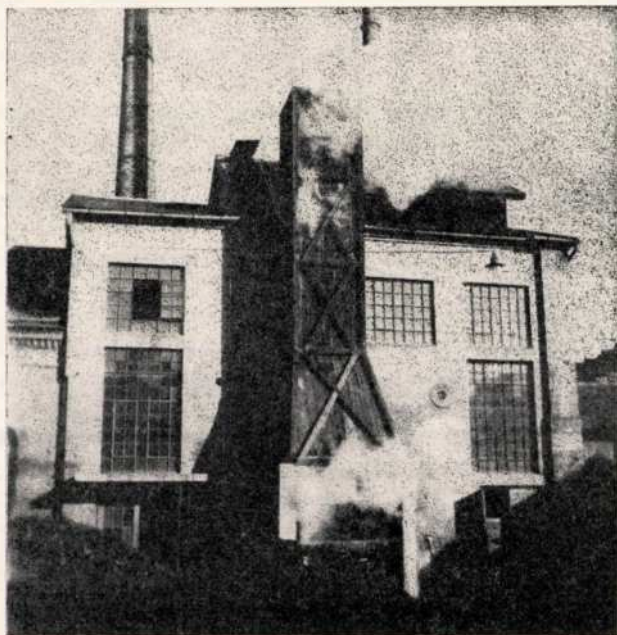
Komoly megtakarítást jelentett, hogy a leállított Pozsonyi Gázgyárban rendkívül olcsón nagy teljesítményű forgó ammóniakmosót, forgódugattyús gázmérőt és tartalék céljára Pelouse-kátrányleválasztót lehetett beszerezni az új tisztítókör részére. Pozsonyban ugyanis akkor tértek át földgáz szolgáltatására. A tisztítóberendezés a fentiekén kívül még két álló ammóniakmosót foglalt magában. A nyersfalazati téglával burkolt, központi fűtéssel ellátott műszaki irodát és laboratóriumot is tartalmazó épületet a Győr-Sopron megyei Állami Építőipari Vállalat készítette el 1960-ban szép kivitelben, egymillió forint költséggel. A Bischoff-tornyokat, álló mosókat és a csővezetéseket 1961-ben szállította a Vaskohászati Kemenceépítő Vállalat és a Budapesti Általános Gép- és Műanyagipari KTSZ szerelte fel. Költségük kerekítve 1 900 000 forintot tett ki. A berendezés üzembehelyezésével egycsapásra megszűnt az égők eltömődése, a csőkötések gumigyűrűinek szétmaródása, a konyhák fémtárgyainak oxidációja, a füstgázok szűrős szaga és minden egyéb, a gáz minőségével kapcsolatos panasz.

12. A berendezés teljes kihasználására és megterhelésére azonban már nem került sor. Ugyanis közben hazánkban is eredményessé vált a földgáz kutatás, megnövekedett a propán-bután termelés és ez lehetővé tette nagy fogyasztású téli napokon és hét végén a gáztermelés emelését új gázkemence építése nélkül. A gázszívás növelésével a kamrák falának repedésein át nitrogénből, széndioxidból és némi szénmonoxidból álló füstgáz keverhető a kamragázhoz. A fűtőérték csökkenését gőzfűtésű készülékekben elpárologtatott gáz halmazállapotú propán-bután (PB, azaz C₃H₈, illetve C₄H₁₀) bekeverésével lehetett ellensúlyozni. A hidrogén százalékos aránya csökkent ugyan, de az előírt 30% fölött maradt, a gáz fajlagos növekedése nem volt olyan mértékű, hogy a gáz gyulladási sebessége és égési tulajdonságai ne érték volna el a szükséges értéket.

Propán-bután helyett használható dúsításra a több mint 90%-ban metánból (CH₄) álló földgáz is. Ennek előnye, hogy a PB-nél sőt a levegőnél is jóval

könnyebb, így nem növeli a gáz fajsúlyát; hátránya viszont a kisebb fűtőérték, amiért a PB mennyiségének háromszorosát kell a gázhoz keverni és ennek következtében a hidrogén aránya jobban csökken.

A PB a nagykonyhák által használt és 33 kg-ot tartalmazó acélpalackban érkezett a gázgyárba kiutalás alapján, beszerzése viszont a kereslet növekedése következtében mind nagyobb nehézségekbe ütközött. A földgázzal ellenkező volt a helyzet, mert mennyisége az eredményes fúrások folytán rohamosan nőtt, felhasználása pedig a nagy tőkebefektetést és hosszú készítési időt igénylő távvezetékek hiánya miatt nem nőtt a termeléssel arányosan. A kérdést a földgáz vasúti szállításával oldották meg, ami nehézkes és költséges volt ugyan, de más

11. A kemenceház megnyitása 1941-ben

lehetőség híján eredményesnek és hasznosnak bizonyult. A vasúti kocsin 80 db 15 cm belső átmérőjű, átlag 6 méter hosszú acélpalackot helyeztek el, amelyekbe 150 atmoszféra nyomással sajtolták a földgázt. A kocsi súlya meghaladta a 80 tonnát, a szállított gázé 4 tonna körül volt, ami atmoszférikus nyomáson 5000 m³ gázt jelentett. A kocsi csak a nagy terhelést bíró fővonalakon közlekedhetett, a vasúti pálya, a kocsi alváza és a rúgói túl voltak terhelve, a palackok szelepei és összekötő vezetékai könnyen meghibásodtak.

A földgázkutak közelében, így a dunántúli Újudvaron 150 atmoszférás kompresszor állt rendelkezésre a földgázzszállító kocsi megtöltésére (eredetileg a vasúti kocsik világítását ellátó palackok feltöltésére szolgált). A földgázzszállító kocsik nagyon jól megfeleltek a gázgyárak céljára is, azonban a növekvő igénybevétel miatt karbantartásuk, javításuk gyakorisága és költsége is gyorsan emelkedett és végül teljes elhasználódásukhoz vezetett.

A hazai földgáz kutatás eredményei az ötvenes évek végén teljesen új távlatot nyitottak az ország energiaellátása előtt és döntően befolyásolták a soproni gázgyár fejlődését is. A szénleparlás igen nagy beruházásokat igényel, berendezései gyorsan elhasználódtak, kiszolgálásukhoz sok, nehéz és egészségtelen munkára van szükség, a gázgyártás céljára megfelelő szenet importálni kell és nagy távolságról szállítani. Ezért addig gázgyárat csak nagyobb városokban volt érdemes felállítani és a kamragázt csak sütés-főzésre, vízmelegítésre, kényes ipari folyamatok és laboratóriumi munkák céljára volt gazdaságos felhasználni.

A földgáz kutatás nagy hozama, a földgáz kétszer akkora fűtőértéke és az üzemeltetés alacsony költségei gazdaságossá teszik hosszú távvezeték létesítését, a mellettük fekvő kis települések gázellátását, a gáznak fentiekén kívül fűtésre és kevésbé kényes ipari célokra való felhasználását. Emellett a földgázból leválasztott és a nyersolajfinomítás közben keletkező propán-bután lehetővé teszi a kis és ritka beépítésű települések lakói számára is az úgynevezett palackos gáz használatát.

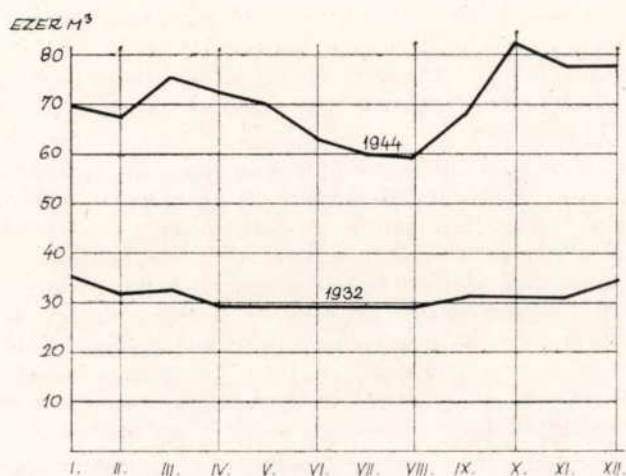
Az új, bőséges földgázlelőhelyek az ország keleti részén vannak, a dunántúli, zalai kutak mind jobban kiapadtak úgy, hogy még Nagykanizsát és környékét sem voltak képesek gázzal ellátni és ezért az észak-nyugati városok bekapcsolása a földgázelosztó hálózatba csak hosszabb idő múlva valósulhatott meg. A hatvanas évek előtt a működő 11 gázgyár közül nyolc a Dunántúlon, illetve a Duna mentén feküdt, 1960 után viszont a Tiszántúlon és Duna-Tisza közén került sor gyors ütemben a földgázszolgáltatásra történő berendezkedésre, új városok, sőt községek gázzal való ellátására. Különösen Sopron számára kellett az átlagostól eltérő megoldást találni, mert legnyugatabbra fekszik, gázigénye aránylag alacsony és mert szénleparló és tisztító berendezései még jók, üzemképes állapotban voltak.

A növekvő gázigény fedezése céljából a legsürgősebben a földgázszállítást kellett megoldani, ezért a vasúti kocsik üritése és a földgáz feldolgozása céljára a szőmő megszerezte a lebombázott huszárlaktanya területének a Somfalvi út elejével határos részét, a gázgyártól kereken 650 méter távolságra. 1960-ban az akkoriban létesített Hőerőmű iparvágányából leágaztatva 200 méter hosszú iparvágány készült az új, úgynevezett földgáztelep részére. A földgáz tárolására a vasúti szállításnál használtakhoz hasonló, csak rövidebb acélpalackok szolgáltak. Elképzelhető, hogy a vasúti kocsit és a tároló összekötése eleinte líraalakú acélcsővel, majd hajlékony gumitömlővel a 150 atmoszféra nyomás miatt mennyire kényes és veszélyes munka volt.

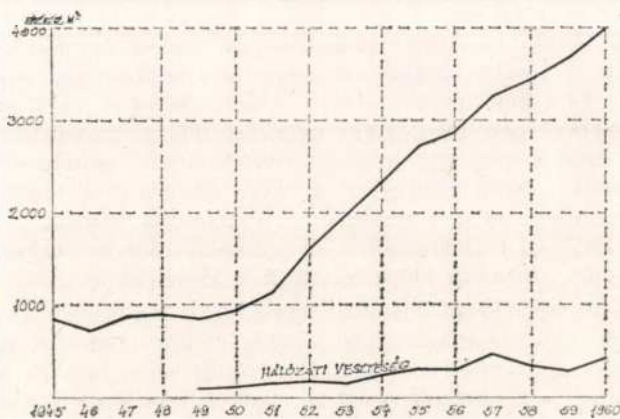
Az egy-egy sorban vízszintesen elhelyezett palackok elzárására külön szelepek szolgáltak, amelyek gyakran meghibásodtak, ürités közben pedig, főleg télen, az összekötő csövekkel együtt befagytak, úgyhogy felolvasztás céljára ronggyal kellett beburkolni őket és melegvízzel öntözni. A nagy nyomás csökkentése egy elosztócsővön elhelyezett, az oxigénpalackoknál használatos, kis furatú szelepekkel történt.

A földgázt eleinte csak nagyfogyasztású hétvégi és téli napokon használták a füstgázzal hígított kamragáz égésmelegének emelésére. A fogyasztás állandó növekedése halaszthatatlanná tette a 3800 kalóriás városi gázt termelő berendezés gyors bővítését, amely célra a levegős földgázbontó felelt meg legjobban. A levegővel kevert földgáz (CH_4) 800–1000 $^{\circ}\text{C}$ -ra hevítve a nikkal és magnéziumnitrátot tartalmazó katalizátor jelenlétében alkatrészeire bomlik, miközben hidrogéntartalmának egy része elég és fenntartja a bomláshoz szükséges hőmér-

sékletet. Ennek egyenlő értéken tartása a levegő és a földgáz megfelelő arányának beállításával történik, amit a kezelők szelepek segítségével kézzel végezhetnek. Az így előállított, ún. levegővel bontott gáz összetétele hasonlít a kamragázéhoz, csak több semleges nitrogént, kevesebb hidrogént, metánt és nehéz szénhidrogént tartalmaz, amiért fűtőértéke az akkori m^3 -kénti 3800 helyett átlag 1700 kalória. A fűtőértéket a főleg metánból álló földgáz vagy PB-gáz hozzákeverésével fel lehet emelni a szükséges 3800, illetve 5000 kalóriára. Ez a kevert gáz

12. Havonkénti gázellátás 1932-ben és 1944-ben

13. A gáztermelés az 1945–1960. években

a kamragázzal szemben nem szorul tisztításra, de nagy hátránya, hogy annak 40% körüli hidrogéntartalmával szemben csak 18–28% hidrogén van benne. A dúsító, a bontott és a kamragáz megfelelő arányú keverésével el lehet érni a 30%-ot megközelítő hidrogéntartalmat. Csehszlovákiában az ötvenes évek végén már működtek a fent leírt, egyszerű levegős gázbontók. A Sopronban tö-

megesen jelentkező új fogyasztók igényének gyors kielégítésére is ilyennek felállítására volt lehetőség.

Az Országos Kőolaj- és Gázipari Trösztnek, a gázmű akkori szakfelügyeletének képviselője, Szász Frigyes 1962. június 14-re értekezletet hívott össze a felügyeleti hatóság szerepét betöltő Sopron város VB. Építési és Közlekedési Osztályánál és ott a rá jellemző dinamizmussal intézkedett. A szabad kivitelezési kapacitással rendelkező Általános Gép- és Műanyag KTSZ-nél megrendeltette egy a Mélyépterv által a Székesfehérvári Gázmű részére készített és a Szombathelyi Tervező Iroda által módosított terv szerinti, óránként 400 m³ gázt termelő levegős bontó készítését és felállítását, a Táncsics Mihály utcai és Somfalvi úti telepek között 700 fm, 200 mm átmérőjű acélcső lefektetését és a Szegeden felszabadult, 3000 m³-t befogadó, 47 db 150 atm. üzemnyomású acélpalack leszerelését és felállítását Sopronban.

A hazánkban nem gyártott, kényes nyomáscsökkentő és szabályozó berendezést csehszlovák cég szállította és szerelte. A kerekítve 1 millió 800 ezer Ft beruházási hitelt a Tröszt biztosította. A berendezés a szerződésben kikötött 1962. évvégi határidőre ugyan nem készült el, de a megrendelés után 9 hónappal, 1963. márc. 31-én meg lehetett tartani a megyei és városi tanácsok, a tröszt, a Köjál, a SZOT balesetvédelmi osztálya és a tűzrendészet képviselőjének jelenlétében az átvéteit és az üzembehelyezés-engedélyezési eljárást. A bontó, amely a gázmű termelési kapacitását majdnem kétszeresre növelte, jól működött, fedezte a fogyasztás növekedését, a termelt gáz összetétele megfelelő volt és a bontott gáz mennyiségével arányosan javult a gáz tisztasága.

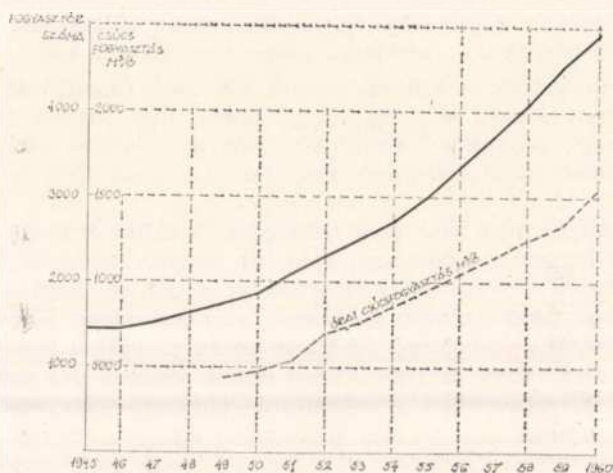
A fogyasztás különösen a téli hónapokban olyan rohamosan emelkedett továbbra is, hogy annak fedezésére és egyúttal tartalék céljára is már 1964-ben fel kellett állítani még egy, a meglévővel azonos nagyságú bontót a hozzátartozó hőcserélővel és hűtővel. A Pécsi Gázmű a saját üzeme céljára elkészítette egy óránként 800 m³ gázt termelő levegős bontó, hőcserélő és hűtő tervét. Tervezésénél tekintetbe vették az addig szerzett üzemi tapasztalatokat és javították az üzembiztonságot. A Pécsi Gázmű visszaigazolta a soproni gázmű ilyenre vonatkozó 1967. febr. 4-én kelt megrendelését, a berendezés az 1968. évben elkészült, felszerelték, decemberben megtörtént nyomáspróbája, próbaüzemeltetése és átvétele. Két év múlva még egy hasonló kivitelű bontó generátort állítottak fel tartozékaival együtt. Attól kezdve az ún. pécsi generátorok termelték a téli hónapokban egyre növekvő mennyiségben a városi gáz túlnyomó részét, miután kiderült, hogy 100%-al túlterhelhetők és óránként 1600 m³ terheléssel 30% hidrogéntartalmú gázt állítanak elő a katalizátor kímélése mellett.

A palackos földgáztároló befogadóképessége a fogyasztás növekedése miatt rövidesen szintén kevésnek bizonyult, a földgázt közvetlenül a vagonból kellett felhasználni, ezért a kocsik fordulási ideje mindjobban nőtt. A földgázkocsikra más gázgyáraknak is szükségük volt, rendszeres javításuk is időt igényelt, így felmerült földgáztárolás céljára egy gömbgáztartó felállításának gondolata. A győri Magyar Vagon- és Gépgyár készített 4000 m³ űrtartalmú gömbtartókat 5 atmoszféra túlnyomásra, amely 20 000 m³, azaz 4 vagonzállítmány földgáz befogadására alkalmas. Ilyen tartó megrendelésére 1964-ben került sor és még abban az évben elkészült a tartó 3 darab szellemes megoldású, csuklós vasbetonlába. A következő évben állították fel a Vagongyár szerelői a szerelődaru 53 m magas, drótkötelekkel kifeszített rácsos tartóját, az helyükre emelte a tartó 18 mm vastag acéllemezből készült gömbszeleteit, amelyeket a szellős magasság-

ban dolgozó hegesztők varrtak egymáshoz. A tartó 1966 elején került üzembe, amitől kezdve a földgázkocsik az érkezés napján kiürítésre kerültek és vissza-indulhattak (18—19. kép).

A földgáz iránti igény azonban nemcsak Sopronban, hanem más városokban is nőtt, amellett a gázszállító vasúti kocsik alváza a nagy terhelés következtében mind gyakrabban meghibásodott, javításuk nehezebbé vált, új kocsik beállítására pedig a már említett hátrányok miatt nem került sor. Ezért a bontott gáz fűtőértékének növelését propán-butánnal kellett megoldani, aminek következtében a hidrogén aránya nőtt és a gáz gyulladási sebessége javult.

A földgázszállítás egyre jobban akadozott, és mennyisége már bontás céljára sem volt elégséges, úgy hogy be kellett rendezkedni propán-bután bontásra. Ennek hátránya a földgázbontással szemben, hogy a levegő-gáz keverékhez több

14. A gázfogyasztók száma az 1945—1960. években

gőzt kell adagolni, a PB-vezeték könnyen lefagy, a bontó katalizátora gyorsabban tönkremegy és a bontott gáz hidrogéntartalma alacsonyabb. Szerencsére a Hőerőműtől a Tejüzemig kiépített gőzvezeték a földgáztelepen halad át a bontó épület közelében és mindkét fél hozzájárult ahhoz, hogy a gázmű abból gőzt vételezzon. Így kis költséggel zavartalanul biztosítható volt a PB-bontáshoz szükséges gőzmennyiség.

A gázfogyasztás állandó, rohamos emelkedése mind több bontott gáz termelését tette szükségessé, aminek hidrogénhiányát a napi 10—12 ezer m³ kamragáz már nem volt képes pótolni. Sürgősen vízgőzös bontóra volt szükség, amely nitrogéntől mentes, 58—60% hidrogént tartalmazó, magasabb fűtőértékű gázt termel. Ilyen drága, kényes, sokféle precíz műszerrel ellátott berendezés csak konvertibilis valutáért szerezhető be és erre a többenél jobban felszerelt soproni gázmű nem számíthatott. 1966-ban jelent meg az Egyesült Izzó hirdetése, amely szerint egy napi 2400 m³-t termelő vízgőzös bontó négy millió forintért eladó. A bontót egy Ghanában felállítandó kis izzólámpagyár részére szerezte be a gyár, a beruházás azonban az ott bekövetkezett változás miatt nem valósult meg. Fogas kérdés volt, gazdaságos-e egy ilyen kis teljesítményű, amellett költséges

berendezés beszerzése. A számítások azt mutatták, hogy a vízgőzös bontó által termelt gázból napi 1000 m³, vagyis a kamragázból hasonló célra felhasználhatóval nagyjából azonos mennyiségű hidrogén a gáz minőségének javítására fordítható. Ezért a döntés a beszerzés mellett szült annál is inkább, mert így hasznosítható volt egy értékes, de kilátástalan jövőjű berendezés.

A Tűzrendészet Országos Parancsnoksága 1967 végén megadta az engedélyt a felállításra és miután elkészült a bontóépület bővítése, 1968-ban a kiküldött francia szakmunkás 150 nap alatt felszerelte a berendezést, majd további 40 nap alatt a gyártó cég (ONIA—GEGI) mérnöke olyan gondosan szabályozta be a készüléket és oktatta ki a kezelőket, hogy 1968. október havában meg lehetett tartani a próbaüzemet. A bontó ma is kifogástalanul működik és 8 évig fontos szerepe volt a gáz megfelelő gyulladási sebességének biztosításában. A szakaszos működést szabályozó szelepek vezérlését villamos motorral meghajtott bütykös tengely végzi; a bontó a kis fogyasztású nyári időszakban nem működött, ilyenkor karbantartására, javítására bőven volt idő (20. kép).

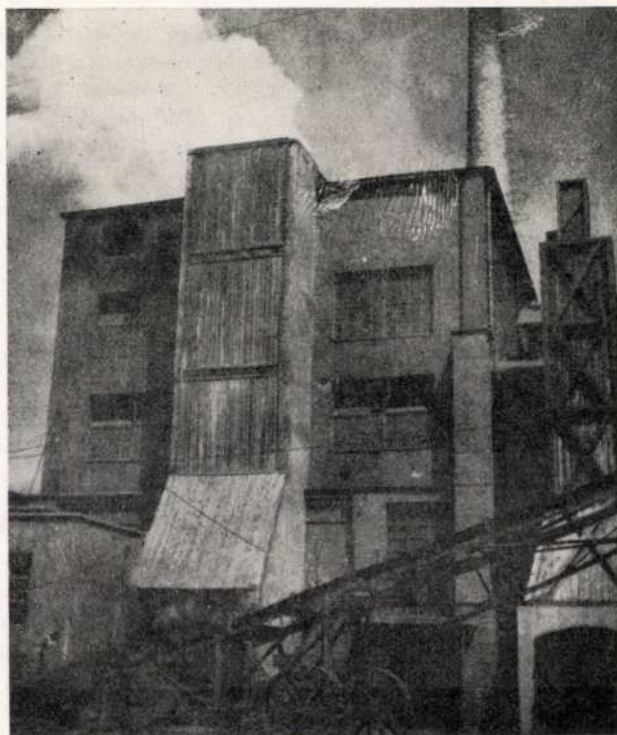
13. 1966-ban ünnepelte a soproni gázmű 100 éves fennállását (vö. Hauer Sándorné: A Soproni Gázmű száz esztendeje. 1866—1966. Sopron, 1966, 20 lap). Ebből az alkalomból Sopronban rendezték meg az országos gázkonferenciát. A gázfogyasztás emelkedése következtében országos viszonylatban, főleg azonban Budapesten az elosztóhálózat túlterhelődött és a gáznyomás csúcsterhelés idején sok fogyasztónál nem érte el a szükséges és előírt értéket. Az utcai és házi elosztócsövek kicserélése bővebbre nemcsak nagyon költséges, hanem igen hosszú időt is igénylő munka, ezért született az a döntés, hogy a városi gáz égésmelegét m³-ként 3800-ról 5000 kalóriára, azaz kerekítve 30%-kal növelni kell. Tapasztalatszerzés céljából egy kisebb és pedig a soproni gázművet bízták meg azzal a feladattal, hogy az 1966. évben hajtsa végre a gáz égésmelegének növelését, aminek következtében a csőhálózat teherbíró képessége jelentősen megemelkedik. Az átállítás igen sokrétű előkészítést igényel, melyek közül a leglényegesebbek: gázfogyasztókészülék állomány minőségi és mennyiségi felmérése, vízmelegítők és nagykonyhai készülékek átalakításának kikísérletezése, tűzhelyek, főzők égőfejeinek cseréje, régi készülékek lecserélése, szerelők betanítása, a szükséges alkatrészek, cserealkatrészek, szerszámok beszerzése, ütemterv készítése. Az egész munkában, főleg a kísérletek végrehajtásában és a beszerzésekben igen nagy segítséget nyújtott a Fővárosi Gázmű.

A készülékek átalakítása, illetve cseréje két nap alatt történt meg, az első napon 4400, a másodikon 5000 kalóriára emelték az égésmelegét. A kb. 7000 fogyasztó átállításában a saját szerelőkön kívül részt vett a Fővárosi Gázmű 6 szerelőcsoportja, amely a náluk később végrehajtott átállításra betanította saját embereit.

A gáz minőségének megváltoztatása aránylag egyszerű volt, mindössze a bontott gázhoz több dúsító gázt (földgáz, illetve propán-bután) kellett keverni, a kamragáz szívását kellett csökkenteni és a kimenő gáz nyomását kellett emelni. Utóbbihoz nem volt elégséges a gáztartó által előidézett nyomás és így a harang súlyát a tetejére rakott betonsúlyokkal meg kellett növelni. A gázfogyasztással együtt emelkedett a déli csúcsterhelés, ami 1964-ben vasárnaponként elérte az óránkénti 1600 m³-t, a termelés kétszeresét.

A 6300 m³ tárolt gáz nem pótolta a hiányt és éjjel, amikor a fogyasztás alig valami, a gáztartók nem tudták befogadni a termelt gázt. Így éjjel le kellett állni és újra indulni a bontókkal, ami kényes művelet volt és csökkentette a drága

katalizátor élettartalmát. 1966-ban került sor egy új, alacsony nyomású vízzáras gáztartó megrendelésére a győri Vagon- és Gépgyárnál. Elegendő lett volna egy 10 ezer m³-es tartó, de a 20 ezer m³-es súlya és ára nem kétszerese, hanem csak másfélszerese a tízezresének, ezért a további fejlődést figyelembevéve a gázmű utóbbi mellett döntött. Miután a Győr-Sopron megyei Állami Építőipari Vállalat üzeme 1955-ben a tartó vasbeton medencéjét hibátlanul elkészítette, ezúttal is itt rendelték meg, még pedig a Győri Tervező Vállalat Soproni Irodájának tervei szerint. A tartó, tekintettel a helyhiányra és az újabb biztonsági előírásokra, a

15. A kemenceház magasítása 1954-ben

földgáztelepen került elhelyezésre; ennek területét a réginek többszörösére növelve, a volt huszárlaktanya teikét majdnem teljes nagyságában igénybe kellett venni.

A talajvíz magas állása miatt a 8 méter mély medencét csak 3,5 méter mélyre lehetett süllyeszteni, a kikerült földet tárolni kellett, majd a kész medence fala mellé visszatölteni. Szerencsére az építőipar nagyfokú gépesítése lehetővé tette a földmunkák gyors és gazdaságos lebonyolítását. A medence vibrált betonból készült, a kezdeti minimális szivárgások, a hajszálrepedések eltömődése következtében, néhány hét múlva megszűntek, úgy, hogy a medence ma is kifogástalanul megfelel rendeltetésének. A vezető síneket és görgőket, a teleszkópok és harang köpenyét a Vagongyár gyakorlott gárdája olyan pontosan szerelte fel, illetve hegesztette össze, hogy az üzembehelyezése óta a tartály télen is kifogástalanul működik. A vízzárak befagyás elleni védelmére az enyhe időjárás követ-

keztében rendszerint elegendő a vízzárak folyamatos újratöltése a medence vízzel; szükség esetén gázkazán melegíti fel a vízzárak és a medence vizét (-4°C alatt).

14. Mint már említettük, a gázgyárak fejlődését hosszú évekig fékezte az a körülmény, hogy felüyeleti hatóságuk a városi, illetve megyei tanács volt és azok folyósították beruházási hitelüket. A megyei keret mindig szűk volt és rendszerint más, sürgősebb célokra (lakás- és útépítés, vízellátás, csatornázás) használták fel, a gázgyárak fejlesztésére alig maradt valami. Ez a helyzet javult 1962-ben, mert ebben az évben a gázgyárak szakfelügyeletét az Országos Kőolajipari Tröszt vette át, de gyökeresen 1966-ban változott meg, amikor a földgázleletek erős mennyiségi növekedésére való tekintettel a gázgazdálkodással az Országos Kőolajipari Trösztöt bízták meg, az „Országos Kőolaj és Gázipari Tröszt”-té bővült és a városi gázgyárak a Tröszt tulajdonába kerültek.

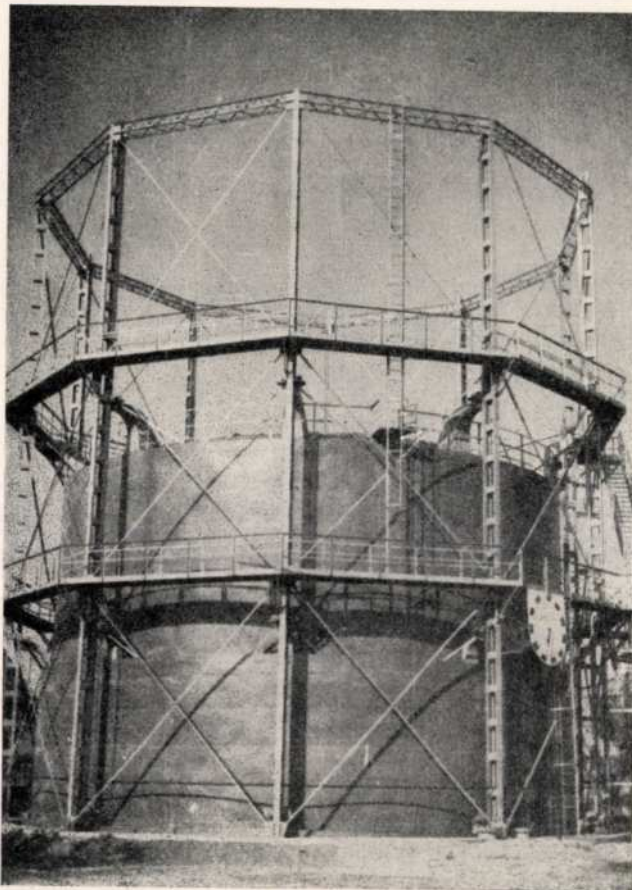
A gázkutak fúrása, a gáz kitermelése, az országos földgázhálózat kiépítése és a gáz felhasználása a Tröszt által készített országos terv alapján történik. A földgáz és a folyékony szénhidrogének gyorsan növekvő mennyiségben és hánnyadban fedezik az ország energiaszükségletét. A szénleparlás fokozatosan megszünt úgy, ahogyan a földgázvezetékek megépültek.

A soproni gázmű fejlődésén és beruházásain is meglátszik a változás, mert hitelfelhasználása az 1962. évtől kezdve erősen megnő. A Tröszt kereteibe nem tudott beilleszkedni a sok kis gázgyár, ezért 1967-ben a győri, szombathelyi és soproni gázgyárat Északdunántúli Gázgyártó és Szolgáltató Vállalat (röviden: ÉGÁZ) néven összevonták győri székhellyel. Azóta a Soproni Gázművet a győri központból irányítják, a három gázmű könyvelése, tervezése, adatszolgáltatása is összevontan történik. Az 1960. és az 1976. évek közötti fejlődést a 21—22. képek tüntetik fel, melyekről leolvasható, hogy fenti időszak alatt a gáztermelés közel három és félszeresére, a fogyasztók száma több mint kétszeresére emelkedett. Az 1966—67. évben a csökkenés m^3 -ben azért jelentkezik, mert a gáz fűtőértékét 30%-al megemelték, így azóta ugyanazon cél elérésére egyharmaddal kevesebb gázra van szükség. Ha az ezutáni években leadott gázt átszámítjuk az előző évek m^3 -kénti 3800 kalóriás fűtőértékre, a szaggatott vonallal jelzett mennyiségeket kapjuk.

A földgázkutaktól az ÉGÁZ gázművei esnek legtávolabb, a földgázvezetékek kiépítése nagy költséget és hosszú időt vesz igénybe, ezért a Tröszt az átmeneti időre a gyorsan növekvő gázfogyasztás fedezésére ezekben a gázgyárakban könnyűbenzin feldolgozására alkalmas, az olasz CIFU cég által gyártott, szakaszos működésű vízgőzös és magyar gyártmányú folytonos üzemű levegős bontók felállítását mellett döntött. Győrben a nagyipari, Szombathelyen a fűtési fogyasztás nőtt rohamosan, a szénleparló berendezés mindkét helyen elhasználódott, emellett Szombathelyen még elavult retortás kemencék működtek, ezért itt új telephelyen már 1968-ban, Győrött pedig 1970-ben üzemelni kezdett az új gázgyár.

Sopronban a meglévő elosztóhálózatra, vízellátásra, vasúti iparvágányra és a régi üzem helyére való tekintettel a város észak-nyugati részén, Bánfalva határában építették fel az új gázművet és 1971-ben 25 kh nagyságú telket vásároltak meg céljára. A nagy területre a robbanásveszély miatt előírt nagy távolságok miatt van szükség. Az új üzem komplett tervét az Olajterv és a Vegyterv készítette, abban 2 db, egyenként napi 50 000 m^3 -t termelő, vízgőzös, és 3 db, egyenként napi 20 000 m^3 -t termelő, levegős bontó felállítását irányozta elő. A beru-

házást a Győr-Sopron megyei Beruházási Vállalat bonyolítja le, a kivitelezők a Győr-Sopron megyei Állami Építőipari Vállalat Soproni Üzeme, a Gábor Áron Gépgyár és a Villamos Állomáskereső Vállalat (VÁV) voltak. Az Építőipari Vállalat a szerződésben vállalt munkát alvállalkozó igénybevétele nélkül, a tervezett határidő csekély módosításával és igen jó minőségben készítette el. A Gábor Áron Gépgyár azonban a vizsgózós bontót szállító olasz Cifuindus cégen kívül

16. Az új, 4500 m³-es gáztartó (1955)

alvállalkozói szerződést kötött a Szigetkert SZKV-vel, a Dunavarsányi és a Rozmaring Mezőgazdasági Termelő Szövetkezettel, a Magyar Műszergyárral, a Hőtechnikával, a Salgótarjáni Gépgyárral és az ÉGÁZ Soproni Gázművével. A VÁV-nak is szüksége volt idegen segítségre, munkáját részben a Szondi KTSZ, a Győr-Sopron megyei Tanácsi Építőipari Vállalat és a Budapesti Közmű Vállalat végezte. Nem csoda, hogy ennyi kivitelező esetén a határidők nem voltak betarthatók, különösen amikor a szükségessé váló tervmódosítások új, nehezen beszerezhető anyagokat tartalmaztak.

Fenti akadályok miatt az új berendezés üzembehelyezésére 1976 őszén kerülhetett sor. Addig a város gázszükségletét a következő régi berendezések fedezték: függőleges kiskamrás szénlepárló kemence 7 db, egyenként 800 kg szemet befogadó kamrával, ugyanaz 4 db 1600 kg-os kamrával, együtt napi 12 ezer m³ kamragáz termelésére, 2 db, egyenként napi 10 000 m³ gázt termelő levegős gázbontó, 2 db napi 30 000 m³ kapacitású levegős bontó és 1 db vízgőzös bontó napi 2400 m³ gáz termelésére. A kamragáz és a vízgőzzel bontott gáz hidrogénfőlsége elégséges volt ahhoz, hogy napi 68 000 m³ gáz leadása mellett is a termelt gázkeverék hidrogéntartalma megközelítse a 28–30%-ot. Levegős bontáshoz PB-t használtak, a termék égésmelege 1600 kcal/m³ volt, amit nyers PB hozzákeverésével növeltek 5000 kcal/m³-re. A vízgőzös bontó is PB-ből termelt gázt 60% hidrogéntartalommal és 3600 kcal/m³ égésmeleggel. Az új bontótelep üzembehelyése és a jól gyulladó magas hidrogéntartalmú gáz szolgáltatására való áttérés simán, szinte észrevétlenül zajlott le és azóta az állandóan növekvő igény mellett is biztosítva van Sopron gázellátása megfelelő minőségű gázzal (23–28. képek).

A szénlepárló berendezést lebontották (29. kép), azonban mivel Földünk földgáz- és folyékony szénhidrogén-készlete sokkal kisebb a kibányászható szén mennyiségénél, a szerző nem tartja lehetetlennek, hogy néhány évtized múlva a soproni gázmű újra berendezkedik szénlepárlásra.

V. A gáz gyártása és elosztása (1865–1978)

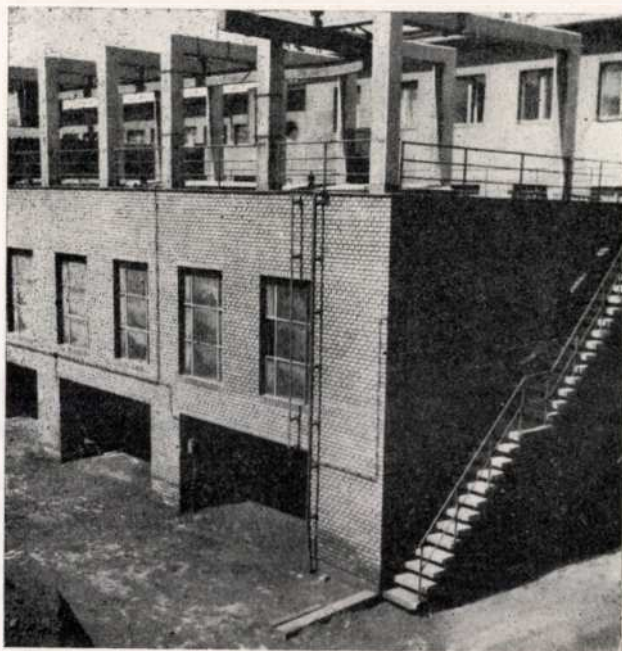
15. A gázfelhasználás célja. Fogyasztói kategóriák. A XIX. században a termelt gáz túlnyomó többségét világításra használták fel. A lakások, iparosok és intézmények fogyasztása az évek folyamán állandóan emelkedett, az utcai lámpáké alig, amint azt az alábbi táblázat mutatja:

	1867	1870	1875	1880	1885	1890	1895
belső világítás	86,5	121,4	177	189	242	298	348 ezer m ³
utcai világítás	75	81,6	89	92,4	100	109	116 ezer m ³
utcai világítás az eladás %-ában	41	37	30,8	30,4	26,3	23,7	22,3 %

A gázmotorok a nyolcvanas évek elején tűntek fel, számuk lassan emelkedik, fogyasztásuk elenyésző: 1887-ben a leadás 1,6%-át, 1890-ben 2%-át, 1893-ban pedig 3,2%-át teszi ki. Az utóbbi évben a motorok teljesítőképessége összesen 28 lóerő volt. A század végén kezd a gáztűzhely, de főleg a kétlángos rezsó teret hódítani és részben pótolni a villamos izzók által kiszorított világítási gázfogyasztást. A lakásokban azonban csak egy gázmérő működött, a felszerelt főzők számáról nincs feljegyzés, így 1918-ig nem áll módunkban a felhasználás arányait megállapítani. Azt azonban már tudjuk, hogy az 1929. évi újraindulás után a villamos világítást senki sem cseréltette ki gázlámpákkal és hogy a gázt szinte csak főzésre, vízmelegítésre és legfeljebb a fürdőszoba fűtésére használták a háztartások. Hogy a konyha felmelegítésére égetett sütő mennyi gázt fogyasztott, nehezen állapítható meg, de hogy sok nem volt, bizonyítja a téli és a nyári hónapokban leadott gázmennyiség minimális eltérése.

1945-ig a vendéglők legfeljebb egy-egy rezsót, vagy háztartási tűzhelyet használtak és az ipar sem igényelt számottevő mennyiségű gázt, így addig a háztartási fogyasztás dominált. 1945 után kezdődött az üzemi és közületi nagy-

konyhák létesítése, amelyek felismerték a gáztüzelés óriási előnyeit. Mivel nagykonyhai készülékek akkor még nem voltak beszerezhetőek, a legtöbb meleget igénylő főzés és vízmelegítés céljára állítottak be számolyfűzőket. Az utolsó évtizedekről, 1950-től kezdve állnak rendelkezésünkre olyan adatok, amelyek alapján össze lehet állítani a fogyasztás változását ábrázoló grafikonokat. A legtöbb gázt fogyasztó nagykonyhákat eleinte a nagyipar kategóriájába sorolták, ezt a hibát azonban utólag sikerült korrigálni. A kommunális, illetve általános célú fogyasztás túlnyomó részét az üzemi és közületi nagykonyhák és a vendéglátóipar használják el, de ide tartozik a kisipar, továbbá 1968-tól a kollégiumok, iskolák, irodák, hivatalok fűtési fogyasztása is. Éves viszonylatban teljes fogyasztásuknak mintegy 40⁰/₀-át használják fűtésre ebben a kategóriában. Az

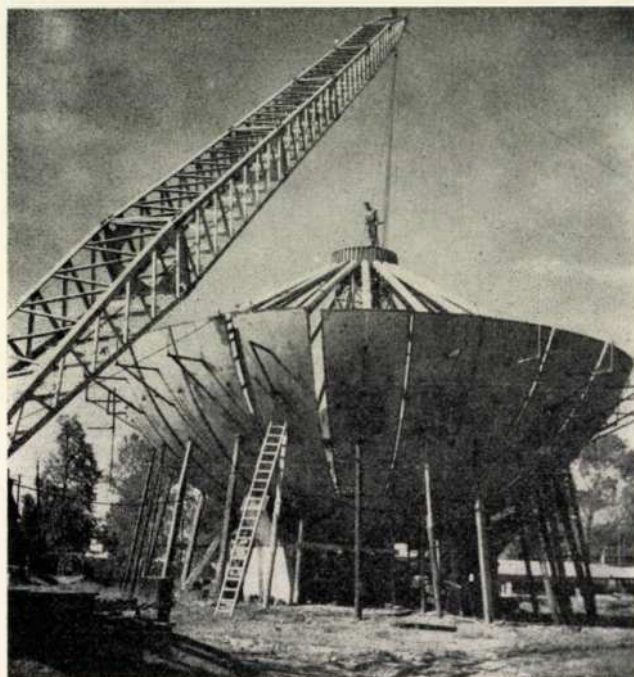
17. A tisztítóberendezések épülete (1960)

egyek kategóriák fogyasztásának alakulását a 30. és 31. kép tünteti fel 1950-től 1978-ig. Az 1966—68. években mutatkozó visszaesés annak a következménye, hogy 1966 őszétől a gázgyár 3800 helyett 5000 kalóriás, tehát 31⁰/₀-kal magasabb fűtőértékű gázt szolgáltatott, ezért az új gázból ugyanazon célra 31⁰/₀-kal kevesebbre volt szükség, mint a régeből. A nagyobb gáznyomás és jobb égési tulajdonságok következtében azonban az áttérés után a fogyasztás emelkedése meggyorsult és hamar pótolta a visszaesést.

A fűtési gázfogyasztást külön nem mérik, hanem a háztartások havi 50 m³ feletti fogyasztása fűtésnek számít. A téli és nyári fogyasztások közötti eltérések nagysága igazolja ezt a számítási módot. A háztartáson kívül fűtésre gázt az általános célú kategóriába tartozó fogyasztók használnak. A gyártási kapacitás szűk volta miatt 1968-tól a gázgyár korlátozta a fűtőkályhák felszerelésének

engedélyezését, ezért nem növekedett a fűtési gáz mennyisége olyan mértékben, mint más városokban. 1976 őszén, amikor a nagy kapacitású, új bontóüzem megindult, megszűnt ez a korlátozás, ennek következtében az 1976. évi fűtési és általános célú fogyasztás az előző éveknél nagyobb mértékben emelkedett.

A nagyipari fogyasztás az 1960. évtől kezdve igen mérsékelten növekszik és ez a helyzet a jelek szerint a jövőben sem változik. A teljesnek felét a Sütőipari Vállalat fogyasztja, másik felén az Elzett Soproni Vasöntődéje és a Vegyipari Vállalat Üvegtechnikai Üzeme osztozik.

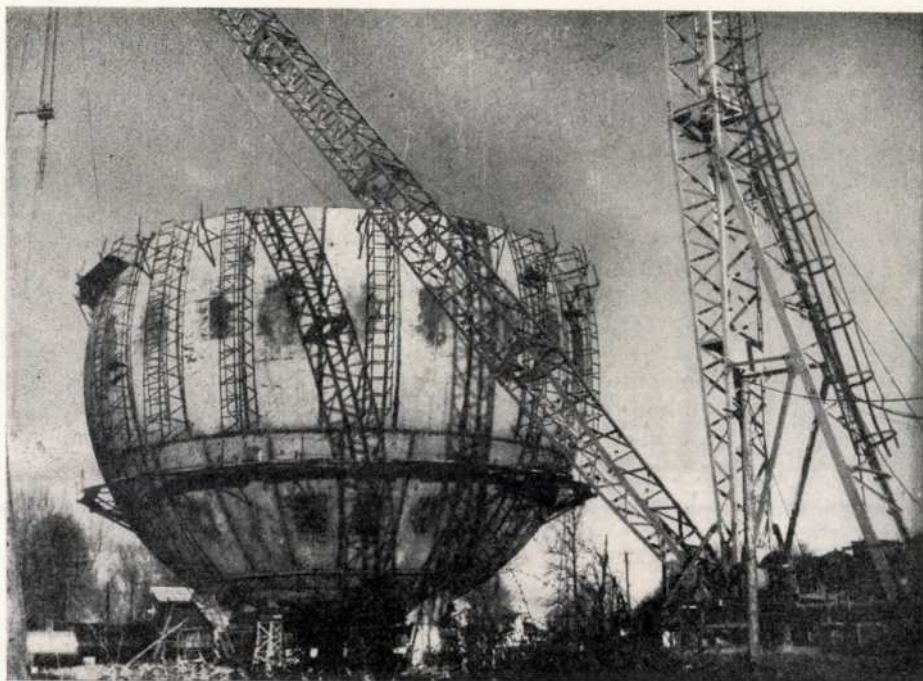

18. A gömbgáztartó szerelése (1965)

16. A világítás. A gázgyártás Sopronban 1866 Szilveszterén megindult, de akkor a lakásokban még csak 280, az utcákon 158 lámpa égett. 1867-ben serényen folyt a szerelési munka úgy, hogy az év végén a helyiségeket már 1290, az utcákat pedig 245 lámpa világította. Az utcai lámpaoszlopok (35 db), falikarok (210 db) és lámpatestek a bécsiekhez hasonló kivitelben készültek. Az utcai lámpák száma ezután már lassan nőtt, 1875-ben került sor az Erzsébet (ma Kőztársaság) utca, 1880-ban a Deák (ma: Május 1.) tér, 1885-ben a Neuhoft (ma: Jókai) utca, 1890-ben a Flandorffer (ma: Táncsics Mihály) utca és 1893-ban az Alsólővér utca kivilágítására, jelezve a város terjeszkedését. 1893-ban 326 volt az utcai lámpák száma.

A belső világítás ennél jóval gyorsabb ütemben terjedt: 1880-ban 5480, 1893-ban pedig 6330 lámpa szolgált helyiségek világítására. Egy belső lámpa az 1893. évben átlagosan 112, egy utcai lámpa pedig 34 m³-t fogyasztott. A lakásokon kívül még kezdetben beszerelték a gázt a vendéglők és kocsmák, hivatalok és intézmé-

nyek. 1867-ben készült el az Arany Szarvas szálló (a város tulajdonában), a kaszinó, a színház, a tűzoltó egyesület és a katolikus konvent helyiségeinek, 1870-ben a városháza, 1876-ban a tisztviselőiskola, 1877-ben a Pócsi utcai bordélyház, 1883-ban a Déli-, 1885-ben a GYSEV-vasútállomás és 1889-ben a gyalogsági lakóház gázvilágítási berendezése. Legnagyobb fogyasztó a tisztviselőiskola és internátus volt, ezért 1890-től az évi 20 000 m³ feletti fogyasztás árából 12,5% engedményt kapott. A vendéglők hiába fenyegetőztek a gyertyavilágításra való visszatéréssel, nem kaptak árengedményt. A Sopronban 1893-ban terjedni kezdő

19. A gömbgáztartó szerelése (1965)

Auer-harisnya nagyon (kb. 25%-kal) megjavította a gázlámpák fényét és hatásfokát, azonban mikor a századfordulón megjelent városunkban a villamos áram, már látszott, hogy óriási előnye következtében fokozatosan kiszorítja a gázt a világítás területéről. Szerencsére ekkor már terjedni kezdett a gáznak más célra történő felhasználása is. A jegyzőkönyvekben először 1887-ben szerepelnek a gázmotorok; 5 db működött akkor belőlük. 1888-ban már 9 a motorok száma, évi fogyasztásuk 7500 m³-t tett ki. 1893-ra számuk 12-re nőtt, évi fogyasztásuk 16 500 m³-re, összes teljesítményük 28 lóerő volt. A kilencvenes években kezdték mindjobban melegítésre is használni a gázt; például 1893-ban 21 új tűzhelyet és fűtőkályhát szereltek fel. A gázüzem 1922-től 1929-ig terjedő szüneteltetése alatt az a kevés fogyasztó is beszereltette a villamos világítást, aki az 1918. és 1922. évek között a szerelési költségek miatt erre nem szánta rá magát, így az újra induló üzemnek világítási fogyasztója nem volt. Más volt a helyzet az utcai lámpáknál. A gázlámpa kellemes zöldes fénye, vakításmentessége,

üzembiztonsága előnyt jelentett a villamos világítással szemben. A gázlámpák formája is jobban illett a belváros szűk utcáihoz, műemlékházaihoz. Így aztán a Várkerület (Lenin körút) és a Deák tér (Május 1. tér) járdája mellett a meglévő kandeláberek és a belváros falikaros lámpái újra üzembe kerültek. Miután a villamosmű és a gázmű egy vállalatként a város tulajdonában volt, nem volt akadálya annak, hogy ott, ahol esztétikai szempontból megkívánták, újabb utcai gázlámpák kerüljenek felállításra. A lámpák sötétedéstől éjjel $\frac{1}{2}$ 11-ig égtek.

Az 1954. évi évi 3 ezer m^3 gázt fogyasztottak az utcai lámpák, attól 1958-ig 6 ezer m^3 -t, 1958-tól pedig 13 ezer m^3 -t. Időközben sokat fejlődtek a villamos világítástechnika és lámpatestek, a rohamosan növekvő és gyorsuló autósforgalom mind erősebb megvilágítást igényelt, a gázszennyezettség növekedése pedig a gázlámpák mind gyakoribb tisztogatását tette szükségessé. Így azután 1963-ban végleg kialudtak az utcai gázlámpák és átengedték a teret a diadalmas villamos világításnak.

17. A gázfogyasztók száma. A város gázfogyasztóinak száma az első üzemi év, 1867 végén 190 volt: ez a szám igen mérsékelt, évenként átlagosan 15-tel emelkedett és 1875-ben 310-et tett ki. A város lakóinak száma ebben az évben 24 300 volt és ha a családok átlagos létszámát 4 főre becsüljük, a 6100 háztartásnak mindössze 5%-a használt gázt.

A következő 12 év alatt a lakosok száma 33 500-ra, a családoké kb. 8400-ra nőtt, a gázfogyasztóké pedig évi átlagban alig 10-zel 424-re emelkedett, így 1887-ben a háztartásoknak változatlanul 5%-a volt gázfogyasztó. A múlt század utolsó évtizedének elején továbbra is igen mérsékelt volt a növekedés, a végén pedig a villamos áram konkurrenciája következtében csökkenni kezdett a fogyasztók száma; 1901-ben 320 volt és utána is tovább csökkent.

1901-től az 1918. évi leállásig nincs pontos adatunk, de mivel az 1916. évi gázleadás 860 ezer m^3 , az 1887. évinek kb. kétszerese volt, és mivel főzéshez több gáz szükséges, mint világításra, a fogyasztók számát az első világháború végén 550—600-ra becsülhetjük.

Az újraindulás befejezésekor, 1930-ban 900 volt a gázfogyasztók száma (10%), 1935-ben 1100 (évi növekedés 40), 1940-ben 1590 (évi növekedés kb. 100), 1945 elején pedig 1840 (évi növekedés 50, azaz 3%). Az aránylag kedvező eredmény a gázgyár által kifejtett erőteljes propagandának, a megrendezett gázfőzőversenyeknek és a szerelési számlák részletfizetési kedvezményének volt köszönhető.

A bombázások, a zsidók elhurcolása és a német nemzetiségű lakosság egy részének kitelepítése következtében a fogyasztók száma 1945-ben 1420-ra esett vissza. A felszabadulás utáni időszakban a háborús károk helyreállítása kötötte le a gázgyár anyagi eszközeit és munkaerejét, ennek ellenére a fogyasztók száma már 1950-ben elérte az 1945. évi maximumot. 1950-től mutatkozik a nagy változás eredménye, amint a 13. kép mutatja: évenként eleinte 220—230-al, később 380—400-al nő a fogyasztók száma, 1960-ban már 4900, azaz a lakosság 42—45%-a gázfogyasztó.

Ez a tüneményes fejlődés később is folytatódik: a 22. képről leolvashatjuk, hogy minden évben átlagosan 350 új fogyasztó lép be és számuk 1976-ra eléri a 11 110-et. Ha ehhez hozzáadjuk a 3900 PB-fogyasztót és a néhány, villamos áramot használó háztartást, kiderül, hogy 1977-ben, Soopron szabad királyi várossá válásának 700. évfordulóján a soproni lakosok gyakorlatilag 100%-ban gázt vagy villanyt használnak főzési célra.

A gázfogyasztók közül 5 a nagyipari (közülük 3 a Sütőipari Váll. üzeme), 303 pedig az általános célú kategóriába tartozik, melyben 24 a nagykonyhák és 18 a vendéglők száma. Az általános célúak közül kb. 26 fűtésre is használja a gázt és ezért ebben a kategóriában a téli hónapok fogyasztása eléri a nyári hónapokénak két és félszeresét is.

18. *A gázfogyasztás napi és havi ingadozása, gáztárolás.* A gáznak háztartásokban történő felhasználásával érhető el a legnagyobb megtakarítás energiahordozóban és munkaerőben; továbbá ezzel könnyíthető meg legjobban a dolgozó ember, főleg a nő élete. Sopronban a gázt a gázmű fennállása óta a mai napig túlnyomó részben háztartások fogyasztották. Kivétel volt az utcai világi-

20. A Somfalvi úti bontóépület (1966)

tás, amelyre a gyár indulásakor a gáznak 40⁰/₀-át fordították. Mivel az utcai lámpák száma alig emelkedett, ez a hányad fokozatosan csökkent és az 1916. évben már csak 20⁰/₀-ot tett ki. Az addig eltelt 50 esztendőben a gáz minden fogyasztónál főleg világításra szolgált, az utcai lámpák a háztartásiakkal azonos időben égtek, ezért óránkénti és havonkénti fogyasztásuk ingadozása hasonló volt.

Az 1874. év januárjának egy napját feltüntető 5. képen látható, hogy a dél-előtti és déli órákban alig használják a gázt és éjjel is szinte kizárólag az utcai lámpák égnek. Sötétedéskor, 16 óra után ugrásszerűen nő a fogyasztás és ugyanolyan hirtelen csökken 21—22 óra tájban. Akkoriban különösen fontos volt a gáztartó, mert nem csak az éjjeli, hanem a dél-előtti és kora délutáni gáztermelés zömét is tárolni kellett, amivel fedezni lehetett az esti órák nagy leadását. Míg óránként átlagosan 50 m³ gázt termeltek, este a fogyasztás meghaladta a 150 m³/ó-t és este öt óra alatt elfogyott az egész napi termelés 55—60⁰/₀-a. Habár

a gáztermelés az üzemeltetés első hét évében csak 32⁰/₀-kal nőtt, 1873-ban már kellett állítani még egy gáztartót, mert a kaszinó gázvilágítása báli napokon az esti órák csúcsterhelését igen erősen megnövelte.

Az 1874. évi adatokat tartalmazó 6. kép tanúsága szerint a gáztermelés havonként is erősen változott. Érthető, hiszen míg nyáron este 8—¹/₄9 órakor gyújtották meg az utcákon és lakásokban a gázlámpát, addig decemberben és januárban már délután ¹/₄—³/₄5-kor sor került erre. Ennek következtében a múlt században a január és december havi fogyasztás elérte a nyári hónapokénak 2,5—3-szorosát.

Mint hazánk többi városában, úgy Sopronban is a XX. század elején a villamos áram a gázt kezdi a világításból kiszorítani, ezzel szemben nő a gáztűzhelyek, gázfűzők száma és fogyasztása, úgy, hogy utóbbi pótolja a világítási gázfogyasztás csökkenését. Ennek következtében a gázleadás a délelőtti, déli órákban és a nyári hónapokban is jelentősen emelkedik és a fogyasztás ingadozását feltűnítő görbék kezdenek ellaposodni. Mutatja ezt a 8. kép, amelyről leolvasható, hogy míg 1911-ben a január havi fogyasztás a júliusinak 2,6-szorosa, addig 1916-ban kétszeresét sem érte el. Mindamellett az első világháború végén még mindig több gázt használtak el világításra, mint főzésre.

A gázgyártás gyakorlatilag 1918 novemberétől 1929 augusztusáig szünetelt. Ezalatt az 1918. évig gázzal világított minden lakásba bevezették a villamos áramot. Ennek következtében a gázgyár 1929. évi indulásakor és a következő években a gázt világításra egyáltalán nem használták már, hanem főleg főzésre, kis részben vízmelegítésre és a fürdőszobák fűtésére. Így, amint a 32. képről látható és megállapítható, a fogyasztás óránkénti megoszlása gyökeresen megváltozott, legnagyobb a déli órákban, kisebb csúcs mutatkozik vacsorafőzéskor az esti időszakban.

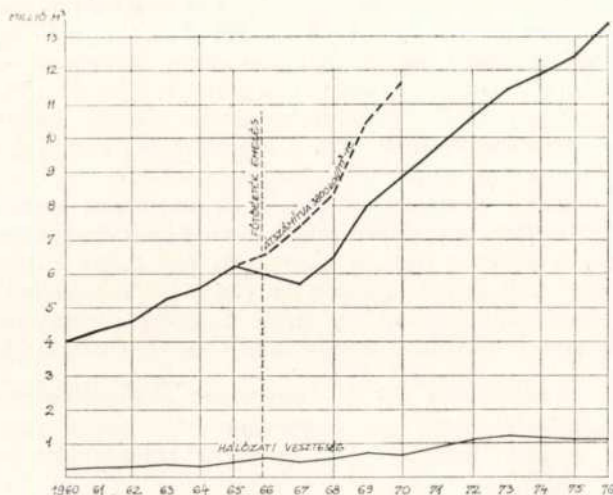
Az 1934. és 1944. év között tíz év alatt a napi leadás több mint kétszeresére, az órai csúcs pedig háromszorosára nőtt. Míg 1874-ben az esti órákban elhasználták a napi leadás 55⁰/₀-át, addig 1934-ben a déli csúcside 5 órája alatt csak 35⁰/₀-át, így a gáztartó jelentősege csökkent.

1945 után egymás után alakulnak meg a vendéglátó üzemekkel együtt gáztűzelésre rendezkednek be. Ezek működésükkel a háztartási főzés helyébe lépnek, ezért fogyasztásuk időbeli lefolyása egyezik a háztartásokéval. Sopron nagyipari üzeimei legnagyobb részben a textiliparhoz tartoznak, amelyek gázt nem használnak. Számottevő fogyasztása a Vasöntödének, a Vegyipari Vállalat Üvegtechnikai üzemének és a Sütőipari Vállalatnak van, amelyek havonkénti egyenletes fogyasztása az utóbbi években sem haladta meg a teljes gázleadás 4,5⁰/₀-át, így alig befolyásolja a leadás óránkénti és havonkénti ingadozását.

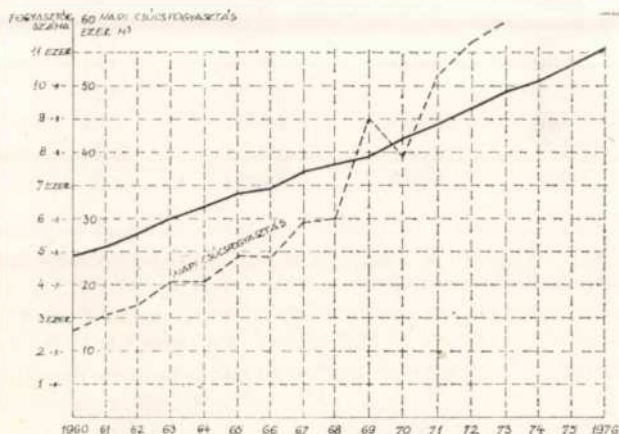
A 11. kép szerint ezekben az években a fogyasztás havonként alig változik, a téli hónapoké csak kevéssé haladja meg a nyáriakét. 1944 végén a fogyasztás azért emelkedett hirtelen, mert a lakosság számát a háború elől nyugatra menekülők majdnem kétszeresére növelték. 1945 után öt évig a gázleadás mennyisége nem változott lényegesen, 1950 után a gáztermelés gyors növekedésnek indul, de mint a 22. kép mutatja, ezekben az években sem ingadozik lényegesen havonként a fogyasztás.

Jelentős változás az 1962. évben kezdődik, amikor a földgáz és PB megjelenése lehetővé teszi a gázfűtés elterjedését. Ez ugrásszerűen megnöveli a téli, kisebb mértékben a tavaszi és őszi gázfogyasztást, mert egy háztartás átlagosan tízszer annyi gázt használ el havonta fűtésre, mint főzésre és vízmelegítésre.

A fűtés gázszükséglete a hónapok folyamán a világításéhoz hasonló módon változik, amint ez az 1874., 1911. és 1974. évi adatokat feltüntető 6., 8. és 31. képek összehasonlításából megállapítható. Mivel a háztartások nagy része már a hatvanas évek elején gázzal főzött, a nyári gázfogyasztás ettől kezdve csak lassan emelkedik. Egy nyári hétköznapi fogyasztás 1959-ben átlagosan 9000, öt év

21. A gáztermelés az 1960—1976. években

22. A gázfogyasztók száma az 1960—1976. években

múlva, 1964-ben 10 500, további 10 év múlva, 1974-ben 16 800 m³, az óránkénti ingadozás azonban alig változik (32. kép).

A 33. kép 1959., 1960. és 1974. december havának egy-egy vasárnapját tünteti fel: az 1959. évtől 1964-ig napi 11 400-ról 17 600 m³-re nőtt a gázfogyasztás (emelkedés 54%), 1974-ben pedig 55 000 m³-re (emelkedés 10 év alatt 213%)!

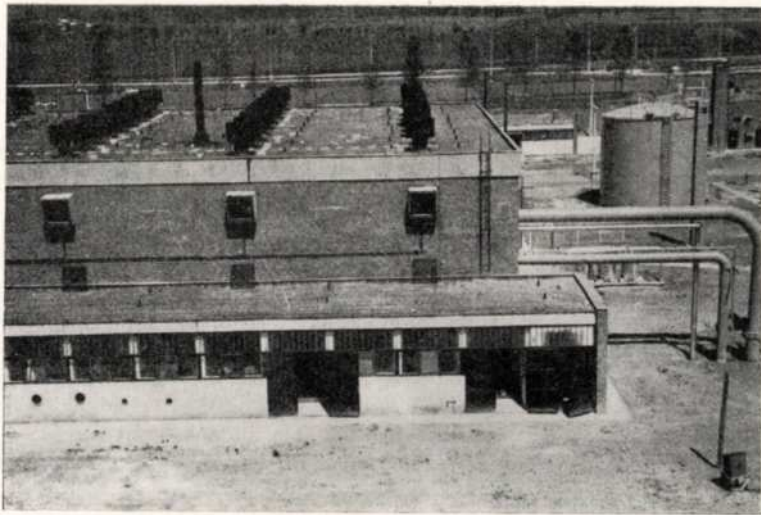
Az óránkénti csúcsterhelés 1959 és 1964 között 48%-kal, 1964 és 1974 között pedig csak 134%-kal emelkedett. A 22. kép mutatja, hogy a gázfűtés elterjedése következtében a téli hónapok fogyasztása megközelíti a nyáriakénak háromszorosát, a 34. képből pedig kitűnik, hogy 1974-ben egy nyári nap gázfogyasztása és órai csúcsterhelése semmilyen emelkedést nem mutat az 1960. évvel szemben. A fűtési fogyasztás következtében télen eltűnik a déli csúcsterhelés és az óránkénti fogyasztás reggel 8 órától este 21 óráig alig valami ingadozást mutat.

A múlt században az volt az iratlan szabály, hogy a gáztartó a legnagyobb napi gázleadás befogadására legyen alkalmas. Erre szükség is volt addig, míg a gázt szinte kizárólag világításra használták, mert az éjjeli és a 9—16 óra közötti minimális fogyasztás miatt az akkori termelést tartalékolni kellett az esti órák csúcsterhelésének fedezésére. 1929 után a csúcsterhelés aránylag kisebb lesz és rövidebb ideig tart, a fogyasztás ideje meghosszabbodik, így a gáztartó célja inkább csak az éjszakai termelés befogadása és üzemzavar esetén a fogyasztók gázellátásának biztosítása. Az alábbi táblázatban kimutatjuk, hogy egyes években a gáztárolók űrtartalma milyen mértékben tett eleget a fenti szabálynak, és hogyan változott meg az ezt jellemző hányados (a tárolók űrtartalma osztva az egy napi gázleadással) egy-egy új tároló belépése (üzembehelyezése) után. Fenti szabály szerint e hányados értéke nem lehetne 1-nél kisebb:

év	a gáztárolók űrtartalma m ³ meglévő belépő		egy napi max. gáz- leadás m ³	Jellemző hányados(1 : 2)	
				belépés előtt	belépés után
1867	700		900	0,78	
1872	700	900	1200	0,56	1,34
1884	1600		1600	1,—	
1912	1600	1100	2800	0,57	0,96
1934	2700		1060	2,55	
1956	2500	4500	8000	0,31	0,88
1964	6300		20100	0,31	
1970	6300	20000	44000	0,14	0,60
1974	26300	9700	56000	0,47	0,64
1976	36000	20000	68000	0,53	0,82

1950 körül korrózió miatt a 2000 m³-es tartó befogadóképességét 200 m³-el csökkenteni kellett. 1960-ban a régi 700 m³-es tartó lebontásra került, 1974-ben pedig a gömbgáztartó földgázzal városi gáz tárolására lett átállítva 4 att. nyomással 16 000 m³ tárolóképességgel, és üzemén kívül került az 1800 és 4500 m³-es tartó. A gáztartók űrtartalma 1872 és 1884 között, továbbá az 1929. és 1950. közötti években haladta meg a legnagyobb napi leadást. Legrosszabb a helyzet 1970-ben a 20 000 m³-es tartó üzembehelyezése előtt volt, amikor a gáztartók a max. napi leadásnak csak 14%-át tudták befogadni.

19. A létszám alakulása. A többi közüzemekhez hasonlóan, ahhoz viszonyítva, hogy a gáz milyen nagy szerepet játszik a lakosság életkörülményeiben, a gázgyárban dolgozók létszáma mindig rendkívül alacsony volt, a soproni munkalehetőségeket nem növelte és nem növeli jelentős mértékben. Változását és viszonyát a termelt gáz mennyiségéhez mégis érdemes figyelemmel kísérni annak ellenére, hogy a XX. század első felére, amikor a gázgyár és a villamosmű könyvelése közös volt, a két mű létszáma nem választható szét. Az alábbi kimutatás hat évnek rendelkezésünkre álló adatait tartalmazza:

23—24. Az Ágfalvi úti bontóépület

év	1867	1897	1949	1961	1969	1978
műszaki alkalmazott	1	1	3	7	17	33
admin. alkalmazott	1	3	5	14	16	28
munkás	13	17	29	60	100	160
teljes létszám	15	21	37	81	133	221
évi teljes bér ezer Ft	5,6	10,8	220	1468	3265	9151
fogyasztók száma	190	470	1740	5150	7830	11500
gáztermelés ezer m ³	180	520	860	4300	10500	22200
létszám/százezer m ³ gáz	8,3	4	4,3	1,9	1,27	1,0
létszám/százezer m ³ gáz	8,3	4	4,3	1,9	1,27	1,0

(Az 1969. és 1978. évi gáztermelési adatok átszámítva 3800 kcal/m³-re).

Meg kell jegyezni, hogy a múlt században használt forint nem azonos a mai-val, hanem annál sokkal nagyobb értéket képvisel. Az 1969. és 1978. évek utolsó sorában szereplő mutatók a valóságnál kedvezőtlenebbek, mert a gázgyár tevékenysége bővült a PB elosztásával, továbbá belső szerelési és hálózatfektetési teljesítménye és létszáma az utolsó évtizedben jelentékenyen nőtt. Az 1949. évi mutató szintén azért rosszabb az 1897. évinél, mert 1949-ben jóval nagyobb volt a belső szereléssel és az utcai csőfektetéssel foglalkozók száma.

20. A gáz összetétele. A soproni gázmű által szolgáltatott, kőszénből termelt gáz összetétele az indulástól az 1918. évi leállásig nem sokat változhatott és nagyjából a következő volt:

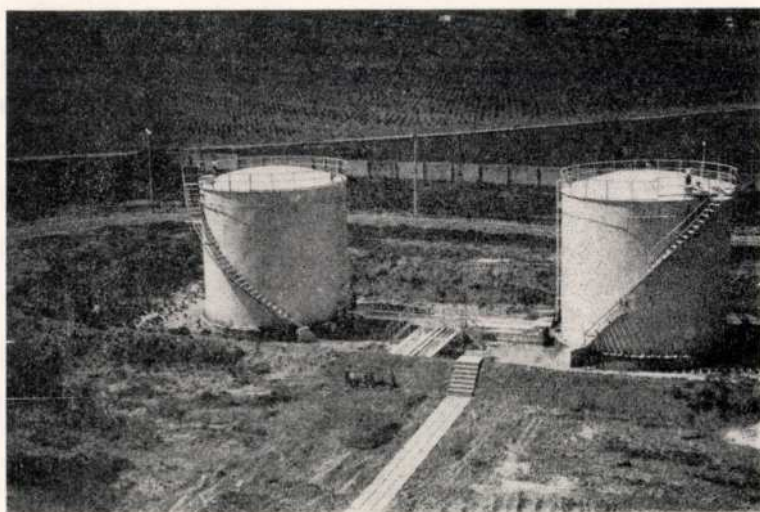
éghetők		semlegesek	
hidrogén (H ₂)	35—43 ⁰ / ₀	nitrogén (N ₂)	12—16 ⁰ / ₀
szénmonoxid (CO)	10—13 ⁰ / ₀	széndioxid (CO ₂)	4—5 ⁰ / ₀
metán (CH ₄)	24—28 ⁰ / ₀	oxigén (O ₂)	0,2—0,5 ⁰ / ₀
nehéz szénhidrogének (C _n H _m)	2—3 ⁰ / ₀		

Égésmelege m³-ként 4700—5200 kalória közé esett. A gázt szén (C) és hidrogén (H) különböző vegyületeiből álló kátrány, ammóniák (NH₃), cian (CN) és kén (S) vegyületei szennyezték, amelyek túlnyomó részét a tisztítóberendezések kivonták a gázból.

Az 1929. évi újrainduláskor takarékosági okokból az akkor Európa-szerte szokásos módon a gázhoz a szívás növelésével N₂-ből, CO₂-ből, kevés CO-ból és O₂-ből összetett füstgázt keverték úgy, hogy égésmelege 3800 kcal/m³-re csökkent. Ezúton kisebb lett a hálózati veszteség kalóriaértéke és állítólag javult az égés határfoka. A gáz összetevőinek hányada 1929-től kezdve átlagosan a következő volt: CO₂=6-7⁰/₀; N₂=20-28⁰/₀; H₂=32-35⁰/₀; C_n H_m =2-3⁰/₀;

O₂=0,2-0,5⁰/₀; CO=10-12⁰/₀; CH₄=20-24⁰/₀.

Ez az eljárás, mint már említettük, a gázcsőhálózat teljesítményének növelése céljából 1966-ban megszűnt; ettől kezdve a kőszén gáz égésmelege újra 5000 kalóriára emelkedett és összetétele hasonló lett az 1918. év előtti termelt gázéhoz. A módosítás előtt kisebb méretűre kellett kicserélni az égőkben a kiáramló gáz mennyiségét megszabó fuvókákat, a tűzhelyek és főzők égőire pedig sűrűn elhelyezett, keskeny hasadékokkal ellátott sapkát kellett helyezni. Ezen az összetételtől függetlenül gyorsan, körben meggyullad a gáz és ez rendkívül fontos volt 1963 és 1976 között, amikor a termelt gáz mennyisége és ezzel összetétele havonként erősen változott, hiszen kamragázból, levegővel és víz-

25—26. Gázkompresszor és mérőház;
benzintartályok az Ágfalvi úton

gőzzel bontott szénhidrogénből, továbbá földgáz és propán-bután keverékből állt. A termelt gázok összetevői közül főleg a három gáz hányada tér el erősen az alábbiak szerint:

	kamragáz	levegővel bontott PB-gáz	gőzzel bontott PB-gáz
nitrogén (N ₂)	8,5 ⁰ / ₁₀	48 ⁰ / ₁₀	1—2 ⁰ / ₁₀
hidrogén (H ₂)	38—42 ⁰ / ₁₀	27—32 ⁰ / ₁₀	56—60 ⁰ / ₁₀
metán (CH ₄)	20—28 ⁰ / ₁₀	2—3 ⁰ / ₁₀	12—14 ⁰ / ₁₀

A nyári hónapokban leadott gáz 55—60⁰/₁₀ kamragáz, 35—40⁰/₁₀ levegővel bontott gáz és 5—7⁰/₁₀ propán-bután; hideg téli napokon 13⁰/₁₀ kamra, 73⁰/₁₀ levegővel bontott, 4⁰/₁₀ gőzzel bontott és 11⁰/₁₀ propán-bután gázkeverékből állt, mégis kifogástalanul meggyulladt és égett. Ügyelni csak arra kellett, hogy a hidrogéntartalom ne süllyedjen 27—30⁰/₁₀ alá.

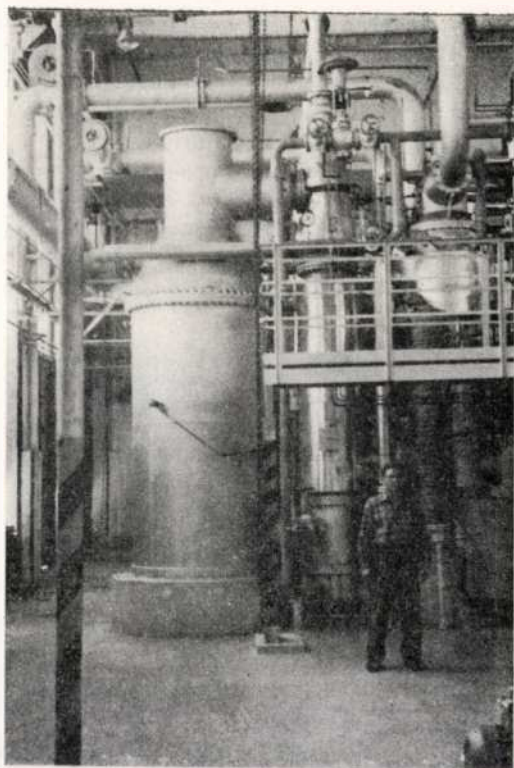
Az 1976-ban megindult új bontóüzemben már elég sok, magas hidrogéntartalmú gőzzel bontott gázt lehet termelni, így 110 év után le lehetett állítani a szénlepárló kemencét, megszűnt a nehéz, egészségtelen fizikai munka, a fenolos, ammoniákos szennyvíz és a nehezen kezelhető kátrány termelése, a kemenceüzem környékének szennyezése füstgázzal, kokszzporral és szénporral.

A levegős és a vízgőzös bontók napi üzemeltetési idejének megfelelő beállításával el lehet érni, hogy a gáz összetétele minden évszakban az alábbi határok között mozogjon: H₂=63—50⁰/₁₀; CO=14—18⁰/₁₀; CH₄=6—9⁰/₁₀; PB=7—12⁰/₁₀; O₂=0,2—1⁰/₁₀; CO₂=5—7⁰/₁₀; N₂=10—16⁰/₁₀. A dúsítás, a szénhidrogéngazdálkodás által megkívánt arányban propán-bután helyett részben könnyű benzinnel is történhet. A vízgőzös bontó által termelt gáz átlagos összetétele a következő: 21⁰/₁₀ CO; 8⁰/₁₀ CH₄; 60⁰/₁₀ H₂; 1,2⁰/₁₀ C_nH_m; 2,3⁰/₁₀ N₂; 7,5⁰/₁₀ CO₂; égésmelege 3460 kcal/m³. A levegős bontók átlagosan a következő összetételű gázt termelik: 17⁰/₁₀ CO; 2⁰/₁₀ CH₄; 30⁰/₁₀ H₂; 46⁰/₁₀ N₂; 5⁰/₁₀ CO₂; a gáz égésmelege 1600 kcal/m³.

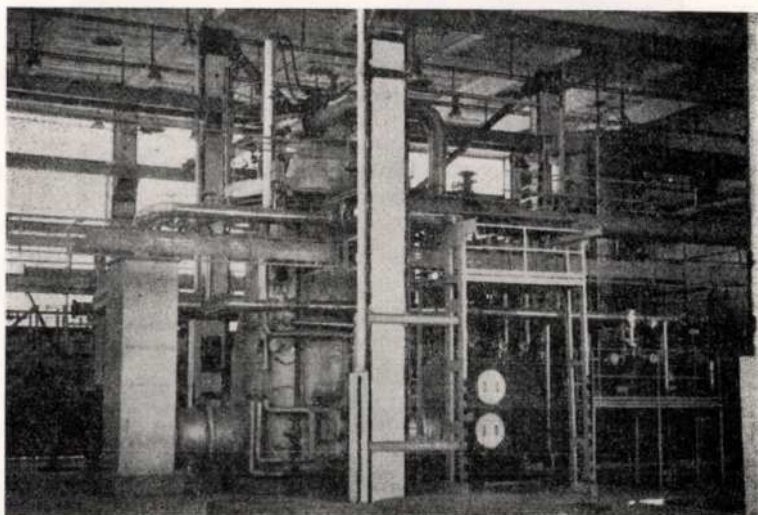
21. A gázbontás. A szénhidrogének bontásának célja a kőszénből termelt városi gázhoz hasonló összetételű és tulajdonságú gáz előállítás, ami lehetővé tette a feltárt földgáz és kőolaj segítségével a nagyobb városokat ellátó gázgyárak termelésének gyors és kis beruházással történő növelését.

A levegős bontóban a szénhidrogének (földgáz CH₄, propán C₃H₈, bután C₄H₁₀ vagy könnyű benzin) 800—1100 C^o-on a levegő oxigéntartalmának segítségével a betöltött katalizátor hatására felbomlanak, a C (szén) nagy részben szén-monoxidá, kis részben széndioxidá oxidálódik és a hidrogén szabadá válik. Az éghető gázok kis részének elégése folytán keletkező hő, pótolva a veszteséget, fenntartja a bontáshoz szükséges magas hőmérsékletet. Földgázból kedvező körülmények között kerekítve a következő összetételű gáz keletkezik: éghető alkatrészek: 16⁰/₁₀ CO; 1,5⁰/₁₀ CH₄; 32⁰/₁₀ H₂; semleges alkatrészek: 2,5⁰/₁₀ CO₂ és 48⁰/₁₀ N₂. Mivel a levegő kb. négyötödrésze nitrogén (N₂), a termék igen sok semleges gázt tartalmaz és égésmelege átlag csak 1600 kcal/m³. Hogy égésmelege elérje a városi gázra előírt 5000 kalóriát, földgázt (10 000 kcal/m³) vagy propán-butánt (28 000 kcal/m³) kell hozzákeverni, aminek következtében a hidrogén (H₂) aránya, különösen fölgáz bekeverésnél, csökken.

A propán-butánban több C és kevesebb H van, ezért az ebből bontott gáz összetétele rosszabb: 19⁰/₁₀ CO; 1,2⁰/₁₀ H₄; 30⁰/₁₀ H₂; semlegesek: 4,6⁰/₁₀ CO₂ és 45,3⁰/₁₀

27. Levegős bontó az Ágfalvi úton (1975)

28. Vízgőzös bontó az Ágfalvi úton (1975)

N₂. Benzinben a C és a H aránya még kedvezőtlenebb, így a bontási termék összetétele tovább romlik.

A levegős bontó előnye, hogy bontás közben a keletkező gázok egy része elég, az ezzel termelt hő elegendő a szükséges hőfok és a folyamatos üzem fenntartására. Ezért a berendezés egyszerű és aránylag kis költséggel megvalósítható. A hatvanas évek elején a többi magyar városi gázgyárhoz hasonlóan a soproni gázmű is levegős bontóüzemet létesített, ezt az évek folyamán bővítette úgy, hogy termelési kapacitása jelentősen emelkedett. A szénlepárló üzemben termelt kamragáz 42—45%-os és a kis Onia—Gegi vízgőzös bontó gázának 60%-os hidrogéntartalma hosszú évekig pótolta a levegős bontóban termelt gáz

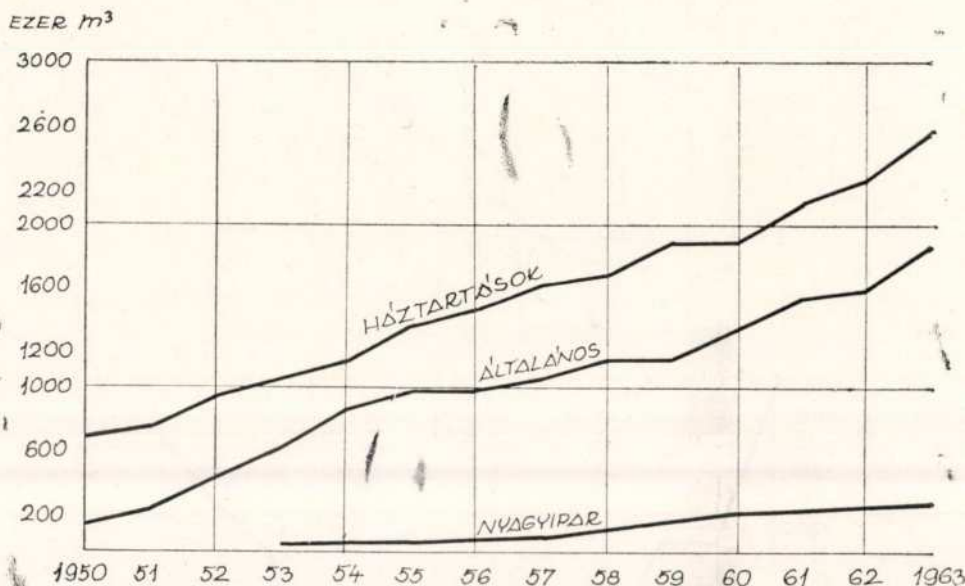
29. A kemenceház a lerobbantás előtt (1979)

hidrogénhiányát, de a gázigény állandó növekedése, a földgázutak nagy távolsága Sopronban is szükségessé tette a jó minőségű gázt termelő vízgőzös bontóüzem felállítását.

A vízgőzös bontóban a bontás a vízgőz (H_2O) oxigéntartalmának segítségével történik, aminek előfeltétele a vízgőz hidrogénjének és oxigénjének sok hő igénylő szétválasztása. Ez a hő, a bontáshoz szükséges vízgőz és magas hőfok úgy állítható elő, hogy a bontóba időnként levegőt fújnak be, aminek oxigénjével a bontandó gáz egy része elég. A vízgőzös bontás ezzel szakaszossá válik, a berendezés és az üzemelés pedig komplikáltabbá és költségesebbé. Előnye viszont az eljárásnak, hogy az elbontott vízgőzből származó H növeli, a levegővel együtt elmaradt nitrogén pedig nem rontja a termelt gáz hidrogéntartalmát. A bontó levegővel történő időszakos felfűtéséből származó nitrogénből és széndioxidból (CO_2) álló füstgáz a szabadba távozik és az sem rontja a termelt gáz összetételét. A bontott gáz égésmelege 3500 kcal/m^3 , összetevői a következő értékek körül ingadoznak: $CO_2 = 6\%$; $CO = 16\%$; $CH_4 = 13\%$; $H_2 = 60\%$; $C_n H_m =$

1,5⁰/₀; N₂=2⁰/₀. Bontásra rendszerint alacsony kéntartalmú, könnyű benzin kerül, amely C₆H₁₄ és hozzá közeli összetételű szénhidrogénekből áll, fajsúlya 0,65—0,70 kg/dm³, alsó forrtpontja 25, a felső pedig 105 C^o.

22. A gáz mérése. A lakásokban és intézményekben elhasznált gáz mennyiségét már az üzem megindulásakor úgynevezett vizes mérők mutatták angol köblábban, melyből 35,3 tesz ki egy köbmétert. Erről a már akkor elavult mérétékegségről 10 év múlva, az 1876. és 1877. években tért át a gázmű köbméterre, ami elég tekintélyes, mérőnként 12 forint 40 krajcárt kitevő költséggel járt. A mérőkért a fogyasztók eleinte a köblábos elszámolás alapján megállapított

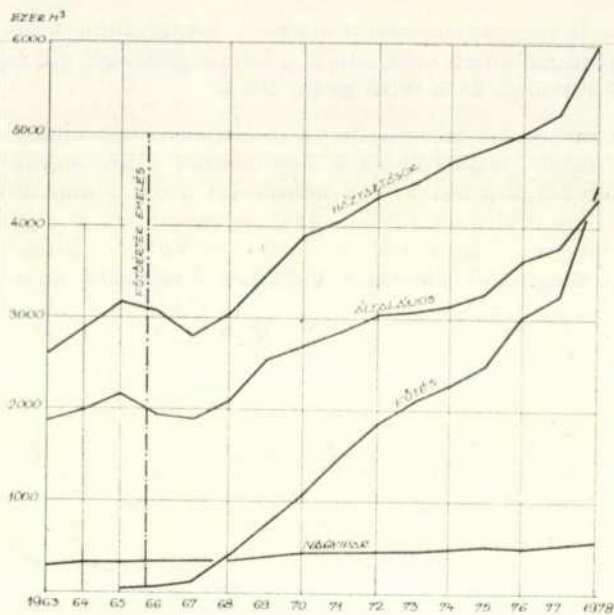

30. A gázfogyasztás megoszlása (1950—1963)

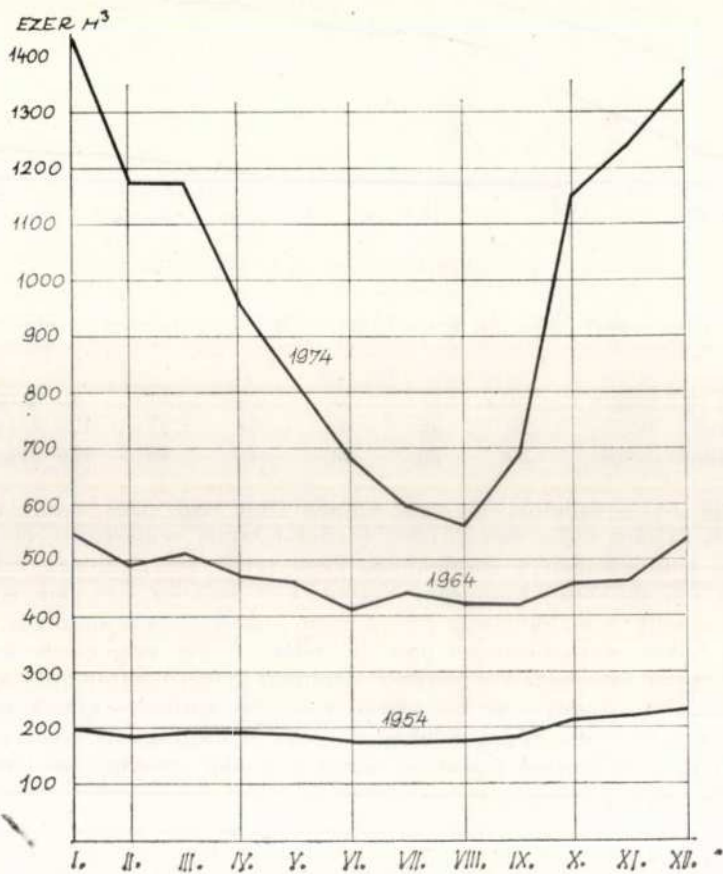
évi bért fizették, amit 1888-ban leszállítottak és lekerekítettek az alábbi táblázat szerint:

mérő nagysága	3	5	10	20	30	60	lángos
bér 1867. évtől	27	35	44	53	61	130	krajcár
bér 1880. évtől	20	25	30	40	45	100	krajcár

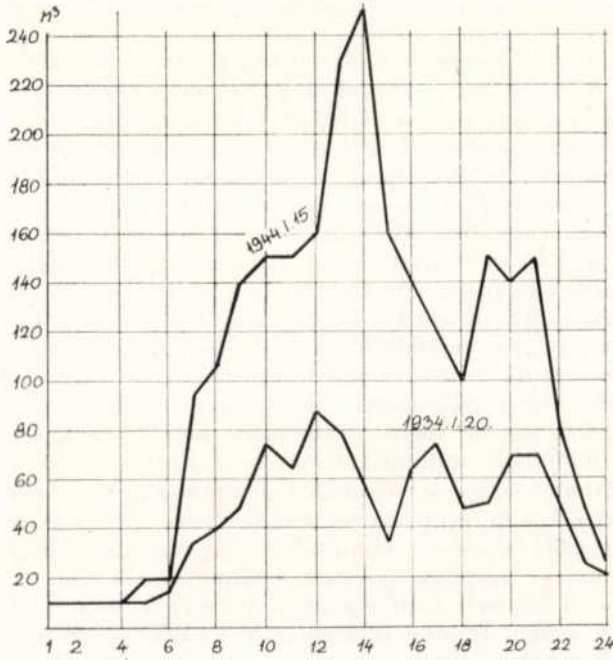
Az 1929. évi újraindulásnál még mindenütt a régi vizes mérők működtek, amelyekben a félig vízbe merülő dob fordulatszámát regisztrálta és mutatta a fogyasztást köbméterben a számlómű. Ezek rendkívül pontosak voltak, javításukra tíz évi működés után sem nagyon volt szükség, azonban sok komoly hátrányuk is volt. A víztöltés egy részét üzem közben az átáramló gáz elpárologtatta, amit havonta utántöltéssel pótolni kellett. A gáz oxigén- és kéntartalma kevés volt ugyan, a vízgőz jelenlétében azonban idővel megtámadta a horganyzott vaslemez házat: mikor ez kilyukadt, veszélyes gázömlés keletkezett. Pincében és fűtetlen folyosón hideg teleken a víztöltés megfagyott, szétrepesztette a házat, viszont az importból származó, kompozíciónak nevezett, óntövezetből ké-

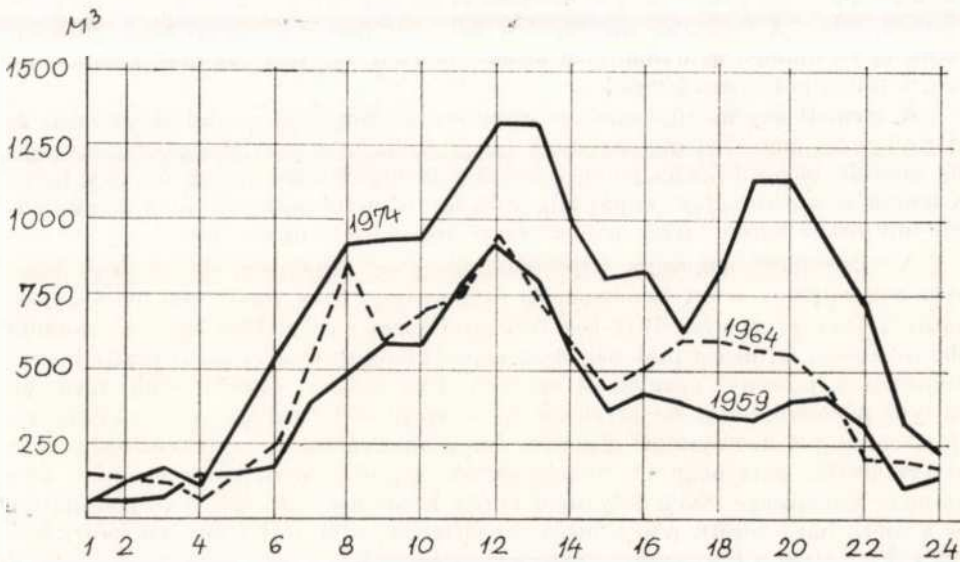
31/a. A gázfogyasztás megoszlása (1963—1978)

31/b. Havonkénti gázleadás (1954, 1964, 1974)

32 a. Óránkénti gázleadás (1934, 1944)

32 b. Óránkénti gázleadás egy-egy júliusi hétköznapon (1959, 1964, 1974)

szült dob beszerzése igen nehéz volt, amiért új vizes mérő az országban nem is készült.

Ezért az új fogyasztók részére olajtöltésű mérők beszerzésével kísérletezett a gázgyár, ami a magas ár és az olajtöltés elszennyeződése miatt nem vált be, helyette azonban jól megfelelt a két gyár által is készített, tolatyús vezérlésű száraz mérő. Sajnos, ezekhez is szükség volt import fémre, ezért a növekvő szükséglet fedezésére a Mosonmagyaróvári Fémmű megkezdte az óránkénti 2 m^3 gáz átbocsátására alkalmas szelepes száraz mérők gyártását. Ezek olcsók voltak, így 1957-ben lehetővé tették az utolsó vizes mérő lecserelését is. Azonban korántsem működtek tökéletesen. A szelepet leszorító rúgó és a vezérlőmű alkatrészei részben korrózió következtében könnyen elhajlottak, eltörték, és cseréire szorultak. Ezért, továbbá a fogyasztók és velük együtt a felszerelt mérők számának rohamos emelkedése miatt a mérőjavító műhely létszámát már az ötvenes évek elejétől kezdve többször emelni kellett, idővel 6 főre.

A saját javítás igen gazdaságos volt, mert a számlálómű vagy a mérőház gyakori meghibásodását a mérő szétbontása nélkül ki lehetett javítani és mert a műhely minimális adminisztrációja nem jelentett külön költséget. A javított mérők újraterjesztése a Fővárosi Gázműtől kapott tervek szerint készített mérőharang (35. kép) segítségével a helyszínen történt. A műhely az 1957. évig működött, azóta a mérők javítását a nagykanizsai modern üzem végzi. A változást a sokféle típushoz szükséges számtalan alkatrész beszerzési és tárolási nehézségei, a modern üzem egészségügyi előnyei és a konténeres szállítás indokolták. A technikai fejlődés a gázmérők területén sem maradt el. A gázmérők be- és kiömlő csomójának távolsága nemcsak a különböző típusú és nagyságú mérőknél tér el, de még azonos típusoknál sem mindig pontosan egyforma. Ezért mérőcserénél a tömítés hibája vagy a mérőház feszülés okozta repedés többször okoz gázömlést és a cserélendővel azonos típusú mérő sem mindig áll rendelkezésre. A legújabb mérőknél a két csatlakozás koncentrikusan helyezkedik el és minden gyártmánynál azonos méretű, így feszülés nem keletkezhet és a tömítés is biztonságosabb.

A termelt gáz mennyiségét az üzemben eleinte nagy teljesítőképességű és méretű vizes mérőkkel mérték. Ezek forgó dobja nem korrodálódó fémötvözetből készült, házuk belsejét pedig rozsdamentesség céljából vastag ónréteg fedte. A dobok lassan forogtak, kopás alig volt, így a mérők sok évtizeden át működtek minimális karbantartás mellett és pontosságuk sem csökkent.

A vizes mérő nagysága teljesítőképességével arányosan nő és ezért bizonyos teljesítmény felett konstrukciós és pénzügyi okok miatt már nem gyártható. A soproni gázgyár 1912-ben felszerelt vizes mérője 1960-ban az óránként 500 m^3 feletti termelést már nem volt képes átengedni, ezért az új tisztítóberendezésben a pozsonyi gázgyártól megvett $1000 \text{ m}^3/\text{óra}$ teljesítményű, forgódugattyús gázmérő került felszerelésre. Az ilyen mérő forgódugattyúja és háza közötti résen kis mennyiségű gáz méretlenül átszivárog. Ez a résvesztesség függ a terheléstől, mert nagyobb mennyiségnél megnő a mérő előtti és utáni gáznyomás különbsége. Évek folyamán kopás miatt nagyobb lesz a forgódugattyú és a mérő háza közötti rés, a mérő pontatlanná válik, miért is újjal kell kicserélni. Ez történt a Pozsonyból beszerzett mérővel is.

Az új bontótelepen egy 3600 és egy $8700 \text{ m}^3/\text{óra}$ teljesítményű, forgódugattyús mérő került felszerelésre, ezek azonban nem a termelt, hanem az üzemből a városba távozó gáz mennyiségét mérik.

(Folytatjuk)

A Fertő-táj tudományos kutatási terve (II. rész)

4. Hidrológiai és vízháztartási jellemzők. A tó tipikus sztyepei sóstó. Összes sótartalma 600—1700 mg/l értékek között — a vízállástól függően — változik. Kevesebb, mint a századfordulón mért 1500—3500 mg/l.

A tó vízgyűjtő területe 1244 km², melynek 87⁰/₀-a osztrák, 13⁰/₀-a magyar területre esik. A vízgyűjtő 2,5 része hegy- és dombvidék, 3/5-e síkság, ill. vízterület. A meder hossza 35,5 km, átlagos szélessége 8,4 km. A 92,1 km hosszú partvonalból 24,7 km magyar.

A tó területe 115,50 m osztrák A. f. vízállásnál (magyar alapsíkon 115,62 m A. f.) 292 km², amiből 24⁰/₀ (71 km²) magyar területen fekszik. A tó 49⁰/₀-át, ezen belül a magyar tórész 88⁰/₀-át (62,2 km²) nádas borítja. Magyar területen csak Fertőrákos és Hegykő térségében található nagyobb, összefüggő síkvízterület, ezeket is 2—5 km széles nádsáv zárja el a parttól. A tó magyar területének partvonala 1972-ben hatósági eljárással vízügyi kezelésbe került az ÉDVIZIG gondozásában. Az osztrák tórész Esterházy birtok.

A tó víztérfogata 115,50 m A. f. vízállásnál 263 millió m³, átlagos vízmélysége 0,9 m. A magyar tórész térfogata 39 millió m³, átlagmélysége 0,5 m. A mederfeleken felhalmozódott laza iszap átlagos vastagsága az osztrák tórészen 0,3 m, a magyar területen eléri a 0,6 m-t. A mederben levő 120 millió m³ iszapnak 35⁰/₀-a a magyar tórészen ülepedett le. A tó medre és partja természetes állapotban van, a tószabályozás egységes, általános koncepciója még nem alakult ki.

A tavat 2 jelentősebb vízfolyás táplálja. A Vulka patak 37,4 km hosszú és 406 km² vízgyűjtő vizét szállítja a tóba. Árvízhozama 60 m³/s, kisvíze 0,1, közép-víze 1,3 m³/s. A Rákos patak 7,3 km hosszú, vízgyűjtője 50 km². Árvize 60, közép-víze 0,1 m³/s, csapadékszegény időben kiszárad.

A tó főlös vize a Hanság főcsatornán, majd a Rábcán, a Mosoni Dunaágon át a Dunába vezethető. A vízszin szabályozására alkalmas első zsilip 1912 táján épült és ezzel a Fertő medence véglegesen elvált a Hanságtól. Kialakult a Fertő mai vízrendszere. A vízállás, ill. lefolyás a zsilippel szabályozható lett. A jelenlegi zsilip max. kapacitása 20 m³/s. Egy hónap alatt 52 millió m³ víz vezethető át rajta, ami a tó vízszintjét 17,3 cm-rel csökkentheti. A Magyar-Osztrák Vízügyi Bizottság zsilipkezelési szabályzata szerint a tó vízszintjét 115,22—115,62 m A. f. szintek között kell tartani. 1965 óta a vízháztartási egyensúly javult, a tó közép-vízszintje 30 cm-rel emelkedett, a vízjáték csökkent, a vízállások szélső értékei azonban még 30—40 cm-rel eltérnek a kívánatos határértékektől.

Felszín alatti hozzáfolyás a keleti parton főleg osztrák részről jelentősebb. Gattinger osztrák geológus legutóbbi adata szerint évi mennyisége 58—72 millió m³ között mozog. Magyar területen az ÉDVIZIG 42 talajvíz megfigyelő-kutat létesített és az észlelést rendszeresen végzik. Felszín alatti lefolyás a tóból nincs.

A vízgyűjtőn több vízhasználat van ivóvíz- és ipari vízellátás, továbbá önlözés céljára felszíni és felszín alatti vizekből. A felhasznált víz jelentős része tisztítás után visszakerül a vízfolyásokba, úgyhogy a tó vízjárására nincs hatása. A tóból vízkivétel nincs.

A vízháztartás a tó havi készletváltozás-egyenlete alapján kerül megvizsgálásra. Egyenlete $\triangle K = (C+H) - (P+L)$; ahol a C=a csapadék; H=a hozzáfolyás; P=a párolgás; L=a lefolyás mm-ben. Az 1967—76 közötti időszak évi átlagában $(541+367) - (836+100) = -28$ mm vízszintcsökkenés volt az eredmény. A KLFI az OVH megbízásából 5 évig végzett vizsgálata szerint a párolgást évi átlagban 263 millió m^3 -ból 906 mm-nek állapította meg. A nyílt vízfelület evaporációját 884, a nádas evapotranspirációját 929 mm-nek találta.

Az 1963—67 közötti mederfelvétel alapján megállapították a feliszapolódás közelítő mértékét, a vizinövényzet elterjedését, meghatározták a vízállás, a tóterület és a víztérfogat közötti összefüggéseket.

A tó nyugalmi középvízállását 6 vízmérce egyidejű adataiból számítják (Neusiedl, Podersdorf, Rust, Mörbisch, Fertőrákos, Mekszikó). Meghatározására külön módszert dolgoztak ki, amellyel a vízlengés zavaró hatását (ez 50 cm-nél nagyobb is lehet) kiküszöbölik.

A tó egész vízgyűjtőjén ma már 30-nál több helyen folyik megfigyelés. A magyar vizsgálatokat a fertőrákosi új hidrometeorológiai állomás fogja össze. Vezetője Takáts T. (6. kép).

Szappanos Z. és Kovács Z. a következő vízügyi kutatásokat javasolja:

1. A hidrometeorológiai és vízrajzi észlelő hálózat modernizálását. A fertőrákosi parti állomás adatgyűjtő, feldolgozó-tároló bázissá történő kialakítását;
2. A vízháztartás pontosabbá tétele érdekében szükséges a felszíni és felszín alatti hozzáfolyás meghatározása, a párolgás és a lefolyási tényezők tüzetesebb megismerése, módszer kidolgozása meghatározásukra;
3. Hidraulikai vonalon kutatni kell a tó vízmozgásával, áramlásával, vízlengésével és hullámmozásával kapcsolatos törvényszerűségeket. A dinamikus igénybevételek (hullámütés, jégnyomás) mértékadó értékeit és a nádas csillapító hatását. Az eredmények a tó partkiképzési és mederszabályozó tervezéséhez és a mederbe telepített létesítmények (kikötők, mólók, strandok) műszaki meghatározásához használhatók fel.
4. Szükséges a mederállapot felmérése 20—25 évenként. Ez 1985—90-ben esedékes. Ennek keretében a vizinövényzet és a feliszaposodás kiterjedésének megállapítása.
5. A jobb vízszintszabályozás érdekében fejleszteni kell a tó hosszú idejű vízálláselőrejelzési módszerét. A zilipkezelésre és vízszinttartásra vonatkozó előírások korszerűsítésére fel kell használni a matematikai modellezés és a számítógép lehetőségét. Meg kell vizsgálni a vízpótlás szükségességét és annak mértékét;
6. Meg kell tervezni a tó partszabályozási vonalát és el kell készíteni a mederszabályozási tervet;
7. Meg kell állapítani a tó vízgyűjtő területének felszíni és felszín alatti vízkészletét;
8. Felmérendő a Fertő-táj mezőgazdasági vízhelyzete és fejlesztési igénye. Koncepciótervet kell készíteni a talajerózió csökkentésére;
9. El kell készíteni a táj vízellátásának bővítési, valamint csatornázásának és szennyvízkezelésének regionális fejlesztési tanulmányát az üdülőtérület távlati célkitűzésének és környezetvédelmi igényének figyelembevételével;
10. Értékelni kell a tóban és a vízgyűjtőterületen történt és várható emberi beavatkozások vízgazdálkodási és környezetvédelmi hatását. A vizsgálat ered-

ménye alapján kell meghatározni a természet vízháztartási és biológiai egyensúlyának fenntartásához szükséges teendőket (7. kép).

11. A tónak és vízgyűjtő területének hidrológiai atlaszában össze kell foglalni a vízgazdálkodás szempontjából fontos adatokat, tehát a vízrajzi, földrajzi, meteorológiai, hidrológiai, morfológiai, geológiai, hidrogeológiai, vízkémiai és hidrobiológiai ismereteket.

A programban előirányzottak 80^{0/0}-a az OVH körébe tartozó szervek feladata; elsősorban az ÉVIZIG, a VITUKI, a VIZINT, VIZITERV, OVIKUV, a kapcsolódó tudományterületeken az OMSz, KLFi, az Agrártudományi és az Erdészeti Egyetem, a NAKI, BK, MÁFI munkakörébe tartozik.

6. Hidrometeorológiai észlelőállomás (az ÉVIZIG felv.)

5. Orvostudományi szempontból elsősorban a terület hygiénés helyzetét vizsgálták. A tájbetegségek közül az anyagcsere természetű golyva volt endemiás a Fertővidéken, amely a régi, felső, mocsaras talajrétegre települt kutak vizétől terjedt.

Amikor működni kezdett a Fertőmenti Regionális Vízmű, amely a mélyenfekvő vízáadó rétegből táplálkozó források vizét bocsájtotta a lakosság rendelkezésére, a golyvafertőzés megszűnt.

Fertőző góc volt még a kullancs és a vadnyulak által terjesztett tularaemia, melyek előfordulási funkciója kicsi. Ellenük a vírustörzsek izolálásával védekeznek.

A településegészségügy helyzetére kedvezőtlenül hat az, hogy a községek csatornázása, szennyvíztisztítása és -elvezetése még nem történt meg. A termelt

szennyvizek szikkasztó útján kerülnek a talajba vagy vízfolyások útján derítetlenül a tóba.

Bakács T. szerint a tó hygiénés minősítése igen jó. A coliszám kevés, a szervesanyag-tartalom magas, ezért a kemény felszíni vizek csoportjába tartozik. A sókoncentráció is magas. Az összes szilárd alkatrész 600—1700 mg/l között ingadozik. Amikor az 1000 mg/l-t meghaladja, a tó vize megfelel az ásványvíz kritériumának. Ásványvízzé minősíteni és terápiás kísérleteket végezni majd csak akkor lehet, ha a víz szintje és ezzel együtt összetétele stabilizálódik. Élettani és gyógyhatását, valamint kémiai, mikrobiológiai vizsgálatát az OKI-ban és az ORFI-ban kellene elvégezni. A víznek enyhe, bőringerlő, az anyagcserét fokozó hatása van, ami lábbadozó betegek, továbbá vérszegény gyerekek regenerálására különösen alkalmas. Hygiénikus és balneológus szakemberek, neves orvosprofesszorok (Bakács T., Páter J., Schulhof Ö.) szerint fürdőzésre, üdültetésre, munkaerő-felzárkózásra kiválóan alkalmas, tehát a népegészségügy és nép-gazdaság legfontosabb céljait szolgálja. Gyógyklimatológiai szempontból a töm-
menti községek éghajlatának egészségügyi értékelését, a tényezők várható ingerhatását (mekkora megterhelést ró a szervezet alkalmazkodó képességére) vizsgálta Bacsó N. éghajlati és Kérdő I. humánbiológiai szempontból. A tó terápiás viszonyai a víz és a klíma együttes hatásából származnak. A természeti környezetet a természetes segítséggel a szervezet felfrissül.

A tájegység balneoterápiás értéke jelentős. Balf fürdőt már a rómaiak gyógyításra használták. Mostanában 3 új fűréssel feltárt vízre telepítve, gyógyfürdővé nyilvánították. A kutak összhozama 765 l/perc. Az Egészségügyi Minisztérium 220 ágyas szanatóriumot és 400 ambuláns kezelésre alkalmas gyógyintézetet épített. Az alkali hidrogénkarbonátos, kénés gyógyvíz mozgásszervi betegségek gyógyítására alkalmas. Szabadszénsav tartalma 1300 mg/l, oldott só-tartalma 500—2500 mg/l. A kénhidrogénes forrásra gyógyvíz ivócsarnokot terveznek. Ennek érdekében lipoprotein- és sóanyag-vizsgálat végzendő. A gyógytelep mellett idegenforgalmi szálló létesült a régi barokk gazdasági épület átalakításával. A fürdőt a soproni Állami Szanatórium balfi Gyógyfürdő Intézete kezeli. Balfon a palackozó üzemet a Soproni Ásvány- és Szikvízüzem működteti. A szén-savas kút terméke ivókúra útján gyomor- és bélrendszeri betegségek gyógyítására alkalmas.

Hegykön az 1100—1350 m mélyen fekvő miocén mészrétegből fűréssel feltárt 57 C° hőmérsékletű víz gyógyvíz elnevezése engedélyezés alatt áll. A víz só-tartalma 11 909 mg/l. A 3 gyógyításra és egy úszásra szolgáló medencét több ezer reumás beteg látogatja. A medencéken kívül parcellázott, már beépített terület üdülőhelyé nyilvánítása folyamatban van.

A tó alatti rétegek alkáliloridos-nátriumszulfátos keserű (gläubersós) ásványvizet tartalmaznak, amely jelentékeny bromiddal rendelkezik. Nagy konyhasótartalmánál fogva hazánkban új típust képvisel, amely gyomor-, bél-, máj- és epehólyagbántalmak kezelésére alkalmas. Hasznosítása indokolt. A Vendel M. és Kessler H. által 1963-ban és 1967-ben Fertőrákoson végzett kutatófúrás szerint hozzátartozik az osztrák területen feltárt 240 km² ásványvíztelephez. A fűrás 4—40 m mélyről 26 g/l összoldott só-tartalmú ásványvizet hozott fel.

A régi szakirodalom szerint Balf fürdőnek kénés-vasas lágjával gyógyítottak. Ma már nem használják. Állítólag a tó iszapját is kitermelték és gyógyításra hasznosították. Magas szervesanyag-tartalma ezt feltételezi.

Kérdő I. a kutatási tervben közegészségügyi szempontból javasolja gyűjteni a helyi demográfiai és a halálokokra vonatkozó adatokat, kidolgozni a szennyvíz-kezelésre és ártalmatlanításra vonatkozó megoldást és felülvizsgálni a járványügyi helyzetet. Kutatni kellene a Fertő-táj gyógyvizeinek élettani és gyógyhatását, a tófenék iszapjának és a balfi lápnak tulajdonságait, valamint a táj ásvány- és gyógyvízforrásainak és kútjainak kitermelhetőségét és összefüggéseit.

6. A Fertő részben feltöltődött medencéjében a környező területek lajtamésző, pannonagyag és vályog, pliocén és pleisztocén kavics, homok, iszap, holocén öntésanyag és kotu kőzetanyagából, erősen karbonátos, gyengén lúgos

7. Havasi partifutók őszi vonulása (Kárpáti L. felv.)

kémhatású, szervesanyag tartalmú, jellegzetes alluviális rétegzettségű alapanyag alakult ki. Ebből indulhattak meg a talajképződési folyamatok, amelyekre a víznek volt és van kétségtelen hatása. És pedig egyrészt a tó vizének, másrészt a felszín alatti vizeknek. A természetes növényzet talajképződését szintén a víz és a sók befolyásolják (8. kép).

Szabolcs I. és Várallyay Gy. által készített talajtérképen a parti sáv mögött nyers- és öntéstalajok, rendzinák és réti talajok, lejtőhordalék, barna erdő-, láptalajtipusok találhatóak. A mechanikai összetételt ábrázoló térkép a partszegélyen kotu, tőzeganyagot mutat.

Az állandó nyílt víztükrű területeken üledékfelhalmozódás megy végbe és a lerakódott üledékanyagban csak az időjárástól függő, vízszintes rétegződés okoz változást, különösen az üledékek szemcseösszetételében és szervesanyag-tartal-

mában. A mélyvízű részekben az üledékanyag ásványi jellegű, szervesanyagban viszonylag szegény. A sekély vízben, a tocsogókon a nád, szittyó, káka nő és nagy tömegű szervesanyagot halmoz föl, vastag, szerves iszappal borítja a tó fenekét és tulajdonképp átvezet a mocsarasodás és láposodás talajképződési folyamatába.

A tó süllyedékterületének természetes lefolyása sem a felszínen, sem a felszín alatt nincsen. Így tehát a tó vize, valamint a medence felszín alatti vízei pangó jellegűek, mozgásuk, vízcseréjük lassú. Az évi párolgás kb. egyharmaddal több a csapadéknál, így a sófelhalmozódás és a szikesedés potenciális lehetősége és veszélye fennáll. A tó vizével közlekedő talajvizek sótartalma jelentős. Az erősen karbonátos kőzeteken átszűrődésük miatt a vizek sóösszetétele NaCO_3 , NaHCO_3 és NaSO_4 . E vizek hatására szódás, szulfátos, szoloncsák típusú szikesedés jelentkezik.

A tó el nem öntött területeinek vízrendezése után a védett részen megszűnik az iszaplerakodás és visszaszorul a láposodás. A mezőgazdaság feladata lesz a sófelhalmozódás és a szikesedés elleni védelem, amely csak megfelelő talajvízszinttel, ill. talajvízcserével, drenázsrendszer kiépítésével biztosítható. Ez lehetőséget ad öntözéses zöldségtermesztésre, enélkül azonban csak tocsogós kaszálóként hasznosítható.

Szabolcs I. és Várallyay Gy. véleménye szerint részletes hidrológiai és talajtani elemzés alapján ún. előrejelző víz- és sómérleg készítése lenne szükséges, amelynek adatai lehetőséget adnának a talajtermékenységet csökkentő káros talajképződési folyamatok megelőzésére.

A Fertő-táj kiemelt kutatási feladatait a következőkben jelölték meg:

- szikesedési folyamatok vizsgálata a tómedencében. A talajok víz- és sóforgalmának, a sókészlet idő- és térbeli dinamizmusának megállapítása;
- talajpusztulási folyamatok a dombvidéken. Talajfelszín-védelem. Széles sortávú szőlő, gyümölcsös kialakítása;
- a környezetvédelem talajtani problémái, műtrágya lemosódás, meliorációs és agrokémiai vizsgálatok.

A kutatások az MTA Talajtani és Agrokémiai Kutató Intézet programjába tartoznak.

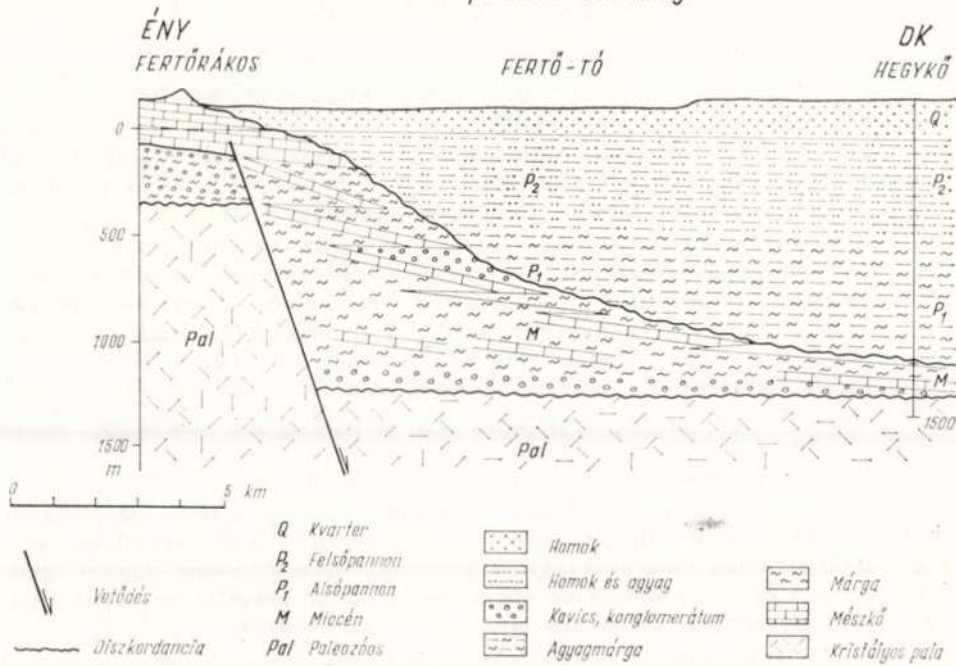
A tájon 6 termelőszövetkezet és két állami gazdaság alakult meg. Nagyobb sertés-, kisebb szarvasmarha- és juhtenyésztést folytatnak. Leginkább a szarvasmarhaállományt érdemes fejleszteni. A községek elég kiterjedt gyepterülettel rendelkeznek, így a takarmánybázis megtermelhető. Az intenzív legelőgazdálkodás elterjesztése a környék mezőgazdasági kultúráját korszerű szintre emelné. A gyepek öntözése intenzívebb takarmánytermesztésre ad lehetőséget. A Varga János által készített talajhasznosítási térkép szerint olyan szántóföldi körzetek alakulnak ki, amelyekben a búza (jobb lisztminőségével és nagyobb termőképességével) a rozs előtt a főszerepet játssza. Az ősrétek, melyeket eddig kaszálással hasznosítottak, fokozott trágyázás és legeltetés hatására teljesen átalakulhatnak.

Az ipari növények közül a cukorrépa és a gyökérzöldség termesztésére a talajok jó része megfelelő. Kukoricatermesztésre a rövid idejű hibridek alkalmasak. Burgonyát nem igen termesztene, bár az éghajlati adottságok megfelelőek. A szántóföldi szálas takarmánynövények közül a lucerna és a vöröshere, a sekélyebb termőrétegű talajokon baltacim is termesztendő. A zab és a kender kizárólag lápos területen jöhet szóba.

Szőlőtermelésre a Balftól É-Ny-ra fekvő lejtőhordalék-rendzina talajok alkalmasak.

Bogyós gyümölcs termelése Fertőd és Sarród környékén érdemes. Hegykőn és Hidegség réti homoktalaján gazdag termésű zöldségkörzet alakult ki. A hegykői tsz rátért a zárt rendszerű, modern gépekkel végzett zöldségtermesztésre. A fertődi Kertészeti Kutató Állomás kertészeti növények nemesítésével ért el jelentős eredményt és pedig dió, málna, szamóca, vöröshere, káposztarépce, kender, köles, kelkáposzta, zeller, tavaszi árpa nemesített fajtáit produkálta. Az állomás kidolgozta különféle bogyós gyümölcsű növény termesztési rendszerét, amelyet a tsz-ek hasznosítanak.

Vázlatos földtani szelvény

Varga János a Keszthelyi Agrártudományi Egyetem Mosonmagyaróvári Karának tanszékei részére az alábbi kutatási feladatokat tűzte ki:

- a Fertő-táj környékén előforduló gyepek termésének növelésére gyepműtrágyázási kísérletek végzése,
- a tőzegmezők védelme és hasznosítása;
- a műtrágyázás és az öntözés hatása a gyepp összetételére;
- a tavi nád rovarvilágának cönológiája;
- a környék mezőgazdaságilag művelt síkláp- és telkesített láptalajok izelt lábú faunája.

A Fertő-tájon erdő, ill. fásítás Fertőrákos, Balf, Hegykő, Hidegség, Fertőboz és Nagycenk területén található. A cél eddig a gazdasági fatermesztés volt. A jövőben a környezetvédelmi és közjóléti jellegre való átalakítás mint második cél szerepel, mely műszaki berendezéseket kíván: utak, útjelzők, pihenők, kilátók,

szemétgyűjtők, WC-k, padok stb. A táj zöldövezeti rendszerét az egyes települések körüli belső határok között levő erdők képezik. A külső zöldv a településtől 3—5 km-re található. A belterületi fásítás a népegészségügyet is szolgálja.

A tervszerű erdőgazdálkodásnak ki kell elégítenie a fatermesztési és a közjóléti igényeket is.

Az erdők talajai több típusba tartoznak: így található rendzina, karbonátos, földes, vázталajok, rozsdabarna erdőtalaj. Alkalmasak üdülőerdők telepítésére. A talajtakaró buja fű, falomb, cserje. Fenyészési irányzat az akác kiszorítása. A legjellegzetesebb növénytársulások a táj D-i és K-i részén a molyhos, cseres őshonos tölgyesek. Őshonos faj még a kocványos és kocványtalan tölgy, a fehér-, szürke- és a rezgőnyár, a mezei szil. A fenyők közül a boróka őshonos. A fekete és a többi fenyő telepített. Az erdöket sztyeprétek szakítják meg. A meglévő faállomány kiegészítésével lehetne elérni a közjóléti jelleget.

Igmándy Z. szerint az erdészeti kutatások a következők:

- a vadgazdasági tanszék keretében a vadászható állatfajok figyelése, vízi-vadkutatás. A tó makrofaunája;
- az erdővédelmi tanszék programjában szerepel a tó mollusca- (puhatestű állatok), valamint kisemlős-faunájának kutatása és a tó és környéke herpetofaunisztikai (hüllők, kétéltűek) vizsgálata

Kárpáti L. szerint ornitológiai szempontból szükséges a tó, a nádas, a környező legelők és kaszálók, a környező domborok erdeinek madárvilágát vizsgálni. Elvégzendők a faunisztikai felmérések, a természetvédelmi szempontból értékes madarak fészkelőhelyeinek felkutatása (pl. nyári lúd, nagy kócsag, kanalas gém), a dankasirály-koloniák területi változásainak figyelése.

Hazánk 40 ezer kh nádtermőterületéből a legnagyobb összefüggő nádas 10 500 kh (6220 ha) a magyar Fertőn van. A mienk ún. kultúrnádas, melynek jellegzetessége a kiépített csónakutak és a termő nád évente történő letakarítása. A csatornahálózat összhossza 240 km. Veszprémi B. szerint a nyílt víz és a part között cönológiaiilag is elhatárolható 3 növénytársulási zóna különböztethető meg: a nyílt víz felőli zóna állománya a legerősebb, legértékesebb, legjobb minőségű, homogén nádas; a következő sáv a rencés nádas, kevésbé jó, a harmadik, a part felőli gyékényes, sávos, kevert a leggyengébb terület.

Az évi hasznosítható termésátlag 2,7 millió kéve, melynek 54⁰/₀-a exportra megy. A nádas terület szélessége 2—3, néhol 9—10 km. Évenként mintegy 15 cm-t haladt előre a szabad víztükör felé, visszahúzódva a parttól, ahol elszikesedett sávot hagyott maga után. Az 1965-ben életbeléptetett zsilipkezelés óta, a magasabb vízszint Staár L. szerint 14—22 cm szárnövekedést, 10, 5—22⁰/₀ súlygyarapodást jelentett és előnyös volt a nád virágzására is. A 20 cm-rel emelt vízszint szerinte előnthei az elszikesedett parti területeket is. Ez a kb. 2000 kh 700—800 kéve nádtöbbletet hozna évente.

Ruttkey A. szerint az erős és változatos szélhatás a nádat borító víz áramlását okozza. A nádas vize kémiai összetételében nagyon eltér a síkvizétől. A nádasban sok a szerves növényi eredetű üledék, a redukációs folyamatok jellemzők a szabad széndioxidot tartalmazó vízre, melynek színe a sok kolloid szervesanyagtól barnás sárga, átlátszó. A szélmozgás keltette vízmozgás elősegíti a nádasalji és a nyílt vizek kicserélődését. A nádas vizét az ott fészkelő madarak szennyezik. Papír- és cellulózfelhasználás céljára kedvező kémiai összetételű.

Minőségi megoszlása: prima ipari nádas 200 cm feletti hosszúságú, kat. holdanként 500 kéve; még jó ipari nád 120—220 cm, 350 kéve/kh; csörgő nádas, rövidebb 120 cm-nél, kb. 200 kéve/kh.

A nád biometriája: szabvány 85 cm körmeretű ún. termelői nád, szálsűrűség 80—100 kéve/m².

A gomba és az állati kártevők a nád szárának értékét rontják és felhasználatlanná teszik. A kár nagy: az évi nádtermés 10—35⁰/₀-a. A két és többidejű nádaratás veszélyt jelent, mert a kártevők búvóhelye fertőzési göcot képez. A nagymérvű szerves-törmelék képződése a termőhely leromlását sietteti. Az aratás megfelelő időpontja november 15 és április 15 között alkalmas.

9. Fűrészfogas házcsoport Fertőszéplakon

Feldolgozva pallót, szolomitot, stukaturt, tetőfedőt, a Berger-féle szövőgépeken különféle korszerű terméket, használati és dísz tárgyat, nádlemezből hétvégi házat gyártanak.

A keszhelyi Agrártudományi Egyetem tanárai, így Kárpáti I. a nád növény-társulását, fitomassza tömegét, szárazanyag produkcióját vizsgálta, Borka Gy. pedig a nád evapotranspirációs értékeire végzett kísérleteket.

Veszprémi B. a kutatási tervben a következő feladatokat javasolja: a nádas hozamát és minőségét befolyásoló tényezők, a nádas iszap kémiai összetételének és biometriai viszonyainak, a nád növényi és állati kártevőinek, a tó vegetációs (tenyészet, növényi élet) viszonyainak, a nádtermékek műszaki fejlesztésének vizsgálatát.

A tó ichtyológiai és halászatbiológiai kutatása keretében Tóth J. megállapította, hogy a halállomány természeti és gazdasági érték, amely egyrészt védelemre és gondozásra szorul, másrészt ésszerű hasznosítással és halászzal folyamatosan kitermelhető. Ezek természettudományi alapot kívánnak. A nádas búvóhelyet, ivó- és legelőterületet nyújt a halaknak. Maucha R. megállapította, hogy

a halhozam összefüggésben van az algák szervesanyag-termelésével, az algák végezte fotoszintézissel, amelyhez víz, széndioxid és a nap sugárzó ereje kell. Minthogy víz és napenergia korlátlanul van, a tó termékenységet a széndioxid jellemzi. A Fertő potenciális adottsága tehát — ami a haltáplálék termelődését illeti — az algák vonatkozásában korlátlanul megvan. A folyamatot az algáktól a haltáplálékig számos környezeti tényező befolyásolja. Ez a limnológia, ezen belül a halászatbiológiai kutatás szakterülete, ahol az első halfajok jegyzékének összeállítása. Mika F. az 1962-ben készített fajlistájában 33 halfaj előfordulását állapította meg. Az 1957—68 közötti periódusban évi 71—262 q halfogást említ és pedig 28⁰/₀ ponty, 39⁰/₀ csuka, 7⁰/₀ angolna, 26⁰/₀ egyéb elosztásban. Szerinte a harmincas években a magyar részen 500—600 q halat fogtak ki. A magyar és az osztrák kormány 1979-ben megállapodott közös haltelepítésben, úgyhogy az angolnát az osztrákok, a többi ivadékat a magyarok telepítik.

Tóth J. szerint vizsgálni kell az egyes halfajok (ponty, csuka, angolna, dévérkeszeg) állományainak természetes és mesterséges tényezők hatására előálló változásait, a halak ökológiai viszonyait, a populációk változásait, mik a következményei az emberi behatásoknak. Kutatni kell az angolna-telepítések hatását az őshonos fajok állományára, az angolnák növekedését és vándorlását, a ponty és növényevő halfajok népesítésének hatását a tó élővilágára, és teljes komplex halászatbiológiai értékelést kell adni.

7. A településtudomány kutatói megállapították, hogy a Fertő környékén az átvonuló vagy települni kívánó emberek, törzsek, népcsoportok a neolitikumtól fogva — több százezer éven át szinte megszakítatlanul — otthont találtak. A római kori feljegyzések és az őskori leletek szerint a táj már a régi időkben is lakott volt.

A magyarság a X. század közepén a Pannoniából a Ny felé vezető utak mentén telepedett le és ez időtől kezdve már magyar falvak keletkeztek. A vidék vármegyei központja Sopron volt. A XIII—XIV. sz.-ban, de különösen a XV. és XVI. században (mikor a területet osztrák hercegeknek zálogosították el), majd a török háborúk idején osztrákok települtek be a vidékre. A táj településhálózatának alakulásában jelentős szerepet játszott a nyugati országokkal való kapcsolat alakulása, az első világháború után pedig amikor a terület az ország határvidéke lett, a földrajzpolitikai helyzet.

Az MTA Fertő-táj Bizottsága kiadványaiban tudományos alapot nyújtott a következő tervidőszakok településfejlesztésére az állami, tanácsi és ágazati feladatok és a környezetvédelemre irányuló teendők ellátására.

A táj fejlesztése azzal a megbízással indult meg, amelyet a Győr-Sopron megyei Tanács elnöke 1963-ban e sorok írójának adott, s amelynek alapján elkészült a „Tanulmány a Fertő-táj távlati fejlesztésére.”

Ezt követően adta ki a Minisztertanács az 1030. és a 2051/1967 Mt. sz. határozatait a nyugat-dunántúli üdülőkörzet tervének jóváhagyására. Ezek a határozatok a Fertő-tájra nézve jelentős rendelkezéseket tartalmaztak, többek közt a természetvédelem, az Akadémiai Bizottság létesítése, a szennyvízbevezetési tilalom tárgyában.

1972—3-ban az ÉVM és a Megyei Tanács megrendelésére a VÁTI területrendezési, majd fejlesztési tervet készített. Az OVH 1973-ban kidolgoztatta az ÉVIZIG-gal és a VIMTI-vel a Fertő-táj vízgazdálkodás-fejlesztési tervtanulmá-

nyát. Az 1967-es kormányhatározatok nyomán a rekonstrukciós munkák megindultak, a tervnek a kormány elé terjesztése azonban addig nem lehetséges, amíg az „Országos üdülőtérületi terv” el nem készül. Ennek feladata, hogy hazánk üdülési igényét és lehetőségét koordinálja, a 2000. évre időzítve.

A tó és a körülötte levő 10 község jellegzetes tájegységet alkot. Fejlesztését egységes elgondolás alapján kell irányítani. Az országhatár közelsége miatt forgalomtól mentes, még érintetlen régió. Tervszerű kialakítása még megoldható és megoldandó feladat. A táj ingerklímája a tóvíz és a léghőmérséklet folytán igen kedvező az üdülésre. A tóvíz és a tóiszap gyorsan felmelegszik és a nappali hőmérsékletet éjjel is tartja, ami különösen a fürdési szezonban fontos. A derült napok, a napsütéses órák magas száma, az élénk légmozgás az egészséges nyaralás feltételeit kielégítik.

A Fertő-táj hazánk leggazdagabb természeti és műemléki értékeinek birtokában van. Megóvása, környezetének rendszeres fenntartása országos érdek. Ezért az Országos Környezet- és Természetvédelmi Hivatal 19/1977. OKTH sz. határozatával a tájat védetté nyilvánította „Fertőtáj-védelmi körzet” elnevezéssel. A FTK magába foglalja Sopron környékének DK-i részét, továbbá Balf, Fertőboz, Fertőhomok, Fertőrákos, Fertőszéplak, Hegykő, Hidegség és Sarród területét, összesen 12 542,5 ha-t. Ebből szigorúan védett 2537 ha, amelyhez a Herlakni és az Oberlakni tó, a régi balfi fürdő, a Madárvárta öböl és a szikes legelők tartoznak. A határozat előkészítését az Osztrák Természetvédelmi Szövetséggel egyeztették. Az Ausztria területére eső egyes tájrészek már 1965 óta védettek. Szeretnék ezt a védelmet velünk egyetértve „Nemzeti Park” fogalma alá vonni.

A Bizottság kiadványaiban feltárta a táj településeinek jelenlegi helyzetét és ennek olyan értékelését adta, amely kiemeli a további fejlesztés szempontjait meghatározó elemeket. A jelenlegi település a maga szórtságával nem volt alkalmas a szocialista életkörülmények követelményeinek magas szintű kielégítésére. Ezért a táj legjelentősebb és egyben legnagyobb községét, Fertődöt, Agyagosszergény, Fertőendréd, Fertőszéplak és Sarród bevonásával közös tanácsi nagyközséggé minősítették. A táj másik kiemelkedő települése Fertőrákos, mely egyre szorosabban kapcsolódik közművekkel a munkaalkalmat adó és mind jobban iparosodó Sopronhoz.

Fontos, hogy az üdülőfejlesztéssel arányosan javuljanak az állandó lakosság életkörülményei. A községek lakosai helyi munkalehetőségeket találhatnak az üdülési létesítményeknél, a vendégek kisipari munkával való ellátásával, a mezőgazdasági, kertészeti, valamint állattenyésztési termékeik közvetlen, helyi eladásával, fizetővendég-szoba kiadásával. De javul a környék közegészségi, szociális, közlekedési és kommunális helyzete és a kereskedelmi áruellátás is.

Balogh B. a kutatási tervben közölt eredményei szerint megállapította, hogy vizsgálni kell a településekkel szemben fennálló követelményeket, a területfejlesztési lehetőségeket, a tó üdülési konzisztenciáját, a tájformálás kialakítását, a természetvédelmet igénylő értékek és a műemlékek feltárását és hasznosítását, az idegenforgalom fogadóképességének jelenlegi helyzetét és fejlesztési feltételeit, az Ausztriával való szorosabb együttműködés körülményeit.

A Fertő-táj építészetének jellemzésére a települések elrendezéséből kell kiindulni. Simányi F. szerint tipikus az ún. soros (csűrös) udvar, ami azt jelenti, hogy a lakóház, istálló, szén, ólak sorban egymásután, a telek egyik oldalán helyezkednek el, egymással gyakran összeépítve. A telek belső végénél, rá merő-

legesen épül a csűr vagy a pajta, amely elzárja a veteményes kertet és gyümölcsöst a gazdasági udvartól. A telek, valamint az épületek merőlegesen állnak az utcára. A házakat úgy tájolják, hogy a telek É-i határa mentén feküdjön. A tornác vagy ereszalj D-re nézzen. A Fertő vidékén jellegzetes a fűrészfogas beépítés és az ehhez kapcsolódó árkádos háztípus, melynek utolsó együttese: 5 ház Fertőszéplakon megmaradt és benne múzeumot alakítottak ki (9. kép).

A XVIII. század vége és XIX. század közepe között vályog, tömésfalú, nádaldal fedett, nyeregtetős, vízvezető nélküli, homlokzatos, az ereszaljnak megfelelő kiskapus épületfajta volt szokásban. Ezt felváltotta a XIX. sz. második felétől a felszabadulásig a téglanyagú, falazott, fehérre meszelt oromzatú, pilléres tornácú, félköríves, néhol kosáríves épülettípus.

A magyar típusú házak erős plasztikájú, egvedül a Fertő vidékére jellemző gazdaságot mutató homlokzati architektúrát viseltek. A díszítő elemek közül a provinciális későbarokk, a klasszicizmus, a neogót, romantikus, újabban a szecessziós formák találhatók meg. A német lakosú községek díszítő elemeinek formakincse szerényebb, eklektikus, de a barokk beütés is észrevehető. Az épületek kialakításánál a német népi építészet hatása látszik: keskeny telek, két ablakos, meredekebb tetőhajlású, oromfalas, tornác nélküli, cseréppel fedett, rendszerint alapincézett házak.

Korunk építésze 1945 után sablonszerű, közel négyzet alaprajzú, sátoztetős, izléstelen sávozással, színezéssel, rossz funkcióval a régi szép népi épületek helyébe kerül. Az utóbbi években jelentősebb, stílusos középületet emeltek fel Balfon: a gyógyszállót a Középpület Tervező V. tervezésében; Fertődön az Építőipari K. T. Sz. színházát saját tervezésben; az Egészségházat és az ABC-áruházat a Megyei Tervező V. kialakításában.

A Fertő-táj igen gazdag műemlékekben, műemlék jellegű építményekben, régi faluképekben. Vargha L. és Simányi F. feldolgozása alapján a következőkben foglalhatjuk össze értékeinket: a római korból maradt meg Fertőrákoson a III. századi Mithras-szentély; középkori épületek és létesítmények találhatók, többnyire a barokk korban átalakítva; Hidegségen (a rk. templom tiszta román kori freskókkal díszített szentélye); Balfon (a templom zömök tornya román eredetű, a szentély a XIV. századból maradt meg); Fertőrákoson a késő középkori várfal, a középkori eredetű volt püspöki kastély, most népi barokk stílusban; gótikus pince, középkori eredetű udvarház; Fertőszéplakon volt a Széchenyi kastély (most magtár); Nagycenken a középkori eredetű településszerkezet megőrzésével a XIX. században kialakult falukép; késő reneszánsz stílusúak a fertőszéplaki Széchenyi kastély kapuzata és a fertőrákosi kastély egyes részletei.

A táj gazdag XVIII. századi barokk építészeti emlékekben, mint pl. az újjáépített nagyszabású fertői műemléki kastélyegyüttes a hatalmas főúri parkkal; Sarródon a Piéta-szobor és a kőkereszt, a későbarokk temetőkapu, mely rokokó stílusmotívumokat is őriz: barokk stílusú a balfi fürdőkápolna Dorfmeister festményekkel, a balfi evangélikus templom, a fertőrákosi vízimalom.

A klasszicizmus kiemelkedő alkotása a nagycenki volt Széchenyi kastély és sirbölt, a fertőbozi emléksarnok (gloriett), a községekben számos szobor és kereszt.

A XIX. század végén eklektikus stílusban épült számos lakóház, Nagycenken az Ybl Miklós által tervezett rk. templom, számos temetői síremlék, útszéli kereszt. Szentháromság és Jézus szíve szobor.

8. A Fertő-vidék népének életmódját a tó közelsége, a vízparti élet, a vízi foglalkozások lehetőségei (halászat, vadászat, nádaratás, árterületek szénatermelése, ill. begyűjtése) befolyásolta. A lakosság életének alakulására hatással voltak az akkori földesúri központok, valamint a betelepülések.

A soproni Liszt Ferenc Múzeumban őrzött és az 1780—1832. évekből maradt árvaszéki hagyatéki leltárakból nemesek, jobbágyok, zsellérek, mesteremberek birtokaival, házaival és ingóságaival kapcsolatos ügyek irataiból következtettek a korabeli viszonyokra. A lakáskulturát illetően megállapították, hogy a korábbi keményfa bútoroknak festett puhafára történt átcserelése és formai változása nagy újítást jelentett. A viselet alakulása és a népművészet megnyilvánulásának különböző formái (hímzés, fafaragás, pásztorművészet stb.) a városi kultúrával való kapcsolatok, az egységes társadalmi nivótól való fázislemaradások, stílusterlődések alapján értékelhetők.

Domonkos Ottó szerint elsődlegesen a pusztulás veszélyétől fenyegetett emlékek megmentése a legsürgősebb tennivaló.

A táj etnográfiai kutatásának főbb feladatait a következőkben állapították meg:

- a fertő-vidéki népi építkezés maradványainak, a formajegyeken túl az alaprajzi települési, elrendezési viszonyoknak a dokumentálása;
- a XVIII. század eleji paraszti lakásbelső, népművészeti szintű bútorokkal berendezett lakószoba, szabadkéményes konyha kiállítása a fertő-széplaki falumúzeumban. Itt őrzik a gazdálkodás korabeli eszközeit, a viselet népművészeti értékeit;
- termelési módok, technikák, gazdálkodási formák (pl. szőlőtermelés) jellegzetes eszközeinek kutatása. Ősfoglalkozások;
- szellemi értékek kutatása, amelyek a nép szokásaira, művészeti tevékenységére (költészet, ének, zene, szájhagyomány) vonatkoznak;
- a szociális kultúra (a lakosság életmódjának alakulása);
- a falvak, települések története a nemzetiségek figyelembevételével.

9. A Fertő jövődjé különösen Sopron városát érdekli, mert a várostól 7 km-re fekvő tavat elsősorban lakosai látogatják. Idegenforgalmi szempontból jelentős, hogy a melegvizű tó vízi sportolási lehetőségei kiegészítik a műemlékek bőségét nyújtó város hegyvidékének kitűnő levegőjű turisztikáját.

A Fertő-táj természeti, gazdasági és művészettörténeti adottságai jelentős értéket foglalnak magukban, amelyek biztosítják fejlődését.

Reméljük, hogy a MTA Fertő-táj Bizottság tagjai és hasonlóképp lelkes munkatársai által kidolgozott tudományos kutatási anyag gazdagsága, témáinak sokrétűsége lehetővé teszi a táj feladatainak komplex áttekintését és ezáltal a távlati fejlesztés egységes tervezését, valamint kialakítását.

HELYTÖRTÉNETÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI

Schneider Lipót:

Sopron város fejlesztésének egyes kérdései

Sopronban a világháború utáni évtizedekben a rombolásokat követő helyreállítási, újjáépítési munkák nagy része befejeződött. Így a háborús károk nyomai alig láthatók, bár van még helyrehozni való ezen a téren is. E mellett természetesen elsősorban a tervszerűen előirányzott fejlesztési feladatok azok, amelyek a lakosságot behatóbban érdeklik. A különböző feladatok némelyikével foglalkozunk az alábbiakban.¹

I. A Szent György utca és Új utca kezdő szakaszai közé eső telek beépítése.

A háborús rombolások óta üresen álló telek beépítésének a kérdésével 1957 óta foglalkoznak a szakemberek, de még mindig megoldásra vár. Állandó képzőművészeti csarnok és műterem, később filmszínház céljaira gondolták a szanált területet igénybevenni. Jelenleg a VÁTI készít programszinten új tanulmánytervet, mely szerint a kétemeletes épületekben elsősorban lakások, a földszinten üzletek nyernének elhelyezést.

A beépítés a tervezések folyamán nyílt kérdésként szerepelt, mivel a beépítésnek kisebb, vagy nagy terjedelme lényegesen befolyásolja a szomszédos házak megvilágítását, a rálátást, ami jelenleg éppen a telek beépíttelensége, üressége folytán nagyon kedvező. Az eddigi tervezések a terület teljes vagy kevésbé teljes beépítésével foglalkoztak. Mi lenne ennek a következménye? A beépítés a középkornak, az elmúlt századoknak az utcaképéből, hangulatából csak azt mentené át a jövő számára, ami ezelőtt is egészségtelen és éppen ezért hibáztatható volt, a beépítés zsúfoltságát, a szűk utcákat, a napfényt, a levegő hiányát. A terület beépítése csak a szolgai módon való merev ragaszkodást jelentené a középkorban kényszerűen kialakult egészségtelen szűk utcákhoz. Az Új utca szélessége a kétemeletes házak között mindössze 5½ m. Miután ezt az utcarendszert a műemlékjelleg megóvása érdekében a belvárosnak szinte a teljes területén úgyis sikerült megtartani, talán megengedhető, hogy a középkori városképtől egy esetben kivételesen eltérjünk, amikor egyébként is már szanált területről van szó, ami a belváros egész területének 2%-át sem teszi ki és így ez az egy kivétel bizonyára csak erősíti a szabályt, amit eddig szigorúan betartottunk.

Szem előtt tartva azokat a korszerű követelményeket, amelyeket ma már törvényszerűen a városfejlesztési irányelvek írnak elő, a környezetvédelmet, a zsúfoltság megszüntetését, szinte magától értetődően javasolható ennek a szanált területnek a be nem építése, illetve más célú felhasználása. Bondor József volt építésügyi és városfejlesztési miniszter egyik 1973-ban tartott előadásában mondta, hogy foglalkozni kell a rekonstrukció kapcsán azzal a kérdéssel is, érdemes-e mindenáron beépíteni a szanált területet, nem célszerűbb-e fellazítani a régi zsúfolt városnegyedet.

Ilyennek tekinthető a Szent György utca és Új utca találkozásánál jelenleg üresen álló terület is. Boronkai Pálnak „Sopron újjáépítése” című tanulmányából (SSz. 1960, 8–33.) tudjuk, hogy a Szent György utca 2. sz. Berczeller-féle rombadólt sarokháznak kötelezően elrendelt lebontása súlyos következményekkel járt, mert lebontása folytán támaszokat veszítették a szomszédos 4. és 6. sz. és az Új utca 1. és 3. sz. műemléki há-

¹ Ezek a kérdések eredetileg annak az előadásnak a tárgyát képezték, amit 1980. január havában a M T E S Z Sopron városi Szervezetének Nyugdíjasok Klubjában tartottam azzal a szándékkal is, hogy a tanulmány az illetékes, illetve érdekelt szervekhez kerüljön.

1—2. A szanalással fellazított terület jobb rálátást biztosít a Szt. György és az Új utcára

zak boltozatai is. Ezért a beomlás veszélye miatt ezt a további 4 házat is le kellett bontani. Így a bontási munkák elvégzése után a megmaradt szomszédos lakóépületek takaratlan falfelületei láthatóvá váltak. Házak rombadőlése, lebontása bizonyára mindig kárt jelent, bár mai szemmel nézve a kár nem látszik olyan nagy, ha arra gondolunk, hogy az adott esetben zsúfoltan beépített, elavult házakról, olyan 31 komfortnélküli lakásról volt szó, amelyekben mindössze 4 fürdőszoba volt. Mi lehetne ezek után a térnek a másfél felhasználása be nem építés esetén? A szomszédos ma még csupasz falak és az előttük lévő üres rendezetlen térség valóban kissé nyomasztóan hatnak. De gondolkodásra is késztetnek. Szinte odaképzeltük a középkorban is már ott álló házakat, amelyek az elmúlt háború szörnyű pusztításának estek áldozatul. Bár itt csak 5 épület vált rommá, de megdöbbenve kell emlékezni arra, hogy ebben a városban a háború végén 440-re emelkedett a teljesen rombadőlt épületek száma. A háborús pusztítások folytán hazánkban Sopron szenvedte a legsúlyosabb károkat. A romépületek 13⁰/₀-os arányszáma országos viszonylatban nálunk volt a legmagasabb. Emlékművekkel szokták megörökíteni a nagy történelmi eseményeket, amelyekhez nemcsak a kimagasló eredmények, a dicső győzelmek sorolhatók, hanem a lakosságnak súlyos csapást jelentő szomorú történelmi események is. Ilyenek Sopronban a hadi emlékművek, a Kőfaragó téri Nepomuk kereszt (1726), amelyet kolera-kereszt néven ismernek (vö. Réthly Endre: SSz. 1974, 299) és az Ikva árvizét mutató ház (Rózsa utca 1.), amelyet az Országos Műemléki Felügyelőség állított helyre (1770-től mutatja az Ikva árvizének a magasságát). Ha a szanált területnek a rendezése folyamán egy olyan emlékszerű képzőművészeti alkotásnak adunk helyet, amely a városnak a legszomorúbb történetére és az ebből eredő tanulságokra emlékeztet, akkor ennek a korszerűen kialakított térnek mint emléktérnek történelmi jelentősége lesz. A tér, amelyen emlékmű örökíti meg nemcsak a városnak a legszörnyűbb háború által okozott pusztulását, hanem hirdeti a romokon újjáépülő városnak a béke, a szebb jövő reményébe vetett hitét is, nem lesz üres. Indokolt éppen Sopronban ennek a térnek a rekonstrukciójánál olyan emlékműnek az elhelyezése, amely egyrészt jelképezi a várost sújtó háborús pusztításokat, egyúttal azonban kifejezi a városnak további sorsát meghatározó, békés fejlődését szolgáló törekvéseit is. Így a megtervezendő emlékmű táblájának szövegében egyrészt a háborús események soproni vonatkozásainak kellene helyt adni, másrészt a béke gondolatát, jelzőként a „Soha többé háborút!” kifejezésre juttatni. Az emlékmű oktasson és figyelmeztessen. Erre szükség van azért is, mivel ma már szinte úgy tűnik — főleg a fiatal nemzedék előtt — mintha Sopron felett a háború nyomtalanul tűnt volna el. Pedig tudjuk, hogy szörnyű volt a romlás, a pusztítás, bár nyomaint látni már alig lehet. Úgy látszik, hogy a jelenleg szabaddá vált területet 35 év alatt a lakosság is szinte megszokta már, élvezi a jobb rálátást a környező lakóépületekre, iskolára, templomra, amelyek így szintén jobban érvényesülnek. Ez a soproni — hazánkban a maga nemében páratlan — középkori belváros hangulatában, szépségében nem lesz szegényebb, ha a már szanált területen eltűnt régi, sötét utcakép helyébe az ott lakók érdekének is megfelelő egészséges környezet és egy a történelmi hangulatot tükröző képzőművészeti alkotás lép, amely nem rontaná, sőt emelné a városképet és közelebb hozná a ma emberéhez nemcsak az ódon házakat, hanem a múltnak városunkra jellemző emlékeit is.

Az emlékmű anyagát, méreteit, művészi kivitelét tekintve, bizonyára a mecénás bőkezűségétől is függő alkotás. Elhelyezése a tér közepén képzelhető el talán abban az esetben is, ha egyszerűbb kivitelben készül. Minden esetben gondolni kell az emléktábla helyes megfogalmazására és a kész táblának az emlékművön való megfelelő elhelyezésére.²

² Képzőművészeti alkotásnak ezen a téren való elhelyezése nem új gondolat. Házi Jenő javasolta már az első soproni városbíró, István bíró bronzba öntendő szobrának ezen a helyen való elhelyezését. Vö. Házi Jenő; István, az első soproni városbíró (1277). SSz. 1973, 70.

Építészeti feladatot jelenl magának a térnek a rendezése. Mindenekelőtt szükséges a térnek a megfelelő lezárása a szomszédos házakkal, falaik helyreállítása, tatarozása. Biztosítani kellene itt továbbra is a házfalak mentén az átjárás lehetőségét, aminek egyébként a régi, megmaradt kövezett járdán jelenleg sincs akadálya. Gondolni lehet itt az átjárónak fedett, folyosószerű, arkádszerű kiképzésére. Szükséges továbbá az egész környezet rendezése, az üres telken — talán legcélszerűbben — pihenőpark létesítése, a régi építési vonalon haladó elhatárolással.

Meg kell említeni, hogy nyugdíjas klubunk a tér kérdésével 1971. évi szeptember 7-i rendezvényén is foglalkozott. A szanált területre akkor moziépület volt tervezve. Figyelemmel a lakosság véleményére is a klubtagok a beépítési tervekkel akkor sem értettek egyet.

3. Az állomás előtti volt TŰZÉP-telep beépítésre vár

Egészségügyi okokra, a kórház tudóosztályától nyert információra, a belváros zsúfoltságára hivatkozva, zöld terület, pihenő-tér, gyermekjátszóter létesítésének gondolata merült fel akkor, hangsúlyozva egyúttal a kedvező rálátást is a környező utcákra, épületekre, amit a szanált terület tett lehetővé. Ezeket a hasonló felfogású, régebbi észrevételeket most már kiegészítve az előzőkben részletesen ismertetett újabb elgondolásokkal és javaslatokkal, úgy gondoljuk, hogy a szanált térnek kialakítására egy kiírandó újabb tervpályázat adhatja meg a közérdeknek is legjobban megfelelő választ.

II. Az állomás előtti tér és környékének rendezése

A rendezési terv a GYSEV-állomás és a Csengery utca, illetve az Arany János utca és a Köztársaság út által határolt térségre vonatkozik. A terv ismertetésére az Építőipari Tudományos Egyesület soproni csoportja által 1979. május 23-án rendezett anketon került sor. A rendezés előzményeihez tartozik, hogy az új központi GYSEV-

-személypályaudvar létesítése, ezzel egyidejűleg az új állomásépület előtt levő tér kialakítása szükségessé tette a Bartók Béla útig terjedő terület igénybevételét és az itt álló épületek lebontását.

Nagyobb foghíj áll még fenn háborús károk folytán a Mátyás király utca és az Állomás utca végén a két utca találkozásánál rombadólt házak helyén és üressé vált a most már kitelepített Tüzép Vállalat területe is. A terv szerint megmaradnak a Bartók Béla úton és a Mátyás király utcában álló többszintes épületek, amelyeknek nagyrésze már a háborút követő szanálások után létesült. A többi, 56 lakást tartalmazó, földszintes, illetve részben emeletes épületet azonban lebontják. Ezek között is vannak olyanok, főleg a Csengery utcában, amelyek már a háborúban rommá váltak helyén épültek újjá.

A terv szerint a rendezendő területen — valószínűleg alagútszalus rendszerrel — négy szintes lakóházak létesülnek, ezenkívül az állomás előtti téren néhány 6—7 emeletes ház, ezekbe üzletet is elhelyeznének. Az egész, mintegy 4 ha nagyságú területen 450 lakásban kb. 330 hektáronkénti lakósűrűség mellett mintegy 1300 lakó elhelyezésével lehet számolni, ami természetesen lényegesen több a háború előtti 93 lakáshoz és mintegy 400 főnyi lakólétszámmal képest. A rendezési tervvel kapcsolatban a gazdaságosság és a városi közlekedés fejlesztése szempontjából tehető észrevétel.

A gazdaságosság mellett szól, hogy a legközeljebbi takarékossgal járjunk el az áttervezésnél. Ebből a szempontból vizsgálva a beépítési tervet, gondolkodóba ejt a túlzott szanálás, az 56 lakásnak a lebontása, amikor ezt bizonyára a lakók sem kívánják. Matematikai képlettel talán igazolható a bontás és az építés gazdaságossága, miután 56 lakás helyén 450 új lakás létesül. Amikor azonban komfortos, ezek között gyakran alig 10—30 évvel ezelőtt, a háború után újjáépített lakások feláldozásáról van szó, akkor véleményünk szerint a lakások lebontása — árukat számítva — lényegében legalább 30 millió forint értékű kárt jelent. Ezenfelül a lakások árát meg is kell téríteni.

Az utcakép valóban kifogásolható éppen a Csengery utcában, ahol az előkertes házak között mért kb. 30 m útszélesség a földszintes és emeletes házak helyett a széles útvonal monumentális hatása érdekében többszintes épületeket kívánt volna.

A többszintes épületekre azonban sajnos a háború utáni újjáépítéskor sem került sor. Mivel ezek után az újabb szanálás nem javasolható, mert gazdaságtalan, az utcakép, az arányok javítását lehetne szorgalmazni, főleg a földszintes házaknál párkány-magasságuk emelésével, ennek érdekében az emeletráépítésnek bizonyos kedvezményekkel (pl. kamatmentes kölcsönrel) való elősegítésével.

A városkép kedvezőbb kialakítása szempontjából is az állomás előtti tér foghíjainak a beépítése valóban indokolt. Részleges beépítés már eddig is történt, ami folytatható, mindenekelőtt az üressé vált Tüzéptelegen. Meghagyandók azonban az említett gazdaságossági okokból a Csengery utcai házak, valamint — legalább is egyelőre — a Köztársaság úti, illetve az Állomás utcai házak is.

Az utóbbi két utca sorsát, mivel ez szorosan kapcsolódik a városi közlekedés fejlesztéséhez, ebből a szempontból is kell vizsgálni. Tudjuk azt, hogy a most készülő általános rendezési terv fog választ adni a Köztársaság úti közúti felüljáró kérdésében. Az alternatív megoldások szerint változó felüljárói területigények végleges eldöntésétől függően lehet majd a területigény által érintett házak bontását elrendelni.

A rendezési terv készítésénél tehát a gazdaságossági szempontok mellett a városi közlekedés fejlesztését sem lehet figyelmen kívül hagyni, nem egyoldalú, hanem komplex rendezési tervre van szükség.

Lakások bontása Sopronban elsősorban az északi, északkeleti városrészben lenne szükséges és indokolt, ahol a lakosság tekintélyes része még jelenleg is régi, elavult lakóházakban él, komfort nélküli, egészségtelen, egytraktusos, ablakaival nagyrészt a gyér benapozású udvarra néző lakásokban. Itt a lakók is valószínűleg szívesen vennék, ha komfortos lakásokba kerülhetnének. Az épületek megtartása vagy lebontása azonban az északi városrészben még szintén a jövő feladata. Mindenekelőtt a vonatkozó részletes rendezési tervek sürgős elkészítésére lenne szükség. Az északi város-

4—5. Komfortos lakóházak az Állomás, ill. a Csengery utcában.
Szanalásuk kerülendő

rész rekonstrukciója egyébként nem új feladat. A Magyar Urbanisztikai Társaság északnyugat-dunántúli regionális csoportja a múlt év november havában Sopronban tartott ülésén is tárgyalta ezt a kérdést és sürgette a vonatkozó terveknek az elkészítését.

Az állomás előtti tér rendezésével kapcsolatban az előzőkben említett indokok alapján javasoltuk az értékes, komfortos lakások bontásának a mellőzését, ami bizonyára a lakók érdeke és kívánsága is. Úgy gondoljuk, hogy észrevételeink a helyesen értelmezett közérdek szempontjából is helytállóak. Így az állomás előtti tér rendezésére csak a terv elgondolásainak a felülvizsgálata és módosítása után kerülhetne sor.

III. További időszervi feladatok.

1. Orsolya tér.

Sokat foglalkoztatja a város közvéleményét az Orsolya téri 4. számú épület, melyet a háborúban rommá vált Lunkányi-féle ház helyén építettek. Az új épület a laikus számára is olyan, mintha a tervezésnél az egyébként díjnyertes tervezőt a mindenáron újszerűséget kereső divatosság vezette volna. Ugyanis a beépítés zsúfoltságának a lazítására gondolt. A vasbeton pillérekre állított épület, kirívóan modern homlokzata és az épület mögött kialakított, zsákutcászerű kis „díszudvar” azonban a régi zárt műemlék-környezetben diszharmoniót kelt.

Az illetékesek körében felmerült a hibáknak a lehetőség szerinti kijavítása. Ebből a célból a múlt évben — az Orsolya tér rehabilitációja címen — ötletpályázatot írtak ki, melynek eredményeként most már várható, hogy a célnak legjobban megfelelő tervek alapján a téren a városképet megjavító munkára belátható időn belül sor kerül. Így remélhető, hogy, ha a városképben mutatkozó ellentéteknek a teljes megszüntetése most már nem is lehetséges, legalább a mérséklésük sikerül (vö. SSz. 1980, 334—343).³

2. Sportlétesítmények.

Megszűnt jégpályák.

1945-ben szűnt meg, háborús rombolás folytán, az Ady Endre út elején az a korcsolyapálya, amelynek létesítése (1889) a Soproni Korcsolyázó Egylet nevéhez fűződőtt. Az egyesület, amely 1872-ben alakult, ebben a sportágban országos viszonylatban a legrégebb egyesületek közé tartozott. A pálya a téli idény után a teniszezők számára biztosította a sportolás lehetőségét.⁴

Az idén zárta be kapuit a város másik nagymúltú jégpályája is az Ifjúság téren, amelyet a Soproni Torna Egylet fennállásának 25 éves évfordulója alkalmával, 1891-ben nyitott meg. Újságközlemény szerint a pályát azért szüntették meg, mert az olvadó jég veszélyeztette a tornacsarnok régi épületének a biztonságát. A két pályán kívül a közönség számára régebben rendszerint még egy harmadik természetes jégpálya is állt rendelkezésre.

Amikor városunkban jelenleg a jégpályákat a közönség teljesen nélkülözi, a környező államok kisebb városaiban a téli sport kedvelői ma már műjégpályán korcsolyázhatnak, szinte függetlenül az időjárás szeszélyeitől, úgy a nappali, mint az esti órákban, ami a korlátozott szabadidő szempontjából is előnyös. Szlovákiában a pozsonyi 3 műjégpályán kívül kis városokban is van műjégpálya, mint például a 12 ezer lakosú Nagytapolcsányban, a 7500 lakosú Szakolcán, ugyanígy Ausztriában a 10 ezer

³ Vissza kellene állítani a műemlékvédelem nevében a térnek a régi *Sóplac* nevét, amint arra Mollay Károly „Helyrajzi neveink védelme” című cikkében utal (SSz. 1967, 339).

⁴ Vö. Schneider Lipót: A Soproni Korcsolyázó Egylet (1872—1951). SSz. 1978, 11—22, 129—143.

lakosú Kismartonban. Nyomatékosan hangsúlyozva a korcsolyázásnak szabadtéri tömegsport jellegét, ahol általában kevés néző mellett a sportolók sokasága számára éppen télen a szabadban való egészséges mozgásra van lehetőség, nagyon sajnálatos, hogy Sopronban ennek a sportágnak a teljes visszaesését kell tapasztalnunk. Nagyon időszerű lenne ezen a téren a következő öt éves tervben valamit tenni. Sürgős tervezési feladat a jövő műjégpálya számára a szükséges terület biztosítása. Helyét a

6. Az állomás előtti téren 56 komfortos lakás (részben a Köztársaság, ill. a Csengery utcára néznek) a terv szerint lebontandó lenne, amit kerülni kell

Felsőbüki Nagy Pál utca és a GYSEV pu. között rendezésre váró területen lehetne kijelölni.

Közfürdők.

A háborús események folytán megszűnt az 1845-ben létesült Nagyszoda, az 1942-ben épült Rákóczi intézeti fedett uszoda és az 1934-ben megnyílt, a Halászkunyhótól délre eső Fertődi Strandfürdő. A város egykori, 1851-ben épült gőzfürdője már a 20-as

években szüntette be üzemét. Különösen nagy a visszaesés a belterületi, idényjellegű fürdőknél, a Nagyszoda megszűnésével a fürdők 1000 főre számított vízfelülete 690 m²-ről 53 m²-re csökkent!

1962-ben a Magyar Hidrológiai Társaság soproni csoportja fürdőügyi munkabizottságot alakított azzal a céllal, hogy társadalmi úton nyújtson segítséget a közfürdők újjáépítési, fejlesztési feladatainak megoldásához. A munkabizottság tevékenysége az 1963—72 közti években volt mozgalmas, amint ezt előadások, hozzászólások egyes tanulmánytervekhez, bel- és külföldi tanulmányutak beszámolóí és az illetékes helyekre előterjesztett javaslatok mutatják. Említést érdemel az a szélesebb körű ankét, amelyet a közfürdők korszerű fejlesztési feladatainak tárgyalása és megvitatása céljából az Építőipari Tudományos Egyesülettel közösen 1969. február 26-án rendeztünk.

A város belterületén megfelelő folyó- vagy forrásvízzel számolni nem lehetett, a 26/1966. Eü. M.-OVH számú újabb utasítás pedig a medencés közfürdők vízellátására csak ivóvíz jellegű víz felhasználását engedélyezte. Ez a megszorítás a fürdőknél a vízvezetéki hálózat vízének a felhasználását kívánta, egyúttal a vízzel való takarékoskosságot szolgáló vízforgató-szűrő berendezések alkalmazását is. Ennek megfelelően a szükséges korszerűsítés a Lövérfürdőnél 1975-ben történt meg, a Sportuszodánál azonban erre nem került sor. Ezért 1978-ban a víz szennyezettsége miatt a Kőjál rendelkezésére — 110 évi fennállása után — ez az uszoda is bezárta kapuit.

Az előzőekben vázolt társadalmi munkának is tudható be, hogy a város IV. ötéves fejlesztési tervében a kommunális ellátás keretében a közfürdők is helyet kaptak, összesen 58,5 millió forint előirányzati összeggel. A fejlesztési munkák között szerepel a fedett uszoda beruházásának a megkezdése is.

Itt említjük meg, hogy a fertői vízitelep fejlesztését a nyugat-dunántúli üdülőtérület regionális rendezési terve alapján az állami támogatás is lényegesen elősegítette, Balf gyógyfürdő újjáépítését pedig az Egészségügyi Minisztérium vállalta magára, így a városra főleg a belterületi fürdők és a Tómalom fejlesztése hárult. Miután a fürdők összeségére vonatkozó komplex tanulmányterv nem készült, csak a fedett uszoda és a Nagytómalom tanulmányterveit mutatták be 1971-ben.

Hozzászólásunkban rámutattunk arra, hogy a Nagytómalomnak, mint vízparti üdülő- és fürdőtelepnek a fejlesztését tárgyaló tanulmányterv az egyes létesítményeknek a méretezésénél a reális szempontokat nem vette figyelembe, így erősen túlzott a 85 millió forint összeggel számoló költségbecslés is. A sürgős munkák, mint a vízutánpótlás biztosítása, a strandterületnek a tó nyugati oldalán való bővítése és új öltözőépület létesítése bizonyára sokkal kisebb költséggel valósíthatók meg a tervezői előirányzathoz képest. Mindezek a korszerűsítési feladatok azonban még mindig megoldás előtt állnak. Jelenleg kotrási munkálatok és a víz kifogásolható minőségével, az alga- és hinárképződéssel kapcsolatban biológiai vizsgálatok vannak folyamatban a Víz- és Csatornamű Vállalat megbízása alapján.

A fedett uszoda tanulmánytervének készítése előtt, 1970-ben tartott helykijelölő értekezlet a telepítés kérdésével foglalkozott. A következő évben a tanulmánytervek a Győri Tervező Vállalat társadalmi munkájaként 8 változatban készültek el. Hozzászólásunkban mindkét alkalommal rámutattunk a központos elhelyezés, a gyalog is könnyen való megközelítés fontosságára, hangsúlyozva továbbá a méretezés gazdaságossági követelményeit. 33 1/3 m hosszú és 16 2/3 vagy 15 m széles, többcélú medencét javasoltunk, amely megfelel az úszósport 3 ága, vagyis az úzás, vízilabda és műugrás számára és használhatja a fürdőző közönség is. Javasoltuk külön tanmedence létesítését is. Sajnálattal kellett tudomásul vennünk, hogy a tanulmánytervek bemutatása utáni döntés javaslatainkat alig vette figyelembe, bár azokat a gazdaságosság és sportosság követelményeinek megfelelően alaposan indokolva állítottuk össze. A beruházási programnak ismertetése (1972) után a tervezők a Lövér fürdő mellett nem központos telepítésű és 33 1/3×21 m-es maximális méretű medence és külön lelató kiviteli terveinek elkészítésére kaptak megbízást. A fedett uszoda ennek megfelelően 1977-ben elkészült.

A most már üzemben levő létesítménnyel kapcsolatban szerzett tapasztalatok alapján a következő megjegyzések tehetők.

A telepítést illetően úgy gondoljuk, hogy nagyon vitatható az az állítólagos előny, ami a fürdőkombinátszerű elhelyezésből származik. Elég magas a jelenlegi 42 főnyi személyzeti létszám, ami automatizált üzemben a legkisebb mértékre csökkenthető. Ami pedig a létesítménynek tájképjavító szerepét illeti, az bizonyára csak mellékes szempont lehet a létesítmény főrendeltetése mellett. A nem központos elhelyezésnek

7. A Május 1. téren lebontott vízmedence és szökőkút

nagy hátránya viszont, hogy lényegesen csökken a fürdő látogatottsága. Ugyanakkor a járművel, autóbusszal való közlekedés idővesztéssel is járó felesleges kiadást és az autóbuszüzemben túlterhelést okoz.

A létesítmény méretezését illetően a medencetérnek — úgy az alapterületben, mint a magasságban mutakozó — túlzott méretei 17 365 lm^3 nagyságú, hatalmas csarnokot eredményeztek. Csökkentett méretek mellett — javaslatunk szerint a sportszerűség előírásait is betartva — a légtérfogatot kb. 8000 lm^3 -re lehetett volna csökkenteni. A túlzott méretek nemcsak az építés, hanem az üzemeltetés költségeit is lényegesen növelik. A hatalmas csarnok fűtése rendkívül nagy mennyiségű olaj felhasználását kívánja. A sátortető fenntartásához szükséges ventilátorok az áramfogyasztást növelik nagy mértékben. Az üzemeltetés költsége az első évek tapasztalatai szerint 12 millió forint körül mozog, ami azt jelenti, hogy 2 millió forint bevétel mellett a ráfizetés évenként kereken 10 millió forintot tesz ki. A kiadás többletet egyelőre az Országos Vízügyi Hivatal fedezi, 1981-től kezdve azonban a Városi Tanácsnak kell a hiány fedezetéről gondoskodnia.

A fedett uszodánál mutakozó túlzottan nagy építési és üzemeltetési költségek a további pénzügyi előirányzást is kétesse teszik, ami pedig a közfürdők korszerű fejlesztéséhez, az évtizedes lemaradások felszámolásához nagyon szükséges lenne.

A strandfürdők részére az általános rendezési programterv szerint az északnyugati, délnyugati városrészekben és a Lövésekben kell területeket biztosítani, ami a lemaradások várva-várt felszámolásának még mindig csak a kezdetét jelenti.⁵

3. Kisebb városképi jelentőségű feladatok.

Nyilvános órák.

A város hasznos díszei lennének a nyilvános órák, ha lennének. A toronyórákon kívül a városban régebben 10 ilyen óra jelezte a pontos időt. A Kossuth Lajos utca

8. Egykori szökőkút az Erzsébet-kertben

elején egy négyes óra ma is a helyén van, de nem jár. A Széchenyi téri hármas órát a kőlabazatos oszlopról leszerelték. Hiányoznak az órák a Lenin körúton az Ötvös utca elején, az Ikvahídnál, nem jár a Kis Várkerületet lezáró emeletes épület tűzfalán elhelyezett óra sem. A mai várostorony toronyórája 1681. november 14-én éjjel után 1 órakor ütött először és az időnként szükséges javítások után még ma is üt. Legutóbb Hódosi József soproni órásmester javította meg társadalmi munkában.⁶

⁵ A közfürdőkre vö. Schneider Lípót: A soproni úszósport története. SSz. 1959. 175–182; Sopron fürdőviszonyai. SSz. 1966. 56–61; Zádor Alfréd: A Fertő-táj múltja és jövője. SSz. 1975. 321–337.

⁶ 1681. nov. 14-én csak az 1676-ban leégett, majd újjáépített várostorony toronyórája ütött először. Sopronban már igen korán megjelenik a XIV. században Nyugat-Európában kifejlesztett toronyóra: 1410-ben egy fémrudacska (czáin) eltörése miatt már javítani kell az Előkapu (várostorony) óráját (SoprOkl. II/2. 301.) ! Mollay Károly szives közlése.

Kifogástalanul működik a GYSEV-állomáson elhelyezett 16 óra, köztük az állomás-épület bejárata felett elhelyezett toronyóra is. Ezeknek a vezérlése kábelvezetékes hálózat közvetítésével az igazgatósági épület vezérlő órájáról történik.

Bizonyára ismét üzembe lehetne helyezni a felsorolt városi órákat is. Üzemeltetésük a Postaigazgatóság épületében elhelyezett vezérlő órától történt. Nagyon kívánatos lenne, ha ezeknek az óráknak a rehabilitációja is a közeljövő megoldandó feladatai között szerepelne.

Szökőkutak.

Két régebbi szökőkútról tudunk Sopronban. Az egyik az Erzsébet kertben volt: 1952-ben az Ady Endre Kultúrház építéskor távolították el. A szökőkút eredete arra

9. Nem működő szökőkút a múzeum parkjában

az időre vezethető vissza, amikor a város 1763-ban megvásárolta a Neu-hof nevű mairt, amelynek helyén a mai Erzsébet-kert létesült. Az Ady Endre Kultúrház helyén állott az a sörgyár, melynek részére épített földalatti vízvezeték táplálta a közelében létesített szökőkutat is.

A másik szökőkutat és vízmedencét a Május 1. téren a Városszépítő Egyesület készíttette a térnek a Köztársaság út és Múzeum utca közé eső szakaszán az 1889—1893 közti években, amikor a Rákpatak beboltozása és a terület feltöltése után a parkosítási munkák készültek. A vízmedencét a híres bécsi Pittl és Brausewetter cég építette. A szökőkút táplálása már az akkor létesült városi vízvezetékéből történt. A megromlott szökőkutat és medencét, mivel helyreállítását nem látták célszerűnek, két évvel ezelőtt lebontották.

A Kisalföld 1973. évi szeptember 16-i számában olvashatjuk, hogy a Városi Tanács üdülőhelyi szakbizottsága is szorgalmazta ülésein az egykor oly szép soproni szökőkutak helyreállítását. Ere sajnos még nem került sor.

Autóbusz váróhelyiség.

Szükség lenne a helyközi autóbuszjáratok Széchenyi téri megállóhelyénél a gyalogos forgalom zsúfoltságának a csökkentése és a várakozóknak az érdekében váróhelyiség létesítése. Szóba kerülhetne a megállóhelynek a Petőfi térre való áthelyezése is, ha ott az adottságok a váróhelyiség létesítésére is kedvezőbbek lennének. Az időjárás

10. Leszerelve az óra a Széchenyi téren

ellen védelmet nyújtó további váróhelyiségek létesítését a közönség szívesen látná a forgalmasabb városi megállóhelyeknél is.

Földalatti WC.

A Mátyás király utcában időnként gyalogos tömegforgalom bonyolódik le, melynek zömét részben az állomásról érkező utascsoportok képezik, részben az utcát keresztező Május 1. téri dísztéren rendezett ünnepek, tömegfelvonulások résztvevői. A közeli lakóépületek lakói részéről felmerült panaszok miatt nagyon szükséges lenne

az utcának ezen a szakaszán földalatti WC létesítése. Elhelyezésére a Kis János utcai parkolóhelynek a Mátyás király utca felé eső végén kerülhetne sor.

Az előzőekben a városképet is formáló különböző feladatokra mutattunk rá. A Városi Tanács 1980. évi költségvetési és fejlesztési tervének összeállításánál a megszigorított gazdasági feltételekkel kellett számolni, ezért feltehető, hogy a pénzügyi lehetőségek mérséklése az előzőekben vázolt feladatok megvalósítása számára a jövőben sem

11. Nem jár az óra a Lenin körút 2. sz. házon

lesz kedvező. A terv szerint a tanács 1980-ban összesen 571 millió forinttal gazdálkodhatott, ebből a fenntartási kiadásokra 342, a fejlesztési kiadásokra 229 millió forint jutott. Utóbbiak a következőképp alakultak: Célcsoportos lakásberuházások és kapcsolódó létesítmények: 169 m Ft; egyéb fejlesztések 51 m Ft; maradvány 9 m Ft. Összesen 470 lakás átadása volt előirányozva, ebből 290 állami lakás (100 db tanácsi értékesítésű, 190 db tanácsi bérlakás) és 180 OTP-lakás. A célcsoportos lakásberuházásokra eső tetejes összeg az összes fejlesztési kiadásoknak mintegy 74⁹/₁₀-a.

Amennyiben ezek a költségek a következő öt éves tervben lényegesen csökkennének, kívánatos lenne a megtakarítás átcsoportosításával az egyéb fejlesztések előirány-

zati összegét növelni azoknak a sürgős feladatoknak a megvalósítása érdekében, amelyeknél eddig az esetleges tervezésen túl komoly haladást elérni nem lehetett.

Sopronban 4600 a magántulajdonban levő személygépkocsi száma (tehát ma már minden 12. soproni lakos autóval rendelkezik), az 1 milliárd forintot jóval meghaladja — a járást is beleértve — a soproni OTP-betétállomány, egyre nagyobb az érdeklődés a nem csekély áru külföldi utazások iránt, ami mind a lakosság növekvő életszínvonalát jelzi. Ilyen körülmények között mindinkább indokoltnak látszik a jövőben már csökkentett állami lakásépítéseknek a gondját és terhét is fokozatosan a lakosságra hárítani (gondolunk pl. társasházak építésére), ami lehetővé tenné a célcsoportos lakásépítések által eddig lekötött anyagi erőforrások további átcsoportosítását a lakosság egyéb jogos igényeinek a kielégítése érdekében.

A lakásberuházásoknál elérhető megtakarításokon kívül a vállalatok, szövetkezetek, közületek, egyesületek közreműködésével, jól megszervezett társadalmi összefogással lehetne még további anyagi erőforrásokat mozgósítani. Hangsúlyoznunk kell, hogy az egyéb fejlesztések területén haladásra mindenképpen szükség van, mert csak így valósulhatnak meg fokozatosan azok az ismételt napirenden levő feladatok is, amelyek eddig az általános rendezési tervekben, különböző tanulmánytervekben szerepeltek, esetleg eljutottak a részletes tervezésig is, a tervek azonban sajnos csak tervek maradtak.

A fejlesztési feladatok alakulását vizsgálva figyelmet érdemel a külső támogatás. A kívülről jövő segítség már eddig is valóban szép és a város szempontjából is hasznos eredményeket mutat fel. Szállodák, üdülők, szanatóriumok létesítése tanúsítja ezt a fejlődési folyamatot. A fejlődés újabb szakasza Sopronnak jelenlegi hivatását, rangját országos viszonylatban is meghatározta: a város kiemelt gyógy- és üdülöhely. idegenforgalmi tekintetben is kiemelt település és a főváros után az országnak műemlékekben leggazdagabb városa. Ugyanakkor azonban a tanácsi fejlesztési terveknek lemaradásokat tapasztalunk, amelyeknek a mielőbbi felszámolása a harmónikus fejlődés érdekében nagyon kívánatos, nemcsak a város haladó hagyományaira, hanem a lakosság jogos igényeire való tekintettel is.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Fogarassy László:

Iratok az osztrák—magyar határkérdés történetéhez III.¹

A velencei egyezmény

1. Amikor az első világháború után a magyar béke delegáció eljutott Párizsba, már ismerte a békeszerződés-tervezetnek a békekonferencia által egyoldalúan meghozott ún. ideiglenes szövegét. Tekintettel arra, hogy még az antant első számú ellensége, Németország is népszavazást eszközölt ki Nyugat- és Keletporoszországban, Felső-Sziléziában, Schleswigben és a Saar vidékén, a magyar béke delegáció ugyancsak arra törekedett, hogy az elcsatolásra ítélt területeken, vagy azoknak legalább egy részén ugyancsak népszavazás legyen. Ilyen lehetőségre azért is számított, mert az osztrák békeszerződés is engedélyezett népszavazást a klagenfurti medencében, arról nem is szólva, hogy a békekonferencia túltette magát a ne plus ultra petitum elvén és Nyugat-

¹ Vö. SSz. 1976, 350—353; 1977, 81—87.

Magyarország jelentős részét népszavazás nélkül ítélte Ausztriának. A magyar béke-delegáció azonban nem ért el mást, mint a végleges, lényegében változatlan békefeltételekhez csatolt Millerand-féle kísérőlevél kétes értékű ígéreteit. Az 1920. május 6-án kelt, Millerand-féle jegyzék szerint fennállt a lehetősége annak, hogy a helyszínen megejtett vizsgálat alapján a békeszerződésben megállapított határok módosíthatóak, mihelyt a határmegállapító bizottságok megkezdik működésüket.

Egyetlen eset volt rá, hogy egy határmegállapító bizottság (a magyar—jugoszláv) a Millerand-féle kísérőlevél szellemében olyan javaslatot terjesztett a Nemzetek Szövetségéhez, hogy a Murától északra fekvő területen (Vend-vidék) fekvő 26 községet, összesen 17 000 lakossal csatoljanak vissza Magyarországhoz. Ez 213 négyzetkilométert jelentett volna, tehát kevesebbet, mint a soproni népszavazási terület (257 négyzetkilométer). A szerb-horvát-szlovén kormány azonban nem volt hajlandó magát alávetni a Nemzetek Szövetsége Tanácsa döntésének.² Valamennyi érdekelt állam, beleértve Ausztriát is, nyugodtan hivatkozhatott arra, hogy ők a kísérőlevelet alá nem írták, tehát őket nem kötelezi. Ausztria tehát jogosan tarthatott igényt a neki ítélt Német-Nyugatmagyarország (Burgenland) átadására, amire Magyarország a trianoni békeszerződésben kötelezettséget vállalt. A magyar diplomácia nem a Millerand-féle kísérőlevélre való hivatkozással, hanem a nyugat-magyarországi felkelők érdeméből érte el, hogy Velencében az egyenrangú fél pozíciójában tárgyalhatott. Mint az irodalomból ismeretes, Schober kancellár és Dinghoffer miniszter is úgy nyilatkozott, hogy az osztrák kormány a felkelők miatt volt kénytelen Velencébe menni és nem azért, mert a magyarok diplomáciai manőverekkel készítették volna erre. Az viszont tény, hogy a velencei tárgyalások a Millerand-féle kísérőlevél szellemében fogantak. A velencei egyezmény autentikus francia szövegéhez, valamint hiteles angol és német fordításához könnyű hozzájutni, magyarul nyomtatásban csak a Soós Katalin által közzétett tartalma hozzáférhető.³ A magyar törvénytárba ugyanis nem iktatták be, az osztrák törvények közé viszont igen.

E sorok írója néhai dr. Traeger Ernő (1887—1971) ösztönzésére kezdett foglalkozni a velencei egyezmény történetével. Kutatásaim folyamán a velencei egyezmény magyar fordításának két változatát találtam meg, az egyik a magyar Honvédelmi Minisztériumban készült,⁴ a másik pedig a Külügyminisztériumban.⁵ Mind a két fordításon meglátszik a sietség, az első változatban egy mondat teljesen érthetetlen és zavaros, a másikkól pedig másfél mondat hiányzik. Nyelvtanilag nem mindenütt hibátlanok, helyenként stilisztikailag kifogásolhatók, itt-ott tükörfordítás benyomását keltik. A velencei egyezmény új fordítását a két eredeti fordítás egybevetése és a francia szöveg figyelembevétele alapján közlöm.

2. *A nyugat-magyarországi kérdés rendezésére vonatkozó jegyzőkönyv és kiegészítő cikk, aláírva Velencében 1921. október 13-án.*

DELLA TORRETTA márké öxcellenciája, olasz külügyminiszter közvetítési ajánlata folytán, amelyet a Nagykövetség Tanácsa Párizsban jóváhagyott és Ausztria, valamint Magyarország kormánya elfogadott, e két kormány tejlhatalmú megbízottjai 1921. évi október hó 11-én és 12-én Velencében összejöttek, hogy közös megegyezéssel

2 Vassel Károly: A déli végek elhatárolása a trianoni szerződés szerint a magyar—jugoszláv határrendező bizottság által. Szeged, 1922, 19.

3 A francia eredeti: Recueil des Traités et des Engagements internationaux enregistrés par le Secrétariat de la Société des Nations 1922, 9. k. 204. laptól; angolul: Sarah Wambaugh: Plebiscites since the world war. Washington, 1933, II, 261—265; németül: Eduard Hochenbichler: Republik im Schatten der Monarchie. Wien—Frankfurt—Zürich, 1971, 22—26. Magyar nyelvű tartalma Soós Katalin: Burgenland az európai politikában 1918—1921. Bp., 1971, 161—163.

4 Hadtörténelmi Intézet Levéltára (Bp.): Vezérkari főnökség iratai, 47. doboz.

5 Magyar Országos Levéltár K 26—1387/H. Aktaszám: M. Kir. Külügyminisztérium 6461/Pol., 1921. nov. 2. Gróf Bethlen Istvánnak címzett kísérőlevelében Kánya Kálmán a velencei jegyzőkönyv magyar fordításának két példányban való megküldését jelzi, az aktacsomóban csak egy példány található.

szabályozzák a saint-germaini és trianoni békeszerződések által Ausztriának ítélt nyugat-magyarországi területek kérdését.

Ausztriát képviselte SCHÖBER JÁNOS úr, szövetségi kancellár és a szövetségi külügyminisztérium vezetője,

Magyarországot pedig gróf BETHLEN ISTVÁN magyar királyi miniszterelnök öccsellenciája és gróf BÁNYFY MIKLÓS magyar királyi külügyminiszter.

A fenti megbízottak DELLA TORETTA márki öccsellenciájának elnöklete alatt beható tárgyalás után megállapodtak abban, hogy a kérdéses terület Ausztriának való békés átadása végett a következő intézkedések szükségesek.

I.

A magyar királyi kormány által eszközözendő intézkedések Nyugat-Magyarország pacifikálása végett:

Az egész ország iakosságának kiáltvány útján tudomására adják, hogy Velencében méltányos egyezség jött létre, ennél fogva az összes magyarokat felszólítják, hogy tartásuk legfőbb hazafias kötelességüknek ezen megállapodás tiszteletben tartását, hogy ezzel a kormánynak megkönnyítsék az elfogadott feltételek végrehajtását.

E kiáltvány egyúttal egy felhívást fog tartalmazni a felkelőkhöz, hogy a fegyvert a legszigorúbb büntetések terhe alatt azonnal tegyék le, úgyszintén egy felszólítást a nem nyugat-magyarországi illetékeségű személyekhez, hogy azonnal hagyják el ezt a területet.

A sajtónak utasítás adandó, hogy változtassa meg hangját azon tájékoztatások alapján, amelyeket a Velencében megkötött egyezményre vonatkozólag kapni fog.

Ezek után a magyar kormány rendeletet fog kiadni, amelynek értelmében az összes hivatalnokok és tényleges vagy nyugállományú tisztek, akik a magyar kormány szolgálatában állnak, a legsúlyosabb törvényszabta következményeket viselik, ha a felhívásnak tíz napon belül nem tesznek eleget. Mindazok a személyek, akik a felhívásnak eleget fognak tenni, a felkelés folyamán elkövetett törvényellenes tetteikért amnesztiát kapnak. Közönséges bűncselekményekre az amnesztia nem terjed ki.⁶

A felkelésben résztvevő tanuló ifjúság⁷ részére rendelet adandó ki, amelynek értelmében tíz napon belül kötelesek tudománykarukon, illetve iskoláikban jelentkezni. Mindazok a diákok, akik e felhívásnak nem tesznek eleget, elveszítik félévüket.

Rendelet adandó ki, amely szerint mindazok a személyek, akik továbbra is támogatják a felkelőket, a magyar büntetőtörvénykönyvnek a tiltott toborzásra vonatkozó rendelkezései szerint lesznek megbüntetve.

A jelenlegi határzárt őrző csapatok⁸ részlegesen fölváltatnak.

A fentemlített intézkedések végrehajtásának határideje legalább három hét, de a szövetséges tábornokok,⁹ ha ezt lehetségesnek tartják, a határidőt megrövidíthetik.

A rend helyreállítására vonatkozó összes intézkedések a szövetséges tábornokokkal egyetértésben fognak végrehajtatni.

⁶ A Prónay-Ranzenberger pörben is hivatkoztak rá, hogy közönséges bűncselekményeket elkövetett felkelőket a szombatheiyi kir. ügyészséghez szállították be. (Lásd Fogarassy László: SSz. 1978, 23–40). A fehér terrorban (nem Nyugat-Magyarországon) kompromittált és felkelőknek ment különítményesek amnesztálása nem volt nemzetközi jogi probléma, ezt a magyar kormány annakidején in foro interno intézte el.

⁷ Eredetiben: *étudiants*. Ezen főiskolai hallgatók és felsőbb gimnáziumi osztályok vagy szakiskolák tanulói egyaránt érthetők. (Utóbbiak is akadtak a felkelők között.)

⁸ Eredetiben: *garnisons* 'helyőrségek', ez azonban magyarul állandó tartózkodási helyei bíró katonaságot jelent. Ezért fordítottuk 'csapat'-nak, amely nem jelent tartós szállással bíró alakulatot.

⁹ Itt és alább is a Sopronban székelő Szövetségek Közi Tábornoki Bizottság értendő.

A magyar kormány általánosságban késznek nyilatkozik a rendelkezésre álló eszközök határai közt a szövetséges hatalmak kívánságaihoz alkalmazkodni. A magyar kormány elvben elismeri, hogy mindazok az intézkedések, amelyeket a szövetséges kormányok a rend helyreállítása szempontjából szükségesnek tarthatnának, csak a szerződés¹⁰ végrehajtását célozzák, s ezért a magyar kormány ezeket nem tekinti elengedhetetlen cselekedeteknek. Az antant budapesti képviselői és a soproni tábornoki bizottság ügyelni fognak ezen határozmányoknak a leghatásosabb és leggyorsabb módon való alkalmazására, s hogy elsősorban a fenti határozmányok szelleme legyen irányadó.

II.

Önmagától értetődik, hogy amint a kérdéses terület a bandáktól felszabadul, Ausztria azt teljes nyugalmi és biztonsági állapotban fogja elfoglalni és birtokba venni.

Hogy mikor fejeződött be a területen a rend helyreállítása és ennek folytán Ausztria mikor kezdheti meg annak a megszállását, azt a soproni Szövetségek Tábornoki Bizottság fogja megállapítani.

A Szövetségek Tábornoki Bizottság, amely mellé egy-egy osztrák és magyar kiküldött nyer beosztást, fogja gyakorolni a közigazgatási hatalmat Sopronban.

Az olasz külügyminiszter intézkedni fog szövetséges csapatoknak Sopronba való kiküldése érdekében. Nyolc nappal azután, hogy a Szövetségek Tábornoki Bizottság megállapította, hogy az országban¹¹ teljes csend uralkodik, népszavazást fog tartani Sopron városában és környékén.

Azon módokat megállapítása, amelyek mellett a népszavazás a legegyszerűbb és leggyorsabb módon keresztülvihető, a tábornoki bizottság feladata lesz, a bizottság e célból már most megteszi a szükséges előkészületeket.

A népszavazást előbb Sopronban, utána pedig a környéken kell megejteni, de a népakarat megnyilvánulásának végleges irányadójaul a két népszavazás végleges eredménye szolgál.

A népszavazás alá bocsátott terület határai a következők: A határvonal kiindul a Fertő tó partjának azon pontjától, ahol Kroisbach (Fertőrákos) község északi határa eléri a tavat. Innen a népszavazási terület határvonala követi az említett község határát azon pontig, ahol Oedenburg (Sopron) községi határvonalával találkozik, itt ezen a vonalon halad tovább egészen addig a pontig, ahol a községi határ Agendorf (Ágfalva) község északi határvonalával találkozik. Ezt követi addig a pontig, hol az ágfalvi határ Oedenburg (Sopron) város északi határát újból eléri, ettől a ponttól kezdve a népszavazási terület határa Oedenburg (Sopron) város határát követi addig a pontig, amíg el nem éri Harkau (Harka) község déli határvonalát és követi utóbbit Kohlenhof (Kópháza) déli községi határának csomópontjáig, innen addig a pontig, ahol ez Zinkendorf (Nagycekn) nyugati községi határát eléri, amelyet addig a pontig követ, ahol eléri a trianoni vonalat; e ponttól kezdve követi a trianoni vonalat addig a pontig, ahol ez a Fertő tavát érinti.¹²

¹⁰ Eredetiben: *traité*. Tehát a saint-germaini és trianoni békeszerződés végrehajtásáról van szó.

¹¹ Eredetiben: *pays*, amely németül 'Land'-nak fordítható. Inkább 'terület'-nek kellene fordítani. A kissé pontatlan fogalmazás ellenére is világos, hogy Burgenland és nem Magyarország pacifikációjáról van szó, mert akkor a jegyzőkönyv fogalmazója az *état hongrois* kifejezést alkalmazta volna.

¹² A külügyminisztériumi fordításban a népszavazási terület határait leíró összetett mondatból az utolsó mondat kifejejtődött, a honvédelmi minisztériumi fordításban megvan. Harka község a külügyi fordításban hibásan *Harkas (Harkás)*, a honvédelmiben *Harkás* néven szerepel. A külügyminisztérium írógépkezelője *Fertőrákos* *Felsőrákos*-nak, Kohlenhofot pedig *Kohlenkopf*-nak hallotta és gépelte. Sem a diktáló fogalmazó, sem a soproni származású Kánya Kálmán rk. követ és meghatalmazott miniszter nem vette észre a botlást, illetve a francia eredetivel nem ért rá aprólékosan összehasonlítani. Tehát nyersfordításnak tekintendő.

Ausztria és Magyarország kötelezik magukat, hogy a népszavazás eredményét elismerik.¹³

Nyolc nappal a népszavazás eredményének kihirdetése után a terület a jogosultnak átadatik.

Magyarország elvileg elismeri mindazokat a károkat, amelyeket Nyugat-Magyarország késedelmes átadása folytán Ausztriának okozott.

E károk részletei, valamint a többi. Nyugat-Magyarországgal összefüggő és mostanáig függőben maradt többi pénzügyi kérdést is közös egyetértésben kell rendezni tizenöt nappal a szóbanforgó területek átadása után.

Ha újabb tizenöt napos határidő alatt ezen megegyezés nem jön létre, akkor e kéréseket egy választott bíróság¹⁴ ítélete alá kell bocsátani, amely a trianoni szerződés 239. szakaszában és a saint-germaini szerződés ennek megfelelő szakaszában foglalt rendelkezéseknek megfelelően alakítandó meg.

Azon célból, hogy a szövetségközi bizottság sürgősen végrehajthassa az Ausztria és Magyarország közötti határ megállapításának munkálatait, az olasz külügyminiszter meg fogja tenni a szükséges lépéseket a Nagykövetek Tanácsánál.

Ausztria kötelezi magát, hogy e bizottság határozatait a lehetőségekhez képest elfogadja. Amennyiben azonban Ausztria kénytelen volna e határozatok ellen fellebbezni, kijelenti, hogy a Nemzetek Szövetségének Tanácsa által javasolt megoldást elfogadni fogja.

A Magyarország által Ausztriának átengedett terület egyetlen lakosa sem szenvedhet üldöztetést vagy zaklatást azon politikai magatartásáért, amelyet a szóbanforgó terület tényleges átadását megelőzően tanúsított.

Emberségi szempontokból az osztrák kormány elvileg kötelezi magát, hogy az átengedett területeken sem tömegesen, sem politikai okokból nem fogja elbocsátani azokat a tisztviselőket, akik az átadás napján az átengedett területen tényleges szolgálatot teljesítenek. Jelen alkalmazásukban való meghagyásukat olyan vizsgálat eredményétől teszi függővé, amelyben minden egyes esetet külön fognak elbírálni.

Az osztrák kormány elvileg elismeri, hogy e tisztviselők nyugdíjai őt terhelik, az erre vonatkozó részleteket a két kormány külön megállapodásával fogják szabályozni.

A fentiekben megegyezve, Ausztria és Magyarország teljhatalmú megbízottjai kötelezik magukat, hogy a fenti határozmányok mind a két ország alkotmányos törvényeinek megfelelően érvényesüljenek.

TORRETTA s.k. SCHOBER s.k. BETHLEN s.k. BÁNYFFY s.k.

Kiegészítő cikk

Azon esetben, ha a népszavazás Sopron várost és környékét Magyarországnak ítéli, a magyar kormány kötelezi magát, hogy Ausztriának a határforgalomban biztosítja mind a személy-, mind pedig az áruforgalom lebonyolításához szükséges kedvezményeket.¹⁵

Ügyszintén Magyarország a péage-jog,¹⁶ vagy más, alkalmasnak talált elvi alapon megad minden olyan kedvezményt Ausztriának, amelyre a fent említett vasútvonalak használata szempontjából szüksége lehet.

¹³ Ez a mondat a külügyminisztériumi fordításból kimaradt, a honvédelmi minisztériumi fordításban megvan.

¹⁴ Eredetiben: *tribunal d'arbitrage*.

¹⁵ Eredetiben: *facilité* 'könnyítés'.

¹⁶ A péage-jog lényege itt az, hogy az Ebenfurttól és Bécsújhelyről Rendek-Rótfalva (Liebing-Rattersdorf) felé és vissza indított osztrák vasúti szerelvények a magyar területen levő vasúti pályatestet használhatják. E „korridorvonatok” mind a mai napig rendszeresen közlekednek.

Ennek a kérdésnek a részleteit a két kormány által létesítendő külön egyezmény fogja szabályozni.

TORRETTA s.k. SCHOBER s.k. BETHLEN s.k. BÁNFFY s.k.
Kelt Velencében 1921. október 13-án három eredeti példányban.
(Torretta, Schober, Bethlen és Bánffy pecsétje.)¹⁷

Berecz Dezső:

A soproni színészet vergődése a két világháború között

1. Sopron város néptanácsa 1919. márc. 19-én elhatározta, hogy a város színházát 1919. okt. 1-től kezdve négy évre Bodonyi Béla színigazgató konzorciumos társulatának adja. A játékidő évenként hat hónap. A határozat felsorolja a feltétlenül betöltendő szerepköröket, meghatározza a kölcsönös kötelezettségeket, megszabja a helyi árakat és kimondja, hogy a város színházának a villanyáramot havi 5000 kWó erejéig önköltségi áron szolgáltatja (4085/57 n. t.) A zavarosan szövegezett határozatból nem tűnik ki, hogy új társulat szervezéséről van-e szó vagy arról, hogy Bodonyi átveszi Balla Kálmán társulatát, amely ősz óta, a határozat keltekor is valóban mint konzorcium működött Sopronban. A Sopronvármegye (továbbiakban Svm.) 1919. szept. 2-i száma közli, hogy Bodonyi, aki ez időben a temesvári társulat tagja volt, megjelent Sopronban, azonban a Balla-féle társulattól senkit se talált s így új társulat szervezésébe fogott. Konzorciumról már nem esett szó. Az újonnan szervezett társulat okt. 3-án mutatkozott be, egyben e napon kezdődött a Sopronban nagyon népszerű, nagyon jó színadéku, de sok tekintetben balkezes Bodonyi Béla¹ hat szezonra terjedő színigazgatói tevékenysége. Becsülettel állta a hat hónapos játékidőt, sőt 1922/23-ban és 1923/24-ben elérte néhány nap híján a hét hónapot s csak az utolsó évben rövidült a szezon öt hónapra.

Legszerencésebb játékidéje az első volt. „Bodonyi valóban a semmiből teremtett társulatot, díszleteket, ruhátarat, általában megütötte a jó közepes színvonalat és voltak kiemelkedő események is”, — írja a Svm. (1920. IV. 1.). A második évben esett a színvonal, a társulat hiányos volt, az igazgató és felesége feltűnő keveset szerepelt a színpadon. A harmadik évet a sikertelenség, a kínos vergődés jellemezte. A negyedik évben emelkedett ugyan a produkciók színvonala, a közönség azonban megfogyatkozott, érdeklődése inkább a könnyű, zenés darabok felé irányult. A prózai darabok két előadásnál többet nem bírtak el. Az ötödik évben ismét esett a színvonal, ugyanígy a közönség érdeklődése is, amit az egyre félelmeesebb gazdasági válság, az általános elszegényedés, a hivatalos város anyagi helyzetének hanyatlása is befolyásolt. Bodonyi szokása szerint vendégszereplésekkel igyekezett javítani a helyzeten, de sokszor a bevétel még a vendégművészek költségét sem fedezte. Bodonyi azt is dívatba hozta, hogy évadja befejeztével a színházat átengedte a bécsújhelyi német társulatnak vagy a bécsi Volksopernek. Ezek a társulatok nagy felkészültséggel és az osztrák kor-

1 Bodonyi Béla (1884—1971) 1907-ben a Nádasy-társulat kedvelt tagja. 1945 után a Nemzeti Színház epizodista művésze. E körben filmezett haláláig. Felesége, Király Boriska jó drámai színésznő.

17 A Recueil des Traités 9. kötetében a velencei jegyzőkönyv 254. szám alatt az alábbi kommentárral van közzétéve: Ratifié par l'Autriche le 28 décembre 1921. Cet accord est déjà en vigueur en Hongrie comme en Autriche. D'après une communication faite par le Gouvernement de Hongrie au Gouvernement fédéral d'Autriche, l'accord n'a cependant pas été soumis à l'approbation de l'Assemblée nationale hongroise conformément aux dispositions de la constitution hongroise qui n'exige pas telle approbation.

mány anyagi támogatásával érkeztek, színvonalas előadásai iránt azonban fokozatosan csökkent az érdeklődés, hiszen a gazdasági bajok a németajkú lakosságot is sújtották, a magyarok pedig eleve nem rokonszenveztek ezekkel a vendégjátékokkal. Bodonyinak persze fontos volt, hogy a bevétel 40%-át kötötte ki magának.

Bodonyi utolsó szezonját 1924. okt. 24-én kezdte, de a siker elmaradt s nem egyszer fordult elő, hogy közönség hiányában az előadást nem tudták megtartani. Bodonyi Uferini bűvészt, az orosz balettet, a bécsi Deutsches Theatert, majd a Bürgertheatert hívta segítségül, végül szerzett egy mecénást, aki azonban a pénzéért operákban akart énekelni. Teljes bukás következett. A Sv. a soproni színház tragédiájáról cikkezik (IV. 22.): „A közönség pénztelen, kedvetlen, fáradt, legfeljebb a szórakoztató műsorok érdeklik.” A szezonban 18 drámát játszottak 20 előadásban, tehát közülük csak kettő került színre két alkalommal. A lap a szezon megrövidítését javasolja.

Bodonyi bukása valóban azt jelentette, hogy a hat hónapos magyar színházi szezonnak, amelyért a századfordulón annyi nemes harc folyt, annyi lelkesedés lobogott, véglegesen befellegzett. Világossá vált, hogy semmit, a színházat se lehet ott folytatni, ahol 1914-ben abbamaradt. A közhangulatot a veszített háború tragikus következményei, a politikai és gazdasági bizonytalanság, a megélhetés napi gondjai határozták meg s aki mégis szórakozni akart, az a színháznál olcsóbb, kényelmesebb, látványosabb moziban találta meg azt, amit keresett. Emellett a század eleje óta felnőtt egy új generáció, amely a színészet nemzeti jelentőségét, romantikus vonzóerejét kevésbé érezte. A színházi válság országos jellegű volt, a színpadokat egyre silányabb újdonságok árasztották el, a kormány anyagi támogatást nem adott. Sopronban a már említett kedvezményes áramszolgáltatáson kívül egyetlen kedvezmény az, hogy a város a színházépületért bért nem kíván, ellenben a vígalmi adót behajtja a színigazgatón.²

A kultuszminisztérium az 1925/26. évadra Sopront Győrrel, Pápával és Szombathellyel vonta egy kerületbe Somogyi Kálmán győri igazgató vezetése alatt, kinek társulatába a zátonyra futott Bodonyi-társulat is beleolvadt. A város havi 7000 kWó-ra emelte a kedvezményes áramot s rászánta magát arra is, hogy a társulat vígalmi adóját elengedi. Sőt Bodonyinak is adott 17 millió K segélyt s azt a hátralékos vígalmi adó kiegyenlítésére fordította. Vagyis nesze semmi, fogd meg jól (Sv. IX. 30.).

Somogyi két és fél hónapra kurtított szezonja sehogyse sikerült. Hamar német színészeket hívott, tavasszal pedig egy hónapra ismét bevonult Sopronba hiányos felszereléssel, fáradt színészekkel. A zenekart egy zongora helyettesítette. Gazdasági válság. Üres nézőtér. A kultuskormány 5 millióval kenegette Somogyi fájó sebeit (Sv. 1926. IV. 18.). Közben azonban történt valami, amivel részletesebben kell foglalkoznom.

2. Az Országos Kamaraszínház Alapi Nándor igazgatása alatt 1926. febr. 9-én mutatkozott be Sopronban G. B. Shaw Candida c. darabjával s felhívta magára a közönség érdeklődését. Ez volt a színház 716. előadása és Sopron volt a 76. állomása (utóbbi számadatban egy-egy állomás természetesen többször is szerepel).³ Tizenhat előadásukon sorra került Molière (Tartuffe), Ibsen (Nora, Solness építőmester), Tolsztoj (Élő holttest), A vőlegény (Gogol), Mária Magdolna (Hebbel), Kék róka (Herczeg F.) és Vájlunk el (Sardou) Mágori Máriával.

Alapi Nándor a háború után a székesfehérvári színház igazgatója lett, ott határozta el, hogy komoly irodalmi műsorral veszi nyakába az országot. Tíz jól betanult darab, hozzá tizenöt megfelelő színész. Alapi rendez s alakítja a nagy formátumú karakter szerepeket. Így alakult meg az Országos Kamaraszínház, melynek az egész ország területére szóló működési engedélyét 1924. jan. 24-én adta ki a minisztérium.

² Ugyanakkor pl. Debrecenben a szintársulat ingyen kapja a fűtést, világítást, vígalmi adó nincs, a város fizeti az ügyeletes rendőröket és tűzoltókat, négy állandó díszletfestőt alkalmaz s az évi segély 340 millió (Sv. 1925. IV. 30.).

³ Alapi Nándor: Vándorlásunk. Emlékkönyv az Országos Kamaraszínház ezredik előadására. Bp., 1926.

A Kamaraszínház márc. 10-én mutatkozott be a Várszínházban. Schnitzler Anatol c. darabja került színre. Még három estén játszottak Budán, ezután Szombathelyen kezdték el a vidéki vándorutat.⁴ Előadásai kiforrottak, fegyelmezettek, stílusuk egyszerű, híven követi az író szándékát. Díszletek nincsenek, a színpadot hol kék, hol sárga, hol piros függöny veszi körül, akkor is, ha szoba, vagy utca, kert, trónterem vagy erdő a színhely. Csak a legszükségesebb kellékek vannak a színpadon, a jelmezek is leegyszerűsödnek (pl. Hamletet sportruhában játszották). Kosztümös darabok előadására nem is vállalkoznak. A gyakori utazgatás csak úgy volt lehetséges, hogy a színészek lakásáról, étkeztetéséről az igazgatóság gondoskodott, ennek következtében a gázsik összege csökkent. Soproni tartózkodásuk alatt a Pannonia szállóban laktak és a Rókaluk nevű vendéglőben étkeztek. A társulatban nem voltak sztárok, de mindenki helyén volt. Alapi Nándor Hevesi Sándor tanítványa és követője volt s Pünkösty Andor tanácsaira hallgatott. Nemcsak ügyes kézzel vezette társulatát, azt is mondhatnám, mint családfő a család tagjait hanem mindenütt ahol megfordult, baráti kört teremtett maga körül. Színházát a kormány anyagilag támogatta, ennek módját és összegét nem ismerem.

Alapi kamaraszínháza a soproni színészet egyik legkritikusabb idejében lépett porondra s a közönségnek irodalmat, komoly színjátszást kedvelő rétegéből nyomban megbízható s éveken át kitartó törzsgárda alakult.

1926 őszén ismét a Voolksoper nyitotta meg a színház kapuját, sok babért azonban nem aratott. Ismét Somogyi következett, de két hónapig se tudott maradni: üresen látongó széksorok, hatalmas ráfizetés. Utána a Belvárosi Színház vendégjátéka következett volna, azonban részvétlenség miatt a szereplés elmaradt. Lányi Viktor operastaggionéjának zongoraötössel kísért előadásai következtek nagyon gyenge eredményel.

A Soproni Hírlap (továbbiakban S. H.) 1927. jan. 5-i számában olvassuk, hogy a kultuszminisztérium azzal a tervvel foglalkozik, hogy megszünteti a színikerületeket s vidéken országszerte a staggione-rendszert vezeti be. Lesznek drámai, opera- és operettstaggionék, ezek 15—20 jól kidolgozott darabbal járnak az országot. Az újság rokszenzával fogadja a tervet, amely megoldhatná a vidéki színészet problémáit, színvonalát magasabbra emelhetné. Ide kívánczok Alapi Nándornak egy későbbi nyilatkozata (Svm. 1928. II. 2.), mely szerint a jövő színháza a staggione. Ez idő szerint, mondja Alapi, csak a szegedi, pécsi, miskolci és győri színház életképes, ezek mellett öt staggione elegendő volna a vidék többi részének ellátására.

3. A Kamaraszínház 1927. febr. 8-án kezdte el Sopronban most már 25 előadásra emelt játékidéjét. A műsoron: Hamlet, Vadkacsa, Kisértetek, Csalódások, Orvos dilemmája (Shaw), Annuska (Gárdonyi), Taifun (Lengyel M.), Faun (Knoblauch), melyben Szentiványi Bélának volt nagy sikere. A női fozserepeket Salgó Ilona játszotta, a társulat tagjai közül említsük Mihályi Mária anyaszínésznőt, Miskey József rendezőt és jellemszínészt, Maczonkay Józsefet, aki később Mátray néven a Vígszínház tagja. Bár a sokat játszott Hamletre nem sokan voltak kíváncsiak, az érdeklődés mindvégig élénk, gyakori a telt ház. A sikeren felbuzdulva Alapiék májusban ismét visszatértek öt előadásra.

Mi volt az oka, annak, hogy ez az érdemes társulat működésének első két esztendejében következetesen elkerülte Sopront? Oka lehetett az, hogy városunknak színházi vonatkozásban nem volt valami jó híre⁵ s ezenkívül maga Alapi se emlékezett vissza Sopronra valami szívesen.⁶ Még 1908-ban történt, amikor Alapi elvégezvén a színi-

⁴ Alapi Nándor: Vándorlásunk. Emlékkönyv az Országos Kamaraszínház kétezredik előadására. Sopron, 1929.

⁵ „Mint valami mesebeli elátkozott hely, olyan a magyar színészet számára Sopron. Ha nem is holtan, de üres bugyellárral kerül ki belőle minden magyar színigazgató” — írja Pataki József (A magyar színészet története. Ep., 1922, 207).

⁶ Vö. a 4. sz. jegyzetet.

akadémiát, több társával összeállva vidéki körútra indult. Tarsolyukban három darab: a Tartuffe, Rostand Regényesek c. és az olasz Rovetta Becstelének c. darabja, ezek előadására tanáruk Gál Gyula vezetésével készültek. Jelmezeket, kellékeket a Nemzeti Színház adott. Miniszteri engedéllyel azokat a városokat keresték föl, ahol valamelyiküknek összeköttetése volt. Székesfehérvárott kezdtek, következett Sátoraljaújhely, Kassa, Miskolc kisebb-nagyobb sikerekkel, elismerő tudósításokkal, Diósgyőrött, Debrecenben lanyhult az érdeklődés, Szatmáron pedig úgy „leégték”, hogy alig tudtak tovább utazni Sopronba, ahol társuk Harsányi Rezső, az egykori soproni diák, bombasikerre számított. Június eleje volt. A helyi sajtó szívesen fogadta a fiatalokat, több cikkben hívta fel rájuk a közönség figyelmét és különösen a „soproni születésű” Harsányi Rezsőt emlegette, aki Holzinger József déliavasúti tisztviselő fia s az akadémia után a Vígyszínházhoz szerződött. A nézőtér bizony üres maradt, pedig az előadásokon „kitüntek az oroszlánkörmök, ha még nem is kiforrott művészek”, — írja a Nemzetőr (VI. 5.) A színészjelöltek Budapestre szóló vasúti jegyüket csak úgy tudták megváltani, írja visszaemlékezésében Alapi, hogy a Nemzeti Színház ruháit zálogba csapták. Ezeket aztán a minisztérium váltotta ki.

4. 1927 tavaszán a győri színikerület városainak képviselői értekezletükön megállapították, hogy a színészet helyzete a kerület minden városában katasztrofális. Miután Székesfehérvár is csatlakozott a kerülethez, Faragó Sándor székesfehérvári igazgató pályázatát fogadták el, aki Bodonyit szerződtette főrendezőnek (Svm. IV. 10.).

Faragó Sándor 1927. október 1-én indult Sopronban s már 20-án csőd előtt állott. Végsszükségre hivatkozva 2000 pengő segélyt kért a várostól, kapott is 1500-at (14743/1927. kgy. jkv.). A társulat vendégjátékok beiktatásával még egy hónapig húzta, majd nov. 24-én menekült Sopronból. 1928. jan. 1-én ismét a német múzsa vette birtokba a színházat s február kivételével maradt április végéig. Február folyamán 34 előadással az Országos Kamaraszínház szerepel nap nap után telt nézőtér előtt. Műsorán: az Elzevir (Hevesi Sándor), Molnár Ferenc két darabja (Liliom, Játék a kastélyban), Antigóné, A fogadósné (Goldoni), Szerelem és halál játéka (R. Rolland). Hedda Gabler előadására sokan már jegyet se kaptak. „Alapiéknak sikerült megteremteniök a színház és a közönség bensőséges összhangját”, — írja a Svm. (II. 25.). A helyi sajtó többször említi azt a megoldást, hogy a színházat nagyobb állami segítséggel városi kezelésbe kellene venni. Alapi nevét nem említik, mégis mindenki az ő vezetésére gondol. A terv utópia maradt.

Magától értődik, hogy a Kamaraszínház országos sikere másokat is hasonló próbálkozásra ösztönöz. Akadt már rövid életű operett-staggione is. Az érdemes vállalkozások közé tartozott az Országos Művész Színház, élén Szentiványi Béla,⁸ aki előbb Alapi egyik vezetőszínésze volt s aki Salgó Ilona személyében jó színpadi partnert s egyben feleséget is szintén Alapiéktól hozott magával. Ez a társulat 1928. szept. 20-án mutatkozott be Sopronban színre hozva Wilde Oszkár Eszményi férj c. darabját s meg is nyerte a közönség rokonszenvét. Összecsukható, könnyen szállítható díszletekkel dolgoztak. Sűgő nincs. Műsoron: A társadalom támaszai (Ibsen), Kreutzer szonáta (Tolsztoj), Haláltánc (Strindberg), Molnár Ferenc Farkas c. új darabja, Zilahy Lajos Hazajáró lélek c. színműve és legnagyobb vállalkozásként a Faust I. része. A sajtó főleg a férfi szereplőket dicséri, köztük Kómives Sándort, Szentiványi emlék-

⁷ Harsányi Rezsőt a helyi sajtó következetesen soproni születésűnek mondja, nyilván Csátkai is onnan veszi át. A lexikonok helyesen írják acsádi születésűnek. 1886. ápr. 9-én született, apja Holzinger József vasúti állomásfőnök, anyja Szalal Anna; neve Rudolf György Lipót. Nevét 1954-ben miniszteri engedéllyel Harsányi Rezsőre változtatta. (A meszlénai róm. kat. plebánia közlése.). A soproni bencés gimnázium tanulója volt (Pröhle Jenő közlése). A budapesti magán-színházak neves jellemszínésze volt, legutóbb a József Attila Színházban. 1957-ben nyugdíjba vonult, 1971-ben meghalt.

⁸ Szentiványi Béla (1895–1959) tehetséges drámai színész, később feledésbe merült. Emlékkönyve: Szentiványi Béla őszinte szavai. Baja, 1933. Borítólapján: Kialvó lángok; belső címlapján: A vidéki színészet élet-halálharca Trianon után)

könyvében lelkendezve írja, hogy sok keserű tapasztalat után fellélegzett, amikor a soproni városházán jelentkezővel közölték vele, hogy a színház díjtalanul áll rendelkezésre, vígalmi adó nincs, ingyen kapja a fűtést, világítást. Tragikomikusan hangzik a patetikus mondat: „Tíz ilyen várost az országnak és meg van mentve a magyar színészet!” A soproni szereplés két hétig tartott, ennek végétével ismét a lesben álló bécsújhelyi trupp vonult be Sopronba.

A tavasszal megbukott Faragó társulatát egyik színésze, Deák Ferenc vette át, aki a régi kerületből megtartva Székesfehérvárt, Szombathelyt, Pápát, az 1928/29. évre szervezkedve Kecskeméttel szerződött. Győr kimaradt, mivel a régi színházépület hasznavehetetlenné vált, más helyiség pedig nem volt. Sopront pedig egyszerűen kihagyta az új igazgató. A város a megüresedett színházra pályázatot hirdetett: a két pályázó közül Kiss Árpád békéscsabai igazgatóra esett a választás. Kiss Árpád, kinek kerületéhez több alföldi város tartozott, két őszi hónapra kapta meg a soproni színházat. A város február hónapot az Alapi-társulatnak tartotta fenn (Svm. VI. 2, VII. 24.)

Kiss Árpádnak nem volt helvismerete, ez némi aggodalomra adott okot, de mivel kiváló szakember volt, jó műsort s a vártnál értékeesebb társulatot hozott magával. Különösen az operett-együttesben volt vonzóerő, a táncoskomikus szerepkörében először találkoztunk Rajz János névvel. A prózai rész gyengébb volt, de nem is akadt sok dolga. A szezon nov. 3-tól 1929. jan. 13-ig tartott. A Svm. (I. 13.) így összegez: „Nyolc év óta először halljuk, hogy az évad erkölcsileg és anyagilag is aktív eredménnyel zárult. Azóta három jól szituált igazgató bukott meg, két konzorcium ment tönkre, a bizalmat Kiss Árpád állította vissza.” A város közgyűlése világítási és fűtési segély címén 500 pengőt utalt ki Kiss Árpádnak, akivel három évre szóló szerződést kötött évi három hónapos játékidővel. A közgyűlés a díjmentes villanyáramot havi 8000 kWóra melte, vállalta a színház fűtési költségét és elengedte a vígalmi adót. Egyben felhatalmazta a színügyi bizottságot, hogy a színházat más, valóban kultúrigényeket kielégítő társulatok (staggionék) részére vagy esetleg idegennyelvű előadások tartására átengedje a fenti kedvezményekkel (19027/466. Kgy. 1928.)

A színház segélyezése a város parlamentjében nem volt népszerű s nagyon hosszú időbe telt, amíg a város a merev elzárkózás elvét feladta. A súlyos gazdasági helyzet nyomására kénytelen volt belátni, hogy a színészetet anyagilag támogatnia kell, hacsak nem akar róla egészen lemondani. Abban az időben a színészet boldogulását a rádió mellett főleg a filmszínházak nehezítették, már pedig Sopron két filmszínháza közül az egyik városi kezelésben volt, szépen jövedelmezett. Bár nincsen tudomásom róla, hogy ez a motívum valaha szóba került volna, mégis elvárható volt, hogy a moztulajdonos város támogassa a támogatásra szoruló színészetet.

Úgy látszott tehát, hogy Kiss Árpád szerencsés közreműködésével nyugvópontra jutott a színház kérdése, a nyugalmi állapot azonban korántsem volt végleges.

5. Alapi kamaraszínháza 1929. egész februárját Sopronban töltötte 35 előadással. A műsor érdekességei: Bumbury (Wilde O.), Vénlányok (Barrie), Rosmersholm (Ibsen), Kis senki (Niccodemi), Kaméliás hölgy (Dumas), Szeretni (Géraldy) és először szóval meg Pirandello (Öltöztessük föl a mezteleneket). A közönség hűségesen kitartott.

Kiss Árpád három hónapos őszi szezonját tíz nappal meghosszabbította és ismét jó eredménnyel zárta. Prózai együttese megerősödött, játszotta a Lear királyt, Zilahy Lajos Tábornok c. darabját, a Klabund-féle Krétakört és a Tündérlaki lányokat (Heltai). Az operett közönségét Pintér Böske primadonna, Gellért Marika szubrett és Perényi Kálmán táncoskomikus vonzotta. A következő évben, 1930-ban, súlyos gazdasági válság rontott Európára, ez hazánkban is érezhető volt és Kiss Árpád szereplését is megzavarta. A közönség érdeklődése nagyon megcsappant, a jól felkészült társulat azonban állta a sarat s csak egy héttel rövidítette meg a három hónapra tervezett játékidőt. 1931 őszén Kissék gyengébb összetételű társulattal jelentkezték, a gazdasági bajok fokozódtak, az érdeklődés egyre csökkent, előfordult, hogy az előadást nem is tudták megtartani. Kiss Árpád betegeskedett, a távollétében alkalmazott mentő ötletek nem váltak be. A közönség közönybe süllyedt.

Mi történt ez alatt a staggionék házatáján? Alapiék 1930. febr. 15-től egy hónapot töltöttek Sopronban 36 előadással. Kiemelkedett Az ördög cimborája (Shaw), Alapi egyik legjobb szerepe, a Topáz (Pagnol), Minden jóra fordul (Pirandello), Különös köztársaság (O'Neill), Róbert és Marianne (Géraldy). Az együttes új erőssége: Jákó Pál és felesége, Gyarmathy Anikó. A Kamaraszínház után egy bécsi drámai társulat következett, ezzel a német társulatok vendégjátéka jó időre befejeződött, csak 1941-ben találkozunk velük ismét.

1930. szept. 23-án Szentiványi társulata érkezett két hetes játékidőre, ennek kiemelkedő eseménye volt Pirandello IV. Henrikjének bemutatása Szentiványi kitűnő alakításával a címszerepben. A közönség csak az utolsó előadásokon kezdett érdeklődni. Vendégként szerepelt Harsányi Rezső, a Belvárosi Színház művésze, közönséget azonban nem vonzott, vendégjátékát félbe is szakította. Ok: a gyenge érdeklődésen kívül a darabok nagyon pongyola beállítása.

1931. febr. 14-én ismét a Kamaraszínház következett ezúttal 41 előadásra, ami Alapiék leghosszabb teljesítményét jelenti. A közönség hűségesen támogatja a társulatot. A márc. 15-i búcsúelőadáson Alapi könnyes szemmel mond köszönetet s talán már sejti, hogy jövődőlterve a Kamaraszínház kereteit nemsokára túllépi. A társulat egy év múlva ismét visszatér s bár a színlapon még Alapi Nándor szerepel igazgatóként, valójában csak vendégként jelenik meg, a színház vezetője. Déry Béla, addigi titkár, aki a színpadon csak párszavas szerepekben mutatkozott. A társulat változatlanul jó, a műsorban elszaporodtak a vígjátékok, a közönség pedig érezve Alapi távollétét, elmaradozott.

1932. március végén ismét Szentiványi színháza érkezett közel egy hónapos szereplésre jó művészi fegyverzetben, a nézőteret azonban nem tudta benépesíteni. A Kisértetek előadásáról írja a kritikus: „A nézőtér az irodalom néhány rajongója mint visszajáró kísértetek.” Következnek az egy pengős helyátrak s ilyenkor meg is telik a színház. Az utolsó előadást (Kreutzer szonáta) a társulat útiköltsége javára rendezték s össze is gyűlt a közönség. A sajtó reménykedik: Komoly est volt, amely talán jóleső biztatást küld a jövő felé. Szentiványiék utoljára játszottak Sopronban, színházuk a következő esztendőben megszűnt. Szentiványi már említett emlékkönyvében a közönség kulturáltsága szerint 65 állomása közül Sopront teszi az első helyre. Áldozatkészsége kulturális szerepét nem osztályozza. Vállalkozására 30 000 pengőt fizetett rá.

A SH. 1932. május 24-i számában olvassuk a hírt, hogy Alapi Nándor Budapesten kibérelte a Paulay Ede utcai színházat, melyben irodalmi értékű olcsó színházat kíván létesíteni. A tudósító (bd.) megjegyzi, hogy Alapi a lehető legrosszabb színházi viszonyok közt kezdi új vállalkozását, de „jó és nehéz iskolát járt, működése elé bizalommal nézhetünk s a soproni közönség nevében sok szerencsét kívánunk neki.”

Az aug. 5-én megjelent lapok közlik, hogy a kultuszminisztérium újra rendezte a vidéki színészet beosztását, az eddigi 16 igazgatói engedélyt 11-re csökkentette, ezek közt szerepel Déry Béla az Országos Kamaraszínház élén. Egyidejűleg Sopron Győrrel, Székesfehérvárral, Veszprémmel került össze, a megbízott igazgató Sziklay Jenő, a debreceni színház addigi főrendezője, felesége, Patkós Irma országos nevű primadonna. Sziklay okt. 5-én értékes társulattal mutatkozott be „A mosoly országá”-ban s ezután is érdemes műsor került terítékre. A kitűnő előadásokban még a kevésbé sikerült újdonságok is élvezhetőkké váltak. A szünni nem akaró gazdasági bajok, a rendkívüli drágaság azonban megzavarta a hangulatot s a színház nem ment valami jól. Sziklay már egy havi működés után 10 000 pengő deficitet mutatott ki s 8000 pengő segílyt kért a várostól. A város színügyi bizottsága, tekintettel Sziklayék művészi színvonalára, a segíly megadását javasolta. A Svm. elismeri, hogy a vidék egyik legjobb társulata játszik Sopronban, az előadások kifogástalanok, mégis szenvedélyes hangon kifogásolja a segíly magas összegét akkor, amikor az elszegényedett város arra sem képes, hogy az inségeseket segítse s hogy a munkanélkülieknek ún. inségmunkát adjon. A város kisgyűlése dec. 9-én foglalkozott a színház ügyével. Sziklay első kérése az volt, hogy a város emelje fel a díjmentes villanyáram mennyiségét, mivel a modern

színpad jobb megvilágítást kíván. A kisgyűlés rövid vita után 14 000 kWó-ra emelte a díjmentes áram havi mennyiségét (16705/211. Kgy 1932.). A pénzsegély kérdése heves vitát váltott ki. Az első felszólaló, Pinezich István a segély megadását ahhoz a feltételhez kötötte, hogy a város a munkanélkülieket a karácsonyi időszakban foglalkoztatni tudja. Weiler Béla és Berczeller Miksa egyenesen ellenezte a segély megadását. Szerintük a válságos gazdasági helyzetben, amikor annyi ember nyomorog és van munka nélkül, be kell csukni a színház kapuját. Több hozzászólás után Thurner Mihály polgármester a színügyi bizottság javaslatának elfogadását ajánlotta. A gazdasági helyzet súlyos, — mondta, — ez általános tünet, nagy a nyomor, de mindemellett a város szellemi kötelezettségei sem hanyagolhatók el. Sziklay társulatának művészi teljesítményei támogatást érdemelnek akkor, amikor a közönség megdöbbenő részvétlenség mutat. Karácsonykor a szegények közt ruhaneműt, lábbelit és fűtőanyagot osztanak ki 30 000 pengő értékben, dec. 19-e és jan. 7-e között minden család munkanélküli városi munkát kap, erre 12 000 pengő áll rendelkezésre. A kisgyűlés végül is 6000 pengő segélyt szavazott meg (17209/212 Kü 1932).

Sajtóvita következett, melybe Sziklay igazgató is beleszólt. A társulat 1933. jan. 22-én búcsúzott. A SH. jan. 22-i számában olvassuk: „Hangsúlyozzuk teljes elismerésünket, amelyből csak a közönségnek nem juttathatunk babért. A közönség érthetetlen és sokszor kétségbeejtő közönyt tanusított. Nem azokra gondolunk, akiknek a zsebe nem engedi, hogy színházba menjenek, hanem azokra, akik elvből nem teszik be lábukat a színházba. Legnehezebb a művészi követelményeket összeegyeztetni a közönség teherbírásával és áldozatkészségével.”

A Kamaraszínház 1933. febr. 24-én a Jedermann (Hofmannsthal) előadásával indult s már márc. 5-én ugyanezzel a darabbal búcsúzott is. A törekvő kis társulat nem sok sikert aratott. Helyárok: 20 fillértől 1 pengőig! Nagyon hiányzott Alapi Nándor, akiről éppen a Kamaraszínház szereplése alatt érkezett a hír, hogy budapesti színháza válságba jutott. Egyidejűleg Sziklay is bajba került. Kitént, hogy Győr nem hajlandó régi színházépületét felújítani, más, megfelelő helyiséget adni nem tud, Sziklay pedig éppen a győri szerepléstől várt eredményt. Közben a szegedi színház is megbukott, az ottani társulat konzorciummá alakult. Szeged a következő szezonra Sziklayt hívta meg igazgatónak, aki elejtve addigi kerületét, s benne Sopront, sietve elfogadta a meghívást. Ez nem akadályozta abban, hogy áprilisban még Sopronba kíváncsozzék. Városunk erre az engedélyt megtagadta s az általános felháborodásban még olyan hangok is hallatszottak, hogy a 6000 pengőt vissza kellene perelni.

7. Sopron Kaposvárral lépett érintkezésbe s a két város Tolnay Andor⁹ újpesti színingazgató ajánlközását fogadta el, aki nemrég még a Fővárosi Operettszínház kedvelt bonvivánja volt (Nótás kapitány) s aki ettől kezdve hat évadon át vezette a soproni színházat. Első szereplését késve, csak 1933. dec. 5-én kezdte s bár művészi felkészültsége Sziklayéval vetekedett, a karácsonyi ünnepek előtt alig volt közönsége. Sietve kért városi segélyt 8300 pengő deficitre hivatkozva. A dec. 29-iki közgyűlés meg is szavazott 4000 pengő segélyt bár Weiler dr. ismét a színház becsukását javasolta (19929/167 kü. 1933.). Vita közben szó esett a mozi és rádió megadóztatásáról is és felmerült a világháború alatt elhallgatott színpártoló egyesület felélesztésének terve is. Újévtől kezdve a közönség jobban látogatta a színházat s Tolnay febr. 2-án fejezte be az alig két hónapos szezont. A város az 1934. évben staggione-társulat részére játsszási engedélyt nem adott. Tolnay ezután nov. 3-tól játszott 1935. jan. 15-ig. A színvonal némi hanyatlását értékes vendégjátékok pótolták, s új vonzóerőt jelentett Mézszáros Ági. A városi segély 3000 pengő (862/15. kü 1934.). A társulat csak 1936. jan. 3-án tért vissza két hónapos szezonzára, melyet ismét a vendégjátékok jellemeztek. A társulat sokoldalú tagja Beleznai Unger István, aki három év múlva direktorként tért vissza Sopronba. Az érdeklődés Tolnay minden igyekezete ellenére sem volt elegendő. Ismét a város nyúl a zsebébe 3000 pengő erejéig (1998/34. kü 1936.) s úgy

⁹ Tolnay Andor (1895—1943) 1933-tól vidéki igazgató, végül haláláig a frontszínház igazgatója.

határozott, hogy évenként csak egy staggionénak ad játszási engedélyt s ezek a társulatok ingyen fűtést, világítást nem kapnak (1936. febr. 28-i kisgyűlés). Ez a hibás intézkedés nyilván Tolnay érdekét akarta szolgálni, aki nem nézte jó szemmel a staggione-társulatok működését.

Ez évben dr. Östör Lajos szervezésében újjáéledt a Magyar Színpártoló Egyesület, de nem a régi mecénási minőségben, hanem azért, hogy színházi bérletet toborozzon. Célja a magyar társulatok anyagi és erkölcsi támogatása, a közönség érdekeinek képviselése és saját tagjai részére kedvezményes bérletek biztosítása. Az egyesület tagjai kötelesek évenként 10 előadásra szóló bérletet váltani, ennek ellenértéke 12 havi részletben fizethető. Már induláskor 270 tag jelentkezett (SH. XI. 10.), holott előzőleg csak 75 bérelője volt a színháznak. Feltűnő, hogy a vagyonosabb elemek most is távol tartják magukat, s hogy mindenki az első sorokban akar ülni. Éppen ezért az egyesület vezetősége példamutatásul a nyolcadik sorba váltott bérletet.

Tolnayt tehát 1937. jan. 19-én szilárd bérleti tömb fogadta s utána a társulat leg-sikeresebb szezonja következett. Tolnay nyilatkozata szerint a látogatottság 40%-al emelkedett, ami a bevételben 15%-os emelkedést jelentett. Az eltérést a nagyarányú kedvezmény magyarázza. Városi segélyre ezúttal nem került sor. Tolnayt az ápr. 1-i búcsúelőadáson a színpártoló egyesület babérkoszorúval tüntette ki. A város Tolnay szerződését további négy évvel meghosszabította, ismét rögzítette a kedvezményeket: ingyen fűtés, havi 14 000 kWó erejéig ingyen világítás, vígalmi adó törölve, a város fizeti a vízfogyasztás felét (ez új!), a telefon alapdíját és havonta 30 hivatalos beszélgetést (ez is új!). További határozat, hogy a színház más, kultúrát szolgáló társulatnak is kiadható.

Tolnay 1938. jan. 4-én indult következő közel három hónapos szezonja ismét jól sikerült. A színpártoló egyesület 340-re emelkedett taglétszáma 12 000 pengő jövedelmet jelentett. A színpártoló egyesület vendégszereplésre hívta Bulla Elmát és Jávor Pált s a vendégművészek költségeire a várostól kért 1100 pengő segélyt. Az egyedülálló ötlet heves vitát keltett, a város azonban a polgármester javaslatára mégis megadta a segítséget (1340/11 kü. 1938). A színház menetét nagyon megzavarta a márc. 12-én bekövetkezett osztrák „Anschluss”.

Közben Tolnay további állomáshelyként megkapta Székesfehérvárt, ennek következtében az őszi játékidő Sopronban öt hétre rövidült (X. 4—XI.13.). Tolnay soproni pozíciója az utolsó két szezonban megerősödött, szerinte mégis azért kellett kerületét bővíteni, mivel a vidék legjobb együttesének produkcióit a közönség nem méltányolta eléggé. A korabeli sajtó a színház ügyével a torlódó események közepette nem foglalkozik részletesen. A Tolnay-társulat jó emlékü működése Sopronban ezzel véget ért.

8. Térjünk vissza ismét a staggione-társulatokhoz. Tudjuk már, hogy Alapi budapesti vállalkozása ingadozott. Röviden: Alapi nem volt versenyképes Budapesten. Működésének második esztendeje sem sikerült, ezt különben is az irányváltás, a kétségbeesett kapkodás jellemezte. Alapi egész vagyontája elúszott. Ő maga visszatért az Országos Kamaraszínház élére. A SH.-ban olvassuk (1934. VII. 22.): „A budapesti élet megpróbáltatásai és csalódásai bizonyára megedzették a kedvét a tekintetben, hogy még egyszer újra kell kezdenie azt, amit már egyszer diadalra vitt.”

Sopronban 1935. febr. 11-én új staggione mutatkozott be, a Magyar Komédia Zilahy Lajos Tűzmadár c. darabjával. A közönség már az első előadáson megkedvelte az érdemes, fegyelmezett együttest élén Bánky Róbert igazgatót és feleségét, Orbán Violát,¹⁰ és szívesen látta viszont Mágori Máriát. A három hetes játékidőben megszólalt Mikszáth, Shaw, Dickens, Ibsen, Molnár Ferenc, Lengyel Menyhért és Indig: A torockói menyasszony. Közvetlenül Bánkyék után érkezett az Országos Kamaraszínház szintén három hétre jó összetételben, de jóval gyengébb műsorral. Mint érdekes-

¹⁰ Bánky Róbert korábban budapesti magánszínházakban szerepelt, majd vidéken. 1945-ben visszavonult. Felesége Orbán Viola 1936-tól fővárosi színésznő, 1949-től a Nemzeti Színház tagja.

ség kiemelendő Mohácsi Jenő¹¹ Madáchról szóló misztériuma. A közönség gyengén látogatta a színházat. Hiába: Bánkyék learatták a babért. Ismét a SH-t idézem (III. 27.): „Mindkét színház a legkomolyabb művészetet képviselte, kívánatos volna, hogy helyesebb beosztással jöjjenek Sopronba s a közönség érdeklődése mindkettőjük számára biztosítható volna.”

Ez év okt. 15-én ismét Alapi kezdi a szezont s nov. 4-én búcsúzik. A műsoron néhány kipróbált érték s néhány silányság is. A társulat is gyengébb a szokottnál. Miskey már előző alkalommal is hiányzott, megvált a társulattól. Alapi pedig fáradtnak látszott. „Alapiék mostani vendéjjátéka alkalmával nem osztogathattuk az elismerést olyan mértékben, mint máskor,” — írja a SH. kritikusa (XI. 6.) — „Alapi bizonyára megérti az őszinteséget különösen akkor, amikor Bánky R. staggionéja már a múltkor is egyenrangú volt vele, sőt egyes részletekben különb volt nála. Feltjük a Kamaraszínházat!” Alapi többé nem tért vissza. Az Országos Kamaraszínház hivatását teljesítve 10 évi működés után megszűnt.¹²

1936. márc. 21-e és ápr. 5-e között ismét Bánkyék következtek, leginkább vígjátékokkal és Jávor Pál vendéjjátékával. Az előző évinél gyengébb társulat nem vonzott közönséget, a színpadi fegyelem is lazult. Október 24-én ismét visszatértek Strindberg Haláltáncával. Az eléggé szürke műsorból kiemelkedett a Vízkereszt és Pygmalion, benne Mágori Mária mint vendég. Nov. 7-én Zilahy Lajos Az utolsó szerep c. darabjában vettek búcsút. A város Bánky kérelmére 200 pengő segélyt folyósított (1851/173 kü. 1936.). Borralalónak is nevezhetnénk.

1937 tavaszán ismét új staggione jelentkezett, a Thália, igazgatója Miskey József. Maugham „A szent láng” c. darabjával indultak s az érdemes társulat ha nem is nagy, de lelkes közönséget vonzott. Műsoronuk a Naplemente előtt (G. Hauptmann), Otthon (Sudermann) Miskey parádés szerepeivel és Úrilány (Zilahy). Alig két hétig maradtak. Október 16-án Bánkyék indultak Scribe elnyűhetetlen Egy pohár víz c. vígjátékával, majd következett Szibéria (Zilahy), Becstelének (Rovetta), Feketeszárú cseresznye (Hunyadi S.) és irodalomtörténeti csemegeként Csokonai Vitéz Mihály Gerson du Malheureux c. kísérlete. A közönség nem is volt hálátlan, a város pedig 500 pengő szubvenciót szavazott meg világítási és fűtési segély címén. (16514/126 kü. 1937.). Bánkyék utolsó soproni szereplése 1938. december első felére esett. Jórészt ismert darabok voltak műsoron, az egyre zavarosabb idők sem kedveztek a színháznak. Bánky kérelmére a város 550 pengő fűtési segélyt adott s elengedte a 107 pengő 70 fillér vígalmi adót (22897/4 kü. 1939). A Bánky-társulat e szereplésével és Tolnayék utolsó szezonjával lezárult egy közel két évtizedes színháztörténeti korszak.

9. A világpolitika tragikus eseményei mellett egy magyarországi kisváros színházának sorsa eltölpül ugyan, mégis úgy vélem hogy érdemes rögzíteni az emlékeket. A színházi ügyek intézését a rosszemlékű Színművészeti Kamara vette át. A vidéki színészet általános válságát a staggione-rendszer bevezetésével próbálta megoldani, külön választva a prózai és a zenés társulatokat. Az áttérés 1939-ben kellő előkészület nélkül, elsietve, ügyetlenül, megoldatlan anyagi feltételek mellett történt úgy, hogy az általános cserétársulati rendszer tulajdonképpen már az első esztendőben megbukott.

Lássuk a részleteket. Inke Rezső prózai társulata szeptember végén gyülekezett Sopronban s itt készült fel az elkövetkező játékidőre. Inke, aki már korábban vidéki igazgató volt, derülátóan nyilatkozott a sajtóban: „Kemény munkával folyunk a próbák, az új rendszer a közönségre nézve is, a színészekre nézve is előnyösebb lesz a réginél” (SH. IX. 23.). Okt. 5-én indultak Herczeg Ferenc Az utolsó tánc c. darabjával. Telt ház, biztató kezdet. A további műsorból azonban csak Tolsztoj Feltámadását

11 Mohácsi Jenő (1886–1944) költő, író, műfordító. Az ember tragédiáját az ő fordításában mutatta be a bécsi Burgszínház és több más német színház is. Sopronban rokonai voltak. Mártírhálált halt.

12 Ezt követően Alapi Nándor emlékezetem szerint a Nemzeti Színházban ügyelő volt, majd könyvügynök lett (Mágori Mária közlése). Az Új Színészeti Lexikon (1969.) adata szerint 1944-ben külföldre távozott. További sorsa ismeretlen.

és Kodolányi Földindulását emelhetem ki, egyébként zenés vígjátékok, jelentéktelen bohózatok váltogatták egymást és a „Csak felnőtteknek” felírás csalogatta az eléggé tartózkodó közönséget. A társulat nem volt rossz, egyik tehetséges tagja: Pogány Margit. Inke társulata okt. 23-án búcsúzott s már 25-én Beleznai Unger István¹³ operett-társulata remekelt a János vitéz kitűnő előadásában, benne Radnóthy Éva, Jurik Ica, Madarász László, Bagó szerepében pedig Kiss Ferenc, a Nemzeti Színház művésze. Ungerék 18 napot töltöttek Sopronban s egy csapásra meghódították a közönséget. „Ilyen kitűnő összetételű és felkészültségű társulat még nem járt Sopronban, nagyon sajnáljuk, hogy már menniük kell”, — írja a SH. (XI. 11.) A társulat túlságos megterhelésének tekinti azt, hogy Szolnokról érkeztek és Kecskemétre távoznak s a megírt vasúti kedvezményt se kapták meg.

Unger kezéből nov. 11-én Thuróczy Gyula prózai társulata vette át a színházat s egy hónapig maradt. Bánk bánnal indult, a műsoron: Hamlet, Földindulás, Villámfény (Németh László), Bors István (Hunyadi), Feltékenység (Arcybasev), de nem hiányoztak a könnyű fajsúlyú vígjátékok sem. Műsoruk kevés volt egy hónapi időtartamra, sokat kellett ismételniük, selejtes darabokat is, a látogatottság pedig gyenge. Thuróczy, előbb a debreceni színház rendezője igen jó drámai színész, aki a nagy feladatokat szerette. Társulatából említsük meg Fogarassy Máriát és Sándor Izát. Dec. 12-én Jakabffy Dezső operett-társulata veszi át a stafétabotot és szintén egy hónapig marad. A nyitó darab Huszka Jenő Erzsébet királyné c. operettje, Ferenczy Ida szerepében a bájos Zimonyi Mária. Egyébként sokszor látott darabok kerülnek színre, sem ezek, sem a társulat két tagjának gyenge szerzeményei nem vonzanak közönséget. A társulathoz tartozó Szentiványi Béla alig jut szóhoz.

A város dec. 16-i kisgyűlése bizonyára miniszteri kezdeményezésre a következő öt évre a cseretársulatoknak biztosította a színházat a szokásos természetbeni kedvezményekkel. A cseretársulatok pénzbeli segélyre vonatkozó kérelmét azonban kereken elutasította tekintettel arra, hogy a természetbeni segély napi értéke kb. 80 pengő, további segély már csak azért sem adható, mivel a társulatok bevételeinek és kiadásainak ellenőrzésére a városnak nincs módja (16980/70—71 kü. 1939). Thurner polgármester a vita során elmondotta, hogy a cseretársulati rendszer bevezetésével foglalkozó minisztériumi értekezleten felszólalt ugyan, de észrevételeit, kívánságait figyelembe nem vették, az érdekelt városokat még a játékidők tartamára, azok időbeli beosztására vonatkozóan sem kérdezték meg.¹⁴ A SH 1939. jan. 18-án megjelent számában közölt cikkből idézzük a következőket: „Szükség volt a vidéki színészet színvonalának emelésére és a vidéki színészek szociális helyzetének javítására. A cseretársulati rendszer lényege a próza elválasztása a zenés daraboktól. A színvonal valóban emelkedett, az előkészületre szánt idő azonban rövid volt. Figyelmeztettük az illetéseket, hogy fontos előfeltétel az ingeny utazás s a helyi igények figyelembevétele. Sopronban négy társulat kergette egymást, közülük a két prózai társulat nem aratott fetszést, a két operett-társulat közül pedig csak Beleznai Unger társulatának volt komoly sikere, viszont éppen akkor kellett távoznia, amikor a siker emelkedőben volt. Sopronban az volna helyes, ha októbert egy prózai társulat játszaná végig, karácsony után jöhetne az operett, majd 2—3 hétre ismét a próza.” Így vélekedik a SH. A színpártoló egyesület a társulatok kergetőzésében teljesen megbénult, bérleti rendszerével nem tudott mit kezdeni.

10. A következő két téli szezonban 2—2 prózára és zenés darabokra egyaránt berendezkedett, ún. vegyes társulat kereste fel Sopront. Vagyis a társulatok cseréje ésszerűbb beosztással megmaradt ugyan, de a prózára és zenés darabokra való ta-

13 Beleznai Unger István (1902—1963) 1940-től a debreceni, majd a miskolci, végül haláláig a békéscebsabai színház igazgatója. Felesége, Kovács Terus a huszas évek végén Somogyi Kálmán társulatánál népszerű operettprimadonna.

14 A cseretársulati rendszerben hat prózai és hat zenés társulat alakult, műsorukon 15—20 darabbal. A kormány jelentős anyagi támogatást ígért s azt remélte, hogy az érdekelt városok is segítyezik a társulatokat.

gozódás elsikkadt. Thuróczy Gyula jó összetételű társulata 1940 őszén egy hónapig szerepelt. Előadták Az ember tragédiáját, Bizáncot, Az élő holttestet, a közönség azonban nem melegegett föl. Thuróczy kiváló drámai színész volt, de a színház vezetéséhez minden jószándéka ellenére sem értett. Ismét a SH.-ot idézzük (XI. 6.): „Arra kérjük az igazgatót, aki tavaly is legszerényebb volt minden kollégája között, hogy végre üsse dobra a programját, árulja el, hogy milyen műsora lesz, kik a színészei, mert becsületos, izléses hírverésre mindig szükség van, még ha jó is a bor. A sajtó rendelkezésére áll.”

Bezzeg értett a hírveréshez s valóban a legjobb bort töltötte a pohárba Beleznai Unger István, aki ragyogó társulatával 1941. két első hónapját játszotta végig, a soproniak pedig kilépve tartózkodásukból tódultak a színházba. A népes társulat tagjai közül emeljük ki Kovács Terust, Unger feleségét, a már ismert Radnóthy Éva primadonnát, a két ördögi szubrettet: Lantos Icát és Nagy Csillát, Török Rózsi énekesnőt, a férfiak közül Szűcs Lászlót, Kertész Dezsőt,¹⁵ Rajz Jánost és magát Unger Istvánt, aki mindenhez ért, ami színház, ha kedve tartja, még karmester is tud lenni. A társulat szereplése kimagaslik a soproni magyar színészet történetéből és az egykori pozsonyi szövetség emlékét idézi (1903—5, 1913—14.).

Ez év tavaszán hosszú szünet után ismét a német színészet jelentkezett, a Gaubühne Niederdonau s megszakításokkal több zenés és prózai előadást tartott. A decemberi két napos vendéjátékok vígjalmi adóját (175 pengő 14 f) a város elengedte (12938/16 kü. 1942.).

Az 1941/42. évadban ismét két vegyes társulat váltotta egymást, október—november hónapban Kőszegi Géza, január közepétől március közepéig Galetta Ferenc¹⁶ társulata. A színvonal nagyot esett, az érdeklődés ennek megfelelően gyenge volt. A színpártoló egyesület memorandumban kérte a cseretársulati rendszer megszüntetését és Sopron számára önálló társulat kijelölését (SH. III. 8.), Beleznai Unger István pedig kapta magát, július 3-án bevonult Sopronba és aug. 9-ig szabadtéri játékok beiktatásával (a postás sportpályán) olyan színházi parádét csapott, amilyenre még nem volt példa Sopronban.

A cseretársulati rendszer országszerte megbukott. A város kisgyűlése 1942. aug. 13-án tudomásul vette, hogy az újonnan felállított nyugat-dunántúli színikerület polgármesterei egy évi próbaidőre Szűcs László színigazgatónak adtak megbízást (13029/62 kü. 1942.). Tudni kell, hogy Unger már a nyári játékidő alatt Szűcs László kezére játszotta át az igazgatói engedélyt, ő maga pedig a debreceni színház igazgatását vállalta, ahova persze társulata javarészt is magával vitte. Szűcs 1943. jan. 20-án új társulattal jelentkezett két hónapos szezonra. A színvonal Ungeré alatt lévén, főleg az értékes vendéjátékok javítottak a mérlegen. Ugyanez volt a helyzet Szűcs nov. 9-én kezdődött háromhónapos őszi szereplésekor is. A közönség ismét elmaradozott, amit érthetővé tett a háború, a közeledő frontok és az egyre gyakoribb légiriadók. Szűcs László a következő évre is megkapta a színházat s bár egyetlen színigazgató volt, aki Sopronban éves lakást bérelt, többet nem tért vissza.

1944. márc. 1-én Hlatky László prózai együttese szólalt meg Sopronban. Derék kis társaság változatos műsorral, amely a könnyű műfaj felé hajlott. Hlatky és felesége, Sándor Anna biztos támpontja az előadásoknak, a közönség is megszerette a vállalkozást. Különösen emlékezetes Fényes Alice¹⁷ vendéjátéka. Márc. 19-én hajnalban a németek bemaszíroztak Sopronba.¹⁸ Hlatkyék játszottak-e aznap, nem tudom. Másnap sietve csomagoltak és elutaztak. Hedda Gabler aznapra hirdetett előadása elmaradt. A színház fényei kialudtak.

¹⁵ Szűcs László előbb az operaház tenoristája volt. Kertész Dezső (1892—1965) szintén neves fővárosi színész.

¹⁶ Galetta Ferenc korábban budapesti operetténekes.

¹⁷ Fényes Alice Kolozsvárról indult, majd Budapesten játszott, férjhezmenetelekor visszavonult. Nem tartottam szükségesnek olyan országos jelentőségű s a mai olvasó számára is ismerős művészek lexikális adatainak közlését, mint Kőmíves Sándor, Rajz János, Patkós Irma, Mészáros Agi, Pogány Margit, Sándor Iza, Hlatky László.

¹⁸ Vö. SSz. 1978, 119—120.

Soproni kis olimpiatörténet

1. „Az olimpiai tanulságok természetesen nem a Moszkvában járt versenyzők, edzők magánügye. A magyar sport akkor nyer igazán, ha az egyesületek, szakosztályok — még azok is, amelyek nem adtak válogatottakat — megismerik a felkészítés, a versenyztetés legújabb módszereit. Már csak azért is fel kell hívni a figyelmet, mert Moszkva egyik furcsa jellemzője bizony az volt, hogy — talán az Újpesti Dózsa kivételével — éppen nem a nagy, kiemelt egyesületek, hanem a kis és középszintű klubok voltak az igazi érem- és ponttermelők. Márpedig ezek száma a több Magyarországon, és ha egy-egy jól szervezett nevelőklubban ráízlelték a siker, az eredményesség ízére, az lendítő lehet a jövőre nézve is” (Esti Hírlap, 1980. 193. sz.).

2. A huszas évek második felében mint soproni kisdíák tanúja voltam a város sportéletének. Vasárnaponként ott esetletem-botlottam az SVSE-pályán vagy az Anger-réten, aszerint, hogy a „Vasút” vagy a SFAC játszott odahaza. Számomra Kőműves „Csiri” vagy Scheidl „Peps” egyaránt sportideál volt, hiszen mind a ketten követésre méltó lelkesedéssel küzdöttek klubjuk színeierért. Jól emlékszem arra is, hogy egyik alkalommal iskolai engedély nélkül néztem végig a piros-fehérek meccsét, amiért — másnap — intőt kaptam a „mindenható Heródestől”. (Így „becéztük” a bencés gimnázium igazgatóját, Sziklai Jenőt.)

A harmincas években édesapámat a fővárosba helyezték, s akkor minden hétfőn a „zöld újság” (Nemzeti Sport) hasábjait böngésztem, hogy vajon mi volt a soproni focicsapatok vasárnapi eredménye.

Így következett el 1936 tavasza. Noha korábban elterjedt a hír, hogy a náci Németországot megfosztják az olimpiai játékok rendezési jogától, a Nemzetközi Olimpiai Bizottság végül is úgy döntött, hogy Berlin lesz a X. nyári olimpiai játékok színhelye.

A magyar sportolók olimpiai kereteit a sportszövetségek állították össze, így a labdarúgókat a Magyar Labdarúgók Szövetsége. Az egytől egyig amatőrökből álló játékoskeretben két soproni is helyet kapott: Kőműves Imre és Scheidl József.

Akkoriban nem volt edzőtábor, így a Budapesten tartott két „összeszoktató” edzés alkalmával a játékosoknak maguknak kellett gondoskodniuk a szállásról. Szegény „Peps” mi mást tehetett, levelet írt, hogy: néhány napig hadd aludhasson nálunk. Mivel egyszoba-konyhás lakásban laktunk, csak neki adhattunk hálóhelyet. (Úgy emlékszem, hogy „Csiri” a vasutasok otthonában aludt.)

A berlini olimpia eseményeit egyik osztálytársam Balaton-parti szőlőjében detektoros rádión keresztül hallgattam (2. kép). Nagyon boldog voltam, amikor Csík Ferenc megnyerte a 100 m-es gyorsúszás döntőjét. Csík Ferkónak később klubtársa lettem a BEAC-ban. A nagyszerű sportembert 1945. március 29-én orvosi hivatásának teljesítése közben bombatalálat érte és egy ideig a soproni „Kis Uszoda” tövében volt eltemetve. Földi maradványait 1947-ben szállították Keszthelyre. Az azonban 1936 nyarán elszomorított, hogy a Régi—Kovács—Berta—Lágler—Bonyhai—Király—Soproni II. („Peps”)—Kiss—Kállai—Bérczes—Csutorás összeállítású csapat a lengyelektől már az első fordulóban 3:0-ra kikapott.

Bizonyára kevesen tudják, hogy a soproni ifjú labdarúgó, Scheidl „Peps” a berlini olimpián barátságot kötött Jesse Owens-szel, az amerikaiak négyszeres olimpiai bajnokával. A történelmi hűség kedvéért megemlítem, hogy a kiváló néger atlétával (utóbb diplomata, meghalt 1980. márc. 31-én) Hitler nem fogott kezét.

A régi keletű barátság bizonyítéka „Peps” Berlinből küldött levelezőlapja, amelyet ma is kedves emlékként őrzök (1. kép).

Scheidl II. József 1913. január 26-án született. 1928. augusztus 4-én tizenöt esztendőskorában öltötte magára először a SFAC mezét, amelyben „Matthewsként” is ker-

gette a labdát. Tizen voltak testvérek, közöttük négyen labdarúgók lettek. Sportneve (*Soproni*) szimbolikus, hiszen egy pillanatra sem hagyta el szülővárosát, klubját. Pedig az Újpest, a Ferencváros, a Diósgyőri MÁVAG és más egyesületek is „csalogatták”. Sőt, a sokszoros amatőrválogatott labdarúgónak a bécsi RAPID akkortájt négyszobás lakást és 34 000 schillinget ígért. Hiába, „Peps” városi alkalmazottként kézbesített, vasárnapként pedig jobbszélsőként ontotta a gólokat. Cselei ördöngösek, lövései bombaszerűek voltak.

A város peremén, a téglagyárak kolóniájában született labdarúgó sohasem feledkezett meg azokról sem, akik segítettek. Hollós Richárd, Pogány Gusztáv és Fábján Lajos nevét mindig tisztelettel említette. Edzői és oktatói között szeretettel ejti ki ma is Szalay Rezső, Opitz Sándor, Hauser Ferenc, Maróthi Sándor és Ruzicska Emil nevét.

Az olimpiai típusú sportembert méltán állíthatjuk a mai labdarúgók elé példaként.

1. Balról jobbra: a japán Masanori Yusa (ezüstérmes); ismeretlen személy; Jesse Owens; Soproni II. József

3. 1945-ben alig hallgattak el a fegyverek, a soproniak is példás részt vállaltak a sportélet újjáélesztésében. A „Vasút-pálya” bombatölcsérekkel volt tarkított, a lilá-
-fehérek új otthon kerestek és találtak az egykori hadapródiskola sporttelepén. E sorok írója is sokat fáradozott, hogy a helyi és a központi szervek minél nagyobb segítséget nyújtsanak Sopron városának és a megyének. Eközben kötött barátságot dr. Kottsis Elemér alispánnal, aki egyszeriben kitűnő fegyvertársnak bizonyult. Az 1946 elején alakult közalkalmazotti sportegyesület elnöki tisztjét vállalva, a testnevelés és sport ügye mellé állt. Munkája elismeréseképpen 1947-ben tagja lett az újonnan megalakult Magyar Olimpiai Bizottságnak. Ez is Sopron olimpiatörténetéhez tartozik.

4. 1930. október 10-én Sopronban látta meg a napvilágot az a kislány, aki 1952-ben Helsinkiben az olimpiai dobogó legmagasabb fokára állhatott.

Temes Jutka nyolc esztendősen szüleivel együtt Budapestre költözött és a Magyar Úszó Egylet színeiben, Hunyadfi István edző tanítványaként kezdett úszni. 1944 őszén azonban soproni nagyszüleinek került és az 1945/46. tanévben a Széchenyi gimnázium diákja lett. Jutka tehetséges kosárlabdázónak bizonyult és a MADISZ keretében alakult csapat tagjaként játszott a városi bajnokságban. Csakhamar egymásra találtak Hunyadfi edzővel, aki Sopronba is elküldte neki az edzésterveket. Egyszeriben

2. Üdvözetlet Berlinből

3. Az 1952-ben olimpiai győztes 4×100 méteres női gyorsváltó.
Balról jobbra: Novák Iлона, Szóke Katalin, Novák Éva, Temes Judit

sokat úszott és 1946 augusztusában 3 ifjúsági és 1 felnőtt (csapat) bajnokságot nyert. Ezeket a győzelmek egész sora követte a gyors- és hátuszásban.

Temes Judit az 1952-es helsinki olimpián Novák Ilonka, Novák Éva és Szőke Kató társaságában aranyérmet nyert a 4×100 m-es gyorsváltó tagjaként. A 100 m-es gyorsúszás egyéni számában bronzérmes lett. 1954-ben Európai-bajnoki aranyérmet szerzett a női 4×100 m-es gyorsváltó tagjaként (3. kép).

4. Keglovich László az olimpiai aranyéremmel

Soproni születésű olimpiai bajnokunk ma már orvosdoktor. Tagja a Magyar Olimpiai Bizottságnak. Az ő nevéhez fűződik a fővárosban létesített „Olimpiai parkerdő” gondolata is. Az avatóünnepség alkalmával együtt emlegettük szeretett városunkat. A többi között a következőket mondta:

„Sopronnak köszönhetem, hogy hozzászoktam a sokoldalú mozgáshoz, hiszen a kosárlabdázás mellett tornáztam és korcsolyáztam is. Ezek adtak fizikai és lelkiezőt ahhoz, hogy az olimpián is eredményesen szerepelhessek. Szeretettel őrzöm a soproni emlékeket: sportvezetőimet, testnevelő tanáiraimat és a lelkes embereket. No meg azt a kosárlabda-pályát, amelyet a szó szoros értelmében magunk építettünk a mai SZTK-épület helyén.”

5. 1953-ban a SOTEX labdarúgó csapatában egy tehetséges fiú kezdte bontogatni szárnyait. Két esztendő múltán a megyei I. osztályban szereplő felnőtt csapat tagja lett Keglovich László, aki 1940. február 4-én született Sopronban.

Az egykori olimpiai kerettag, Kőműves Imre volt első edzője, majd az SVSE-hez került, ott Kummer Ernő („Pluci”) és Pados Zoltán egyengette az útját. Tízennyolc esztendő s fejjel került a győri ETO-hoz, ahol háromszor tagja volt a MNK-győztes csapatnak. Játszott Európa Kupa mérkőzéseket is. 1968-ban pedig Mexikóban az olimpiai bajnok magyar labdarúgó csapat tagjaként átvehette az olimpiai aranyérmet (4. kép).

Tanulságos az is, ahogyan Keglovich Laci „reflektorfénybe” került. A Népsport soproni tudósítója, ifj. Fábján Lajos hívta fel a figyelmet rá. Nagy Józsefnek, a Népsport munkatársának pedig arra is volt gondja, hogy Hoffer Józsefnek, az akkori ifjúsági szövetségi kapitánynak „beajánlja”. Úgy véljük, hogy manapság is jó szolgálatot tehetnének a tudósítók, ha a tehetséges játékosokról nem csupán azt írják, hogy jók, hanem az illetékes labdarúgó vezetők figyelmét is felhívják rájuk.

Keglovich László — saját vallomása szerint — sokat tanult Hidegkúti Nándortól, Szusza Ferentől és Dombos Ágostontól. A tanultakat edzőként és testnevelő tanárként maga is hasznosította és hasznosítja.

6. Soproni kis olimpia történetünk ugyancsak számos tanulsággal szolgálhat. Megtalálhatók benne a klubhűség példái, a nagy eredményekhez szükséges sokoldalú képzés igényei és az, hogy egy-egy jól szervezett nevelőklubból is el lehet jutni akár az olimpiai dobogó legmagasabb fokára. Egyszóval szélesíteni lehet és kell a magyar sport alapjait azzal, hogy segítik a vidéki sportegyesületek nevelőmunkáját. Csak bízzanak bennük!¹

SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE

Hiller István:

A TIT 1980. évi tevékenysége Sopronban

1. A TIT Sopron városi szervezete 1980-ban is jóváhagyott munkaterv alapján végezte tevékenységét. Az ismeretterjesztő munka középpontjában az MSZMP XII. kongresszusa és a közművelődési határozat érvényrejtetése, a munkával kapcsolatos tapasztalatok összegyűjtése, a TIT központi és megyei célkitűzéseinek segítése és megvalósítása állt. A tudományos ismeretterjesztés gyakorlati munkafeladatainak keresztül is igyekeztünk elősegíteni a város kulturális és politikai feladatainak megoldását. Sikertült növelni az ismeretterjesztés tartalmi színvonalát, az előadások számát, az üzemi, fizikai dolgozók nagyobb mérvű bekapcsolódását a szervezett ismeretterjesztő tevékenységbe. A Városi Pártbizottsággal, a Városi Tanáccsal és a tömegszervezetekkel az együttműködés új formáit is kialakítottuk és rendszeressé tettük. A közművelődési tevékenységet folytató, vagy ebben érdekelt intézményekkel, szervezetekkel állandósultak a kapcsolatok a partnerség elve alapján. Ezen belül külön kiemelendő a László Ferenc Művelődési Központtal közösen megindított írásos ismeretterjesztő munka eredményessége. Változatosak és sikeresek voltak az ún. „szerdai klub-előadások”, melyek 1957 óta rendszeresek. Előnyösen változott a hallgatóság összetétele elsősorban a mun-

¹ A szerző sopronlővei születésű. Tagja a Magyar Olimpiai Bizottságnak, tiszteletbeli tagja a Nemzetközi Olimpiai Akadémiának. A moszkvai olimpia előtt jelent meg „Az olimpiák története” című könyvének (vö. SSz. 1972, 382) negyedik kiadása, melyhez Lord Killanin, a NOB akkori elnöke írt ajánlást (A szerk.).

kásfiatalok révén. A szervezetben jobban érvényesült a társadalmassítás elve, bár elnökségi vonatkozásban még mindig nem sikerült ez teljes mértékben.

Az Övönöképző Intézet eredményes előadóképzése mellett a felsőoktatási intézményekben eddig újnak számító előadói konferenciák zajlottak az Erdészeti és Faipari Egyetemen.

A középiskolás kollégiumokban és az Egészségügyi Továbbképző Intézetben a tanulók (hallgatók) számára indított előadások, sorozatok nagy érdeklődés mellett zajlottak és fejlődtek. A világjárók és országjárásvezetők képzése és továbbképzése immár rendszeressé vált és az amatőr népi faragóknak sikerült a TIT-klubban megfelelő helyet biztosítani.

Az országosan is rangot elért Soproni Szabadegyetem negyedszázados fennállását ünnepelhette, az ugyancsak neves Soproni Nyári Egyetem 24. évfolyamát zárhatta két tagozatban eredményesen.

Szerződésünk volt a következő intézményekkel, üzemekkel: Postaigazgatóság, Ifjúsági klubkönyvtár (Balfi u.). KIOSZ, Mezőgazdasági Szakmunkásképző Intézet, Richards Finomposztógyár, ELZETT, Idegenforgalmi Kirendeltség, Ruhagyár, SZOT Üdülők Önelszámoló Üzemegysége, Lokomotív Tourist, Sopronkőhidai Büntetésvégrehajtó Intézet, Sopronkőhidai Szövőgyár, HNF IV. sz. Körzeti Bizottsága, 403. sz. Ipari Szakmunkásképző Intézet, Erdészeti Szakközépiskola Kollégiuma, Arany János Leánykollégium, Klubkönyvtár (Magyarfalva), Talajerőgazdálkodási Vállalat, SOTEX, Társadalmi Szervek Háza (Fertőrákos), Ciklámen Ruhaiipari Szövetkezet, Soproni ÁFÉSZ, Ruházati Kiskereskedelmi Vállalat, Pamutnyomóipari Vállalat, MSV Soproni Szövőgyára, EFE Központi Könyvtára.

A TIT szervezésében elhangzott előadások száma: 868. Megoszlásuk hallgatóság szerint: KISZ-fiatalok részére: 155; nők részére: 73; férfiak részére: 84; vegyes összetételű hallgatóság részére: 556. (Ezekből fizikai dolgozók részére: 213.)

A TIT-klubban elhangzott előadások száma: 83.

TIT-klub előadások száma: 42.

1980. I. Hasznos László: Az 50 éves Soproni Művésztelep

Hárs József: Hunyadi Mátyás emlékeinek nyomában az NDK-ban

Dr. Metzl János: Kaukázus és Krim

Dr. Firtás Oszkár: Az erdei vad és a természetvédelem

Finta Béla: Az újjászületett Lengyelország

1980. II. Dávid Ferenc: A grúz művészet

Lovas Gyula: 100 éves a Petőházi Cukorgyár

Fúzy Lajosné: A Balkánon át Isztambulig

Dr. Rác Józsefné: Növények és a város

1980. III. Megay Lászlóné: A magyar szókincs eredete

Garád Róbert: A fertői vitorlázás 100 éve

Nagy Lajos: Nigéria

Dr. Kamondy Zoltán: Egy régi iskola és tanárai

1980. IV. Dr. Gangl Miklós: Az ember biológiai egyensúlya életkorok szerint

Szabó Lajos: József Attila emlékezete

Dr. Kárpáti László: A környezetvédelem és teendőink

Dr. Mollay Károly: A magyar nyelv német jövevényszavai

Venezs Ernő: A közművelődés időszerű kérdései

1980. V. Augusztinovicz Fülöp: A zaj, mint környezeti ártalom

Horváth István: Filmkockák a nagyvilágból

Dr. Hiller István: Sopron és környékének felszabadulása az újabb adatok tükrében

1980. VI. Molnár László: A bányászat történetének emlékei Magyarországon

Nagy Lajos: Nigéria I.

Mühl Nándor: A Soproni Vasöntöde és rekonstrukciója

Finta Béla: Görögországi útiképek

1980. IX. Dr. Rácz Józsefné: Sopron utcafásításai

Nagy Lajos: Nigéria II.

Daróczy József: Idegenforgalmi tapasztalatok

Dr. Berecz Dezső: Antikvárium

1980. X. Mersich Gáborné dr.: Gyógyszerek és mellékhatásaik

Szabó Lajos: Az anyanyelvi művelődésről

Kárpáti László: Európa madárvilága

Finta Béla: A Saale folyó mentén

Hárs József: Amit a hegyről látni lehet. I. rész

1980. XI. Szabó Kálmán: A Széchenyi gyűjtemény története

Nagy Lajos: Uganda

Finta Béla: A Balaton és környéke

Badiny Gyula: A Magas Tátra és a Szepesség

1980. XII. Venesz Ernő: Az életmód tartalma és meghatározói

Bognár Dezső: Fertői mozaikok

Barlai Margit: Moszkva—Murmanszk—Leningrád

XXV. *Soproni Szabadegyetem* a Liszt Ferenc Művelődési Központban (10 előadás, alkalmanként 150—200 hallgatóval)

Előadások:

Dr. Kurucz Imre, a TIT főtitkára: Az értelmiség és a tudományos ismeretterjesztés

Dr. Benoa Kálmán, tud. főmunkatárs: A francia—magyar szellemi kapcsolatok néhány kérdése

Rakonczay Zoltán, az OKTH elnökhelyettese: Magyarország természetvédelmi területei

Dr. Gocsei Imre, Allami-újjás: Spanyol tajak, spanyol műemlékek

Dr. Csapóy István, erdőmérnök, term.vev. felügyelő: Magyarország védett növényei

Roisz Vilmos: A mai magyar testészet

Dr. Kubinszky Minály, egyetemi tanár, rektornyeltes: Anglia kód nélkül

Dr. Vasváry Artur, a Föld és Egyszerkesztője: Az Atlanti óceántól a Csendes óceánig

Lukin László, tanár, a Magyar Rádió főmunkatársa: Beethoven és Magyarország

Dr. Köpeczi Béla, akadémikus, a MTA főtitkárhelyettese: Tudománypolitika és tudományszervezés

Egészségügyi akadémia (4 alkalommal, a TIT-klubban):

Dr. Andik Györgyi: A rehabilitációról

Reisner Erzsébet: Vitaminok, mint tápanyagok és gyógyszerek

Dr. Bánkuti Pál: A vértömlesztés szerepe a modern gyógyászatban

Lócze Lajosné: Vérszegénység—vasterápia

Dr. Tremmel Ottó: Az időskori betegségek jellemzői a belgyógyászatban

Ercélyi Anna: Időskorúak gyógyszerfogyasztása

Mühl Nándorné: Helyes életmód az érlelmeszedés megelőzésére

Dr. Endersz Frigyes: Szívbeteg rehabilitációja

Nemzetközi-politikai előadássorozat:

Tolnay László, tud.főmunkatárs: Világpolitikai folyamatok főbb tendenciái a 70-es évek végén, várható hatásuk a 80-as évek első felére

Tálas Barna igazgatóhelyettes: A Kínai Népköztársaság külpolitikája

Kalanovics János osztályvezető: Közel- és Közép-Kelet

Dr. Pataki István tud. főmunkatárs: A Varsói Szerződés története, jelentősége a békéért folytatott küzdelemben

(Az előadók valamennyien a Magyar Külügyi Intézet munkatársai)

Előadói konferencia: az Erdészeti és Faipari Egyetemen

Dr. Zibolen Endre (FPK): A felsőoktatási didaktika alapvető problémái

Völgyesi Pál (FPK): Az oktató személyisége a felsőoktatásban

Török Iván (FPK): Kutatás és oktatás kapcsolata

Náhlík Zoltán (FPK): Az oktatási módszerek korszerűsítésének néhány kérdése

Dr. Ördögh Erzsébet (FPK): Oktatók tevékenységi köre és időgazdálkodása a felsőoktatásban

Tanfolyamok:

Idegenvezetőképző — Idegenforgalmi Kirendeltséggel közös szervezés

Idegenvezetőképző — Lokomotív Touristtal közös szervezés

KRESZ-tanfolyamok: 431 hallgatóval 9 csoportban

Nyelviskola:

Olasz, orosz, német, angol, francia nyelvű, 11 tanár vezetésével, 13 tanulóscsoportban, 4 kihelyezett tanfolyam

Magyar Nyelv Hete (TIT-klubban):

Dr. Mollay Károly egyetemi tanár (ELTE): A magyar nyelv német jövevényszavai;
József Attila Gimnáziumban: Rendhagyó nyelvtanóra

Ország-világjárók vizsgáival egybekötött továbbképzése (TIT-klubban)

Előadók: Dr. Vasváry Artur, P. Zoltai Márta

XXIV. Soproni Nyári Egyetem

Magyar tagozat: július 11—19-ig (25 magyar hallgatóval)

Nemzetközi tagozat: július 11—25-ig (2 cseh és 159 NDK-beli résztvevővel)

Előadások:

Megnyitó: Dr. Kecskés Sándor, az EFE rektora

Magyar tagozat (az EFE továbbképzési kabinetjében):

Dr. Gonda György államtitkár, az OKTH elnöke: Nemzetközi környezetvédelmi együttműködés

Dr. Hiller István egyet. könyvtári főigazgató: 3000 év dióhéjban (Sopron város története)

Dr. Madas András ny. miniszterhelyettes: A világ erdeinek környezetvédelmi jelentősége

Dr. Hans Langejürgen docens (Rostock): Környezetvédelemre nevelés az NDK-ban

Dr. Gál János tszv. egyetemi tanár: A faültetvények szerepe a szennyvizek elhelyezésében és hasznosításában

- Dr. Friedrich Károly főtanácsos: Szép Sopron
- Dr. Székely Pál egyet. docens: A környezetvédelem ökológiai alapjai
- Dr. Keszthelyi István tud. főosztályvezető: Erdőgazdálkodás a természetvédelem alatt álló területeken
- Dr. S. Nagy László főosztályvezetőhelyettes: Természetvédelmi területek ökonómiai értékelése
- Finta Béla főfelügyelő: Megyénk műemlékei
- Dr. Várkonyi Tibor tud. főosztályvezető: A levegőszennyezettség helyzete Magyarországon. Az országhatárokon áterjedő levegőszennyezettség
- Schöberl Miklós egyet. adjunktus: A faipar levegőtisztaságvédelme (korreferátum)
- Gyurácz Sándor egyet. adjunktus: A levegőtisztaságvédelmi technika a faiparban (korreferátum)
- Dr. Csapody István erdőmérnök, term.véd. felügyelő: Tájvédelmi körzetek Sopron környékén
- Tóth Ferenc erdőmérnök, term.véd. főfelügyelő: A fertői tájvédelmi körzet (korreferátum)
- Kárpáti B. László tud. munkatárs, erdőmérnök: A Soproni Hegyvidék faunája és flórája (korreferátum)
- Vákár Tibor építésmérnök: Az urbanizáció környezetkárosító hatásai
- Dr. Ruzsa Béla egyet. adjunktus: Közúti forgalmi zajmérések Sopronban
- Augusztinovicz Fülöp tud. kutatómérnök: A közlekedési zaj problémái Budapesten (korreferátum)
- Dr. Papp Ferenc főosztályvezető: Vizeink szennyeződése és védelme
- Dr. Kubicszky Mihály tszv. egyet. tanár, rektorhelyettes: Építészet és tájvédelem
- Gáspár Hantos Géza főosztályvezető: A hazai erdők természetvédelmi jelentősége
- Dr. Stefanovits Pál akadémikus, egyetemi tanár: Talajerózió

Tanulmányút: Sárvár—Szombathely (Kámon)—Bük—Sopronhorpács

Múzeumlátogatások

Látogatás: Az Egyetemi Könyvtárban, a Botanikus Kertben, az Erdővédelem-tani Tanszéken, a Vadgazdálkodási Tanszéken, a Növény-tani Tanszéken. Látogatás az Áll. Gazdaság borpincéjében

Nemzetközi tagozat (az egyetemi KISZ-házban):

- Dr. Gonda György államtitkár, az OKTH elnöke: Nemzetközi környezetvédelmi együttműködés
- Dr. Hiller István egyetemi könyvtári főigazgató: 3000 év dióhéjban (Sopron város története)
- Dr. Friedrich Károly főtanácsos: Szép Sopron
- Dr. Hans Langejürgen docens (Rostock): Környezetvédelemre nevelés az NDK-ban
- Dr. Gál János tszv. egyetemi tanár: A faültetvények szerepe a szennyvizek elvezetésében és hasznosításában
- Dr. Madas András ny. miniszterhelyettes: A világ erdeinek természetvédelmi jelentősége
- Finta Béla főfelügyelő: Megyénk műemlékei
- Dr. Keszthelyi István tud. főosztályvezető: Erdőgazdálkodás a természetvédelem alatt álló területeken

Dr. S. Nagy László főosztályvezetőhelyettes: Természetvédelmi területek ökonómiai értékelése

Dr. Széky Pál egyet. docens: A környezetvédelem ökológiai alapjai

Dr. Csapody István erdőmérnök, term.véd. felügyelő: Tájvédelmi körzetek Sopron környékén

Tóth Ferenc erdőmérnök, term. véd. főfelügyelő: Fertői tájvédelmi körzet (korreferátum)

Kárpáti B. László erdőmérnök, tud. munkatárs: A Soproni Hegyvidék faunája és flórája

Vákár Tibor építészmérnök: Az urbanizáció környezetkárosító hatásai

Dr. Várkonyi Tibor tud. főosztályvezető: A levegőszennyezettség Magyarországon

Schöberl Miklós egyet. adjunktus: A faipar levegőtisztaságvédelme (korreferátum)

Gyurácz Sándor egyet. adjunktus: A levegőtisztaságvédelmi technika a faiparban (korreferátum)

Dr. Papp Ferenc főosztályvezető: Vizeink szennyeződése és védelme

Dr. Kubinszky Mihály tszv. egyetemi tanár, rektorhelyettes: Építészet és tájvédelem

Dr. Ruzsa Béla egyet. adjunktus: Közúti forgalmi zajmérések Sopronban

Augusztinovicz Fülöp tud. kutatómérnök: A közlekedési zaj problémái Budapesten (korreferátum)

Dr. Stefanovits Pál akadémikus, egyet. tanár: Talajerózió

Gáspár Hantos Géza főosztályvezető: A hazai erdők környezetvédelmi jelentősége

Múzeumlátogatások

Tanulmányutak: Balatonfüred—Tihany—Zánka—Badacsony; Sopronkőhida—Fertőrákos—Balf—Nagyecen (Múzeum, kisvasút, emlékhely)—Fertőd—Petőháza; Sárvár—Szombathely—Bük. Látogatás az egyetem tanszékein. Üzemlátogatás

Csillagászati világhét (a Martos Flóra Egészségügyi Szakközépiskolában):

Dr. Kelemen János pol. munkatárs: Újdonságok a csillagászatban

Működik:

Ország-világjárók klubja

Fafaragó szakkör

Kis Matematikusok Baráti Köre

Kis Kémikusok Baráti Köre

Ifjú Biológusok Baráti Köre

Ifjú Történelemlátogatók Baráti Köre

Kertbarátok köre

A TIT-klubban tartott ülések:

A Húsipari Vállalat dolgozóinak továbbképzése, vizsgája (MTESZ)

A Liszt Ferenc Társaság ülése

A TKBT elnökségi ülés

A Városszépítő Egyesület ülése

A HNF ülése

Az Egészségügyi szakcsoport ülése

Az Egészségügyi vándorgyűlést előkészítő bizottság ülése

A közművelődési szervezetek, intézmények vezetőinek ülése

A tűzoltók továbbképzése (a MTESZ szervezésében)

Soprontól—Olimpiáig (a városi KISZ-bizottsággal közös rendezvény):

Előadó: Dr. Keresztényi József a MOB tagja, a Nemzetközi Olimpiai Akadémia tiszteletbeli tagja

Vendégeink:

Logvinov Lev professzor, a közgazdasági tudományok doktora; a Csillagászati választmány Ponor Thewrewk Aurél vezetésével; B. N. Kuzovkin (Moszkva); Dr. Reinhard Schmidt (Rostock)

Munkacsoportok: Irodalmi, nyelvi, pedagógiai, művészeti; Hadtudományi; Nemzetközi, közgazdasági, filozófiai; Jogi; Biológiai, földrajzi, matematikai, fizikai, kémiai; Egészségügyi; Történelmi; Műszaki; Idegennyelvi

Taglétszám: 259 fő. Az elnökség tagjainak száma: 17. Tiszteletbeli tag: Dr. h. c. mult. dr. Tárczy Hornoch Antal akadémikus, tud. tanácsadó

MEGEMLEKEZÉSEK

Fábján Lajos:

Horváth B. Jenő (1922—1970)

„Van-e valami újság?” — kérdezte, azután máris száguldott tovább lobogó hajjal, foksásával botozva. Ízig-vérig riporter volt, közéleti ember: nehéz idők átélője, krónikása, városát híven szerető újságíró.

Horváth B. Jenő Sopronban született 1922. február 6-án. Elemi iskolai tanulmányait a Petőfi téri iskolában végezte, majd beiratkozott a Soproni Bencés Gimnáziumba és itt érettségizett 1941-ben. Az újságírással már diákkorában eljegyezte magát, így szinte természetes volt, hogy a Fidelitas Lapkiadó Vállalat KFT 1941. június 15-én újságírójelöltként alkalmazta az „Új Sopronvármegye” politikai napilapnál, majd annak megszüntetése után, 1944. július 1-el ugyanebben a minőségben a „Soproni Hírlap”-nál talált elhelyezkedést.

Széleskörű tevékenysége során kapcsolatba került Sopron haladó ifjúságának mozgalmával és a cenzúrával dacolva, esetenként virágnyelvbe öltöztetett hírcsokorban számolt be az egyes náciellenes megmozdulásokról.

Az egyre könnyörtelenebb katonai felülvizsgálat a gyenge testalkatú újságírójelöltet is alkalmasnak találta a „harctéri szolgálatra”, így azután 1944 novemberében kézhez

vette a behívóparancsot. Nyugatra szállították, csapattestét ide-oda mozgatták, árkot ásott, sáncmunkát végzett, közben vége lett a háborúnak, hadifogságba esett, ahonnan 1945 novemberében tért vissza.

A „Soproni Újság”-nál helyezkedett el, ahol a felszabadulást követő évek építőmunkáinak, helyi erőfeszítéseinek lelkes hírnökeként tett hitvallást városszeretetről. Főmunkatársa volt az 1946—47-ben megjelentetett „Színházi fecsegő”-nek. 1949. július 31-én a Soproni Újság megszűnt, őt a Független Kisgazda és Földmunkás Párt központi lapjánál, a „Kis Újság”-nál alkalmazták.

1951-ben került a Magyar Távirati Irodához, melynek főmunkatársaként a bányászattal, a nemzetközi kereskedelem kérdéseivel, a Budapesti Nemzetközi Vásárral kapcsolatos hírközlésekkel foglalkozott.

Szülővárosától soha nem szakadt el: ide szólította a szülői, testvéri szeretet, hűség a „Hűség városa”-hoz. 1963-tól lelkes kezdeményezője, szószólója, szervezője volt a Magyar Újságírók Országos Szövetsége tagjai részére Sopron értékeinek bemutatására, a Soproni Ünnepi Hetek rendezvénysorozatának népszerűsítésére rendezett újságíró-találkozóknak.

Évről-évre örömmel tapasztalhatta szülővárosa dinamikus fejlődését, a soproni zegzúgos utcák megifjodását. Részt vett a város fejlesztési terveit bemutató összejöveteleken és közben érvelt, vitatkozott, új és új barátokat szerzett Sopronnak. Írásai Sopron hétköznapjait, ünnepeit, az eredményeket, gondokat megörökítő színes riportjai, a közéleti személyiségekkel, egyszerű emberekkel folytatott interjúk, az ezerarcú város macskaköves utcáit, a Lövéreket, a Tóalmot, a selymesvízű Fertőt felidéző irodalmi színvonalú alkotások vaskos köteteket töltenének meg.

Észak-afrikai kiküldetéséből visszatérve 1969. november 15-én megbetegedett, hosszú szenvedés után 1970. május 8-án hunyta le szemét végleg Budapesten a MÁV-kórházban. Május 13-án Sopronban a Szt. Mihály temetőben helyezték örök nyugalomra.

Rövid volt az élete, szűkre szabott 48 esztendő. Csendesesen ment el, szinte észrevétlenül. Szüretkor még azt ígérte: „Majd jövőre hazajövök, találkozunk!” Ezután már nem tudott elbúcsúzni. Amikor városának anyaföldje magába zárta, végleg hazatért.

A Szt. Mihály temetőben lévő sírjára elhelyezve a megkésétt emlékezés koszorúját, tisztelgünk Horváth B. Jenő soproni újságíró emléke előtt. Jövőre lenne 60 éves...

SOPRONI KÖNYVESPOLC

Mastalirné Zádor Márta:

Nördliche Dreilände recke. Innsbruck, 1980, 88 p. 54 kép + 8 grafika

A „Burgenland. Jahrbuch für ein Land und seine Freunde” sorozat új darabjaként jelent meg a Südliche Dreiländerecke c. könyv után a Nördliche Dreiländerecke c. szép kiállítású, gazdagon illusztrált kötet.

Az északi hármashatárszöveget, vagyis az alcím szerint Alsó-Ausztria keleti részét, Burgenlandot, Pozsonyt és Győr-Sopron megyét bemutató mű, közös osztrák—magyar—csehszlovák összefogással készült.

„Oly korban élünk, amelyben a békés egymás mellett élés elvei, tartalma és formái a mindennapi életünk gyakorlatává váltak, hiszen a különböző társadalmi rendszerben élő népeknek is ez szolgálja közös érdekét. Ma már alig képzelhető el más kapcsolati forma az egymás mellett élő szomszédos népek számára. Ezért megyénk valamennyi állampolgára nevében örömmel köszöntöm ezt a most kiadásra kerülő albumot, amely bemutatja a hármashatár vidékét: Burgenlandot, Győr-Sopron megyét és Nyugat-Szlovákiát. Hazánk olyan vidékén élünk, amelyről büszkén beszélünk, hiszen népünk történelmében mindig is jelentős szerepet vállalt. ... E hármashatár területén élő népeket több évszázados történelmi múlt kapcsolja össze, amelyből ma is mindazt tovább kell ápolni, ami előremutató, ami az itt élő népek érdekeivel összhangban van, ami az általános emberi haladást szolgálja” — írja Lombos Ferenc, Győr-Sopron megye tanácsának elnöke a könyv előszavában, egyúttal rámutatva a könyv megjelentetésének céljára is.

A további előszókbán a mű születésére ösztönző gondolatokat is rögzítették: „Ez a vidék mindig különlegesen tárt és vonzó volt és az is maradt a mai napig” (Theodor Kery). „E könyv kiadására az adott ösztönzést, hogy a pannóniai táj országaiban már évek óta valóra vált a pannóniai eszme reneszánsza, nemzetközi turisztikai, valamint a kulturális és kereskedelmi jószomszédi kapcsolatok emelkedése, különösen Burgenland és a nyugat-magyarországi megyék között.”

Theodor Kery, Lombos Ferenc valamint Fogarassy László német, magyar és szlovák nyelvű előszavai, bevezetései után, három nyelvű képaláírásokkal ellátott, remek kivitelű, 54 színes kép következik (amelyek közül 36 a legszűkebb pátriánkból való), az alábbi témák szerinti csoportosításban: A határokon túlterjedő közös vonások; A Bécsi Medence és a Nagy Magyar Alföld közötti táj; A térség pannon sorsa; Műemlékek; A polgárság és a parasztság kultúrája; Modern építészet.

A képeket kiegészítendő, a „Grenzüberschreitende Gemeinsamkeiten” c. német nyelvű szöveges részt a szerkesztőségi írásokon kívül Gaál Károly, Hiller István, Pflagner Margit és Szép László készítették, s a Kultúrrégió Bécs és Budapest között, A Bécsi

Medence és a Nagy Magyar Alföld közötti táj, A térség pannon sorsa, Műkincsek, A polgári és paraszti kultúra fő fejezetekre tagolódik. A Soproni Szemle olvasói számára különös érdeklődésre tarthat számot a kultúrrégió jeles személyiségeit bemutató fejezet: Josef Haydn, Liszt Ferenc, Johann Nepomuk Hummel, a Strauss és Lanner család, Takács Jenő, Kitaibel Pál, Dorfmeister István, a Storno család, Goldmark Károly, Lehár Ferenc, Kolbenheyer Mór, Rauch András, Wohlmuth János Sopron megyei tevékenységét ismerhetjük meg. Szó esik a Győr-Sopron-Ebenfurt-i vasútról, Észak- és Közép-Burgenlandról.

Külön szólnunk kell az 1829-ben megjelent és e munkában bemutatott „Wanderungen zu den Umgebung des Neusiedler Sees mit besonderer Rücksicht auf Eisenstadt, Eszterháza, Forchtenstein und Neustadt” c. könyvecskéről, amely a Fertő és környékének rendkívül érdekes és hű leírását adja, útikalauzul is szolgálva.

A Soproni Szemlében (1971, 356—361) Hiller István tollából már közölt: Egy Sopron megyei tanító Napóleonnál c. írás rövid kivonata is bizonyára tetszést arat a szélesebb olvasóközönség körében is.

Az örvendetesen szép kiállítású könyv soproniak számára külön örömet nyújtó értéke, Sterbenz Károly 8 grafikája. A 8 grafika közül 5 ábrázol soproni, illetve Sopron megyei város és településképet. Együttal bemutatja röviden a művész életpályáját is.

A könyv szerkesztését Hans Rosnak, grafikai kialakítását Werner Weibert végezte. A publikációk a Belvedere-Verlag A. Hadwigerer Wiennél jelentek meg. A nyomás és reprodukció az innsbrucki Verlagsanstalt Tyrolia Ges.m.b.H. munkáját dicsérik.

A felhasznált és ajánlott irodalom gazdag jegyzéke mellékletként, külön lapon található a könyvben.

A kötet kiegészítéseként, annak képeinek felhasználásával, reprezentatív kiállítású 1981-es naptár is készült, ahol a február hónapot a kismartoni Haydn-terem freskójának képe, az április hónapot a soproni Főtér képe, a májust egy fertői kép, a júniust a fertői kastély képe, az augusztust Lánzsér várának, az októbert a deuschkreutzli kastélynak, a decembert a ruszti polgárházaknak a képe díszíti.

Meggyőződésünk, hogy a könyv eléri célját — amint azt Lombos Ferenc írja: „E könyv — amit most külön nagyrabecsüléssel köszöntünk — legyen újabb jelképe egymás megbecsülésének, az emberi haladásért tett közös erőfeszítéseinknek igaz kifejezője.”

**Geosits, Stefan: 700 Jahre St. Jakobskirche und Pfarre
Klingenbach. Wien, Tusch-Druck GmbH, 1976, 111 Seiten; Nagy,
Josef—Gruber, Oswald (red.): 700 Jahre Neckenmarkt 1279—1979.
Festschrift. Eisenstadt, Rötzer-Druck, 1979, 203 Seiten; Zisper,
Lorenz: Festschrift 350 Jahre Schlacht bei Lackenbach und
Neckenmarkter Fahنشwingen. Eisenstadt, Rötzer-Druck, 1970,
42 Seiten; Berghofer, Josef: Müllendorf. Geschichte, Wirtschaft,
Volkskunde. Eisenstadt, Prugg Verlag, 1980, 184 Seiten**

Három burgenlandi község Kelénpatak, Sopronnyék és Szárazvám története, valamint az 1620. évi lakompaki csatáról szóló megemlékezés van előttünk. Kelénpatak és Sopronnyék történetének kezdetétől megadott évszám a templom, ill. a község első említését jelenti és a 700 éves ünnepség indítékául szolgál. Mindhárom község története természetesen jóval az első említés előtt kezdődött. A ma horvát többségű Kelénpatak történetírója elfogadta azt a — nvomatásban még meg nem jelent — megállapításmat, hogy az 1153. évi pannonthalmi oklevélben említett *Ják* falu az 1276-ban említett és akkor már többségében német lakosú *Klingenbach* faluval azonos: ez nemcsak a község templomának Szt. Jakab patrocíniumát magyarázza meg (a magyar *Ják* név a *Jakab* rövidült alakja), hanem azt is bizonyítja, hogy a magyar alapítású falu legkésőbb a XII. században alakult és a pusztá személynévből alakult helynevek közé, azaz a magyar helynevek legrégebbi rétegébe tartozik. Hasonlóan régi a *Nyék* helynév is a *Nyék* törzs nevéből, amelyet a német névből semmiképp sem lehet magyarázni, bármiképpen is okoskodik egyik-másik osztrák kutató, aki sem a magyar helynévadással, még kevésbé a magyar nyelvtörténettel nem ismerős. A község német neve csak a magyarból magyarázható és semmiféle okoskodással sem valamely óbajor személynévből. Szárazvám régi magyar *Kövesd* neve már 1270-től adatolható (nem 1271-től, mint olvashatjuk), viszont a német neve csak 1390-től kezdve, nem 1271-től, amint a szerző állítja (vö. Kranzmayer—Bürger: Burgenländisches Siedlungsnamenbuch. Eisenstadt, 1957, 105). Mindhárom község magyar és német neve azt példázza, hogyan németesedtek el a XIII.—XIV. században nyugat-magyarországi falvak, hiszen már korábban is keletkeztek német alapítású falvak is (pl. Höflány/Höflein). A *Kelénpatak* név a XIX. századi magyar közigazgatás alkotása, a *Szárazvám* név a XVII. században keletkezett (Pozsonyban egy *szárazvám* már 1360-ban ismert).

Kelénpatak 1416/1419-től 1870-ig Sopron jobbágyközsége, története szorosan kötődött a városéhoz. E kapcsolat részletes feltárása még várostörténetünk feladata. 1543-tól kezdve települnek be a török elől menekülő horvátok a faluba, a velük kapcsolatos ósláv és horvát nyelvű feljegyzések a nyugat-magyarországi horvátok becses nyelvtörténeti emlékei (vö. SSz. 1976, 183). A szerző ismerteti, színes mellékletben is bemutatja a horvátok történetével kapcsolatos emlékeket, köztük az 1501-ben Esztergomban

nyomatott, Frank Pongrác kelénpataki, majd soproni pap 1500—1520. évi bejegyzéseit is tartalmazó misekönyvet. A három község története lényegében azonos felépítésű: az óskori leletektől a legújabb időkig ismerteti az eseményeket, a templom, az iskola, a társadalmi szervezetek történetét. Sopronnyék esetében mégis ki kell emelnünk a község és Lakompak közt 1620-ban, Esterházy Miklós és Bethlen Gábor csapatai közt lefolyt, soproni vonatkozású ún. lakompaki csata leírását, a nyékieknek 1622-ben jutalmul adott zászló és a vele kapcsolatos, a mai napig élő szokás leírását: a község választott, legkiválóbb legénye minden év Úrnapját követő vasárnap nagy ünnepség keretében lengeti meg a zászlót, amelyet évente egy-egy leány új szalaggal díszít fel. Az 1970-ben végrehajtott faluösszevonások során Sopronnyékhez csatolták Hasfalva (Haschendorf) községet (a felsőpulyai járásban 62 kisközséget 23 nagyközséggé vontak össze).

Száravzám történetírója, a Burgenland határain túl is ismert, nyelvjárásban író lírikus Josef Berghofer (vö. SSz. 1980, 283) közli a XVI. század közepéről származó jogszokások összeírását (eredetiben), a falutérképek alapján a falukép fejlődését, a falu gazdaságának leírását és számos néprajzi adalékot (népdal, monda, mondókák, falucsúfoló, szokások, stb.), továbbá egy falubeli gazda 1873. évi feljegyzéseit a helybeli parasztkok időjárásiról.

Mollay Károly:

Bárdos Kornél: Győr zenéje a 17-18. században. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1980, 627 lap

„A Magyar Tudományos Akadémián készülő több kötetes magyar zenetörténet előmunkálatai időszerűvé tették, hogy Pécs és Tata XVIII. századi zenéje után Győr korabeli zenei életével is részletesen foglalkozzunk” — írja az előszóban a szerző. Az utalás az ugyancsak a MTA Zenetudományi Intézetében készült, szintén az Akadémiai Kiadónál megjelent „Pécs zenéje a 18. században” (1976), ill. „A tatai Esterházyak zenéje 1727—1846” (1978) című munkákra vonatkozik. A magyar zenetörténetnek ezek az előmunkálatai csak közvetve érintkeznek folyóiratunk profiljával, mégis foglalkozunk velük. Előreláthatóan 1983-ban, ugyancsak Bárdos Kornél tollából jelenik meg a Sopron zenéjéről írt kötet, így tanulságos összehasonlításra nyílik majd lehetőség egy polgárváros és két püspöki székhely, valamint két Esterházy-rezidencia (Eszterháza/Fertőd; Tata) zenei élete között. (Az eszterházi rezidencia zenei életétől természetesen elválaszthatatlan a kismartonié, ahogy a tataitól a csákvári is). A győri és a pécsi zenei életnek egyaránt a székesegyház, a jezsuita gimnázium és a polgárság zenéje az összetevője, mégis a Győrben leírt, ill. az ott játszott zeneművek tematikus jegyzéke 1889, a pécsi székesegyházé 378 művet sorol fel (a gimnáziumnak és az 1788-ban az országban harmadiknak alapított zeneiskolának a kottaanyaga nem maradt fenn). A tatai rezidencia kottaanyaga 1117 művet tartalmaz. Sopronban és az eszterházi/kismartoni rezidenciában nyilván más lesz a helyzet, de már ezek a példák is bizonyítják, hogy hasonló anyagfeltárás és feldolgozás után a majd elkészülő magyar zenetörténet való-

ságos felfedezésszámba megy. A jelzett témakörökhöz természetesen még hozzáveendő a népi zene, a népi és az egyházi zene kapcsolatának kutatása is. A mi esetünkben elég, ha hivatkozom Lajtha László „Sopron megyei virrasztó énekek” (Budapest, 1956) című művének igazában még fel nem dolgozott gazdag anyagára (vö. Mészáros István: SSz. 1976, 326—328), országos viszonylatban éppen Bárdos Kornél „Népzenei jellegű variálásmód a XV—XVIII. századi magyar passiókban” című kéziratos kandidátusi értekezésére (1965), amely az alapja „Volksmusikartige Variierungstechnik in den ungarischen Passionen (15. bis 18. Jahrhundert)” Budapest, 1975 című munkájának. (Az utóbbiban többek között szerepel a Sopronlővőről származó Lövei Vajda György XVII. századi ev. lelkész is, akit a könyv fordítója egy nem létező *Löve* falu lelkészének tesz meg, nem tudván, hogy a *lövei* az eredeti és helyes, a községben ma is élő alakja az újabb és tudálékos *lövői* melléknévnek).

Győr azért is érdekel bennünket, mivel Sopron is a győri püspökséghez tartozott: pl. Széchényi György már mint kalocsai érsek és a győri püspökség adminisztrátora igazi barokk bőkezűséggel 1684-ben gazdag zenei alapítványt létesített a győri, soproni és a szombathelyi zenészek eltartására (a szombathelyi püspökség csak 1777-ben létesült). Sopronnak is volt jezsuita gimnáziuma (az evangélikuson kívül), még pedig jelentős latin, német és francia nyelvű színelőadásokkal (vö. Staud Géza: SSz. 1977, 11—33; vö. még Griffin, Nigel: Jesuit school drama. A checklist of critical literature. London, 1976). Soprontól eltérően a győri evangélikusoknak (és a reformátusoknak) a XVII. században még nincs zenei életük; Győrnek nincsen toronyzenéje. Viszont gazdag és fejlett a székesegyház zenei élete, főleg a XVIII. században. Az 1832-ig tárgyalt zenetörténet utolsó szakaszának kiemelkedő karnagya Istvánffy Benedek (1766—1778), aki Bárdos szerint feltehetően Sopronban tanult. A székesegyház zenészei látták el nagyrészt Győr többi egyházi zenéjét (karmeliták, ferencesek, plébániák, kápolnák, orsolyiták) is.

Az iskolák közül leggazdagabb a jezsuita gimnáziumról szóló fejezet (143—209), csak XVIII. századi anyaga van a protestáns iskoláknak (209—220), tanulságos társadalomrajz annak fejtegetése, miért nem kerülhetett sor a tárgyalt időszakban zeneiskola létesítésére (222—231). Pedig a polgárság zenéjéről (232—260) és a városi ünnepekről (261—310) szóló fejezetek zenei igényről tanúskodnak. A kötetnek majdnem a felét (322—604) a művek említett tematikus jegyzéke foglalja el. Ha majd minden, zenei szempontból jelentős helyre vonatkozóan elkészülnek ezek a zenei „okmánytárak”, akkor lehet majd igazában zenetörténeti irányok, művek és értékek szerint megrajzolni városaink zenei életének és zenei műveltségének a képét.

**Majer Antal: A Bakony tiszafása. Budapest, Akadémiai Kiadó,
1980, 373 lap (A Magyar Tudományos Akadémia Agrártudományok
Osztályának Monográfia sorozata)**

A szerző írja bevezetőjében, hogy a bakonyi tiszafás 1951-től hivatalosan is szám-bavett országos jelentőségű, de nemzetközileg is számontartott természetvédelmi érték. A természetvédelem célja, hogy ezt a természeti értéket megőrizze és a kutatás szá-mára fenntartsa. A tiszafa kedvelt disznóvénnyé, a soproni és Sopron környéki kertek-ben, parkokban is kiterjedten hasznosítják. Ezért érdekes és értékes számunkra is mindaz, amit a neves tudós erről a kihalásra jósolt, vagy ítélt tiszafáról, növényteni jellegzetességéről, sajátos életteréről, erdészettörténeti vonatkozásairól és a megfelelő erdőnevelési beavatkozásokról ír, amellyel ennek a fafajnak megőrzését és fejlesztését is biztosítani lehet. Mindezt a szerző természetesen elsősorban és mindenekfelett a szentgáli tiszafás kapcsán ismerteti, de nem vonatkoztatható el a Sopronban és kör-nyékén lévő egyedektől. A könyvnek e részleteivel kívánunk röviden foglalkozni.

Sopronban, a Balfi úti evangélikus temetőben, az északi fal mellett, a Boór család sírján helyszínelte Majer Antal egy 1881 utáni, tehát közel 100 éves, 12 méter magas tiszafát. Az Alsó-Lövéreken a Panoráma u. 6. számú Proszvimmer-villakertben 1975-ben talált egy 10 méter magas, nő ivarú, sokat termő tiszafát, a Felső-Lövéreken a Kö-kény köz 3. szám alatti Kubinszky-féle lakóház előtt egy 15 méter magas, 90 éves szép alakú fa áll. Az Egyetem Botanikus Kertjében sok méretes tiszafa található. A legna-gyobb 10 méteres. A kert északi szegélyét természetes úton szinte meghódította fánk. Sopronhórpácson a XV. századi templomkertben két, igen sokat termő tiszafa áll. A nagyobb 12 méteres és 130 éves. 1975-ben helyszínelte a szerző. Ugyancsak ebből az év-ből származik a Mihályiban végzett helyszínelés eredménye; sok tiszafa a faluban és három kastélyának környékén, a falusi házak udvarán. Az egykori női zárda udvarán, a mai iskola előterében álló 5 fa közül egy hím ivarú a legméreteesebb: 8 méter magas és csak 2 méteren elágazó, szép törzsű. *Magyarországon a legszebb nyírt tiszafás francia kert Fertődön* (az egykori Eszterházában) *a kastélyparkban található.* A fa nyírással kívá-lóan alakítható, ezért terjedt el a főúri francia parkokban elsődlegesen. Fertődön több-száz, kúposra, vagy gömb alakra nyírt, valamint sövényyszerűen kialakított tiszafa al-kotja a kastély kertjét és nyesett ösvényeit. Egyébként az Esterházy-kastély francia kertjének nyírt tiszafáit, valamint nyesett tiszafa alléját két jól sikerült fénykép is bemutatja (322, 323. lap). Végül meg kell említenünk, hogy hazánkban a legtöbb tiszafa a somogyi parkok után Győr-Sopron megyében található. Többek között ezért is figye-lmet érdemel ez a szép kivitelű, nagy tudományos értékkel bíró szakkönyv.

Levélszokrény

Hárs József írja: Megjegyzések egy hangversenyről

Helytörténettel foglalkozókra könnyen rásüthetik a maradiság bélyegét, mégis vál-lalnom kell ezt a kockázatot, mikor az Országos Filharmónia 1980–81-re szervezett évadjának 5. soproni bérleti hangversenyén történeteket rögzítem az utókor számára.

A rendezőség ezúttal is mellőzte a közönség előzetes tájékoztatásának szokásos for-máját, a plakátot, sőt a Soproni Közművelődési Tájékoztató 1981 április havi füzetében is csak annyit árult el a Győri Filharmonikus Zenekar 7-i estjének első számáról, hogy az egy „mai magyar mű” lesz. Ezt ellensúlyozandó, magyarázó szöveggel ellátott, Győ-

rött nyomott műsort adtak a közönség kezébe, sajnos csak az utolsó percben. Végül is csak az utolsó szám, Debussy A tenger c. szimfonikus költeménye egyezett meg az előzetes híradásokkal, kezdetként Vivaldi 8. opuszából a négy évszak hangzott el Kiss András hegedűszólójával, s csak a szünet után került sor arra a műre, amelyről külön kell beszélnem.

Jancsovcics Antal úgy találta jónak, hogy Bozay Attila Variációk Op. 29. (1977) című szerzeményét tűzze műsorára. A sznobok számára szükséges nyugati elismerést jelzi, hogy a darab egy portugál alapítvány megrendelésére készült, s 1978 júniusában mutatták be Lisszabonban. Ez azonban — az említett okok miatt — már nem befolyásolhatta a jó háromnegyed háznyi közönséget. A jelenlevők a hallottakat a látottakkal együtt (a szerző ugyanis előírta, hogy a zenészek időnként helyüket változtassák) egyértelműen visszautasították. Ezt nemcsak a karmester meghajlására reflexszerűen jelentkező taps gyér volta bizonyította, hanem az a Sopronban teljesen szokatlan mód, ahogy a teljes közönség a darab előadása közben viselkedett. Míg a zenekarban „a Kodály által is feldolgozott Virágok vetélkedése” dallamának „több ezer kisebb-nagyobb töredéke, leegyszerűsített változata és annak elemei” kavargtak — a magyarzat közérthetőnek éppen nem mondható nyelven „aleatorikus polifóniában” —, addig a nézőtérben előbb megkínzott arcokat és befogott füleket lehetett látni, majd egyre hangosabb beszélgetések, nevetgélés és felháborodott megjegyzések jelezték a hatást. Olyan is akadt, aki erre az időre kimenekült az előtérbe, a dobhártyát (és orgonát) károsító hangerő elől.

Nem általában a mai zene ellen szólunk (sikerről számoltunk be a SSz. 1980, 184. l-on), hanem az olyan zeneszerzői és előadói magatartás ellen, amelyre a régi „polgárpukkasztó” kifejezés is gyenge, hiszen nem is akar kapcsolatot teremteni hallgatóságával. Ez pedig ma, amikor még Bartók hat-hét évtizedes műveinek elfogadtatásáért is harcolnunk kell, több mint merészség: hiba.

Helyreigazítás.

A SSz. 1981, 55. lapon lévő térkép-vázlat aláírását az 59. lapon található térkép alá földelték (2—4. sor), s ezzel kiszorították onnan az odavaló szöveg második felét. A maradt magyarzat a következő: 3: Alsó ültetvény dűlő, villa; 4: római út; 5: korábbi római út mellé települt IX. sz-i falu és temetője a Présháztelepen).

Munkatársaink:

Pichler János, a MTA Fertőtáj Bizottságának titkára, 1054 Budapest, Akadémia u. 9.
Baumann József ny. igazgató, Sopron, Lenkey u. 6.

Schneider Lipót ny. főmérnök, Alsólövér u. 16.

Dr. Berecz Dezső író, Sopron, Kisfaludy u. 8.

Dr. Fogarassy László könyvtáros, ČS 811 00 Bratislava—Petržalka, Iskerniková 17.

Dr. Keresztényi József sporttörténész, 1122 Budapest, Maros u. 9.

Dr. Hiller István, az EFE Központi Egyetemi Könyvtárának főigazgatója, Sopron, Pf. 132

Mastalirné Zádor Márta tudományos főmunkatárs, Sopron, Pf. 132

Dr. Mollay Károly egyetemi tanár, 1118 Budapest, Köbölkút u. 11.

Fábján Lajos, a Közép-Dunavidéki Intéző Bizottság főtítkára, Sopron, Kellner S. u. 7.

Hárs József statikus szerkesztő, Sopron, Május 1. tér 21/23.

SOPRONI SZEMLE

Ödenburger Rundschau

Lokalhistorische Quartalschrift

Redaktion: Karl Mollay

Inhaltsverzeichnis

- Baumann, Josef*: Geschichte des Ödenburger Gaswerkes (1865—1978) II. Teil
Pichler, Johann: Die wissenschaftliche Erforschung des Neusiedlersee-Gebietes II. Teil

Aktuelle Fragen der Ödenburger Geschichtsforschung

Schneider, Leopold: Vorschläge zur weiteren Entwicklung der Stadt Ödenburg

Kleine Mitteilungen

- Fogarassy, Ladislaus*: Quellen zur Geschichte der österreichisch—ungarischen Grenzfrage III.
Berecz, Desider: Das Ringen des Ödenburger Theaters zwischen den beiden Weltkriegen
Keresztényi, Josef: Ödenburger und die Olympischen Spiele

Kulturelles Leben in Ödenburg

- Hiller, Stefan*: Bericht über die Tätigkeit des Ödenburger Zweiges der Gesellschaft zur Verbreitung wissenschaftlicher Kenntnisse im Jahre 1980

Nekrologe

- Fábján, Ludwig*: Der Journalist B. Jenő Horváth (1922—1970)

Bücherschau

- Mastalir—Zádor, Martha*: Nördliche Dreiländerecke. Innsbruck, 1980
Mollay, Karl: Geosits, Stefan: 700 Jahre St. Jakobskirche und Pfarre Klingensbach. Wien 1976; Nagy, Josef—Gruber, Oswald (red.): 700 Jahre Neckenmarkt 1279—1979. Eisenstadt, 1979; Zisper, Lorenz: Festschrift 350 Jahre Schlacht bei Lackenbach und Neckenmarkter FahnenSchwingen. Eisenstadt, 1970; Berghofer, Josef: Müllendorf. Eisenstadt, 1980
Mollay, Karl: Bárdos, Kornel: Das Musikleben von Raab im 17—18. Jahrhundert. Budapest, 1980 (ung.)
Hiller, Stefan: Majer, Anton: Die Eiben des Bakonyerwaldes. Budapest, 1980 (ung.)

Briefkasten

Unsere Mitarbeiter

Inhaltsverzeichnis

KÉRELEM A SOPRONI SZEMLE MUNKATÁRSAIHOZ!

A szerkesztés és a nyomda munkájának elősegítése érdekében munkatársainktól a következőket kérjük:

1. *A kézirat gépelése.* Mind a főszöveg, mind a lapalji jegyzetek (külön lapokon!) 2-es sortávolsággal, baloldalon 20 betűhelynyi margóval gépelendő.

A gépelési hibákat kézírással javítsuk ki. Ugyancsak kézírással jelöljük be az írógépen hiányzó jeleket, mint pl. *i, ú, í, ű stb.* Egyebeket kézzel ne javítsunk bele.

A szerző nevét a kézirat címe fölött, balszélre gépeljük, a cikket a szerző ne zárja le aláírásával.

A főszövegben a lapalji jegyzetre félsorral emelt, tintával bekarikázott számjeggyel utalunk, pl. ... városokat¹⁰.

A szerkesztőségbe ne másolati példányt, hanem jól olvasható első példányt küldjünk.

2. *A lapalji jegyzetek.* Ide kerülnek a főszöveget kiegészítő részletek, adatok, főleg pedig a főszöveget hitelesítő, igazoló *pontos* irodalmi utalások, *pontos* forrásjelzések. A jegyzeteket folyamatosan, egész számmal számozzuk, a cikk szövege után külön lap(ok)ra írjuk.

Könyvre, lapszámra első alkalommal így utalunk; pl. Csatkai Endre: A soproni színeszet története 1841—1950. Sopron, 1960, 15. — A továbbiakban így Csatkai i. m. 32. (Ha ugyanannak a szerzőnek válogatva több művét idézzük, akkor a továbbiakban így: Csatkai: A soproni színeszet 43). Ha a megjelenés helye Budapest, ezt így: Bp.

Folyóirat cikkére így: Jakubovich Emil: A legrégebb magyar missilis levél. Magyar Nyelv 1925, 114—20. — A Soproni Szemle nevét állandóan rövidítve írjuk: SSz.

Gyűjteményes munkában megjelent cikkekre így; pl. Házi Jenő: Sopron város címere. Vö. Heimler Károly (szerk.): Sopron topográfiája. Sopron, 1936, 79—84.

Újságcikkekre így: pl. A szerző neve: A cikk címe. Soproni Hírlap 1932. nov. 14.

Idegen nyelvű műre így; pl. Semmelweis, Karl: stb.

Levéltári forrásra így: A levéltár megnevezése: A levéltári jelzet. — A Győr-Sopron megyei 2. sz. Levéltár (Sopron) nevét mindig rövidítve írjuk: GySmL. 2. sz. (Sopron m. vagy Sopron város).

3. Egyéb részletkérdésekben a SSz. legújabb számai irányadók.

4. A szerzők szedési utasításokat (pl. kurzív szedés *aláhúzással* stb.) ne adjanak.

A szedési utasításokat a szerkesztő adja meg. Esetleges kívánságokat a szerkesztővel kell megbeszélni.

5. A cikkek illusztrálásához szél nélküli tónusos fényképe(ke)t vagy klisírozásra alkalmas rajzot (térképvázlat!) kérünk. Az illusztrációkat kérjük megszámozni, külön jegyzéken a számozás sorrendjében a képek (rajzok) aláírását közölni.

Kérjük a fénykép(ek), ill. a rajz(ok) készítőjének a nevét is.

OLVASÓINKHOZ!

A Soproni Szemle Sopron városának és környékének helytörténeti folyóirata, negyedévenként, összesen évi 24 ív terjedelemben jelenik meg.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodájánál (1900. Budapest, V., József Nádor tér 1.) és minden postahivatalnál. Előfizetési díj: évi 80,— Ft, melyet ílévenként szed be a posta a levélkézbesítők útján.

Pénzforgalmi jelzőszám: MNB 215—96162.

Régebbi évfolyamok és példányok (1955-től) a Szerkesztőségnél rendelhetők.

Levél cím: Soproni Szemle Szerkesztősége, Sopron Városi Tanács.

Kérjük, hogy munkánkat új előfizetők szervezésével is támogassák.

SOPRONI SZEMLE

A szerkesztésért Mollay Károly felel

Kiadja: a Győr-Sopron megyei Lapkiadó Vállalat

Felelős kiadó: Szabó Kálmán

Készült a Széchenyi Nyomda Soproni üzemében (Sopron, Csengery u. 49.)

81.2291

Iván igazgató

Terjeszti: a Posta Központi Hírlap Iroda

HU ISSN 0133—0748

Köztudósághoz

SOPRONI SZEMLE

XXXV. ÉVFOLYAM 1981. 3. SZÁM

SOPRONI SZEMLE

A soproni Városi Tanács és a Városszépítő Egyesület helytörténeti folyóirata

Alapította: Heimler Károly

Főszerkesztő: MOLLAY KÁROLY

A szerkesztőség tagjai:

BOGNÁR DEZSŐ, FARKAS IMRE, GOLLNHOFER SÁNDOR, HÁRS JÓZSEF
olvasószerkesztő, HILLER ISTVÁN titkár és technikai szerkesztő, KÖRNYEI ATTILA,
NYESŐ IMRE

Tartalomjegyzék:	Lap
<i>Baumann József</i> : A soproni gázmű története (1865—1978) III. rész	193
<i>Hencz József</i> : Sopron város hosszútávú fejlesztési irányelveiről (1981—1995)	218
Helytörténetírásunk időszerű kérdései	
<i>Mollay Károly</i> : Földrajzi neveink magyarázatáról	237
Kisebb közlemények	
<i>Garád Róbert</i> : A Fertő vitorláséletének múltjából	251
<i>Berecz Dezső</i> : Nagy színészek soproni kezdései	259
Sopron kulturális élete	
<i>Faragó Sándor</i> : A Rábaközi Múzeum második évtizede (1971—1980)	266
Megemlékezések	
<i>Csaba József</i> : Fászl István soproni ornitológus (1838—1900)	275
<i>Fábjan Lajos</i> : Nyole soproni esztendő (Emlékezés Komor Géza születésének 80. évfordulójára)	278
Soproni könyvespolc	
<i>Mollay Károly</i> : Lindeck—Pozza, Irmtraut: Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg. III. Band: Die Urkunden von 1301 bis 1327, mit Nachträgen von 1233 bis 1301. Wien—Köln—Graz, 1979	282
<i>Mollay Károly</i> : Studia Judaica Austriaca. I—VII. Band. Wien—Eisenstadt, 1974—1980	283
<i>Fogarassy László</i> : Ladányi Andor: Az egyetemi ifjúság az ellenforradalom első éveiben (1919—1921). Budapest, 1979	284
<i>Mollay Károly</i> : Kiss Jenő: A cipésmesterség szakszókincse a rábaközi Mihályiban. Budapest, 1981	285
<i>Hárs József</i> : Zsolt Róbert: Kirándulók könyve. Budapest, 1976	285
<i>Óvári Antal</i> : Rosnak, Hans (red.): Die Stadt Oberpullendorf. Graz, 1979	286
<i>Levélszekrény</i>	287
<i>Munkatársaink</i>	287
<i>Inhaltsverzeichnis</i>	288

Baumann József:

A soproni gázmű története (III. rész)

23. Az ammóniákvíz, illetve gázvíz. A szénből történő gázgyártás közben jelentős mennyiségű szennyvíz keletkezik, amelyet gázvíznek vagy magas ammóniáktartalmából következő, szúrós szaga miatt ammóniákvíznek neveznek. A gázvíz egyik része a gáz fokozatos lehülése folyamán a kemence-gyűjtőcsövében, a hűtőkben, a kátrányelválasztóban és a csővezetékben csapódik le, másik része a nedves vagy ammóniákmosónak nevezett tisztítóberendezésekben keletkezik, ahol permetező víz nyeli el a gázt szennyező anyagok, főleg a naftalin, az ammóniák, fenol és cianvegyületek nagyrészt és kevés kénvegyületet. A gázvíz túlnyomó része a gázműben keletkezik, egy köbmétere Sopronban megközelítőleg a következő szennyező anyagokat tartalmazta: 8500 miligramm/liter ammónia, 1650 mg/l fenol, 500 mg/l szulfát, 10 mg/l szulfid, 2,5 mg/l cianid, 340 mg/l kátrányolaj. Mennyisége az 1976. évben naponta 4–5 m³ volt. A gázvíz a gázgyárból, az 1880-as évek elején épült csatornába került, ott keveredett az akkor főleg háztartási szennyvízzel, annak hatására részben elbomlott és amíg kevés volt, nem károsította túlságosan a folyóvizeteket.

Az 1950. évben megindult rohamos fejlődés következtében azonban az 1962. évre a gáztermeléssel arányosan ötszörösére nőtt a szennyvíz mennyisége, ami már nemcsak az Ikva patak, hanem az azt befogadó Rába vizének minőségét is érezhetően rontotta. Akkor a naponta a csatornába engedett gázvíz mennyisége elérte a 7 m³-t, az összes fenolé pedig a 12 kg-ot. Az 1964. évi IV. törvény előírta az ipartelepek részére kibocsátott szennyvíz tisztítását, annak megvalósításáig bírság fizetését. A soproni gázmű szennyvizét az Északdunántúli Vízügyi Igazgatóság vizsgálta és szabta ki a bírságot, ami az 1969. évre 311, az 1971. évre pedig 666 ezer forintot tett ki. A bírság alapja főleg a fenol, amely kis mennyiségben is megöli az életet és undorító szagúvá teszi a vizet. A fenolt azonban egyedül az eleveniszapos, másnéven biológiai (lehetőleg csepegőtestes) berendezés bontja el, ez óriási hitelszükséglete miatt a sopronihoz hasonló nagyságú gázgyárnál nem volt megvalósítható, már csak azért sem, mert a szénleparlás és ezzel a fenolos szennyvíz termelése 1976-ban megszűnt. A gázgyár végzett kísérletet a szennyezést csökkentő saját készítésű biológiai tisztítóberendezéssel, de kiderült, hogy a bontást végző baktériumok életbentartásához a szennyvíz olyan mérvű hígítására lenne szükség, ami a beruházási és üzemelési költségeket ki nem fizetődő magasságokba emelné. Évekig eredménytelen volt olyan terület utáni kutatás is, ahol a gázvizet el lehet nyeletni anélkül, hogy az a környék kútjait vagy vízfolyásait szennyezné. Még az ötvenes években megkísérelte a gázmű az ammóniákvizet kokszoltásra felhasználni, de a fenolnak csak egy része bomlott el és a maradéktól a koksz olyan bűzös lett, hogy nem lehetett értékesíteni.

A gázból részben sűrűlódás, részben lehülés következtében a csőhálózatban is csapódik ki gázvíz, ami a legmélyebb pontokon elhelyezett ún. vízédényekben gyűlik össze. Ezeket időnként kézi szivattyúval ki kellett üríteni, a kiemelt víz az útestre került és rendszerint a legközelebbi csőnyelő rácsba folyt. Az elpárolgó víz erős szaga miatt gyakran előfordult, hogy a járókelők vagy a közeli lakók tévesen gázömlést jelentettek. A gáztermelés emelkedésével együtt nőtt a csőhálózatban lecsapódó víz mennyisége is, ezért a hatvanas évek közepétől sok vízédényt már naponta ki kellett szivattyúzni.

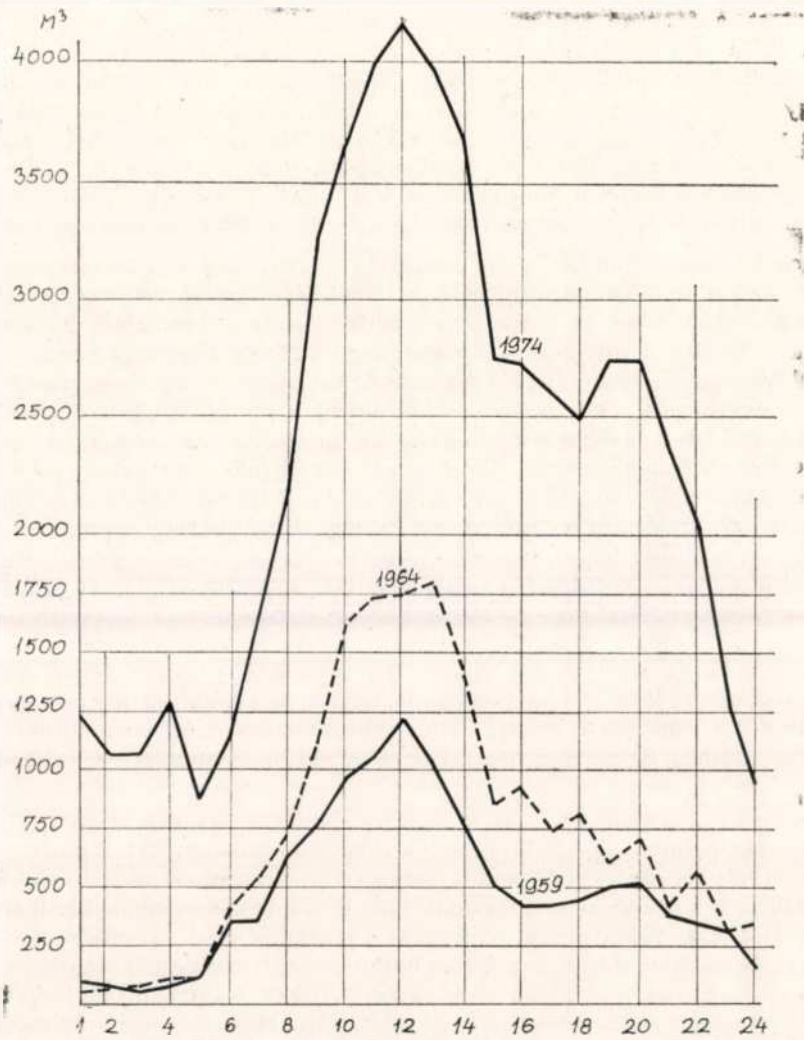
A víz mennyisége, az ürítendő vízédények száma és a mind erősebb ammóniákibűz miatti panaszok száma tovább emelkedett, ezért 1963-tól a vizet már lovaskocsin elhelyezett hordókba szivattyúzták és a lakott területeken kívül öntötték a Bánfalvi patakba. A lovaskocsit 1967-ben a kerti traktornak nevezett, nyersolajjal működő kis jármű váltotta fel. 1974-ben született meg a végleges megoldás, egy 5 m³ űrtartalmú tartállyal ellátott tehergépkocsi, amelynek motorja a vízédényeket kiürítő szivattyút is meghajtja. 1976 májusától ez a gépkocsi hatósági engedéllyel a vízédények vizét és a napi 5 m³ mennyiségű üzemi gázvizet is a brennbergbányai salakhányóra szállította, ettől kezdve megszűnt a szennyvízbírság.

24. Naftalin, vezetékudugulások. A kőszéngáz tartalmazza kisebb mennyiségben a valamikor molyirtásra használt, naftalinnak nevezett szénhidrogénvegyületet. Ha a gáz 0 °C körüli hőmérsékletre hűl le, a naftalin vékony lemezekké kristályosodva lerakódik és kellemetlen csőudugulásokat okoz. Sopronban ilyen zavarok az 1950-es évek közepén jelentkeztek először komolyabb mértékben, amikor a növekvő gázmennyiséget a meglévő berendezés már nem hűtötte le eléggé, ezért a gáz naftalintartalma megnőtt és kemény téli hidegben a szabadban elhelyezett vezetékben lehülve a gázból naftalinkristály vált ki, lezárva a gáz útját. A gázmű eleinte csak úgy állíthatta helyre a kritikus helyeken a gázellátást, hogy szerelői a vezetékbe spirituszt öntöttek, az feloldotta a naftalint, összegyűlt a vezeték mélypontján és onnan kiürítették. Hozzáférhető helyen szabadon fekvő vezetéknek forróvízes ruhával történő borogatásával is fel lehetett olvasztani a kristályokat.

Ez az eljárás munkaigényes és költséges volt, nagy hidegben a szerelők nem voltak képesek az összes zavart elhárítani, ezért a következő intézkedések történtek: 1. a gyűrűs léghűtők számának növelésével és 2. a hűtők palástjának vízzel történő permetezésével a gáz jobb lehűtése, aminek következtében a naftalin túlnyomó része kiválik és az ammóniákvízbe kerül; 3. a szabadban szerelt csatlakozóvezetékek áthelyezése zárt helyiségbe vagy hőszigetelése és falba süllyesztése; 4. hibás pinceablak kijavítása; 5. hidakra függesztett gázvezetékek gondos hőszigetelése.

Természetesen új berendezéseknél is megtiltotta a gázmű gázvezetékek szabadban történő elhelyezését. E munkák az ötvenes évek végén befejeződtek és azóta vezetékelfagyás még szórványosan sem fordul elő; igaz, tartósan kemény faggal járó tél sem volt az utolsó 15–20 esztendőben.

25. Műszerek, laboratórium. A múlt században a gáznak csak négy tulajdonságát mérték egyszerű eszközökkel; mennyiségét vizes gázmérővel, nyomását milliméter vízoszlopban U-alakú üvegcsővel (1 atmoszféra=1 kg/cm² — 10 000 milliméter vízoszlop), széndioxid (CO₂) tartalmát és fényerejét normálgyertyával történő összehasonlítással.

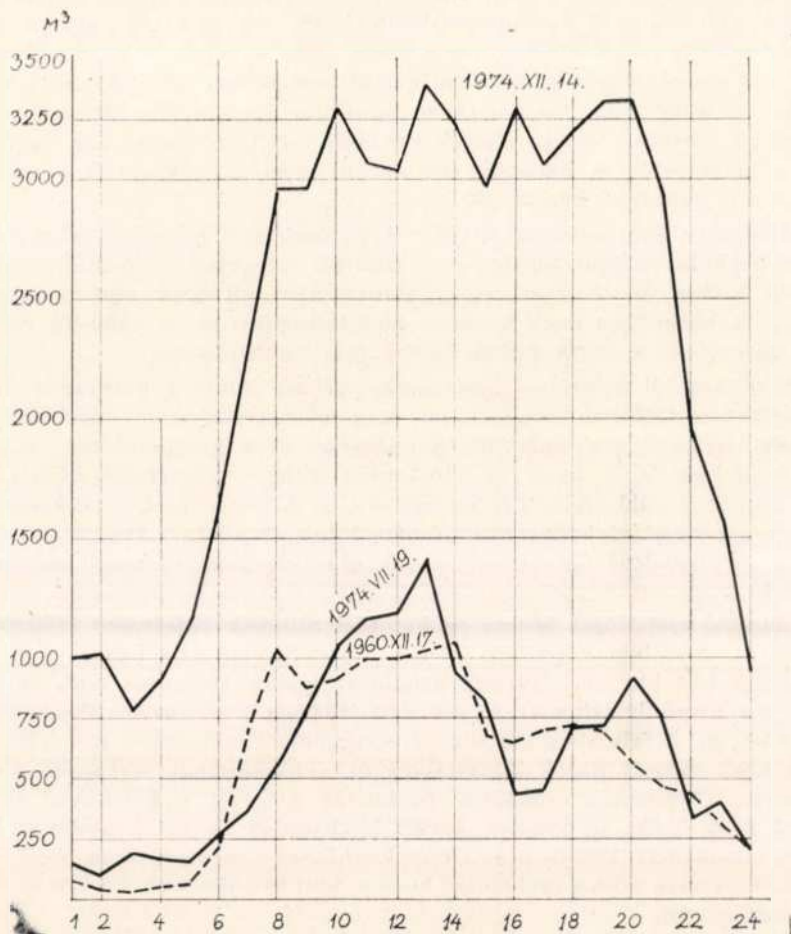
33. Óránkénti gázleadás egy-egy decemberi vasárnapon (1959, 1964, 1974)

Egy táblán elhelyezett üvegmanométerek mutatták az egyes gáztisztítóberendezések összekötő csővezetékeiben uralkodó gáznyomást, ezek segítségével könnyen meg lehetett állapítani a kátrány, szénpor vagy naftalin lerakódása által okozott eltömődés helyét, a készüléket vagy csőszakaszt kerülővezeték segítségével ki lehetett iktatni és a tisztítást gyorsan el lehetett végezni.

A villamos világítás a huszadik század elejétől mind jobban kiszorította a gázvilágítást, a fényerő fokozatosan elvesztette jelentőségét és helyébe lépett a főzés, fűtés és vízmelegítés szempontjából egyaránt fontos fűtőérték. Amíg retortás kemencék működtek, naponta 30—40-szer került szénbetöltésre sor; minthogy a gázszívást állandó értéken tartották, a fűtőérték ingadozása jelentéktelen volt. Ezért elégséges volt, ha a fűtőértéket csak időnként ellenőrizték a gáz összetételének mennyiségi vegyelemzésével. Ezt, továbbá a kokszt és a szén fűtőértékének mérését Sopron város Vegyvizsgáló Állomása, majd az Erdős Bányamérnöki Főiskola kémiai tanszéke végezte esetenkénti megbízás alapján.

Az egy kamrába 800 kg szenet befogadó és 1941-ben üzembe helyezett három kamrás gázkemence naponta csak 8—9 töltést igényelt, ezért a termelt gáz mennyisége, összetétele és fűtőértéke szinte óránként változott. Szükségessé vált tehát a fűtőérték folyamatos mérése, hogy a fűtőértéket a gázszívás változtatásával állandó értéken lehessen tartani. Mivel a gáz először a gáztartóba került és ott keveredett a korábban termelt gázzal, a kisebb fűtőértékingadozások kiegyenlítődtek és a csőhálózatba egyforma minőségű gáz került. A gázgyár Union-rendszerű billenőgyűrűs (*Ringwaage*) regisztráló kalorimétert szerzett be, amelyben gáziángok melegítik egy gyűrű alakú üvegcső folyadéktartalmát, a folyadék a gáz fűtőértékével arányosan kitágul, vagy összehúzódik és a gyűrű elbillenve jelzi a fűtőérték változását. A műszer egyszerűsége és üzembiztonsága mellett eltöri az a körülmény, hogy nem mér laboratóriumi pontossággal és hogy némi késéssel jelez, de ez a hátrány a tartályban történő keveredéssel teljesen ki is küszöbölődik. A kalorimétert két-három naponként a gáz vegyelemzésével ellenőrizték és besabályozták. Az ismétlődő vegyelemzéssel működő Junkers regisztráló kaloriméter pontosabb ugyan, de rendkívül kényes, gyakran meghibásodik, sűrűn szorul hosszú ideig tartó javításra, ezért üzemeltetése költséges, több példány beszerzése mellett is előfordul, hogy műszer nélkül kell termelni.

A termelés növekedése és a termékek minőségével szemben támasztott mind szigorúbb követelmények szükségessé tették laboratórium felállítását, amire 1961-ben került sor, az akkor üzembe helyezett új tisztítóberendezés épületében. A laboratórium tevékenysége állandóan bővült, a gáz összetételén kívül sor került fűtőértékének, fajsúlyának, ammóniák-, naftalin-, cián-, kénhidrogén-, kátrány- és nedvességtartalmának, a kokszt hamu- és nedvesség-tartalmának, a szén, kén és a kátrány víztartalmának rendszeres mérésére, a gázban található hidrogén mennyiségének regisztrálására és az útikátrány lágypontjának mérésére. A szennyvízbírság bevezetése miatt mérni kellett a gázvizben található fenolt, cián- és kénvegyületeket. Az 1976. évben indult új vízgőzös benzinbontó üzeme már az üzemanyag és termelvények folyamatos, három műszakra kiterjedő ellenőrzését teszi szükségessé. A korszerűen felszerelt laboratóriumban a következőket mérik rendszeresen: a könnyű benzin alsó és felső forrponja, fajsúlya; a termelt gáz összetétele, égésmelege, fajsúlya, naftalin- és koromtartalma; a lágypont, kazántápvíz keménysége, P lugossága, pH-ja, sótartalma, és vezetőképessége.

34. Óránkénti gázleadás egy-egy decemberi (1960, 1974) és egy júliusi hétköznapon (1974)

26. A csőhálózat. Az utcai elosztóvezetékek fektetését a múlt században kizárólag a gázmű végezhette és végzi nagy részben ma is. Ennek az ún. saját rezi munkának előnye a gondosabb kivitel, az alapos ellenőrzés lehetősége, a határidők jobb betartása, viták elkerülése. Idegen vállalatra csak a nagyszabású, erős gépesítést igénylő munkákat bizza a gázmű. Az utcai vezetékek az indulástól a negyvenes évekig karmantyús, öntött vascsőből készültek, a karmantyúkat kátrányos kenderkóccal és ólommal tömítették. Az öntöttvas előnye, hogy a rozsdásodásnak elég jól ellenáll, szilárdsága főleg a nagyobb méretekben kielégítő. A gáz szállítására alkalmas cső a múlt században más anyagból nem készült. Kisebb átmérőben használtak kovácsoltvas gázcsövet is kátrányba mártva és homokba fektetve, amely eljárás kedvező talajban évtizedekig megvédte a csövet a korróziótól. A házakba csatlakozó vezetékek kezdettől a mai napig kovácsolt vas gázcsőből készülnek.

Védelmükre Sopronban az ötvenes évek elejétől a helyszínen forrón felvitt bitumen burkolat szolgál, ami nincs a szállítás folyamán előforduló sérülés veszélyének kitéve és 25 éves tapasztalat szerint kitűnően véd a korróziótól (36. kép). A harmincas évek közepén kísérletképpen és az 1950-től 1964. évig végzett gázcsőfektetésekről az előzőekben már beszámoltunk.

Gáz céljára jól megfelel a hengerelt acélcső, mióta a hegesztési varratok roncsolásmentes izotópos vizsgálatának és a cső korrózió elleni megbízható burkolásának technológiája kialakult. A hatvanas évek közepétől már csak acélcsövet fektetnek és ez kerül az előre nem látható fellendülés következtében amúgy is szűkké váló eternitsővek helyére is. A csere azért is szükséges, mert a bontott gáz dúsítására használt propán-bután és könnyű benzin lassan szét-roncsolja az eternitső Gibault-kötésének gumitömítését és ezzel gázszivárgást idézhet elő.

Az elosztó csőhálózat hossza az indulási munkák befejezése időpontjában, 1867. február havában kerekítve 7,7 km, 20 év múlva 11,4 km, a múlt század végén pedig 14,1 km volt. 1918-ig a hálózat hossza 18 km-re nőtt, ennyi volt az 1929. évi újrainduláskor is, 15 év alatt, 1944-ig a növekedés évenként átlag fél km-t tett ki. A felszabadulás után 4 esztendeig a csőhálózati munkák a bombázások által okozott károk kijavítására és a tönkrement szakaszok pótlására szorítkoztak. 1949-ben a csőhálózat hossza 25 km volt, a következő 15 évben évenként átlag 1 km új vezeték került lefektetésre és így a csőhossz 1964-re 40 km-re emelkedett. 1965-ben vett erős lendületet a bővítés, tíz év alatt, 1975-ig kerekítve 65 km-re nőtt a csőhálózat hossza, ami évi átlagban 2,5 km új vezeték lefektetését jelenti.

Az 1954-ben létesített 1,8 km hosszú középnyomású vezeték és két gáznyomásszabályozó állomás segítségével a csőhálózat 20 évig biztosította a csúcsgazdálkodási időben a legtávolabb fekvő fogyasztóknál is a szükséges gáznyomást. A hetvenes évek első felében sor került a Széchenyi téren földalatti, a Múzeum utcában földfeletti korszerű és nagyobb teljesítményű, új nyomásszabályozó állomás felállítására és a középnyomású vezeték bővítésére. Az új bontótelepről 3 km hosszú, 500 mm átmérőjű, középnyomású vezeték szállítja a gázt a Kossuth Lajos, Újteleki, Múzeum és Mező utca találkozásáig és csatlakozik a meglévő vezetékhez. Új nyomásszabályozó működik a Somfalvi úti telephelyen és kerül majd felállításra a Bástya utcában. A Bástya utcai szabályozó táplálására a fenti csomóponttól kezdődőleg 1,4 km hosszú, 300 mm átmérőjű, középnyomású vezeték fektetnek le.

A csőhálózat anyagának fokozatos átalakulását mutatja az 1971. évi állapot, akkor az 59 km hosszú vezetéknek 30⁰/₀-a öntöttvas, 43,4⁰/₀-a azbesztcement és 26,6⁰/₀-a acélcső volt. A régi vezetékek kicserélése acélcsőre azóta is folyamatosan történik.

27. A gázszerelés. A gázgyár már a várossal kötött alapszerződésben biztosította magának a gázberendezések szerelésének és gázcsővezetékek fektetésének jogát. A szerelési munkák díját a szakértő Fährndrich a munkák kezdetén, 1866. szeptember havában összeállította. Gázszerelőkre mindenhogyan szükség volt,

35. Gázmérőhitelesítő harang (1955)

már csak a gázmérők felszerelése és cseréje, a gázlámpák és egyéb fogyasztó berendezések javítása és a gázömlések megszüntetése céljára is. A szerelők munkaidejének jó kihasználására és a belső csővezetékek tömör, megbízható elkészítésének biztosítására kívánatos, hogy a gázmű gázberendezések készítésével foglalkozzék.

A múlt században, de a huszadik század első felében is a fejlődés üteme olyan lassú volt, hogy az új fogyasztók gázberendezését eleinte kizárólag és később is túlnyomórészt a gázmű szerelői készítették. 1950-ben azonban megváltozott a helyzet, a növekedés annyira meggyorsult, hogy 1960-ig a gázfogyasztók száma 10 év alatt 2,7-szeresére nőtt. Az ezzel járó sok munka, de az építőipari vállalatok növekedése, gazdasági érdeke, munkájuk folyamatossága is szükségessé tette, hogy gázszerelésre berendezkedjenek. A sok új fogyasztó, gázmérő, gázkészülék és főleg fűtőkályha mind nagyobb mértékben igénybe veszi a gázmű

szerelőinek idejét javítási és cserélési munkákra. Ma Sopronban a gázművön kívül 3 építőipari vállalat és szövetkezet, továbbá 3 kisiparos készít gázberendezést; lakótelep vagy nagyobb épület beszerelését a gázmű nem vállalja. Jelenleg a gázmű 10 munkása végzi a javításokat, szolgáltatásokat és ugyancsak tíz fő foglalkozik új berendezések szerelésével.

A belső berendezések Sopronban az első száz évben szinte változatlan anyagból és technológiával készültek. Vezeték céljára a kovácsoltvasból készült, végein menettel ellátott, gázcsőnek nevezett csövet használták, összekötésükre eleinte szintén kovácsolt vas, majd nagyrészt lágyöntésű idom (karmantyú, ív, leágazó, könyök stb.) szolgált. A gázmenetű kötések tömitése miniumba, későbbben lenolajba mártott kenderkóccal történt. Ez a tömités a szénből lepárlással és a szénhidrogénből katalitikus bontással előállított gáz céljára jól megfelel, mert azok vizsgózt mindig tartalmazznak. A földgáz nedvességtartalma azonban minimális, a kócot kiszáritja és gázszivárgás keletkezhet. Ennek elkerülésére földgáz céljára a kötések hegesztéssel kell készíteni, ami a szivárgás lehetőségét kizárja. A hegesztésnek további előnye, hogy nincs szükség a száznál többféle idomdarab beszerzésére, tárolására, a menetvágás kényes munkájára. Hátránya viszont, hogy külön szakképzettséget, biztos kezet, rátermettséget, gondos munkát és nehezen szállítható berendezést igényel. Ezért, habár ez a technológia már a harmincas években ismert volt, Sopronban csak az utolsó tíz évben kezdett elterjedni és kezdte kiszorítani a régi módszert.

28. A fuvarozás, rakodás. A gázgyártás alapanyagát képező és a rendszerint (az első világháború végéig Németországhoz, majd Lengyelországhoz tartozó) sziléziai szénbányákból származó gázszén a Déli Vasútállomásra érkezett és ott került feladásra a termelt koks egy része is. A Déli állomás 600 méterre fekszik a gázgyártól, így a szén és koks be-, illetve kiszállítását könnyen lebonyolította a gázgyár tulajdonát képező lovaskocsi. A fuvarozott mennyiség növekedése az ötvenes évek végén még egy pár ló, majd 1963-ban vontató és pótkocsik beszerzését tette szükségessé. A gépi vontatás előnyei gyorsan kiderültek, ezért 1967-ben végleg átállt a gázgyár erre a megoldásra és túladott a lovain. A nehéz fizikai munkák csökkentése érdekében további beruházások is történtek: a berakást eleinte szállítószalagok könnyítették meg, majd egy markolóval ellátott rakodógép teljesen gépesítette. 1971-től a kiürítés sem kézi erővel történt már, mert azóta a szállítást nem vontató húzta pótkocsi, hanem billenőszekrényes tehergépkocsi végezte.

A szállítás, rakodás és a földmunkák könnyítése és meggyorsítása érdekében történt beruházások nagyságát jellemzik a járművek és munkagépek beszerzésére fordított (kerekített) összegek:

év	1963	1966	1967	1970	1971	1972	1973	1974
ezer Ft	230	145	500	260	630	480	530	1100

Megjegyzem, hogy fenti tételek 1971-től kezdve magukban foglalják a propánbután palackok széthordására (terítésére) szolgáló tehergépkocsik árát is. 1975 végén a gépkocsi- és munkagépállomány a következő volt: 1 db 5 tonnás, 2 db billenőszekrényes tehergépkocsi, 1 db traktor, 1 db 5 tonnás gázvizgyűjtő, 4 db kis fedett tehergépkocsi (Nysa, Barkas), 1 db mikrobusz, 1 db személygépkocsi, 1 db nagy markoló (Weimar), 2 db univerzális rakodó-ásógép.

29. A kátránylepárlás. A kátrány értékesítése nem mindig sikerült gond nélkül, habár 1943-tól kezdve a kiskamrás kemence már sok könnyű olajat, kevés szénport és vizet tartalmazó, jó minőségű kátrányt termelt. Ezért előnyös

volt egy pesti vállalkozó ajánlata, hogy az üzem területén felállít egy kátrány-lepárló kemencét. A kemence 1946-tól kezdve üzemelt és elsősorban útikátrányt termelt, amit részben Sopronban használtak fel. A szivattyúzási és szállítási költségek elmaradása gazdaságossá tette a kis üzemet, ezért érdemes volt 1949-ben átvenni és saját rezsiben üzemeltetni. 1959-ben a Fővárosi Gázműtől kapott terv szerint új kemence épült. A termékek, útikátrányon kívül, a falak nedveség elleni szigetelésére használt ragacs, szurok, továbbá négyféle kátrányolaj voltak. Utóbbi főleg vezetékoszlopok és vasúti talpfák korhadás elleni telítésére szolgált.

36. Csőszigetelés (1955)

A lepárló kemence 1966-ig volt üzemben, amely évtől kezdve a dunaujvárosi kokszolómű korszerű, gazdaságosan működő kátrányfeldolgozó üzeme bármely időpontban átvette az előírásainak megfelelő, jó minőségű soproni nyerskátrányt és ezzel lehetővé tette a többi téren jelentkező sok probléma mellett legalább a kátránylepárlással és a termékek értékesítésével járó gondok megszüntetését.

30. A propán-bután gáz (PB, azaz C_3H_8 , C_4H_{10}). A földgázból leválasztott és a nyersolajfeldolgozás folyamán nyert propán-bután mennyiségének rohamos emelkedése lehetővé teszi azok számára is a gázfőzés óriási előnyeinek élvezését, akikhez a városi gáz csővezetékén nem juttatható el. A gazdaságosság azt kívánja, hogy a Sopron környéki faluk és Sopron propán-bután fogyasztóinak részére szükséges újratöltött cserpalackok szétosztását és a fogyasztói berendezések szerelését a soproni gázmű intézze, illetve végezze. Ezért készült és került 1970. X. 6-án átadásra a Sopront Győrrel összekötő közút mentén egy PB-palack tárolására alkalmas cseretelep, azóta foglalkozik az EGÁZ soproni üzeme PB-vel.

1971-től 1975-ig a gázmű szállította (terítette) a megtöltött palackokat a 31 községet ellátó 20 ún. minitároló telepre és a 6 soproni minitelepre, ahol a fogyasztók maguk vagy a Tempó útján kicserélhetik a kiürült palackot tele palackra. Ezt a szétosztást 1975 közepétől a Volán Szállító Vállalat intézi.

Ma is a gázmű szerelői végzik a PB-fogyasztói berendezések szerelését, javítását és rendszeres ellenőrzését. A fogyasztók létszáma 1975 végén a 31 községben 7440, Sopron városban pedig 3800 volt. Ha ebben az időpontban a város telítettségét vizsgáljuk, a 9300 háztartási gázfogyasztóhoz hozzá kell adni a 3800 PB fogyasztót is, és mivel akkor Sopronban kb. 14 500 lakás volt, a lakók 90%-a el volt látva gázzal.

A gázgyártól távol fekvő kis sűrűségű lakótelepek, mint Kőhida, az Egeredi domb, a Kurucdomb, a Sotex szolgálati lakások, a volt Bánfalva és Brennbérgánya a jövőben is szükségessé teszik a soproni lakások egy részének PB-vel történő gázellátását.

31. Beruházások, bővítések. A gázgyár termelése, működésének első 30 esztendeje alatt, olyan lassú ütemben emelkedett, hogy 1897-ben érte csak el az 1868. évinek két és félszeresét. Ezért ez időszak alatt jelentősebb beruházásra aránylag ritkán került sor.

A kétretortás szénleparló kemencét ugyan már 1869-ben háromretortásra kellett bővíteni, amit 1874-ben váltott fel két ötretortás kemence. A gáztartó befogadóképessége 6 évig bizonyult elegendőnek; 1873-ban került sor egy második, 900 m³ űrtartalmú, vízzáras tartó felállítására 24 ezer frt költséggel. 1885-ben 8000 forint költséggel Fährndrich szakértő tervei szerint egybeépített kokszgenerátorral és regenerátorral ellátott kemencék épültek, amelyek fűtésére az eddigi átlagos 30% helyett már csak 24-25% kokszra volt szükség. Az 1891-ben épült nyolcretortás kemencék 100 kg szén gázosításához már csak 22 kg, vagyis 22% kokszot használtak fel.

1882-ben raktár, műhely és lakás céljára készült épület 4120 frt költséggel, 1883-ban még egy kéntelenítő szekrényt, 1884-ben gázhűtőt, 1890-ben pedig gáznyomásszabályzót és koksztrögépet szereztek be. Az 1880. és 1896. évek közötti egyéb beruházásokat az előzőekben megfelelő helyen felsoroltuk. Ezekon kívül 1888-ban voltak jelentősebb beruházások: új üzemi gázmérő, mosó és a gázszívóhoz kerülő nyomásszabályozó 12 ezer frt-ért, az utcai fővezetékek bővítése, valamint 1,7 km új csővezeték fektetése. A 30 év alatt az utcai csőhálózatot 6,4 km-rel bővítették, így 1897-ben a csővezetékek hossza 14,1 km volt.

1897-től 1919. január 1-ig, kb. 22 évig voltak a gázgyár részvényei külföldiek tulajdonában, az ez idő alatt lefolyt igazgatósági ülések jegyzőkönyvei, valamint üzemi naplók eltűntek. Így ma már csak annyit állapíthatunk meg, hogy nagyobb beruházások 1912-ben voltak, amikor új üzemi mérőt, forgógázmosót, gázszívót és kátrányleválasztót szereztek be és a nagyobbik gáztartó kapacitását 2000 m³-re növelték. A csőhálózat hossza a 22 év alatt 4 km-rel bővült.

A gázgyártás gyakorlatilag 10 évig, 1919 elejétől 1929-ig szünetelt, amikor aztán a villamosmű által nyújtott 200 ezer pengő hitellel a tisztítóberendezéseket, a csőhálózatot és a gázmérőket kijavították, valamint 2 db hétretortás gázkemencét falaztattak fel.

Az újraindulás után 1945-ig jelentősebb beruházási hitelt 1937-ben 2 db kilencretortás gázkemence, 1941-42-ben háromkamrás függőleges kiskamrás kemence (60 ezer pengő), valamint 1944-45-ben négykamrás kemence (70 ezer pengő) felállítása igényelt. A csőhálózat 15 év alatt 7,3 km-rel bővült, a vizes mérők kicserélésére 1900 db új száraz gázmérőt kellett beszerezni.

A háború által okozott károk helyreállítása 5 évet vett igénybe, ennek eltelte után, az 1950. évben megindult a gázgyár rohamos fejlődése, az 1958. év végéig sor került új, hatkamrás gázkemence (1,5 millió Ft), 4500 m³-es gáztartó (1,5 millió), elektrostatikus kátrányleválasztó, gázfúvó, két gáznyomásszabályzó állomás felállítására, a csőhálózat jelentős bővítésére és az új fogyasztók részére sok ezer gázmérő beszerzésére. A földgáz megjelenése, új nagyobb tisztítóberendezés létesítésének további halaszthatatlansága és a gáz iránti újabb igények nagy befektetéseket tettek szükségessé, amiket már csak az Országos Kőolaj- és Gázipari Tröszt által biztosított beruházási hitellel lehetett megvalósítani.

Az építési munkák megállás nélkül folytak, az egyes években a következő épületek és építmények készültek el:

1959: mérőjavító műhely, irodák	270 eFt
kátránylepárló kemence	100 eFt
1960: gáztisztító berendezés épülete	1000 eFt
iparvágány Somfalvi úti bontótelepre	240 eFt
1961: kerítés a Gyár utcában	70 eFt
1962—63: gázbontó épülete	370 eFt
1963: bontótelep kerítése	200 eFt
1963—64: kultúrterem, étterem, garázs	340 eFt
1964: gömbgáztartó alap	120 eFt
1964—65: gondnoki lakás	250 eFt
1965—66: műhelyek öltözővel, mosdóval	550 eFt
1966: gázlefejtő és bontóépület	160 eFt
1967: bontóépület	300 eFt
bontótelepkerítés és raktár	510 eFt
udvarburkolat	280 eFt
1967—69: gáztartó vasbetonmedence	2 000 eFt
1967: gáztartó bekötővezetéke	1 440 eFt
1968: gázfúvó épülete	150 eFt
(a költségek kerekítve vannak)	

Az építkezésen kívül az 1959—74. évek közötti 15 év alatt a következő jelentősebb beruházások valósultak meg:

gáztisztító berendezés (1960—61)	2 000 eFt
földgázfejlesztő és nyomáscsökkentő (1962)	530 eFt
levegős bontó (1962—63)	740 eFt
20 000 m ³ -es gömbgáztartó (1965)	3 900 eFt
levegős bontó (pécsi, 1967—68)	440 eFt
vizgőzös bontó (Onia—Gegi, 1967)	3 750 eFt
63 m ³ -es PB-tartály (1967)	400 eFt
20 000 m ³ -es vízzáras gáztartó (1967—70)	10 000 eFt
gázmérők beszerzése	3 900 eFt
gázmérők beszerzése	3 000 eFt
különféle gépek	4 300 eFt
járművek, munkagépek beszerzése	3 900 eFt
elosztó csőhálózat bővítése	15 000 eFt

Az építési munkák terveit a Győr-Sopron megyei Tervező Vállalat Soproni Irodája készítette,¹¹ a nagyobb munkákat a Győr-Sopron megyei Állami Építőipari Vállalat, a sok kisebb munkát a Győr-Sopron megyei Tanácsai Építőipari Vállalat Soproni Építésvezetőisége hajtotta végre. Az állami vállalat készítette a gáztartók különösen kényes és pontos munkát igénylő vasbetonmedencéjét kitűnő minőségben; a 4500 m³-es tartó medencéjének építésvezetője ifj. Becska Ferenc, a 20 000 m³-esé pedig Bruckner Mihály voltak. A megyei vállalat minden munkáját határidőre és kifogástalanul végezte el, hála Szőke Lajos műszaki vezető és Kiss Jenő núvezető lelkiismeretességének.

Az Ágfalvi út melletti új korszerű szénhidrogénbontó üzem tervezése 1971-ben, kivitelezése 1972-ben kezdődött, a szerelési munkák 1976 közepén fejeződtek be, amikor sor került az üzembehelyezésre is. Az Állami Építőipari Vállalat ebben az esetben is határidőre és jó minőségben készítette el az építési munkákat. A létesítmény költségei a terv szerint 135 millió forintot tesznek ki. Az új bontóüzem készítésének elhúzódása mutatta meg, hogy a kivitelezők nagy száma milyen mértékben hátrányos a tervezett határidők betartása szempontjából. A beruházásokat az Ágfalvi úti bontótelep kivételével a gázmű bonyolította le (megrendelés, szerződések, műszaki ellenőrzés, leszámolás).

A csőhálózat bővítése és felújítása túlnyomó részben saját rezsiben történt, mert a tapasztalatok szerint ez a határidők betartása, a költségek és a munka minősége szempontjából is előnyös.

32. Tulajdonos, felettes hatóság, cím. Megalakulása alkalmával a Gázgyár az Oedenburger Gasbeleuchtungs Actien Gesellschaft (Soproni Gázvilágítási Részvénytársulat) néven soproni részvényesek tulajdonában volt, minden lényeges kérdésben a részvényesek évenként egyszer, május hóban megtartott közgyűlése döntött.

Batthyány Lajos és Géza grófok 1897-ben vásárolták össze a részvényeket, az 1898. II. 26-án megtartott rendkívüli közgyűlés állapította meg a várossal kötött szerződés és részvénytársulat alapszabályainak szövegét, amely szerint az egyesített gáz- és villamosmű új címe: Soproni Világítási és Erőátviteli Részvénytársulat (Soproner Beleuchtungs- und Kraftübertragungs Actiengesellschaft, illetve Société anonyme d'éclairage et de transport de force de Sopron). Ez a név nem változott, amikor Batthyányék még abban az évben eladták a részvényeket a Compagnie de Service Urbain nevű belga tőkéscsoportnak, majd akkor sem, amikor az 1910-ben a részvényeket tovább adta a német Gesellschaft für Gasindustrie in Augsburg- és a Dresdener Bankfiliale in Augsburg-nak. 1919. január 1-én került a két mű Sopron város tulajdonába, új neve Sopron város Világítási és Erőátviteli Vállalata. Ettől kezdve sorsukról a város törvényhatósági bizottsága, illetve a város szakszabványbizottságai döntöttek.

Újabb változás 1949. január 1-én következett be, amikor a villamosművet államosították, a gázmű pedig Soproni Gázmű néven a város tulajdonában maradt, felettes hatóságai a Sopron városi, illetve a Győr-Sopron megyei Tanács VB. Építési és Közlekedési, továbbá Pénzügyi és Tervezési Osztályai lettek. Ez osztályok hagyták jóvá az éves terveket, ellenőrizték azok végrehajtását és döntöttek a beruházási hitelek felett, amelyek rendszerint alig voltak elégségesek a leg-sürgősebb beszerzések és bővítések lebonyolítására. Szakmai kérdésekben a Gáz-

¹¹ A tervek egy példánya megvan a soproni Tervező Iroda rajztárában. Vö. még Amberg Ernő: A soproni Tervező Iroda első húsz éve (1948–1968). SSz. 1979, 321–335.

energia Iroda nyújtott segítséget, 1955-től pedig a Város- és Községfejlesztési, majd 1957-től az Építésügyi Minisztérium Gázosztálya. Ezek évente többször összehívták az ország 14 gázgyárának képviselőit, amely alkalommal megvitaták a felmerült nehézségeket, kérdéseket, kicserélték a tapasztalatokat és ahol lehetett, segítséget nyújtottak. Különösen hasznosak voltak a Fővárosi Gázmű által rendelkezésre bocsátott adatok, tanácsok, anyagok, kölcsönzött műszerek.

1959-ben, amikor a Kőolajipari Tröszt Országos Kőolaj- és Gázipari Tröszté (OKGT) bővült, a gázgyárak szakfelügyeletét is a Tröszt vette át. A Tröszt nemcsak elméleti, hanem anyagi téren is jelentős segítséget tudott nyújtani és ez lehetővé tette sok millió forintot igénylő beruházások megvalósítását, a gázleadás és a fogyasztók számának rohamos növelését. 1966-ban a gázgyárak az OKGT kezébe kerültek és megszűnt a tanácsi felügyelet. 1967-ben összevonták az egyes tájegységeken fekvő gázgyárakat és a soproni gázgyárból a Győrben székelő Északdunántúli Gázgyártó és Szolgáltató Vállalat (ÉGÁZ) Soproni Gázmű Üzemegysége lett. A sopronin kívül oda tartozik a győri és a szombathelyi gázmű is.

33. Biztonságtechnika, tűzvédelem. A gáz termelése és elosztása többféle és nagy területre kiterjedő veszéllyel (mérgezés, robbanás, tűz) jár együtt. A szénlepelárlással termelt gáz 9–12⁰/₀, a szénhidrogének bontásából származó gáz pedig 14–20⁰/₀ szénmonoxidot (CO) tartalmaz, ami kétszázszor jobban vonzódik a vér hemoglobinjához mint az oxigén, így hosszabb időn át a tüdőbe jutva ájulást, majd halált okoz. 10⁰/₀ felett már rohamosan nő a mérgező hatása, ezért a bontott gáz ebből szempontból előnytelenebb a kamragáznál.

Ha a városi gáz levegővel keveredik és a levegőben 5,3–40⁰/₀ gáz van, szikrával vagy lánggal érintkezve a keverék felrobban. Mivel a gáz felhasználása elégetéssel történik, sok esetben tűz veszélye is fennáll.

Balesetet okozhat a gázgyári berendezéseken, az utcai elosztóhálózaton és a fogyasztói készülékeken előforduló hiba. A gázgyárakban csökkent a veszélyt az állandó felügyelet és a személyzet szakképzettsége. Az utcai csővezeték törése vagy szerelvényeinek meghibásodása a legveszélyesebb, mert a kiömlő gáz különösen a tömör útburkolat alatt messze elszívárog, a lazán betömött csőárkon bejut a házakba, olyanba is, ahová a gáz nincs bevezetve. Végül ha a láng kialszik felszerelt gázkészülékeken is keletkezhet gázömlés, főleg ha a láng kialszik vagy a gázmérő meghibásodik; ez a veszély az utóbbi tíz évben, mióta a készülékeket különleges biztonsági berendezésekkel látják el, erősen csökkent.

A szénből termelt gáz előnye, hogy a tisztítóberendezéseken történt átáramlás után is tartalmaz erős és jellegzetes szagú szennyeződések, melyek a laikusok is figyelmeztetik a veszélyre. Sopronban a 30-as évekig sok volt a burkolatlan út és a kockaköből vagy az ún. vizes makadamból készült burkolat, amelyek nem zártak tömören, így a gázömlések hamar kiderültek, helyüket aránylag gyorsan megállapították és kijavították a hibát. Sok csőtörést okozott az ötvenes és hatvanas években a tehergépkocsik növekvő tengelynyomása és a más, mélyebbre fektetett és a gázcsövet megközelítő közművek árkaiknak nem megfelelő kivitele.

A gázmű működésének első harminc esztendeje alatti igazgatósági üléseken felvett részletes jegyzőkönyvek sem gázrobbanásról, sem halálos gázmérgezésről nem tesznek említést, így valószínűnek látszik, hogy ilyesmi nem is fordult elő. Az 1898. évtől az 1918. évi leállásig terjedő 20 év alatti eseményekről részletes leírással nem rendelkezünk. Az 1929. évi üzembehelyezéstől az 1976. évig az

üzemben egy, a város területén pedig összesen három, gázömlés által okozott, halállal végződő gázmérgezés történt. Robbanás egy volt fenti időben, ami kar- amputálással járó sérülést okozott és kisebb összegű anyagi kárt. A gázmű még 1918 előtt beszerzett egy relatív fajsúlymérésen alapuló gázkutató műszert, amely 1929 után is igen hasznos volt, főleg mert a bejelentett gázömlések pontos helyének megállapítását lehetővé tette. A gázgyár ma is rendelkezik hasonló, korszerű műszerrel, azonkívül a Gáztechnikai Kutató és Vizsgáló Állomás műszer- kocsija évenként végigvizsgálja a soproni csőhálózatot.

A soproni gázgyár részére már az üzem megindulása előtt, 1866-ban besze- reztek egy tűzoltó szivattyút. A gyár építéséhez a törvényhatóság építési enge- délye alapján kezdhettek hozzá, amely engedély magában foglalta a városkapi- tány tűzrendészeti szempontokat figyelembe vevő hozzájárulását. Sopronban akkor már működött hivatásos tűzoltóság, az alapítás évében alakult meg az ön- kéntes tűzoltóság (Soproni Torna- és Tűzoltó-Egyesület).

A két szervezet jól működött együtt és elég dolga akadt, hiszen 1925 végéig, 60 év alatt 257 kis, 110 közepes, 118 erdő- és 490 kéménytűzet oltott el, továbbá 67 vidéki tűz likvidálásában segédkezett. Az 1894. évtől a mentőszolgálatot és be- tegszállítást is ellátták.¹² Arról, hogy a tüzesetek között volt-e gázgyári vagy gáz által előidézett, nincs tudomásunk. A gyári dolgozók kiképzése 1936-ban kezdő- dött meg intenzívebben, amikor megindult a légoltalom megszervezése.

A villamosművel közösen alakultak meg a légoltalmi osztagok, amelyek közül a tűzoltó- és mentőosztag volt jelentős a légítámadástól független tüze- sek megszüntetése, illetve a balesetet szenvedettek ellátása szempontjából. A tűzoltóosztag a háború befejezése után sem szűnt meg, kiképzése, gyakorlatai a légo céljára beszerzett berendezésekkel tovább folytak. A Sopronban székelő I. fokú tűzrendészeti hatóság az ötvenes években megkezdte az üzem rendszeres ellenőrzését, a megelőző tűzvédelem előírásainak betartása, a tűzoltóosztag fel- szerelése és rendszeres kiképzése szempontjából. Új, nagyobb létesítmények (bontó, gáztartó, iparvágány) megvalósítása a BM Országos Tűzrendészeti Pa- rancsnoksága engedélyével történik és időnként az Országos Parancsnokság is ellenőrzi az üzemeket.

Komolyabb lépésekre a munkavédelem és balesetelhárítás terén is csak 1945 után került sor. Eleinte a Köjál és a Vegyipari Dolgozók Szakszervezete vizsgálta az üzemeket az egészségtelen munkakörülmények és a baleseti veszé- lyek kiküszöbölésére, közölték előírásaikat, ellenőrizték azoknak és a baleseti oktatásoknak a végrehajtását. A hatvanas évek elején a gázmű vezetőit és mű- szakai alkalmazottait vizsgára kötelezték az Általános Balesetelhárítási Óvórend- szabály (ÁBEO) és minden gázgyártással és elosztással kapcsolatos óvórendsza- bály anyagából.

A központi ellenőrzés erősen fokozódott 1965-ben, amikor megalakult a Ne- hézipari Minisztérium Vegyipari Biztonságtechnikai Szakértői Felügyelet Gáz- ipari Csoportja. (Háda Sándor vegyész-mérnök, Herter Róbert és Köteles Győző gépészmérnökök, Göndör János vill. mérnök). Első látogatásuk jegyzőkönyve 35 hibát tárt fel, illetve előírást tartalmazott annak ellenére, hogy már ezelőtt sok történt a biztonság növelése érdekében.

¹² Vö. Schneider Vilmos: A Soproni Önkéntes Tűzoltó Egyesület 60 éves története. Sopron, 1926

A földgázlelőhelyek feltárása után az egész országban rohamosan emelkedett a földgáz- és PB-fogyasztók száma, erősen megnőtt a baleseti veszély. A nagy nyomás vastag falú vezetéket és tartályokat kíván, amelyek robbanás esetén nagy pusztulást okozhatnak. A propán-bután gázállapotban majdnem kétszer nehezebb a levegőnél, ezért ömlés esetén nem oszlik el, hanem a földön folyva nagy távolságokra eljut. A földgáz, a PB és a benzinpára levegővel 1:8 és 1:20, 1:10 és 1:50, illetve 1:18 és 1:90 közötti arányban keveredve szikra vagy láng hatására robban. Bontás céljára a szénhidrogéneket levegővel, illetve gőz-zei kell keverni és ha arányuk a robbanási határok közé esik, elkerülhetetlen a robbanás. A bontott gáz magas szénmonoxidtartalma miatt mérgezőbb a kőszéngáznál. A földgáz szaktalan, ezért az erős szagú merkaptánnal kell keverni, aminek egy részét egyes talajok hosszabb érintkezés esetén elnyelik. Ezek a körülmények tették szükségessé 1969-ben a VII. számú gáztörvény, majd 1970-ben a Gázipari Műszaki Biztonságtechnikai Szabályzat (GMBSZ) megalkotását. A Szakértői Felügyelet helyébe 1970-ben az Állami Energetikai és Energia Biztonságtechnikai Felügyelet Gázipari Műszaki Biztonsági Felügyelete lépett, amely a GMBSZ alapján elrendelte a Tánácsics Mihály utcai 4500 m³-es gáztartó lebontását, továbbá az új vizgőzös bontó üzembehelyéze után a szénleparló kemencék és a Somfalvi úti levegős gázbontók üzemének megszüntetését. Az új bontó biztonsági berendezései, műszerezettsége, egyes berendezések távolsága egymástól és más létesítményektől már megfelelnek a GMBSZ-nek.

34. Munkásjóléti berendezések, intézkedések. Az első számottevő lépés az 1938—39. években történt, amikor a villamosmérő hitelesítő, raktár és gázmeszterlakás céljára készült ún. üzemi épület (37. kép) bombabiztos óvóhelyet, kultúrtermet, étkezésre is alkalmas öltözőt és tusolót is magában foglalt (tervezője: Winkler Oszkár). Igazi jóléti intézkedések csak 1945 után történtek a munkaruha és védőital-juttatás és a majdnem ingyenes üdültetés rendszeresítésével.

A villamosmű és a gázmű 1949. évi szétválasztásakor az üzemi épület a villamosmű tulajdonába került, a gázmű öltöző nélkül maradt. 1951-ben sikerült a gázfűtők részére öltöző és tusolóépület céljára hitelt biztosítani. A létszám állandóan nőtt és a mind égetőbbé váló kérdés 1959-ben oldódott meg, amikor az új gáztisztító épülettel öszeépítve készült akkora korszerű tusoló és öltöző, hogy abban mindenki számára jutott hely.

A tervszerű megelőző karbantartás (TMK) számára 1965-ben készült műhelyépület a szakmunkások részére öltözőt és tusolót is magában foglalt, végül 1967-ben a Somfalvi úti gázbontó állomáson is létesült az ott dolgozók részére öltöző és fürdő. Ezzel, ha kissé szorosan is, a sok új munkavállaló számára is volt már hely, az Ágfalvi úti bontóban pedig bőven méretezett öltöző, fürdő létesült, így annak üzembehelyezésével 1976-ban ez a kérdés kifogástalanul megoldódott.

1939-ig a munkások étkezésüket kénytelenek voltak tisztának és higiénikusnak egyáltalán nem mondható munkahelyükön lebonyolítani; az üzemi épületben 1946-ban étkezővé átalakított raktárt 1949 után a villamosmű hozzájárulásával a gázgyári dolgozók is igénybe vehették az Üzemélelmezési Vállalat által szolgáltatott edéddel együtt. Termelési tanácskozások, szeminárium vagy ünnepi összejövetel céljára is rendelkezésre állt az üzemi épület kultúrterme a villamosmű jóindulatából. 1963—64-ben sikerült hitelt biztosítani egy konyhából, étkezdéből, kultúrteremből és garázból álló épület céljára, amely ma is kifogástalanul ellátja feladatát (tervező: Soproni Tervező Iroda, Forrás Béla.). Az Ág-

falvi úti új bontótelepen dolgozók részére teljesen korszerű konyha és étterem épült.

Az 1945 óta működő Szakszervezeti Bizottság folyósít szükség esetén a dolgozók részére segélyt és ad beutalást a Tröszt, az ÉGÁZ és a SZOT tulajdonában lévő üdülőkbe.

35. Munkavédelem. A gázt Sopronban szén lepárlása útján állították elő száztíz éven át; ez 1942-ig, tehát háromnegyed évszázadon át retortás kemencékben történt. A gázfűtőknek kellett a szenet betölteniük a retortákba és a visszamaradt kokszot eltávolítani azokból. A szén betöltése különösen nehéz és egészségtelen munka volt. Minden alkalommal 150 kg szenet kellett a vízszintesen fekvő, 3 m hosszú retortába úgy belapátolni, hogy az egyenletesen legyen elosztva, helyet hagyva a gáz áramlásának. A szén poros része az 1000 C° feletti hőmérsékleten azonnal meggyulladt és a gázképződés is megindult; így a fűtő füsttel, gázzal teli levegőben és a retorta sugárzó hőjében töltötte a szenet a retortába. Kigázosítás után kaparóval húzta ki az izzó kokszot egy kétkerekű rácsos kézikocsiba és tolta a kokszolótoronyba, ahol permetező víz hűtötte le erős gázképződés közben.

A soproni gázmű már a század elején beszerzett egy retortatöltőgépet, ez lényegesen megkönnyítette a legnehezebb munkát. A gép 3 m hosszú, két darabból álló, billenthető vályujában a retortaajtó nyitása előtt belapátolták a szenet, majd a vályút betolták a retortába, felbillentették, üresen kihúzták és az ajtót lezárták. Ez az ügyesen megszerkesztett gép rendelkezésre állt az 1929. évi újra üzembehelyezéskor és 1942-ig működött, mikor a gázmű átadta a szombathelyi gázműnek, ahol még sok évig könnyítette a munkát. A retortákat felváltó függőleges gázkemence kiszolgálása sok szempontból könnyebb volt: a töltőkocsit futómacska húzta fel a kemence tetejére, a kocsiból saját súlya következtében hullt a szén a kamrába. Itt azonban még hevesebb volt a gáz- és füstképződés és a gáz sokszor fellobbant, míg a fűtők a koci nyílásán fennakadt szenet bolygaták és a szétszóródott szenet besöpörték a kamra nyílásába.

A tüzes koksz is magától zuhant a kézikerekkel hajtható kokszolókokcsiba, ha a kamra falára rakódott grafitban és a rásült salakban meg nem akadt. Ilyenkor aztán vasrúddal kellett a kokszot alulról bolygatni, míg újra el nem indult. Nem volt könnyű és veszélytelen munka. A súlyos kokszolókoksi továbbítása kézikerekkel hajtóművel nehéz munka volt, ezért 1945 után vitlát szereltetett a gázmű a kemenceház elé: a vitla villamos motorral hajtott dobjára csavarodó drótkötél húzta a kokszkocsit a kemence alól az oltótoronyba, majd a kokszudvarra. Az oltókocsi kosarát csavarhajtás segítségével billenteni lehetett, amivel a koci könnyen és gyorsan kiürült. A szén belapátolása a 2 méter magas töltőkocsiba és a koksz berakása a pótocsiba szintén fárasztó művelet volt, amit az ötvenes évek végén beszerzett szállítószalagok könnyítettek és gyorsítottak meg. A szilikátból és samottéglákból készült kamrafal házagaiból hosszabb üzem után több helyen kihullott a habarcs és a téglák éle is letöredezett. A hézagokat az 1200 C fokos kamra alatt állva kellett különleges masszával gondosan betömni. Ezt a munkát rendszerint Fűrnhstahl István kemencemester végezte és hosszabbította ezzel meg sok évvel a kamrák élettartamát. A kemenceházi munka veszélyességét fokozta a gázümlés és tűzkeletkezés lehetősége, továbbá főleg télen az, hogy váltakozva a forró kemenceházban és a hideg udvaron kellett dolgozni. A gázmű vezetősége igyekezett a körülményeket azzal javítani, hogy szobát biztosított a fűtőknek, ahol a töltések közben pihenhettek, felmelegedhettek, illetve lehülhettek.

A bontóberendezések kezelői már tiszta levegőjű, jól temperált helyiségben tartózkodnak, fizikai munkát nem végeznek, de a kényes és nem veszélytelen berendezésekre gondosan kell figyelniük.

Az elosztóhálózat és a csatlakozások fektetését kezdettől fogva a gázmű munkásai végezték, csak a huszadik század hatvanas éveitől készítik a nagyobb munkákat idegen vállalatok. Az első nyolcvan évben csak öntöttvas csöveket használtak és a karmantyúk tömítésére szolgáló juta tömörítése, az ólom beöntése és beverése hosszadalmas művelet volt. A csőfektetés ősszel és télen is folyik, amikor a munkában megizzadt szerelők különösen ki vannak téve a meghűlésnek és izületi betegségeknek. Javult a helyzet 1950-ben az azbesztcement nyomócső bevezetésével, mert a Gibault-kötések felszerelése sokkal könnyebb és gyorsabb művelet. Az acélcső hosszabb szálakból készül, így kevesebb a hegesztéssel előállított kötések száma, a cső fala vékonyabb és folyóméter súlya kisebb, mint az öntöttvas cső. Sokat javítanak a munkakörülményeken a csőhálózati munkások számára 1974-ben beszerzett, mosdóval, öltözővel, étkező és irodahelyiséggel ellátott, fűthető, modern lakókocsik.

36. Pénzügyi eredmények. A gázgyártás az első gázgyár megindulásától kezdve jövedelmező foglalkozás volt, a gázgyári részvények mindig keresett értékpapírok voltak, ezért sikerült Flandorffernek a takarékos és óvatos soproni polgárokat rábírnai a részvényelőjegyzésre. Az első, 1867—68-as kerek üzleti év alább feltüntetett mérlege világos képet mutat a kiadások és bevételek alakulásáról.¹³ Az állóeszközök értéke: ingatlanok 30 ezer forint, gépek, berendezések 24 és csőhálózat 48, összesen tehát 102 ezer forint.

Kiadások:	frt	%
gázzsén	12 246,88	50,2
retorta alátüzelés	2 924,10	12,—
tisztítóanyagok	402,63	1,7
kemence karbantartása	671,27	2,7
üzemi karbantartás, szerszámok	837,03	3,4
munkások bére	2 294,95	9,4
lámpagyújtók bére	1 105,21	4,5
igazgatási bérek	1 080,94	4,4
egyéb bérek	1 166,66	4,8
leírás	1 390,73	5,7
egyebek	291,28	1,2
összesen:	24 411,68 frt	100,0 ⁰ / ₀
Bevételek:	frt	%
gáz	29 679,41	79,7
kocsz	5 384,28	14,4
kátrány	455,19	1,22
mérőbér	350,73	0,94
raktár, szerelés	1 084,58	2,9
egyéb	326,55	0,84
összesen:	37 280,74 frt	100,0 ⁰ / ₀

¹³ GySmL. 2. sz. (Sopron város): Gázgyári főkönyvek

A bevételek 12 869,06 forinttal, tehát 49⁰/₀-al haladják meg a kiadásokat, ennyi jut kamatra és osztalékra. Ez a kedvező kép a különböző alapok képzése és dotálása ellenére a további évek folyamán sem romlik, amint az 1897—98. évi mérleg adatai mutatják:

Kiadások:	ezer frt	%
gázzsén	23,2	45,2
aláfűtés	3,6	7,—
karbantartás	4,2	8,2
munkásbér	4	7,8
lámpagyújtók bére	2,5	4,9
illetmények	4,3	8,4
rezsi (alapok dotálása is)	8,9	17,3
egyéb	0,6	1,2
összes kiadás	51,3 frt	100,0 ⁰ / ₀
kamat és nyereség	39	
összesen:	90,3 frt	

37. Üzemi épület (1939)

Bevételek:	ezer frt	%
Saldo	11,4	12,6
gáz	59,—	65,3
kokszt	13,2	14,6
kátrány	2,6	2,9
mérőbér, bérletdíj	0,6	0,7
szereles, eladás	2,8	3,1
egyéb	0,7	0,8
összesen:	90,3 frt	100,0 ⁰ / ₀

Az 1900. évben a forint helyébe a korona lép úgy, hogy egy forint két korona értékével azonos, azonkívül az üzleti évet ettől kezdve nem február 28-ával, hanem december 31. napjával zárják. A villamos áram a világításban mind jobban kiszorítja a gázt, ennek következtében a gázfogyasztás 1899-től 1904-ig 25,6%-al csökken, ilyen arányban kevesebb lesz a koks- és kátránytermelés is. A villamosmű építési költségei növelik a rezsiszámlán jelentkező tőketerhet, a villamos áram kevésbé jövedelmező, így a nyereség számottevően csökken.

A gázmű és a villamosmű közös mérlegében az első években még a gázmű költségei és bevételei dominálnak, ezért 1901-től 1904-ig a mérlegek eredményei főleg a gázmű működését jellemzik.

Kiadások:	1901. év		1904. év	
	ezer K.	%	ezer K.	%
gázzsén	58	40,2	48,1	39,7
aláfűtés	14	9,7	9,9	8,2
karbantartás	10,4	7,2	7,6	6,2
munkásbér	8,5	5,9	6,6	5,4
lámpagyújtók bére	5,8	4,—	6,1	5,—
illetmények	14,2	9,8	15,5	12,7
rezsi	22,6	15,7	22,—	18,1
hálózat és tartalék	3,6	2,5	2,4	2,—
adminisztráció	7,2	5,0	3,3	2,7
összes kiadás	144,3	100,—	121,5	100,—
kamat, nyereség	60,7	29,6	36,—	22,8
összesen:	205,—		157,5	
Bevételek:				
Saldo	4,5	2,2	4,6	2,9
gáz	120,7	58,9	91,5	58,1
melléktermék	44,5	21,7	26,2	16,6
szelés	2,8	1,4	3,4	2,2
utcai világítás	3,3	1,6	1,4	0,9
villamos áram	25,9	12,6	30,9	19,1
mérő- és készülékbér	3,3	1,6	0,4	0,2
összesen:	205,—	100,0%	158,4	100,0%

Az Ikervárról átvett villamos áram díja a rezsiköltségekben szerepel. A gáztermelés csökkenése megmutatkozik a melléktermékek és a gáz árbevételében de a gázzsén és aláfűtés költségében is. A kamat és nyereség három év alatt majdnem a felére csökken és mivel az erősen megnőtt részvénytőke kamata is nagy, a nyereség ugyancsak összezsugorodott. A gázfőzés gyors térhódítása azonban néhány év alatt a régi fölé növeli a gázfogyasztást, a villanyvilágítás pedig rohamosan terjed, így a két mű eredménye is javulni kezd. A közös könyvelés lehetetlenné teszi a gázmű működésének vizsgálatát az 1929. évi újraindulás után is egészen 1949-ig, amikor a két üzem elvált és a gázműnek be kellett bizonyítania életképességét.

A villamosmű állami vállalat lett, a gázmű Sopron város tulajdonában maradt. A gáztermelés az 1950-et követő tíz év alatt ötszörösére nőtt, a növekedés eredménye megmutatkozik az 1961. évi mérlegben, amely másfélmillió forint

nyereséget mutat. Ebben az évben az ingatlanok értéke 10,7, a gépeké és berendezéseké 15,5, az alkalmazottak fizetése 26,2 millió forint: a munkások létszáma 61, az alkalmazottaké 20 fő volt. Az éves mérleg:

Kiadások:	ezer Ft	%	Bevételek	ezer Ft	%
anyag	11 229	68,4	gáz	5 454	30,4
bér	1 468	8,9	koksz	8 002	44,7
közteher, SZTK	146	0,9	kátrány	242	1,4
illetményadó	219	1,3	kátránytermék	1 129	6,3
forgalmi adó	763	4,7	saját rezszi, beruházás	167	0,9
értékcsökk. leírás	1 415	8,6	saját rezszi, felúj.	137	0,8
fuvar	114	0,7	eladások	669	3,7
egyéb	816	5,—	gázszerelés	670	3,7
műsz. fejl. alap	247	1,5	árkiegészítés	611	3,4
összesen:	16 422	100,0%	műsz. fejl. a.	247	1,4
nyereség	1 494	9,1	mellékdíjak	588	3,3
	17 916			17 916	100,0%

A teljes gázmennyiséget szénleparlás útján állították elő, ezért a bevételeknek több mint fele a melléktermékek, a koksz, és a kátrányból előállított útikátrány és ragacs értékesítéséből származik. Aránylag kevés a bérköltség, nagyságát majdnem eléri az értékcsökkenési leírás.

A fentiekhez hasonló szerkezetű az előző tizenkét év mérlege, nyilván nem tért el lényegesen az 1929—1949. éveké sem. 1961 után a kiadások és a bevételek tételei és arányuk egyre jobban megváltozik. Az anyagok között a gázzsén mellett mind nagyobb szerepet kapnak a szénhidrogének és 1976-ban teljesen ki is szorítják a szenet. Ennek következtében a bevételek oldalán a gázleadásból származó összeg mellett fokozatosan lemarad, végül megszűnik a koksz és a kátránytermékek árbevétele. A rohamosan növekvő összegű beruházások megnövelik az értékcsökkenési leírást, amihez a pazarlási hajlandóság megfékezése céljából bevezetett eszközlekötési járulék is járul. A kiadások nőnek, a bevételek csökkennek és hogy az üzem veszteségesse ne váljék, az eladott gáz és koksz után árkiegészítést kap a gázgyár. Az új benzinbontó üzembehelyezése után már ez sem elegendő, a soproni gázmű veszteségesse válik. Az egyes tételek mérlegelésénél azonban figyelembe kell venni az eszközlekötési járulék és az értékcsökkenési leírás jelentős összegét, melyeket az üzem különböző számlákra befizet. Fenti folyamat érzékeltetésére közöljük az 1971. és az 1977. év mérlegét. 1971 végén az ingatlanok értéke 40,3, a gépeké és berendezéseké 48,7, a járműveké és üzemkörön kívülieké 1,8, összesen 90,8 millió forint volt.

1971. év

Kiadások:	ezer Ft	%	Bevételek:	ezer Ft	%
anyag	17 278	51,1	gáz	10 600	31,3
PB	1 861	5,5	PB	2 536	7,5
eladás, különféle	1 165	3,4	koksz	7 817	23,1
bér	4 228	12,5	kátrány	1 260	3,7
SZTK-járulék	701	2,1	anyageladás	369	1,1
illetm. és term. adó	489	1,4	árkieg. gázért	3 361	9,9
eszközleket. jár.	1 894	5,6	árkieg. kokszért	3 132	9,3
értékcsokk. leírás	2 000	5,9	ipari szolgál.	339	1,—
alváll. szlák.	346	1,1	s. rezsi, beruh.	1 663	4,9
műsz. fejl. alap	441	1,3	szereleési munkák	2 630	7,8
nyugdíjjár., tröszt			egyéb bevételek	119	0,4
kötelezetts., egyéb	3 365	9,9			
nyereség	58	0,2			
összesen:	33 826	100,0%	összesen:	33 826	100,0%

1977. év

Kiadások:	ezer Ft	%	Bevételek:	ezer Ft	%
anyag	25 171	41,1	gáz	18 275	38,2
PB, egyéb áruk	5 651	9,2	PB	3 462	7,2
bér	8 483	13,9	anyageladás	2 405	5,—
SZTK, ill. adó	2 971	4,8	ipari szolg.	2 302	4,8
értékcsokkenési leírás	4 458	7,3	árkieg. gázért	7 747	16,2
eszközleket. jár.	6 512	10,6	s. rezsi, beruh.	7 989	16,7
fuvar, utazás, egyéb	6 302	10,3	szereleési munkák	5 423	11,3
készlet változás,			szállítás, lakbér, stb.	184	0,4
selejtezés	1 220	2,—	állóeszk. haszn.	107	0,2
műsz. fejl. alap	470	0,8	összesen:	47 894	100,0%
összesen:	61 238	100,0%	veszteség:	13 344	

1977 végén az állóeszközök bruttó értéke a következő volt: ingatlanok 126,2, gépek és berendezések 150,5, járművek 3,2 és üzemkörön kívüli állóeszközök 3,0, összesen 289,9 millió forint. A szénhidrogének megjelenése és növekvő térhódítása következtében a gázgyártás termékeinek eladásából származó bevételeknek különösen 1976 után az összeshez viszonyított fokozatos csökkenését az alábbi számok mutatják:

év	1867	1897	1961	1971	1977
gázgyártási termékek aránya					
az összes bevételhez	94,1	94,6	82,8	58,2	38,2%

Érdeemes az állóeszközök értéke és az egy évi összes bevétel közötti arány változását, vagyis a tőkekihasználást megvizsgálni az elmúlt 110 év folyamán:

Az állóeszközök értéke:	Az éves teljes árbevétel arányuk:
1867 102,0 ezer Ft	37,3 ezer Ft 0,365
1897 146,0 ezer Ft	90,3 ezer Ft 0,62
1961 26,2 millió Ft	17,9 millió Ft 0,683
1971 90,8 millió Ft	33,8 millió Ft 0,372
1977 282,9 millió Ft	47,9 millió Ft 0,169

A nagyobb beruházások befejezése után csökken az arányszám, a termelés felfutásával azonban fokozatosan emelkedik. Érdekes, hogy a vízgőzös bontótelep létesítéséig az arányszám nagyságrendje nem változik lényegesen egy évszázad folyamán. Az árbevétel természetesen elsősorban a gáz egységárától függ, különösen 1976 után, amikor megszűnik a szénlepárlás és ezzel együtt a melléktermékek értékesítése. A gáz egységára a keresetekhez viszonyítva fokozatosan csökken, amint a munkások órabérével történő összehasonlításból megállapítható.

év	1867	1887	1907	1937	1957	1977
segédmunkás órábéra	6 kr.	10 kr.	24 fill.	0,32 P	4,— Ft	13,— Ft
egy m ³ gáz ára	20 kr.	17 kr.	30 fill.	0,32 P	1,14 Ft	1,30 Ft
egy órai munka béréből vásárolható gáz-mennyiség m ³	0,3	0,59	0,8	1,—	3,5	10

A táblázatból látszik, hogy az 1945 utáni években a gázár változatlansága (a fűtési gáz árának 82 fillér/m³-ben történt megállapítása bőven ellensúlyozza az 1974. évi 16 f/m³-es emelést) milyen nagy mértékben növeli a reáljövedelmeket. Egyébként a soproni gázmű vesztesége eltörpül a tröszt többi üzemének nyeresége mellett.

37. A gáz értékelése. Pillantás a jövőbe. Az emberi élet fenntartásához és fejlődéséhez nem elegendő a nap által a Földre sugárzott hő, hanem szükség van égetés, oxidáció útján előállított melegre is. A ma már számunkra nélkülözhetetlen legnemesebb energia, a villamosáram túlnyomó részét is kalorikus erőművekben termeljük, kivételt csak a víz-, az atom-, az elenyésző teljesítményű nap- és szélenergia képeznek.

A meleg termelésére alkalmas energiahordozók közül a legértékesebb a gáz; előnyeit megkísérlem felsorolni, de a teljesség reménye nélkül. A földgáz és a különböző eljárásokkal előállított ún. városi gáz rendszerint egyszerű tisztítás után levegővel tetszőleges arányban keverve elégethető, sem a gáz, sem az égési termékek nem szennyezik a környező levegőt vagy a felhevített terméket, az előállított hőmérséklet könnyen, pontosan, magas értékre is beállítható, a gáz szállítása és elosztása csövezeteken aránylag kis befektetéssel nagyon gazdaságosan megoldható, földalatti üregekben a gáz már nagy mennyiségben is tárolható, így megszakítás nélküli szolgáltatása biztosítható, kezelése biztonságos és automatizálható. Fenti tulajdonságok óriási előnyöket jelentenek sok iparágaknak, mert nemcsak költséget, munkaerőt takarítanak meg, hanem a termékek jó és egyenletes minősége is könnyen biztosítható.

A gáztüzelés előnyei azonban a háztartásokban a legnagyobbak, a széntüzelésű konyhai tűzhely igen rossz, gyakran 10% alatti hatásfokával szemben a gáztűzhellyel 60-70, a vízmelegítővel 80% elérhető és a különböző fűtőkályhák is jóval gazdaságosabban (80-85%) működnek, mint a szén vagy a fatüzelésűek. Gázzal nemcsak a szén és hamu kezelése, hordása takarítható meg, hanem a főzés, sütés, melegítés sokkal gyorsabban bonyolódik le, a konyha és a szobák nem szennyeződnek. Mindez, mint már rámutattam, főleg a dolgozó családnyak életét teszi könnyebbé, emberibbé.

Meg kell jegyezni, hogy a gáznemű tüzelőanyagok mellett a legértékesebbek a folyékony szénhidrogének (nyersolaj, benzin, propán-bután stb.) nemcsak jó égési tulajdonságaik, könnyű szállíthatóságuk és tárolhatóságuk miatt, hanem

azért is, mert aránylag könnyen és jó hatásfokkal átalakíthatók városi gázzá, mint az jelenleg Sopronban is történik.

Napjainkban egyik legnagyobb gond, főleg a nyugati földtekén, az energia-válság. Ennek csak egyik, igaz nagy vihart kavart oldala a gazdasági, eredendő oka azonban a föld gáznemű és folyékony szénhidrogénkészletének korlátolt volta. Az Egyesült Államok jelentős földgázkészletének legnagyobb részét felhasználta már, a Német Szövetségi Köztársaság jelenleg négy országból importál földgázt és épül már a Szovjetunió területén a csővezeték, amelyen át a németek, franciák, osztrákok a második legnagyobb földgázkészlettel rendelkező országtól, Irántól vásárolhatnak földgázt. Nem kedvezőbb a helyzet a folyékony szénhidrogénekkal sem, amelyeket az ipar és háztartások mellett a közlekedés is fogyaszt ijesztően növekvő mértékben.

A második világháború után úgy látszott, hogy az atombontás felhasználása és a további tudományos eredmények örökre megoldják majd Földünk energia-problémáit. Ma azonban tudjuk már, hogy hasadóanyag-készleteink is korlátozottak és a sugárzó hulladék tárolása sem teljesen megnyugtató, ami miatt a lakosság sok helyen erélyesen tiltakozik az atomerőmű felállítása ellen.

A veszélyes hulladékot nem termelő fúziós energia igába fogásának megoldásán azóta is intenzíven dolgoznak a világ tudósai, azonban tudomásom szerint nincs bizonyíték arra, hogy fáradozásait hamarosan siker koronázza.

A laikusok egy része a nap- és a szélenergiában bízik, mert nincsenek tudatában annak, hogy ilyen erőművekkel már századunk eleje óta kísérleteznek. Az eredménytelenség oka csak részben a magas költségek, fontosabb az, hogy ilyenekkel a nagy erőművek árnyékába sem jutó kis teljesítményeket lehet csak elérni. Sikerral két irányú törekvés kecsegtet. Az egyik, hogyan lehet a szénhidrogéneknél sokkal nagyobb készlettel rendelkező szénből olcsón és sok gázt termelni, a másik a takarékoság.

A Német Szövetségi Köztársaságban már 1976-ban megalkották az energia-takarékossági törvényt, az osztrákok 1978 óta foglalkoznak vele, az Egyesült Államok volt elnökének — Carternek — egyik első teendője volt a takarékosági program meghirdetése. Nálunk megvan a törekvés a lakosság széles rétegeinek gázzal való ellátására, véleményem szerint azonban kívánatos volna az ipar gázfogyasztásának mérséklése még akkor is, ha ez pillanatnyilag áldozatot jelent.

Az ipar érvelése, hogy egyes iparágakat gáztüzelésre kell átállítani, mert az jobb hatásfokú és megtakarítást jelent, csak akkor állná meg a helyét, ha a szénkészletek nem haladnák meg sokszorosán a szénhidrogéneket. Reális képet akkor kapunk, ha azt vizsgáljuk, hogy a kisipar, a nagykonyhák és a háztartások visszaállítása széntüzelésre mennyivel rosszabb hatásfokot eredményezne és nagyobb munkaerőtöbbletet igényelne, mint ha a nagyipar tenné ugyanezt. Nagy széntüzelőberendezések gépesítése, műszerezése, automatizálása, környezetártalmának megszüntetése, aránylag jó hatásfoka ma már megoldott problémák. Ezért alaposan megfontolandó, hogy egy ipartelep részére a gáztüzelés engedélyezendő-e és hogy az általa kimutatott megtakarítások fentiek figyelembevételével reálisak-e.

Talán tizenöt évvel ezelőtt megkérdeztem a bécsi gázmű igazgatóját, hogyan teszik egyenletessé a gázfogyasztást és gondoskodnak nyári pufferfogyasztásról. Azt felelte: sehogyan, nyáron takarékoskodunk a földgázzal. Úgy gondolom, hogy nekünk is hasonló utat kell járnunk ahhoz, hogy a soproni gázmű további évszázadokon át szolgálhassa a város lakosságát.

38. A nagycenki gázgyár. Csenár János a Soproni Szemle 1968. évi 2. számában ismertette Széchenyi István naplójának azon részletét, melyben beszámol 1815. évi első angliai tanulmányútról. Széchenyit a lótenyésztésen kívül a gépek, főleg a gőzgépek érdeklik, azonkívül minden praktikus újdonság, így a WC., a szélkakas, a csapóajtó és a gázvilágítás. Ezekből minél többet szeretne otthon megvalósítani, aminek érdekében meglátogatja a legnagyobb, 25 mérföld hosszú csővezetékekkel rendelkező londoni gázgyárat és megszerzi egy gázgyár modelljét. Naplójában erről a következőket írja: „Egy gázgép modellje van velem. Megszerzése sok munkámba és fáradságomba került, csak erős akaratomon és állhatatosságomon múlt, hogy kierőszakoltam magamnak ezt a gépet s most az volt a legnagyobb gondom, miképp szállítom át a csatornán? De nemcsak gondom volt, hanem rémültem is, mert ezeknek a gépeknek ilyen módon való kiszállításáért halálbüntetés jár. Nem voltam elragadtatva attól, hogy egy gázvilágító masináért akasszanak fel.”

A modellt, miután a vámhivatalnokot 2 font sterlinggel megvesztegette, sikerült a Modeste nevű hajóra juttatnia és a hatalmas vihar ellenére átkelnie a tengeren. „Teherhajónkat a hullámok, amelyek mint a hegyek görgetőztek, úgy dobálták erre- arra, hogy maga a révkalauz is többször felbukott. A matrózok mint a bolondok rohagáltak, az árbócok inogtak, mozgásuktól a kormányos nem tudta a kormányzást kiegyenlíteni. Nyomasztó és félelmetes volt a hangulat. Meg voltam győződve, hogy a vízbe fúlok” — írja Széchenyi. A tervekből sok minden megvalósult, így a kastély termeiben ki- és befelé nyíltak az ajtók, az épületeken vígan nyikorogtak a szélkakasok és a WC, ha nem is a mai modern szerkezettel, de vízöblítéssel működött. Sőt a pálmaház mellett fürdőszoba is készült, 2 méter átmérőjű süllyesztett medencével, zuhanyozó rózsával.

Hosszú éveken át épült és bővült a kastély, jóval több mint százezer forintot felemésztett, míg végül 1840. augusztus 20-án hetven magasrangú vendég jelenlétében felavatták.

A gázvilágítás a többi újítással együtt még nem valósulhatott meg, hiszen akkor Ausztriában egyedül Bécsben, Németországban pedig 1845-ben is csak 9 nagyvárosban működött gázgyár. Széchenyi István utódai azonban nem feledkeztek meg nagynevű ősük tervéről és valószínűleg Sopron város példája is ösztökélte őket, ahol 1866 szilveszterén gyulladtak meg a gázlámpák. Tirnitz József soproni levéltáros találta meg a Széchenyi család levéltárában Friedrich Kunz stuttgarti gáztechnikusnak 1867. VII. 16-án kelt, a nagycenki kastély gázvilágítási berendezésének elkészítésére vonatkozó ajánlatát. A munka számlája még nem került elő, de a megmaradt alkatrészek és a szájhagyomány arra vallanak, hogy a berendezés az ajánlat alapján valószínűleg még keltezése évében megvalósult.

Az ajánlat a következőket tartalmazza: szénlepárló kemence 2 db 50 cm átmérőjű, 12 m hosszú vasretortával, felszálló csövekkel, hidraulikával; álló scrubber (mosó) koksztöltéssel; száraz tisztító (*Reiniger*), gázmérő; 1000 köbláb (kb. 28,3 m³) űrtartalmú gáztartó 4,5 m átmérővel, kátránygödör; két colos öntöttvas vezeték a kastélyépületig 3 vizgyűjtővel, belső gázvezeték 40 db gázlámpával, karokkal, csillárokkal. A berendezés költsége 6000,— frt. Az ajánlat az üzemeltetés várható költségeit is magában foglalja. Átlag 20 db 10 viaszgyertya fényerejű láng átlagosan napi 5 órás égetésének egy évi költsége:

400 mázsa (kb. 200 métermázsa) Ostrai darabos szén á.	1,— frt	400,— frt
50 mázsa (kb. 25 métermázsa) brennbergi szén á.	40 krajcár	20,— frt
gáztisztítás		20,— frt
egy fűtő munkabére		200,— frt
elhasználódás		50,— frt
6000 frt tőke 5 ⁰ / ₀ -os kamata		300,— frt
összesen:		<u>990,— frt</u>

Fenti szénmennyiségből 180 ezer köbláb (5100 m³) gáz keletkezik. 1000 köbláb költsége 5,5 frt. A láng egy órai fogyasztása 5 köbláb, költsége 2,75 krajcár. A gázgyár később kertészlakásnak használt épületben került elhelyezésre, az épület, a gázkemence kéménye és a pincében a gáztartó kerek alapja ma is láthatók.

A kastély helyiségein kívül gázzal világították annak teraszát, az istállókat, és az udvart is, és gázmotor hajtotta a kertészet öntözésére szolgáló szivattyút. Ragacs Lajos volt uradalmi alkalmazott közlése szerint a gázfejlesztő kemencét minden második héten egy napig üzemeltették és 1930-ig volt használatban. A gázgyárat 1939-ben bontotta le Köninger Lajos soproni bádogosmester; a gáztartó egyik oszlopát és vezetősínét Ógabona tér 16. számú házának udvarán épített szín tetejének alátámasztására használta fel és ma is ott található. A kastély belső gázberendezésének maradványait széthordták a közel 30 év alatt, míg a kastély romos állapotban volt.

A nagycenki gázgyár története is növeli eggyel azoknak az életünket jobbá és szebbé tevő emberi alkotásoknak számát, amelyeket Széchenyi István hazánkban meg kívánt valósítani. Nem rajta múltott, hanem a monarchia iparának akkori fejletlenségén és anyagi lehetőségeinek korlátain, hogy ezt a tervét nem valósíthatta meg. Utódai azonban nem felejtették el a nagyszerű gondolatot és amint módjukban állt, megépítették a gázgyárat, amely több mint hatvan éven át szolgálta a kastély lakóit, míg a villamos áram eljutott Nagycenkre is. Nem tudok róla, de nem is hiszem, hogy volt Magyarországon még egy vidéki kastély, ahol követték volna a nagycenki példát.¹⁴

¹⁴ A Széchenyi-naplóból idézett részeket vö. Csenár János: Széchenyi cenki kastélyának gázvilágítása. SSz. 1966, 172–176.

Sopron város hosszútávú fejlesztési irányelveiről¹ (1981—1995)

I. Az ember, amióta emberré vált, de főként amióta társadalmat alkot, mindig törekedett természetes környezetének átalakítására. A szocialista társadalmi viszonyok különösen magas követelményeket támasztanak, egyben lehetőséget is biztosítanak az ember környezetformáló munkája számára: ezen belül a városfejlesztési koncepciók kialakítására és megvalósítására, az ipar, a mezőgazdaság, a terciér ágazat tudatos, összehangolt fejlesztésére. A városfejlesztés, mint minden progresszív és főként szocialista emberi tevékenység végső soron az élet- és munkakörülmények folyamatos, állandó javítását szolgálja, eleget téve a szocializmus alaptörvénye követelményeinek.

Sopron város az elmúlt századok folyamán élenjárt a várost alakító elgondolások kimunkálásában. Az első építésügyi szabályrendelet 1837-ben jelent meg; 1905-ben már városrendezési tervvel is rendelkezett városunk, amelyet Wälder József városi főmérnök szerkesztett; az 1937. VI. t. c. új, realisabb szemléletű, részletes városrendezési terv megalkotására kötelezte a várost. E tervről emlékezik meg a Soproni Szemlében Bergmann Pál.² Írásának befejező gondolatát érdemes idézni: „A célt azonban csak úgy lehet elérni, ha a városrendezési terv a közösségből nő ki, annak szükségességét, helyességét mindenki átérzi és a városrendezés munkájában az egész város résztvesz”. A felszabadulás utáni első városrendezési programról Winkler Oszkár értekezik.³ A terv megvalósulásának jegyei a város mai arculatán nagyban érzékelhetők. E rövid történeti áttekintés után érkezünk el napjainkhoz: a Városépítő Tudományos és Tervező Intézet elkészítette Sopron településcsoport általános rendezési tervét,⁴ illetve a Magyar Szocialista Munkáspárt Sopron városi Bizottsága elfogadta Sopron város hosszútávú fejlesztési irányelveit.

Célunk az volt, hogy a város szerepkörének megfelelően részt vállaljunk az országos és megyei feladatokból az irányelvek következetes megvalósításának útján, és biztosítsuk a város és közvetlen térségében lakó népesség életszínvonalának emelését. E feladatok megvalósításának lehetőségei — még a mai, a korábbiaknál nehezebb gazdasági viszonyok között is — adottak. Két alapvető veszélytől azonban óvakodnunk kellett. Az egyik, amely lebecsüli lehetőségeinket, a másik, amely túlbecsüli adottságainkat. Nem is beszélve a harmadik rosszról: helytelenül élni a lehetőségekkel. Mi élni, mégpedig helyesen, tudatosan akarunk élni a lehetőségekkel.

Ennek figyelembevételével döntött úgy pártbizottságunk, majd a döntést a városi pártértekezlet is megerősítette, hogy el kell készíteni Sopron város 15 éves hosszútávú fejlesztési irányelveit. Az irányelvek készítésének alapvető

1 Az írás egy része az MSZMP Sopron városi Bizottsága által 1981. május 5-én tárgyalt és elfogadott jelentés alapján készült.

2 Bergmann Pál: Sopron városfejlesztési terve. SSz. 1939, 211—231; Sopron városrendezésének kérdései. SSz. 1940, 74—93.

3 Winkler Oszkár: Sopron város fejlesztési programjáról. SSz. 1957, 161—167.

4 A tervet Sopron város tanácsa még nem hagyta jóvá.

célja, hogy a fő kérdésekben messzebbre tekintsünk előre. Ennek az útnak az ismeretében lehet és kell kialakítani a közép- és éves szintű elképzeléseket.

Az irányelvekben a komplexitást igyekeztünk érvényesíteni, szélesen és nem leszükítve értelmezni a várospolitikát. Mikroszinten is igaz: a tervszerű, arányos fejlődés követelményének csak úgy tudunk érvényt szerezni, ha megteremtjük az egyes területek (városszerkezet, népesség, munkaerőhelyzet, gazdaság, szolgáltatás, infrastruktúra, lakásellátás, egészségügy, oktatás, szórakozás, művelődés, pihenés, idegenforgalom stb.) összhangját. Hangsúlyozom a fejlesztési elképzelés irányelv-jellegét. Nem volt célunk a rész kérdésekkel foglalkozni. Az egyes fejezeteknél azokra a kérdésekre térünk ki, amelyek a távlatok szempontjából fontosak.

Valljuk, hogy célokat kitűzni és főként megvalósítani csak a város lakosságával — a párt-, társadalmi, és tömegszervezetekkel, a vállalati kollektívákkal, a város minden polgárával — együttesen, a nyílt, alkotó, cselekvő várospolitikai jegyében lehet. Ennek figyelembevételével készültek irányelveink, kezdve attól a mozzanattól, hogy kérdőíves módszerrel megkérdeztük a lakosságot. A mottó ez volt: „Mondja el, milyen legyen városunk az ezredforduló táján?” Az előzetes anyagokat megvitatták a Pártbizottság munkabizottságai, a KISZ városi Bizottsága, a Hazafias Népfront, a tanácsi szervek, a MTESZ és különböző más kollektívák. Megítélésünk szerint a demokratizmus e lehető legszélesebb alkalmazása eredményes volt. Köszönetet mondunk mindazoknak, akik munkájukkal, véleményükkel hozzájárultak a koncepció kialakításához.

Az irányelvek megfogalmazásánál a város sajátosságának és funkciójának megfelelően a következő főbb fejlesztési irányokat hangsúlyoztuk:

Döntő népgazdasági ágazat az ipar, amely a város arculatát alapvetően meghatározza.

A kisebb *ipartelepítéskor* (ipartelep-áthelyezéskor), a *lakótelepek területi elhelyezésénél* figyelembe kell venni a város műemléki, üdülő jellegének és környezetének megővését.

A város *idegenforgalma* nagyobb az átlagosnál, ami feltételezi a fokozott, korszerű és előrelátó kereskedelmi és vendéglátó hálózat kialakítását az ellátási kultúra színvonalának jelentős emelését.

Az értékes hagyományokra épülő *kulturális és oktatási ágazat* fejlesztése szükségszerű, melyben alapvető feladat az elavult intézmények korszerűsítése, építmények pótlása, a kulturális tevékenység minőségének javítása, a képzési struktúra és a szakemberigény összhangjának biztosítása.

A város alapvető *egészségügyi intézményhálózata* elavult. Szükséges a korszerű egészségügyi ellátás megszervezése, a tárgyi és személyi feltételek magasabb szintű biztosítása.

A város egyik sajátossága a *műemlékjelleg*. Ez a jövőben építészeti, kulturális, idegenforgalmi szempontból további feladatokat jelent.

Minde feladatok csak akkor válhatnak valóra, ha a rövidtávú tervciklusok céljai — a lehetőségek határain belül — ezzel összhangban lesznek és a megvalósulást társadalmi összefogás segíti. Ehhez szükséges, hogy a város és vonzáskörzetének párt-, állami, társadalmi, tömegszervezeti, üzemi és intézményi vezetői és a lakosság a megfogalmazott feladatoknak megfelelően vegye ki részét a megvalósításból.

2. A város területi, szerkezeti és demográfiai helyzetének főbb sajátosságai

Sopron a megyei településhálózat korszerűsített fejlesztési, tervezete szerint Győr felsőfokú társközpontja, a megye legnyugatibb városa. A középfokú körzetet jelenleg Sopron város, Ágfalva, Magyarfalva, Fertőrákos, Balf, Kópháza városkörnyéki községek és a soproni járás területe képezi.

A középfokú vonzaskörzeten belüli térszerkezet kialakításánál alapvető irányelveként a következőket rögzíthetjük: célszerű mérsékelni Sopron népességének növekedését, többek között a városkörnyéki települések fejlesztésével; feladat a területi munkamegosztás fokozása mind a gazdasági, mind az ellátási funkciók tekintetében; a középfokú központ és az alsófokú központok közlekedési kapcsolatának további javítása szükséges.

A középkori belváros városközponti szerepét a mai napig folyamatosan betöltötte. Az elkövetkező időszak fejlesztési tevékenysége során döntő jelentősége lesz annak, hogy a történelmi városközpont területi kiterjesztését sikerül-e olyan színvonalon megoldani, amely méltó lesz a régi belváros szerkezeti egységéhez, műemléki együtteséhez.

A városközpont fejlesztésével kapcsolatos feladatok a következőkben foglalkozhatók össze:

A belváros rekonstrukciós tervének korszerűsítését az új, területileg meg-növekedett városközpont egészére vonatkozó, részletes rendezési terv keretén belül szükséges megoldani. A városközponti funkciót igénylő létesítmények helyét, ha szükséges, a tervezési időszakon túl is biztosítani kell.

A lakóterületek rehabilitációját úgy helyes végrehajtani, hogy mind az állami, mind a magánérső új építkezések vagy felújítások magasszintű lakóterületek létrehozását eredményezzék.

Az idegenforgalmi vonzásterületbe célszerű bekapcsolni az egész kibővített városközpontot, különösen az északi városrészt. A város speciális vonzerejét jelentő lehetőségeket (természeti, műemléki, kulturális adottságok) szervezettebben kell kihasználni.

A városközponton kívüli területeken az elmúlt 15 év alatt jelentős lakóterületek jöttek létre. Ezek a mennyiségi és minőségi kötöttségek mellett is többségükben jól illeszkednek a meglévő városszerkezethez. Az új lakóterületek fejlesztésének városszerkezeti kapcsolatai a jövőben még igényesebben vizsgálándók, különösen a városközpont-hoz viszonyított arányok tekintetében. Magas szinten szükséges biztosítani a városfejlesztés és iparfejlesztés összhangját.

A város meglévő lakóterületei közül a Lövérék üdülőterületből alakultak lakóterületté. Emiatt közvetlenül kapcsolódnak a város üdülőövezetéhez, valamint a gyógyhely-területhez, illetve annak védőövezetéhez. Adottságaik következtében regionális szerepkört is betöltenek az idegenforgalomban.

A Lövérék, különösen a Felső-Lövérék védelmét a jövőben mindenáron biztosítani kell. Egyrészt a tágabb értelemben vett környezetvédelmi szempontból, másrészt mint idegenforgalmi vonzástényezőt. Mindkét szempont egyben arra indok, hogy a terület kommunális ellátása fejlődjék.

A város lakossága 57 800 fő. A koncentráció a prognózisnál nagyobb mértékben nőtt, de elmaradt a hasonló szerepkörű városokéhoz viszonyítva. A növekedés továbbra is a természetes szaporulatból és a városkörnyéki lakosság bevándorlásából adódik. Összességében a növekedés mérséklődni fog, elsősorban a bevándorlás csökkenése következtében. Ez többek között a kommunális beruházások mérsékelt növekedési ütemének, valamint a környező községek nö-

vekvő urbanizációs folyamatának következménye. Kismértékben módosul a lakosság szociális összetétele. A város fő jellemzője a szociális struktúra területén, hogy hosszabb távon is munkásváros marad, annak ellenére, hogy a terciér ágazat nagy ütemben fejlődik.

Sopron és vonzaskörzete népességének várható alakulása:

	Lakónépesség/ezer fő			
	1980	1985	1990	1995
Sopron város	57,8	60,2	62,4	65,5
Sopron város és alsófokú körzete	65,2	67,6	70,2	73,9
Sopron és középfokú körzete	98,9	100,0	102,0	103,0

A középfokú vonzaskörzeten belüli demográfiai változások azt bizonyítják, hogy a központ — Sopron — irányában a IV. és V. ötéves terv időszakában jelentős koncentráció érvényesült. A város szívóhatásának egyik oka a 70-es évek munkaerőhiánya, a másik, hogy az infrastrukturális háttér Sopronban az elmúlt 10 év alatt jelentős fejlődésen ment keresztül, különösen sokat javult a lakásellátás.

A jövőben a társadalmi szerkezeten belüli mobilitás mérséklődik és várhatóan a foglalkoztatási ágak közötti mozgás lesz a meghatározó. Jelentősen növekszik a terciér ágazat, csökken az ipar és építőipar, stagnál a mezőgazdaság létszáma. Fel kell készülnünk arra, hogy a foglalkoztatási és képzési struktúrát jobban összehangoljuk és olyan ágazatfejlesztéseket hajtsunk végre, amelyek a kor, nem és képzettség igényeit jobban kielégítik. A munkaerő alapvető forrása az ifjúság, és továbbra is számolni kell a női munkaerő egyműszakos elhelyezkedési gondjával. A munkaképes kornál idősebb aktív keresők számának és arányának növekedése várható, ami megfelel az országos tendenciáknak.

3. A város gazdasági szerkezete

A város gazdasági szerkezetének fejlesztési irányát alapvetően meghatározza Sopronnak az országos településhálózatban kialakult helyzete és szerepe, demográfiájának alakulása, a gazdaságpolitika, gazdaságirányítási rendszer mindenkor követelményrendszere, a meglévő és kialakulható egyéb korlátozó tényezők.

1. I p a r

A IV. és V. ötéves terv időszakában a város iparában is felerősödtek az intenzív gazdálkodás elemei. A fejlesztések, szervezeti változtatások az intenzív gazdálkodás feltételeit erősítették, növekedési ütemét fokozták (AFIT, SOTEX, Öntöde, textilipar, téglagyár). Napjainkban, de hosszú távon is a leg hangsúlyosabb gazdaságpolitikai cél a hatékonyság növelése a gazdaság minden ágában. Ennek egyik legjelentősebb eleme az ipar szerkezetének átalakítása.

A város iparának főbb jellemzői:

a) Az ipar koncentrációja és centralizációja alacsony szintű: pl. a szocialista iparban foglalkoztatottak 15 ezer fős létszámának

19 ⁰ / ₀ -a legfeljebb	600,
15 ⁰ / ₀ -a	601— 900,
23 ⁰ / ₀ -a	901—1200,
30 ⁰ / ₀ -a	1201—1500 főt foglalkoztató üzem-

ben tevékenykedik. A foglalkoztatottság alapján mért átlagos üzemi létszám 686 fő.

b) A város iparára a kis üzem nagyság a jellemző, s meghatározó a gyár, gyáregység, telephely jelleg. Két önálló, minisztériumi irányítású vállalat működik (SOTEX, Ruhagyár). Az AFIT és a Sörgyár tröszt szervezeti formában funkcionál. A többi jelentősebb gyár, gyáregység nagyvállalati szervezethez tartozik. (Elzeti, Öntöde, ÉPFA, Pamut, Richards, Selyemipar). Az ipari szövetkezetekre jellemző, hogy nagyfokú önállósággal, rugalmassággal tevékenykednek (Vas- és Jármű, Ciklámen, Bútoripari Szövetkezet).

c) Az iparon belül magas — több mint egyharmad — a textilipar aránya. Az ipar az utóbbi évtized fejlődése ellenére alapvetően a századforduló utáni szerkezetet követi. Az ágazati arányváltozás nem volt jelentős.

d) Az értékesítésben jelentős változást jelentett az V. ötéves terv időszakában dinamikus növekvő közvetlen és közvetett exportra termelés (alkatrészek, öntvények, gumiipari és textilipari termékek).

e) A város ipari üzemének önállósága csekély, irányítási, információs rendszerük, szervezeti felépítésük általában nem elégíti ki a rugalmas, korszerű, hatékony gazdálkodás követelményét.

f) A foglalkoztatási struktúrára a betanított munka növekvő bevonása, valamint — a hagyományos üzemekben — az idősebb munkavállalók javára történő arányeltolódás a jellemző.

A hosszútávú irányelvek meghatározásakor figyelembe veendő:

a) A népgazdaság fejlődését alapvetően meghatározó gazdaságpolitikai koncepció alapján az intenzív, hatékony gazdálkodás továbbra is elsődleges lesz. Ki kell alakítani azt a termékszerkezetet, amely elősegíti a gazdasági egyensúly létrejöttét, s képes a gyorsabb növekedési ütem megalapozására, illetve megvalósítására.

b) Az iparban az országos átlagnál nagyobb megyei követelményrendszernek kell megfelelni. (A magasabb követelmények objektív okokból fakadnak.)

c) Az erőforrásoknál célszerű figyelembe venni, hogy a munkaképes korú lakosság száma mérsékelt ütemben nő. A meglévő munkaerő kereslet/kínálat viszonylagos egyensúlya a fejlesztések során akkor nem változik, ha a technikai színvonal fejlesztése, a szervezetség növelése jellemzi a változtatásokat. Ellenkező esetben betanított és segédmunkás hiánnyal lehet számolni, a kvalifikáltabb munkaerő (középfokú végzettséggel rendelkezők) lekötése viszont gondot okozhat. A területi fejlesztések (Kapuvár, Fertőszentmiklós) következtében, valamint az urbanizációs folyamat erősödésével az ingázók számának csökkenése várható. Tendenciájában növekedni fog az infrastrukturális ágazatba vándorlás. Az iparban foglalkoztatottak száma stagnál vagy minimálisan nő. Ezen belül a textiliparban csökken, a nehéziparhoz, gépiparhoz tartozó egységeknél növekedhet a létszám.

Az energiahordozók árának változása, a villamosenergia felhasználásának várható növekedése az ellátó hálózat fejlesztését igényli. Általában növekedni fog a fejlesztésben az infrastrukturális kiadások összege.

A regionális vízmű belépésével (1984) a vízellátás várhatóan nem jelent korlátozó tényezőt. A vízzel való takarékoság azonban hosszú távon is követelmény.

A nyersanyagok drágulása, a város területi elhelyezkedésének hátrányai, a szállítási költségekben jelentkező hatásuk a holtmunkával való fokozott takarékoságot követeli meg.

d) A város jellege az új fejlesztéseknél megköveteli a határos környezetvédelmet. Ezzel egyidejűleg a környezetszennyező üzemeket a városmagból ki kell telepíteni (Elzett, Húsipar, ÉPGEP, AUTÓFEM).

e) Az iparszerkezeten belül döntő súlyt képviselő trösztí, nagyvállalati gyárak, gyáregységek fejlődése csak az irányító szervezettel együttesen ítéhető meg, fejlesztésük nehezen prognosztizálható. A jelenlegi szervezeti irányítási, ösztönzési rendszer korszerűsítését azonban feltétlenül szorgalmazni kell.

f) Nagy munkaerőt lekötő új ipari üzemek létrehozni nem célszerű. A meglévő üzemeket kell modernizálni, s piaci lehetőségeik és eredményességük szerinti fejlesztésüket támogatni. Ágazati bontásban:

— A kohó- és gépipari ágazathoz tartozó Elzett és Öntöde rekonstrukciós fejlesztése indokolt. Az Elzett fejlesztési irányát a technikai korszerűsítés jellemezze, minél kevesebb többletmunkaerő lekötése mellett. Erősödjék önállósága. Szélesítse exportpiaci, külföldi kooperációs kapcsolatait, s a gazdaságosság növelése mellett stabilitását a tőkés piacon. Intenzíven törekedjék a hazai ellátás javítására. Az Öntöde fejlesztése energiatakarékos legyen. A piac szélesítése és stabilizálása érdekében folytassa a termékszerkezet átalakítását.

— A könnyűipari vállalatok, elsősorban a textil- és ruhaipari vállalatok fejlesztésében helyes figyelembe venni: indokolt a tőkés export/import egyenleg javítása, szükségsszerűek a pozitív egyenleg elérését célzó fejlesztések és az ennek megfelelő tőkés exportnövelés dinamikusabb megvalósítása.

— Fontos feladat az építőipar szükségleteinek folyamatos kielégítése (SOTEX). A Pamutipar, Selyemipar, Richards gyárak, gyáregységek fejlesztése a belső tartalékok feltárását célozza. További rekonstrukciójukat, önállóságuk növelését támogatjuk. A ruhaipar bővítését a mindenkori piaci igényeknek megfelelően kívánatos támogatni, elősegítve a létszámfelszabadító fejlesztések megvalósulását. A textilipari és ruházati vállalatoknál a megkezdett rekonstrukció folytatása a megfelelő minőség biztosítása miatt is indokolt.

— A faipari alágazathoz tartozó üzemek a nyersanyagok hasznosítását minél magasabb fokon végezzék. Helyeseljük az export fokozását, a fa alapanyag megtakarítását célzó fejlesztésüket. Kapjon nagyobb teret a gyártmánykorszerűsítés, minőségjavítás (ÉPFA), a hiánycikkek csökkentésére való törekvés. Fejlesztéseikbe jobban vonják be az Erdészeti és Faipari Egyetem megfelelő tanszékeit.

— Az élelmiszeripari ágazatban új kenyérgyár építése a VI. ötéves terv időszakában; a malom őrlési kapacitásának bővítése; az ÁHV soproni gyára Hátuló utcai részlegének kitelepítése a Győri út mellé és az ott megkezdett fejlesztés befejezése. A sörimport mérséklése és az igények jobb kielégítése érdekében a Sörgyár jelenlegi 430 e hl-es termelési kapacitását évi 1 millió hl-re célszerű fejleszteni a kizozatal javítása mellett.

— Az ipari szövetkezetek fejlesztése elsősorban a tőkés export növelése érdekében történjék. Iparszerű termelésüket ezen belül főként a hiánycikkek felszámolásával kívánatos megvalósítani, szolgáltatási tevékenységük fejlesztése viszont erőteljesen indokolt, (autó- és motorszerviz bővítés, lakossági szolgáltatás, épületgépészeti tevékenység, garanciális ellátás).

g) Szükségszerű előtérbe helyezni azokat a fejlesztéseket, amelyek lehetővé teszik a szakképzettebb munkaerő foglalkoztatását, illetve biztosítják a középfokú végzettségűek megfelelő elhelyezkedését. Nevezetesen a technikai színvonalat növelő fejlesztéseket, az olyan iparági fejlesztések segítségével (pl. műszeripar, elektronikai ipar), amelynek Sopronban már megvannak a csirái, illetve kifejleszthetők. A fejlesztéseken belül kiemelt szerepet kapjanak a konvertálható árualap növelését s az anyag- és energiamegtakarítást célzó fejlesztések.

A fentieknek megfelelően a szakképzettség fokozása is előtérbe kerül. Alapvető — a termékszerkezet változása következtében — a többszakmás képzés, valamint az átképzés távlati feltételeinek biztosítása.

Követelmény a teljes és hatékony foglalkoztatás megvalósulása. A betanított és segédmunkát nagymértékben igénylő fejlesztéseket csak a hatékonyság növekedésével felszabaduló munkaerőforrás lekötéséig helyes támogatni.

h) Állandóan napirenden tartandó és vizsgálандó annak lehetősége, hogy az ipari nagyvállalatok soproni gyárai, gyáregységei milyen módon és feltételekkel alakíthatók át önálló kis- és középvállalatokká. Ezzel a rugalmasabb termék-váltás és piaci orientáció, racionálisabb gazdálkodás érhető el. Célszerű számításba venni egyes kisebb, konvertálható kapacitással rendelkező egységek más szervezetekhez való csatolását. Hosszú távon tehát a decentralizációs folyamat — mint főirány — mellett centralizáció is elképzelhető. A szervezeti változások végrehajtásánál a népgazdasági célok, érdekek az alapvetőek.

i) Minden tervperiódusban, így hosszú távon is támogatjuk és kezdeményezjük az egyes vállalatok széles körű együttműködését s az együttműködés bővítését.

j) A környezetvédelmi beruházásokat és fejlesztéseket az eddiginél nagyobb mértékben szükséges szorgalmazni, különös tekintettel az üdülőváros jellegre. Alapvető feladat a jelenlegi környezetszennyező források fokozatos és tervszerű felszámolása.

2. Építőipar

Az építési feladatok megvalósítását, az új létesítmények létrehozását városunkban elsősorban a Megyei Állami Építőipari Vállalat és a Fertődi Építőipari Szövetkezet végzi. Mindkét szervezet ellátja a lakásépítési, kommunális és ipari létesítmények kivitelezését. A felújítási munkák végzésére az Országos Műemléki Felügyelőség, a Tanácsi Építőipari Vállalat, a Soproni Építőipari Szövetkezet és az Ingatlankezelő Vállalat rendelkezik számottevő kapacitással. A közmű- és mélyépítési feladatokat oldja meg az Észak-Dunántúli Közmű- és Mélyépítő Vállalat, a Dunántúli Vízügyi Építő Vállalat és a Köztisztasági és Útkarbantartó Vállalat.

A helyi tervezési feladatok többségét az Észak-Dunántúli Tervező Vállalat Soproni Irodája végzi. A szükséges tervezési kapacitás biztosítható. Hosszú távon alapvető feladat a minőségi és gazdaságos tervezési munkák következetes megvalósítása.

A kivitelezésben hosszú távon előtérbe helyezendő a meglévő épületállomány karbantartása, felújítása. Ennek megvalósításához a meglévő kapacitások átállítása szükséges, és a beruházások mellett a felújítási munkákra is fel kell készülni. Fokozatosan jelentkezik a karbantartási igény a korszerű (házgyári paneles) technológiával megvalósult épületek állagmegóvására. Erre jelenleg

egyetlen vállalatunk sincs felkészülve. A Tanácsi Építőipari Vállalat, az Ingatlankezelő Vállalat és az Építőipari Szövetkezet készüljön fel a házgyári és a hagyományos lakások karbantartására, felújítására.

A műemlék-, műemlék jellegű és városképileg fontos épületek felújítására nagy hangsúlyt kell fektetni. A felújítások kivitelezése során — melyet továbbra is zömében a Műemléki Felügyelőség végezzen — követelmény a fajlagos költségek csökkentése, az épületek jellegének legjobban megfelelő lakástípusok és egyéb rendeltetésű helyiségek kialakítása.

A város területén a Győr-Sopron megyei Beruházási Vállalat 1967-ben létrehozott kirendeltsége működik. Munkájában a beruházó és a kivitelező közötti összhang megteremtése, a kivitelezés meggyorsítása és olcsóbbá tétele legyen a meghatározó.

3. Mező- és erdőgazdaság

Sopron és a vonzáskörzetébe tartozó települések mezőgazdasági struktúrájában meghatározó a termőterület, éghajlat és domborzat, valamint a hagyományok sajátos jellege. Az alapágazatok (növénytermesztés, állattenyésztés) mellett kiemelkedően fontos helyet foglal el a szőlőtermesztés és borgazdálkodás. A mezőgazdaságban kialakult ágazati alaphelyzet jelentős változása hosszabb távon sem várható. A város teljes élelmiszer-, zöldség- és gyümölcscellátása a város vonzáskörzetéből nem oldható meg.

A hosszútávú feladatok irányelvei:

— A szőlőtelepítés növekedési ütemének szintentartása mellett a meglévő terület minőségi állapotának javítása és a korszerű művelési rendszer általánossá tétele indokolt.

— A szőlő fajtakiválasztása és helyes arányainak kialakítása, a hatékonyabb munkaerő-foglalkoztatás szükségessé teszik az egységes szaktanácsadást és a technikai, technológiai fejlesztést.

— A tájjellegű minőségi borok piaci helyzetének javítása, a termelői érdekelttség fokozása, a feldolgozás, a szűk tároló kapacitás fejlesztése szervezeti változást igényel. A szervezeti változás teremtsen meg a szőlészet, borászat teljes vertikumában — a szőlőtermelői, a borfeldolgozási érdekelttség javításán keresztül — az eszközök és szellemi kapacitás hatékonyabb felhasználását, figyelembe véve a termelőszövetkezetek integrációs törekvéseit is.

— A növénytermesztésben a termelőterület csökkenését a nagyüzemi táblaméretek, az optimális vetésszerkezet kialakításával kell ellensúlyozni, illetve meg kell gátolni a termőföld célszerűtlen felhasználását. A nagyüzemi táblaméretek kialakításán keresztül a növényvédelem, technológiai fegyelem, gépi kapacitás, munkaszervezés hatékonyságának javításával és az önköltségek csökkentésével az ágazat eredményessége jelentősen javítható.

— A rét-, legelőgazdálkodás intenzívebb kihasználásával tovább fokozható a szarvasmarhatartás. Az intenzív rét- legelőgazdálkodásba be nem vonható területek hasznosítását a juhtenyésztés helyes arányának kialakításával kívánatos biztosítani.

— A mezőgazdasági munkaerő megtartása és a hatékonyabb foglalkoztatás biztosítása végett a melléküzemági tevékenységek fejlesztése szükséges. Ezzel biztosítható a mezőgazdasági termelés időjárási kockázatainak mérséklése és az eredményesség javítása. A melléküzemági tevékenység igazodjék a város ipari és szolgáltatási igényeihez. A mezőgazdasági kampánymunkák lebonyolítása szükségessé teszi a mezőgazdasági egységek és üzemek szervezettebb kapcsolatának kialakítását is.

— A háztáji, kisüzemi gazdálkodás integrált fejlesztése a helyi lehetőségekhez és feladatokhoz kapcsolódjék. A mezőgazdasági egységek biztosítsák, hogy a háztáji és a szakcsoport tevékenységen belül is valósuljon meg a „történelmi borvidékkel” szemben támasztott követelményrendszer: korszerű művelés, fajta-kiválasztás stb.

— Az erdőgazdálkodásban, a kitermelési feladatok mellett, jussanak érvényre a tájvédelmi körzetre vonatkozó követelmények, hogy a város és környéke gyógy- és üdülőhelyi funkciójának a jövőben is megfelelhessen.

4. Szolgáltatás

A gazdasági fejlődés, az életszínvonal emelkedése következtében a szolgáltatások iránti igények dinamikus növekedésével számolunk. A lakossági szolgáltatás hosszútávú fejlesztési irányait elsősorban az V. ötéves tervidőszakban létrehozott szervezeti változások alapozták meg. A kiemelt szolgáltatások csoportjába tartozó szolgáltatásfajták fejlődése nem volt egyenletes a városban. A Vas- és Jármű ISZ jelenleg folyamatban lévő fejlesztése legfeljebb 1985-ig biztosítja a szükséges javítási kapacitást. Később majd szakosítással egybekötött további fejlesztés válik indokolttá.

A textiltisztítási kapacitás a megyei átlag alatt van, ezért a lakótelepeken további korszerű tisztító szalonok üzemelését, valamint a begyűjtőhálózat fejlesztését, hosszú távon kismosoda létesítését szükséges célul tűzni. Legdinamikusabban az elektroakusztikai készülékek javítási hálózata fejlődött. Távlati létesítményfejlesztése nem indokolt, elsősorban a felvevőhelyek és a begyűjtőhálózat növelésére kell gondot fordítani. A háztartási kisgépek és tartós fogyasztási cikkek szervizfejlesztését az előzőekhez hasonlóan a begyűjtőhálózat szélesítése a műszerezettség szint javítása jellemezze, amely igazodjék a gyors ütemű technikai fejlődés igényeihez.

A vas- és fémipari javítási szolgáltatás kapacitása növekedett. E téren az igények kielégítése a jövőben is biztosított. A személyi szolgáltatásban a meglévő hálózat — a lakótelepek kivételével — korszerűtlen, csak kis részük felel meg a követelményeknek. Ezért az egységek korszerűsítése, átszervezése, kultúráltságuk fejlesztése indokolt. A város belső területén a hagyományos személyi szolgáltatás az idegenforgalom növekvő igényeinek figyelembevételével kerüljön bővítésre. Az épülő lakótelepeken az alapvető ellátás biztosítása elsődleges feladat.

Az ágazat szakemberképzése nem kielégítő, jónéhány alapvető szakma kihasználása gyors ütemű, ezért az utánpótlás biztosítása fontos feladat. Ennek érdekében a 403-as Szakmunkásképző Intézet képzési szerkezetét a követelményeknek megfelelően kell megváltoztatni.

A magánereő bevonása a szolgáltatásba alapvetően a területi ellátottság és a hiányszakmák figyelembevételével történhet. A tervidőszakban az ellátás javítása a központi szolgáltató létesítmények fejlesztésével (autó- és motorszerviz), valamint a magánkisipar további bevonásával valósítható meg. A szolgáltatást irányító állami szervek biztosítják a magánkisiparosok telephez (a városhoz, községhez) kötődését.

Hosszú távon a már említetteken kívül szükséges:

— A szilárd települési hulladék gyűjtésének bevezetése, a környezetvédelmi szempontból megfelelő hulladékártalmatlanító hely kiépítése, az ehhez kapcsolódó beruházásokkal együtt.

— A városgazdálkodás és városi szolgáltatás javítása érdekében az e területen tevékenykedő vállalatok koordinációja erősödjék. Amennyiben a fejlődés megkívánja, hozzák létre az egységes irányítás alatt üzemelő városgazdálkodási vállalatot (Köztisztasági Vállalat, Kertészet, Ingatlankezelő Vállalat).

— A város egységes zöldterületi rendszerének meghatározása érdekében a kertészeti üzemek dolgozzák ki a zöldterületi fejlesztés és fenntartás feltételeit, hozzák be a parképítési lemaradást, bővítsék a játszótereket és pihenőhelyeket.

— A temetkezési gondok megoldása érdekében a Szt. Mihály- és a bánfalvi temető bővítése, új köztemető nyitása indokolt. A Szt. Mihály-temetőben meg kell teremteni a díszsírhelyek kialakításának feltételeit.

5. Kereskedelem, vendéglátóipar, idegenforgalom, üdülés, pihenés

Városunk kereskedelmének és vendéglátóiparának az alapellátás biztosítása mellett, a középfokú vonzáskörzetből fakadó feladatoknak, valamint az idegenforgalom növekvő igényeinek egyaránt eleget kell tennie.

A város kereskedelmi ellátása e szerepkörnek jelenleg csak egyes területeken felel meg. A meglévő üzlethálózat nagyságrendjében és minőségében a városi lakosság alapfokú ellátását biztosítja ugyan, de a ruházati és iparcikkek alapfokú ellátása nem mondható kielégítőnek. A kereskedelem ellátóképességét a következő 15 év alatt olyan szintre kell emelni, hogy a bevezetőben megfogalmazott követelményeknek megfeleljen.

A vendéglátás funkciója és fejlesztési iránya hasonló a kereskedelméhez. Szükséges a hangulatos, színvonalas, tömegigényeket kielégítő üzletek kialakítása, az idegenforgalom igényeinek kielégítése, a tartózkodási idő, a szállodai férőhelyek és vendégéjszakák számának növelése.

Sopron idegenforgalmi vonzó, szervező és ellátó központ. Adottságai révén a gyógyüdülési, üdülési területekkel, körzetekkel és gazdag történelmi értékekkel rendelkezik. A város kiemelt, alsófokú körzetével együtt idegenforgalmi tájegységet képez. A jelentős belföldi és átmenő külföldi vendégforgalom fogadása, szervezése és ellátása csak részben megoldott. A belföldi turistaforgalom éves szinten mintegy félmillió, 40 ezer az üdülő és gyógyüdülő, további 120 ezer az egyéb szállásigénylők száma. Mintegy 300 ezerre tehető azok száma, akik egy napot, vagy ennél rövidebb időt töltenek városunkban.

A külföldi turistaforgalomra jellemző a határátkelőhelyen 1,3 millió be- és kilépő vendég. Évi 650 ezer nyugati turistával és szocialista országból érkezett vendéggel célszerű számolni. Az idegenforgalom a tervidőszakban várhatóan tovább növekszik. A fejlesztési feladatok meghatározásánál figyelembe veendő

valamennyi megjelenési formája. A külföldi idegenforgalom fontos gazdasági kérdésnek is tekintendő. Az idegenforgalommal foglalkozó szervezetek alapvető feladata a szervezett külföldi turizmus bővítése, a valutabevétel növelése.

A kereskedelem és vendéglátás fejlesztésének iránya az legyen, hogy az alapellátási és vonzáskörzeti funkcióját maradéktalanul betöltse és feleljen meg a növekvő idegenforgalmi igényeknek.

A kereskedelem soron következő fejlesztése elsősorban a mélyen szakosított hálózat kiépítésére irányuljon, aminek kezdeti lépését az IKVA Áruház megvalósítása jelentette. A szakosítás a Lenin körúti, ill. Mátyás király utcai üzlet-hálózat felújítása és a helyes boltszerkezet kialakítása mellett valósuljon meg.

A Lenin körúttal párhuzamos bevásárlóúró kiépítését az elkövetkezendő 15 év alatt kívánatos befejezni, vizsgálva az országos kereskedelmi vállalatok (DOMUS, Centrum, BAV, Képcsarnok, Iparművészeti Vállalat, SKÁLA COOP, Aranypók, stb.) soproni üzlethálózata létesítésének lehetőségeit is.

Az alapellátás javítását az üzlethálózat helyes területi arányainak kialakításával lehet megalapozni, az ellátottsági mutatók figyelembe vételével. A kereskedelmi hálózat arányos fejlesztése, mint alapkövetelmény mellett kapjon megfelelő súlyt az idegenforgalom speciális szükségleteinek kielégítése.

A vendéglátóhelyeket elsősorban az idegenforgalmi szempontból frekventált területeken szükséges fejleszteni. A fejlesztések alkalmazkodjanak az adott városrész területi sajátosságaihoz, illeszkedjenek be a környezetbe.

A város központi és idegenforgalmi szempontból exponált részein növelni kell a hangulatos, teraszos üzletek számát. Az épülő szállodák szolgáltatása keretében színvonalas éjszakai szórakozóhelyek létesítése kívánatos.

Mintegy háromszorosára szükséges növelni a kereskedelmi szálláshelyek számát, az egész idegenforgalmi térség figyelembevételével. A VI. ötéves tervben jelentős számú szállodai férőhelybővülés várható. Hosszú távon vizsgálni kell a fejlesztés további lehetőségeit (pl. Alsó-Lövérék, Karmelita Kolostor, illetve a távolabbi időszakban a Fertő).

Célszerű a lakosság érdekeltségének megteremtése a fizető vendéglátás fejlesztésében, elsősorban a városon kívüli településeken, de a városon belül is. Tervezni kell és a lehetőségek szerint meg is kell valósítani a camping- és turisztaszálló-férőhelyek bővítését.

A szervezett üdültetés területigényeit a SZOT által kedvezményezett formában támogatjuk. A terület rendezési tervének készítésekor ez figyelembe veendő. Támogatni kell a vállalati üdülők létesítését. Vizsgálni szükséges a gyermeküdültetés fejlesztésének lehetőségeit, napközis tábor létesítésének feltételeit.

Sopron üdülési pihenési lehetőségekben jelenleg is gazdag. A város lakossága részéről növekvő igényként jelentkezik a napi, illetve a hétfégi pihenési, kikapcsolódási lehetőségek biztosítása, azaz olyan zöldövezetekre, fürdőkre tervezett létesítmények megteremtése, amelyeket a turistaforgalomban résztvevők is igénybe vehetnek.

Ennek biztosítása érdekében hosszú távon célszerű vizsgálni a Lövér-fürdő második szabadtéri medencéje megépítésének lehetőségét. A Fertő hétfégi pihenés egyik bázisává fejlesztendő, növelve a strand befogadóképességét és kulturáltságát, a lehetőségek szerint megvalósítva a tervezett campinget, éttermet, horgásztanyákat, nyaralóegységeket. A Fertő közhasznúbb feltárása érdekében helyesnek tartjuk a társadalmi alapon működő intézőbizottság létrehozását.

Indokolt a Tómalom továbbfejlesztése a partrendezés, a szükséges vízcseré és strandlétesítés után. Hosszú távon célszerű vizsgálni Brennbergbányán, Bal-

fon, Fertőrákoson a kollektív üdülési formák megvalósításának lehetőségeit. A lakosság igényeinek megfelelően bővíteni indokolt az aktív pihenés feltételeit, fejleszteni a várost övező hegyvidék pihenésre, sportolásra alkalmas területeit. E feladat megoldásában széles körű társadalmi összefogásra számítunk (pl. a Soproni Vároosszépítő Egyesülettel).

4. Az infrastruktúra (egyéb) területei

Lakásépítés és lakásfenntartás. Az MSZMP KB 1978. október 12-i határozata megfogalmazta a lakásépítés, lakásgazdálkodás, lakásfenntartás hosszútávú fejlesztési koncepcióját. A határozat szellemében a következő feladatok megvalósítása szükséges városunkban:

1996. január 1-ig közelíteni kell ahhoz a célhoz, hogy valamennyi igényjogosult család lakáshoz jusson. Ehhez a jelenlegi lakáshiány miatt és a várható lakónépesség-növekedésből adódó szükségletek kielégítése érdekében 4300 lakás megépítése szükséges. A lakásépítési területek előkészítése, a gazdaságosan fel nem újítható lakóépületek és egyéb okok miatt szükséges bontások pótlására további 3000-3500 lakás megépítése is indokolt.

A tervidőszakban a lakásépítési területek kiválasztásában a VÁTI és a GYŐRITERV Soproni Irodája által kiadott tanulmánytervek a mérvadók. Ezen túlmenően a városszerkezetről és területfelhasználásról szóló fejezetben rögzített elvek is figyelembe veendők.

A lakások 80%-a — a gazdaságos területfelhasználás és közművesítés végett — telepszerű, többszintes formában épüljön. Ezen épületeknek a városképbe, a környezetbe való beilleszkedéséről fokozottan gondoskodni kell. Alapvető építési eljárás továbbra is a nagypanelos (házgyári) és öntött technológia alkalmazása. A hagyományos technológiával már csak a családi házak építésénél, emeletráépítéseknél lehet és kell számolni. A telepszerű lakásépítkezéseken biztosítani kell a garzon-, valamint a többszobás lakások arányainak növelését, a másfél és kétszobás lakások rovására.

A területelőkészítési munkák során elérendő cél, hogy a lakásépítés több formája valósulhasson meg, szolgálva a lakossági igények differenciáltabb kielégítését. Vizsgálni kell a városkörnyéki községekben a lakásépítés fokozásának, a munkáslakásépítés kiterjesztésének lehetőségeit.

A lakóházfelújítási munkák során csökkenteni kell az elmaradt felújítások számát. Középtávú tervidőszakonként — az anyagi lehetőségek függvényében — legalább 5-600 lakás felújításáról és korszerűsítéséről szükséges gondoskodni. Hosszú távon többszáz védett épületben kell lakáskorszerűsítést végezni.

A rekonstrukciós munkákkal egyidejűleg indokolt megoldani a műszakilag elavult városrészek rehabilitációját. A lakóházfenntartási tevékenységben érvényesüljön a takarékoság és a gazdaságosság elve. A nagy felújítási munkák során azon bérlők részére, akiknek megszűnt a bérleti jogviszonyuk, állandó elhelyezést kell biztosítani. A feladat végrehajtásához elengedhetetlen, hogy a végleges elhelyezések lehetőségei olyan ütemben álljanak rendelkezésre, ahogy azt a felújítás optimális lebonyolítása igényli.

Az előző feladattal együtt, azzal összefüggésben megteremtendők a felújításra kerülő épületekben lévő közületek átmeneti elhelyezésének feltételei.

A belváros számos épületében — elsősorban a műemléki jellegből fakadóan — a jelenlegi lakások egy része megszüntetésre vár. A korszerűségi felülvizsgá-

lat alatt lévő belvárosi rekonstrukciós terv javaslataival összefüggésben közületek elhelyezését célszerű biztosítani. A lakóépületek felújítása során vizsgálandó az emeletráépítések és tetőtérbeépítések lehetősége, egyeztetve a műemlékvédelmi érdekekkel. A lakásgazdálkodás keretein belül biztosítandó a fiatal házasok, a munkások és nagycsaládosok elsőbbsége, valamint a lakáscserék szervezett lebonyolítása.

Közművesítés. A város környékén végzett hidrológiai kutatások bizonyították, hogy a város növekvő vízigényét csak távolabbi víznyerő helyek bekapcsolásával lehet kielégíteni. A város szükségletét a jövőben — betartva az alapvető takarékosági elveket — biztosítja az Országos Vízügyi Hivatal beruházásában épülő Győr-Sopron megyei Regionális Vízmű, amelynek első üteme a VI. ötéves terv második felében mintegy 5000 m³/nap vizet szolgáltat Sopronnak. A regionális vízmű 1987-ben történő belépése 10-15 ezer m³/nap kapacitást jelent. A jövőben számítani lehet a közterületek és községek növekvő vízszükségletére. A regionális vízmű első ütemének belépéséig az 1981-82-es és 1983-as években erőteljes takarékosági intézkedések szükségesek mind az ipar, mind pedig a lakosság részéről. 1985-ig fokozatosan be kell fejezni a meglévő vezetékek korszerűsítését, szükség szerinti cseréjét.

Az elválasztó rendszerű csatornahálózat kialakításának üteme lassú. Jelenleg a szennyvíztisztító telepre érkező szennyvizek sem kerülnek kellő mértékű tisztításra. Hosszú távon fontos feladat az elválasztó rendszerű gyűjtőcsatorna és bekötőhálózat teljes kiépítése, és a biológiai tisztítás megvalósítása. A szennyvíztisztító telep 15 ezer m³/nap mechanikai tisztító kapacitását 35 ezer m³-re szükséges bővíteni, a biológiai derítő megépítésével együtt. Csökkenteni kell az Ikva patak — és a Fertő-menti térség — csatornázási helyzetének javításával a Fertő szennyezettségét.

A csatornarekonstrukció teljes végrehajtása és a szennyvíztelep kiépítése mellett a város még csatornázatlan területeinek bekapcsolása a legfontosabb feladat. A csatornahálózat rekonstrukcióját folyamatosan kell végezni, a MÉLYÉPTELV által készített tanulmánytervnek megfelelően.

A város villamosenergia ellátása az ún. keleti állomáson keresztül Sopronkövesd irányából kapcsolódik a 120 KV-os hálózatba. Az ÉDÁSZ tervei szerint Sopronkövesd felől a VI. ötéves terv során megépül még egy 120 KV-os távvezeték. A keleti állomás távlatban 40/30/20 MVA teljesítményre épül ki. A nyugati oldalon meg kell építeni az új 120/10 KV-os városi táppontot 1×25 MVA-es transzformátorral. Már 1985-ig el kell készülnie a nyugati állomás és keleti állomás közötti új, 120 KV-os vezetéknek.

A középnyomású gázhálózat sugaras rendszerű, egy helyről táplált. Hosszú távon a középnyomású vezetékek sugaras rendszerről körvezeték rendszerre való fokozatos átépítése szükséges a város területén, valamint a Lővérekben. A vezetékek felújítása tervszerűen, folyamatosan történjen. Kedvező döntés esetén gondoskodni kell a földgáz fogadási feltételeiről.

A városban két nagy hőtermelő egység üzemel: a Kőfaragó téri hőközpont és az ÉDÁSZ-Hőerőmű. Az ÉDÁSZ-Hőerőmű az ipari fogyasztókon kívül ellátja az épülő Jereván-lakótelep fűtését és melegviz szolgáltatását is. Hosszú távon a hőellátás biztosítható a két hőbázis fokozatos bővítésével. Távlatban a két rendszer összekötése kívánatos, bekapcsolva az ellátásba a közbeeső területeket is. A belvárosban indokolt a gázfűtés energiatakarékos megoldásainak kiszélesítése. Meg kell oldani a város tüzelőolaj- és fűtőolaj-ellátását biztonságosabbá tevő

ÁFOR-telephely kialakítását, ami a vasúton érkező olaj nagyobb mennyiségű tárolását teszi lehetővé.

Közlekedés. A közúti közlekedés fejlesztésének jelentős közép- és hosszútávú feladatai vannak. A város közlekedésfejlesztési feladatai közül elsőrendű fontosságú a Frankenburg úti felüljáró megépítése és ehhez kapcsolódva a városközpontot tehermentesítő forgalmi gyűrű kiépítése. Ennek keleti és északi része (Győri út kórház előtti szakaszának kiváltása a Rákpatak lefedésével, Fapiac—Híd utca—Bástya utca) a 84. sz. út új átkelési szakaszát is jelenti, a gyűrű egyéb szakaszai (Csengery utcai áttörés a Frankenburg út közelében építendő közútvasúti felüljáróhoz és a Bánfalvi, Ágfalvi, Ady Endre utakhoz) az építendő felüljáróra vezető útvonalak.

Új nyomvonalú út építése szükséges Sopronbánfalva közlekedési problémáinak megoldására, amely út az Ágfalvi útra csatlakoztatható. A hosszútávú fejlesztés későbbi ütemében a Vándor Sándor utca átkötését, tehát a nyugati iparterületek és lakóterületek összekötését kell megoldani. Néhány jelentős, balesetveszélyes csomópont további korszerűsítésre szorul. Az utak minőségének megóvása állandó jellegű feladat.

A VI. ötéves terv elején kerüljön kialakításra a gyalogos belváros. A belváros tehermentesítésére biztosítani kell a parkolók elhelyezését a rendezési terveknek megfelelően. A közép- és hosszútáv során szükséges a kisgarázsok építésére (100-300 db) alkalmas területeket kijelölni és a garázsokat szövetkezeti formában felépíteni.

A vasúti közlekedésben az új GYSEV-személypályaudvar és keleti rendező teherpályaudvar megvalósult. A vasúti átjárók fénysorompóval történő ellátása megtörtént. Hosszabb távon jelentős változás nem várható, kivéve a Déli pályaudvart, amely teljes egészében átalakul ipartelepi kiszolgáló pályaudvarrá. Emiatt itt növekszik a tömegközlekedés iránti igény.

A tömegközlekedés fejlődése az utóbbi években nagyarányú volt, mind a szállított utasok, mind a vonalhálózat szempontjából. Hosszú távon foglalkozni kell az autóbusz-pályaudvari decentrumok létrehozásával, az utazás kulturáltságának fokozásával, a zsúfoltság csökkentésével.

Közösségi intézményellátás. Sopron jelentős alsó- és középfokú intézményei mellett országos felsőfokú intézményekkel is rendelkezik (Erdészeti és Faipari Egyetem, Szanatóriumok, kutatóbázisok). Sajátossága az iskolaváros-jelleg. A város közoktatási, közművelődési intézményhálózata az elmúlt 15 év során tervszerűen fejlődött. A fejlődés tárgyi-személyi feltételei azonban elmaradtak a reális szükségletektől, a város infrastrukturális fejlődésének átlagától, de a hasonló szerepkörű városok fejlődésétől is. A közösségi intézményellátás színvonala a város és környéke lakosaira közvetlenül hat, hangulatát jelentősen befolyásoló politikai tényező. Fontos feladat, hogy az infrastruktúra fejlődésén belül az egészségügy és az alsófokú oktatás kiemelt fejlesztésben, ellátásban részesüljön.

Egészségügyi és szociális ellátás. Az egészségügyi fejlesztési terveket a város és vonzáskörzetének (az ellátandó terület) jelenlegi népessége, a népesség-növekedés, születés, bevándorlás, valamint az idegenforgalom és a szanatóriumok ellátására szülő betegeknek szükségletei alapján indokolt elkészíteni. A figyelembe veendő létszám — a négy alapszakmában — a kapuvári kórház osztályait is tekintetbe véve — (szülészet- és nőgyógyászat, gyermekgyógyászat, belgyó-

gyászat, sebészet) 100 ezer fő, a többi szakmában (ezekből a kapuvári kórházban nem működnek osztályok) 120 ezer fő.

A városi kórház 460 beteg ellátására épült: napjainkban 600 beteget lát el. Ennek következtében több szakmai normatívát nem lehet betartani, a szociális igények több szempontból kielégítetlenek.

A kórház rekonstrukcióját és bővítését (műtéti pavilon) megalapozó teljes tervdokumentációját a VI. ötéves terv végére el kell készíttetni. A VI. ötéves tervre előirányzott fejlesztést meg kell valósítani. A teljes — a tervekben meghatározott — rekonstrukció és bővítés befejezésének határideje a VII., illetve a VIII. ötéves tervben irányozható elő. E rekonstrukcióval és fejlesztéssel tekinthető csak megoldottnak a hosszútávú terv időszakában a város és vonzáskörzetének kórházi betegellátása.

A járóbeteg ellátás fejlesztése a kórházi fejlesztéssel összhangban valósuljon meg. Az alap- és szakellátás bővítését a zsúfoltság csökkentése, a magasabb szintű orvosi ellátásra való törekvés indokolja. Az alapellátás megfelelő fejlesztését a már megvalósított lakótelepeken (pl. Jereván), ill. a következő terv-időszakokban megvalósítandó lakótelepeken a lakásépítésekkel egyidejűleg helyes megoldani. A gyógyszerári hálózat a normatívák figyelembe vételével fejlesztendő.

A 15 éves terv során szükségessé válik a rendelőintézet rekonstrukciója. A felújított rendelőintézetben a szakrendelések bővítését a körzeti orvosi rendelés kihelyezésével és egyes szakrendeléseknek a kórházba telepítésével kell elérni. Az integráció kapcsán cél az ellátási színvonal növelése, a progresszív betegellátás.

A fejlesztések során figyelembe veendő az iskolaváros-jellegből fakadó feladatok és az üzemegészségügy igényei is. Az üzemek anyagi eszközeit — ahol lehet összevontan is — célszerű a tanácsi pénzeszközökhöz kapcsolni. Az így létesített objektumok lakossági és üzemi hasznosításuk lehetnek.

A KÖJÁL az egészségügyi és más szervekkel együttműködve, — lényeges fejlesztés nélkül — hosszabb távon is képes feladatait ellátni. A következő évek során indokolt a ma még különálló részlegek egyesítése. Szorgalmazni kell egy új, korszerű mentőállomás felépítését.

A városban országos hírű szanatóriumok működnek egységes irányítás alatt. Az itt folyó munkát továbbra is támogatni kell, segítve a szükséges fejlesztések megvalósítását.

A város és környéke lakosságának 23-26%-a nyugdíjkorhatáron felüli. Ez az arány várhatóan tovább növekszik. A család és a közösségek, vállalatok, valamint a társadalom összefogásával kell biztosítani a rászorulókat ellátását. Sopronban szükséges egy nyugdíjsház építése, melyben napközi otthon, orvosi rendelő, gondozói szolgálat biztosítaná a nyugdíjsház lakóinak egészségügyi és fizikai ellátását, szervezett gondozását. A város és környéke több területén kívánatos bővíteni (Balfi út), ill. kialakítani (Sopronbánfalva, Lövérék, belváros, Ágfalva, Kópháza, Magyarfalva, később Fertőrákos) az öregek napközi otthonát. Az idős korúak számának emelkedése következtében növekszik a gondozásra szorulóknak száma. Ezért a tanácsi, mozgalmi és társadalmi szervek segítsék elő a Házi Szociális Gondozó Szolgálat fejlesztését. A Balfi úti Szociális Otthont bővítő beruházással kell alkalmassá tenni funkciója ellátására. A megyei fejlesztési tervekkel összhangban célkitűzés, hogy az Elmebetegek Szociális Otthona jelenlegi helyéről elköltözzék, és a szakmai követelményeknek megfelelő új otthon épüljön.

Bölcsödék fejlesztése: A 15 éves terv során biztosítani kell minden igényjogosult elhelyezését, törekedve a kihasználási mutatók csökkentésére. Ezért az új lakásokkal együtt épüljenek a bölcsödék is. A már működő bölcsödék folyamatos rekonstrukcióját is tervezni kell.

Közoktatási és közművelődési intézmények. A közoktatási és közművelődési intézményhálózat fejlesztéseit meghatározzák a már kiépült intézmények, állaguk, területi elhelyezkedésük a várható demográfiai mozgások, a városfejlesztés, elsősorban az új lakótelepek építése. Kiemelten fejlesztendők az alsófokú oktatási intézmények. A tervezésnél figyelembe veendő, hogy a város demográfiai helyzetén, növekedésén belül az ifjúság létszáma nem egyenletesen emelkedik. Erős emelkedés várható a VI., VII. ötéves tervek időszakában, kisebb a VIII. ötéves terv során. A növekedés, a hullámhegy az egyes oktató intézményeket más-más évben érinti. A városkörnyéki községek népességnövekedésében, mozgási irányjaiban lényeges változások nem várhatók, kiemelt fejlesztést ezért nem igényelnek.

a) Az óvodai ellátás: A megelőző tervidőszakban, de elsősorban az V. ötéves tervben — az óvodai ellátást megalapoztuk. Jelenleg azonban óvodáink túlszűfoltak: átlagos kihasználtságuk 123%-os. Az egyes tervidőszakokban a lakásépítkezéshez kapcsolódó normatív fejlesztéseket kell tervezni, és megvalósítani, gondoskodni a tervszerű állagmegóvásról, felújításokról, korszerűsítésről. A fennmaradó erőforrásokat a kihasználtsági fok csökkentésére indokolt fordítani. A fejlesztések során meg kell valósítani az üzemek és a tanács együttműködését egyes óvodák felépítésében. Az új óvodák tervezésekor figyelembe veendő a meglévő területi aránytalanságok. A nevelőmunka színvonalának emelése érdekében minden csoporthoz két óvónő tartozzék.

b) Általánosiskolák. Az elmúlt tervidőszak fejlesztései ellenére városunkban jelentős tanteremhiány van. Ennek következtében nagy a zsúfoltság az új Jereván-lakótelepen és Bánfalva térségében. Több iskolában két műszakos oktatás folyik. A VI. ötéves terv fejlesztései során 24 tanteremmel bővül az alsófokú oktatási intézményhálózat. Az igényeket ez a fejlesztés nem elégíti ki.

Az elkövetkezendő tervidőszakban tanterembővítés szükséges a Kellner Sándor általános iskolában (az Arany János utcai építkezések miatt). A továbbiakban a lakótelepek építésével egyidejűleg célszerű gondoskodni tanteremfejlesztésről. Az erőforrásokat a demográfiai növekedés mértékéhez igazodva (15%-os emelkedés várható), a többműszakos oktatás megszüntetésére, a szaktantermi oktatás feltételeinek javítására, illetve a tornatermi fejlesztésre indokolt fordítani. A tanteremfejlesztések érdekében az iskolákban lévő lakásokat ki kell üríteni. A tárgyi feltételek fejlesztése mellett állandóan célszerű napirenden tartani a körzethatárok szükséges módosítását, az integrációs munkákat, amivel a terhelési feszültségek felszámolhatók. Az oktató-nevelő munka tartalmi fejlesztése indokolja, hogy az oktatási reform végrehajtása során felülvizsgáljuk a tagozatos oktatás jelenlegi bázisait és a tárgyi, személyi feltételek alapján átcsoportosításokat hajtsunk végre.

Az elkövetkezendő évek során várhatóan emelkedik a kisegítő iskolába utalt tanulók száma. Az emelkedést és a jelenlegi elhelyezési körülményeket is figyelembe véve a fenntartó szervnél (Megyei Tanács) szorgalmazni kell az intézmény bővítését.

Az alsófokú oktatási intézményhálózat fejlesztési és rekonstrukciós tervei között fontos szerepet kell a Zeneiskola rekonstrukcióját, eszköz- és személyi állományának szükséges fejlesztését, a zeneiskolai oktatás decentralizálását.

c) Középfokú oktatási intézmények. Középfokú oktatási intézményeink beiskolázási és munkaerő kibocsátási körzetei elsősorban a városra és a járásra, kisebb mértékben a megyére, egy-két intézményünk vonatkozásában az ország területére terjednek ki. Az intézmények száma a felvehető tanulólétszám és a képzés struktúrája — az elmúlt években végrehajtott módosítások után — összességében kielégíti a mai szükségleteket, az egyéni érdeklődést.

Az oktató-nevelő munkához a szocialista szakemberképzéshez szükséges tárgyi-személyi feltételeket fokozatosan alakítottuk ki. A VI. ötéves terv időszakára a rekonstrukciós tervek elkészültek. E munkát a 15 éves terv során tervszerűen folytani kell.

Az 1980-as évek végén — várhatóan a demográfiai csúcs következtében — a jelenlegi intézményhálózat már nem lesz képes a megnövekedett igények kielégítésére, ezért egyes intézmények bővítése szükséges. A bővítéseket a beruházási körzet várható munkaerőigényével összhangban helyes végrehajtani, elsősorban azokban az intézményekben, amelyek a kereskedelem, vendéglátóipar, a szolgáltatóipar, egészségügy, valamint egyes kiemelt ipari szakmák számára képeznek szakembereket. A középtávú tervidőszakok során jobb tervező és szervező munkával, a pályaválasztási tevékenység javításával, szorosabb összhangot kell biztosítani a képzési struktúra és a vállalatok munkaerőigénye között.

Az V. és a VI. ötéves tervben végrehajtott kollégiumi férőhelynövelés és az azt követő átszervezések után 1995-ig várhatóan nem lesz szükség újabb férőhelyekre.

A középfokú intézmények fejlesztésére fordítható esetleges rendelkezésre álló összegeket — az évtized végén megvalósított bővítések után — tartalmi fejlesztésre és a korszerűtlen kollégiumok korszerűsítésére szükséges fordítani.

d) Felsőfokú oktatási intézmények és kutatóbázisok. A városunkban működő felsőfokú oktatási intézmények és kutatóbázisok munkájukkal növelik a város vonzóerejét, tekintélyét és szerepét a tudományos közéletben. A város vezető szervei — várospolitikai irányító munkájuk közepette — gondoskodjanak az intézmények munkájához szükséges városi feltételekről, segítsék legfontosabb igényeik kielégítését, fejlesztésüket.

Az intézmények oktatási, kutatási feladatai alapján elsősorban a környezet- és tájvédelem munkálataiban, az egyes üzemek technológiai színvonalának emelésében (faipar) hasznosítható tevékenységük. Szükséges a bázisokon dolgozó értelmiségieknek és hallgatóknak még intenzívebb bevonása a közéletbe.

Az általuk rendezett hazai és nemzetközi konferenciákat, a Nyári Szabadegyetem rendezvényeit támogatni kell. Az egyes intézmények és a város együttműködésének legfontosabb megnyilvánulásait célszerű tervbe foglalni.

e) Közművelődési intézmények, tudományos szervezetek. A város a legfontosabb közművelődési intézményekkel ellátott. Az intézményhálózat azonban a történelmi városrészben helyezkedik el — (területi aránytalanság) — és többsége korszerűtlen. A fejlesztések főirányát a területi aránytalanságok felszámolása, a korszerűsítés és a tartalmi munka színvonalának javítása képezze! A fejlesztések során a Városi Tanács, a közművelődési törvény alapján, igényelje és szervezze meg a vállalati, szövetkezeti, intézményi és tanácsai pénzeszközök optimális, centralizált felhasználását. Irányító munkájával a tartalmi

munka fejlesztése érdekében végezzen munkamegosztást és koordinálást a különböző fenntartású közművelődési intézmények között.

Az intézmények közötti szervezeti változtatásokat a tartalmi munka színvonalának fokozásával és a gazdaságossági követelmények egyidejű vizsgálatával kell megoldani. Vizsgálni kell az oktatási-kulturális és egyéb alkalmas intézmények többcélú hasznosítási lehetőségeit. A közművelődési munka színvonalát elsősorban a munkások és az ifjúság körében szükséges javítani. A különböző együttesek, társaságok munkáját összehangoltabban kell irányítani. Kísérje fokozott figyelem a különböző klubok, amatőr csoportok munkáját.

f) A hálózatfejlesztés fontosabb területei és sorrendje. A Jereván-lakótelepen a legfontosabb bázisok kiépítése indokolt (ifjúsági szórakozóhelyek, klubok, üzemi klub, fiókkönyvtár), az intézmények többcélú hasznosításával is. Szorgalmazni kell, hogy a Soproni Ünnepi Hetek rendezvénysorozata és ezen belül a fertőrákosi Barlangszínház rekonstrukciója és működésének pénzügyi feltételei központi forrásból is legyenek biztosítva. Az üzemek támogatását a következő időszakban is igényeljük. Célszerűnek látjuk egy városi képtár létrehozását.

Elérendő cél a városi „A”-típusú könyvtár kialakítása, így lehetővé válik a Liszt Ferenc Művelődési Központ korszerűsítése. A város életében jelentős szerepet töltenek be múzeumai. Támogatásuk, fejlesztésük indokolt. Központi források segítségével meg kell oldani a levéltár anyagának korszerű elhelyezését. Támogatni kell a filmszínházak rekonstrukcióját, bővítését.

A városban működő különböző tudományos egyesületek, szervezetek széles rétegigényeket elégítenek ki (TIT, MTESZ, Pedagógiai Társaság, Közgazdasági Társaság, Liszt Ferenc Társaság). Feladatuk, hogy szervezeti kereteik között segítsék várospolitikai, kultur- és gazdaságpolitikai céljaink megvalósítását. Vegyenek részt az adott terület programjainak, irányelveinek ismertetésében, a felkészülésben és a feladatok megoldásában. Munkájukat a város vezető szervei támogassák. Helytörténeti folyóiratunknak, a Soproni Szemlének, rangja és tekintélye van az országban és határainkon túl is. Munkáját, s vele a helytörténetet, támogatni és a lehetőségekhez képest fejleszteni fogjuk. Fokozottabb mértékben kell foglalkozni a Sopronban élő írókkal, művészekkel, segíteni gondjaik megoldását. Fejlődnie kell a helyi művészeti élet irányításának.

g) Sport. A minőségi sport bázisa az 1978-ban megalakult városi sportegyesület (SSE). Fejlesztése továbbra is elsődrendű feladatként kezelendő. A külső, — megyei — támogatáson túl továbbra is szükséges a vállalati erőforrások igénybevétele. Az üzemi, intézményi sportegyesületek tevékenységét elsősorban az SSE utánpótlásának nevelése motiválja.

A hosszútávú terv időszakában tovább kell javítanunk az alapvető igények közé sorolható tömegsport, testnevelés, lakó- és munkahelyi testedzés lehetőségének feltételeit. A hiányzó általános iskolai tornatermek és sportudvarok pótlásának szükségessége nem vitatható. Indokolt felkészülni arra is, hogy a jövőben a lakosság nagyrésze lakóhelyén, illetve közvetlen környékén keresi testedzési igényeinek kielégítését. Ennek feltételeit meg kell teremteni mind a létesítményellátással, mind pedig a megfelelő szervezeti keretek kialakításával.

A Jereván-lakótelepen társadalmi összefogással szükséges felépíteni a sportlétesítményeket és a játzóterületekhez kapcsolódó kispályákat. A későbbi lakásépítkezések tervezése során figyelembe kell venni a lakóterületi tömegsport és testedzés létesítményeinek helyiségigényét és gondoskodni kell fokozatos megvalósításáról. A hosszútávú tervidőszakban a tömegsport, a lakóterületi test-

edzés és a minőségi sport fejlesztésében a megfelelő arányok kialakítása szükséges.

A város sportlétesítményeinek többsége a felszabadulást követő évtizedben jött létre. Legfontosabb feladat a Lackner Kristóf utcai SSE-pálya fokozatos továbbfejlesztése munkacsarnokkal, klubhelyiséggel és tekepályával. A szabadtéri sportrendezvények és a minőségi sport fejlesztése érdekében a hosszútávú tervidőszak második felében foglalkozni kell egy városi stadion megvalósításának gondolatával is.

5. Társadalmi összefogás, a végrehajtás szervezése

Az elmúlt időszakban a társadalmi munkavégzés a várospolitikai tevékenység jelentős tartalékaként, fejlesztési eszközeink kiegészítő forrásaként jelentkezett. A kézzelfogható gazdasági eredményeken túlmenően politikai nevelőmunka, tudatformálás, a közösségi szemlélet kialakításának egyik legfontosabb eszköze. A társadalmi összefogás kiemelkedő példái voltak a fedett uszoda, a 700 éves évforduló társadalmi munkaakciói. Ezek bizonyítják, hogy a lakosság széles tömegeit érintő városi célok megvalósításáért jelentős társadalmi összefogás valósítható meg. A folyamatos fejlődést mutatja, hogy az egy főre jutó társadalmi munka értéke 5 év alatt megduplázódott. Jelentős szerepet töltött be a fejlődésben a brigádmozgalom szervezettebb felhasználása.

A társadalmi összefogás eredményességének fokozását hosszabb távon is a szervezési, irányítási munka javításával kell biztosítani. A kiemelt várospolitikai célkitűzésekhez kapcsolódnak a társadalmi akciók: a kórház rekonstrukciója, a közúti felüljáró megvalósítása, a gyermek és egészségügyi intézmények fejlesztése, patronálása, a környezetvédelem, a város és üdülőterületek köztisztasági helyzetének javítása. Indokolt szélesíteni a hagyományos oktatási és gyermekintézmények patronálási rendszerét a szocialista brigádok felajánlásainak erőteljesebb bevonásával. A brigádmozgalom, a kommunista műszakok, a társadalmi munkaakciók szervezettebb előkészítésével, lebonyolításával az egy lakosra jutó társadalmi munkaérték növelését biztosítani kell.

Sopron város 15 éves hosszútávú fejlesztési irányelveit a lakosság legszélesebb rétegeivel megvitatjuk. Csak így érhető el, hogy a végrehajtásban is — hasonlóan a koncepció készítéséhez — kialakuljon a megfelelő cselekvési egység. A célok ismeretében bizunk a lakosság, a társadalmi és mozgalmi szervek tenni-akarásában és tennitudásában. Alapozunk a város lakosságában élő cselekvő lokálpatriotizmusára is, amely a múlt haladó hagyományaira építve alkotó mód formálja a jövőt.

Az ötéves és éves tervek készítésénél ezen irányelvek megállapításait alapvetően figyelembe kell venni. Ebben igen fontos szerepe van a Városi Tanácsnak. A végrehajtás értékelésére Pártbizottságunk 5 évenként visszatér. Az egyes fejezetekben megszabott feladatok teljesítését ennél gyakrabban is értékeljük. Hisszük, hogy széleskörű összefogással elképzeléseink megvalósulnak. Olyan lesz városunk az ezredforduló táján, hogy nem kell szégyenkezni miatta az utókor előtt sem.

HELYTÖRTÉNETÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI

Mollay Károly:

Földrajzi neveink magyarázatáról

(Hozzászólás Kiss Lajos könyvéhez)

1. 1978-ban az Akadémiai Kiadónál jelent meg Kiss Lajos nagy sikerű könyve, a „Földrajzi nevek etimológiai szótára”, amely hetek alatt elfogyott; ezért 1980-ban változatlanul megjelent a második kiadás is (Bp., 1980², 726 lap). Szakemberek és laikusok körében egyaránt azért volt sikere, mivel érezhető hiányt pótol, mivel nemcsak magyarországi, hanem az egész világról gyűjtött földrajzi (hely-, víz-, térszínforma-, utcanevek) megbízható magyarázatait nyújtotta. Könyve a szakember számára még azért is értékes, mert a régebbi és újabb névváltozatok forrását, keltezését, a magyarázat alapjául szolgáló szakirodalmat is idézi, hivatkozásaival a több helyen meglévő vagy azonos eredetű helynevek összehasonlításával a névadás társadalomtörténeti hátterének tisztázásához nyújt segítséget. Aki a 6850 szócikket elolvassa, az tudja igazán értékelni a szerző munkáját.

A szótárban természetesen Magyarország, megyénk egyes földrajzi nevei is szerepelnek. Érthetően nem mind, mégis a megyénkben is, az országban is, esetleg többször is szereplő nevek magyarázatával helytörténeti kutatásunk használható szempontokat kap. Még így is néhány Sopron vármegyei név kimaradt: szerepel Csákány Somogy, Vas m.), de nem szerepel a régi Csákány/Donnerskirchen; van Dorog (Hajdu, Komárom, Tolna, Veszprém m.), de nincsen a régi Dorog/Trausdorf; található Bakonygyirót (Veszprém m.), de nem található Gyirót/Kroatisch-Geresdorf; a 16 Keresztúr helynév közt szerepel ugyan Magyarkeresztúr, de nem szerepel Sopronkeresztúr/Deutschkreutz; van Nyék (Fejér, Tolna m.), de nincsen Sopronnyék/Neckenmarkt; található a Győr vármegyei Ravazd, de nem található az elpusztult Ravazd; van Söjtör (Zala m.), de nincsen az ugyanolyan eredetű Süttör; a több Szécsény helynév közül hiányzik Sopronszécsény. A szerző egyes esetekben kiter a magyarországi nevek német, szlovák, román, szerb-horvát, sőt ókori megfelelőire is, de a Sopron vármegyeiekénél nem említi a horvát megfelelőket (pl. Hidegség:Vedešin; Peresznye: Prisika stb.) A helytörténeti kutatás feladata marad, hogy egy-egy terület összes földrajzi neveit feldolgozza és a történettudomány, valamint a nyelvtudomány számára hasznosítsa (pl. Lövő horvát Levir neve azt sugallja, hogy a magyar helynévnek volt Lövér változata is, amint a soproni Lövér nevű településnek igazolható Lövő változata van). Több mint 10 évvel ezelőtt Kázmér Miklós könyvével (A falu a magyar helynevekben. Bp., 1970) kapcsolatban szoltam -falu utótagú helyneveink tipológiai vizsgálatáról (SSz. 1970, 352—359). Kiss Lajos könyve nyomán most lehetőség nyílik más típusú földrajzi neveink vizsgálatára is.

A helytörténeti kutatás feladata marad továbbá, hogy a helyi viszonyok, a helyi források belterjesebb ismerete alapján egy-egy országos áttekintés, az országos történet számára új adatokat, új szempontokat nyújtson, természetesen a helytörténet sajátos feladatain túl. Így pl. (Nagy-)Lózsra első adatunk nem 1350-ből, hanem 1276/1282-ből való (Wagner, Hans—Lindeck-Pozza, Irntraut: Urkundenbuch des Burgenlandes. Graz—Köln, 1955—1979, 2:94; a továbbiakban: UB.); Pinyére nem 1326-ból, hanem 1265 tájáról (i.m. 3:263); Acsalagra nem 1773-ból, hanem 1696-ból (Buzás, Josef: Kanonische Visitationen der Diözese Raab aus dem 17. Jahrhundert. Eisenstadt, 1966—1969, 1:13; SSz. 1980, 225) stb. A Bősárkány név a régi Sárkány helyett nem 1773-tól, hanem 1696-tól kezdve szerepel, a Sajtoskál név a régi Kál helyett pedig nem

1773-tól, hanem 1651-től kezdve (Buzás i.m. 1:13, 249) stb. A (Rába-)Sebes név bizonyára nem „a Rábának vagy valamilyen egykori mellékvizének, ágának gyors folyásával kapcsolatos”, hanem inkább a második lehetőségként említett Sebes személynévvel függ össze. Nem megnyugtató Acsalag nevének magyarázata egy feltételezett *Acsalak-ból (Acsa személynév+lak).

A felsorolt adatok nemcsak a nevek megfejtése, hanem még inkább a névadás alapjául szolgáló társadalomtörténeti háttér magyarázata és adatlása szempontjából is tanulságosak. A helytörténeti és az országos történeti kutatás kölcsönösen kiegészítik egymást.

2. Vízneveink közül Kiss a Fertő, Ikva, Lajta, Rába, Rábca és a Répce nevét, neveit tárgyalja. A Fertő német Neusiedlersee névvel kapcsolatban helytörténetírásunknak érdemes lesz tisztáznia, miért éppen az egykor Moson vármegyei Nezsider (ma: Neusiedel Burgenlandban) német nevéből képezték, ez a szempont összefügg-e Nezsider régi magyar Fertőfő-Szombathely nevének jelentésével? Az Ikva szláv közvetítésű, eredetileg germán ('Tölgypatak') eredetű nevének helytörténeti hasznosításával kapcsolatban tudnunk kell, hogy ez a név eredetileg a Sopronnyék (Neckenamarkt)—Hasfalva (Haschendorf)—Alsópéterfa (Unterpetersdorf)—Küllő (Girm)—Sopronkeresztúr (Deutschkreutz) felől érkező és Nagycenk—Peresztég—Pinnye irányában tovább folyó patakot jelölte, amelybe Nagycenknel torkollik bele az ún. soproni Ikva. Ez utóbbinak Merenye (1283: „per nemus et rivum Merene vocatum” UB. 2:163) volt az eredeti magyar neve. Ez nem lehet eredeti pataknev, mert a többi Merenye (Baranya, Somogy, Zala m.) helynévvel egyezően (szláv eredetű) puszta személynévből, magyar névadással keletkezett. Mivel a Merenye Sopronkertes (Baumgarten) határában ered, fel kell vetnünk a kérdést, nem Baumgarten (1267—1269: Pungarth UB. 1:363) eredeti magyar nevével van-e itt dolgunk, hiszen a hely már a rómaiak idején is lakott volt.¹ A puszta személynévből alkotott helynév csak magyar névadáson alapulhat, még pedig legkésőbb a XII. századból, amit az említett Merenye helynevek első adatai (1192; 1216; 1203) is megerősítenek. Helyi analógiaként említjük meg, hogy Kelénpatak (Klingenbach) 1276-tól kezdve adatolt német nevével szemben a falu puszta személynévből alakult eredeti magyar Ják nevét 1153-ból tudjuk igazolni (l. alább). A Merenye patak Ikva nevére első adatunk 1429-ből való (SoprOkI.² I/2:400), amely szerint csak esős időben telt meg vízzel: „in quoddam fossatum magnum et siccum scilicet meatum aque Ikva vocatē tempore pluviali de Sopronio fluentis”. A névátvitelnek azonban már jóval korábban kellett megtörténnie, ugyanis 1199-ből ismerjük Eyche (olvasd: Eike), Balf és a Fertő közt elhelyezkedő, azóta elpusztult falu nevét (UB. 1:36), amely már az Ikva német Eika (1337: Eyka) megfelelőjét tartalmazza.³ Az Eika pataknev végződése miatt a soproni német nyelvjárásban nőnemű volt, ezért a nőnemű határozott névelő könnyen tapadhatott a magánhangzós szókezdethez; vö. 1494: „in suburbio civitatis Soproniensis penes fluvium Taýcha vocatum” (SoprOkI. I/6: 137). Ez a magyar íródeák által lejegyzett adat olvasata már lehet Tajcsa (így Házi Jenő i. h.; vö. még az oklevélben: Naghluche 'Nagylucs'), amit egy 1528. évi soproni feljegyzés is iga-

¹ Vö. Mergőc, Martin: Baumgarten im Burgenland. Wien, 1963, 104. Baumgarten horvátul Pajngert.

² SoprOkI.=Házi Jenő: Sopron sz.kir. város története. Sopron, 1921—1943.

³ Moór, Elemér: (Westungarn im Mittelalter im Spiegel der Ortsnamen. Szeged, 1936, 267.) ugyan azt állítja, hogy a falu nevében vagy az Ikva név német megfelelője vagy a német Elche 'tölgyfá' szó van meg. Az utóbbi azonban 1199-ben (és még sokáig azután) csak eich volt (vö. Lexer, Matthias: Mittelhochdeutsches Wörterbuch. Leipzig, 1872; Weigand, Fr. L. K.—Hirt, Herman: Deutsches Wörterbuch. Giessen, 1909—1910). Az 1199. évi Eyche adat azt igazolja, hogy az eredeti német hosszan ejtett í hang diftongizálódása, amely Nyugat-Magyarországon a XII. század közepén megindult (vö. 1153: Heullechin <hovelin 'Höflein; Höflány', l. alább), a XII. század végére befejeződött.

zol: „mull vnnder Sand Leonhartzperg auf der Täscha gelegen” (Gb. 148⁴). A *k > cs* hangváltozást csak népetimológiával tudom magyarázni (pl. a *deutsch* 'német' szó nyelvjárási tájcs ejtésével). Feltűnő, hogy ugyanakkor Sopronban még él az eredeti német változat is, amint ezt egy 1522. szept. 14-i megállapodás 1524. évi soproni német nyelvű feljegyzése tanúsítja. A megállapodás Kanizsai László, a vármegye leghatalmasabb földesura és Sopron városa között a Sopronból Bozon át, a Fertő közelében vezető ún. „alsó út” (*des vundern wegs halben, neben Holern nachst bey dem see*)⁵ vámmentes használatáért jött létre, ezért az Ikva menti vámhelyre, azaz Cenkre

(Zingkhndorf) hivatalosak voltak az „alsó út” menti Homok (*Homogkhen*), Fertőszéplak (*Schrippen*) és Sarród (*Schrollen*), valamint az Ikva menti Cenk, Peresztég (*Bärestagen*) képviselői, de Kanizsai László képviseletében többek között Pinnyéről jelen volt Pinnyei Antal (*Pingne Äntel*) nemes is. A mindkét részről meghívtak eskü alatt vallották, hogy a soproniak az „alsó út”-at Boztól kezdve⁵ egészen az Ikváig (*her jhennhalb des wassers, Euka genant*)⁶ szabadon, vámmentesen használhatják; ha azonban az Ikván túlra (*jhenhalb der Euka*) akarnak a Rábában fogott halat (*Raab-*

⁴ Gb. = Grundbuch. GySmL. 2. sz. (Sopron város): Lad. IX et J nr. 2. A Szt. Lénárd domb a mai Kurucdombbal azonos. Deccard János Kristóf (1686–1764) soproni polihistor „Succinta Comitatus Sempronienensis” című kézirat munkájában a *Tasche* nyelvjárási változat található (vö. Németh Sámuel: SSz. 1943, 148–149).

⁵ Balf, a Sopron utáni első falu ugyanis a város földesurasága alá tartozott.

⁶ Gyakorlatilag tehát Süttörig.

visch) vagy más árut szállítani, akkor ezt a cenki vámhelyen⁷ be kell jelenteniök. Ha ezt elmulasztják és a vámosok rajtakapják őket, akkor csak a hallal vétkeztek (*so haben sy... nur die visch verfürnt*), a lóval és a szekérel nem.⁸ A soproni kereskedők számára az Ikva tehát fontos vámhatár, az „alsó út” pedig fontos kereskedelmi útvonal volt. Nem véletlen, hogy e kereskedelmi útvonal mellett fekvő magyar falvaknak kivétel nélkül német nevük is volt: ezt a németiség vagy a magyarból fordította, mint Boz (1349: *Holern* SoprOkl. I/1:92), Hidegség (1539: *Khalltenprunn* I. h. II/2: 268)⁹ és Hegykő (1419: „zu dem *Heiligen Stain*” I. h. I/2: 166); vagy a magyar helynév helyhatározó esetét vette át, mint Homok (1522: *Hamagkhen* GedB. 391/a), Sarród (1459: *Schrollen* SoprOkl. II/4: 78), Süttör (1457—1465: *Schigtaren* SoprOkl. II/6: 182; I/4: 186, 368; 1459: *Schüttern* I. m. II/4: 78) esetében; vagy pedig a magyar névtől független német nevet használt, mint Széplak (1459: *Schrippen* I. h.) esetében. Széplak fontosságát Sopron szempontjából az is mutatja, hogy erről a vásárhelyről neveztek el az „alsó út”-ra vezető külvárosi utcát (1413: „in der *Schrippergassen*” SoprOkl. II/1: 15), ill. városkaput (1496: *Schrippertor* Gb. 48).¹⁰ Az ismeretlen eredetű *Schrippen* helynév tehát legkésőbb a XIV. században keletkezett.¹¹

A soproni Ikva saját német nevét a városban 1247—1347-ig működött johannita lovagok által az Ikva hídján (ma: Ikvahíd 2. sz. ház helyén) létesített ispotály (1393: *spital* SoprOkl. II/1: 144) után kapta: erről nevezték el a hidat (1404: *spitolpruk* I. h. II/2: 298) és a patakot is (1528: „pach bei spitl”; 1542: *spitlpach* I. h. 207; Gb. 237, 243). Ez a név a soproni német nyelvújrásban a mai napig él (*špi'lpox* 'Spittelbach, Spitalbach'), az *Eika* és változatai viszont kivesztek.

Az eredeti Ikva melletti falvak nem mind voltak a Kanizsaiak birtokában, az 1522. évi megállapodás tehát nem az eredeti Ikva egész folyására vonatkozott. E falvaknak is volt német nevük, ezek is Sopron piaci körzetébe tartoztak. Így Nyék (1410: *Nekken-dorf* SoprOkl. II/2: 301), *Harsány (1317/18: *Harsendorf* UB. 3: 105¹²), Alsó-Péterfa

7 Erre vö. Keszei Dénes: A nagycenki vámszedés 600 éves története. SSz. 1980, 328—331; Horváth Zoltán: A jobbágyvilág alkonya Sopron megyében. Bp., 1976.

8 GedB.=Gedenkbuch 239. GySmL. 2. sz. (Sopron város): Lad. IX et J nr. 2 et nb. A soproniak megbízottal Gyalóka Cene Márton (*Czena Marta*) és Visi Mihály (*Vischý Michel*) nemesek, tanúi pedig Cenkről Kelemen (*Geleman*), Péter, Bertalan (*Bartlma*), János (*Janusch*), Kis Jakab (*Khuss Jacob*), János mester, Demeter István (*Ystvan*), Jankó Tamás (*Jannko Thomas*) és Tót Ferenc (*Tod Frenntz*) jobbágyok. Peresztegről (*Perestagen*) Molnár György (*Mollner Görgl*), Lencsés László (*Lenntzess Lasla*) és Antal János (*Anntl Janusch*) jobbágyok. Széplakról (*Schrippen*), Hegykőről (*Heiligenstain*) és Homokról (*Hamagkhen*) két vagy négy tanu megjelenését ígérték, nevüket azonban forrasunk (GedB. 391/a) nem közli. Kanizsai László megbízottal Csornai Balint (*Czärna Wälnö*) udvarmester (*hofmaister*) és kapitány (*veldhaubtman*), Kökcsé (*Göizse*) N. udvarbíró (*hofrichter*), az említett Pinnye Antal, két királyi ember (*lanndrichter*), még pedig Cseke László (*Zschege Lasla*) és Andreás (*Andriasch*) N. nemesek, tanúi pedig a győri püspök cenki szellerei (*hindersässn*). Ezek az adatok nemcsak helytörténeti szempontból, hanem névtudományi szempontból is tanulságosak, valamint magyar nyelvi elemek soproni német feljegyzésének, a két nyelv érintkezése szempontjából is. (A Kanizsai-birtokok térképe Belitzky Jánosnak a 20. jegyzetben idézett műve után).

9 Utóbb templomának patrocíniuma (Szt. András) után *Klein-Andrá*. Ezzel szemben *Gross-Andrá* Fertőendréd német neve (vö. a 16. jegyzetet).

10 A mai napig *Schlippergasse*. Széplak jelenőségének megszűntével magyarul a Sopron után következő első faluról *Balji utca* (vö. *Gassen- und Häuser-Schema der königl. Freistadt Oedenburg und der dazu gehöringen Vorstädte*. Oedenburg, 1869, 38).

11 Széplak/Schrippen problémájára vö. Házi Jenő: SSz. 1957, 97—98. Csányi János német nyelvű soproni krónikájában 1704-ben csak a magyar nevet használja, nem használja a *Schrippen* nevet (TörtTár. 1858, 197), a Ritter-krónika azonban igen (Paur, Iwan: Hans Georg Ritter's Oedenburger Chronik. Oedenburg, 1874, 53).

12 Hasfalva kikövetkeztetett magyar *Harsány nevére vö. Reuter Camillo: SSz. 1968, 278—280. A *Harsány* helynevek (Baranya, Békés, Borsod m.) a *hárs* fanév kicsinyítő *harsány* változatából keletkeztek Kiss Lajos munkája szerint.

(1435: *Petersdorf* SoprOkl. I/3: 97¹³), Küllő (1392: *Gürm* SoprOkl. II/1: 7), nem volt a Kanizsaiaké, de Nyék Lánzsér (Landsee) várához tartozó vámhely; viszont Bogoszló/Keresztúr (1356: *Chreucz* SoprVmOkl. 1:263¹⁴), Cenk (1335/1367: *Zinkend[orf]* SoprOkl. I/1: 65), Peresztég (1404: *Perestegen* I. h. II/2: 296), Pinnye (1353: *Freindorf* SoprVmOkl. 1:239), Ebergőc (1458: *Vberkuecz* SoprOkl. I/4: 281), Rőjtök (1459: *Rwchttung* I. m. II/4: 78), Muzsaj (1524: *Mwschy* I. m. II/1: 416¹⁵), Nevegy/Szentmiklós (1459: *Sant Niclo* I. m. II/4: 78) és Kisendréd/Petőháza¹⁶, ill. Endréd (1683: *Andree* TörtTár. 1858, 88) teljesen a Kanizsaiak befolyása alá került, akár egészen bírtak egy-egy falut, akár nem. Az elmondottaknak megfelelően módosítandó Szűcs Jenő „Városok és kézművesség a XV. századi Magyarországon” (Bp., 1955) fejtegetése és térképe Sopron XV—XVI. századi piaci körzetéről, amelyen Cenk nem is szerepel a fontosabb vámhelyek között.

A *Rába*, *Rábca*, *Répece* nevével kapcsolatban is van még tisztázni való. Igaz ugyan, hogy mind a *Rábca*, mind a *Répece* egy szláv **Rabica* 'Kis-Rába' átvételéből magyarázható: ezektől függetlenül létezik azonban még a *Nagy-Rába* (1458: „super fluvium *Nagh-Raba*” SoprVmOkl. 2:402) és a Kapuvárott keresztül folyó *Kis-Rába*. A két Rábát forrásaink nem mindig különböztetik meg egymástól, ez esetenként legfeljebb a szövegösszefüggés alapján lehetséges. Az 1651. évi Canonica visitatio jegyzőkönyve Kapuvár fekvéséről azt mondja, hogy „Ad Fluvium *Rába*”, az 1659. évi szerint pedig a kapuváriak valamikor „in fluvio *Raba*” halászhattak (Buzás i. m. 1: 247; 2: 39). Ez kétségtelenül a Kis-Rábára vonatkozik. Viszont a Nagy-Rábára vonatkozhat az az adat, amely szerint a soproni tanács 1440. aug. 4-én egyik emberét üzenettel küldte „*auf dý Rab*” (SoprOkl. II/3: 244). Az üzenet nyilván Cziráki Istvánnak, I. Ulászló kapitányának szólt, aki júl. 21-én az Erzsébet-, ill. V. László-párti soproniaknak (Rábamenti) táborhelyéről (in *descensu campestri*) írt levelében esküszegő, megbízhatatlan és hamis embereknek nevezte őket (I. m. I/3: 203). 1973-ban hívtam fel a figyelmet arra, hogy a középkorban *Falbach* (1400: *Falba*; 1432: *Valbach* I. m. II/2: 293; I/3: 47) volt Kapuvár német neve, amelynek első tagját a középkori német *val* 'fahl, falb; fakó, szürkésárga' szóból magyaráztam, ezt pedig az agyagos talaj színével (vö. a Kapuvár közeli *Agyagos* helynevet), ill. egy agyagos színű folyóvíz nevével hoztam kapcsolatba.¹⁷ Magyarból történt fordításról itt nem lehet szó, mivel egy feltételezhető **Agyagos ér* nem mutatható ki. Így csak a Kis-Rábára alkalmazott önálló német elnevezés jöhet számításba, esetleg az ugyanolyan eredetű alsó-ausztriai *Fal(l)bach* mintájára, amelyet a soproniak jól ismertek (1390: *Falbach* I. m. II/1: 2).¹⁸ Ilyen névátvitelre a középkori Sopron vármegyéből több példa is van. Az 1195 táján az alsó-ausztriai Heiligenkreutzból Borsmonostorra (ma: Klostermarienbergr) telepített ciszterciék az anyakolostoruk melletti *Sattelbach* nevét viszik át az új kolostoruk alatt folyó patakra (1207: *Satelbach* Mollay: *Acta Linguistica* 1961, 76). Az említett Ják német *Klingenbach* 'Kelenpatak' neve etimológiája ('Bach der' Talschlucht: völgyszakadék patakja) miatt nem alapulhat helyi névadáson, hanem csak az egyetlen ausztriai *Klingenbach* pataknevből magyarázható névátvitellel.¹⁹

13 A német név problematikájára vö. Mollay: *Acta Linguistica* 1961, 72.

14 SoprVmOkl.=Nagy Imre: Sopron vármegye története. Sopron, 1889—1891.

15 Utóbb népetimológiával *Mon(d)schein*.

16 Amikor *Kisendréd* véglegesen *Petőháza* lett, Hidegséd német *Kaltenbrunn* nevét Szt. András-patrociniuma után akkor válthatta fel a *Klein-Andrá* név (vö. a 9. jegyzetet). Endréd német neve ennek megfelelően *Gross-Andrá* lett.

17 Vö. SSz. 1973, 94. Kapuvár középkori német nevét Alfred Ratz „fedezte fel” (*Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland*, Heft 35. Eisenstadt, 1966, 446—514). Az 1400. évi adat feljegyzése azzal függ össze, hogy a soproni tanács Schmuckenfennig János polgármestert május 9-én Harka (ma: Magyarfalva) és az említett Küllő birtokának megszerzéséért Csornára és Kapuvárra küldte az ott időző Zsigmond királyhoz, aki ez ügyben május 12-én Csornán oklevelet is adott ki (vö. SoprOkl. I/1: 265).

18 Vö. Weigl, Heinrich: *Historisches Ortsnamenbuch von Niederösterreich*. Wien, 1964—1975.

19 Vö. Kranzmayer, Eberhard—Bürger, Karl: *Burgenländisches Siedlungsnamenbuch*. Eisenstadt, 1957; Kronsteiner, Otto: *Wörterbuch der Gewässernamen von Österreich*. Wien, 1971.

A Répce Alsó-Ausztriában ered: miután felvette a Kis-Rábát, már mint *Rábca* folytatja az útját. A *Répce* változat a *Rábca* változattal már 1220-ban ugyanabban az oklevélben is váltakozik („ad aquam *Rebucha*, . . . per *Rabucham*” UB. 1: 77), a XVIII. századig a két változat jelentése nem különül el egymástól. Csányi János német nyelvű soproni krónikájában 1704-ben mindenesetre csak a *Rebze* alakot használja (TörtTár. 1858, 176, 219). 1257-ből származik az az oklevél, amely szerint a király Bertrand comesnek, a Nagymartoni család őseinek *in minori fluvio Rábcha* halászati és malomtartási jogot adományoz, még pedig ott ahol a Bertrاندnak adományozott, korábban a szolgálói (ma: Galgóc/Hlohovec, Nyitra vm.) várispánsághoz tartozott, a három, *Család (Chalad)* nevű faluban (ma: Pusztacsalád, Csapod, Hövej) fekvő birtokok a folyót érintik (*fluvium contingunt seu ad ipsum perveniunt* UB. 1: 261). Belitzky János²⁰ a folyó nevét 'a kisebb Rábca-folyó'-nak értelmezi, Hans Wagner, az UB. szerkesztője szerint ez a 'Kis-Rába'. Egyik értelmezés sem megnyugtató. Ha mind a három falut figyelembe vesszük, akkor csak az Ikvába ömlő mai Bereg patak jöhet számításba. E megoldás helyességét bizonyítja az az 1276. évi oklevél, amely két *Család* nevű falut említ a Répce mellett („duas villas . . . *Keeth Chalad* vocatas in comitatu Suprvniensi *iuata fluvium Rábche* sitas” UB. 2: 89). E két falu csak Pusztacsalád és Hövej(család) lehet a Répce pedig a Bereg patak. Az utóbbinak korábbi neve tehát *Kis-Répce* volt.²¹

A szláv eredeti alapján a Répce német *Rabnitz* neve annál is inkább létrejöhett, mivel Stájerországban is van *Rabnitz* nevű folyó, amely ugyancsak a Rábába ömlik. A Répce német neve 1271-ben tűnik fel (1271/XIV. sz.: „flumen *Rabnicz*” UB. 2:5).²²

A Répce név mind a magyar, mind a német nevéből helynév keletkezett. A két hely magyarul *Répce* (1279: „in fluvium *Rebza* . . . , meta ville dicte *Rebza*” UB. 2:127), majd *Répcefő* (1398: *Rapchafey* SoprVmOkl. 1:529); németül *Rebnitz* (1402/1413: *Rebnich* SoprOkl. I/1: 269), majd *Ober- és Unterrabnitz*. Amidőn e területen a németiség túlsúlyba került, feledésbe merült a magyar *Répcefő* név (utolsó adat 1496: *Also-repcefew, Felsewrepcefew*), illetőleg felcserélték a német név nyelvjárási ejtéséből alakított *Rámic* (1558: *Felsew-Ramich*), majd a *Rámóc* (1657: *Fölső Rámócz* Kranzmayer—Bürger i. m. 142, 128) névvel. Mivel a Felső- és Alsórámóc között keletkezett Schwendgraben (1554: *Swengrob* Kranzmayer—Bürger i. m. 142) falunak nem volt magyar neve, a XIX. századi magyar közigazgatás felújította és erre a falura ruházta a középkori *Répcefő* nevet.²³ Ebben az esetben kétségtelenül a víznév az eredeti, a

20 Sopron vármegye története. Bp., 1938, 235.

21 Hövejnél a hideg vizű Bereg patak kaviesteknőben folyik, Csapod és Győr között a határ a hőtől hamar kiszül, amint ezt az 1597. évi urbárium is igazolja: „De az reteknek csak akkor vehetni hasznokat, mikor essős idő Jár, Aszszaly időben Nem” (Országos levéltár: Urbaria et Conseriptiones 12/42). A Bereg patak itt *Laz Bereg vize* (Katona Imre szíves közlése). Az ómagyar *láz* jelentése 'rét'.

22 Vö. még 1305—1308: *Raebnitz*, „*Raebenz den phlum*” (Gombos, Albinus: *Catalogus fontium historiae Hungaricae*. Budapestini, 1937—1938, 1810). A keletzésre vö. Kranzmayer, Eberhard: *Die steirische Reimchronik und ihre Sprache*. Wien, 1950, 21. Moór (i. m. 111) 1185-ből idézi az első adatot. Ez azonban nem a Répce-re vonatkozik (vö. Zahn, Joseph: *Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark*. Graz, 1875—1903, I, 627). Ezen még túltesz Kranzmayer—Bürger munkája (i. m. 128), ahol ez a téves adat a ma burgenlandi *Ober- és Unterrabnitz* falunév első adataként szerepel.

23 A középkori *Répcefő* falut Csánki Dezső (Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában. Bp., 1897, III, 627) azonosította Schwendgraben faluval, amit Moór (i. m. 83) már 1936-ban kétségbe vont, de nem cáfolta meg. A *Répcefő*=*Rámóc* azonosítás azonban bizonyítható ugyanannak a nemesnek a nevével; vö. 1402/1413: „*Johannes filius Penkitini de Rebnich*”; 1438: „*Peunkel de Repcefew*” (SoprOkl. I/1: 269; SoprVmOkl. 2: 284), de azzal is, hogy Schwendgraben falu nem osztódott (Alsó-, Felső-). Hasonló hivatalos névadás történt 1950-ben, amikor a középkorban Iván, Nemesládony és Sajtoskál között létezett Fertőd (1234: *Ferteud* UB. 1: 159), majd elpusztult falu nevét Eszterházára (1772—) vitték át. 1947-ben változtatták meg a honfoglaláskori *Harka* nevet *Magyarfalvára*, az azóta eltelt egy nemzedéknyi idő alatt az eredeti helynevet csak az idős nemzedék őrzi.

helynév pedig a másodlagos. A *Répcéfő* elnevezés csak arra vonatkozhat, hogy a Répce magyarországi szakaszán ez volt az első fő, 'fontos' település, hiszen sorrendben az első Répcehároly (1279: *Keryl* UB. 2: 127) volt. Ezzel feleletet kaptunk a Nezsider eredeti *Fertőfő* nevének és a Fertő német *Neusiedlersee* nevének hátterére is.

Véleményem szerint a víznév az eredeti *Árpás* esetében is: mind a víznév, mind a helynév a vitatott 1086. évi bakonybéli összeírásban fordul elő.²⁴ Kiss Lajos szerint a helynév a környéken lakók jellegzetes termelvényével lehet kapcsolatban. Ez véleményem szerint nem fogadható el, hiszen az országban számos helyen az ótörök eredetű *árpa* szóval nevezett termelvény volt a jellegzetes, mégis *Árpás* helynév és víznév a Sopron vármegyein kívül csak Fogaras vármegyében volt.²⁵ Valószínűbbnek tartom, hogy mindkét esetben a víznév volt az eredeti, ez pedig a víz világossárga, azaz *árpás* színével függött össze (vö. még fent Kapuvár német *Falbach* nevét!). A fent említett *Ikva* falu esetében is a víznév volt az eredeti, a helynév a másodlagos.

3. Tájneveink közül a *Hanság* és a *Rábaköz* szerepel Kiss könyvében. A *Hanság* név valóban 1730–35-től kezdve ismert, eredeti neve azonban *Han* volt, amelyről 1558-tól kezdve tudunk (SoprVmOkl. 2: 633). A fent jellemzett „alsó út” miatt a *Hanság* falvai fontosak voltak a soproni polgárság számára, ezért érthető, hogy a német *Waasen* (1682: *Wassen* TörtTár. 1858. 63)²⁶ elég korán megjelenik.

A *Rábaköz* név nem 1224/1331-től ismert, amint Kissnél szerepel, hanem már 10 évvel korábban (1214/1269: *Rabakuz* UB. 1:66). A Répce és a Rába közti területet a németiség joggal nevezi *Raabau*-nak (1464: *Rabaw* SoprOkl. II/4: 242), hiszen a középkori német *au* egyik jelentése 'von Wasser umflossenes Land; víz határolta terület' volt.

Szerepel a könyvben még a *Rozália-hegység* is.

4. Legnagyobb számban, természetesen nem teljesen, helyneveinket tárgyalja Kiss Lajos. A következőkben csak az általa tárgyalt, illetőleg a fent már említett helynevekre térhetünk ki, valamint néhány olyan helynévre, amelyek példázhatják a helyneveink magyarozatával kapcsolatos módszerbeli, történeti és nyelvtudományi kérdéseket. A még megoldandó feladatokat a Sopron vármegye területén előforduló helynévtípusokon keresztül dióhéjban mutatom be. A vármegye minden földrajzi nevének szakszerű tárgyalása túlnő egy folyóirat keretein és amúgy is csak Györffy György „Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza” (Bp., 1963-tól) című munkája Sopron vármegyei részének megjelenése után válik lehetségessé (vö. még SSz. 1964, 189).

5. Nyilván a magyar honfoglaláskor itt talált szlávoktól származnak szláv eredetű helyneveink: pl. *Család* (1250–1254), *Gyalóka* (1281), *Maglóca* (1220), *Peresznye* (1194), *Szergény* (1311), *Visz* (1245); és valószínűleg idetartoznak még *Babot* (1224), *Csorna* (1226), *Geresd* (1260/1353), *Ládony* (1234), *Lózs* (1274), *Peresztteg* (1274). Fent láttuk, hogy eredetileg három *Család* nevű falu volt: megnevezésében először *Csapodcsalád* (1308), utóbb (1325-től) *Csapod* különült el, majd *Hövejcsalád* (1429), utóbb (1430-tól) *Hövej*, a harmadik pedig megmaradt mint *Pusztacsalád* (1461-től).²⁷ *Babot* neve Sopronban már korábban feltűnik a *Baboti kapu* (1217) elnevezésben.²⁸ *Geresd* utóbb

24 Az összeírás Györffy György (István király és műve. Bp., 1977, 495) szerint lényegében nem későbbi hamisítvány.

25 Vö. Knieza István: Keletmagyarország helynevei. In: Deér József—Gáldi László: Magyarok és románok. Bp., 1943, I, 208.

26 Paur Iván kiadásában az idézett helyen sajtóhibából *Wasser* áll, de Paur Iván jegyzetben utal a *Hanságra*; a Csányi-krónika kéziratában (Országos Széchényi Könyvtár: Fol. Germ. 346) azonban a megfelelő helyen *Wassen* található.

27 Kiss Lajos a *Csapod* névre — kérdőjellel ugyan — idéz egy 1181. évi *Sopudh* adatot; idéz továbbá egy 1217. évi *Chupud* adatot. Az első egy pécsi hospes nevében fordul elő (Szentpétery Imre: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Bp., 1923, 130. sz.), a másik adat forrása nem található (vö. még Magyar Nyelvőr, 1879, 484).

28 Sopron várossá emelésével (1277) a *babotiak* várszolgálatja megszűnt, a kapu *Szélmalom kapu* (1513: *Windmulerthor* GySmL. 2. sz. Bürgerbüchl 202), majd *Bécsi kapu* lett. J. Papp Zsuzsanna ötlete (Névtani Értesítő, 1981, 57) a *Babot* név magyarozatára (<*babut* 'búbos banka') még megvizsgálendő.

29 1773-ban már csak *Kis-* és *Nagygeresd*, 1928-tól csak *Nagygeresd* van, amely 1950 óta Vas megyéhez tartozik.

osztódik, elnevezései is differenciálódnak: *Szunyageresd* (1398), *Jánosgeresd* (1429) és *Kisgeresd* (1405) lesz.²⁹ Ládony is osztódik: *Berekaljaládony* (1360; 1851-ben már *Berekalja*) és *Alsóládony* (1362; 1697-ben már *Tompaháza*) 1882-ben már *Berekalja-Tompaháza*; *Bánládony* (1439; 1651-ben már *Pórládony*), az előzőekkel együtt 1941-ben *Tompaládony* lesz;³⁰ *Felsőládony* (1362) viszont *Egyházasládony* (1410), majd *Nemesládony* (1651) lesz;³⁰ *Pusztaládony* (1438) pedig eltűnik. Lózs a középkorban tulajdonképpen Nagylózsot jelenti (bár ezen a néven csak 1895-ben tűnik fel), hiszen már 1430-ból ismerjük *Kislózs* néven a ma Ebergöchöz tartozó majort. A középkori faluosztódások, ill. névváltozatok birtoktörténeti, az újkoriak inkább társadalomtörténeti szempontból tanulságosak. Ezeknek tisztázása helytörténetírásunk további feladatát jelenti.

A magyar honfoglalással kapcsolatos a törzs-, ill. nemzetségnévből keletkezett *Kér* (1230-as évek), *Nyék* (1279), *Osl* (1214/1269), *Veszkény* (1265). A *Kér* nevű falvak is osztódnak: *Kiskér* (1358), *Déneskér* (1378), *Egyházaskér* (1386), *Pusztakér* (1386) és *Szőrekér* (1429) nevű településekből végül is *Nemeskér* (1430-tól) és *Újkér* (1406-tól) alakult; de tisztázandó még *Tormáskér* (1433, 1435) helyzete is. A vármegye legnagyobb nemzetségének, az *Osl*-nemnek felbomlásával függ össze, hogy a XV. században a nemzetségnevet már csak személynévnek fogták fel és a *Mihályi*, *Páli*, *Pásztori*, *Tamási* nevekhez (l. alább) hasonlóan -i birtokosjellel látták el (első adat 1465: *Oslly* SoprVmOkl. 2: 433; a *Kér* helyneveknek is akadnak ilyen változatai). A gyepűrendszer és a határőrszervezet kiépítésével kapcsolatos *Kapu* (1162³¹), *Lövér* (1265), *Lövő* (1265), *Felsőlovő* (1317), *Röjtök* (1362) és *Röjtökör* (1223/1228, 1243). A pogány kor emléke *Hegykő* (1362: *Igku*³²). A magyarság legrégebbi településeihez tartoznak a bizonyára az első birtokos pusztá személynévéből alakult helynevek, mint pl. a két *Bogyoszló* (1228; 1245³³), *Beled* (1230), *Bő* (1239),³⁰ *Cenk* (amely már 1281-ben *Tótcenk*, nyilván megkülönböztetésül a többi, elkülönült településrésztől³⁴), *Cirák* (1265 k.), *Csákány* (amely már 1327-ben osztott: *Felcsákány*, ill. *Tótcsákány* 1355),³⁵ *Csanak* (1351), *Cseke* (1376), *Dág* (1194), *Damonya* (1239), *Dör* (1220), *Dorog* (1307), *Edve* (1264), *Egyed* (1469), *Endre* (1289), *Gyirót* (1156), *Győrő* (1241), *Harka* (1245), *Iván* (1234), *Ják* (1153), *Kál* (1234), *Kecöl* (1162), *Mihály* (1198), *Muzsaj* (1232), *Pál* (1265/1288), *Pásztor* (1301), *Pertel* (1230), *Péter* (1245), *Porádány* (1351), a két *Sárkány* (1222, 1345³⁶), *Sárród* (1312), *Sebes* (1263), *Sobor* (1314), *Sopron* (1125/1185), *Szákány*,³⁷ *Szany* (1333), *Szemere* (1265), *Szergény* (1311), *Szovány* (1277), *Szovát* (1224/1331), *Und* (1225), *Vados* (1227³⁸), *Vica* (1162), *Völcsej* (1230), *Zsidány* (1225; amely már 1397-ben osztott: *Felsőzsidány*, majd *Nagyzsidány* 1647, 1697-től *Horvátzsidány*; ill. *Csamaszsidány* 1412, *Kiszsidány* 1647, 1697-től *Németzsidány*),³⁰ *Zsira* (1225; 1456-ban már *Kiszsira* is van).

30 1950-től Vas megyében.

31 Csak a XVII. századtól kezdve fordul elő a *Kapuvár* elnevezés is (1651: Buzás i. m. 1:247), de a helyi használatban a mai napig a *Kapu* járja.

32 Az eredeti helynév ('szent kő', azaz pogány áldozati kő) jelentését a XIV. században már nem értették, ezért un. népetimológiával „érthetővé” tették (első adat 1325: *Heugku* UB. 3: 209). A falu német *Heiligenstein* neve (1419: „zu dem Heiligen Stain” SoprOkl. I/2: 166) azt bizonyítja, hogy a németek akkor fordította a magyarból, amikor a magyar név eredeti jelentését még ismerték, azaz legkésőbb a XIII. században.

33 Az utóbbi az Ikva melletti (*iuxta aquam Icoa*) templomáról már 1346-ban (Sopron) *Keresztúr*. Vö. a 43. jegyzetet.

34 Vö. *Dánielcenk* (1326/27), *Gödörcenk* (1359), *Kiscenk* (1360). A *Nagycenk* név 1657-ben tűnik fel (Buzási i. m. 2: 7).

35 Az UB. 3: 359. sz. alatt közöl egy 1325. évi oklevelet, amelyet *iuxta castrum Zakan* írtak. Ez a *Zakan* azonban hangtörténeti okokból sem a Sopron, sem a Vas vármegyeli *Csákány*-nyal nem azonosítható. Hangtörténeti alapon csak *Száka* > *Szákány* birtok (Csánki i. m. 3:629) vagy *Szakony*, esetleg *Zagersdorf* jöhetne számításba. E helyeken viszont váról nem tudunk.

36 Az első 1696-ban már *Bősárkány* (Buzás i. m. 1: 13), a második pedig 1773-ban *Szilsárkány*.

37 1392-ben már *Alsó-* és *Felsőszakony* van, amelyeket 1928-ban ismét egyesítettek.

38 Már 1280-ban *Vadosfalva*, 1409-ben *Vadosülése*, 1701-ben *Vadosfa*.

A puszta személynéből alakult, csak a X—XII. századi magyar névadásra jellemző helynevek közül különösen *Harka* és *Ják* esete tanulságos.

A *Harka* név (vö. még *Harkakötöny* Bács-Kiskun megyében) a honfoglaláskori hadvezér-fejedelem Tétény fiának nevével azonos. Harkáról csak annyit tudunk, hogy „a nevéből alkotott helynevek és a tőle eredeztetett nemzetségek szállásviszonyai engednek következtetni, hogy Sopron megyén kívül a Duna—Tisza közti vidéken kapott szállásterületet” (Györffy: István király 60). És ezt a honfoglalás kori magyar történelem szempontjából oly fontos helynevet tudatlan emberek téves indokolásával („német eredetű”) és az érvényben levő törvény megsértésével 1947-ben *Magyarfalva*-ra változtatták! Az 1153. évi pannonhalmi oklevélben szereplő *Ják* helynévről Kiss Lajos is azt írja, hogy „nem lokalizálható”. „Német—magyar nyelvi érintkezések a XVI. század végéig” című, 1982-ben az Akadémiai Kiadónál megjelenő munkámban bizonyítom, hogy az oklevélben a Sopron vármegyei birtokok (*Dorog, Ják, Suesla, Höflein*) szokásos észak-kelet—dél-nyugat irányú felsorolása alapján csak az 1276-ban már német *Klingenbach* néven említett falu jöhet számításba, amelynek a mai napig Szt. Jakab tiszteletére emelt temploma van: a birtokos *Ják* neve a *Jakab* ómagyar változata!³⁹

Helyneveink legrégebbi rétegéhez tartoznak még az ún. szolgálónépek⁴⁰ elnevezéseiből alakult helynevek, mint *Lócs* (1239),³⁹ amely a 'vadász' szolgálónépek szláv eredetű, *Nevegy* (1228), amely a '(kender)nyűvő' szolgálónépek magyar eredetű, és a *Szántó* (1245), amely a 'szántóvető' szolgálónépek magyar eredetű elnevezését őrzi.⁴¹ A szolgálónépek rendszere a XIII. század második felében időszertlenné válik, ezéért felbomlik, megszűnik. Nem véletlen tehát, hogy *Nevegy*, amelynek Szt. Miklós templomát már 1274-ből ismerjük, 1376-tól *Szentmiklós* néven szerepel.

6. Időrendben a következő rétegbe tartoznak a patrociniumból alakult helynevek. Az imént említett *Nevegy*hez hasonló névváltoztatáson ment át az Ikva melletti *Bogyoszló*, amely 1317-ben említett Szentkereszt kötemplomáról 1317-ben már *Keresztúr*;³² valamint az említett *Pertel*, amelynek Szentkereszt templomát 1280-ból ismerjük, 1391-től ugyancsak *Keresztúr* néven szerepel.³³ Idetartozik még a két *Szentandrás* (1330, 1469): az első (1471: *Vadasvicka*) elpusztult, a második megmaradt. Idetartozik tovább többek között *Kismarton* és *Nagymarton*. Az előbbinek Szt. Márton templomát 1264-ben, az utóbbiét 1493-ban említik. Az előbbi 1264-ben *minor Mortin* 'a kisebbik Marton', amely a magyar *Kismarton* (1388) és a német *Wenig Mertersdorf* (1373) latin fordítása egyaránt lehet. Nagymarton 1202-ben még csak azt „a falut” jelenti, amelyet „Martonfalvának mondanak” („*villam* quendam que *Villa Martini* dicitur”): ez egy nem adatolt magyar **Martonfalva* és egy német *Mertesdorf* (UB. 3:14) latin fordítása egyaránt lehet; de 1264-ben már nyilván megkülönböztetik *Kismartontól*, bár Nagymartonról („de *Magno Mortun*”) csak 1302-től kezdve hallunk (1314: „*ville Martini Maioris*”; 1320: *Noghmortun* UB. 3: 74, 127). Németül Nagymarton mindig 'Martonfalva' (*Mertesdorf*, stb.) marad, csak 1309—1311-ben Stájer Ottokár Rímes krónikája mondja *Martinsburg*-nak ('Martonvára' 29. 843, 30. 326. sor), amelyet 1926-ban hivatalosan is felújítottak (*Mattersburg*).

39 Személyes közlésem alapján az azonosítást elfogadta Geosits, Stefan: 700 Jahre St. Jakobkirche und Pfarre Klingenbach. Wien, 1976.

40 A szolgálónépek rendszerére vö. Györffy: István király 426—436.

41 Vö. Györffy i. m. 205, 426—7, 183; Mollay i. m. Kiss Lajos — aligha helyesen — személynévi eredetűeknek tartja e helyneveket.

42 A falu *Bogyoszló* neve egy ideig még élt sőt, a szomszédos Küllő falut 1429-ben *Kisbogyoszló* néven is emlegetik.

43 Az utóbbi lesz *Tótkeresztúr* (1786), majd *Magyarkeresztúr* (1907); az előbbi 1773-ban *Németkeresztúr*, 1905—1911-től *Sopronkeresztúr*.

Kismarton német neve is változott. 1373-ban várnagyával együtt említik először *Eisenstadt* 'vasból való város' nevét, amely Kranzmayer—Bürger (i. m. 55) helyes megállapítása szerint mint 'megerősített, bevehetetlen város' az ún. óhajnevek közé tartozik. Az osztrák irodalom e névre ugyan 1118-ból is idézi latin fordításként a *castrum quod ferreum dicitur* 'Vasvár' adatot. Ez az 1118. évre vonatkozó adat Freisingi Ottó 1143—1146 közt írt krónikájában szerepel, tehát csak az utóbbi évekből keltezhető; ezenkívül a legújabb kutatások szerint 'Vasvár megyére' vonatkozik.⁴⁴ Kismarton német nevével kapcsolatban ez az adat tehát törlendő.

Mindezideig megoldatlan Kismarton egy másik neve, vö. 1296: *Mortunzzabou*; 1300: *Zabemortun*; 1327: *Zabamorthun*; 1371: *Zabamortun* (UB. 2: 298. 331; 3: 240; SoprVmOkl. 1: 394). Mind a magyar, mind pedig az osztrák irodalom e változatokat magyar nyelveknek tartja: „Der Ortsname *Mortunzzabou* lässt die Frage offen, ob *zzabou* auf altnagy. *szabad* (frei) oder auf *szabó* (Schneider) zurückzuführen ist” (Allgemeine Landestopographie des Burgenlandes. Eisenstadt, 1963, II. 313). Persze az ómagyar nyelvben egy *zzabou* szó elképzelhetetlen. Van ugyan 'Szabó' személynevünk (1271: *Zobov*; 1294: *Zabou*, A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Bp., 1967—1976), magyar íródeákok azonban ezt sohasem írták *zabe* ~ *zaba* változatban; a *szabad* szónak pedig ilyen változata nem volt. Közelebb jutunk a megoldáshoz, ha az előbbi helynévi változatokat német nyelveknek magyarázzuk: *Mortunz-zabou*, *Zabe-mortun*, *Zaba-mortun*. Megállapítható ugyanis, hogy mindegyik adat magyar íródeáktól származik: az 1296. évi a német eredetű Gutkeled nemzetség németül is tudó íródeákjától (vö. az oklevélben: „feoda . . ., qui communiter *ubermazze* nuncupantur”), még hozzá német oklevélnyerő fél számára, ezért ez az adat a legmegbízhatóbb. A helynév *Mortunz* elötagja a német *Marten* 'Marton' név (1422: *Martensdorf* SoprOkl. I/2: 223) nyelvjárási birtokos esete (vö. még Baumgarten magyar feljegyzésű, 1426. évi *Pamgdorthon* változatát: Csánki i. m. 3: 623). A *zabou* ~ *zabe* ~ *zaba* utó-, ill. *előtag* pedig a középkori német *sabe* 'Sebenbaum; nehézszagú boróka' szóval azonos, amelyet ausztriai helynévi használatból is ismerünk.⁴⁵ Ha ez a magyarázat helyes, akkor ebből az következik, hogy a nehézszagú borókát (*Juniperus sabina*), amely német nyelvterületen mint gyógynövény már a Karoling-korban elterjedt, Nyugat-Magyarországon a középkorban ismerték: ómagyar nevét nem tudjuk (a *boróka* szó első adata 1791-ből való), középkori latin *sabina* neve Magyarországról egyelőre nem adatható.⁴⁶ A fanév előtagként való használata a 2—4. íródeáknál abból adódhatott, hogy ezek a magyar íródeákok nem értették a birtokos jelzős szerkezetű német helynevet, ezért cserélték fel az összetétel két tagját, természetesen német birtokos jel nélkül.

7. Régi helynévtípust képvisel a természeti adottságokon alapuló helynevek csoportja, mint pl. *Agyagos* 'agyagos föld' (1256), *Bágyog* (1351⁴⁷), *Boz(iás)* 'bodzafás' (1281), *Bük* 'bükkerdő' (1271³⁰), **Hársány* 'hársfás',¹² *Homok* (1274/1342), *Horpács* 'behorpadás, bemélyedés' (1230), *Hövej* 'hév, hő' (1429²⁴), *Kisfalud* (1351), *Kövesd* (1326/27),

44 Vö. Érszegli, Géza: Die Entstehung der Wart. In: Triber, Ladislaus (red.): Die Obere Wart. Oberwart, 1977, 123—124; Mollay: SSz. 1978, 94.

45 Vö. Diefenbach, Laurentius: Glossarium Latino-Germanicum mediae et infimae aetatis. Francofurti, 1857, *Sabina* alatt; úő.: Novum glossarium Latino-Germanicum mediae et infimae aetatis. Francofurti, 1867; vö. még az alsó-ausztriai *Sebenstein* helynevet (Weigl i. m.).

46 Vö. Kluge, Friedrich: Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. Berlin, 1967.³⁰

47 Kiss Lajos szerint az 1351. évi *Baguk* adat „a m. *bádog* fn.-ből keletkezett, bizonyára szn.-i áttétellel”. A személynévi áttétel nem igazolható, de a *bádog* (1329: *Badak*) 'ólom, ón' jelentésű főnévvel való kapcsolat ('ólom-, ónszínű föld') lehetséges. Erre vö. az akkor ugyancsak Sopron vármegyei³⁰ német *Bleigraben* (1387) 'Ólómód' helynevet, amely 'ólomszínű agyag'-gal függ össze.

Kürü 'kerülő, kanyar' (1245/XV. sz.),⁴⁸ *Répcső* (1398³³), *Sójtör* 'sajtárszerű mélyedés' (1313⁴⁰), *Szár* 'tar, kopasz föld' (1214—40 k.), *Széplak* 'földesúri lakóhely, udvarház' (1246/47 k.), és a két *Szil* 'szilfás' (1200 k.; 1317).⁵⁰

Az idetartozó nevek külön csoportját képezik a víznévből alakult helynevek; pl. *Árpás* (1086), *Hidegséd* (1274/1342),⁵¹ *Ikva* (lásd a 2. pontban), *Rákos* (1254/1429). Ezeknek az eseteknek valószínűleg a fordítottja a fent (2. pont) említett *Merenye* patak, amelynek nevében a ma burgenlandi Baumgarten eredeti magyar nevét sejtjük. A szláv eredetű helynevek között fent (5. pont) nem említettük a ma burgenlandi Somfalva/Schattendorf eredeti magyar *Suslan* (1153: *Suesla*) nevét, amelynek német fordítása a falun keresztül folyó *Zeiselbach* 'Ürgepatak' nevében maradt fenn (Kranz-mayer—Bürger i. m. 139).

A 23. jegyzetben említett középkori *Fertőd* falu neve víznévből -d magyar helynévképzővel alakult és átvezet helyneveink következő típusához.

8. Két helynévképzőt említünk. A -d képző az ómagyarban a kicsinyítés-becézés (nagyítás) és a valamivel való ellátottság kifejezésére szolgált.⁵² A kicsinyítés-becézés személynévben jelentkezik, amelyekből helynevek is alakultak, mint pl. *Csapod* (1308. 1325), *Farád* (1214—40 k.), *Himod* (1408), *Vitnyéd* (1256). Mennyire eleven volt ez a helynévi funkció, mutatja a puszta személynévi eredetű *Endre*, amelyből 1325-ben *Endréd* lett. Nem tudni, vajon a kicsinyítés-becézés vagy a valamivel való ellátottság funkciója szerepelt a *Farkasd* (1274)⁵³ és a *Ravaszd* (1199) helynevek keletkezésénél. Ha a képző a *Farkas*, *Ravasz* 'Róka' személynévekhez járult, akkor az első funkció már a személynév képzésénél érvényesült; ha a közszóhoz (*farkas*, *ravasz* 'róka') járult, akkor a második funkció a helynév képzésénél érvényesült.

Helyneveinkben az -i valójában birtokosjel, amint ez *Tamási* esetében igazolható is: ugyanis Rábaközi Pál egykori névtelen birtokát 1301-ben Rábaközi Pál özvegye révén, házasság útján szerzi meg Potyondi *Tamás*, aki után 1322-től a birtok a *Tamási* 'Tamásé' nevet viseli (UB. 3:6, 139, 144). A puszta személynévi eredetű *Mihály* így lesz *Mihályi* 'Mihályé' (1558), *Osl* lesz *Oslé* 'Oslé' (1465), *Pál* lesz *Páli* 'Pálé' (1322, osztódva ekkor már két *Páli* van), *Pásztor* lesz *Pásztori* (1558, osztódva már *Alsó-* és *Felső-pásztori*), *Péter* lesz *Pét(e)ri* (1376).⁵⁴ Idetartozik még *Németi*, 'Németé' (1318: *Nemithy* SoprVmOkl. 1: 82), amelynek magyar környezetből származó neve vagy német birtokosra vagy német lakosságra utal. Német *Rosenfeld* neve mindenesetre 1307-től ismert.

9. Magyar eredetű középkori helyneveink időrendben utolsó csoportját képezik a személynév + -fa(lva), -háza, -hely összetételek, mint pl. *Dénesfalva* (1406), *Jánosfalva* (1402); *Chernelháza* (1436), *Jobaháza* (1422), a Kisendrőből lett *Petőháza* (1427), *Simonháza* (1357),⁵⁵ *Vesterháza* (1426);⁵⁶ *Bodonhely* (1446).

48 Kiss Lajos e helynevünket nem tárgyalja, de a hasonló *Nagykörü*, *Kisköre* helynevek utótagját személynévből magyarázza. Juhász Dezső (Magyar Nyelv, 1979, 449—455) megvizsgálta az ország minden ilyen helynevét, a mienkét is, és megállapította, hogy ezekben a 'kerülő' melléknévi igenév ómagyar alakja van meg. A Sopron vármegyei *Kürü* (1429-ben *Kisboggyoszló*, 1332-től népetimológiával *Küllő*) falunál az Ikvának valóban nagy 'kerülője, kanyarja van. A falu német *Girm* neve (1392) tehát még a népetimológias átalakulás előtt keletkezett.

49 1479-ben már *Sójtör* (Sümegey Dezső: Sopron vármegye levéltárának oklevél-gyűjteménye, Sopron, 1928, 132), 1659-ben pedig *Süttör* (Buzás i. m. 2: 23).

50 Az első a rábaközi, amelyet a németség *Ungarisch-Rust*-nak, a második a ma burgenlandi *Rust* (1393), amelyet a németség ugyancsak a magyarból fordított (vö. SSz. 1970, 358).

51 Amikor az ómagyar *séd* 'patak, csermely' szót már nem értették, a helynevet népetimológiával *Hidegség*-re (1306) változtatták. Vö. még a 16. jegyzetet.

52 Vö. D. Bartha Katalin: A magyar szóképzés története. Bp., 1958, 102.

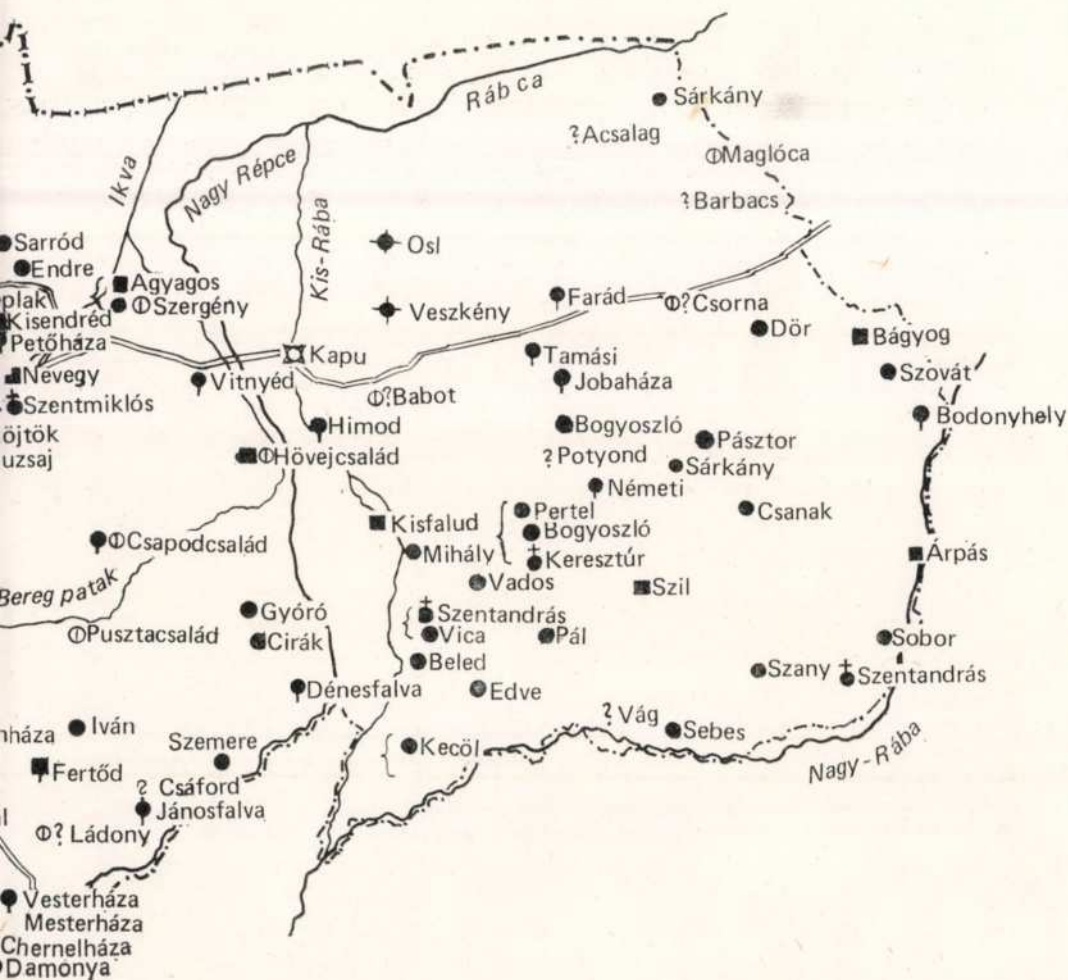
53 A németség a magyar helynevet lefordította: *Woolf* (1278). Ez a német *Wolfgang* személynév kicsinyítője. Személynévi értelmezésre mutat a későbbi birtokos jelzős *Wolfs* (1327) változat is. A magyar *Balf* (1378) a németből származik, abból az időből, amikor a magyarban már nem volt két ajakkal képzett *w* réshang, ezért két ajakkal képzett zárhanggal helyettesítették.

54 A magyar közigazgatás a német *Petersdorf* (1434) fordításaként vezeti be a *Péterfa(lva)* nevet.

55 1479-től népetimológiával az „érthetőbb” *Mesterháza*.

- ⊙ Szláv
- ⊙? szláv ?
- ◆ törzs-, nemzetségnév
- ⊠ gyepű, határőrszervezet
- ⊗ pogánykori emlék
- puszta személynév
- szolgálonépek
- ⊕ patrocínium
- természeti adottság/víznév
- személynév + -d, -i, -fa/lva/, -háza, -hely
- ⊠ német eredetű
- ? Ismeretlen eredetű

10. Német eredetű helyneveink pl. *Fraknó* (1346, *Forchtenau*), *Höflány* (1153: *Heulichin*), a *Visz* nevet felváltó *Kópháza* (1429, *Kolbenhof*), *Károly* (1279: *Keryl*), *Láncsér* (1158: *Landeshere*), a *Merenye* helynevet felváltó (?) *Pungart* (1267—1269, *Baumgarten*), a *Szil* német *Rust* fordításának átvételéből *Ruszt* (1393), a *Répcéfő* nevet felváltó *Rámóc* (l. fent a 3. pontot), az eredeti *Cseke* helynevet felváltó *Vimpác* (1663, *Wimpassing*).⁵⁶

11. Egyelőre ismeretlen vagy bizonytalan eredetű helynevek: *Acsalag* (1696), *Barbacs* (1220), *Berény* (1234), *Csáford* (1402), *Csepreg* (1255), *Csorna* (1226), *Pinnye* (1265 k.), *Potyond* (1256), *Ság* (1265), *Vág* (1263/1326) stb.

12. Külön tanulmányt igényelnek a német és a horvát nevek. Az eddig említett német helynévtípusokhoz (fordítás a magyarból; magyar helyhatározó eset átvétele; önálló német név) az *sz*-hanggal kezdődő magyar helynevek átvételét csatoljuk. Mivel a korabeli németben a magyar *sz*-hanggal azonos réshang nem volt, ezt a magyar hangot a német *tsz*-zár-réshanggal helyettesítették. Az így keletkezett első *Ze*-~*Z*- szótagot a német *zu* előjárónak fogták fel és elvonták a helynévből. Vö. magyar *Szántó* > német **Zantau* > *Antau* (1402), magyar *Szovány* > német **Zewan(dorf)* > *Wandorf* (1410 k.), ebből ismét a magyar *Bánfalva*⁵⁷ stb. Viszont *Dág* esetében a birtokos család magyar *Dági* ~ *Dágiak* nevének átvételekor a szókezdő *d*-hangot határozott névelőnek fogták fel és elvonták: a birtokos család neve így lett *Agendorfer* (1331), a falué pedig *Agendorf* (1368).⁵⁷ A magyar közigazgatás *Ágfalva* neve ismét a németből keletkezett.⁵⁸

13. A belterjes helytörténeti vizsgálattal Kiss Lajos könyvének számos adatát lehetett helyesbíteni. Mégis a könyv nagy érdeme, hogy ösztönzően hat majd a további kutatásokra is.

56 Az 1663. évi adat: *Winpassz* (Buzás i. m. 2: 247). A német névre az első adat 1521: *Wympassing* (Pickl, Othmar: *Das älteste Geschäftsbuch Österreichs*. Graz, 1966, 270).

57 Bővebben Mollay: *Névtudomány és várostörténet. Dágtól Ágfalváig* (1195—1416). SSz. 1961, 114—130, 193—200.

58 A nyugat-magyarországi német helynevekre vö. Mollay, Karl: *Zur Chronologie deutscher Ortsnamentypen im mittelalterlichen Westungarn*. *Acta Linguistica* 1961, 67—97.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Garád Róbert:

A Fertő vitorláséletének múltjából

A Magyar Vitorlás Szövetség, megalakulásának 50 éves évfordulója alkalmával, 1979. dec. 1—9-e közt Budapesten, a Táncsics géphajón, az Erzsébet híd mellett, jubileumi kiállítást rendezett. A Fertői Vitorlás Szövetség ez alkalommal kiállította azokat az emlékeket, melyek „A Fertői Csónakázó Társaság” egykori működésére is utalnak.

A SSz. is közölt olyan tanulmányokat, melyek Fertőrákos és környékének üdülőkörzettel való fejlesztését vázolták.¹

A Fertő vitorláséletének megindítása Széchenyi István nevéhez fűződik. A negyedik angliai útjáról a magával hozott „Himfy”² nevű vitorlását először a Fertőn használta. 1840-ben titkárát, Tasner Antalt megbízta azzal, hogy egy Mertens nevű nyugalmazott angol kapitánnyal levelezzen a „Himfy” kutter korszerűsítéséről. Az eredeti levél a soproni Thier László gyűjtemény anyagából került a Tihanyi Tájékozódás birtokába. A levél arról szól, hogy a „Himfy” vitorlás kutter szerelvényét a gyorsabb futást, jobb kormányzást biztosító „yawl” rendszerré változtassák. A legnagyobb magyar fia, Széchenyi Béla³ 1876-ban írja: „Felejtethetlen édes atyámnak Boz faluban hat evező legénye volt, kiket az ő angol hajómestere betanított”. Már 1854-ben a „Bozi Fürdő Intézeti Egyesület” is működött Fertőbozon. Az akkori idegenforgalom igényei szerint építkeztek is. A „fürdőházból” szép kilátás nyílt a Fertő tóra, a vendégeket, látogatókat társaskocsik szállították. A titokzatos tóra annyira jellemző vízszintingadozás azonban a 23918/8782.⁴ számú és 1855. jan. 13-án megjelent, Fertőrákoson is kihirdetett császári és királyi kompjáratú rendelet megvalósítását is csakhamar megnehezítette. A Sopron és Moson megye közötti kompjárat „egy vitorlás hajó által teljesítendő hajózási rendszert állapított meg”. A kompjárat tekintélyes nagyságú lehetett, mert „az egy mázsán felüli tárgyaktól minden tíz—tíz fontról egy krajczár vitelbér számítatik”. A vitorlás komphajó hétfő és péntek kivételével „magánymenetekre is igénybe vehető” volt.

A tervek csakhamar időszerűtlenné váltak, mert a tó vízháztartásában előre nem látott apadás mutatkozott.⁵ 1867 tavaszán Fertőboz környékén alig volt 2 lábnyi mély víz. Nyáron már teljesen eltűnt a víz, a tó szinte teljesen kiszáradt. A mélyebb meder-

1 Kárpáti László—Csapody István—Garád Róbert: Két ország tava a Fertő tó. Élet és Tudomány, 1977, 495—498, 530—532, 556—558, 585—587; N. Dávid Ananka: Sugárzástudomány a Fertő tavon. Bp., 1977, 54; Garád Róbert: A Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetsége (MTESZ) munkabizottságainak szerepe a Fertő tó magyar szakaszának hasznosításában (1957—1975). SSz. 1977, 128—139; Gemeinsam mit österreichischen Fachleuten. Für die Sauberkeit des Neusiedlersees. BR. 1977, jan. 31; Zádor Alfréd: A Fertő tó hidroszféraja és vízgazdálkodása. Bp., 1975 (A Fertő tó Monográfiáját előkészítő adatgyűjtemény 2. kötet) HiK. LVII, 1977, 240; valamint Aujezsky László—Schilling Ferenc—Somogyi Sándor (szerk.): A Fertő tó bioszféraja. Bp., 1975 (A Fertő tó Monográfiáját előkészítő adatgyűjtemény 3. k.) SSz. 1977, 92—95; HiK. 1977, 370—372; Pichler János: A Fertő-tó üdülővidékké alakítása és tudományos fejlesztése. SSz. 1972, 99—115; Fejlesztik a Fertő tavi üdülőtelepet. Magyar Nemzet, 1978. aug. 5. Vö. Hárs József: A soproni idegenforgalom kezdetei. SSz. 1966, 307—308, 311, 312 stb.

2 Tóth Kálmán: Vitorlászás. Bp., 1978, 184. „A Himfy-t 1870-ben rendbehozatták és Hercegnő névre Balatonfüreden átkeresztelve vízre bocsátották”.

3 Széchenyi Béla: Kőkori lelet a Fertő tava medrében. Bp., 1876. szept./28. p.

4 Az eredeti hirdetés német és magyar szöveggel a Thier László gyűjteményben található (Sopron, Liszt F. Múzeum).

5 Széchenyi i. h.

vonulatoknál csillogott itt, ott sekélyes víztükrök. „Ez évben oly annyira sekély lett a víz, ... hogy a marhákat a tón keresztül hajtották, sőt gyakran kocscikkal is jártak rajta keresztül”.

Az 1880-as években a tó vízszintje újra annyira megduzzadt, hogy 2—3 méteres átlagvízmélységgel kellett számolni. Így a Fertő újra felkínálta a vitorlázási lehetőségek kihasználását. A Halászkunyhótól K-re a mosoni Fertő part közelében 1882-ben aug. 9-én reggel az erős szélben felborult Lenk Emil Júlia nevű yachtja, melynek elindulásánál a halászkunyhói halászok egyike, aki az osztrák haditengerészetnél szolgált,⁶ „aggodalmas arccal figyelte a yacht útját”. A mentési körülményeket Szilvásy Márton „A Fertői Csónakázó Társaság” későbbi elnöke 1907-ben írt „visszaemlékezésében” részletezte.

A Fertőn kialakult a vitorlásélet. 1884-ben már könyvnyomatos kiadvány rögzítette „A Fertői Csónakázó Társaság” elkészült szabályzatát.⁷ Ez a kézzel írt és könyvnyomatos eljárással sokszorosított okmány többek közt a házi rendet, a csónakházi lobogók használatát, a „nem tisztességes egyének bevezetésének tilalma” fejezeteket tartalmazza. Továbbá itt olvashatók a leltári feladatkörök, a „vagyonnali bánásmód és károk”, a „működési jogosultság”, a „hajók szerelése”, az „egyenruházás”, a „vezér”, a „kormányos hatásköre” stb. pontos leírásai. A „csónakázás körül általában használt kifejezésekről”, a „menet és házi rendszabályok elfogadott” szokásairól is pontos tájékoztatást kapunk. Az akkori edzők már felhívták a csónakázók figyelmét arra, hogy a „hullámoknak a csónaknak mindig orrával irányozandó”.

Még az 1884. év hónapjaiban „A Fertői Csónakázó Társaság Vitorla Verseny Szabályai”,⁸ a „Leltár” című nyomdai kiadványok is megjelentek.

Kivonatossan az alábbi sporttörténeti adatokat ismertetjük:

A „Leltár” vitorlás hajóinak néhány egysége külön tanulmányt érdemel, azonban ezzel a vázlattal is kiegészíthetjük és összehasonlíthatjuk a múlt és a jelen tapasztalatait.

A „Rudolf” vitorlás yacht 1884-ben Pólában készült. Ára 900 K volt és a társaság tulajdonát képezte. A szerelvényt alsó rudas nagyvitorla, orrvitorla, oldalvitorla képezte.

A „Júlia”: „Sloup” rendszerű vitorlás csónak. 1882-ben Balatonfüreden építették. 450 frt-ba került. A tulajdonos Lenk Emil volt. „Ágas és alsó rudas” nagyvitorlával, orrvitorlával rendelkezett.

A „Medea”: „Sloup” rendszerű vitorlás yacht fedett kivitelben. Súlya 3 tonna volt. Kajüttel is rendelkezett. 1884 tavaszán készült Bécsben. 500 frt-ba került. A társaság tulajdonát képezte. Szerelvényei: Nagyvitorla „felső váltó ruddal”, orrvitorla „fel és kihúzó kétágú kötéllel”. A kajütben asztal „lábbal”, függöny és „kép” is tartozott a leltárhoz. A hajótöke felett vastörmeléket mint hajósúlyt tároltak.

A „Líssa”, „Elsa”, „Fantom”, „Fecske”, nevű csónakok evezésre szolgáltak és a korabeli rajzok és leírások érzékeltetik használatukat.

A különféle kormányok, vödrök, evezők számának, részleteinek közlését mellőztük.

A „Hajóház”. A leírás a „hölgy és férfi öltöző” felszerelési tárgyait, a hajólámpákat, a szélmutatót, a futammérőt, a logg-használatot foglalja össze. A vázolt vitorlás hajók és csónakok sporttörténeti érdekességeit a Fertői Vitorlás Szövetség által szervezett szakmai továbbképzéseken kívánjuk részletesen ismertetni. Az így nyújtott kép is igazolja a Fertő jelentőségét és az akkori sportolók felkészültségét.

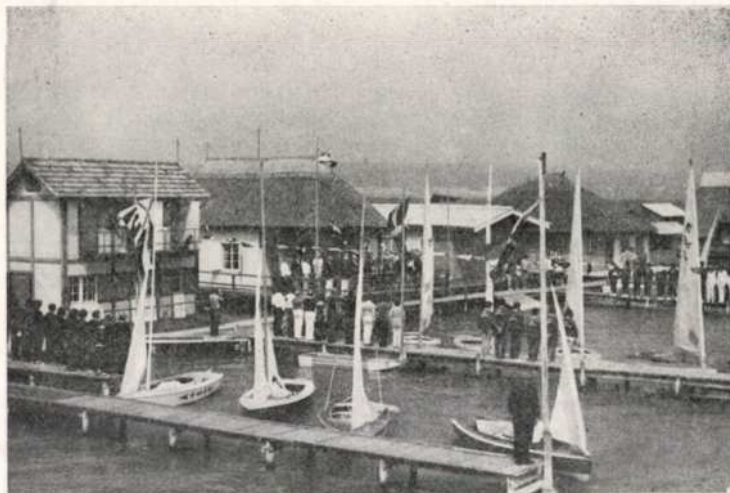
⁶ Melléklet. Oedenburger Zeitung 1907. aug. 11.

⁷ A „Fertői csónakázó társaság Szabályzata”. Sopron, 1884. Könyvnyomatos (GySmL. 2. sz.).

⁸ A „Fertői csónakázó társaság”, „Vitorla Verseny Szabályai”, a „Leltár”. Sopron, 1884 (GySmL. 2. sz.).

A „Leltár”-ban szereplő hajók abban az időben⁹ közvetlenül a mai Halászkunyhó előtti nádas öbleiben horgonyoztak. A vízmélység a Halászkunyhó előtt 1884-ben meghaladta a 10—12 lábnak megfelelő 2, illetve 2,5 métert. Bármennyire meglepő a mai ember számára, azon a területen több tonnás vitorlás hajók közlekedtek. Akik ismerik a jelenlegi Fertő-táj adottságait, azok érdekes összehasonlításokat tehetnek. Az ifjú vitorlás nemzedék kiképzésében ezeket a történelmi emlékeket kívánjuk a fejlődés és nevelés szolgálatába állítani.

A meglévő, tárgyalt vízmélység, az osztrák-magyar monarchiai adottságok, az Adriával szerencsésen kialakult földrajzi kapcsolatok, a fiumei építkezések és természetesen a soproni kezdeményezések lehetővé tették a szakirodalom szerinti első vitorlás verseny, azaz regatta rendezését. A regatta lebonyolításához a tárgyalt versenyszabályok már rendelkezésre álltak és a tagok ismerték a nevezési és ellenőrzési

előírásokat. A kidolgozott szaktáblázatok a különböző hajótípusok futamidő viszony-számaival is tartalmazták, hogy az eltéréseket és az esetleges óvásokat jogilag rendezni lehessen. Az 1884-ben érvényes monarchiai előírásokat már a Fertő tavi regatta rendezésénél is figyelembe vették. A szabályzatot dr. Szilvássy Márton,¹⁰ „A Fertői Csónakázó Társaság” elnöke látta el kézjegyével.

A versenyre 1884. júl. 13-án került sor.¹¹ A pályát a Halászkunyhó előtt bójákkal tűzték ki háromszög alakúra. A négy km-nek megfelelő távolságot kétszer kellett körülvitorlázni, hogy az uralkodó szélviszonyoknak megfelelő vitorlakezelési feladatokra sor kerülhessen. Már ezen a versenyen is osztrák és magyar hajók találkoztak egymással. Az osztrák résztvevők a „Medea” és a „Lia”, a magyarok a „Rudolf”, a „Júlia”, a „Fantom” hajókkal álltak rajthoz. A futam a jelzett napon du. 3 óra 17 perckor kezdődött. A versenyt a magyar „Rudolf” nevű vitorlás kitűnő dizpozícióban, 4 óra 25 perckor, lelkes éljenzés közt megnyerte. Nem ismerjük a meteorológiai viszonyok akkori részleteit. Arra a körülményre azonban utalhatunk, hogy a tárgyalt „leltár” szerint csupán a „Rudolf”, a „Medea” és a „Júlia” nevű vitorlások rendelkeztek meg-

⁹ Illustrierter Führer durch Oedenburg. Oedenburg 1891.

¹⁰ Dr. Szilvássy Márton ügyvéd, országgyűlési képviselő, az 1880-as években a „Fertői csónakázó társaság” elnöke (majd a „Hubertus Vadásztársaság”, a „Soproni Dalfűzér”, a „Soproni Kaszinó”, a „Liberális Párt” elnöke).

¹¹ „Sopron” 1884. júl. 16.

felelő vitorlázási adottságokkal. A regatta találkozót nagyszámú nézőközönség élvezhette, mert a Halászkunyhó melletti „Tóveranda” akkor már a vendégek rendelkezésére állt. Ez a létesítmény Printz Ferenc¹² kezdeményezésének helyességét és a már akkor is tevékenykedő „Fertő barátok” áldozatkészségét igazolta. A vendégek szórakoztatását a kivézenyelt helyőrségi katonai zenekar biztosította. A verseny befejezése után az elnökségi tagok a „hajótelepet mozgósították és városunk szépjeivel a nyílt Fertőre eveztek és vitorláztak”. A nagy napon bonyolódott le az „evezősök próbálkozása” is. „Brenessel és Helly bécsi, Laubheimer és Simay magyar versenyzők az „Elza” nevű „futó csónakon próbát tettek, hogy a két csónakázó egyesület tagjainak evezése megegyező-e”. A végső kiértékelésre sor került és megállapították, hogy „az evezés teljesen összevágó volt, úgy az ütenyre, mint a hűzás hosszúságára és mértékére nézve, s a csónak ferge gyorsasággal hasította a habokat”.

A regattaestet felköszöntők, méltató beszédek tarkították és a Halászkunyhó, valamint a Tóveranda környéke kivilágítva szolgált az ünnepséghez szükséges keretként.¹³

A csak vázlatosan ismertett vitorlás élet az elkövetkező években is társadalmi szerepre törekedett. Erre utal az 1886. febr. 6-án 21 órakor kezdődött „Regatta bál”, mely mint „jelmezes táncvizigalom” az akkori Kaszinó kistermében reggelig tartott és városi eseménynek számított. Amikor a terem már egészen megtelt, „megnyitólú rázen-dítette Munczi Lajos¹⁴ bandája azt a vérpezsdítő Rákóczi indulót, utána pedig a csárdást”.

A bálaktól függetlenül a társasági tagok a kor szellemének megfelelően nagy gondot fordítottak az öltözködésre. A hajókba, csónakokba csak egyenruhában volt szabad belépni. A „működés” közben a fehér egyenruhához fehér sapka és kaucsuk talpú cipő tartozott. A csónakokban „evezni felgyürközött karokkal, fővegben és egy ingben” szoktak.

Ezt a szép társadalmi sportéletet¹⁵ azután újra megzavarta, majd megszüntette a tó kiszámíthatatlannak látszó vízszintingadozása. A század végi Rába-szabályozási munkák,¹⁶ a Hanság csatorna megépítése megzavarták a vízháztartási egyensúlyt. „A Fertői Csónakázó Társaság” feloszlott és az Oedenburger Zeitung 1907. évi 184. számának mellékleteként megjelenő beszámoló („Nach 25 Jahren”) bánatos részleteket közöl a volt elnök, Szilvássy Márton tollából. Összefoglalta az évtizedek tapasztalatait, leírta a „Júlia” nevű vitorlás egykori viharos útját, felborulását, a mentési részleteket. Beszámolt arról, hogy a csökkenő vízszint következtében a hajók a Halászkunyhó felszereibe kerültek: négy évig várták a társaság tagjai a vitorlázási feltételek megjavulását. A múlt idő azonban könyörtelenül kiszáritotta, elkorhasztotta a szép hajókat. Azok eltűntek az utókor számára. A Printz Ferenc városi tanácsos buzgólkodása folytán felépült romantikus megjelenésű tóveranda is elkornadt. Még 1914-ben lebontották, anyagát értékesítették. A Halászkunyhó területéről pedig visszanzúzódtott a Fertő vize. Egyre hosszabb és szélesebb csatornaaásással lehetett már a kisebb tavakat, a fertőrákosi öblöt csónakkal elérni. Kialakult a mai helyzethez hasonló nádvilág, mely más ruházatba öltöztette a régi környezetet.

A Fertő vitorlásélete azonban megint kialakult. Egyrészt a Pólában, az Adrián egykor szolgálatot teljesítő volt tengerészek, másrészt a Fertőt újra felfedező fiatalok nem sajnálták a fáradságot, hogy gyalogolva, izzadva, cipelve sok mindent, élvezzék a tó szépségeit.

12 Printz Ferenc városi tanácsnok sok energiával intézte a városépítés feladatait. A Fertő környékével is törődött.

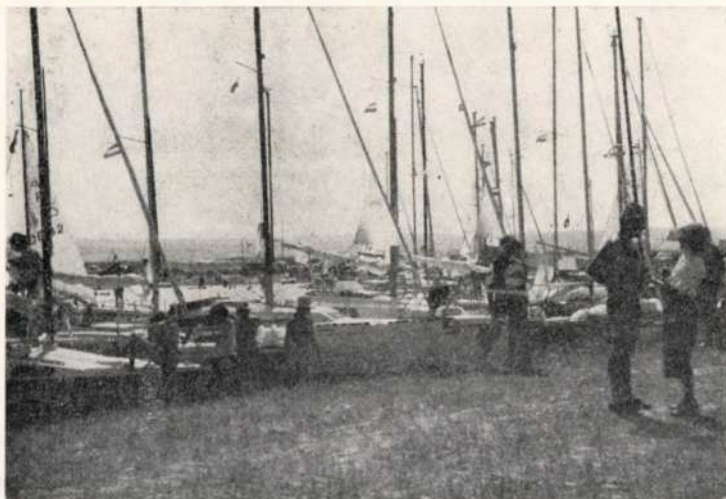
13 „Sopron”, 1883. júl. 25.

14 Berecz Dezső: SSz. 1980, 184.

15 Csatkai Endre: A régi Sopron szabad fürdői. Sopronvármegye, 1939. júl. 23.

16 Vö. Dóka Klára: Adalékok a Rábaszabályozó Társulat történetéhez. SSz. 1980, 17–28, 117–128.

A tengeri élményeket ápoló volt tengerészek bajtársi asztaltársasága az Újteleki utcában az ismert Schuparth-féle vendéglő hátsó udvari termében rendezte havonta az összejöveteleket. A társaság elnöki tisztét Töpler Lajos nyugalmazott fregattkapitány vállalta. Nos, néhány név még színesebbé teszi az ismertetést: Kasichnitz József,¹⁷ Henkmert Reinhold, Höbaus Alajos, Königer Lajos, Jauk Antal, dr. Pokorny Róbert, Sümeghy János, Wiedemann Jenő és még mások, ápolták azok emlékét, „akik nem mosolyogtak a tengerkereső honvágyon”. Az egykori „Helgoland”, „Budapest”, „Montfalcone” hajókon szolgálatot teljesített bajtársak a vendéglői fehér asztal mellett a beidegzett „zászlójelekkel” társalogtak, valamint előadásokat rendeztek, sőt, 1938 telén a Kaszinóban műsoros bált tartottak. Eljártozták az egyenlítői áthajózás ősrégi szerzetését, a tengerész újoncok megkeresztelését.

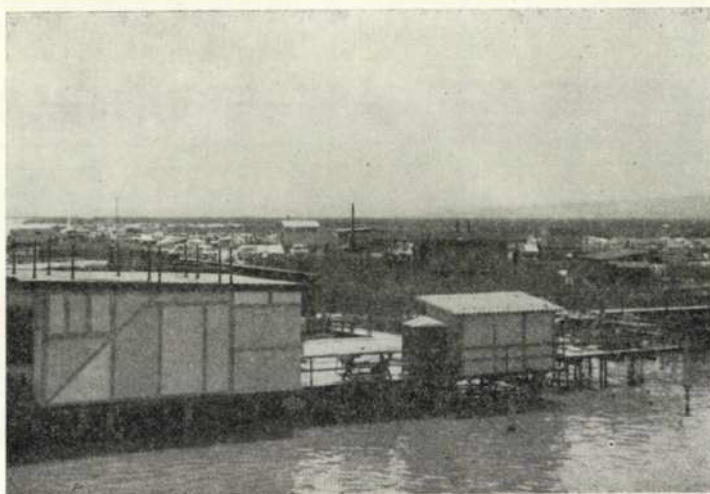

Az 1927–30-as évek közt már elkészült néhány házilag épített vitorlás. A „Hany Istók”, a „Hét Sváb”, a fertőrákosi Rákos patak torkolatánál várta a vitorlázókat, akik Fertőrákostól a hajókig részben gyalog, részben cülnizve, stánglizva¹⁸ jutottak el. Ha ketten, hárman abban az időben vitorlázni akartak, akkor legalább az alábbi szerelvényeket kellett vállon a teljesen csupaszhajóhoz kivinni: A teljes vitorlázatot, a kö-

17 Itt mondunk köszönetet Kasichnitz Józsefnek a szíves közlésekért, aki a volt tengerészek egykori asztaltársaságának egyik vezető tisztségét viselte.

18 A cülnizés a jelenleg is használatos halász, nádszállító csónakkal való közlekedést, a stánglizás a 3–3,5 m hosszú rúddal való megtolást, egyszülőzést, erőkifejtést jelentette. A *stángli* (vö. soproni német nyelvű *stangl* rúd) megfelel a rúdnak, a *cülni* a soproni német *Züln*, *Zille* szóból származik. A cülni hátsó részén állva történt a stánglizási művelet. A Fertőn a cülnik ma is közlekednek. A környékbeli falvak szélétől több km-es csatornautakon lehet a tavat megközelíteni. Ezekben a fertői csatornaszövevényekben nagyon nehéz a tájékozódás, mert a több méter magasra megnövő nád csak az égre nyújt kilátást. Sok gyakorlatot követel a hat méter hosszú, nehézkes halászcsonak (cülni) és a hosszú stángli együttes kezelése a szűk csatornában. A stánglival egyszerre kell kormányozni, a cülnit előre lökni és az álló testsúlyt egyszülőzni. Ezek alatt lehetett megtanulni az öreg halászsóktól ezt a mesterséget. A csatornában már messziről észlelhető volt, ki a gyakorlott vagy kezdő stánglizó. A mesterek nyilegyenesen, egyenesen, szinte csak csobogva közlekedtek, a kezdők a szűk csatorna hosszában az egyik parttól a másikra sodródtak, ütdőtek és a találkozásoknál keresztbe állt a cülnijük. A jó amatőr stánglizókat bizonyos tisztelet övezte a Fertő egész területén. Még ma is sokan szeretnek stánglizni.

télzetet, a horgonyt, a hátizsákot, az ivóvizet, az élelmet, a meleg ruhát, a „stánglit” (amely nélkül azelőtt a tavat megközelíteni bajos lett volna). A kisebb vitorlásokhoz még az árbócot és a kormányt is ki kellett cipelni, mert az őrizetlen hajókat nemcsak a sirályok, hanem az arra stánglizó nádvágók, halászok is nem egyszer „megtisztelték”. Ezek az akkor magától értetődő nehézségek sürgették az 1930-ban megkezdett cölöplétesítmények megépítését. Az akkor is szükséges társadalmi munkákat részben a cserkészek, részben a leventék vállalták. A fertőrákosi határban, a Rákos patak torkolatától északra a cserkészek, délre a leventék építették fel, majd évről évre bővítették ezeket a vízi létesítményeket. A csónakházak cölöpökre kerültek és hihetetlenül találékony technológiákkal később még vasúti kocsik is lebegtek a nád és a víz felett. Általában télen a jeget áttörve verték le a cölöpöket és tavasszal felépültek a vízszintes és függőleges szerkezetek. Az anyagszállítás általában a vízen történt a már részletezett stángli használatával. Az évtizedes tapasztalatok szerint a Fertőn való közlekedés leg-

biztosabb és lehangulatossabb járműve ma is a cülni, mozdatója pedig a stángli. A Fertőn stánglizó versenyek is voltak. Sok humorral, ötletességgel zajlottak le ezek a találkozások. Voltak nagyon gyakorlott stánglizók akik minden nehézség nélkül eljutottak Ruzsra vagy a Halászkunyhóhoz és a viharok sem zavarták útjukat.

1931 tavaszán a Báthori cserkészek első cölöpháza már elkészült. A vitorlás élet is fellendült. Az elkövetkező években már több mint negyven kajütös, úszonyos vitorlás hajónak jutott kikötő és csónakház.

A sokszor csak lebegő mólók pedig minden irányban kiépültek a hajók megközelíthetése érdekében. A vitorlások zömét még mindig a sportolók maguk építették Sopron egyes külvárosi pajtáiban. A hajótípusok egyre jobban megfeleltek a korszerű követelményeknek. A vitorla szerelvények is követték az előírásokat. A balatoni kapcsolatok akkor is segítették a sportélet kiszélesítését. Az „Olga”, az „Anny”, a „Vándor”, a „Kalóz”, a „Vezér”, a „Meteor”, a „Gutenberg”, a „Pajtás”, az „Anonimus” az „X”, „Y”, a „Garabonciás” stb. vitorlások neveit mint sztárokat emlegették a vitorlázó berkekben.

1940-ben már nemzetközi versenyek rendezésére is sor került. Egyik-másik vitorlás egyénileg is felkereste azokat az osztrák vagy magyar (balatoni) kikötőket, ahol versenyeket rendeztek. Mi, soproni vitorlázók nagyon szerettük a túra vállalkozásokat. A kajütös, általában hat méter hosszú és közel két méter széles hajókban mint egy-egy mozgó hétvégi létesítményben lehetett élni és a természet adta szépségeket, a

függetlenséget élvezni. Az egész tó rendelkezésre állt és a Fertő menti régi települések meglátogatása mellett a volt „Madárvárta” környékét szerették azok, akik a tó élővilágát kívánták zavartalanul megfigyelni. A viharok és éjszakázások idején a „Szunyog sziget” kedves nádkunyhója nyújtott szállást és menedéket.

A leventék is felépítették a cölöpökön álló aránylag nagy csónakházukat. Náluk a közösségi szellem keményebb és szervezettebb volt. A sport és a nevelés érdekében ők evezősversenyeket is rendeztek és a kajakokat maguk építették. A leventéket társadalmi munkával magán személyek is segítették és az ifjúsággal együtt vitorláztak. Adler Sándor „Júlia” nevű vitorlása mellett a „Peiso”, a „Plutó”, a „Poseidon” stb. hajók is a leventéket szolgálták.

Úgy a cserkészeknél, mint a leventéknél nagyon jól képzett előadók foglalkoztak a szakmai részletek oktatásával. Télen a városban rendezett összejöveteleken ápták a Fertő hagyományos értékeit és felkészültek a következő évi munkákra. Ezeket a feladatokat a lelkesedés, az alig értékelhető anyagi lehetőség határozta meg. Egyéni áldozatvállalással mindenki különösebb adminisztráció nélkül megvalósíthatta elképzeléseit.

1941-ben sok előkészítés után megalakult a „Fertői Vitorlázó Egyesület”. Elkészült az új alapszabály, rendelkezésre állt a tagság névsora és budapesti, illetve balatoni segítséggel a versenyszabályok is kialakultak. A versenyeket a rákosi öbölben és a nezsi-deri vizeken is megtartották. A soproni nehézpítésű vitorláhajók hátrányosan küzdöttek az osztrákok gyárilag készültjeivel szemben. Így gyakran alkalmazták az illetékes versenybírók azt a kiértékelési formát, mely a befutási, sorrendi helyzetet bonyolult átszámításokkal az egyes hajók teljesítményének megfelelően értékelte.

Az akkori versenyzők igazolhatják, hogy ezeken a versenyeken kevesebb volt az óvás, a sportszerűtlenség és idegesség. A részvétel volt a lényeg. Kevesebb statisztikával mindannyian ismertük az egyes hajók technikai részleteit.

Ezek az akkori regatták nagy, egészséges sportcsaláddá formálták időnként a résztvevőket. Még emlékezünk arra, hogy a nezsideri versenypálya eléréséhez már egy nappal előbb el kellett indulni és útközben viharban, szélcsendben az egész versenyflotta együtt örült és dolgozott.

1944 eseményei átmenetileg újra lehetetlenné tették a Fertőn a vitorlázást. A Fertő hataimas víztükre felett elhúzott légszákokra tüzeltek a légvédelmi gépágyúk. Majd

5. Jubileumi Fertő-bélyeg 1937

később a Liberátorok gyülekeztek a tó felett és a vadászgépek nem egyszer lángolva zuhantak a légi harcok után a nádasok és öblök elhagyott területeire.

A nagy világgégés után már 1948—49-ben üzemek és magánosok próbálkoznak az újjáépítéssel a Rákos patak torkolatánál, de addigra a régi vitorlás kikötők lefűrészelt cölöpeit, elkorhadt mólóit egészen benötte a nád és a sás.

1957. júl. 7-én a Műszaki és Természettudományi Egyesületek (MTESZ), a Magyar Hidrológiai Társaság (MHT), az illetékes szervek képviselői (Zárai Károly, Bognár Dezső) és az érdekelt tíz soproni nagyüzem által szervezett gépkocsi karaván a fertőrákosi Virágos majorhoz érkezett, ahol a megjelentek a határőrök segítségével a Fertőn helyszíni szemlét tartottak. A résztvevők számára az elkövetkező napok, hónapok után sok társadalmi munkát tartogattak. A részletek felsorolása itt még nem időszerű, azonban az tény, hogy az egyetemi tanároktól (Vendel Miklós, Varga Lajos) kezdve a gyárakban dolgozó művezetőkig megmozdultak a Fertő szerelmesei. Fábján Lajos, Tompos Ernő, Hárs József és nagyon sokan mások kidolgozták a változatos tennivaló-

kat.. A MTESZ előadótermei mindenkor rendelkezésre álltak megbeszélések és előadás-sorozatok céljára egyaránt. Az akkori soproni Tervező Iroda együttese is elősegítette a tervek megvalósítását.

1957 szeptemberében Tarnai Oszkár és Richly Sándor által megszervezett postások már lerakták az előregyártott főmoló alapjait tartó beton kútgyűrűket. Mindezt tisztán kézi erővel! Októberben a Sotex együttese felállította az első csővázast, alig tíz négyzetméter alapterületű csónakházat. 1957. okt. 14-én a MTESZ összes helyiségében megnyílt az első „Fertő és vidéke kiállítás”, amelyet évenként megismételtek. Az üzemekben előadásokat tartottak és nagyon sok munkahelyen a szakszervezetek támogatásával megalakultak a vitorlás szakosztályok. Még novemberben a Magyar Vitorlás Szövetség elnöke és titkára a tanácsházán tájékozódott az együttműködési lehetőségek részleteiről, 1958. jan. 7-én pedig a hivatalos alakuló közgyűlés résztvevői megtöltötték a Soproni Ruhagyár kultúrtermét. Az első megválasztott elnökség tagjai már néhány nap múlva a befagyott Fertő jegén szervezték és végezték a cölöpverési munkálatokat. Tavasszal, amikor Balatonfüreden vitorlát bontottak, a soproni sportolók is képviselhették a Fertő érdekeit.

A lelkes munkálatokat átmenetileg határbiztonsági intézkedések lassították, azonban a vitorlázók által Budapestre, a belügyi szervekhez küldött küldöttséget meghallgatták és az érdekelt hatóságok — részletes jegyzőkönyv alapján — a vitorlázási felteteleket megnyugtatóan rendezték.

Az 1960-as évektől kezdve a jelenleg is működő, különféle átszervezések után kialakult Fertői Vitorlás Szövetség szervezi a vitorlás életet társadalmi munkával, sporthatósági felügyelettel.

Az elmúlt évtizedek beruházásai teljesen átalakították a Fertőnek a Rákos patak melletti arculatát. A tanácsi beruházások még folynak, a részletek kidolgozása a jövő feladata.

Berecz Dezső:

Nagy színészek soproni kezdései

Se szeri, se száma azoknak a neves színészeknek, akik mint társulatok szerződött tagjai vagy mint vendégzereplők a soproni színpadon megfordultak. Ezúttal azokkal kívánok foglalkozni, akik pályájuk kezdetén jártak Sopronban s csak később emelkedtek a legelsők közé.

Igy Somló Sándor (1859—1916) huszonegyéves korában, 1880 tavaszán Beődy Gábor társulatával került Sopronba s először Szigeti József A nagyralátó c. népszínművében lépett a soproni közönség elé. A Soproni szűkszavú tudósítója szerint fesztelenül mozgott. Szigligeti Fenn az ernyő, nincsen kas c. darabjában már lekötötte a figyelmet s „egész lénye fokozatosan rezdíté a meghevülő érzelmeket”. Pry Pálban (J. Poole) testül, lelkestül van a színpadon s hozzáteszi a tudósító: mint mindig. A Rosenkranz és Guldenstern c. akkor divatos darabban, melyet a bécsi Michael Klapp írt, kitűnt, hogy szorgalmas, törekvő, nemes ambíciójú színész, határozott tehetség, csak a nyakát ne tartaná mindig ferdén.

1881 tavaszán Somló visszatért Beődyékkel mint „szerelmes színész” s a Sopron kritikusa teljes elismeréssel fogadja, amikor L'Arronge Jótékony nők c. darabjában fellép: „Kis szerepében is kitűnt elegáns játékaival, szép színpadi alak, kellemes organum, természetes mozdulatok, minden mesterkéeltségtől mentes.” Később dícséri Alma-viváját, alakítását a Proletárokból (Csiky), A betyár kendőjében (Abonyi Lajos). Lindau Pál Lea grófnő c. darabjában pedig jelenetei kifogástalanoknak mondhatók, „alakítása megközelíti Náday-ét”. Jutalomjátékában Rómeót eleganciával játszotta, taglejtése, szaválata sikerült, az erkélyjelenet és a befejező jelenet volt az előadás fény-

pontja. Megjegyzi a Sopron, hogy a suttgó részek nem voltak mindig érthetők, igaz, hogy a karzat sokat zajongott. „Igen törekvő fiatalember, aki kétség kívül igen szép eredményeket fog felmutatni.” Hozzáteszi, hogy Somló ugyancsak Rómeó szerepében mutatkozik be május 26-án a Nemzeti Színházban.

Somló azonban csak jóval később, 1893-ban került a Nemzeti Színházhoz, de azért elmondhatjuk, hogy a Sopron kritikusa (valószínűleg Újvári Béla) meglátta a tehetséget és jóslata is bevált. Somló Sándor valóban törekvő, szorgalmas, bár erősen deklamáló színész volt. 1902 és 1908 között a Nemzeti Színház igazgatója lett, majd ezt követően a színiakadémiát vezette. Szorgalmasan forgatta a tollat is, színdarabokat írt és több pályadíjat nyert. Nem tartozott a nagy igazgatók közé, abban az időszakban állt a Nemzeti élére, amelyre vonatkozóan Jászai Mari azt írja emlékirataiban: a Jóisten egyre nagyobb luku rostából potyogtatja az igazgatókat.

Fenyvesi Emil (1859—1924) egykorú volt Somló Sándorral, 1876-ban lépett színpadra, pályáját hosszú vidéki színészkedéssel és tudóbajjal kezdte. Az Életrajzlexikon (Bp., 1969.) szerint 1878-ban Sopronban működött. Ez tévedés lesz, mert 1878 tavaszán Gedöfy Andor társulata játszott Sopronban s a színházzal elég részletesen foglalkozó Sopron c. hetenkint kétszer megjelenő lap Fenyvesi nevét nem is említi. Hacsak nem tartozott a társulat névtelenjei közé.¹

Fenyvesi 1885-ben Jakab Lajos győri társulatának volt tagja, mint jellemszínész és „társalgási szerelmes” vagyis drámai bonviván. E társulat ez év tavaszán egy hónapig, őszén pedig közel 3 hónapon át szerepelt Sopronban. A tavaszi szereplés során Fenyvesi az Aranyemberben (Jókai) mutatkozott be. Újvári Béla, a Sopron kritikusa, aki írásait „R” betűvel vagy „Referens” álnévvel jelzi, tartozkodóan ír Fenyvesiről: „Rokonszenves megjelenéssel és hanggal rendelkezik, de annak a feladatnak, melyet Timár Mihály szerepe a színész elé szab, csak egyes részekben tudott megfelelni. Különösen az utolsó képek erős drámai modulációkat kívánó helyein hiányzott hangjából a kifejezés férfias ereje és biztonsága. A szerep után, mely kézzel foghatólag nem neki való, még nem mondhatunk véleményt.” Fenyvesi játszott a Buborékokban (Csiky) és A csókon szerzett völegényben (Szigeti), de a Sopron csak a nevét említi. A Vadgalamb c. népszínműben (Gerő Károly) tört meg a jég. Újvári szerint sokkal jobb volt, mint az Aranyemberben: „Általában tehetséges fiatalembernek látszik, kiből idővel igen jó színész válhatik, de modoros, himbálózó járásáról le kell szoknia.” Fenyvesinek volt még két szerepe Rákosi Jenő Magdolnájában, illetve Berczik Árpád Protekció c. darabjában. A kritikusk, ha szűkszavúan is, de dicséri: „általában véve jól játszott” és „ezúttal csak jót mondhatunk róla, sok igaz vonást talált el.” Hozzáteszi, hogy majd máskor megírja, mit tart e különben tehetséges fiatal színész játékában kivetendőnek, erre azonban nem került sor.

Ellenben következett április 30-án Az ember tragédiájának soproni bemutató előadása, melyen Fenyvesi Ádámot alakította s a Sopron kritikája szerint önmagát múlta felül, bár e nagy feladatra még nem minden tekintetben mondható rátermettnek. A paradicsomi jelenetben és mint Tankréd, s mint Kepler igen jó volt, a forradalmi jelenetben azonban hiányzott belőle a dantoni erő. A lap gratulál az előadáshoz, de keserűen jegyzi meg, hogy a közönség fukarkodott a tapssal, mivel vagy nagyon meghatódott vagy pedig nem értette a művet.

Jakabék szeptember végén a Ditrői-házaspárral és más tagokkal megerősödve vonultak be az első három hónapos magyar szezonnra. Fenyvesi a Buborékokban ismételte meg tavaszi alakítását s a Sopron megállapítja, hogy határozottan jó volt, sokat haladt. Szép sikere volt Dóczy Lajos Utolsó szerelem c. darabjában, de beszéde érthetetlen, mimikája fanyar, járása himbálózó, írja Újvári. Szerinte a Csókban (Dóczy) mint Navarra királya is hadart, az Aranyemberben azonban beszéde már érthetőbbé

¹ Csatka Endre: A soproni színezet története 1841—1950 (Sopron, 1960) c. könyve sem tesz említést arról, hogy Fenyvesi 1878-ban vagy 1885 előtt Sopronban működött volna.

vált, mimikája is kifejezőbb, alakítása nyugodtabb, sokkal jobb, mint a tavaszi előadáson volt.

Újvári, aki eddig csak igen óvatosan dicsérgette Fenyvesit, ettől kezdve nagyot változtatott véleményén vagy az is lehet, hogy Ditrói rendezői keze egyengette Fenyvesi tehetségét. Bemutatásra került Jókai új darabja, a Fekete gyémántok, ebben Fenyvesi Salista herceget alakította, kitűnő volt, írja Újvári, játékosan könnyed, jellegzetes és élénk. A Vasgyáros (Ohnet) címszerepében is egységes alakítással szolgált, csak a járását kell még szabályoznia és komorságát itt-ott enyhítette volna pl. amikor az esküvőről hazaérnek. Volt az előadáson Fenyvesinek egy elszólása is: „megvetlek” mondta feleségének a más értelmű „megtörlek” helyett. A Don Caesar de Bazan (D'Ennery) címszerepéhez Újvári már gratulál Fenyvesinek azzal, hogy a szerepet Lendvaytól látta a Nemzetiben. „Fenyvesi megmutatta, hogy szív, értelem, izlés van benne, finom, diszkrét humorral játszott.” Dobsa László Hunyadi László halála c. történelmi drámájában is jól ábrázolta Hunyadi Lászlót, tépelődésében éppen úgy, mint haragjában. E darab később V. László címen fordul elő.

Sikere volt Fenyvesinek ifj. Dumas Denise c. darabjában, Sardou Jó barátok és Vájlunk el c. vígjátékában, a Cifra nyomorúságban (Csiky), II. Rákóczi Ferenc fogóságában (Szigligeti), ebben Bercsényit játszotta, megismételték az Aranyembert s rajongói koszorúval jutalmazták. Ismét színre került Az ember tragédiája, Éva szerepében Jászai Marival, Ditrói rendezésében. Ádámot Fenyvesi játszotta, aki Újvári szerint jobb volt, mint a tavaszi bemutatón, volt benne ritmus, melegség, meggyőző erő, de a forradalmi jelenetet nem bírta hanggal. Erre a visszatérő kifogásra hadd jegyezzem meg, hogy Fenyvesi sohasem volt hangoskodó színész. Utalok Bálint Lajos Művészbemutató c. (Bp., 1984.) könyvében olvasható jellemzésre: „Fenyvesi hangja gazdag modulációképes, de fénytelen és mindig fojtott, néha, ha feladata úgy kívánta, egész a színtelenségig.”

Játszotta még Rómeót „kellemesen olvadó lágysággal” sajnos üres ház előtt, pedig Ditróiné is ellenállhatatlan bájjal alakította Júliát. Fenyvesi jutalomjátéka Csikynek egy gyenge darabja, a Stomfay-család volt, tisztelői melegen ünnepelték, babérkoszorút, két virágcsokrot, egyéb ajándékokat és egy 50 forinttal bélelt borítékot kapott, miként erről a Sopron hűségesen beszámol.

A Sopron tárcarovatában „Echo” (Latkóczy Mihály) Útilapu c. színházi csevegésében szellemkedik a búcsúzó társulat szerepléséről. Egy részlet: „Fenyvesinek csak egy rossz szokása van, hogy nagyon szereti maga után becsapni az ajtót, különben tetőtől-talpig gentleman s meg vagyok győződve, hogyha esetleg Budapestre kerül és szerencsecsillaga a kerepesi úti palotába vezeti, képes lesz a Kammonban² napról-napra kifizetni a feketéjét. Poétikus természet, kinek a hársfalvi levegő csak azért adott vissza színt, kedvet, egészséget, mert ott lehetett kényelmesen bolyongani és szőni koszorúba a jövőről szóló terveket.” Ma már alig érthetjük a célzásokat, csak következtethetünk erélyes mozdulataira, zárkózottságára és talán arra, hogy a fekete-kávé árával néha adós maradt. „Referens” is beszámol a társulat működéséről mondván, hogy Fenyvesinek is szép alkotásai voltak: „ha el nem bízza magát, még sokra viheti.” A jóslat bevált s elmondhatjuk, hogy a korabeli sajtó felismerte az oroszlán-körmöket s csak abban hibázott, hogy az oroszlánbögést is hallani akarta. Fenyvesi még közel egy évtizedig bolyongott vidéki színpadokon. A Nemzeti Színház csak 1894-ben szerződtette, de valamire való szerepet nem kapott. 1896-ban nyílt meg Ditrói vezetése alatt a Vígszínház, oda szerződött Fenyvesi Emil s ott emelkedett a legnagyobbak közé.

Ditrói Mór (1851–1945) modern felfogású s már jónévű rendező volt, felesége Eibenschütz Mária (1856–1939) pedig tehetséges és már ünnepelt drámai szende, amikor Szeged, Nagyvárad, Kolozsvár és más vidéki városok után 1885 őszén Jakab társu-

² Kammon: írók, színészek kedvelt kávéháza Pesten.

latával Sopronba kerültek. Nem voltak kezdők, így mostani témámba nem tartoznak bele szorososan, emlékük mellett azonban mégse mehetek el szó nélkül. Jakab előzetes jelentésében Ditrói mint hős, jellemszínész, mint a drámák, vígjátékok, népszínművek „művezető” rendezője szerepel, Ditróiné pedig mint drámai és társalgási naiva.

A Sopron kritikusa már a Sárga csikó „összevágó és szabatos” előadásáért Ditrói ügyes rendezését dicséri s észreveszi az összjátékra való törekvést, hozzátéve, hogy ez a helyes irány. Az összjáték szó helyett a „jó ensemble” kifejezést használja. A Sárga csikó volt, az ünnepélyes megnyitó előadások után, a társulat tulajdonképpeni bemutatkozása. A lap tudósításai akkoriban nem igen foglalkoznak a rendező munkájával, Ditróit azonban több ízben kitűnő rendezőnek nevezik. Az ember tragédiájának már említett előadásáról „Referens” azt írja, hogy minden tekintetben kitűnő volt, becsületére vált úgy a rendezőnek, mint a társulatnak, s Ditrói kiváló rendezéséhez sok szerencsét kíván. Ditrói mint színész csak a játékidő végén lépett színpadra három alkalommal. Csiky Nórájában Maróthy-t játszotta, a Sopron szerint igen jó volt s nyíltszíni tapsot is kapott. Játszott felesége jutalomjátékán, de a sajtó nevét nem említi, amikor pedig saját jutalomjátékán (Sardou: A jó falusiak) gyenge ház előtt szerepel, egy szóval intézi el: „rokonszenvesen” játszott. Bárdi Ödön utal A régi Vígszínházról írt könyvében (Bp., 1957.) arra, hogy a zseniális rendező bizony gyenge színész volt, bár színészkedésével szívesen dicsekedett.

Ditróiné Szigeti Falusiak c. vígjátékában lépett fel először, s kedves megjelenésével, természetes játékával meghódította a soproniakat. Játszotta Maritát a Csókban, Noémit az Aranyemberben, Evelinát a Fekete gyémántokban, Deniset (Dumas), Norát (Csiky), Júliát. Jutalomjátékán Hertz elfelejtett dán író René király leánya c. darabjában telt nézőtér ünnepelte, tisztelőitől koszorút s egy karkötőt kapott. Ezt követte Újvári Béla A gyermek c. egyfelvonásos darabja szintén Ditróiné felléptével.³ Az összefoglaló beszámolóban „Referens” azt írja, hogy „a vígjáték és dráma legkiemelkedőbb alakja Ditróiné volt, aki művésznő a legfinomabb értelemben”.

Ditrói 1887-ben lett a kolozsvári színház igazgatója, felesége ekkor visszavonult, nem szerepelt többet. Majd Ditrói mint a Vígszínház művészeti igazgatója megalkotta ennek a színháznak sajátos naturalista játékstílusát. Ditróiék mindketten magas kort értek meg, öregségükben sokat nélkülöztek. Ditrói ekkor is hű maradt a színházhoz: a Renaissance-színház épületében volt trafikja.

1890 és 91-ben két olyan színész volt tagja Somogyi Károly társulatának, aki később a Nemzeti Színház első sorába emelkedett. Az egyik Dezső József, a századforduló híres-neves bonvivánja, aki „édesen léha és könnyelmű Liliomfi volt, szellemes, leleményes, született Figaro, mint Lear király bolondja pedig elragadó”,⁴ a másik Pethes Imre, a magyar naturalista színjátszás egyik legnagyobbika.

A 23 éves Dezső József (1867—1915) már nem volt egészen kezdő a pályán, amikor 1890 elején Sopronba került, előzőleg Pécsen működött. Ez évről a magyar sajtó példányai már nem állnak rendelkezésre, de Csatkai még elhatkozik rájuk. Színháztörténetében olvassuk, hogy a drámai együttes kitűnő volt, a prózai előadások iránt azonban sokkal kisebb volt az érdeklődés, mint az operettek és népszínművek iránt, melyekben Pajor Emilia és Honti Mari aratta a sikert. A Rómeó és Júlia előadása a korabeli bírálat véleménye szerint nem volt egybevágó. Csatkai a drámai együttes műsorát is közli; színre került Csiky Gergelynek Proletárok és Jóslat c. darabja, Szigligetitől II. Rákóczi Ferenc fogsága és a Két pisztoly, Az utolsó szerelem (Dóczi), Király és pór

3 Újvári Béla (1852—1927) reáliskolai tanár, író, Sopron kulturális életében tevékeny részt vett, míg a 90-es évek közepén Budapestre nem távozott. Két apa c. darabja Teleki-díjat nyert, de a Nemzeti Színház sem ezt a darabját, sem a Farkasok közt címűt nem fogadta el előadásra. Utóbbi darabjával kapcsolatban Csiky Gergelyt, aki a bíráló bizottság tagja volt, plágiummal gyanúsította. Éles hírlapi vita kerekedett s Újvári kénytelen volt elhallgatni (Sopron 1881.) Újvári Gárdisták c. négyfelvonásos vígjátékát a Nemzeti Színház 1896. dec. 29-én mutatta be.

4 Idézet Csathó Kálmán: A régi Nemzeti Színház c. könyvéből (Bp., 1960.).

(Lope de Vega), A király házasodik (Tóth Kálmán), Szigetvári vértanúk (Jókai), Endre és Johanna (Rákosi), a szép Hegyesi Mari⁵ vendégszereplésével pedig Rómeó és Júlia, a Vasgyáros és A lowoodi árva (Ch. Birch-Pfeiffer rémdrámája). Megjegyzendő, hogy 1890. jan. 15-én szólalt meg először Sopronban Ibsen, játszották a Nórát Laczkó Arankával és Dezső Józseffel „értetlen és kisszámú közönség előtt”.

Az Oedenburger Zeitung a magyar társulat bemutatkozásáról írva Endre és Johanna előadását jelentéktelennek mondja, Dezső József Endréjéről annyit ír, hogy csak recitált, de nem játszott. Magdolna előadása (szintén Rákosi) jobban tetszett neki, a magyar társulat eddigi legjobb előadásának tartja, ebben Dezső József melegszívű szerelme alakított. A német nyelvű lapban ezt követően „Heinrich”⁶ levélformájú, szípkelődő összefoglalásai foglalkoznak a magyar színészekkel. Ezekben azt olvassuk, hogy Dezső József minden fellépése egészséges tehetségéről tanúskodik. Az Utolsó szerelemben felemelő dikcióval szolgálta a hatást, Rómeójából azonban hiányzott a megfelelő erő és a dikció súlya. Csak ennyit tudunk Dezső József 1890. évi soproni szerepléséről, de bizonyosra vehető, hogy a fentebb ismertetett prózai műsorban sok más értékes feladatot is ellátott s Ibsenben is megfelelehetett.

1891-ben visszatért Sopronba a Somogyi társulattal, de csak ápr. 1-ig maradt a társulat tagja. A sajtó általában jó véleménnyel van róla. Sikere volt Murai Károly akkor divatos szerző Huszárszerelme és Virágfakadás c. vígjátékaiban, Dreyfuss Egy kis vihar c. egyfelvonásosában, a Hún utódokban (Várady Antal), a Cifra nyomorúságban (Csiky), Gabányi Árpád Apósok c. darabjában, a divatos Serge Panineban (Ohnet), ennek címszerepét „erőtlenül játszotta és a fejlődés minden részletét öntudatosan alakította”. Sudermann A becsület c. drámájában művészi alakítása kitűnő volt. Játszott népszínműben is, operettben is, sőt a Boccaccióban még énekelt is.

Jutalomjátékán, melyre már febr. végén sor került, két magyar egyfelvonásos volt a műsor: Bálkirálynő (Berczik Árpád) és a Virágfakadás, továbbá Bauville dramolettje, a Gringoire. A Sopron csak a Virágfakadást dicséri, szerinte a Gringoire címszerepe meghaladta Dezső József erejét, a Bálkirálynőben pedig csak részben dolgozta ki a jellemet, pályatársai is készületlenek voltak s „a jeles ötleten felépült bohóság kenetlen tengelyű szekérré változott, a tapsvihar azonban így is elegendő bátorítást jelentett a fiatal, törekvő színész számára”. Az Oedenburger Zeitung szerint Dezsőnek olyan ünneplésben volt része, amely csak primadonnának dukál, babérkoszorúk, virágcsokrok hullottak feléje. Hozzáteszi, hogy Dezső Józsefnek ezen az estén elég alkalma nyílt arra, hogy szeretetreméltóságát és tehetségét bebizonyítsa, Gringoiret is tehetségesen oldotta meg, de „túlságosan szép férfi ahhoz, hogy a végső jelenetet meggyőzően ábrázolhassa”. E megjegyzés magyarázata ennek a szívesen játszott dramolettnek tartalmában van. Gringoire költő, szegény és csúf, nincs egyebe, mint a lant. A királyról írt gúnyverse miatt halálra ítélik, de kegyelmet kap, ha a város legszebb leányzóját meghódítja. A lány meglátogatja börtönében s ott egy pompás párbeszédben Gringoire művészi tudásával, szellemi értékével elfeledteti szegénységét, csúfságát s a lányt szerelemre gyűjtja. Dezső Józsefnek nem a hódítást, hanem a csúfságot volt nehéz elhinni, írja a német nyelvű lap.

A Sopron ez időben közli Dezső két magánjelenetét. (Később is szívesen foglalkozott irodalommal, két színművét a Nemzeti Színház is bemutatta.) Április 1-én Krecsányi Ignác társulatához távozott (Pozsony—Temesvár) s a hónap végén mint ennek a társulatnak tagja teljesítette próbafellépését a Nemzetiben, ahol nyomban szerződtek a korán elhunyt Benedek Lajos örökébe.

Dezső József mint soproni színész többször szerepelt az irodalmi körben, az 1892. évi évkönyvben ír is „visszaemlékezést”, de a szereplések részletei ma már nem állapíthatók meg.

⁵ A Nemzeti Színház tagja.

⁶ 1891-ben a Sopron is közli Heinrichnek magyar nyelvű, de idegenszerű humorral írt színházi levelét Az ember tragédiájának előadásáról.

1894. márc. közepén Komjáthy János társulatánál vendégeskedett, eljátszotta régi szerepeit a Huszárszerelőben és a Virágfakadásban. A régi Dezsőt láttuk, írja a Sopron, annyi szeretetreméltósággal, játszi pajkossággal, finom eleganciával játszott, hogy a tapsvihár nem akart elülni. Másnap Scribe és Legouvé Nők harca c. vígjátékában aratott újabb sikert. 1897. április 22-én és 23-án a vidéki hírlapírók nyugdíjintézete javára rendezett műsoros esten szerepelt, Rákosi Szidivel és Palotai Piroskával⁷ együtt, Berczik Árpád Egy szellemdús hölgy c. egyfelvonásosában.

Nádasy József színigazgató meghívására 1906. márciusában tért vissza Dezső József ismét Sopronba magával hozva feleségét, Ligeti Juliskát, a Nemzeti Színház egyik legkedvesebb színésznőjét. Első este a Stomfay-család került színre (Csiky). A Soproni Napló ezt írja: „Dezső Jóska, nekünk mindig Jóska marad, tárt karokkal fogadjuk, régi kedvence a soproni közönségnek, felesége pedig egy pillanat alatt meghódított bennünket egyszerű játékaival, közvetlenségével, bájával.” Az Oedenburger Zeitung is örömmel üdvözlöi Dezsőöket, akik brilliroztak. Még a helybeliek is jók voltak, írja, szinte nem is éreztük, hogy vidéki színházban vagyunk. Másnap három egyfelvonásos került színre: a Regényesek (Rostand), Megjött a papa (Erdélyi Zoltán) és Egy szál mirtusz, melynek szerzője Dezső József. A Nemzetőr írja, hogy a vendégművészek mestersen játszottak és Dezsőt, az eszményi bonvivánt mint szerzőt is nagyban ünnepezték. Harmadik este Dezső eljátszotta Liliomfiját, mely a Nemzetiben is legfőbb alakítása volt, humora elragadó. Ligeti Juliska pedig eleven csintalansággal, őszinte keresetlen-séggel hódította meg a közönséget.

Dezső Józseffel egyidőben 1890-ben és 91-ben Pethes Imre (1864—1924) is tagja volt Somogyi társulatának. Csatai színháztörténetében megírja, hogy Pethes a társulat jan. 4-i kezdése után szerződött Somogyihoz s először febr. 19-én lépett fel a Proletároknak. Szerződéséhez a sajtó gratulált. Másodszor febr. 21-én lépett fel a Szigetvári vértanú Szelim basájának szerepében. A Színészeti Lexikon (Bp., 1920.) azon adata tehát, hogy Pethes 1890 áprilisában Győrött lépett először színpadra Szelim basa szerepében, téves. Az Oedenburger Zeitung a két szerepléssel kapcsolatban azt írja, hogy Pethes tehetséges színész, szép organuma van, azonban mégis felrója, hogy Sopron a kezdő színészek kísérleti állomásává lett. Pethes ez évi más szerepléséről nem tudunk, bizonyára voltak feladatai. 1891-ről se tudunk sokkal többet, mivel Pethes betegsége miatt csak a soproni szezon vége felé vonult be Somogyiékhoz. Először az Uzsai gyöngy c. jelentéktelen darabban lépett fel s a Sopron szereplését nem tartja méltathatónak. Ápr. 15-én Ádámot alakította, e szerepben tűnt fel az akadémiai vizsgaelőadáson. A Sopron úgy véli, hogy Pethes nem tudta a jellem igazi valóját kidomborítani s a képek közti összefüggést érzékeltetni. Az Oedenburger Zeitung kritikusa szerint Pethes ábrázolása hatásos volt, egyes jelenetekben azonban elgyöngült. Sikere volt a Nagymamában s a Vasgyáros címszerepében is a helyén volt, de félszége, valamint partnernőjének ügyetlensége rontotta a hatást, írja a német nyelvű újság. A Sopron részletesen foglalkozik az utóbbi szereppel: Pethest elegáns megjelenés, szép alak, kifejező arc, élénk szem jellemzi s jó tulajdonsága, hogy szeret tanulni, szerepét alaposan meggondolta, gyakran elpróbálta s nagyon jól megtanulta. Kár, hogy a lámpaláz miatt sokszor zavarban van, kezét, lábát gyakran nem tudja hova tenni. Bizonyos, hogy szorgalmas, józan, odaadó munkássága legyőzi a hibákat, hiszen csak rövid ideje van színpadon, s mire visszatér hozzánk a társulat legjobbjai közé sorolhatjuk. — E sorokat megint Újvári Béla írta (-i.) jelzéssel s lám elmondhatjuk, hogy az oroszláncokmóket ismét felismerte.

Pethes még 1892-ben is visszatért Somogyiékkel, de még mindig nem tartozott a társulat elsőrendű tagjai közé. Tehetsége csak lassan bontakozott. Kirobbanó sikerrel nincs szó, a sajtó, „játszott még” jelige alatt, azokkal együtt emlegeti, akik dicsére-

⁷ Rákosi Szidi a Nemzeti Színház tagja, később Palotai Piroska szintén.

tet érdemelnek. Részletes elemzést nem találunk. Maguk a kritikák is megsoványodtak, az egy helyen használt „l. s.” jelzésből következik, hogy nem Újvári a tudósító. Pethes játszott A fény árnyai (Szigligeti), a Huszárszerelem, a Harag (Dálnoky), az Agglegények (Sardou), Cecil házassága (Csiky), Munkányi (Csiky), Bagdadi hercegnő (Dumas) c. darabokban, az Aranyemberben Kadosát, a Sárga csikóban Bakaj Andrást alakította, s a kritikus egy-egy dícsérő szót nem sajnál tőle, de többet ritkán ír róla. Francillonban (Dumas) csak szenvedélyességében volt az, aminek örömeinkre sokszor láttuk, írja a Sopron. Elektrában Orestest játszotta s a lap azok közé sorolja, akik nemes hévvel szavaltak. Ismét színre került a „Tragédia”, Ádámot ismét Pethes játszotta s a szűkszavú tudósító csak annyit jegyez meg, hogy az előadás pontosabb volt, a szereplők jobbakk voltak, mint tavaly. A makrancos hölgy-ben csak kisebb szerep jutott Pethesnek, Petrucchiót, Pethes későbbi nagy szerepét ezúttal Somogyi játszotta. Színre került Dobsa Lajos V. László c. történelmi drámája, a Sopron szerint Pethes a címszerepben újabb bizonyítékát adta törekvésének, szerepének hatásos részeit elég figyelemmel aknázza ki s a jellem ingadozásait igyekezett művészi kifejezéssel ábrázolni. Prielle Kornélia ez évi vendégszereplésekor színre került két Csiky-darabban (Nagymama és Buborékok) s az Ahol unatkoznak c. francia vígjátékban (Pailleron) Pethes is játszott. A soproni szezon végeztével Somogyi Károly a szegedi színházat vette át, Pethes Imre pedig Aradra szerződött.

Aztán még soká működött vidéken, csak 1902-ben került a Vígsházba, egy év múlva pedig a Nemzetibe, ahol a naturalista színjátszás egyik legnagyobb művésze lett. Mint ilyen tért vissza Sopronba 1923-ban Bodonyi Béla színházgázgató meghívására, s márc. 9-én Timár Mihályt játszotta az Aranyemberben, 10-én pedig Hamletet. A sok vendégjárásban kimerült közönség érdeklődése gyenge volt, ünneplésben azért nem volt hiány, a sajtó elismerése pedig teljes.

Pethes a maga sajátos útján jut el az egyszerűség tiszta forrásvízű művészetéhez, írja a Sopronvármegye, továbbá: a legjobb Hamlet volt azok közül akiket Sopronban láthattunk. Ez utóbbi mondatnak azért van különös jelentősége, mivel ez év januárjában Ödry Árpád két estén játszotta Hamletet, s „leszállt a színpadi költemény legmélyéig”, februárban pedig Röttgné Makó Aida⁸ kísérletezett Hamlet címszerepével annak feminin jellegét hangsúlyozva.

⁸ Makó Aida a Nádasy-társulat igen értékes drámai hősnője volt, de férjhezmenetele után csak kivételesen vállalt szerepet. Hamletjét a Várszínházban is játszotta.

SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE

Faragó Sándor:

A Rábaközi Múzeum második évtizede (1971—1980)

1. Első közleményünket (SSz. 1973, 219—237.) úgy summáztuk, hogy „az első tíz év volt a legnehezebb, az alapítás, a megindulás tíz éve.” Erre az alapra épült rá és lett teljesebb a múzeum. Hozzá tartozik az igazsághoz, hogy erre az időre már senkit sem kellett megnyerni a múzeumügynek: nyugodtan állíthatjuk, hogy városunkban a múzeum már szervesen beépült a közművelődésbe.

A második évtizedben feladatunk elsősorban a belső, tartalmi munkára irányult. Anélkül, hogy az általánosan és változatlanul is tartó gyűjtési munkánk ütemét visszafogtuk volna, szorosan ügyeltünk arra, hogy az általánosan is érvényes párt- és állami határozatok mellett a helyi, városi szempontok legyenek munkánk mozgatói. Állandóan szemünk előtt kellett tartanunk, hogy munkánkat itt, ebben a városban kell végeznünk.

A megalapozás után felvettük a kapcsolatot a Kapuvárról elszármazottakkal, s így sokakat nyertünk meg — lokálpatriotizmusukra apellálva — hogy juttassák el a városra vonatkozó, vagy saját munkásmozgalmi múltjukat bizonyító dokumentumokat, tárgyakat. Két nevet kell különösképpen kiemelnünk: Soós István és Pátzay Pál nevét.

2. Soós István 1973-ban látogatott haza a Magyarok Világszövetségének meghívására Buenos Airesből. A Tanácsköztársaság megdöntése után, szabadulva a sopronkőhidai börtönből, Bécsbe, majd Argentínába emigrált, ahol azonnal bekapcsolódott az ottani munkásmozgalomba, s lett annak nemzetközileg is ismert egyénisége. 1956 óta tartotta kapcsolatát a várossal, személy szerint a múzeum igazgatójával. Rendszeresen küldte haza hosszú életének dokumentumait. Gondolunk itt pl. a spanyol internacionalistákkal folytatott levelezésére, jelvényekre és igazolványokra, az általa szerkesztett újságokra egyaránt. 1973-ban hazalátogatott: két hetet Kapuváron töltött. Nem jött üres kézzel: több száz lapot kitevő önéletrajza, fényképek százai, magnetofon-felvételek gazdagították a múzeum gyűjteményét. Nem kisebb jelentőségű adatközlése az 1919-es Tanácsköztársaság kapuvári eseményeiről sem, hisz korábban nem tisztázott kérdéseket lehetett megnyugtatóan és hitelt érdemlően dokumentálni. (Csak közvetítőleg jegyezzük meg: megható, hogy ötven esztendő után is tökéletesen, idegen akcentus nélkül beszélt anyanyelvét.)

Amikor visszautazott, kapuvári földet vitt magával, hogy — jelképesen bár — de majdan hazai földben pihenhessen. Visszatérve Buenos Airesbe írta: „Itthon, én már sose leszek otthon!” Kapuvárról való tartózkodása idején közölte, hogy egy kis családi háznak egy része őt illeti. Ezt a pénzt, 10 ezer forintot, a múzeumnak szánta. Tárgyalásaink során olyan döntés született, hogy az összeget hosszú lejáratú, kamatozó betétkönyvbe kell elhelyezni, mint Soós-alapítványt.

Úgy rendelkezett, hogy az összeg hova fordításáról a Városi Pártbizottságnak mindenkor első titkára, a Városi Tanács mindenkor elnöke és a Rábaközi Múzeum igazgatója együttesen határozzanak. A határozat a következő: „Meg kell hirdetni minden év október 1-ével, Kapuvár várossá nyilvánításának napjával a kapuvári középiskolások részére egy pályázatot, melynek tárgya a kapuvári forradalmi múlt, vagy forradalmi jelen kutatómunkájának eredménye legyen. Minden évben kerüljön kiosztásra ezer forint. A díjak odaítélése, a díjak kiosztása március 21-én, a Tanácsköztársaság kikáltásának napján történjék meg.” Azóta, évről-évre, a Forradalmi Ifjúsági Napok

1. A múzeum bejárata

központi ünnepségen a múzeum igazgatója nyújtja át a díjakat. (1980-ban még bensőségeesebbé tette a díjkiosztást az a tény, hogy azon megjelent az alapítványtevő unokaöccse: Tolnay Kálmán ezredes is, aki minden pályázónak egy-egy általa írt és az illetőnek dedikált könyvet ajándékozott.)

3. 1975-ben a múzeum életében két jelentős dolog történt. Megjelent a Párt KB határozata a közművelődésről, másrészt Kapuvárott döntés született az állatorvosi rendelő megszüntetéséről, egyúttal arról is, hogy az épületgyűjtést a múzeum kezelésébe kell adni. Mindkét döntés kihatással volt a múzeum további életére, fejlődésére.

2. Soós István (1900—1974)

Az első a múzeum tartalmi munkájára vonatkozott, hisz előtérbe került a múzeumi közművelődés is, azon belül a munkásművelődés ügye. Természetesen először is az objektív feltételt kellett biztosítani. Ahhoz ugyanis, hogy a múzeumban rendszeresen összejöveteleket lehessen tartani, az adott alapterületen belül, ki kellett alakítanunk az ehhez szükséges előadótermet. Két korábbi irodánkat megszüntettük, kisebb helyiségekbe költöztettük; közfalat vettünk ki és így kialakítottuk könyvtár-előadóteremünket. Körben, a könyvtár részére polcrendszert állítottunk be, s így biztosítottunk 30 fő részére ülőhelyet. (Az így kialakított előadóteremünk 25 m².)

Azóta rendszeressé váltak a legkülönbözőbb rendezvények, hisz mód nyílt arra is, hogy pl. az iskolai összefoglaló órákat, szakköri foglalkozásokat, vetélkedőket, brigád-összejöveteleket, a Baráti Kör összejöveteleit ott tarthassuk meg. Ez csak a kívülálló számára kis jelentőségű, azonban mi tudjuk, tapasztaljuk, hogy a tartalmi munka, melyre a bevezetőben utaltunk, minőségileg megváltozott, jobb lett.

1975-ben megszületett a döntés arról, hogy a volt állategészségügyi állomás épületét (miután annak funkciója idejét múlta) az állomás megszüntetése után a Rábaközi Múzeum hasznosítsa. Már évtizedek óta élő kapcsolat volt városunk nagy fiával, díszpolgárával, Pátzay Pállal, aki korábban több alkotását szülővárosának adományozta és kilátásba helyezte, hogy megfelelő helyiség biztosítása esetén nagyobb szoborgyűjteményt adományoz a városnak, illetve a Rábaközi Múzeumnak. Így történt, hogy az egész objektumot Pátzay Pál állandó szoborkiállításának kialakítására adták át. Maga az épületegyüttes évszázados fák (kocsányostölgy, páfrányfenyő, stb.) karéjában van. Két különálló épület. Az egyik, a tulajdonképpeni kiállítás, két kisebb

3. Pátzay Pál (1896—1979)

kiállítóhelyiségből és egy nagyobb csarnokból áll. A melléképületben hat raktárt alakítottunk ki.

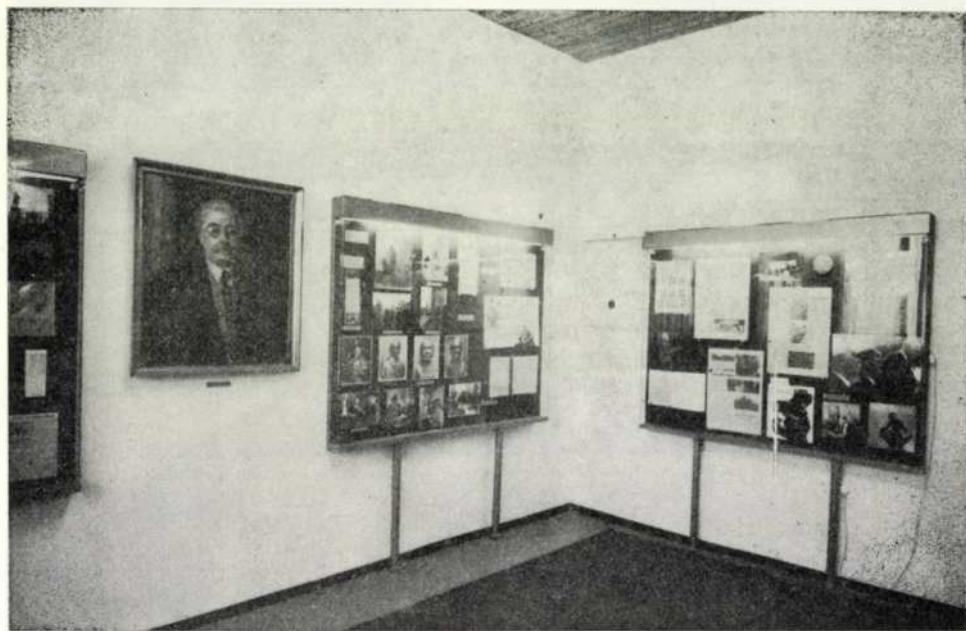
A felújítási munkák még a nyár folyamán megkezdődtek. A földem a kiállítási helyiségekben ünnepélyes faburkolatot kapott, a padozatok pedig ún. félmeleg burkolást. 1976 tavaszára elkészült az átalakítás, megtörtént a parkosítás. (Külön meg kell emlékeznünk arról a nagy társadalmi munkáról, melyet a Tanács dolgozói végeztek. Szabadidejüket feláldozva ásták fel a betonkemény kavicsot, szállították a termőföldet, egyengették, hengerezték, ültették be, hogy az olyan legyen, ahogyan azt az ugyancsak társadalmi munkában Dr. Gerlei Györgyné kertészmérnök megtervezte. Ott volt a Tanács minden dolgozója tanácselnöktől a hivatalsegédig.) Kapuvár várta a Pátzay-szobrokat!

A nyár folyamán megkezdődött a gipsz szobrok Kapuvárra szállítása. Ekkor készültek el a szobrokhoz szükséges talapzatok és megkezdődött a kiállítandó anyag megtervezése. A szobrok összeállításának művészt igénylő munkáját (patinázást stb.) Kiss László szobrászművész, Pátzay Pál munkatársa végezte el.

Pátzay mester több alkalommal is lejött Kapuvárra, s így közvetlenül tudta irányítani, elsősorban elviekben, a szobrok színezésének és felállításának munkálatait. Javaslatainak megfelelően azt az alapelvet követtük, hogy azok az alkotások, amelyeket kőben, vagy márványban kiviteleztek, fehér színt, amelyek pedig köztereken bronzban állanak, patinát kapjanak.

Ügyeltünk arra, hogy ezek ne azonos színű patinát kapjanak. Így aztán színben is elütően mindegyik egymástól függetlenül önálló látványvá vált.

1976 szeptemberében ünnepelte ország-világ Pátzay Pál 80. születésnapját. A Magyar Nemzeti Galériában Pogány Ö. Gábor főigazgató nyitotta meg egész életművét bemutató kiállítását, majd egy hónappal később: 1976. október 23-án Szaló Lajos, a

4. Részlet a Pátzay-kiállítás első terméből

Megyei Tanács általános elnökhelyettese Kapuvárott megnyitotta a Pátzay Pál nevét viselő állandó szoborkiállítást. Az új létesítményt Dr. Nagy András, Kapuvár Város Tanácsának elnöke vette át, majd Pátzay tartott soha nem feledhető tárlatvezetést.

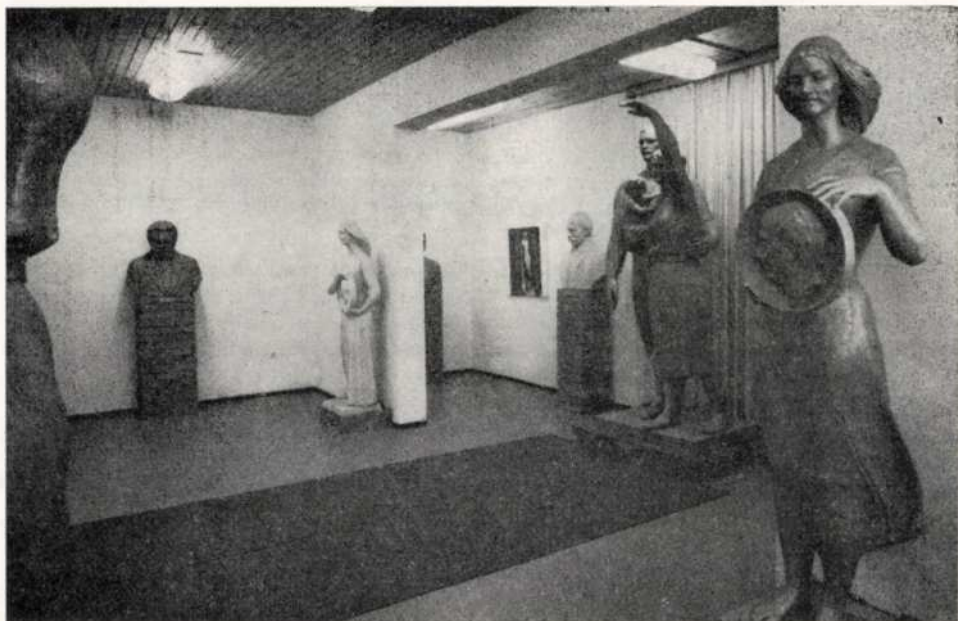
4. Utaltunk már arra, hogy a kiállítás három részre tagolódik.

Idézünk a kiállítási vezetőből: „Az 1. teremben — a bejáratnál szemben — a kortárs Herman Lipót Pátzay-portréja fogadja a belépőt. Itt családi vonatkozású emlékeket (nemesi diploma, mesterlevél) és a kapuvári diákeveket felevenítő fényképeket, dokumentumokat állítottunk ki. Pátzaynak az országos hírnevet a Székesfehérvárott felállított Huszár-émlékmű hozta meg. Eredeti fényképfelvételek, plakátok emlékeztetnek erre. A faszizmus előretörése idején alapító-aláírója volt a történelmi emlékbizottságnak. Az eredeti Petőfi-jelvényt, melyet a nagy háborúellenes tüntetésekor Pátzay viselt, itt állítottuk ki. E terem vitrinjében láthatók a művészeti író Pátzay könyvei és cikkei. A 2.teremben kortárművészek, írók terrakotta portréit helyeztük el. A vitrinekben kiállított érmek Pátzay művészetének újabb oldalát mutatják. Főlőtte a részére adományozott Diplome d'Honneur a franciák elismerését juttatja kifejezésre. A csarnokban Pátzay Pál köztereken elhelyezett szobrait csodálhatjuk meg.”

Az ünnepi megnyitón megtelt a múzeum parkja, ott volt mindenki Kapuvárról, öreg és fiatal egyaránt. Eljöttek számosan Budapestről, Győrből és Sopronból is a Mester egykori tanítványai és tisztelői.

Ezzel az újabb létesítménnyel több lett, gazdagabb lett a Rábaközi Múzeum, több és gazdagabb lett Kapuvár, de az egész megye is. (Kár, hogy a fűtés máig sem megoldott, így azután a gyűjtemény csak április—október hónapokban üzemeltethető.)

5. Az ünnep után szólnunk kell az ezt követő dolgos hétköznapokról. A raktárrendezés nagy munkája következett, hiszen sok ezer tárgyat kellett átszállítani korábbi helyéről az újonnan kialakított raktárakba. Heteken át darabonként, kézben fogva szállították az I. sz. Általános Iskola tanulói a hatalmas anyagot. (Egyetlen darab sem

5. Részlet az életmű-kiállításból

károsodott!) Az ezt követő hónapokban sem szűnt meg Pátzay bőkezű ajándékozása. Újabb és újabb alkotások kerültek gyűjteményünkbe, többek között a Munkácsy, Kopernikusz, Bernáth Aurél, Bocskay, Lenin stb. szobrok. Ezeknek összeállítását és patinázását már Domonkos Béla szobrászművész végezte.

Most rövid kitérőt kell tennünk. Az egykori Pátzay-növendékek találkozóit szerveztek a Mesterrel a FÉSZEK-ben. Meghívót kapott erre a múzeum igazgatója is. Az ottani nagyon megleghangú beszélgetés során fogalmazódott meg az elhatározás: levéllél fordulni az alkotó növendékekhez — tapasztalva Mesterükhöz való ragaszkodásukat — ajánljanak fel egy-egy alkotást a Rábaközi Múzeum részére. Az elhatározást tett követte: mentek-jöttek a levelek, s így a mai napig 23 darab alkotás (kis-bronzok, terrakották, érmék) gazdagította gyűjteményünket. (1981 nyarán ezekből és az ezt követő alkotásokból: „Tisztelet a Mesternek!” címmel kiállítást rendeztünk).

1979-ben elhunyt Pátzay Pál, a magyar szobrászművészet egyik „nagy örege”. Végakaratainak megfelelően szülővárosának temetőjében pihen. (Alig 2-300 méternyire a múzeumától). A temetés után, özvegye átadta a Mester kitüntetéseit, személyes, ma már történelmi fontosságú dokumentumokkal együtt. A következő alkalommal Pátzay

finomművű íróasztalát és karosszékét adományozta a múzeumnak, az otthon hangulatát árasztva kiállításunkba.

A szülőváros, Kapuvár, s annak múzeuma nem feledi, nem engedi elfeledni a Pátzay-nevet. Együvétartozásunk jeléül 1980 júniusában lelepleztük a szülőházán elhelyezett márvány emléktáblát.

A folyamatosság kedvéért léptünk kicsit nagyobbab időben, hiszen feltétlenül szólnunk kell arról a Honismereti Táborról, melyet a Hazafias Népfront Megyei Bizottsága Kapuvárra szervezett 1978 júniusában. 27 diák két héten keresztül tanult és gyűjtött múzeumunknak. (A tábor vezetője a múzeum igazgatója volt.) Három csoportban dolgoztak a fiatalok. Kücsány József néprajzkutató (Sopron, Liszt Ferenc Múzeum) vezetésével Mihályi és Kisfalud községekben tárgygyűjtést végeztek; Szabó Péter (Győr, Xantus János Múzeum) történész-csoportja Kistölgyfa-majorban életmód-kutatást és szociológiai felmérést végzett; Hoffer Imre (Osló, Ált. Iskola) tanár irányításával egy csoport a még hagyományos kapuvári parasztházakban végzett tárgyi gyűjtést. Az eredmény: több száz tárgy, fotó és kézirat. A diákoknak délelőtt előadásokat tartottak az egyes szakterület legjobb ismerői, majd ebéd után a „Lenin”, illetve „Tordasa” MGTSZ jóvoltából autóbusszokkal mentek ki gyűjtőterületeikre. Újra beigazolódtott, hogy az ilyen és ehhez hasonló akciók keftős célt szolgálnak: nagyon sok tárgy bekerül méltó helyére, a múzeumba, másrészt a fiatalok olyan ismeretanyaghoz jutnak, amely kiegészíti iskolai tanulmányaikat.

6. Nem lenne teljes az ismertetőnk, ha nem szólnánk arról, hogy negyedévenként változatlanul (stencilezve) megjelentetjük „Múzeumi Levél” című köriratunkat., Hetven példányban készítjük, ezt megküldjük a Baráti Kör tagjainak, városunk vezetőinek, iskoláknak és brigádoknak, szóval mindazoknak, akikkel nekünk állandó, folyamatos és élő kapcsolatunk van.

A beszámoló évtizedének utolsó esztendeje nem kis jelentőségű eseményt hozott számunkra. Az 1980. évben a Megyei Tanács anyagi támogatásával megvásároltuk Oslóban a Szaiff-féle madárgyűjteményt, összesen 135 darabot. Újabb feladatot jelentett a természettudományi raktár kialakítása. Megszüntettünk egy műhelyt, majd a Városi Tanács anyagi segítségével elkészítettük a szükséges polcrendszert. A múzeum bejárata impozánsabb lett, hisz közvetlenül a főbejárat melletti falsíkon helyeztük el a vörösmárványból készített emléktáblát, mely az 1848/49-es szabadságharc kapuvári hőseinek nevét örökíti meg.

A második évtized a kiteljesedés időszaka volt. Tervünk változatlan: szolgálni sajátos eszközökkel a kapuváriak közművelődésének ügyét.

I. A gyűjtemény gyarapodása

	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980	A kezdettől összesen:
Régészet	2	48	88	131	6	26	—	37	2454
Numizmatika	5	3	—	8	8	—	—	—	1208
Term. tud.	809	—	—	1	1	—	—	135	952
Néprajz	54	43	85	91	56	313	158	217	3058
Képzőművészet	5	32	4	22	10	10	27	9	1135
Iparművészet	1	2	—	—	1	—	—	2	194
Helytörténet	65	189	53	254	75	52	60	93	2163
Összesen:	941	317	230	507	157	401	245	493	11 164

6. Részlet a Pátzay-kiállításból

II. A látogatottság alakulása:

1973:	16 264		
1974:	14 859		
1975:	11 433		
1976:	14 360		
			Pátzay-kiállítás
1977:	15 538	+	5573
1978:	11 162	+	2696
1979:	10 738	+	2660
1980:	11 119	+	2905

III. Kiállítások:

1973:

52. Gallyas Frigyes festőművész kiállítása,
53. Újabb Pátzay-szobrok,
54. A győri Múzeum válogatott képei,

1974:

55. Csibi Mihály: Állatvilág és festészet,
56. 100 éves a Kapuvári Önkéntes Tűzoltó Egyesület,
57. Áldozó József festőművész gyűjteményes kiállítása,
58. Dunántúli kisvárosok képzőművészeinek kiállítása,
59. Nógrádi-hagyaték,

1975:

60. 30 éve szabad Kapuvár,
61. Pátzay Mária lemezdomborításai,

1976:

62. Sterbenz Károly grafikái,
63. Arcképek a múzeum gyűjteményéből,

1977:

64. Lukácsy Lajos élete és alkotásai,
65. Kapuváriak a háborúban, hadifogságban és a forradalmakban,

1978:

66. Kővé vált ősvilág,
67. Soproni fafaragók kiállítása,
68. Barta Éva festőművész kiállítása,
69. „Számvetés” (20 éves a Rábaközi Múzeum),
70. Pátzay-tanítványok,

1979:

71. Sz. Egyed Emma érmei,
72. Giczey János festőművész kiállítása,
73. Széll György grafikái,
74. Dr. Fodor László emlékkiállítása,

1980:

75. Domonkos Béla szobrászművész kiállítása,
76. XVIII—XIX. századi képek a Hansági Múzeum gyűjteményéből,
77. Soproni képek.

IV. Egyéb gyűjtemények:

	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980	Összesen kezdetől:
Tört. dokumentáció	345	271	459	385	284	656	120	476	6514
Adattár	50	502	25	8	13	328	24		
Negatív	160	875	265	150	138	158	294	286	7633
Diapozitív	31	4	41	62	101	223	107	54	705
Mozgófilm (m-ben)	10								
Hangszalag fm.				540			200		
Könyvtár (kötet)	345	97	176	161	123	127	56	163	3929

V. Megjelent dolgozatok:

16. Faragó Sándor A Rábaközi Múzeum alapítása és első tíz éve. SSz. 1973, 219—237.
17. Faragó Sándor: Tíz év az önkéntes tűzoltás szolgálatában Kapuvárott. Sopron, 1974.
18. Faragó Sándor (szerk.): Kapuvárról írásban és képben. Sopron, 1975.
19. Faragó Sándor: Pátzay Pál. Győr, 1980.

MEGEMLEKEZÉSEK

Csaba József:

Fászl István soproni ornitológus (1838—1900)

Kőszegen született 1838. február 6-án. Atyja igen nehéz anyagi viszonyok között élő cipésmester volt, aki tehetséges fiát beíratta a kőszegi gimnáziumba. Miután a szülők a továbbtanítatásról már nem tudtak gondoskodni, ezért Fászl István 1855-ben belépett a bencés rendbe, hogy így tanári oklevelet szerezhessen. Ennek megtörténte után 1861-től 1867-ig gimnáziumi tanár Kőszegen, 1867-től 1896-ig a soproni főgimnáziumban vegytant, mennyiségtant, rajzot, földrajzot, ásvány-, állat- és növénytant tanított, egyben a vegytani szertár és a természetrajzi gyűjtemény őre is volt.

Soproni tartózkodása alatt alkalma volt megismerni a Fertőt, melynek egyik legkiválóbb kutatójaként tartjuk számon. Begyűjtötte Sopron és környéke, főleg a Fertő faunáját. Iskolája mintegy 1000 madara közül a legtöbb példányt maga gyűjtötte és preparálta.

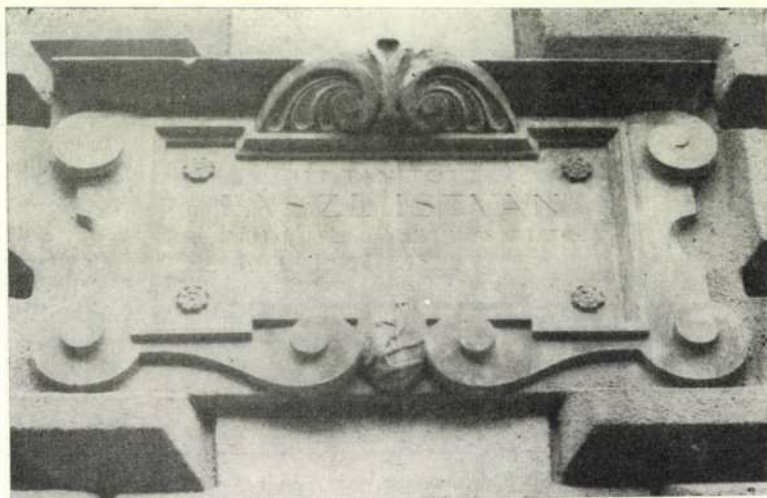
Jelentősebb természettudományi vonatkozású publikációi: „Sopron vidékének légyféléi”. (A pannonhalmi szent Benedekrend soproni kah. Főgymnáziumának Értesítője az 1877/78. iskolai évről. 3—34. p.) Ebben a latin nevek után pontosan feltüntette, hogy Sopron mely részén és milyen mértékben fordultak elő. A faj Sopron környéki előfordulását (Fertő, Bánfalva, Brennberg) is jelezte; „Locustella luscinioides (der Nachti-

gallen-Rohrsänger) am Neusiedler See." (Schwalbe. Mitteilungen des ornithologischen Vereins in Wien. X., 1886, 303—304. p.) Közleményében értékes adatokat közölt a nádi tücsökmadarról;

„Sopron madarai”. (A pannonhalmi szent Benedekrend soproni kath. Főgymnáziumának Értesítője az 1882/83. iskolai évről, 3—31. p.). E tanulmányban saját észleléseit kiegészítette az előtte kutató Jukovits, Finger, Heckel és a két Natterer adataival, így összefüggő képet adott e térség madárfaunájáról.

Megemlítendőek még Sopron és környéke madárvonulási megfigyelései, melyek 1895-től 1899-ig évente megjelentek az Aquila című évkönyvekben.

Értekes madártani munkásságának elismerésül 1896-ban kinevezték a Magyar Ornithológiai Központ levelezőtagjává. A Magyar Ornithológusok Szövetsége pedig emléktáblát avatott Sopronban, a bencés gimnázium falán a Fertő madárvilágának tudományos kutatója, Fászl István tiszteletére.

Emléktábla a volt bencés gimnázium
(Roth Gyula Erdészeti Szakközépiskola) falán

Madártani munkásságánál nem kisebb érdeme az a körülmény, hogy két Európa-hírű ornitológust nevelt hazánknak: Chernel Istvánt és Csörgéy (Uhlig) Tituszt, akik annak idején tanítványai voltak a soproni gimnáziumban. (SSz. 1979, 343.)

Nagy tisztelője és egyben legkiválóbb tanítványa a szintén kőszegi születésű Chernel István ornitológus, szeretett tanára elhalálozásakor, 1900. január 26-án a következőket jegyezte be naplójába: „Reggel küldtem el Fászl, egykori tanáromnak könyvemet és levelet is írtam neki, — délután jött gyászjelentése. Lesújtott a veszteség, mert ő volt első mesterem az ornitológiában, egy igazi lelkes ember, mintaképe a jó tanárnak”.

Hogy milyen volt közelebbről Fászl István a tanár, az ifjúság nevelője és az ember? Legjobban Chernel István visszaemlékezéséből ismerhetjük meg, akinek egyik későbbi írásában a következőket olvashatjuk: „Sosem fogom a vele töltött órákat elfelejteni! Mennyi buzdítást, oktatást, tudást köszönhetek ő neki, kivel jó sorsom már 15 éves koromban összehozott! Nemcsak tanárom volt, hanem az az egyén, ki példájával, hatásával a meg nem állapodott bizonytalanságban hullámozó ifjú életet bizonyos határozott irányba tereli. Ő szította bennem a természet iránt való szeretet tüzét, ő fejlesztette palántává a madarak iránt való érdeklődésemnek azt a csíráját, mely

családi örökségként jött velem a világra. Tőle tanultam kitömní, ő vezetett be a szabadban való kirándulásokon a madárélet megfigyelésébe, ő tanított meg hogy kell kirándulásokon nemcsak nézni, hanem látni s a látottakból tanulságot szerezni... Fászl volt az ornithológiában első mesterem s életpályámat ő döntötte el... Kiváló egyéniség volt. Szerény, nem kereste a társaságot, az embereket, a hírt, a dicsőséget, még az elismerést sem. Egyszerű, kevéssel beérő, majdnem túlságosan szerény; ellensége a szereplésnek, a munkában azonban bámulatosan kitartó, csüggedhetetlen, szívós szorgalmat tanusító; szigorú, de mindenkor igazságos; komoly és mégis jóízű, sőt humoros és kedélyes; a tudománynak — kivált a természetrajznak — lelkes híve és tanítója; kristálytisza jellemű, aranyos jó szívű, fenkölt gondolkodású; nemzetét és hazáját hűségesen szerető és szolgáló", — ilyen volt Fászl István.

A felvétel eredetijét Knebel Ferenc fényképész készítette Szombathelyen (Repr. Adorján Attila)

Fábján Lajos:

Nyolc soproni esztendő . . .

(Emlékezés Komor Géza születésének 80. évfordulójára)

A kies fekvésű Rákoshegyen, a Táncsics Mihály út sarkán gyümölcsfákkal és dúsan burjánzó bokrokkal, virágokkal benőtt kerttől övezve csendesen húzódik meg az üvegtornácos ház.¹ Sarkán kőbe faragott Madonna számlálja az idő múlását és

emlékezik az évmilliókra, melyeket a távoli fertőrákosi domboldalban töltött mészkőbe zárva, amíg az alkotó vésője életet nem adott neki.²

A tornácos ház egyik szobája még ma is romos. Itt az ostrom idején ágyúállás volt. A lakószobából jutunk a könyvtárba, a mennyezetig nyújtózó polcokon sűrű rendben sorakozó címkés, számozott könyvek, gondosan rendbentartott iratjegyzékek, mappák, kéziratkötegek; a fényes lapú íróasztal, rajta a kihégyezett írón, a toll, mind-mind Óróla beszélnek. Őt várta vissza a lánglelkű asszony, a szeretett feleség, aki közvetlenül az ostrom előtt a véres-fekete karácsony előestéjén még kézhezvette a szőnyi munkatáborból hozzá intézet sorokat: „Szívecskéim! Talán elér hozzátok ez a levél,

¹ Korábban Rákoshegy nagyközség (Pest—Pilis—Solt—Kiskun vármegye központi járás) Károly király út 2. (jelenleg Budapest XVII. kerülete).

² Dr. Molnár Gyula alkotása: Magyar Madonna a gyermek Jézussal (1937).

és így felhasználom az alkalmat, hogy boldog karácsonyi ünnepeket kívánjak nektek. Olyan boldog ünnepet, amilyen egymás nélkül csak lehet ebben a fenyőtlen és istenverte világban. Próbáljátok elfelejteni, hogy az idén minden csak festett lesz, nem lesz talán igazi hó sem, hamis lesz az ajándék, — hiszen a tavalyiakat kell majd elővenni, ha nem akartok üres asztalon ünnepelni... Az én szeretetem mindenkor ugyanaz és egyformán kell éreznetek ha együtt vagyunk vagy távol, ha bármilyen ruha van rajtam, ha ünnepet mutat a naptár vagy hétköznapot. Nálunk mindig karácsony volt és ez a gondolat örökké velem van. Ezt az árva ünnepet ez fogja elviselhetővé tenni. Mert mi együtt leszünk mégis! A mi összetartozásunk megbontására kevés száz diktátor!...”

Mintha látnoki erő kerítette volna hatalmába a levél íróját, amikor félő gyötrelmének hangot adva búcsúzik: „Édeseim, talán illene arra a furcsa esetre, — ha valóaválík a félelmünk, — valami kis útravalót adni, de hát ezt egészen feleslegesnek tartom. A kis házban a család olyan gazdára van bízva, akinek mindig helyén volt a szíve, lelke, esze és az én tanácsaim legfeljebb az ő gondolatának ismétlése lehetne.”³

A m. kir. 102/211. szakképzettségi kiegészítő munkaszolgálatos század lerongyolódott, éhes, átfagyott, elgyötört munkaszolgálatosait Szönyből karácsony előtt gyalogmenetben útbaindították az országhatár felé. Komor Géza munkaszolgálatot a szerető férjet, apát hiába várták vissza a Rákoshegyen...

Bárándy Júlia,⁴ a színházi világot a feleség és anya szerepére átváltó lángeklü asszony pedig féltő gondossággal nevelte fel két kislányát és amióta egyedül maradt a kisházban, teljesen Neki, a felejtethetlennék, az Ő emlékének, írói munkássága alkotói hagyatéka megőrzésének szenteli életét.

Komor Géza kegyetlenül rövidre szabott életének gazdag alkotó munkásságára, soproni tevékenységére kíván utalni ez az emlékezés abból az alkalomból, hogy 1981-ben lenne 80 éves.

1901. július 4-én született Budapesten. Az irodalom, művészet szeretetét a szülői otthonban szívta magába. Apja, dr. Komor Gyula évtizedeken át a Vígszínház dramaturgja volt, maga is elimert író.⁵ Középiskoláit a Markó utcai gimnáziumban végezte. Gimnazista korában „A magyar fiúk” címmel lapot szerkesztett és terjesztett diák-társai körében.⁶ A Tanácsköztársaság kikiáltásának előestéjén tagja lett a Szocialista Középszkolai Diákok Országos Szövetségének. Amikor a munkáshatalom védelmére elhangzott a fegyverbe hívó szó, az Ifjűmunkások Országos Szövetsége Úttörő Csapatái V.-VI. kerületi zászlóaljába,⁷ onnan pedig a 30-as dandár tüzérpótalosztályába vezetett az útja.⁸

A tanács hatalom megdöntését követően Bécsbe emigrált, fizikai munkát végzett, házitánítóskodott, nagy-nagy szorgalommal diplomát szerzett a textilmérnöki karon. 1924-ben tért haza, de hosszú éveken át nem tudott elhelyezkedni, majd kőbányai gyárakban kiegészítő munkát végzett. Működésének újabb színtere volt az Orientálfa, a Vikár Testvérek Szőnyegipari Rt.

1928-ban került Sopronba, a volt Haas Fülöp és Fiai Szőnyeggyárba, ahol először mérnökként a vezérigazgató személyi titkára, majd igazgatóhelyettes volt. 1936. október 17-én búcsút vett a Lővérek aljától, Budapestre helyezték a cég vezérigazgatóságára igazgatói címmel.

3 Eredeti levél a munkaszolgálatból küldött 183 levéllel, illetve levelezőlappal együtt özv. Komor Gézáné birtokában.

4 Bárándy Júlia, a Fővárosi Operettszínház társulatának tagja az 1920-as években.

5 Dr. Komor Gyula író. Lásd: Magyar Irodalmi Lexikon. Akadémiai Kiadó Budapest, 1963, 667—668; Magyar Életrajzi Lexikon I. kötet. Budapest, 1967, 962.

6 Özv. Komor Gézáné birtokában.

7 Ifjűmunkások O. Sz. Úttörő Csapatái 1919. június 5-i keletű fényképes igazolványa.

8 A 30-as számú Dandár Póttest Tüzérpótalosztály 1919. július 21-i keletű körbélyegzős igazolványa.

Nyolc soproni esztendő, sok-sok öröm, gyarapodó család. 1929-ben megnősült, két kislánya született. Ismerősök, barátok sokasága vette körül és itt volt maga a város, melyet teljesen a szívébe zárt, a magáénak érzett: „Sopron talán a legtöbbet nyújtó magyar vidéki város, ahol a csendes élet mellett is mindent meg lehet találni, ami az emberi életet széppé, sőt nemes értelemben vett széppé teheti. Aki fejedelmi igényekkel jön ide, nem fog kielégülést találni, de aki lelkében fejedelem, nem fog csalódni” — írta a Sopronvármegye 1934. január 14-i számában.

„Naplójegyzetek” című kéziratosszéállításában az 1930—1935-ös évek soproni eseményeinek érdekes kavalkádját adja: falragaszok, meghívók, autóbusz- és vasúti jegyek dzsungelében olvashatunk a „Soproni írók és művészek asztaltársasága” öszszjöveteleiről.⁹ „Amiről beszélnek” címmel állandó rovata volt a Soproni Hírlap-ban, írásai, tanulmányai jelentek meg a Hétfői Újság-ban, a Felsődunántúli Hétfői Újság-ban, a Sopronvármegyé-ben, a Soproni Nesz-ben.

Fáradhatatlan szorgalma, munkabírása, alkotókedve, kellemes lényé egyre több baráttra lelt Sopron irodalmi életében. Rangot jelentettek sűrű egymásutánban megjelenő és részben soproni vonatkozású művei: Soproni történet,¹⁰ Nincs semmi baj,¹¹ Rubintos násfa,¹² Egy pofon története,¹³ Hűség tűzön-vízen át,¹⁴ Boldog véggel kezdődik,¹⁵ Elsősorú nő.¹⁶ Színdarabot is írt (társzerzője Nowinszky Rezső hírlapíró) „Önagsága szélhámos” címmel: a három felvonásos vígjátékot a Magyar Komédia Kamaraszínháza 1936. április 4-én mutatta be a Városi Színházban. Az 1936-ban megjelent „Irodalmi Magazin” irodalmi és kritikai szemlét bátor kezdeményezésként üdvözlő Berecz Dezső „Induláskor” című bevezető írásában:

„Hányadik már a pohár? ... Csak

Ötödik?

Teremt'ugyise! becsülettel

Működik.”¹⁷

Petőfi Sándornak ez a csepp bor nélkül készült gyönyörű bordala jut eszembe, amikor arról hallok, hogy Sopronban ismét új irodalmi folyóirat indul — írja — vajon hányadik már a Röttig Odó-fele Kultúra óta, amelyre minden soproni tollforgató ábrándozva tekint vissza? Ötödik, vagy tizenötödik, Isten tudja. Minden elindulást örömmel kell fogadnunk és a szerkesztőt is, a munkatársakat is, no meg a kiadót is azzal a reménységgel kell biztatnunk, hogy talán éppen most indult az a folyóirat amely nem akad meg a hatodik számnál (mert ez a kritikus) hanem él tovább és keményhangú megafonja lesz a soproni irodalomnak.¹⁷

Sajnos az Irodalmi Magazin is csak 5 számot élt meg.¹⁸ Amikor 1936 decemberében az utolsó szám megjelent, Komor Géza már Budapestre költözött, magával víve, örökre önmagába zárva az „Élet íze” folytatásokban megszakadt, befejezetlen regényét. „Tiszteletünk és szeretetünk jeléül a SOTEX munkásoktól Sopron, 1936. október 17” — emlékeztette a búcsúajándék¹⁹ a soproniakra, akikre mindig szeretettel és szívesen gon-

9 Az özvegy birtokában.

10 Kisregény. Különnyomat a Sopronvármegye 1933. évi karácsonyi számából.

11 Vidám regény. Soproni Hírlap 1934. július 8—augusztus 5 közötti számai (21 folytatás).

12 Regény. A Frankenburg Irodalmi Kör kiadásában. Székely és Társa könyvnyomdája Sopron, 1934.

13 Regény. Soproni Hírlap 1935. április 28—május 23 közötti számai (22 folytatás).

14 Regény. Székely és Társa Könyvnyomdája. Sopron, 1935.

15 Regény. Soproni Hírlap 1936. január 31—március 3 közötti számai (28 folytatás).

16 Elbeszélés. Soproni Hírlap 1936. május 24—július 25 közötti számai (49 folytatás). Különnyomatban Sopron, 1936, Bihary László metszeteivel.

17 Irodalmi Magazin. Irodalmi és kritikai folyóirat. Főszerkesztő Komor Géza, felelős szerkesztő és kiadó Nowinszky Rezső, főmunkatárs Gróf László. Szerkesztőség és kiadóhivatal Sopron, Várkerület 82. Hungária Nyomda Szombathely, Kálvária utca 2.

18 2. szám: 1936. augusztus; 3. szám: 1936. szeptember; 4. szám: 1936. október; 5. szám: 1936. december.

19 „Női fej”. Dr. Molnár Gyula alkotása (1935).

dolt vissza. Pedig itt sem került el a sérelem. Nagy megtiszteltetés volt számára, amikor a Frankenburg Irodalmi Kör 1935. november 30-i rendezvényén Liszt Ferenc életről „Négy miniatűr” című művével szerepelhetett. Közben a nürnbergi szelek egyre erőteljesebben fertőztek Magyarországon is, ahol jócskán akadtak ennek a gyilkos fuvalatnak kapu- és ablaknyitogatói. A Frankenburg Irodalmi Kör 1936. októberi tisztújító ülését követő sajtóvitában durván megbélyegezték és a múltó évek során Budapesten is egyre jobban éreznie kellett a kitaszítottságot.

Javarészből íróasztalának dolgozott, könyvtárának polcain ott sorakoznak kiadatlan regényei, novellái, 3127 aforizmájának gyűjteménye.²⁰ Bekapcsolódott a Gyóni Géza Irodalmi Társaság tevékenységébe, cikkei jelentek meg a Magyar Nemzet-ben, a Magyar Gondolat című tudományos és szépirodalmi folyóiratban,²¹ versei pódiumot kaptak a Magyar írók és zeneszerzők társasága irodalmi és zenedélutánjain.²²

Azután elérkezett az 1944-es esztendő. Március 29-e után sűrű egymásutánban jelentek meg a faji megkülönböztetésre vonatkozó rendeletek.

Komor Gézát először Kőbányára vezényelték fehérkarszalagosként munkaszolgálatra, onnan májusban Sződligetre, június 7-én Mosonmagyaróvárra a 102/9. szakképzettségi munkatáborba, a Márkus ipartelepi IV/3. századhoz irányították. Július 6-án került a szőnyi Olajművekhez, onnan küldte szinte nap mint nap leveleit szeretteihez.

Rákoshelyen a kis ház lakói számára eljött a felszabadulás napja, a szeretve várt apa, a férj azonban nem tért már vissza. Éveken át kerestették a Vöröskereszttel. Híre járt, hogy itt is, ott is látták, azután bizonyossá vált: milliókkal együtt Ő is a fasizmus áldozata lett.

Órá, a tisztaszívű emberre, Sopronban töltött nyolc esztendejének termékeny irodalmi működésére kíván emlékezni ez az írás azzal, hogy az irodalomtörténet figyelmét Komor Géza irodalmi hagyatéka rendszerezése, feldolgozása, megóvása terén jelentkező feladatokra is felhívja.²³

20 A teljesség igénye nélkül: Juckónak Juckótól verseskötet (I–II. Sopron, 1929); A férfi már... (Vázlat egy szerelem kezdetéről); Királyi ékszerek (kisregény); Száguldó szerelem (kisregény); Négy fal között (regény); A bélyegkereskedő (regény); Komédia (kisregény); Emlékkönyv 1940 (miniatűrök); Örök rejtvény (szindarab); Csak nagyban (regény).

21 Szerkesztő Balogh István tanár, Gyóni Géza hűséges barátja Szibériában, a Gyóni Géza Irodalmi Társaság alapító örökös elnöke.

22 Gyűjteményes anyag ő. K. G-né megőrzésében.

23 Ezúton is köszönetet mondok özvegy Komor Gézának a dokumentációs anyag rendelkezésre bocsátásáért, dr. Berecz Dezsőnek (a Frankenburg Irodalmi Kör egykori főtitkára, majd alelnöke) és Huszár Sándornak, a Soproni Posztó- és Szőnyeggyár (SOTEX) egykori igazgatójának szíves közléseit.

Mollay Károly:

Lindeck-Pozza, Irmtraut: Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg. III. Band: Die Urkunden von 1301 bis 1327, mit Nachträgen von 1233 bis 1301. Wien—Köln—Graz, Hermann Böhlau Nachfolger, 1979, XIV+338 Seiten

A burgenlandi tartományi kormány megbízásából megjelenő nyugat-magyarországi okmánytár első és második kötetét e helyen elismerően bemutattam (SSz. 1956, 190; 1968, 283). A harmadik kötet nemcsak folytatja az előző kötetek megbízható és körültekintő munkáját, hanem még finomítja, tökéletesíti is. Az új kötet legnagyobb újdonsága 150, eddig kiadatlan oklevél közlése (a 424. számú, 1326-ból keltezett oklevél azonban nem kiadatlan, mert 1891-ben már megjelent Nagy Imre „Sopron vármegye története” c. oklevéltárának első kötetében, a 137. lapon, még hozzá a helyes keltezéssel, mivel az oklevélben említett Tóth János 1332—1337-ig volt kimutathatóan a vármegye alispánja). Az eddig kiadatlan oklevelekből értesülünk pl. Bogyoszló, azaz Sopronkeresztúr kőtemplomáról 1317-ben (182. sz.), valamint arról, hogy Kolb János comes, soproni polgár (akiről a régi Visz Kolbenhof/Kópháza nevét nyerte) ekkor kapja meg ezt a soproni várföldet (190. sz.). Haschendorf/Hasfalva (a régi magyar *Harsány) első 1317/18. évi adata (200. sz.), Csáford első, 1322. évi adata (266. sz.), a csornai konvent 1323. évi oklevelének rábaközi *i-ző* nyelvjárási adatai (*Ziridahel* 'Szerdahely', *Ziplach* 'Széplak' 293. sz.), *Igku* 'Szentkő', azaz Hegykő első népetimológias adata 1325-ből (382. sz.), Röjtök első 1326/1466. évi adata (422. sz.), Pinye első említése 1265 tájáról I (328. a. sz.), *Hidegséd* 'Hidegpatak', azaz Hidegség első népetimológias és *i-ző* nyelvjárási adata (*Hydegsygg* 52. sz., hiányzik a névmutatóból!) stb. érzékeltetik, de nem merítik ki az eddig kiadatlan oklevelek nyújtotta új ismereteket.

A már kiadott okleveleknél számos esetben kiigazítja a korábbi közlések hibás olvasatait, értelmezéseit (5., 6., 31., 200., 438., II 418a. sz.), még saját korábbi közlését is (20. sz.). A 268. sz., eddig kiadatlan 1322. évi oklevél „*Pomog*, quod Theotonicó *Chylgental* dicitur” adata megerősíti Moór Elemér (Westungarn im Mittelalter im Spiegel der Ortsnamen. Szeged, 1936, 43) véleményét, hogy a mai burgenlandi Zillingtal/Völgyfalu eredeti magyar neve *Pomogy*, ugyanúgy, mint a ma szintén burgenlandi Pamhagen/Pomogy falué. Az 1323. évi, 296. sz. oklevél nemcsak azért tanulságos, mert mint (valószínűleg) Nagymartoni Pál valamelyik birtokán készült, jelenleg egyik legrégibb magyarországi német oklevelünk (még régebbi egy 1319. évi pozsonyi), hanem azért is, mivel ebben is szerepel az Osl-nem Németi ágának névadó birtoka: „graf Petrein, graf Stephan, graf Deseu und graf Niclassen grafen von *Rosenveld*”; erre vö. 1324: „*Petrus fililus Petri dicti Pethyz, Nicolaus filius Dominici, item Stephanus et Deseu filii Dionisii ac alii filii Andree de Nemethy in Rabakuz*” (326. sz.). *Rosenfeld* tehát Németi korabeli német neve volt (vö. még 1307/1649: „*Dominicus, Petter und Stephan graffen von Rosenfeld*” 60. sz.). Most olvasunk Pál fia Pál soproni íjkészítő-ről, aki 1324-ben a Sopronkeresztúr közelében, az Ikva mellett fekvő Tótsusuk soproni várföldet nyeri el a királytól hűséges szolgálataiért (334. sz.). Az első kötethez közölt pótlások között van az az 1264. évi, eddig kiadatlan oklevél, amely az akkor már nem élő Saul magister, soproni főesperest említi (I 451a. sz.).

A szükséges kritikai apparátus (regeszta, lelőhely, eredetiség, pecsét, átírások, másolatok, kiadások, későbbi feljegyzések, stb.) igen gondos, lelkiismeretes munkáról ta-

núskodnak. Mégis néhány megjegyzést kell tennünk. A 245. sz., 1321. évi oklevél regesztájában „Herr Konrad, genannt Wurzel” szerepel: Házi Jenő hivatkozott kiadásában (SoprOkl. I/1: 35) is, a városi levéltárban őrzött eredetiben is azonban „dominus Conradus . . . , dictus *Marczel*” található. Az oklevéltár kiadója a soproni polgár *Wurzel* ragadványnevét a soproni johanniták 1303. évi oklevelének „Chunradum qui *Radix* dicitur” adata alapján állítja (28. sz.): ez a soproni polgárnak nyilván egy másik ragadványneve. A Borsa-nembeli, ill. a Ják-nembeli *Kopasz* a regesztákban is, a névmutatóban is következetesen *Kopoz* néven szerepel. A 359. sz. oklevél keltetésében szereplő „castrum *Zakan*” magyar hangtörténeti okokból sem Fertőfőhegyregháza/Donnerskirchen (régén: *Csákány*), sem a Vas megyei Csákánydoroszló nem lehet. Még néhány javítás a névmutatóhoz: Schützen a. Gebirge nem 183, hanem 184; Wulfing nem 199, hanem 200. Az előző köteteknek igen hasznos kiegészítése volt a latin, magyar, német szójegyzék. Ez most sajnos hiányzik, holott a közölt oklevelek számos szó- és tárgytörténeti tanulságot rejtenek, amelynek latin, magyar vagy német terminológiája a kutató számára fontos lehet. Pl. *tributum* Wort *vocatum* 200. sz.; *dos in lingua Theotonica* morgungob *dicto* 368. sz. stb.

Mindezek ellenére a kutatók hálásak lehetnek a szerzőnek kiváló munkájáért és csak azt kívánhatják, hogy további kötetek következzenek minél előbb.

Mollay Károly:

**Studia Judaica Austriaca. Im Auftrag des Vereins
„Österreichisches Jüdisches Museum in Eisenstadt”
herausgegeben von Univ. Prof. Dr. Kurt Schubert.
Wien—Eisenstadt, Verlag Herold—Edition Roetzer, I—VII.
1974—1980**

A kismartoni Osztrák Zsidómúzeum kötetlen terjedelmű könyvsorozata ugyan címe szerint elsősorban az ausztriai zsidóság történetével foglalkozik, azonban a burgenlandi vonatkozásokon kívül a szorosan vett magyarországi vonatkozások miatt idehaza is figyelmet érdemel. A tematikus kötetek egy-egy kérdéskörrel, irodalmával, esetleg azzal kapcsolatos kiállítással ismertetik meg az olvasót. Így mindjárt az első kötet a zsidók részvételét az 1848. évi bécsi forradalomban; ebből is a kötet elején található dokumentációt emelem ki: Kossuth Lajos 1848. márc. 13-i, németre fordított beszédének röplapját, a Pozsonyból származó Biedermann Mihály Lázár (1769—1843) bankár szerepét, a bajai származású Beck Károly Izidor (1817—1879) írói munkásságát, a budai származású neves orvos, Dr. Fischhof (1816—1893) tevékenységét, a soproni tevékenységéből ismert Goldmark Károly zeneszerző orvos-féltettvérének, Dr. Goldmark Józsefnek forradalmi és tudományos eredményeit, az 1827-ben Győrben született republikánus újságírót, Buchheim Adolfot, a lovasberényi származású neves író, Saphir Móric Gottlieböt (1795—1858), valamint a pozsonyi zsidók 1848. évi üldözését. A második kötet két ókori zsinagóga (i. sz. 245—256: Dura Europos/Szíria; VI. sz. Beth Alpha/Izrael) feltárását, a zsidóság ókori művészetét tárgyalja. A harmadik a magyarországi zsidósággal foglalkozik, még pedig az 1001—1780 közötti ausztriai zsidótörvényekkel, a zsidók 1780—1914 közötti helyzetével és a zsidók asszimilációjával, emancipációjával a XIX. század közepén. A negyedik kötet a kelet-európai zsidóság irodalmát és nyelvét (jiddis) mutatja be, ami minket azért is érdekelhet, mivel a nyugati és a keleti jiddis nyelvjárási közti határ Magyarországon húzódik. Az ötödik kötet egyrészt ismerteti a zsidóság sárgacsillag-viselésének történetét 1914-től, másrészt az ausztriai zsidóság összefoglaló történetét a kezdetektől 1945-ig, a hatodik pedig külön a bécsi zsidóságét 1826—1976-ig. A hetedik pedig az 1980. évi Mária Terézia-kiállítás Schönbrunn, Halbturn/Féltorony és a II. József-kiállítás Stift Melk kapcsán, ugyancsak kiállítás keretében, az ausztriai zsidóság helyzetét a két uralkodó idején.

Ladányi Andor: Az egyetemi ifjúság az ellenforradalom első éveiben (1919—1921). Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979, 239 l. (Értekezések a történeti tudományok köréből, új sorozat 88.)

A szerző a legújabbkori magyarországi főiskolai oktatás történetének speciálistája, ezzel a tárgykörrel foglalkozott sikerrel megvédett kandidátusi értekezése is („A magyarországi felsőoktatás a dualizmus kora második felében.”). Fenti értekezését még kéziratban Hiller István is fölhasználta „A soproni egyetemi hallgatók mozgalmái a két világháború között” c. könyvében (recenziója: SSz. 1975, 371 és Századok 1976, 989—990). Ladányi tanulmányát az időközben megjelent irodalom figyelembevételével átdolgozta.

A történelmi Magyarországon az első világháború végén négy magyar tannyelvű tudományegyetem működött, ötödik volt a horvát tannyelvű zágrábi tudományegyetem. Ezekhez jött még a budapesti műszaki egyetem és számos főiskola. köztük a minket legjobban érdeklő selmecbányai (később soproni) bányászati és erdészeti akadémia. Az első világháborút követő két forradalom bukása után a magyar állam megtartotta mind a négy tudományegyetemet, köztük a Budapestre menekült pozsonyt és kolozsvárit is, amelyek aztán Pécssett, illetve Szegeden találtak új otthonot.

A szerző munkáját megnehezítette az, hogy a tudományegyetemi zászlóalj iratanyaga teljesen, a műegyetemi zászlóaljé pedig túlnyomórészt megsemmisült, ezért ebben a részben visszaemlékezésekre és sajtóanyagra kellett támaszkodnia. Külön figyelmet érdemel könyvében az egyetemi ifjúsági szervezetek és a numerus clausus keletkezésének a története. (A románok okultak ennek a kellemetlen nemzetközi visszhangján: az ő „numerus valachicus”-uk a harmincas években nem irányult kizárólag a zsidók ellen.) A menekült főiskolások szervezetei közül ebben az időszakban csak a Székely Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesületének volt említésreméltó szerepe. Szervekedni tudtak a zsidó vallású hallgatók is, helyzetük természetesen az akkori erős antiszemita hangulat miatt nagyon viszontagságos volt. A haladó diákmozgalmak szervezkedési kísérleteit a szerző nyilván területi okok miatt nem dolgozta be az értekezésébe, csak utalt idevonatkozó, már megjelent dolgozatára.

Figyelemreméltó adalék a Nyugat-Dunántúl történetéhez a „Mozgalmas ősz” c. fejezet, amelyben a főiskolás diákság szereplését ismerteti a nyugat-magyarországi felkelésben, a budaörsi csatában és a soproni népszavazás idején. Nem értek egyet viszont a szerző azon megállapításával, hogy a német lakosság hangulata a népszavazási területen a szabadcsapatok fokozódó garázdálkodása miatt romlott volna meg. Ilyen jelentést én nem találtam, még a Budaházy-felkelőkre sem volt panasz soproni tartózkodásuk idején. Nyilván elkerülte figyelmét, hogy a soproni németek hangulatváltozására vonatkozó okmányt már közzétettem (SSz. 1977, 81—87) és a népszavazási területen kívül, Burgenlandban történt fosztogatásokkal is foglalkozó Prónay-Ranzenberger pör történetét is publikáltam (SSz. 1978, 23—40).

Függetlenül ettől a részletkérdéstől Ladányi ki tudta deríteni: hogyan és miért lett az egyetemi ifjúság — illetve jó része — az ellenforradalom bázisa. A Gömböscsoport valóban nagy befolyással rendelkezett köztük, Sopronban azonban kevésbé érvényesült.

Kiss Jenő: A cipésmesterség szakszókincse a rábaközi Mihályiban. Budapest, az ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárási Tanszéke, valamint az MTA Nyelvtudományi Intézete, 1981, 69 lap (Magyar Csoportnyelvi Dolgozatok 5)

Az átalakuló vagy éppen kihalófélben lévő mesterségek szakszókincsenek, műveleteinek összegyűjtése, leírása a nyelvészeti tanulságokon kívül néprajzi és művelődéstörténeti tanulságokkal is szolgál. Az ELTE fenti tanszéke és a MTA Nyelvtudományi Intézete Hajdú Mihály szerkesztésében 1980-ban ezért indította el a csoportnyelvi dolgozatok kiadását, hogy a kutatásnak ezt a meglehetősen elhanyagolt területét is művelje. Ugyanezért a kutatásnak ki kell terjeszkednie a német és a horvát nemzetiség nyelvére is. A németességgel kapcsolatban utalok a halászhok, gyertyamártók és a kenderfeldolgozás már hozzáférhető feldolgozására (vö. SSz. 1977, 375—376).

Kiss Jenő mihályi tanulmányai már több ízben szerepeltek folyóiratunkban. Jelenlegi adatközlésének ipartörténeti tanulsága, hogy a szerző nagyapja Bécsben dolgozott (1890—1895), 1897 óta mesterként Mihályiban; apja itt és Budapesten tanulta mesterségét, Sopronban lett mester. A szerző-unoka tehát két nemzedék mesterségbeli tapasztalatait dolgozza fel. Mesterségeink szakszókincseire ipartörténeti okokból általában jellemző, hogy a szakszók tekintélyes része német eredetű (*stükmász, trejpfiszli* stb.). Kiss Jenő közli a cipésmesterséggel kapcsolatos hiedelmeket és szokásokat is.

Hárs József:

Zsolt Róbert: Kirándulók könyve. (Minerva. Családi könyvek.) Budapest, 1976, 68 l. + 10 tábla

A könyvkereskedelem legutóbbi akciója során féláron került a boltokba ez a munka, amely eredetileg — alighanem túlbecsülve az érdeklődést — 30 000 példányban jelent meg. Újabb kiadása nem valószínű, mégis érdemes foglalkozni vele, egyrészt azok érdekében, akik 10 Ft-ért vagy még olcsóbban jutnak majd hozzá, másrészt a jövő helytörténetíróira is gondolva.

A különben becsülendő céllal, érdekesen megírt és vonzó kiállítású munka 53. lapján találunk soproni vonatkozású adatokat. A szerző itt — a Kőszegi és a Soproni hegységet egy kalap alá véve — megjegyzi, hogy az országban ezen a területen van a legtöbb csapadék, évente több mint 1000 milliméter, az évi középhőmérséklet „viszont” 8,5 fok. Ezzel szemben a soproni Május 1. téri időjelző háziköbön közzétett hivatalos adatok: 700—750 milliméter, illetve 9,8 fok. Sopronban természetesen. Mert Kőszeg kissé más, s Szentgotthárd még inkább (Zsolt adatai ezekre vonatkoztathatók, s a Panoráma kiadó Magyarország c. útikönyvének sommás adataiban bukkanhatunk rá eredetükre).

A továbbiakban őshonosnak mondja a szerző a lucfenyőt, holott az múlt századi betelepítés (a szláv eredetű *luc* a régiségben 'erdei fenyő' jelentésű), s uralkodó fafajának a bükköt, amit sajnos nem írhatunk alá. A legnagyobb baj azonban a hegyeinkkel van. „A Soproni-hegység legmagasabb csúcsa az 559 méteres Magas-Bérc és a nyolc

méterrel alacsonyabb Asztalfő." Szerintünk a „csúcs” kifejezés kissé erős, azonkívül mindkettő emlegetése — gyakorlati kézikönyvről lévén szó — teljesen felesleges. Helyettük inkább a Várhelynek kellett volna legalább egy mondatot szentelni. Az előbb idézettek folytatása a következő megállapítás: „Közvetlenül a város felett a Nándor-magaslat 410 méteres, kicsit távolabb az Ultra 487 méteres.” Az első a valóságban 303, illetve Alomhegynek nevezett része 313 m, s az utóbbi még a gyakorlott turista számára se „kicsit távolabb” lévő úticél, hiszen Sopron-Kertváros szélétől is még egy óra járásnyira van. A Károly-magaslat és a tévétorony a helyén van, de még csak következtetni sem lehet arra, hogyan változott át Dalos-hegyünk Dallos-hegyre.

Mindent mégsem lehet a nyomda ördögére fogni.

Óvári Antal:

Rosnak Hans, (red.): Die Stadt Oberpullendorf. Graz, 1979, 236 lap + 76. (részben színes) kép.

Az albumszerű kötetet a legfiatalabb osztrák kiváros, Felsőpulya, városi rangra emelésének és 750 éves fennállásának jubileuma alkalmából adta ki a város vezető-sége. A műnek számos magyar vonatkozása van, így már csak ezért is figyelmet érdemel. Az ausztriai magyarság után érdeklődők zöme úgy tudja, hogy a szomszédos Burgenlandban csak Felsőörsött (Oberwart) és környékén három faluban élnek magyarok, jóllehet Felsőpulyának és a vele összeépült Középpulyának, a másik nyelvszigetnek közel azonos számú magyar lakosa van még ma is. Elsősorban a soproniak érdeklődésére számíthat ez a kötet, hiszen Felsőpulya 1921-ig a régi Sopron vármegye egyik járásának székhelye volt.

Már a kötet külső megjelenéséből is látszik, hogy anyagát lelkes és gondos munkát végző szerkesztőgárda állította össze. A burgenlandi kiadványok közt egyedülállóan a kötetben rövid magyar nyelvű összefoglaló is található.

Bevezetőként Lakatos Alfonz tárgyalja a korábban különálló két község, Felsőpulya (Oberpullendorf) és Középpulya (Mittelpullendorf) történetét a történelemelőtti időktől kezdve, folytatva a gyepek védelmére létesített szabad, később nemesi rangra emelt magyar határörtelepülés viharos századaival, a Habsburg időkkel, majd a regionális vezetőszerp kialakulásával, a nagyközséggé, később a járási székhellyé válást (1858) követő évtizedekkel. Az első világháborús éveket és az 1921-es felkelőharcokat csak röviden említi.

Sokkal részletesebben ismerteti a munka az Ausztriához csatolást (1921) követő évek, valamint a német megszállás, a második világháború, majd az ismét önállóvá válás óta eltelt évek történetét.

Jó fényképek tanúskodnak a város területén előkerült régészeti leletekről, valamint a kelta és római kori vasércbányászat és vaskohászat nyomairól. A környékbeli erdőkben található, eddig regisztrált 16 000 primitív vasércfejtési üreg (a lakosság szerint *pinga*), még a hazai bányászati és kohászat-történeti kutatók előtt is alig ismert.

A magyar-német vegyeslakosságú Felsőpulyát és a szinte még ma is színmagyar lakosságú Középpulyát 1958-ban egyesítették. Az egyesülésből kimaradt a kissé távolabb, délre fekvő, zömében horvat lakosságú Alsópulya (Unterpullendorf).

Az egyháztörténeti fejezet után a környék archaeológiáját, geológiáját, biológiáját, botanikáját tárgyalják. Ezt követi a város mai életének részletes bemutatása. Ezeknek a fejezeteknek a szerzői hangsúlyozzák a városnak a 23 környékbeli községet irányító szerepét és az igen fejlett iskolaügyet. Az általános iskolákon kívül három középiskola

(az egyik zenei tagozatú), legújabbán egy kereskedelmi iskola is működik a városban. A környékről bejáró diákok száma 1000 felett van. Felsőpulya tehát igazi iskolaváros.

A kötet zárófejezetében a városnak a közeljövőre vonatkozó terveit vázolják. Erdemes erre figyelni. Az iskolaváros szerepén túl kiemelik a „kultúrturizmus” elősegítésére vonatkozó terveket. Főleg a zenei életet szándékoznak fejleszteni, hivatkozva Liszt Ferenc közeli születési helyére, Doborjánra. A zenekultúra alapjait a zenetagozatú gimnáziummal és a városban működő, már eddig is sok sikert felmutató középburgenlandi tanárkórusmal és zenekarral már megvetették. A gazdasági élet fejlesztését szolgálja a már megindult ipartelepítés, a mezőgazdaságban főleg a szőlő- és kertgazdaság hagyományos fejlesztésére a környék kiválóan alkalmas.

Elismerésre méltó, hogy a mindössze alig 3000 lakosú kisvárosban pezsgő kulturális élet folyik. Hozzáértéssel és lelkesedéssel gondozzák műemlékeiket, pl. a kerületi mezőgazdasági iskolának otthont adó volt Rohonczy kastélyt (a báró Rohonczy család kiemelkedő szerepet vitt 1921 előtt a nagyközség életében), továbbá a régi középületeket, templomokat, iskolákat. A város jelenét ismertető fejezetből kiderül, hogy az utóbbi években létesült jónéhány új középület is, felépítették a mintaszerű kerületi kórházat, a sportkombinátot, az uszodát. Jó külső és belső esztétikai megoldásával kitűnik egy modern építésű templom. Rendezték a városközpontot, korszerűsítették az üzleteket és a városképbe harmonikusan sikerült beilleszteni a néhány éve épült, 4–6 emeletes lakóépületeket is. Hogy a kisváros harmonikus képének kialakítása végülis milyen jól sikerült, összehasonlítva a jóval nagyobb lakosságú Kapuvárral vagy Csornával, azt elsősorban az tudja megítélni, akinek alkalma nyílt, ha csak rövid időre is, a város meglátására.

LEVÉLSZEKRÉNY

Fogarassy László írja: A velencei egyezmény általam közzétett fordításában a SSz. 1981. 160. lapjának 11. bekezdése helyesen így hangzik: „A fentiekben megegyezve, Ausztria és Magyarország teljhatalmú megbízottai kötelezik magukat, *hogy minden befolyásukat latba vetik*, hogy a fenti határozmányok mind a két ország alkotmányos törvényeinek megfelelően érvényesüljenek”. A csak itt kiemelt öt szó az én hibámból maradt ki az eredeti közlésből.

Baumann József, ny. igazgató, Sopron, Lenkey u. 6.

Hencz József, a MSZMP soproni Városi Bizottságának első titkára

Dr. Mollay Károly, egy. tanár, Budapest, ELTE Német Tanszék

Garád Róbert, mérnök, Sopron

Dr. Berecz Dezső, író, Sopron, Kisfaludy u. 8.

Dr. Faragó Sándor, múzeumigazgató, Kapuvár, Rábaközi Múzeum

Csaba József, ornitológus, Csákánydoroszló

Fábján Lajos, a Közép-Dunavidéki Intéző Bizottság főtítkára, Sopron, Kellner S. u. 7.

Dr. Fogarassy László, könyvtáros, ČS 811 00 Bratislava-Petržalka, Iskerníková 17.

Hárs József, statikus szerkesztő, Sopron, Május 1. tér 21–23.

Óvári Antal, kohómérnök, a „Kohászat” főszerkesztője, 1113 Budapest, Dávid F. u. 1/a.

Ödenburger Rundschau
Lokalhistorische Quartalschrift
Redaktion: Karl Mollay

Inhaltsverzeichnis

- Baumann, Josef*: Geschichte des Ödenburger Gaswerkes (1865—1978) III. Teil
Hencz, Josef: Richtlinien für die perspektivische Entwicklung der Stadt
Ödenburg (1981—1995)

Aktuelle Fragen der Ödenburger Geschichtsforschung

- Mollay, Karl*: Über die Erklärung der geographischen Namen
des Ödenburger Komitates

Kleine Mitteilungen

- Garád, Robert*: Aus der Vergangenheit des Seglerlebens am Neusiedlersee
Berecz, Desider: Grosse ungarische Schauspieler als Debutanten in Ödenburg

Kulturelles Leben in Ödenburg

- Faragó, Alexander*: Das zweite Jahrzehnt des Raabauer Museums in Kapuvár
(1971—1980)

Nekrologe

- Csaba, Josef*: Der Ödenburger Ornithologe Stefan Fászl (1838—1900)
Fábján, Ludwig: Acht Jahre in Ödenburg... (Erinnerung an
den Schriftsteller Geisa Komor zur 80. Wiederkehr seines Geburtstages)

Bücherschau

- Mollay, Karl*: Lindeck-Pozza, Irmtraut: Urkundenbuch des Burgenlandes
und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg
und Eisenburg. III. Band: Die Urkunden von 1301 bis 1327, mit
Nachträgen von 1233 bis 1301. Wien—Köln—Graz, 1979
Mollay, Karl: Studia Judaica Austriaca. Band I-VII. Wien—Eisenstadt,
1974—1980
Mollay, Karl: Kiss, Jenő: Der Fachwortschatz des Schusterhandwerks
in Mihályi (Raabau). Budapest, 1981 (ung.)
Fogarassy, Ladislaus: Ladányi, Andreas: Die Universitätsjugend in den ersten
Jahren der Konterrevolution (1919—1921). Budapest, 1979 (ung.)
Hárs, Josef: Zsolt, Robert: Ein Buch für Ausflügler. Budapest, 1976 (ung.)
Óvári, Anton: Rosnak, Hans (red.): Die Stadt Oberpullendorf. Graz, 1979

Briefkasten

Unsere Mitarbeiter

Inhaltsverzeichnis

KÉRELEM A SOPRONI SZEMLE MUNKATÁRSAIHOZ!

A szerkesztés és a nyomda munkájának elősegítése érdekében munkatársainktól a következőket kérjük:

1. *A kézirat gépelése.* Mind a főszöveg, mind a lapalji jegyzetek (külön lapokon!) 2-es sortávolsággal, baloldalon 20 betűhelynyi margóval gépelendők.

A gépelési hibákat kézírással javítsuk ki. Ugyancsak kézírással jelöljük be az író-gépen hiányzó jeleket, mint pl. *i, ú, Í, Ū* stb. Egyebeket kézzel ne javítsunk bele.

A szerző nevét a kézirat címe fölött, bajszerűre gépeljük, a cikket a szerző ne zárja le aláírásával.

A főszövegben a lapalji jegyzetre felsorral emelt, tintával bekarikázott számjeggyel utalunk, pl. ... városokat¹⁰.

A szerkesztőségbe ne másolati példányt, hanem jól olvasható első példányt küldjünk.

2. *A lapalji jegyzetek.* Ide kerülnek a főszöveget kiegészítő részletek, adatok, főleg pedig a főszöveget hitelesítő, igazoló *pontos* irodalmi utalások, *pontos* forrásjelzések. A jegyzeteket folyamatosan, egész számmal számozzuk, a cikk szövege után külön lap(ok)ra írjuk.

Könyvre, lapszámra első alkalommal így utalunk; pl. Csatskai Endre: A soproni színészet története 1841—1950. Sopron, 1960, 15. — A továbbiakban így Csatskai i. m. 32. (Ha ugyanannak a szerzőnek válogatva több művét idézzük, akkor a továbbiakban így: Csatskai: A soproni színészet 43). Ha a megjelenés helye Budapest, ezt így: Bp.

Folyóirat cikkére így: Jakubovich Emil: A legrégibb magyar missilis levél. Magyar Nyelv 1925, 114—20. — A Soproni Szemle nevét állandóan rövidítve írjuk: SSz.

Gyűjteményes munkában megjelent cikkekre így; pl. Házi Jenő: Sopron város címere. Vö. Heimler Károly (szerk.): Sopron topográfiája. Sopron, 1936, 79—84.

Újságcikkre így: pl. A szerző neve: A cikk címe. Soproni Hírlap 1932. nov. 14.

Idegen nyelvű műre így; pl. Semmelweis, Karl: stb.

Levéltári forrásra így: A levéltár megnevezése: A levéltári jelzet. — A Győr-Sopron megyei 2. sz. Levéltár (Sopron) nevét mindig rövidítve írjuk: GySmL. 2. sz. (Sopron m. vagy Sopron város).

3. Egyéb részletkérdésekben a SSz. legújabb számai irányadók.

4. A szerzők szedési utasításokat (pl. kurzív szedés *aláhúzással* stb.) ne adjanak.

A szedési utasításokat a szerkesztő adja meg. Esetleges kívánságokat a szerkesztővel kell megbeszélni.

5. A cikkek illusztrálásához szél nélküli tónusos fényképe(ke)t vagy klisirozttásra alkalmas rajzot (térképvázlat!) kérünk. Az illusztrációkat kérjük megszámozni, külön jegyzéken a számozás sorrendjében a képek (rajzok) aláírását közölni.

Kérjük a fénykép(ek), ill. a rajz(ok) készítőjének a nevét is.

OLVASÓINKHOZ!

A Soproni Szemle Sopron városának és környékének helytörténeti folyóirata, negyedévenként, összesen évi 24 ív terjedelemben jelenik meg.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodájánál (1900. Budapest, V., József Nádor tér 1.) és minden postahivatalnál. Előfizetési díj: évi 96.— Ft; felévre 48.— Ft; példányonkénti eladási ár 24.— Ft.

Pénzforgalmi jelzőszám: MNB 215—96162.

Régebbi évfolyamok és példányok (1955-től) a Szerkesztőségnél rendelhetők.

Levélcím: Soproni Szemle Szerkesztősége, Sopron Városi Tanács.

Kérjük, hogy munkánkat új előfizetők szervezésével is támogassák.

SOPRONI SZEMLE

A szerkesztésért Mollay Károly felel

Kiadja: a Győr-Sopron megyei Lapkiadó Vállalat

Felelős kiadó: Szabó Kálmán

Készült a Széchenyi Nyomda Soproni üzemében (Sopron, Csengery u. 49.)

81.4016 — Felelős vezető: Nagy Iván igazgató

Terjeszti: a Posta Központi Hírlap Iroda

HU ISSN 0133—0748

Kötetpeldány

SOPRONI SZEMLE

XXXV. ÉVFOLYAM 1981. 4. SZÁM

SOPRONI SZEMLE

A soproni Városi Tanács és a Városszépítő Egyesület helytörténeti folyóirata

Alapította: Heimler Károly

Főszerkesztő: MOLLAY KAROLY

A szerkesztőség tagjai:

BOGNÁR DEZSŐ, FARKAS IMRE, GOLLNHOFFER SÁNDOR, HÁRS JÓZSEF
olvasószerkesztő, HILLER ISTVÁN titkár és technikai szerkesztő, KÖRNYEI ATTILA,
NYESÓ IMRE

Tartalomjegyzék	Lap
<i>Feld István: A nagylózsi temetőkápolna építéstörténete</i>	289
<i>Helytörténetírásunk időszerű kérdései</i>	
<i>Varga Gyula: Pusztacsalád a két világháború között (1918—1945)</i>	313
<i>Kisebb közlemények</i>	
<i>Szabó Jenő: Pellican Ignác Lőrinc városi fegyvertáros számadása az 1692. évről</i>	331
<i>Jakus Lajos: A soproni Mesterképző Intézet (1829—1836)</i>	343
<i>Merényi László: Az 1918. januári sztrájk és Sopron vármegye</i>	356
<i>Sopron kulturális élete</i>	
<i>Gollnhofer Sándor: Szabó Alajos kiállítása Budapesten</i>	361
<i>Megemlékezések</i>	
<i>Vanyó Tihamér: Karsai Ferenc Géza (1905—1981)</i>	366
<i>Hárs József: Schneider Lipót (1895—1981)</i>	368
<i>Soproni könyvespolc</i>	
<i>Hiller István—Mastalirné Zádor Márta: Sopron bibliográfiája az 1980. évre</i>	370
<i>Levélszekrény</i>	383
<i>Munkatársaink</i>	383
<i>Inhaltsverzeichnis</i>	384

Feld István:

A nagylózsi temetőkápolna építéstörténete

1. Az Országos Műemléki Felügyelőség Sopron városa és a megye legjelentősebb műemlékeinek megóvása mellett egyre nagyobb figyelmet fordít a környék kisebb, általában román kori eredetű templomaira. Sopronbánfalva után így került sor Magyarfalva (Harka) és Hidegség templomának helyreállítására s ezeket követi most a nagylózsi templom rekonstrukciója.

A már nagyrészt a síkságon elterülő községtől távolabb, az egyik dombhát szélén áll a kisméretű, számos átalakítás nyomát magán viselő templom. Csúcsíves előcsarnoka felett ülő kis kötornya és támpillérei miatt nyugati részét Csatskai Endre gótikusnak vélte, csak félköríves szentélyét tartotta román korinak.¹ Legkorábbi formájáról biztos adatokat azonban csak az a kisebb kutatás szolgáltatott, melyet itt 1966-ban Dávid Ferenc és Czeglédy Ilona folytatott (1—4 kép).

Munkájuk eredményeként az OMF tervébe vette az épület teljes helyreállítását. A kutatás folytatására 1977 tavaszán került sor. A hathetes munka folyamán elvégeztük az épület teljes feltárását, a falazatok, vakolatrétegek, nyílások vizsgálata mellett sor került a templombelső összes sírjának kibontására is. A templom környezetét árkokkal és szelvényekkel vizsgáltuk, feltártuk a templom körüli temető egy részét.²

A kutatás során kirajzolódott előttünk a román kori falusi plébániatemplom képe, megrajzolhatóvá vált általánosnak éppen nem mondható építéstörténete. Igen értékes ismeretanyagra tettünk szert a környék XVI—XVII. századi közép-nemesi viseletéről is.³

2. A román kori templom

Az egykori Lózs község Árpád-kori történetéről biztosan csak annyit tudunk, hogy a soproni ispánsági vár földje volt és lakói a várnak szolgálatot teljesítő várnépek lehettek.⁴ A falu házai a mai temetőkápolna alatt húzódó, ma már elmocsarasodott völgyben feküdhetek, egy vagy két sorban a patak mentén. Mint általában mindenütt, itt is egy kiemelkedő ponton építették fel a falu templomát, mint a falusi közösség legfontosabb, magas eszmei rendeltetésű középü-

1 Csatskai—Dercsényi (szerk.): Sopron és környéke műemlékei. Bp., 1956, 568.

2 Dávid F. és Czeglédy I. kutatási jelentése, valamint az 1977. évi munka szöveges, rajzi és fényképanyaga a kutatási dokumentációban található, mely a Nemzeti Múzeum Adattárában és az OMF Tervtárában hozzáférhető. Az 1977. évi kutatás konzulense Dávid Ferenc volt.

3 A feltárt sírok leletanyagát a restaurátorral együtt külön tanulmányban dolgozzuk fel.

4 Ld. a 6. jegyzetben említett okleveleket.

1—2. A templom a kutatás előtt délkeletről és délnyugatról

3—4. A templom délről, belülről az 1966. évi kutatás után

letét. A mai temetőkápolnát, pontosabban annak legelső formáját ezzel a plébániatemplommal azonosíthatjuk.

Ez a templom olyan lehetett, mint románkori falusi templomaink többsége: csupán egyetlen síkmenyezetes, nyeregtetős, téglalap alaprajzú hajóból és félköríves, valószínűleg boltozott szentélyből állt. A templom főhomlokzata délen volt, itt nyílt az egyszerű, félköríves bejárat, felette pedig szabályos elrendezésben három félköríves, tölcserés résablak. Ugyanilyen ablakok lehettek az alacsonyabb szentély déli és keleti oldalán is (5/1., 6—9. kép).

A hasonló templomoknál rendkívül ritka, hogy az északi oldalon is találunk ablakot. Nagylőzson azonban két ablak is előkerült a hajó északi falában. Ezeknek csak a belső oldaluk mutatta a szokásos, a déli ablakokkal megegyező formát. Kifelé végig rézsűsen szűkültek és a külső falsíkban igen keskeny réssel áttört kőlappal zárultak (10. kép).

A templomnak egy másik, egyedülálló jellegzetessége is van: felmenő falai teljes egészében kis, szabálytalan kőlapokból, ún. halszálkakötéses technikával készültek (6. kép). Ezt az antik eredetű falazási módot számos más, elsősorban dunántúli román kori épületnél is megfigyelték, azonban mindenütt csak néhány sorban, kis foltokban fordul elő. Tudomásunk szerint templomunk az egyetlen, mely teljes egészében ilyen falazással készült, párhuzamára egyelőre még a szomszédos országokban sem bukkantunk.

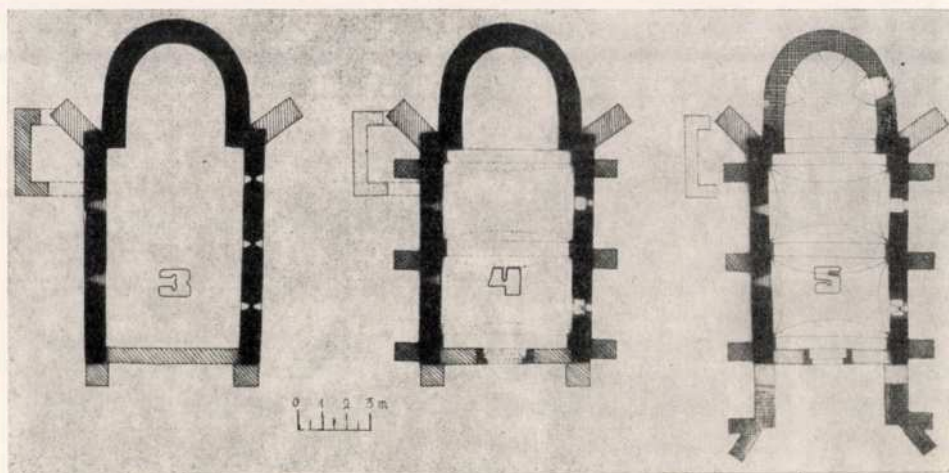
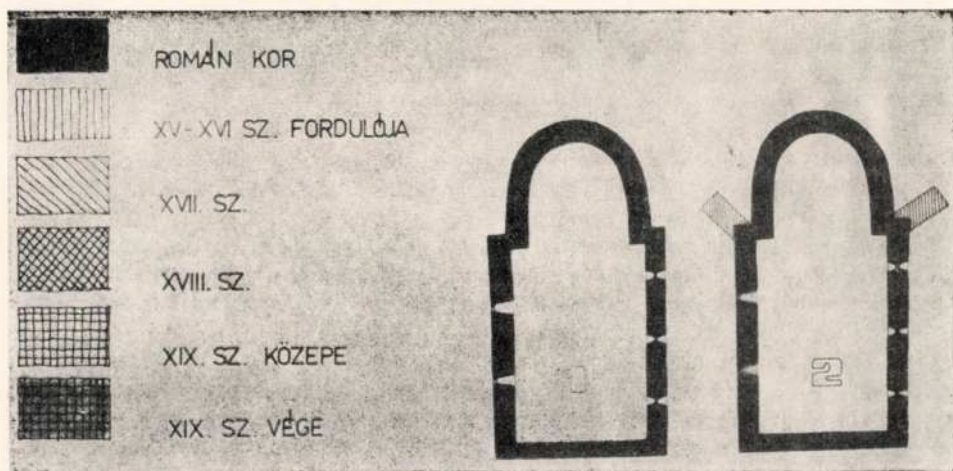
Ezzel a technikával nem tudták kialakítani a sarkokat, nyílásokat és más, statikai szempontból fontos részeket, ezért itt kisebb-nagyobb kvádereket használtak. Nagyméretű kváderekből készült az egyszerű diadalív két szára is, maga az ív kiugró, élszedett kis vállkövekről indult. A két falrakásmódot nem tudták mindig szépen és főleg jól megoldani, ez különösen a sarkoknál jelentett problémát. Valószínűleg a szentély íves fala sem sikerült elég szilárdra, bár vizsgálataink szerint a templomot építő kőművesek általában igen gondos munkát végeztek.

Nem sikerült adatokat szerezni arra, hogy vajon vakolt volt-e a templom, használatának első időszakában. A külső és a belső falsíkokon egyaránt megfigyelhetjük azokat a vízszintes habarcs-sávokat, melyek bizonyára a falazás során keletkeztek. Rajtuk meszelés vagy egykorú vakolat nem mutatkozott (8. kép). Csupán a belsőben, a járószint közelében találtunk vakolatszerű, ujjal kifűgázott felületet a román kori falon. Ez azonban valószínűleg nem volt jellemző az egész templombelsőre s így nem kizárt, hogy a halszálkás falszövetet eredetileg nem fedte vastag vakolat.

A későbbi, folyamatos temetkezés ellenére a szentélyben megmaradt a legelső, döngölt agyagpadló, s valószínű, hogy a hajó burkolata is ilyen volt.

Az eddig leírt templomból sajnos csak kevés maradt ránk. Jelentős magasságban, de az eredeti falkorona nélkül áll a hajó déli és északi fala. A nyugati falnak csak az alapozása román kori s ugyanezt mondhatjuk a szentélyről is, bár ennek a hajóhoz csatlakozó részén két kisebb, halszálkás rakású részlet is megmaradt. A déli ablakok közül a keleti teljesen ép, a másik kettőből csak kisebb részletek maradtak ránk. Erősen rongált állapotban van a kapu is, keleti felét még nem sikerült teljesen kibontanunk, erre a helyreállítási munkák során nyílik majd lehetőség (6—8. kép). Közel ép állapotban tártuk fel viszont az északi ablakokat. Ezek lezárását különösen szép kváderekből készítették, köztük a fűgát hófehér mésszel húzták ki.

A templom korát közelebről nem tudjuk meghatározni. A vidék településtörténete még nem tisztázott eléggé, így csak annyi bizonyos, hogy a templom

5. A templom építési periódusai

1083, azaz István király szenttéavatása után keletkezett, mivel az ő tiszteletére emelték. Maga a templomforma a XIII. század végéig igen kedvelt volt, így pontosabb korhatározásra nem alkalmas. A halszálkás falazástechnika szórva-nyos alkalmazása elsősorban olyan épületeken figyelhető meg, melyeket a kutatás a XI—XII. századra, legkésőbb a XIII. század első harmadára helyez. Valószínű tehát, hogy a templom még a XIII. század közepe előtt felépült.

A halszálkakötéses falrakásmód alkalmazásának okait, körülményeit még nem tisztázta az építészettörténeti kutatás, annyi azonban bizonyos, hogy nem kell feltétlenül a technika továbbélésére, a római romok hatására gondolnunk. Román kori építészettünkbe pl. Lombardiából az államalapítás után is átkerülhetett ez az érdekes technikai megoldás.⁵

3. Az Osl-nembeli Vicai és Lózsai-családok birtoklástörténete Nagylózsán

1276-ban IV. László király a németek és a csehek elleni harcokban tanúsított vitézségéért az Osl-nemzetségbeli Belednek adományozta a hét házhelyel rendelkező Lózsát, a soproni vár két másik földjével, Loblóval és a lakatlan Tardal.⁶

A középkori Sopron megye legjelentősebb nemzetségével, az Oslakkal a történeti kutatás sokat foglalkozott. Valószínű, hogy ez a nemzetség, mely a XIII. század elején már számos ágra bomolva jelenik meg az írott forrásokban, egyike volt a megye ősfoglaló nemzetségeinek.⁷

Az említett Beled ága az 1230-as években Vica faluban lakott, mely talán a nemzetség legkorábbi szerzeményeinek egyike volt. A XIII. század folyamán Lózs mellett más birtokokat is szereztek az ősi földek mellé. A XIV. század első felében Beled leszármazottai kezén már a következő falvakat vagy azok részeit látjuk: Vica, Széplak, Beled, Bala, Lózs, Lobló, Tard, Kalács és Család (9. kép). Mivel az ekkor élt nemzedék tagjait is általában Vicáról nevezték — csupán egyetlen alkalommal említenek az oklevelek „Belid de Los”-t — valószínű, hogy továbbra is Vica maradt a fő lakhelyük. Birtokaikat közösen, osztályos atyafiságban birtokolták, a testvérek és unokatestvérek részei nem voltak egymástól elhatárolva.⁸

Falvaikon csak 1355-ben osztozkodtak meg, ekkor azt is elhatározták, hogy közösen váltják vissza az előző években elzalogosított birtokrészeket. Ugyanis pl. 1350-ben Lózs és Kalács egy része zálog címén negyven évre a Hermányi-családhoz jutott. A visszaváltásra azonban nem került sor, sőt a különösen rossz gazdának bizonyult Vicai Tamás ezután is sorozatos zálogosításokra kényszerült.

5 A román kori templomra és a halszálkakötéses technika elterjedésére vö. Feld: Műemlékvédelem, 24, 1980, 65—75. A középkori falusi templomok általános jellemzőire: vö. Marosi Ernő: Magyar falusi templomok Bp., 1975. A környék településtörténetét legutóbb Mollay Károly foglalta össze: Sopron vármegye vázlatos története (az 1. jegyzetben említett kötetben). Az újabb kutatás eredményeit figyelembe vevő feldolgozás még nem készült.

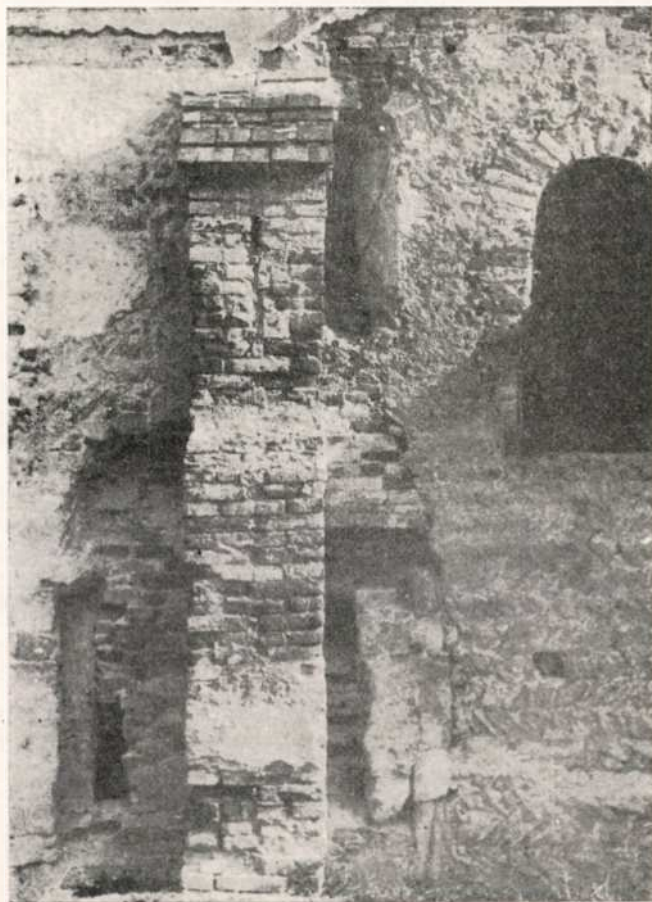
6 Szentpétery Imre: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke II. Bp., 1961, 176, 298; Wagner, Hans: Urkundenbuch des Burgenlandes. Graz—Köln, 1955, 312; Nagy Imre: Sopron vármegye története. Oklevéltár I. Bp., 1889, 56; Fejér Georgius: Codex diplomaticus VII/2. Budaë, 1832, 57—58.

7 Mollay i.m. 39—41; Belitzky János: Sopron vármegye története. Bp., 1938.

8 A családnak Vicán háza és temploma is volt: Fejér i.m. VII/1, 261; továbbá Nagy i.m. 202, 209, 210—11, 260.

Lózsi részét ő is a Hermányiaknak kötötte le, majd végül szinte minden birtokát elveszítette.⁹

A zálogban lévő javakat azután 1368 körül egy újabb nemzedék, Vicai Péter fiai szerezték vissza. De már 1377-ben arról értesülünk, hogy ők akarták elidegeníteni Lózs és Vica részeit az Ebergöci-családnak. Ezt azonban megakadályozták

6. A déli románkori kapu a kibontás után

az Osl-nemzetség legjelentősebb családjának, a Kanizsai családnak a tagjai. Rokoni kapcsolataik révén nekik is lehettek itt közösen bírt részeik, ezért tiltakozhattak a jogügylet ellen.

Rajtuk kívül már ekkor birhatott telkeket Lózson a nemzetségi monostor, a valószínűleg 1180 körül alapított csornai premontrei prépostság. Beled valamelyik leszármazottja adományozhatott számára földet a faluban.¹⁰

⁹ Nagy i.m. 210—11, 247, 291, 330.

¹⁰ Nagy i.m. 378, 442; Oszvald Ferenc: Adatok a magyarországi premontrelek történetéhez. Művészettörténeti Értesítő, 1957, 240.

Az 1381-től ismert Imre vagy másnéven Beled (jól megfigyelhető a nemzetiség hagyományos névhasználata), Vicai Péter fiának, Jakabnak utódja volt az első, kiről biztosan tudjuk, hogy már Lózsón lakott. Számos oklevél említi az 1425 körül bekövetkezett haláláig, általában *lőzsi*, néha *beledi* melléknévvel. Egy oklevélből pedig közvetlenül értesülünk lőzsi kuriájáról. Eszerint 1406 körül a betörő németek feldúlták itteni birtokát, itt álló házát, elvitték ingó javait és birtokbiztosító okleveleit.¹¹

Az írott forrásokból egy jellegzetes középbirtokos nemes képe rajzolódik ki. A vele egy őstől származó, tehetősebb Höflányi Gergellyel a pestisjárvány miatt kölcsönös örökösödési szerződést köt, az említett Vicai Tamásnak János nevű fiától zálogba veszi annak maradék lőzsi részeit, hogy az az örökös rabságtól megválthassa magát. Eladja kisebb, értéktelenebb birtokait, majd Csornán jut örökség révén földekhez. A szomszédos Pinnyei-családból való felesége megölése miatt csak hosszas perlekedés után hajlandó sógorainak vérdíját fizetni. Végül ahhoz is hozzájárul, hogy a pinnyei templom a lőzsi anyaegyháztól elválva önálló plébániatemplom legyen. Ekkor, 1402-ben és 1409-ben említi először oklevél Lózs falu plébániatemplomát.

A Pinnyeiekkel azonban később is számtalanszor pereskedik, összeütközésbe kerül másik szomszédjával, az Ebergőczi-családdal is. Hatalmaskodik a Vicával szomszédos Mihályi birtokon, a saját távolabbi falvait viszont a Fraknóiak foglalják el. A Pinnyeiek ugyanekkor a csornai prépostság lőzsi részein hatalmaskodnak.¹²

Imre halála után fia, Gáspár az említett Höflányi Gergelytől Horpácson örököl birtokokat, s így 1430-ban már Lózs, Széplak, Bala, Vica, Lobló, Csorna és Horpács birtokokban valamint Kalács, Kislózs és Szőrekér pusztákban erősíti meg a király — a család javai tehát szépen szaporodtak. A középkori feudális birtokosok jellemvonásaitól, a hatalmaskodó kedvtől Gáspár sem mentes, anyjával együtt a Kanizsaiak két szomszédos falvában, Kövesden és Cenken foglalja el az egyház szőlőjét illetve a vámot.

Ha felsorolt birtokai nem is tették lehetővé, hogy jelentős országos vagy akár megyebeli szerepet is játsszon, tekintélyét mégis jelzi, hogy 1431-ben Zsigmond király vásártartási jogot engedélyezett birtoka, Lózs számára. A faluban ezentúl Szent István király napján — tehát a plébániatemplom búcsúján, a település legnagyobb ünnepén — országos vásárt, minden hétfőn pedig hetivásárt tarthattak.¹³ A földesúri központtá vált Lózs így kedvező földrajzi körülményei között a következő évszázad során jelentős településsé, oppidummá, mezővárossá fejlődött.

Lőzsi Gáspár jellemvonásaihoz az is hozzátartozott, hogy nem felejtkezett el rendkívül elszegényedett rokonáról, Vicai Jánosnak György nevű fiáról sem. 1434-ben lemondott György javára vicai birtokának feléről, s ez az adományozás nagyban hozzásegítette Györgyöt ahhoz, hogy két év múlva, Lőzsi Gáspár magtalan halála után megszerezze annak birtokait. Rokonságára, osztályos atyafiságára hivatkozva beleült a birtokokba, melyeket azonban a király a szintén Oslnembeli Csornaiaknak adományozott. Több éves per kezdődött ezzel, melynek során György hét oklevéllel bizonyította igazát. A nádor helyettese ugyan meg-

11 Nagy I.m. 457, 477, 558, 591, 637, 612, 617, II. 10, 63, 83; a kúriára I, 620.

12 Ld. az előző jegyzetet.

13 Gáspárra: vö. Nagy I.m. II, 141, 166, 178; a vásártartási engedély uo. 178.

7. A hajó délkeleti sarka a kutatás után

8. A hajó nyugati része délről kutatás közben

rótta önkényes birtokfoglalásáért, de végül 1439-ben a Csornaiak lemondtak javára Lózs, Vica, Bala, Széplak, Kalács birtokokról, Csorna, Beled és Horpács birtokrészéről. Az örökség legnagyobb részét tehát sikerült megszereznie.¹⁴

Vicai György 1440 körül Pálóczi Simon szolgálatába lépett, s mint annak familiárisa, Kőszeg várának kapitánya lett. Lózsi birtokán azonban egy ideig nem lakhatott, alig ért ugyanis véget az említett per, Ulászló lengyel várkapitányai elfoglalták tőle Vicával, Beleddel és Balával együtt. Hiába szólította fel őket 1441-ben az uralkodó a falvak visszaadására, ennek csak 1444-ben tettek eleget.

Hogy mennyire élt még ekkor is a számtalan ágra szakadt Osl-nemzetség tagjaiban a közös származás tudata s hogy ez főleg a nemzetségi monostor támogatásában nyilvánult meg, azt jól jelzi, hogy Vicai György „kegyúri jogán” adományozott 1450-ben, majd 1453-ban egy-egy telket a csornai prépostságnak horpácsi birtokából saját és családja lelki üdvéért.¹⁵

A hatalmaskodásoktól Vicai György sem volt mentes, ezek tárgyai sem változtak elődeihez képest. Emberei a Pinnyeiek jobbágyságait verték meg, az ő kárukra építtetett malmot, majd más birtokosokkal együtt a Kisfaludi-család javait pusztította. Saját vicai részei viszont több alkalommal a Kanizsaiak hatalmaskodásait szenvedték meg. Élete vége felé súlyos betegségbe esett, melynek gyógyítása igen sokba került, s mindezt még számos, részleteiben ismeretlen kára tetézte. Nehéz helyzetében veje, a vele élő Himfi Miklós segítette.¹⁶

Halála után három fia osztozott az örökségen, melynek jelentős része ekkor már a csornai prépostságnál volt zálogban. Horpácsot nem is tudták visszaszerezni, majd pedig úgy egyeztek meg, hogy csornai birtokrészüket átengedik a prépostság lózsi részében. Vicai Istvánról, Mihályról és Jánosról nincs sok adatunk, de idejükben tovább csökkent a család birtokállománya. Lehetséges, hogy a falvak egy része elnéptelenedett.

A XVI. század közepén élt következő nemzedék tagjai, Vicai Gáspár és Balázs Lózson kívül már csak Vicán és Széplakon birtokoltak, s csak a már pusztá Ebergöcöt tudták megszerezni hozzá. 1588-ban már várkastélyként, castellumként irták össze Gáspár lózsi kuriáját. Lózs ekkor a megye legnagyobb települései közé tartozott, fejlődését tehát nem akasztotta meg a földbirtokos család egyébként is csak ideiglenesnek bizonyult hanyatlása.¹⁷

4. A templom későközépkori átalakításai

Mint láttuk, Lózs falu helyzetében az 1276. évi eladományozás után közvetlenül nem következett be jelentős változás. Lakói csupán új földesúr jobbágyságai lettek, aki nem fordított különösebb gondot az egyébként is elég távol fekvő birtokára, s ha megszorult, hosszú időre elzálogosította más családoknak. Mindez nem segítette elő a falu fejlődését, lakosságának növekedését. Valószínű egyébként, hogy a XIII—XIV. század folyamán nem következett be olyan gyökeres változás falvaink lélekszámában, mely feltétlenül szükségessé tette volna

14 Nagy i.m. II, 208, 253, 258—62, 293.

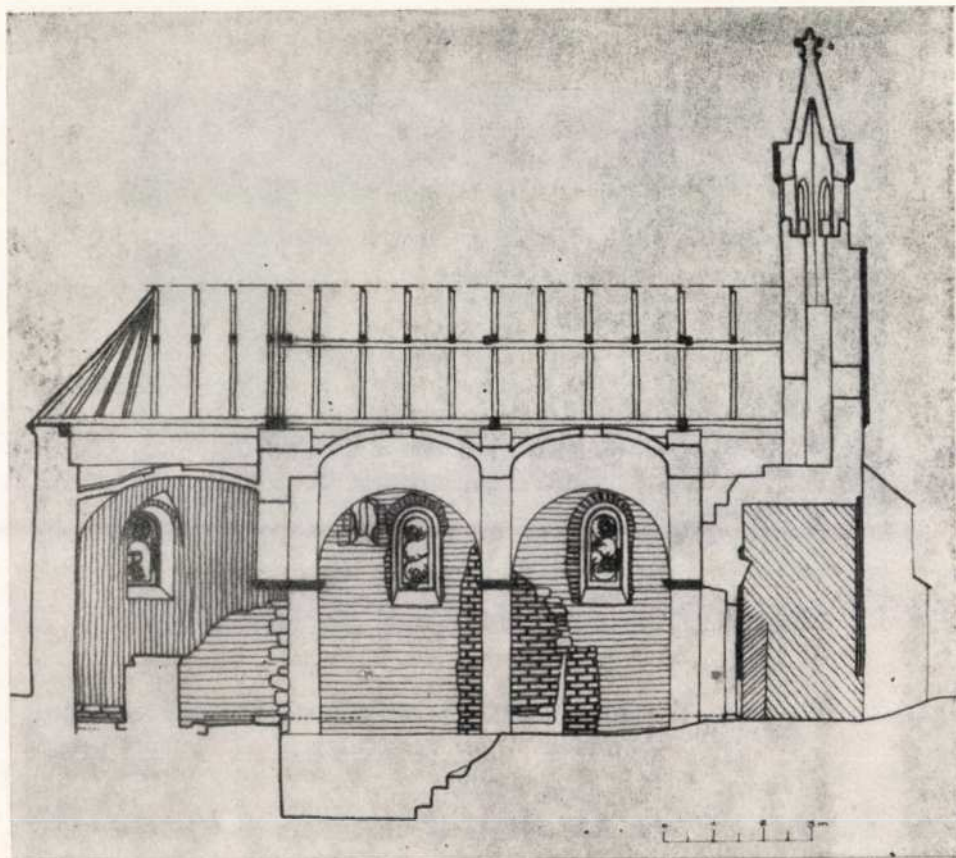
15 Nagy i.m. II, 304, 306, 346, 377.

16 Nagy i.m. II, 419, 434, 433, 446, 464.

17 Nagy i.m. II, 523, 628—49; Soós Imre: Adatok a sopronmegyei középbirtokosok 16. századi történetéhez. SSz. 1937, 202; a castellumra uő.: Ósi sopronmegyei nemzetségek Sopron, 1944, 215.

új templomok építését vagy a régi épületek bővítését. Ezt bizonyítja az is, hogy az 1300-as években épült templomok sem nagyobbak a XII—XIII. századi egyházaknál.¹⁸

Lózs falu előzőkben leírt temploma tehát a XIV. században is megfelelt az igényeknek. Nem vált szükségessé jelentősebb átalakítása még akkor sem, amikor a század végén a falu Beled majd fia, Gáspár birtokaként földesúri központ és lakóhely lett. Az 1402-ben és 1409-ben említett parochiális templom a mai

9. A templom keleti-nyugati metszete a kutatás eredményeivel

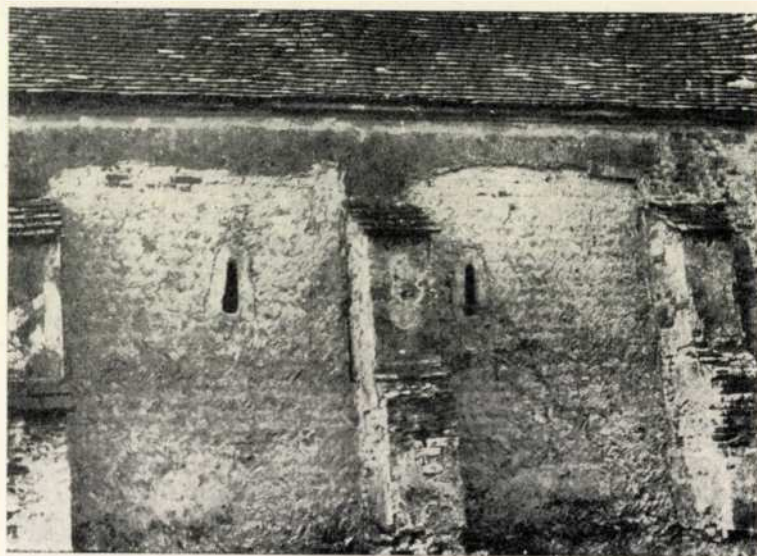
temetőkápolnával azonosítható, s hogy még 1431-ben is ez volt a plébániatemplom, arra az utalhat, hogy az országos vásárt épp Szent István király napján tartották.

Kutatásaink szerint ebben az időben a szükségessé váló tatarozásokon kívül csak néhány kisebb változtatást hajtottak végre a templomon. Lehet, hogy már ekkor befalazták a két északi ablakot, kivakolták a belsőt, emelték a padlószintet. Emellett legalább a szentélyt, de lehet, hogy az egész templomot ki is festet-

¹⁸ Marosi l.m. 15, 30. skk.

ték. A szentély keleti fala előtt, a románkori padlószint feletti törmelékből ugyanis több falfestés-töredék került elő. Ezekből a pontosabb mintát, ábrázolást, s főleg a készítés korát nem tudjuk megállapítani. Bizonyára már kööltárt is építettek ekkor.

Jelentősebb változtatásra csak a XV. század második felében, vagy talán a XVI. század elején került sor. Már a XIV. században megkezdődhetett a szűk völgyben létrejött település terjeszkedése a síkság felé, ahol az új építkezésekhez kedvezőbbek voltak a körülmények. A Lózsi—Vikai-család 1410-ben említett kúriája is már minden valószínűség szerint a síkság peremén, a falu új központjában épült fel. A plébániatemplom így egyre távolabb került a falutól.

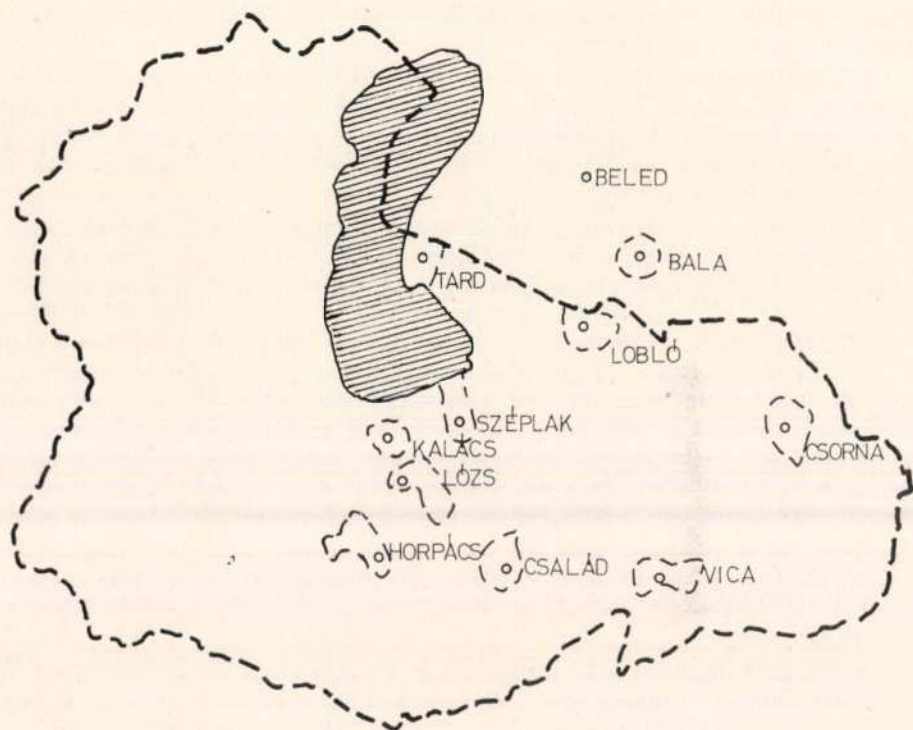
10. A hajó északról a kutatás után

Az egész országban megfigyelhető, hogy a kibontakozó mezővárosi fejlődés megfelelő plébániatemplom építésével járt. A legnagyobb oppidumok hatalmas csarnoktemplomokat hoztak létre, a kisebbek gyakran megelégedtek a régi templom méltó átalakításával, bővítésével. Lózs esetében a régi templom ekkor már a falun kívül állt, nem volt érdemes átépíteni. Helyette inkább új templomot építtetett a földesúr a település közepén, a várkastéllyá — castellummá — átépített kúriája közelében. Ezt a templomot a mai plébániatemplommal azonosíthatjuk. Igaz ugyan, hogy csak a XVII. századtól rendelkezünk róla írott forrásokkal, de ekkor már a földesúr mint családja ősi temetkezőhelyét említi. Keletelt, sokszögzáródású szentélye szintén középkori eredetre utal, s bár a XVIII. századi több átépítés miatt a ma látható összes művészlete barokk, egy falkutatás bizonyára számos gótikus részletet hozna napvilágra. A templom alaprajzi elrendezése is megfelel a XV/XVI. század fordulóján az egész országban kedvelt templomstílusnak.¹⁹

¹⁹ A plébániatemplomra: Csatkai—Dercsényi i.m. a XV. század végi mezővárosi építkezésekre Marosi i.m. 33—35; Koppány Tibor: Későgótikus építészeti emlékek a Balaton-felvidéken, Vö. Veszprém megyei múzeumok évkönyve 2, 1964.

Ugyancsak ebben az időben a mai Solymossy-kastély helyén állt földesúri lakóhelyen is építkeztek. Írott adat ugyan csak 1588-ból van az azelőtt kúriaként említett épületről, de egy érdekes és szerencsés megfigyelés egy korábbi építkezés mellett szól.

Ezidőtájt történt ugyanis a románkori templom említett átalakítása. Nem tudjuk, hogy ez csak egy kisebb pusztulás utáni, elkerülhetetlen újjáépítés volt-e, vagy pedig egyúttal tervszerű javítás-módosítás, annyi biztos azonban, hogy a templomot kápolnaként továbbra is használták. A lehullott falfestés-töredékek

11. A Vicai—Lózi családok középkori birtokai Sopron vármegyében

azt jelzik, hogy ekkor a szentély felső részén, boltozatán építkeztek, majd a hajó két keleti sarkát egy-egy hatalmas, nagyméretű, alig megfaragott kőhasábokból összerótt támpillérrel támasztották meg (5/b., 7. kép). Valószínű tehát, hogy a templom keleti részének falai valamilyen okból — talán épp a halszálkás falrakásból adódóan — megrepedtek, kidőléssel fenyegettek, a szentélyboltozat talán be is szakadt. Ugyanekkor, vagy nem sokkal később három oltárt építettek a templomban, a hajót és a szentélyt téglapadlóval burkolták és legalább a belsőt ki is vakolták (12. kép).

A szentélybe épített oltár nagyrészt ép állapotban maradt ránk. Alsó, zömök része különböző méretű kváderekből készült, öt, részben szabályos kőlapokból álló oltárlapjának kiugró széleit élszedéssel alakították ki. Az egyik kőlap egy korábbi oltár lapjának széle volt, kissé eltérő profillal, talán egy ugyanitt állt korábbi oltárhoz tartozott. Az oltárfelület középső részén megfigyelhető az

erekiye elhelyezésére szolgáló mélyedés, a lefedésére használt kőlap hornyával. Az oltár hátsó részén az oltárlap az oltártesthez képest kissé visszaugratott. Valószínű, hogy nem későbbi átalakítás eredményéről van szó, hanem ide illeszkedett be egy faszerkezetű felépítmény, azaz bizonyára egyszerűbb szárnyasoltárról lehetett szó. A sírbeásások miatt nyugat felé megbillent oltár előtt lépcső vagy oltárdobogó volt, de ezt később nagyrészt elpusztították (13—14. kép).

A két mellékoltár a hajó észak- és délkeleti sarkában állt. Mivel csak az alapozásuk maradt ránk, csupán méretük határozható meg, s azt tudjuk, hogy az északi oltár felmenő része vakolt volt. E két oltárhoz tartozhattak azok az oltárlap-töredékek, melyek a későbbi szentélylépcsőből, oltárdobogóból és más helyekről kerültek elő (15. kép).

Feltűnő, hogy három oltár állt egy ilyen kis templomban, főleg akkor, ha a faluban — azaz akkor mezővárosban — még egy másik templom is volt. Figyelembe véve azonban a más templomok esetében ismert nagyszámú oltáralapítványt, ez nem számít különlegességnek, hiszen ekkor már több köznemesi család is élt Lózson.

A főoltár és az északi mellékoltár biztosan egykorú az új téglapadlóval — alapozásukban előfordul ez a típusú téglá, a padló ráfut az alapkiugrásra — a déli oltár lehet korábbi, vagy későbbi is. A téglaburkolat készítésére elsősorban azért volt szükség, mivel a templomban folyó temetkezések következtében a padló egyenetlen, hepe-hupás volt. Ezt kellett kiegyenlíteni s ezért került 20 cm-el magasabbra ez a padló a románkori szintnél. A padló készítéséhez jellegzetes, igen jóminőségű téglákat használtak, melyeken kereszt alakú bélyeg található. Ugyanezt a téglafajtát figyelték meg a mai kastély elődjének 1880. évi bontásakor — ez bizonyítja egyértelműen, hogy közel egyidőben folyt az építkezés a templomban és a kastélyban. Mint ez a további építéstörténetből kiderül, erre legkésőbb a XVI. század első felében került sor.²⁰

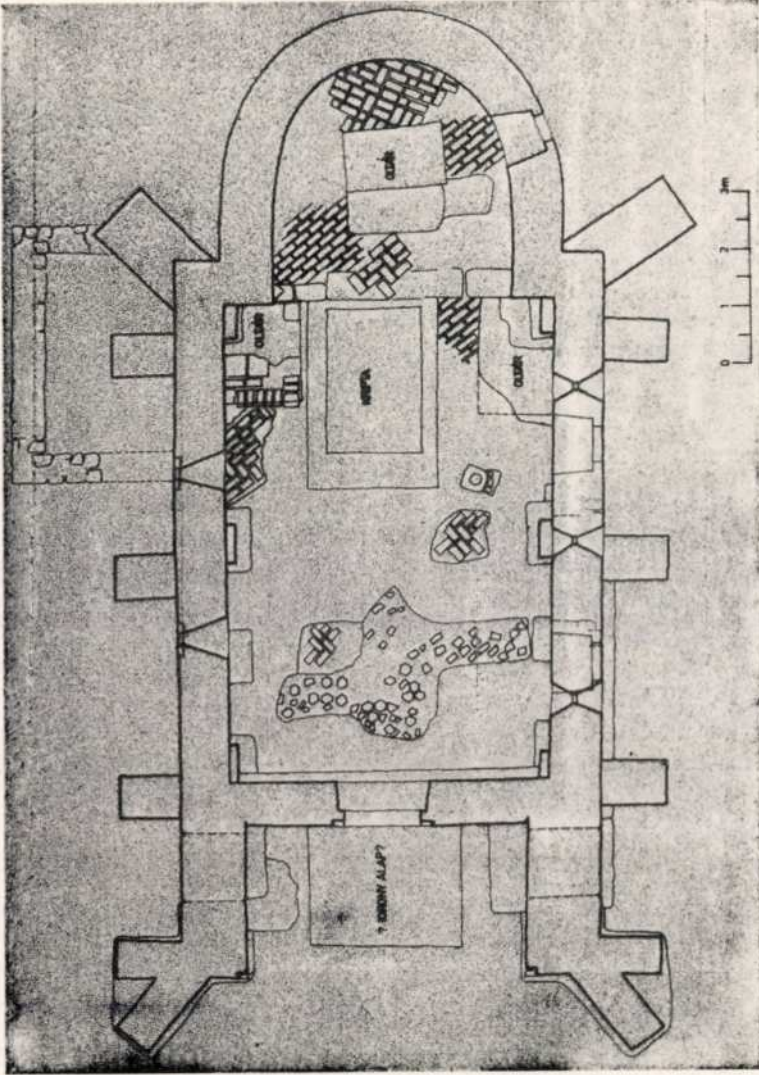
Nem tudjuk pontosan meghatározni, mikor készült a templom cserépfedése, a XVI—XVII. századi sirokból mindenesetre nagy mennyiségű tetőcserép-töredék került elő. Elképzelhető, hogy már a XV. század végén cserepes tetőszeke volt az épületnek.

A templom tehát a késő-középkorban is megőrizte lényegében románkori formáját, tömege, nyílásai nem sok változást szenvedtek. Az, hogy a fejlődő település új központjától távol esve elveszítette plébániatemplom-funkcióját, egyben törvényszerű továbbjelődésének végét is jelentette: építéstörténete ettől kezdve nem egyezik meg falusi templomaink többségének építéstörténetével. Nem került sor az egyébként elkerülhetetlen bővítésekre és átalakításokra. Végző soron ennek köszönhető, hogy ránkmaradt románkori falainak többsége.

5. Az evangélikus templom

A XVI. század közepén, bizonyára a vidék legnagyobb földesura, a Nádasdi-család hatására a környék legtöbb nemesi családja, így Lózs urai, a Vicaiak is a reformáció hívei lettek. Az első biztos adatunk Lózs protestáns lelkészségéről 1588-ból származik, s a század végén már az egész település evangélikus. Való-

²⁰ Harsányi József: Valami a lerombolt loos-i kastély múltjából és az ott talált régiségekről. Sopron c. lap, 1880, 48. szám.

12. A templom kutatási alaprajza

színű, hogy 1576—78-ban, amikor megalakult a sopron-vasvármegyei egyházkerület, már mindkét templom az új vallás híveinek a birtokában volt.²¹

Bizonyára különösebb konfliktusok nélkül zajlott le ez az átalakulás, mely nem járt különösebb építészeti változtatásokkal sem: az új liturgia csak kisebb mértékű átalakításokat kívánt meg. Egy levéltári adat és egy régészeti megfigyelés alapján jól meghatározhatjuk a mai temetőkápolna evangélikus átalakításának idejét. 1576-ban ugyanis a lózsiak Sopron város tanácsától fát kértek a kápolnában folyó munkákhoz.²² A kutatás során pedig a főoltár előtti megsüllyedt keresztbélyeges téglapadló feletti törmelékből, egy újabb téglapadló alól egy 1572. évi ezüstdénár került elő. Mivel ez az utóbbi téglapadló ráfutott az ugyancsak megsüllyedt északi mellékoltár megmaradt alapozására is (15. kép), megállapíthatjuk, hogy 1576 körül elbontották a feleslegessé vált két mellékoltárt — a továbbra is használt főoltárt meghagyták — és új téglapadlót készítettek. Az az igen rossz minőségű téglából álló burkolat a korábbi padló szintjét tartotta meg, elsősorban ugyanis az újabb temetkezések során történt padlóátvágásokat, megsüllyedéseket akarták vele eltüntetni. A XVI. század folyamán már nem csak a hajóban temetkeztek: a főoltár két oldala mellett és közvetlenül előtte is találtunk ebből az időből sírokat. Bizonyára ezek voltak a legelőkelőbb sírhelyek.

Igen érdekes, hogy a templom keleti felében falazótéglából készült az új burkolat, a nyugati részen viszont főleg hatszögletű padlótéglákat figyeltünk meg. Ezek itt egy 10-20 cm vastag réteget alkottak, valószínű, hogy az erősebb igénybevétel miatt gyakran kellett a padlót javítani.

A templom képe tehát alig változott. Az evangélikusoknál a templom berendezését, felszerelését illető toleranciája nemcsak abban mutatkozott meg, hogy meghagyták a főoltárt, hiszen a reformátusokkal ellentétben oltárra nekik is szükségük volt. Az 1630. évi püspöki látogatás jegyzőkönyvéből azt is megtudjuk, hogy ekkor még igen sok katolikus jellegű felszerelés, mint papi ruhák (kámzsák, stóliák, parochiák), monstrancia, régi kehely volt az egyházközség tulajdonában.²³

Nagylózs a XVI—XVII. században különösen jelentős település volt. A Vicaiak kastélya mellett ekkor több nemesi kuriát is összeírtak. A földesúr 1599-ben a város hírnevéhez méltó papot kért. 1630 körül egyházi kisgyűlést és lelkipásztor-avatást is tartottak Lózson.²⁴

Kutatásunk szerint a XVII. század eleje körül kidőlt a temetőben álló templom nyugati fala, beszakadt a diadalíve és bizonyára jelentős károsodás érte a szentélyboltozatot is. Írásos adatok hiányában nem tudjuk eldönteni, vajon leégett-e a templom — talán épp valamilyen háborús esemény következtében — vagy szerkezeti hibáról, talán az agyagos domboldal megcsúszásáról volt-e szó.

Az újjáépítésre az ekkor készült vakolatba bekarcolt évszám tanúsága szerint 1644 előtt került sor. Az új, téglakő-anyagú nyugati fal keskenyebb lett a korábinál és mivel a megmaradt románkori alapokra építették, hamarosan ez is kifelé dőlt. A felhasznált téglanyag tanúsága szerint ekkor készült a ma

21 Payr Sándor: A dunántúli evangélikus egyházkerület története I. Sopron, 1924, 130, 681; Mollay i.m. 68; Soós i.m. 1944, 215.

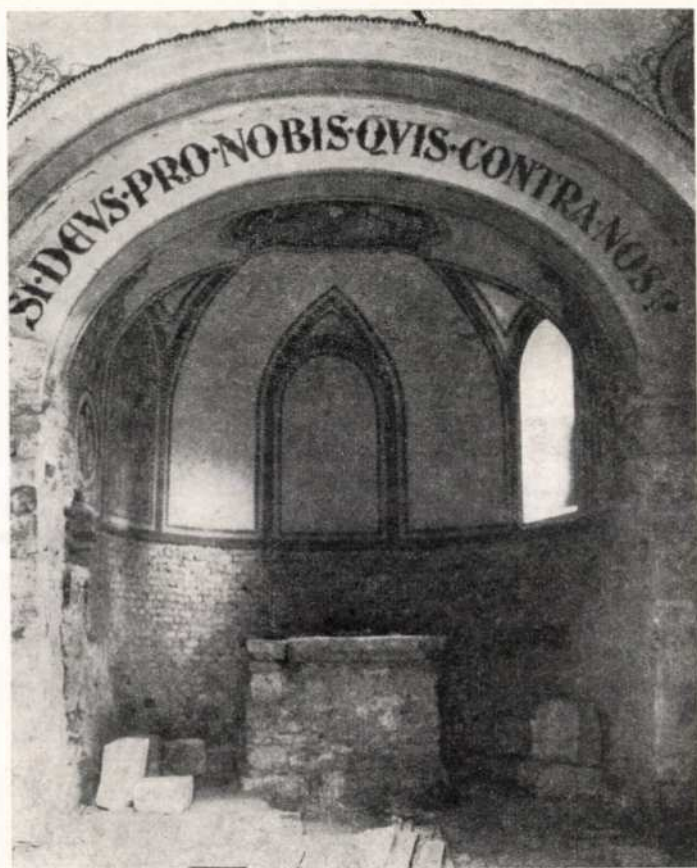
22 GySmL. 2. sz. (Sopron város): Oc. Lad. XXIV. et FF Fasc. V. N° 317 (Dávid Ferenc szíves közlése).

23 Payr i.m. 130—33.

24 Soós i.m. 1937, 202; Payr i.m. 131—33.

is álló diadalív, mely magasabb lett az elpusztult korábinál. Talán ekkor készült a későbbi írott adatokból ismert szentélyboltozat is, melyből semmi sem maradt ránk.

Az újjáépítés után készítették a hajóban az ugyancsak írott forrásokból ismert, U-alakú íakarzatot is. Ennek egyik, középkori kövekből kialakított tartóoszlop-alapozása a déli kapu közelében került elő (12. kép). Az itt felhasznált egyik kő valószínűleg a románkori diadalív része volt. A karzat egykori formá-

13. A főoltár a kutatás után

jára utalnak az átlag 3 m magasan található, téglával elfalazott gerendafészken kívül azok a vakolatba karcolt feliratok és rajzok, melyeket csak karzatról lehetett elkészíteni. Az említett évszám mellett egy nehezen olvasható név (*Michael Ga...*) a déli, egy másik név (*Johannes Wolf*) a nyugati, és több monogram (*HFM, HFOM*) az északi falon.

Ezek a típusú bekearcolások elég gyakoriak templomainkban, keletkezésüknek nem kell különösebb jelentőséget tulajdonítani. Más jellegűnek tűnik viszont az a sok név és évszám, melyet a szentélyben álló oltár lapján fedeztünk fel. Szinte az egész oltárlapot beborítják azok a sokszor nehezen olvasható

bekarcolások, melyek közül a legkorábbi egy 1595-ös évszám. 1637-ben véste be ide a nevét *Joseph Mertzuschlag, Gabriel Hrabow, Johannes Rüber* és mások. Nem tudjuk, kik voltak e nevek viselői, miért véstek bele épp az oltárlapba, hiszen az oltár az evangélikusoknál is bizonyos fokú tiszteletben állt (14. kép). Erre talán levéltári kutatás, a mezőváros XVII. századi történetének beható vizsgálata adhat majd választ.

A nyugati fal újjáépítése után nem készült új padló, a szükséges javításokat csak döngölt agyaggal végezték el. Lehetséges, hogy a nyugati falban már ekkor kialakítottak egy kaput, de erre nincs adatunk. Az azonban biztos, hogy a románkori déli ablakok és a kapu továbbra is használatban maradtak, ha az utóbbit részben át is alakították.

Hamarosan kiderült, hogy a nyugati fal, különösen a sarkok nem elég szilárdak és kifelé dőlnek. Hogy az újabb falomlást elkerüljék, a nyugati sarkokat egy-egy, a hajófalak síkjában maradó támpillérral támasztották meg. A téglapilléreknek hatalmas téglakő alapozást készítettek, a helyzetet tehát igen veszélyesnek ítélték. A téglaméretek egyezése alapján ekkor építették a templom északi oldalához azt a falazott osszáríumot, melynek megmaradt részében egy 30 cm vastag csontréteget figyeltünk meg. Építését bizonyára a szűknek bizonyult temető indokolta. A támpillérek és az osszáríum korhatározása nem volt lehetséges, lehet, hogy építésükre csak a XVII. század második felében került sor (5/3. és 16. kép).

Az így kialakult templomról ismerjük az első leírásokat az 1660 utáni katolikus egyházlátogatási jegyzőkönyvekből. Ugyanis Nagylózt is elérte a XVII. század közepén az ellenreformáció hulláma. Földesura, Vicai Ádám nagyjából egyidőben rekatolizált Nádasdi Ferencsel és azonnal támadást indított az evangélikusok ellen. 1645-ben elfoglalta „úgy a városban lévő parochiális, mint a városon kívüli, a temetőben épült templomot”, az iskolát és a paplakot az evangélikusoktól, a lelkészt elűzte, helyére plébánost ültetett. A város lakosai ekkor az uralkodóhoz fordultak, a helyszínre érkező királyi bizottság pedig igazságot szolgáltatott az evangélikusoknak. A távozásra felszólított plébános Vicai Ádám nevében tiltakozott az ellen, hogy a parochiális templomot is visszaadja, mert ezzel a bizottság Vicai Ádám őseinek, feleségének, elhalt gyermekeinek sírboltját is a jobbágyoknak ítélte oda.²⁵

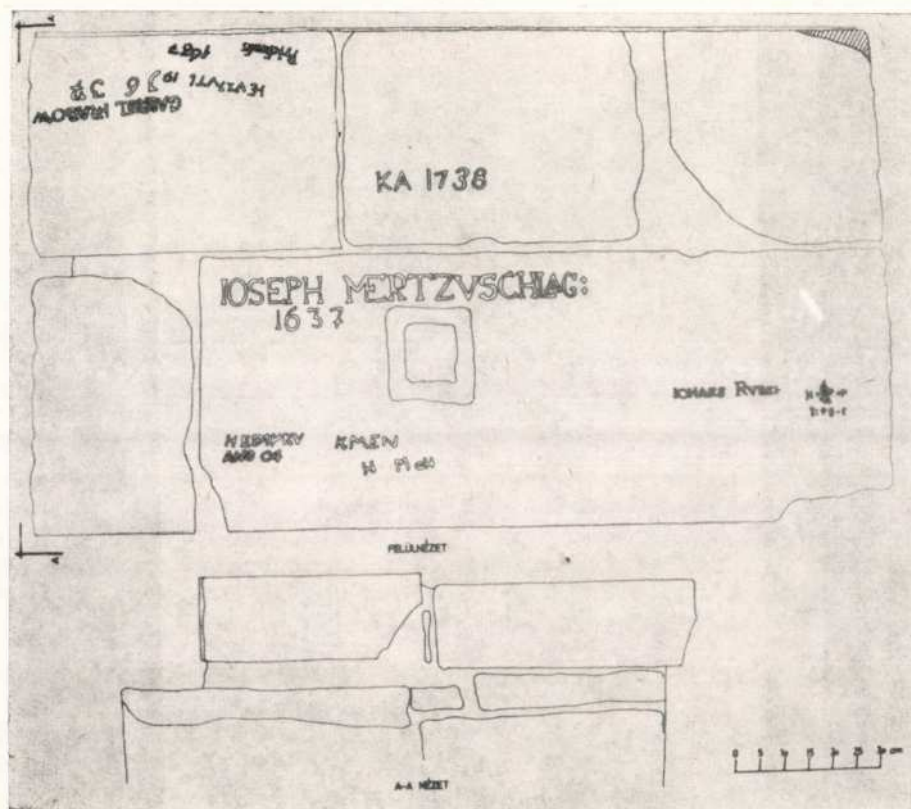
Vicai Ádám azonban, aki ezidőtájt kapott bárói címet, és akinek fia, János a Hédervári-család utolsó tagját, Katalint véve feleségül, jelentős vagyon birtokába is jutott, nem törődött bele a kudarcba. 1650-ben bottal akarta kényszeríteni evangélikus jobbágyait lelkészü elűzésére, 1651-ben, majd 1659-ben pedig már arról olvashatunk, hogy csak a városon kívüli Szt. István templom van a lutheránusok kezén. 1660-ban azután Nádasdi Ferenc egyik szolgája az utolsó lözsi evangélikus lelkészt is elűzte.

A temetőben álló templom ekkor, bizonyára a sok oda-vissza-foglalás miatt, igen rossz állapotban volt. Részletes leírását először az 1663-ban készült vizitációs jegyzőkönyvben olvashatjuk. Ekkor még nem volt helyreállítva és felszentelve. Nem volt sekrestyéje, az első része — a szentély — boltozott, a hátsó — a hajó — síkfedésű. Egyetlen, egyszerű oltárán nem volt tabernákulum. Kétoldós fakarzata volt és bizonyára egy faból készült huszártornya. Tornyában nem

²⁵ Payr i.m. 133–34.

találtak ekkor harangot és hangsúlyozzák, hogy a tetőzet állapota különösen rossz.

A következő időszakban azután sor került helyreállítására, ez azonban csak a legszükségesebb munkákra korlátozódott. Pénz nem jutott sok a kápolnára, hiszen ebben az időben építették át a plébániatemplomot is. Az 1697. évi jegyzőkönyv szerint azonban a temetőben álló templomban új, fából készült szószék állt, tornyában már volt harang, a tető zsindelemmel fedett. Ekkor, majd 1713-ban is említik Szt. István oltárát és kettős fakarzatát. Sok felszereléséről nem tudunk, de az annak is betudható, hogy először a rácok pusztítottak Lózson, majd pedig Heister égette fel a várost.²⁶

14. Az oltárlap felmérése

6. A XVIII. századi átalakítás

Falusi templomainkra a XVII–XVIII. század fordulóján elsősorban kisebb renoválások-javítások jellemzőek, a XVIII. század közepe-második fele viszont már a jelentősebb barokk átalakítások, gyakran teljes átépítések kora. Az ideológiai-művészeti háttér mellett ennek oka a konszolidálódott helyzetben bekö-

²⁶ Payr i.m. 134. A canonica visitatiók jegyzőkönyveivel a győri püspöki levéltárban vannak.

vetkezett gazdasági fellendülés lehetett, hiszen egy templomépítés mindig jelentős összegeket emésztett fel.²⁷

Ez templomunknál természetesen másképp jelentkezett, mint egy plébánia-templomnál. A kegyurak, az ekkor már főleg Hédervárott lakó Vicaiak a kor igényeinek és a család fényének megfelelően temetőkápolnává kívánták átalakítani, de bizonyára élt bennük a templom ősi eredetének, családi temetkezőhely-voltának hagyománya is.

A XVII. századi renoválás szerény voltát jelzi az is, hogy 1733-ban már ismét romos állapotban találták a templomot az egyházlátogatók. Lehet, hogy ezidőtájt hosszabb ideig használaton kívül is állt, másképp nehezen kerülhetett az ekkor már különösen tisztelt oltár lapjára a bekarcolt 1733-as évszám és a K. A. monogram (14. kép). Részletes levéltári kutatás hiányában csak annyit mondhatunk, hogy 1754 előtt került sor az újjáépítésére. Ebben az évben kelt ugyanis a locsmándi egyházkerület összeírása, mely szerint a temetőben lévő Szt. István király kápolna patrónusa jóvoltából felszenteltetett, kijavíttatott és ellátták minden szükséges felszereléssel.²⁸

Ez az építkezés a templom legjelentősebb átalakítása volt felépítése óta. Befalazták románkori nyílásait, a nyugati ablakot a déli hajófal két új, nagyméretű, félköríves ablakának egyikével semmisítették meg. Ha a XVII. századi nyugati falban eredetileg nem volt bejárat, ekkor alakították ki ott egy kaput.

Nem tudjuk, elkészült-e teljesen az a kétszakaszos boltozat, mellyel a mindaddig síkmenyezetes hajót kívánták lefedni. Ugyanis csak a boltozat tartására szolgáló 3—3 falpillér maradt ránk, melyekre ma egy későbbi boltozat támaszkodik, későbbi pillérfejezetekkel. Ekkor készült a templom képét meghatározó 3—3 lépcsős támpillér, mely a boltozat nyomását volt hivatva ellensúlyozni. A támpillérek és a belső falpillérek érdekes módon nem esnek egyvonalba, ennek okát azonban nem ismerjük. Eddig a boltozatnak semmiféle maradványát, lenyomatát nem sikerült megfigyelni, az ekkor készült vakolat a későbbi boltozat mögé fut, így, ha elkészült egyáltalában a boltozat, az a mainál magasabb volt. A nyitott kérdésekre végleges választ csak a helyreállítással kapcsolatos bontási munkák során nyerhetünk.

Ekkor alakították ki a mai falkoronákat is, bizonyára a román kori falak kisebb visszabontásával. A szentélyben valószínűleg csak egy ablakot nyitottak, elbontották viszont a fakarzatot és új karzatot építettek a nyugati fal előtt. Ez mintegy 2,5 m széles volt, s a hajó terében egy igen lapos ív, vagy pedig csak két alacsony pillér tartotta. Valószínű, hogy felső része fából készült, mellvéd-részének lenyomata az északi falon figyelhető meg (5/4. kép).

Nem bukkantunk egy erre az időre tehető padló nyomaira. Lehet, hogy ezt később felszedték, de valószínűbb, hogy csak döngölt agyagpadlója volt ekkor az épületnek, ilyen fut rá a falpillérek alapozására is. Csupán ezekben az alapozásokban találunk nagyobb, bizonyára középkori falakból származó faragott köveket, egyébként az összes ekkor készült falazat anyaga igen nagyméretű, jóminőségű, jellegzetes téglá, mely igen jól elkülöníthető a más időkben használt tégláktól.

A talán teljesen be sem fejezett építkezés során a templom olyan formát kapott, mely támpillérei miatt inkább gótikus, mint barokk jellegűnek tűnt és a további építkezések is ezt a jellegét hangsúlyozták.

²⁷ Marosi i.m. 44—45.

²⁸ Győri püspöki levéltár, canonica visitatiók; Acta cassae parochorum 3; MTA Művészettörténeti Kutatócsoport Kiadványai VII, 186.

7. A XIX. századi építkezések

Az első XIX. századi építkezés pontos idejét nem ismerjük. Annyi biztos csupán, hogy 1832-ben a templom ismét olyan rossz állapotban volt, hogy az egyházlátogatást végző püspök még a szokásos Szent István napi istentisztelet megtartását sem engedélyezte.²⁹ Bár közelebbit nem tudunk, valószínű, hogy a leg-

15. Az északi mellékoltár maradványai a XVI. század közepe után készült padlóval

nagyobb problémát a nyugati fal további dőlése okozta. Erre abból következtek, hogy az új építkezések a későbbiek folyamán elsősorban ezt a részt érintették. Ugyancsak problémát jelenthetett a templom falainak vizesedése is, hiszen az épület szinte belesüllyedt a földbe: a románkorihoz képest egy métert emelkedett a külső terepszint.

²⁹ Győri püspöki levéltár, canonica visitatiók.

A Vicai-Hédervári család ekkor nemcsak a hibák megszüntetését tűzte ki célul, hanem egyúttal reprezentatív családi kriptává akarta átformálni az épületet. A nyugati fal elé kis toronnyal koronázott csúcsíves előcsarnokot építettek, gótizáló támpillérekkel és az egész templomot vízvezetőrendszerrel vették körül.

Építészettörténeti szempontból igen fontos lenne pontosan korhoz kötni ezt a neogótikus építkezést. Erre vonatkozó írásos adatot egylegőre még nem találunk. Nem tudjuk, volt-e köze az építkezéshez a soproni Stornó Ferencnek, de valószínű, hogy a kis tornyot a sopronbánfalvi Mária Magdolna templom vagy a soproni Szent Lélek templom ihlette. E hatszögű tornyot (csak felső része készült kőből) kutatásunkig eredeti gótikusnak tartották. Kőanyaga és részletfor-

16. Az osszáríum maradványai a barokk támpillérekkel

mái alapján mutatta ki róla Kőfalvi Imre, hogy neogótikus munka.³⁰ Valószínű, hogy az építkezésre az 1850-es évek körül került sor, mindenesetre 1867 előtt, ekkor ugyanis kihalt a Vicai-Hédervári család, melynek címere az ekkor készült nyugati kapu felett ma is megvan.

Kiderült kutatásunk folyamán, hogy az építkezés során nem az eredeti elképzelést valósították meg. Eredetileg ugyanis valószínűleg teljesen tömör tornyot akartak építeni, el is készítették az ehhez szánt, két méter mély, 2×2,5 méteres alapozást (17. kép). Ez a torony azután mégsem épült fel, nem tudjuk, vajon a nyugati fal megtámasztására tartották-e alkalmatlannak, vagy a kapu elhelyezése jelentett-e problémát. Helyette a nyugati támpillérek meghosszabbításában egy széles, csúcsíves dongával fedett előcsarnok készült (2. kép). Ennek boltzatára támaszkodik az említett tornyocska, melyet bizonyára még' az első elkép-

³⁰ Itt köszönöm meg Kőfalvi Imre segítségét, melyet a kőanyagok meghatározásában és a kis torony vizsgálatában nyújtott. Figyelemre méltó, hogy a templom oromfalában ugyanolyan kerámiaablak található, mint a szomszédos, 1872-ben épült Solymossy-kriptán.

zeléshez szántak. Az előcsarnok falait ugyanolyan mélyre alapozták, mint a tervezett toronyét, ezzel azután sikerült is megfelelő szilárdságot elérni.

Azt is szerkezeti problémák indokolták, hogy a nyugati kaput ki kellett cserélni (a barokk keretezés helyére ekkor került a mai neogótikus). A kapukeret és az előcsarnok párkánya éppúgy fertőrákosi mészkőből készült, mint a torony felső része, szemben a korábbi építkezéseknél felhasznált, bizonyára ausztriai (nagyhöflányi?) eredetű kőanyaggal. Az előcsarnok sarkait egymásba metsződő kettős támpillérekkel támasztották meg, melyek formájukat a XVIII. századi pillérektől kölcsönözték.

A hajó keleti részében megépült kriptából csak a $2,5 \times 1,5$ m-es alsó részt ismerjük, egykori lezárása nem maradt ránk. Az ugyanekkor épült vízvezető-

17. A tervezett nyugati torony alapozása

rendszer tulajdonképpen egy 1 m mély, 2 m széles nyitott árok, mely az épület falai mellett fut körbe (18. kép). Külső oldalát függőleges téglafal alkotta, ennek aljához futott a templomfalról induló, enyhén lejtő téglaburkolat. Ez a téglafalhoz vezette a csapadékvizet, mely azután a támfal és a támpillérek között kialakított átfolyókon keresztül nyugat felé folyt el, s az előcsarnoktól már zárt csatornába jutott. Ez az ötletes rendszer azonban hamarosan eltömődött s mivel nem tisztították, lassan megtöltötte a törmelék.

Az előcsarnok, a kripta és a vízvezető ugyanabból a kétfajta — WH és X CVH monogramos — téglából készült, melyet valószínűleg a Vicai-család helyi téglavetőjében készítettek. A két típus meglétét két téglaegetőhely vagy eltérő égetési időpont feltételezésével magyarázhatjuk.

1886 és 1890 között folyt le az utolsó építkezés. Lózs ősi birtokos családjának kihaltával az épített ekkor már a Vicaiak örököse, gróf Khuen-Héderváry Károly volt. Ő lett ugyanis a templom kegyura, annak ellenére, hogy maga a birtok ekkor már a Solymossy családé volt, amely a plébániatemplom patronátusát is gyakorolta. Ez csak azzal magyarázható, hogy továbbra is élt a templom

ősi temetkezőhely voltának hagyománya és ennek őrzését az örökösök is fontosnak tartották. Némileg elentmond ennek az, hogy Khuen-Héderváry a csupán néhány évtizede épített kriptát megszüntette és a koporsókat a hagyomány szerint Hédervárra szállította.³¹

Tevékenysége ezenkívül kiterjedt a szentély teljes ujjáépítésére és a hajó beboltozására, azaz a templom ekkor nyerte el mai képét. Lehet, hogy e munká-

18. A vízvezető-rendszer a szentély falával

kat már korábban is tervezték s elmaradásuknak épp a Vicai-család kihalása volt az oka. Az sem kizárt, hogy valamilyen okból ezidőtájt rongálódtak meg a korábbi szentélyfalak s a legegyszerűbbnek látszott lebontásuk s a régi alapon való ujjáépítésük. Az új szentélyfalhoz középkori kőanyag mellett minden, a helyszínen található téglanyagot felhasználtak. Korának meghatározását az tette lehetővé, hogy előfordul benne olyan tégl is, melyből a teljes mai hajó-

³¹ Karsai Géza: Szent István király tisztelete. Vö. Szent István Emlékkönyv III. Bp., 1938, 220.

boltozat áll. Ez a jóminőségű téglá a Széchenyi család birtokán készült, a család monogramja mellett olvasható rajta készítésének éve (1886) is. Az új kegyúr tehát — elsősorban a legkényesebb szerkezeti részekhez — a szomszédos birtokostól vásárolt téglát. Maga a boltozat jellegtelen, hevederes csehüveg-megoldású lett, mely a XVIII. századi falpillérekre támaszkodik (5/5, kép).

Az 1886 körüli építkezés során a szentély falai éppoly magasak lettek, mint a hajófalak. Ekkor készült az azonos gerincmagasságú, alacsony tetőszék, mely igen előnytelen képet kölcsönzött a templomnak. A belsőben a kriptá betöltése után elbontották a nyugati karzatot és új burkolatot készítettek. Igen érdekes, hogy megfigyelésünk szerint a szentély és az előcsarnok hatszögű téglaburkolata pontosan ugyanolyan méretű téglákból készült, mint a XVI. századi hajóburkolat nyugati része. Végül ekkor készült a szentélylépcső és az oltár felső része egy neoromán műköfelépítménnyel. Később már csak tatarozták a templomot, majd 1938-ban cementlappal burkolták a belsőt és ki is festették az épületet.

8. A nagylózsi temetőkápolna jellemző példája egy olyan románkori eredetű templomnak, mely a XV. században kikerülve a fejlődés sodrából, lényegében nagyobb bővítés nélkül, középkori tömegében, jelentős középkori részletekkel maradt ránk. A Kissné Nagypál Judit által tervezett helyreállítás ennek megfelelően a román falusi templomot fogja bemutatni, a neogótikus előcsarnok érintetlenül hagyásával.³²

HELYTÖRTÉNETÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI

Varga Gyula:

Pusztacsalád a két világháború között¹ (1918—1945)

1. Az első világháború után gyász és fokozottabb szegénység volt a faluban. A háború szóltalanul is beszélő emléke a templom bejáratának előterében található. Itt olvasható a harctéren elesettek márványtáblába véselt neve.

Harminchárom név. A kis községtől nagy áldozat. A falu gyászolta halottait, de az élet nem állhatott meg. Mély bánatában és szegényen is talpra kellett állnia, hogy az életben maradottaknak meg legyen a mindennapi kenyere. A mérhetetlen szorgalom, az asszonyok és gyermekek munkája, az egymást segítség gondoskodott a férfi nélkül maradottakról is. A szükös megélhetésért nagyon sokat kellett dolgozniok akár a saját földjükön, akár az uraságnál cselédként. Amikor a magyar proletárság 1919 tavaszán le akarta rázni a kizsákmányolás bilincseit, Pusztacsaládon is akadtak, akik beálltak az emberi életért harcolók sorába. Harcoló vörös katona volt a pusztacsaládiak közül pl. Pethő Ferenc, Poós József és Molnár József. A proletár forradalom megvalósult hatalmát a fehérterror leverte és a népek újra a szükös megélhetésért való kegyetlen

³² Tanulmányunk előzetes beszámolóinak tekinthető, végleges feldolgozásra a helyreállítás befejezése után kerül sor. Tanulmányunk rajzai Csepelyi-Knorr Kristóf munkái. Itt köszönöm meg Dávid Ferenc szíves segítségét.

küzdelem útját kellett járnia. A eselések munkájának hasznát Pusztacsaládon is az uraság látta, és a saját földdel rendelkező paraszt is reggeltől-estig dolgozott a mindennapi betevő falatért.

A pusztacsaládi parasztságnak az első világháború után kettős éhségérzete volt: a szoros értelemben vett mindennapi kenyérért folyó harc és a földéhség. Az országosan jelentkezett igényt igyekezett lecsillapítani Nagyatádi Szabó Istvánnak, a Teleki kormány földművelésügyi miniszterének 1920-as földreformja. A nagybirtok és a törpebirtok volt a két véglet. Sopron vármegye, így Pusztacsalád birtokmegoszlása rosszabb volt az országos átlagnál. Az 1920. évi XXXVI. tc. rendelkezése a földbirtok helyesebb megoszlását szolgálta.

A pusztacsaládi földtulajdonosok (törpe)birtokainak kiegészítésére történt földhözjuttatás a csepregi járás újkéri határában br. Solymosi László uradalmából 400 kat. hold. Soproni Elek 1940-ben (A kultúrsarok gondoljai. Sopronvármegye szociális és gazdasági viszonyainak feltárása. Bp. 1940. 46) az elosztás szempontjaként ezt jelöli meg: „Nagy gondossággal mérlegelték, hogy a tervezettbe felvett földhözjuttatásnál csak az olyan törpebirtokosok igényei vétessenek figyelembe, akik a szükséges felszereléssel, esetleg megtakarított pénzzel rendelkeznek és így a földet meg tudják majd kellőképpen munkálni.” Ennek figyelembevételével az újkéri határban a pusztacsaládi „jobb” gazdák kaptak földet.

2. Pusztacsaládon a birtokmegoszlás kedvezőbb alakulására több, nagyobb birtoktest parcellázása is lehetőséget adott: „Az Országos Földbirtokrendező Bíróság Lőkös Lajos és társai pusztacsaládi lakosoknak az Újhelyi József és Schöpflcutner János és társai mezőgazdasági földbirtokára az 1920. XXXVI. törvénycikkben alakuló megváltási eljárás megindításának megengedése iránt benyújtott kérvényét a soproni gazdasági felügyelőség meghallgatása után az 1923. évi január hó 5. napján tartott tanácsülésében tárgyalás alá vette és a következő

v é g z é s t

hozta:

I.: Az Országos Földbirtokrendező Bíróság az 1920. XXXVI. törv. cikkben alakuló megváltási eljárás megindítását megengedi és az eljárás lefolytatásához szükséges adatok beszerzése és az egység megkísérlése végett tárgyaló bizottságot küld ki; a tárgyaló bizottság vezetésével pedig Sikó Endre a kapuvári kir. járásbírósnál működő kir. járásbíró bízta meg, akivel közli, hogy az itteni földbirtokpolitikai célok megvalósítására az 1920. XXXVI. törv. cikk 27. §. értelmében, elsősorban a pusztacsaládi 4: sz. telekkönyvi betétben még az id. Schöpflcutner János és társai nevében álló Suess féle birtok és az Újhelyi József birtokából vagyonváltság címén természetben leadandó terület jön tekintetbe. Mert az Schöpflcutner János és társai birtokára — a m. kir. Földművelődésügyi Miniszter átengedése folytán — a Magyar Földhitelezetek Országos Szövetsége az elővásárlási jogot gyakorolta, de általa a birtokbavétel még nem történt meg [...]

II: Pusztacsalád község előjárósága köteles, amennyiben ez még nem történt, vagy amennyiben a már foganatosított összeírás a kiküldött bíró megállapítása szerint használhatatlannak bizonyulna, a földhözjuttathatók összeírását a 60 000/1921. F. M. számú rendelet 49. §-a és az 51. §. 1. bekezdése szerint, a földhözjuttatás végett esetleg segélyben részesíthető hadirokkantak stb. jegyzékbe foglalását pedig az említett összeírással kapcsolatban 94 000/1921. F. M. számú (a Budapesti Közlöny 1921. évi 177. számában kihirdetett) rendelet szerint haladéktalanul foganatosítani és az elkészült munkálatokat a netán beadott felszólalásokkal, ha pedig felszólalást nem adtak be, ennek a körülménynek jelzésével a kiküldött bírónak felülvizsgálás végett rendelkezésre bocsájtani. Az előjáróság köteles továbbá ezt a végzést a 60 000/1921. F. M. számú rendelet 217. §-a értelmében a községben szokásos módon közhírré tenni és mellékelte egy-egy példányát ugyancsak közhírrététel végett a fent megnevezett szomszédos községek előjáróságainak is megküldeni, és mindezek megtörténtét a kiküldött bírónak s az Országos Földbirtokrendező Bíróságnak is jelenteni [...]

Indokok: A rendelkezésre álló adatok azt mutatják, hogy egyfelől vannak az 1920: XXXVI. t. c. alapján megvalósításra váró közérdekű földbirtokpolitikai célok. A Suess-féle birtokra az eljárás megindítását az Országos Földbirtokrendező Bíróság már a herceg Eszterházy féle hitbizományhoz tartozó ingatlanokkal kapcsolatosan a 4756/1922. számú végzéssel megengedte s a tárgyalás vezetésére a rendelkező részben megnevezett bírót kiküldötte. A 4828/1922. számú végzéssel pedig az Országos Földbirtokrendező Bíróság ebben az ügyben az eljárás felfüggesztése iránt tett intézkedést (amely végzést azonban a 4756/1922. számú végzésben kiküldött bíró kézhez nem vette). Minthogy azonban a Magyar Földhitelintézetek Országos Szövetségének jelen szám alatt tett jelentéséből kitetszőleg a Suess-féle birtok elővásárlási ügye már annyira

1. Az Újhelyi-kastély

előrehaladt, hogy annak folyamata az eljárásnak további felfüggesztését nem indokolja; [...] s minthogy különben is a földhözjuttatandók érdekességének s más kapcsolatos kérdéseknek a tárgyalása már időszerűnek mutatkozik: az Országos Földbirtokrendező Bíróság az eljárásnak további függőben tartását megszüntetendőnek találta, annál is inkább, mert a Suess-féle birtokon kívül más olyan mezőgazdasági földbirtok is jelentkezik, amelynek esetleges megváltásával az említett célok megvalósíthatóknak mutatkoznak. Ezért az Országos Földbirtokrendező Bíróság indokoltan találta az említett törvény 41. §-a alapján az eljárás megindításának megengedését és az ebből következő rendelkezéseknek megtételét. Budapest, 1923. évi január hó 5-én. Olvashatatlan aláírás s. k. tanácselnök".²

A fenti végzés alapján láttak hozzá a parcellázáshoz és az adásvételi szerződések megkötéséhez. E szerződésnek néhány pontját ismertetem, mert felidézi az 1923. évi földhözjuttatás feltételeit. A részleteket eredeti okiratokból emeltem ki:

² Az okirat Gazdag Ilona fertőszentmiklósi lakos birtokában van.

„Adásvételi szerződés, melyet egyrészről az 1914. évi XV. t. c. alapján alakult Magyar Földhiteli Intézetek Országos Szövetsége budapesti bej. cég mint eladó, másrésztől ifj. Gazdag István és neje szül. Lőkös Mária pusztacsaládi 21. hsz. lakosok mint vevők az Országos Földbirtokrendező Bíróság 3361/1923. O. F. B. sz. alatt kelt jóváhagyó határozata alapján a következőleg kötöttek:

1. A Magyar Földhiteli Intézetek Országos Szövetsége teher- és igénymentesen eladja, fentnevezett vevők pedig ugyanígy megveszik az eladó Intézet irányában egyetemleges kötelezettséggel az eladó Intézet tulajdonát képező, Sopron vármegyében, Pusztacsalád község határában fekvő a pusztacsaládi 4. sz. telekkönyvi betétben felvett ingatlanokból a tulajdonjog bekebelezésével egyidejűleg lejegyzendő:

1. 113, 203, 224 sorsz. 1602/7, 1636/6, 1637/2. alatt felvett összesen 5 kat. hold 1300 □-ól területű ingatlanokat.

2. Az 1. pontban megjelölt ingatlanok vételára a 2906 kg azaz Kettőezerkilencszáthat kg dunántúli búzában állapított meg, amely a budapesti áru- és értéktőzsdén jegyzett középárban, mint készpénzbeni egyenértékben és pedig az alanti 3. pontban megállapított feltételek szerint fizetendő.

3. Vevők, a 2. pontban meghatározott vételárra eddig 906 kg búzát, ill. ennek készpénzbeni egyenértékét fizették — míg ellenben a hátralékos 2000 kg, azaz kettőezer kg búza vételárát kötelesek 15 (tizenöt) év alatt 1924. október 1-én kezdődő és minden év április 1-én és október hó 1-én esedékes két egyenlő utólagos félévénként 120 kg, azaz egyszázhusz kg dunántúli búzát kitevő évi 12% annuitásos alapon számított kamatot és tőketörlesztést magában foglaló részletekben az eladó Intézetnél Budapesten megfizetni. Ha a vevők valamely vételár, illetve törlesztési részletet az esedékesség napját 5 nappal meghaladó időben fizetnék a késedelmesen fizetett vételár, ill. törlesztési részlet után az esedékesség napjától a tényleges teljesítés napjáig évi 14% késedelmi kamatot is kötelesek az eladónak megfizetni.

5. A vételár biztosításául a vevők feltétlen bejegyzésüket adják ahhoz, hogy az egyes pontban megjelölt ingatlanokra, ezek tartozékaira és haszonélvezetére az eladó Magyar Földhiteli Intézetek Országos Szövetsége budapesti bejegyzett cég javára 2000 kg, azaz Kettőezer kg dunántúli búzának a budapesti tőzsdén jegyzett középára, mint hátralékos vételár-tőke, továbbá ezen hátralékos búza vételártőke után tőke és kamattörlesztést magában foglaló évi két egyenlő utólagos és 1924. évi október hó 1-én kezdődő, minden év április hó 1-én és október hó 1-én esedékes 120 kg dunántúli búzát kitevő félévi törlesztési részlet, 14% késedelmi kamat és 400 kg búza egyenértéke, mint költségbiztosítéki összeg erejéig telekkönyvileg bekebeleztessék.

6. A vevők az adás-vétel tárgyát képező ingatlanok birtokába 1923. április 1-én léptek és ezen naptól kezdve a megvett ingatlanokon a tulajdonost megillető összes jogokat gyakorolják. A vevők az ingatlanokat terhelő összes állami, megyei, községi, egyházi, út- és egyéb közadókat és ezeknek összes járulékait 1923. évi január hó 1-től viselik. Az esetleg kiszabandó vagyonválság a vevőket terheli.

9. Eladó az 1911. évi XV. t. c.-en alapuló birtokpolitikai feladataira való tekintettel kiköti, hogy az 1. pontban körülírt ingatlanok 1933. évi október hó 1-ig az eladó hozzájárulása nélkül sem meg nem terhelhetők, sem el nem idegeníthetők.³

A vagyonválsági földek vásárlói e feltételekkel gyakorolhatták a tulajdonosi jogokat. A parcellabirtokok törlesztése nehéz munka, megfeszített szorgalom árán, néha zökkenőkkel folyt 15 éven át míg a gazda eljutott odáig, hogy: „fenti számú kölcsönünk ügyében, tekintettel arra, hogy tartozásunk teljes kiegyenlítést nyert, — van szerencsénk a vonatkozó törlési engedélyünket csatoltan megküldeni. 1939. április 20. Teljes tisztelettel Országos Földhiteli Intézet.”

Pusztacsalád birtokmegosztása a földreform során juttatott 400 holddal és a Földhiteli Intézet által 1923-ban parcellázott 1200 holddal jelentékenyen javult A falu birtokmegosztása így a következőképpen alakult:⁴

³ Az adás-vételi szerződés Gazdag Ilona fertőszentmiklósi lakos birtokában van.

⁴ Soproni I. m. 73.

200 holdon felüli birtokos	3
40 holdon felüli birtokos	3
30 holdon felüli birtokos	4
20 holdon felüli birtokos	22
10 holdon felüli birtokos	23
5 holdon felüli birtokos	12
3 holdon felüli birtokos	16
1 holdon felüli birtokos	12
1 holdas birtok	4
1 holdon aluli birtok	3

2. Uradalmi cselédlakások

Hátránya ennek a kedvező birtokmegosztásnak, hogy nem öleli fel az egész lakosságot (701). Aránylag sok (164 fő) a nincstelen a községben, a lakosságnak 23,6%-a. Körülbelül 12-15 kat. hold az az alsó határ, amiből egy átlagos nagyságú és munkabírási család még majdnem megélt. Ez a határ, amelytől jobbra és balra (vagy lefelé és fölfelé) a pusztcsaládi társadalom elrendeződött.

3. A 40 holdon felüli birtokkal rendelkező család a klasszikus jómodú réteghez tartozik. Klasszikus abból a szempontból, hogy kivétel nélkül dolgoztak, nem szakadtak el a földtől. Az asszonyok ellátták az aprójószágot, főztek, mostak, takarítottak, mezőre jártak. Lányaikat is megtanították minden házi munkára. Magatartásuk a megelégedés és a feljebb nemkíváncsóság volt. A felső réteg virilista polgár. A következő csoport, a 20-30 holdas, már nem volt ilyen elégedett. A középparasztnak már volt hová néznie. Ezt az igazodást, pontosabban törekvést tartjuk e réteg fő jellemzőjének. 24, 20 holdon is lehetett bővítetten újratermelni. A bővített újratermelésben már benne volt, hogy valamelyest össze kellett húzni a nadrágszíjat. Pl. a lakodalom nem tartott 2 napig, csak egy napig, az étkezés nem volt olyan változatos és bőséges. A 20 holdas legény nem nyálazott 10 pengőst a cigány homlokára, csak egy 5-öst dugott a zsebébe.

A következő réteg, a 10-20 holdasok határa talán még jobban elmosódik. Egyiknek sincs pénze szórakozásokra, egy-egy gyenge termés évekre visszavetheti. Ebben a rétegben már teljes a célszerű életrend. Mindent a földért, a termésért, vagyis a vagyon növeléséért. Nézetük szerint a földnél nincs jobb befektetés, ráadásul nem csupán kenyeret, és az utódoknak biztonságot ad, hanem rangot, elismerést, nevet is.

5 holdon alul már nem volt ilyen mindenható ez az egy irányba fordulás, vehetjük egyetlen rétegnek, hiszen osztályhelyzetük szerint mindnyájan agrárproletárok voltak.

A 3-20 holdasok csoportja volt a legnépesebb. A jellemzett, beszabályozott pusztacsaládi kasztrendszer minden maradisága mellett arra is jó volt, hogy az embereknek, családoknak, csoportoknak megadja a tartást, meghatározza azokat a kereteket, melyek között tisztességgel élhették életüket, ugyanakkor a továbbjutás útját is kijelölte. Ebből a kasztrendszerből az uradalmi cselédek teljesen ki voltak zárva, a nincstelenek, ill. törpebirtokosok pedig jórészt.

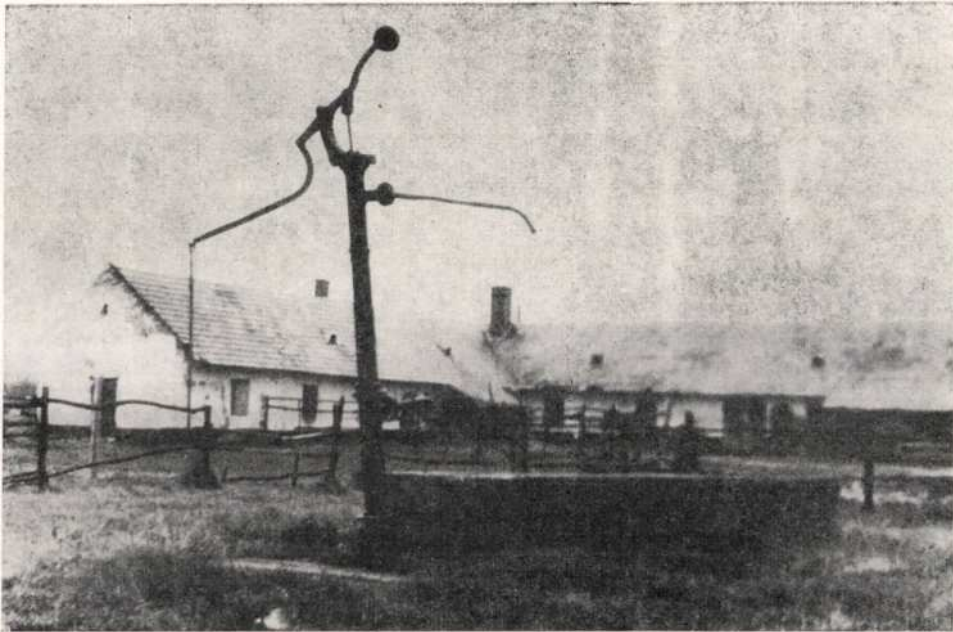
Pusztacsalád földbirtokosa 1893-tól az Újhelyi család. A község határának nagy része tulajdonába kerül és ez az állapot az 1945. évi felszabadulásig, pontosabban a földosztásig, ill. államosításig tartott. Az első világháború kitérések a Hódmezővásárhelyről származó Újhelyi Lipót fia, József volt az uradalom tulajdonosa. Az 1919-es forradalom idején csak olyan kommün volt a majorban, mint előtte és utána. Az uraságnak nem kellett menekülnie, sőt bent lakott a kastélyban. Béreseiből és kocsisaiból erőszakkal alakított munkástanács őt választotta meg az „urasági javak” kezelőjévé. 1919-ben egész családjával együtt megkeresztelkedett, félreállították a hétágú gyertyatartót, mert többé nem tesznek bele gyertyát, hogy meggyújtsák. Összegöngyöltették a tóra tekerését, mert többé nem néztek bele, hogy a parancsai szerint éljenek. Újhelyi József humánus magatartású volt. 1932-ben halt meg. A major és a falu apraja-nagyja kísérte a temetőbe. Halála után a birtok két gyermeke, Újhelyi Edit (férjezett Madarasi Endréné) és Tibor között oszlott meg. A harmadik földbirtokos báró Berg Tasziló volt.

4. Ezen az uradalmi birtokon vállaltak arató és cséplő munkát a nincstelenek vagy törpebirtokosok. Eleven hagyomány volt az aratóbanda szervezete. Évről-évre kötöttek szerződést az urasággal. Az uradalomnak érdeke volt, hogy helyben, könnyen mozgatható, jó dolgos, szorgalmas munkásokat kapjon. Az embereknek pedig szükségük volt a kenyérre, nem kellett elszakadniuk az otthontól. Így helyben, a községben szervezettek össze. Maguk közül bízták meg a banda vezetőjének a legrátermettebbet. Évről-évre állandó maradt a tagság. Az uradalom részéről a majorosgazda magához kérte az aratógazdát és megbeszélte a feladatokat. Mindenki maga főzött otthon, a családtagok kihordták a földre az ebédet. Az aratók hajnalban, napkeltekor indultak, a kijelölt táblánál találkoztak. Először kikalapálták, megfenték a kaszákat, majd beálltak a sorba és megkezdtek a vágást. A beállásnak megvolt a maga sorrendje. A jó kaszások jártak elől, a gyengébbek a sor végén. Vágás közben mindenki akkor köszörült, amikor a kasza vagy az ember kívánta. Általában három rend után álltak meg egy kicsit pihenni, rágyújtani. Dél tájban odaért az ebéd. Az ebéidő egy órát tartott. Aztán újra beálltak és hat óráig arattak. Ezután kezdték összehordani a kévét. Ebben mindenki résztvett. A kaszások rakták a kereszteteket, kepeltek, a többiek a kévét hordták. Úgy nyolc- kilenc óra körül végeztek. Másnap ugyanúgy kezdődött, illetve folytatódott a munka, míg el nem fogyott az aratnivaló.

Aratás után nemsokára megkezdődött a cséplés. A takarulást az uradalom cselédei végezték. A cséplést reggel hatkor kezdték. Nyolc óra tájban reggeliztek és délben ebédelték. A reggeli félóra, az ebéidő egyóra volt. Sötétedéskor hagyták abba a cséplést a balesetveszély miatt. A cséplés is addig tartott, míg el nem fogyott a szérűn minden asztag gabona. Az arató minden tizedik mázsából kapott egy mázsát. Ebben benne volt a cséplés is és a marokszedő része is. A marokszedő az összes munkáért 1 mázsa búzát, 1 mázsa rozst és 1 mázsa árpát kapott. A munkásság állandó jövedelmét a harmados vállalás, az aratás és a cséplés, télen pedig a favágás nyújtotta. Természetben, részért végezték a famunkát is. Az irtást, fadöntést, ágazást, rönkölést negyedikért. Az

éves gazdasági cselédek javadalmazása, valamint az aratási és cséplési szerződések a cselédeknek, illetve munkásoknak szerény megélhetést biztosítanak. A cselédjárandóság értékelésénél a következő számítás szolgált alapul:

1 q búza	20 P
1 q rozs	15 P
1 q árpa	17.5 P
tehéntartás	106 P
sertéstartás	15 P
1 liter tej	0,12 P
1 m ³ tűzifa	8 P
(puha, kemény, rözse átlaga)	

3. Urasági major

lakás	80 P
gyógykezelés	25 P
kert (100□-öl)	10 P
szántóföld (1400□-öl)	80 P

Pusztacsaládon a gazdasági éves cselédek javadalmazása:

Madarasi Endrénénél	703.3 P
Újhelyi Tibornál	715.4 P
báró Berg Taszilónál	730.6 P

A gazdasági éves cselédek az alábbi járandóságot kapták: 18 q kenyérgabona; 1600□ konvenciósi föld, 8-10 kupac fa=9-10 m³; 150□ kert; naponta 1.5-2 liter tej; gyógykezelés és lakás. A pelyhes állú legény fél konvenciót kapott.

A gazdasági cselédek — így a pusztacsaládiak is — mint az ország népességének egyik legszaporább rétege, nem a munkaadó kénye-kedvétől függő méltányos segílyt

kér, hanem az ipari munkásokhoz hasonlóan várja a családi munkabérendszer intézményes megoldását. Szomorú, hogy még mindig hiányzik az az érdekképviseleti szerv, amely a társadalmilag legelhanyagoltabb és legelesettebb réteget sokszor jogos érdekeinek védelmére megfelelően képviselhetné. Teljes az ellentmondás abban, hogy miért éppen a földbirtokosoknak, a társadalmi súllyal rendelkezőknek legyen érdekképviselete, holott a gyengék, a munkások erre inkább rászorulnak. A cselédbérek legkisebb mértékének szabályozására az 1940. évi XV. tc. teremtett lehetőséget.

Tudjuk, hogy mind a mezőgazdasági munkások, mind a gazdasági cselédek jogos panasztétel esetén is általában kitétek magukat az elbocsátás veszélyének. Sokszor a munkaadó jóindulatától és emberséges belátásától függött a megélhetésük.

Sopron vármegye középső részén elterülő Cser homokos kavicsvilága sülevényes talajával nyomot hagy a vidék állattenyésztésén. Hövej, Himod, Csapod, Pusztacsalád és Iván, továbbá részben Vitnyéd, Gyóró és Cirák községek határa tartozik ide. Az állattenyésztés és marhahízlalás vármegyét jellemző arányai elkerültek ezt a vidéket. Ugyanezt mondhatnók az állattartásról általában. A talaj és takarmány átforgató hatása folytán a pusztacsaládiak marhaállománya szemmel láthatóan alacsonyabb termetű, kisebb testű, mint másutt. A takarmány silányabb, a borjú és növendék marha kevesebb táplálékban részesül, úgyhogy fiatal korától kezdve a fejlődésben visszamarad. Csak fokozza ezt a körülményt, hogy a Cser községei szegényebbek, mert termőtalajuk a munkát rosszul hálálja meg. Pusztacsalád rendkívül szorgalmas népe kemény küzdelmet folytat a megélhetésért. Az a szívós küzdelem, melyet a ma élők elődei folytattak évszázadokon át a létért, ma is jellemzője az itt élő embereknek.

A mai Cser néven ismert kavicsvilág — a vármegye középső része — egyetlen nagy kiterjedésű erdő volt. Himod, Csapod, Pusztacsalád és Iván körül kisebb-nagyobb irtások voltak. Ezekből az irtásokból csaknem az egész, az 1879. évi erdőtörvény előtti időre esik. Azóta a mezőgazdasági kultúrát hajhászó erdőirtás bizonyos tekintetben megbosszulta magát. Olyan területeken is irtották az erdőket, ahol a talaj mezőgazdasági művelésre kevésbé alkalmas. A Cser kavicsvilága az erdőirtás után elveszítette az erdő lomboszatával és korhadó gallyaival évenként visszatérő hűmlesztéplálékát, aminek következtében mezőgazdasági kultúrájával a rajta élő népek soványabb kenyeret ad.

Pusztacsaládon a búzatermés átlaga 6-7 q. Annyi, amennyi haszonbért pl. Kapuvár határában a jó szántóföldek holdjáért fizetnek. Az erdőterületek kiterjedése és a szociális problémák összefüggése, hogy az erdei munka télen a falu szegény néprétegének szerény, de biztos munkaalkalmat ad. Több-kevesebb munkaalkalmat ad az erdő a pusztacsaládiaknak is. A szegénysorú lakosság részére szociális szempontból nagy jelentőségű a szárazgallyszedési lehetőség. Az egy-egy évben összeszedett famennyiség igen jelentékeny anyagi segítséget jelent. Aki maga szedi össze és viszi haza a tüzelőfáját, az tudja, hogy komolyan kell érte megdolgozni. Gallyszedésre csak az vállalkozik, aki valóban szegény.

5. Pusztacsalád a csepregi járáshoz tartozott. Az 56 045/1927. XII. 11. BM. rendelet alapján került a kapuvári járásba. Így a két világháború közötti időben az 1920-as népszámlálási adatok a csepregi járás, az 1930-as és 1941-es népszámlálási adatok a kapuvári járás községei közt találhatók. Pusztacsalád mezőgazdasági jellege kétségtelen. Az iparosok legnagyobb része is foglalkozik mezőgazdasággal. A faluban az alábbi iparosok találhatók: cipész, kőműves, kovács, bognár és szabó. 1930 után két vegyeskereskedés és két kocsmá van a községben. Egyik vegyeskereskedést és kocsmát a Hangya üzemelteti. A Galambos-kocsmá és a Som-bolt a másik. Pusztacsalád lakossága foglalkozási főcsoportok szerint⁵ a következőképp tagozódik:

⁵ Az 1920. évi népszámlálás adatai a magyar Statisztikai Közlemények új sorozat 71. kötet 34-35. oldalán, az 1930. évi adatok az új sorozat 86. kötetének 21. oldalán találhatók.

Év	ÖSSZES NÉPESSÉG		ÖSTERMELÉS		IPAR		KERESKEDELEM HITEL		KÖZLEKEDÉS		
	kereső	elt.	együtt	kereső	elt.	kereső	elt.	kereső	elt.	kereső	elt.
1920	275	421	696	235	351	20	42	1	—	2	7
1930	311	390	701	265	319	11	31	1	4	4	3

4. Községi kút

É v	KÖZSZOLGÁLAT ÉS SZABADFOGLALKOZÁSÚAK		NYUGDÍJASOK TŐKEPÉNZESEK		HÁZI CSELÉDEK	
	Kereső	Eltartott	Kereső	Eltartott	Kereső	Eltartott
1920	2	4	6	9	9	8
1930	5	11	11	14	14	8

Az 1930-as népszámláláskor Pusztacsaládon még a Hangyának nem volt kocsmája és a Som-bólt is csak 1932-ben nyílt meg. Sajnos a második világháború miatt elmaradt feldolgozás hiányában az 1941-es népszámlálás foglalkozási adatait nem tudom ismertetni.

6. A pusztacsaládi építkezési mód megegyezik a nyugat-magyarországi formával. Az átlagos típusban épült ház és annak berendezése a következő: az utcára néz az oldalhomlokzat. A telek szalagszerűsége miatt a helyiségek (szoba, konyha, kamra, istálló) az utca irányára merőlegesen, egymás után sorakoznak. A szélesebb telkű gazda rangosságát és tehetőségét az ún. keresztház hirdeti. A házakat fehérre meszelik. Régebben sok volt, a két világháború között egyre csökkenő a kontyos házak száma. A huszas években épített házak egészségügyi szempontból nagyjából már megfelelnek a követelményeknek. A tehetősebbek házaikat csinosabb kivitelben, a szegényebbek simán, egyszerűbben építették fel. A falak anyaga többnyire téglá, de található tömésfal is. Az ablakok már majdnem megfelelő méretűek. Barnára festik a kereteket. Az oromfalban gyakori valamelyik szent szobra. A házak elejét a fal mellett téglával, vagy cementlappal rakják ki, hogy az eső a sarat fel ne verhesse a falra. Ezért a fal alsó részét is $\frac{3}{4}$ m magasságig sötétebb színnel, általában feketével, vagy sötétszürkével festik be. A tornác utcára nyíló végén, a kapuval egyvonalban van az ajtó. Az ajtó és a kapu színe fekete, vagy barna. A tornác a módosságot is kifejezi. A módos gazda tornáca kőoszlopos, a kevésbé tehetőse falában, a szegényé nyitott. Az épületben két ajtó van. Az első ajtón át a konyhába, a másik ajtón az istállóba lehet jutni. Az első világháború előtt még volt nyitott tűzhely. A két világháború között már közkedvelt az ún. „fujtott” konyha. A rakott tűzhely mellett mindenhol ott találjuk a kemencét is. Ugyanis a pusztacsaládiak otthon sütötték a kenyeret. Az ajtóval szemben itt-ott még meghagyott mestergerendára aggatták a cifra, virágos ún. pingált tálat. A tűzhely felső peremén sorakoztak a poharak. Vizespad még a szegényebb háznál sem hiányzott. A konyha tehetőség szerint földes, téglás vagy cementlapos. Falát meszelik, az alját pedig más színnel húzzák el.

A ház legtisztább része a konyha. A konyhából — legtöbbször az üvegajtón át — jutunk az első szobába. Ez a gazdánál padlós, a szegényebeknél földes. A fal mellett állnak az ágyak, megrakva ágyneművel. Előttük sorakoznak a székek. Régebben az egyik sarokban állt, újabban a szoba közepén áll a tölgyfából készült asztal, amelyet ünnepnapokon abrosszal teritenek le. Fölötte van a „lógós” lámpa. Megszokott bútordarab a „sublót”. Az ágy végében van az almárium, amiben a háziasszony a kalácsfélét tartja. A pénzüket is ott őrzik. Kulcsa mindig az asszonymál van. Az első szoba ablakában gondosan ápolt cserepes virág díszlik. A csipkefüggöny sem hiányzik az ablakról. A hátsó szoba ablaka gyakran tárva van, az elsőét csak nagytakarításkor nyitják ki. A kevés szellőztetésnek tudható be, hogy az amúgyis nedves szobák dohosak. Szegénységet lehelnek.

A hátsó szoba ablaka az udvarra nyílik. Ebben a szobában zajlik le a napi élet. Itt alszik a fiatal pár a gyerekekkel, elől pedig az öregsülők. Ahol sok a gyerek, az ágy alá „tuli” kerül. A keményfa asztal mindig a szögletben áll. Almárium a hátsó szobában csak kevés helyen van. Inkább a nagyobb ládát láttuk itt, amibe a gyermekek ruháját rakták. Mind az első, mind a hátsó szobában sok a szentkép. A szobában a két ablak között a nagytükör. Körötte fényképek, búcsúi emlékek. A tükör mögött a húsvéti barka. A húsvéti barka a hagyományokat jelképezi. A mestergerendára rakták olvasókönyveiket. Egyik gerendára, amely a szögletben van, a hevedert erősítették, amire ruhájukat, csizmájukat aggatták. A virágot szeretik. A szegény házaknál is van virágos kert. Főként a rózsát, orgonát, a pünkösdi- és ószirózsákat kedvelik. Több ház udvarán a konyhabejárat előtt leándert is találunk. Asszonyaik rendelkeznek a háztáján. Sok is a tennivalójuk. A ház asszonya reggel elsőnek van talpon és utolsó-nak tér nyugovóra. Az 1930–34-ben a tüzesetek száma feltűnően megszaporodott. A szándékosság fennáll nemegy esetben. Így váltak emlékké a kontyos házak és a zsup-

pal fedett ház is kevesebb lett. Piros cseréptetős, nagyobb ablakú házak épültek helyettük.

A cselédlakásoknál egy épületen három ajtó van. A bejárati ajtó a közös konyhába vezet. A konyhából jobb- és baloldaltól is egy-egy szoba nyílik, amelyben egy-egy család lakik. A szobának egy ablaka van. A közös konyhán külön tűzhely áll a családok rendelkezésére. A konyhában nincs ablak. A lakások földesek. Az úgynevezett iparos lakásoknál már külön konyha és kamra is van. A konyha téglával van kirakva. Kenyérsütés céljából négy családnak áll rendelkezésre egy kemence.

Az 1920-as években Pusztacsaládon 10 az új házhelyigénylés. A házépítésnél a napszámos és igásmunkát legtöbbszörre ősi szokás szerint a rokonok és ismerősök együttesen biztosítják. A családiház-építésre szokásosan folyósított 1500 P kölcsön még ilyen

5. Gazdasági udvar

körülmények között is kevésnek bizonyult. Az anyagárak és munkabérek emelkedése miatt esetenként legalább 2300-2500 P rendelkezésre bocsájtása lett volna kívánatos. Így a juttatottak közül általában kevesen építettek házat a saját erejükből. Az ekkor kölcsönökkel épült házakat FAKSZ-házaknak hívták (Országos Falusi Kislakásépítő Szövetkezet).

A FAKSZ-kölcsönökkel felépített házak lakóinak adóssága a keresetükkel arányban nem álló magas törlesztő részek miatt egyre szaporodott. A FAKSZ-osokhoz hasonlóan rossz helyzetben csak a nincstelenek találhatók. A gazdáknál bérért lakó szegény nincstelenek évi 60-65 P-t fizetnek egy szoba-konyhás lakásért. Ha elmaradnak a lakbérrel, könyörtelenül kiteszik őket.

E V	ÖSSZE- SEN	KŐ TÉGLA	VÁLYOG SÁRFAL	KŐALAP VÁLYOG SÁRFAL	CSERÉP PALA	ZSIN- DELY	NÁD ZSUP
1920	109	61	7	41	50	10	49
1930	112	71	16	25	73	2	37
1941	121	90	13	18	103	—	18

7. Az embereknek nemcsak lakásra, hanem ruhára, élelemre és egészséges ivóvízre is szükségük van. Pusztacsaládon nincs népviselet. Az első világháború után a régi öregeken még néha ünnepnapokon látható volt a feketezsinóros, szilvakék posztóruha. A kiskabát, a rövid dolmány (mantli) és a mellény (lajbi) alól szép fehér ingük világlik. Télen-nyáron csizmát viselnek. Hidegebb időkben báránybőrből való „asztrigán” sipkát hordanak. Jobb időben a fekete felhajtott karimájú kalap a kedvelt. Az idősebb asszonyok több szoknyát is viselnek. Keszkenőjük alatt úgynevezett átkötő van. A sötétebb színeket, mint pl. a feketét, kéket és a kávébarnát kedvelik. Blúzszerű ruhájuk a majkó, rékli és a „totya”. A majkót és réklit a hidegebb időben, a totyát inkább melegben hordják. Legtöbbször puhaszárú csizmát viselnek. Télen a vállkendo, a nagykendő sohasem hiányzik, a fiatalabbak öltözete már az idők folyamán változott. A lányok télen és hétköznap csizmát húznak, nyáron félcipőben járnak. Dologtévő nap a „kékfőstő” ruhát hordják; ünnepeken selyem, vagy bársony ruhát vesznek fel. Fejkendőt csak télen és gyász idején hordanak, egyébként a hajadonfőtt a divat. A menyecskék most már csak fél, egy évig hordják az átkötőt. A városban szolgáló lányok hozzák be a faluba a divatot. Hajukat rövidre vágatják, bodorítják. Élénk színű, virágos ruhát vesznek.

A legényeknek téli és nyári ruhájuk van. Munkában pantallót „cájpg” nadrágot viselnek. A kékfestő kötényt sohasem hiányzik előlük, amit a balsarkánál fogva „félrevágnak”, mert ez a legényes. Télen priccses nadrágban és csizmában járnak. Nagy hidegben a bekecsét is elveszik. Télen ok is az „asztrigán” sipkát hordják. Nyáron a világosabb színű, legyűrt szélű kalap járja. Mar találkozunk nadrágos, nyakkendőös falusi legényekkel is.

A pusztacsaládi szegény népréteg táplálkozása egyoldalú és hiányos. Általában a burgonya és kenyér fogyasztás lep előtérbe. Hus inkaab a jobb anyagi viszonyok között élő családoknál, toponyre vásár- és ünnepnap kerül az asztalra. A cukor, nemkülönben a tejtermék fogyasztása rendkívül csekély és a szegénység növekedése arányában csökken. Főzelékek közül a burgonyafőzeléket nagyobbára kivétel nélkül ismerik. Burgonyával általában mindenki ellátott. Téli főzelek még a bad, káposzta és a kerekrépa. Ritkábban főznek saskát, tokot. Szegényebb helyen a főzeleket hus nélkül eszik, a főzelék mellett a teszta, toleg a főtt teszta jut nagy szerephez. A búzalisztet kukoricaliszttel potolják. Húsetel leginkább télen, disznóoleskor kerül nagyobb mennyiségben a nép asztalára. Nyáron iriss húst alig fogyasztanak, a disznóölés többnyire az egész évi szükségletet biztosítja. A füstölt nussai igen takarekosan bálnak, hogy maradjon a nyári nagy munkaidőre, mert így a család és a munkások ételmezése tap-lalóbb, változatosabb. A legszegényebb néposztály disznóölés híján a húst alig ismeri. Oly ritka a szegény ember asztalán a hus, hogy a gyermekeknek szinte idegenszerű. Etofordult, hogy mikor a 10-12 éves gyermeket nussai kínaltak, nem fogadta el, mondván, hogy azt nem szereti. Többre becsülnék egy nagy darab kalacsot, vagy hatalmas lál főtt tészta, mely zsirozva csemegeszámba megy.

⁶ Az 1920. évi adatok a Statisztikai Közlemények új sorozat 69. kötet 34—35. oldal, az 1930. évi adatok az új sorozat 83. kötetének 108—109. oldalán találhatók. Az 1941. évi adatok helyi adatközlők szerint.

A tej és tejtermék, valamint a tojás fogyasztása az értékesítéssel függ szorosan össze. A háziasszonyok a tojás árából fedezik a konyhai fűszerek költségeit. A tejet gondosan összegyűjtve a tejcsernekba viszik. A gazda gabonája után csak egyszer egy évben, a tej, aprójószág és tojás után ellenben rövidebb időközökben juthat pénzhez. A gyümölcsöt, mivel nem terem meg, drágasága miatt a nép alig vásárolja. Kivétel a dinnye. Az élelmiszerek téli eltevése az ecetes uborkára, paprikára és főleg savanyúkáposztára korlátozódik. Ezekon kívül leginkább a szilvalekvárt ismerik és használ-

6. Fekete zsinóros, kék posztó kabát

ják, a bolti vegyes ízt is. Reggel a szegénységnek tej helyett a főtt étel, lebbensleves vagy rántottleves dívik. Kukoricakását, krumplikását, babot, krumplit vagy tészta-t esznek.

Szeszfogyasztásban Pusztacsalád a legkevesebbet fogyasztó községek soraiban a hetedik helyen szerepel. Lélekszám 1930-ban 701 fő, borfogyasztása 4500 liter, 1 lélekre eső 6,4 liter éves szinten. A vármegye egészséges ivóvízzel való ellátása a geológiai viszonyok alakulása miatt több nehézségbe ütközik. Hátráltatta a mélyfúrású kutak létesítését az a körülmény, hogy az artézi kutak vize sokkal mélyebb rétegekből szökken fel. Fúrásuk költségesebb volt (2500 pengő). Ez a közegészségügyi feladat Pusztacsaládon csak terv maradt.

8. Pusztacsaládon is minél nagyobb a nagybirtok terület a kisgazda kezén lévő területnél, annál kisebb a népsűrűség. Pusztacsalád népsűrűsége 29,1. Az ezer holdon felüli birtok százalékos térfoglalása 82,4.

A századfordulón megkezdődött és az első világháború kitöréséig kisebb nagyobb arányban folytatott elvándorlás Pusztacsaládon is visszhangra talált. Ha elindulunk keresni őket, a nyomokon a városokba és Amerikába jutunk. A pusztacsaládiak nem végleges szándékkal vándoroltak ki, hanem gazdasági helyzetük megjavítása céljából. A 1912—13. évben többen visszajöttek, hogy otthon földet, házat vásároljanak az özszegyűjtött pénzből. Ma ezeknek legfeljebb egy kis házuk van, a pénzüik többi része a földreválás közben elúszott a háború alatt. A háború alatti képet a férfiak távolléte és azok eleste alakítja ki. Ennek velejárója a háború utáni házassági láz, több a gyerekek. Nem hanyagolható el ez időszakban a gazdasági helyzet javulása következtében beálló hatás sem. A huszas évek végén gazdasági válság akasztotta meg a születések számát. A fontosabb demográfiai adatok áttekintésére közlöm az alábbi táblázatokat:⁷

É v	Terület kat. hold.	Jelenlevő összes nép	N e m		Nőtlen hajadon	Házass.	Öz-vegy	Törv. elv.
1920	5411	696	345	351	371	284	39	2
1930	4182	701	363	338	382	273	45	1
1941	4182	655	345	310	348	252	55	—

Korosztályok szerint:

É v	15 évnél fiatalabb	15—39 éves	40—59 éves	60 éves és idősebb	Ismeretlen
1920	250	262	124	59	1
1930	247	260	129	65	—
1941	223	242	119	71	—

A városba tódulás jeleivel is találkozunk. A lányok szolgálni Sopronba és Budapestre mennek. A legények többnyire rendőrnek, csendőrnek, fináncnak, vagy vasutasnak állnak be. A 30-as évek végén 10 fő Ausztriába is járt dolgozni, és akadt, aki oda is nősült.

A népszaporodást befolyásoló tényezők közül közelebbi érdeklődést érdemel az élveszületések számának alakulása, valamint a fertőző betegségek közül a szociális betegségnek is nevezhető tüdőbaj elterjedtsége. Pusztacsalád a vármegye legmagasabb élveszületési arányszámait feltüntető községekből a harmadik. Lélekszáma 701. Élveszületés ezrelékben 30. Sajnos a faluban a tuberkulózis viszont bőségesen szedte áldozatait. Ebben az időben a községben elhaltak 17⁰/₀-a pusztult el tuberkulózisban. Az országos átlag 15⁰/₀. A betegség elterjedését elsősorban a földes szobák, nedves falak, aránylag kicsiny ablakok segítették elő. Egy szobában élte le a család az életét. A szoba levegője, ha szellőztettek is, nem egészséges mert télen itt főznek, mosnak. Befolyásolta a betegség elterjedését az egyenetlen, kevés és gyengé táplálkozás.

Ilyen körülmények között nem csodálható, hogy a tüdőbaj szedte áldozatait. Annál is inkább, mert a falu népe a tüdőbaj esetében (mert ez általában lassan támadja meg a szervezetet) kereste fel legkevésbé az orvost. Legtöbbször azt gondolták, hogy majd kigyógyulnak belőle. Rendszerint olyankor fordultak vele orvoshoz, amikor már késő volt. Pusztacsaládon három család szinte teljesen kihalt e betegség következtében. Volt, amikor a lélekharang kongásakor két testvér feküdt halva. Egészségügyi szempontból kifogásolható, hogy nem rendelkeznek ravatalozó helyiséggel. Rendkívül káros, hogy az egy szobában meghúzódó család együtt virraszt a halottal.

⁷ Az 1920. évi és az 1930. évi adatokra vö. az előző jegyzetét; az 1941. évi adatok a K. S. H. által 1947-ben kiadott kötet 368—369. oldalán találhatóak.

A nép szellemi színvonalának emelésére az iskola és az iskolán kívüli nevelés hivatott. Ezt a hivatást az 1909-ben két tantermessé lett iskola teljesítette. A tanítói állásokat pályázat útján töltötték be. A pályázó megkereste az egyházközségi képviselőket és kérte szíves pártfogásukat. Az előző idők több tanítóváltása után Fűzi Margit lett az osztálytanító, aki 1920. december 22-ig — Kisfaludra távozásáig — működött Pusztacsaládon. A megüresült állásra jelentkezők közül Malek (Murai) Károlyt választották meg, aki 1926-ig tanított a faluban. Malek Károly tanító innen Tápiószelére került. Az állást Pellet Imréné szül. Könczöl Margit nyerte el, aki a felszabadulás utáni nyugdíjbavonulásáig, 1957-ig tanított Pusztacsaládon. 1928. szeptember hó 1-én Schubert Károly kántortanító 43 évi tanítói működés után nyugalomba vonult. Pusztacsala-

8. Szent István szobor

ladra 1891. június hó 1-én Monostorról (Komárom megye) került, 37 évig tanított a községben a falu népének teljes megalégedésére. Egyúttal ő volt a postaügynökség első vezetője. Az ügynökség működésére a Soproni Posta Igazgatóság már 1915. július 12-én engedélyt adott, de ez csak 1922. július 21-én valósult meg. Schubert Károly 1933-ig volt az ügynökség vezetője. Utóda 1933—1944-ig leánya, Schubert Mária, férjezett Egyed Istvánné. Utódjául Szarvas László nagyiváni (Heves megye) tanítót választották meg. Őt tanulmányai alatt helyettesítette Molnár Béla, majd mikor Szarvas véglegesen eltávozott, 1945-ben, utóda lett mint kántortanító.

A mezitlábás tarisznyás gyerekek szívesen jártak iskolába. Amint már említettem kéttantermes, kéttanerős iskola működött Pusztacsaládon. Az iskola berendezése: négyülékes padok. Jobb és baloldalt 5-6 sor tantermenként, tábla és térkép. A gyere-

kek délelőtt és délután is iskolában voltak. A nagyobbak a jobb idő beálltával a mezőre mentek dolgozni, vagy napszámba jártak az uraság földjére.

Pusztacsalád két világháború közti közműveltségi állapotáról ad képet az a néhány adat, amely az írni-olvasni tudók számát tünteti fel:⁸

É v	Jelenlevő összes nép	6 évesnél idősebb	60 évesnél idősebb	Ír olvas	6 évesnél idősebb analfabéta
1920	696	546	59	551	54
1930	701	533	65	577	21
1941	655	472	71	532	11

Az írni-olvasni nem tudók zöme a 60 évnél feüliekből tevődik össze. A vármegye vezetősége az iskolán kívüli népművelést elsősorban az ifjúság továbbképzésének szolgálatában állította. Úttörőként gondoskodott arról, hogy minden ifjú legalább 21. életévéig rendszeres továbbképzésben részesülhessen. Pusztacsaládon in novembertől márciusig a levantekeletes ifjúságot egészen felőlelő oktató és nevelő munka folyt. Tulajdonképpen a nyolcosztályos elemi iskola hiányát igyekezett pótolni a tanköteles koron túl levő ifjúság további népművelése. Erről Soproni Elek írta: „Különösen hiány mutatkozik a gazdasági előadások tartásában. A népművelődési előadásokat gazdasági irányba kellene fejleszteni. Kevés az olyan előadás, amelyben a nagyobbrészt gazdákból álló hallgatóság foglalkozásával, kenyérkeresetével összefüggő gyakorlati kérdésekről hallanak majd szakembereket beszélni. A gazdákat a nagyobb keresetet biztosító, életbevágó kérdések, mint a borjúnevelés, az állatértékesítés, gyakorlati növénytermelés, takarmányozás, tejtermelés stb. érdekli. Sajnos ezeket a jogos kívánásokat a társadalom intelligens rétegei alig ismerik és még mindig nem történik megfelelő gondoskodás arról, hogy a gazdatársadalom pótlólag a kívánatos ismeretek birtokába jusson. Ezért a felnőtt férfiak a hallgatóságnak csak a 7%-át tették ki.” „A kultúrsarok gondjai”-nak fenti megállapításai részben Pusztacsaládra is érvényesek. Szerencsére a falu azon kevesek közé tartozik, ahol a gazdálkodással kapcsolatos szakelőadás is volt. A közvetlen felszabadulás előtt mártírhalált halt földbirtokos — aki Mezőgazdasági Akadémiát végzett — az 1940-es években tartott Pusztacsaládon szakszerű, a mezőgazdaságra vonatkozó ismeretterjesztő előadásokat. A levanteoktatás inkább szolgálalkúságra, vakfegyelemre, a szomszéd népek elleni gyűlöletre, félrevezetésre és nem felvilágosításra igyekezett nevelni. Itt említem meg az iskolával szembeni téren lévő Szent István szobrot, a talapzatán jelenleg olvasható szöveg miatt: „Készült a XIX. században. Megújította a Pusztacsaládi Szent István Leventeegyesület.” A szobrot 1860-ban gróf Széchenyi Béla állíttatta. Készítője Höller György soproni kőfaragó mester. (A szobor számlája Sopronban a Liszt Ferenc Múzeumban található). A hagyomány szerint a szobor Széchenyi István emléket hirdeti. Széchenyi halálakor (1860) gyermekei elhatározták, hogy apjuk emlékére szobrot állíttanak. Az akkori Habsburg elnyomás miatt a család ősi székelyén, ahova apjukat eltemették, nem állíthattak fel szobrot, ezért úgy határoztak, hogy a hajdani Széchenyi birtok legeldugottabb helyén állíttanak emléket apjuknak. Így esett a választás Pusztacsaládra, hogy a figyelmet eltereljék: I. István alakjába öntötték apjuk vonásait. A fej, az arcvonások Széchenyi Istvánt mintázzák.

A megújítási ünnepséget 1938. május 15-én Szent István halálának 900 éves évfordulója alkalmával tartották. A szobor talapzatára ekkor került a fenti felírás. A restauráláshoz szükséges összeget Pusztacsalád és a környező falvak népe zászóltség-megváltással adta össze. Maga a gondolat az akkori kántortanító érdeme.

⁸ Az 1920. évi adatok a Statisztikai Közlemények, új sorozat 69. kötet 34–35. lapján, az 1930. évi adatok az új sorozat 83. kötetének 108–109. oldalán, az 1941. évi adatok a K. S. H. által 1947-ben megjelent kötetének 368–369. oldalán találhatók.

A községnek az iskolában lévő könyvszekrényben 200 kötetes népkönyvtára volt. Újságot is olvastak: az „Igazság”-nak volt a legtöbb (7-8) előfizetője; a „Kis Újság”-ot és a „Sopronvármegye”-t 2-2, a „Pesti Hírlap”-ot és a „Szabad Szó”-t 1-1 előfizető járatta. Az iparosság a „Kisiparos”-t olvasta.

A közműveltségi állapotokra jellemzők a műkedvelői előadások is. A gyermekek angyalkás, tündér, és törpés mesedarabokat játszottak. A felnőttek népi jellegű, humoros témájú népszímműveket, vallásos és hazafias darabokat adtak elő. A pusztacsaládi leánykör és legények előadásai, színdarabjai nemcsak saját szórakozását, hanem a falubeliek kellemes időtöltését is szolgálták.

A leánykör az országban az elsők között a 30-as évek elején alakult. Célja a lányok iskolán kívüli nevelése. A varró-, szövő tanfolyam keretében megtanulták a törülköző

7. FAKSZ-ház az Új utcában

szövést, párnák, ágyneműk himzését, kivarrását. Szép formás tortákat sütöttek, fagyaltot gyártottak. Elsajátították a szaloncukor házilag való elkészítését. Népi táncokat tanultak és résztvettek a falvak egymás közti versenyén. A község szellemi és erkölcsi nevelése a tantestület lelkiismeretessége révén a megyében az első helyen állt.

Ebben a haladó vármegyében csak minden negyedik községben akadt közzrádió. A kapuvári járásban Fertőendréd, Pusztacsalád, Hövej, Vásárosfalu, Petőháza és Vitnyéd mezőgazdasági lakosságának ekkor nincs rádiója.

9. Pusztacsaládon a rábaközi nyelvjárást beszélik. Népszokásaik is a Rábaközre, vagy a régi vármegyére egyaránt jellemzők. A ma is élő népszokásokat csak felsorolom, ezeket a felszabadulás utáni részben ismerttettem. Ilyenek: a lucázás, betlehemezés, lakodalom és búcsú. A betlehemezéskor és a búcsú napján a két világháború között a vallásos jelleg került előtérbe. A farsang, különösen a húshagyókedd régebben tek a látogatásról. Farsangi fánkkal, úgynevezett púposfánkkal (szép szalagossal) és különböző ételekkel halmozták el a vendégeket, amíg meg nem szólalt az éjféλι harangzó, jelezve a nagybőjt kezdetét. A májusfa állítás is mindinkább kimegy a divatból. A ház elé, melynek lakóit a fiatalság meg akarta tisztelni, gallyaitól megtisztított és a csúcsáig színes pántlikákkal díszített, hosszú fenyőfát állított. A fenyőfák beszer-

zése rendszerint erdei kihágással járt, de a ház népe ajándékozással, a leány csókkal kárpótolta a legényeket.

Mikor a fiúk legénysorba kerültek — 6 elemi s három ismétlő befejezése után — nagy mulatság közepette legényavatást és ezzel kapcsolatos „keresztapa” választást tartottak.

A búcsút megelőzően, a búcsúnap délelőttjén a legények összejöttek a Mózes-, későbbi Galambos-féle kocsmában: az új, felavatandó legények személyenként 2 liter bort fizettek, amiért befogadják a legények sorába, no meg valamit a keresztapák is. Ezzel a borral kínálták meg az avatandót. Pethő Gyula (szül. 1885) adatközlőm szerint az ő idejében a keresztapa fizetett. Összekaroltak a felavatandó „keresztfiú”-val és úgy itták a pertut. A keresztapa közölte a keresztfiúval: „Eddig kert alól jártál lányokhoz, most elmehetsz utcáról is.” Gazdag József adatközlő szerint, aki 1900-ban született, a fenti legényavatási szokás megmaradt, de ők már a felavató beszédbe egy kis pajzánsgót is vittek: „Ha nem tudsz valamit (a lányoknál), majd én kiségitlek.” A tréfás beszédet komoly szavak váltották fel: „Mindig legényhez méltón viselkedj. A tegező kapcsolat után is légy tisztelettudó idősebb legénytársaidhoz. Más legénytársaddal előforduló ügyes-bajos dolgod esetén fordulj az első legényhez, aki hivattott a problémád rendje, módja szerinti megoldásra, elintézésre.”

A felavatott, „bekeresztelt” legénynek joga volt lányokhoz járni. Udvarolhattak, nem kellett estharangszó után hazamenni. (A fel nem avatott legényt, ha ilyesmin érték, mint gyereket elfenekelték.) A búcsúkor a cégérfa felállításánál segítettek. A cégérfa, a búcsú helyiségének megjelölésére szolgált. Ők szedték a lányoktól a cégérfára a szalagot, ők kísérték a lányt a búcsúba, kezükben borosüveggel, amellyel a lány édesapját megkínálták.

Aki a búcsú után a cégérfáról a bort elsőnek le tudta hozni, azt meg is ihatta, és annyit kapott még, amennyit meg bírt inni. Lakodalmaknál résztvehettek a „három” kikérésben. Rendszerint vacsora után egy céhes legény vezetésével illő köszöntés után kéri ki a hármat. A lakodalmi három kérés: három liter bor, három kalinkó,⁹ és három tánc.

Ha vidéki vitte el a lányt, akkor a menyasszonyt még inkább a falu legszebb lányának nevezték, hogy a lány kiváltási értékét emeljék. Ha nem kapták meg a kiváltási díjat, a tejes fazekakat hamuval rakták tele és a vőlegényi kocsikerékhez vágták. Így hamuporlással fizették vissza a vőlegény viselkedését. Csóka (Paksi) János leányának Vitnyédre való férjhezmenésekor sem akarta a vőlegény a kérést teljesíteni. Kötelet húztak keresztül az úton és a kordont addig tartották a legények, míg mindent ki nem adtak.

A legények másik nagy napja a sorozás volt. Kocsin, nótaszóval mentek el Kapuvárra. Büszkeség volt beválni és szomorkodott az alkalmatlan. A regruták, amikor visszaérkeztek a faluba, ezt énekelték:

„Sirt az anyám, mikor reggel felkeltem,
De még jobban, mikor regruta lettem,
Ne sírj anyám, szép a magyar regruta,
Illik annak a nemzeti pántlika...”

Vasárnap már pántlikás kalappal mentek a templomba. A szalagok között a legkedvesebb az, amelyiket a szeretőjük ajándékozott. A pántlikás kalapot bevonulásig hordták.

Általánosan kedvelt szokás volt az áldomás. Vételnél, eladásnál néhány pengőt mindig áldomásra kötöttek ki. Előfordult, hogy a megállapodott összeg nem volt elegendő áldomásra.

Évről évre ismétlődő szokás volt az aratókoszorú.¹⁰ A rozsaratásnál még nem tartottak ünnepséget, de amikor az első tábla búzát kezdték aratni, kijött az uraság is.

⁹ A kalinkóra vő. Kiss Jenő: SSz. 1981. 80.

¹⁰ Pethő Rozália adatközlése, aki 6 évig az aratógazda marokszedője volt.

Búzából jó erős kötelet csináltak és azzal az uraságot mint a kévét összekötötték. Az aratók felemelték és éljeneztek, hogy több aratást is megérjenek. Az uraságnak fizetnie kellett, hogy kioldozzák, elengedjék. Délben azon a napon a pihenő alatt a marokszedő lányok koszorút fontak rozsból, búzából, árpából és zabból. Vettek egy széles nemzeti szalagot és szép bokkrétát kötöttek a koszorúra. Az első kaszás — az aratógazda — az első marokszedővel bevitte a feldíszített koszorút a kastélyba, és ezekkel a szavakkal adta át: „Szeretünk jeléül aratótársaink nevében átadjuk koszorúnkat. Az Isten éltesse sokáig nagyságos urunkat!” Az uraság köszönettel forgadta és jó erős pálinkát hozott. Töltött az aratógazdának. Aztán a földbirtokos fizetett minden aratópárnak másfél liter bort. Egyet az aratónak és felet a marokszedőnek.

10. A vármegye 112 községének háromnegyede — köztük Pusztacsalád is — szociális gondoskodásra szorult. A munkanélküliség enyhítéséről komoly munkaalkalmak, közmunkák létesítésével kellett gondoskodni. Ez lett volna a támogatás egészséges és természetes módja. A kavicstalajú Pusztacsaládon is leginkább a tél munkaalkalmi hiányoztak. Ennek keretében épült a makadám út, melynek pusztacsaládi szakasza mint a Vitnyédet, Csapodot, Pusztacsaládot és Ivánt összekötő út része munkát adott a falu népének. Az addigi fahíd helyén szép betonhid létesült. Az a hid, melyet a németek 1945-ben menekülésükkor felrobbantottak.

A munkaalkalmak további biztosítására elkerülhetetlen volt az iparosítás elősegítése. A petőházi cukorgyár csak néhány család gondját csökkentette. A probléma megoldásában a legközelebbi lehetőség a Pusztacsaládon létesítendő szövetkezeti szeszgyár volt. Erről Soproni Elek 1941-ben a következőket írta: „Csapod és Pusztacsalád körül elterülő homokos talajú községhatár indokolja, hogy a szociális viszonyok javítása céljából a gazdák együttesen Pusztacsaládon szövetkezeti szeszgyárat létesítsenek, ahol ennek a vidéknek jórészt szeszgyári nyersanyagul szolgáló burgonya, rozs, tengeri és répatermését szeszé dolgozhatnak fel. A szövetkezeti szeszgyár felállítása érdekelné Dénesfa, Gyóró, Himod, Hövej, Vitnyéd, Fertőszentmiklós és Rőjtökmuzsaj községeket is.”¹¹ A terveket azonban elmosta a második világháború.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Szabó Jenő:

Pellican Ignác Lőrinc városi fegyvertáros számadása az 1692. évről¹

1. Sopron hadfelszereléséről a XVII. század végén pontos adatokat szolgáltat Pellican Ignác Lőrinc városi fegyvertárosnak (*Bürgerlicher Zeugwarth*) az 1692. évről szóló számadása. A fegyvertárosnak még a neve is stílusos volt: a *pelican* katonai szaknyelven hat és fél láb csőhosszúságú ágyút jelent, amelyből hatfontos golyókat lőttek ki. Pellican fegyvertáros érthetett a lakatosmesterséghez is, valószínűleg az ő keze munkái azok a szép kivitelű, vasból kovácsolt kapu-kopogatók, amelyeken a pelikán díszítő elemként fordul elő s egy példányuk a Storno-ház kapuján is látható.

A számadásból kitűnik, hogy Sopron hadfelszerelése tekintélyes volt, vetekedett más fontos erődítményekével. Ha puskaporból nem is tartott a város állandóan na-

¹¹ A kultúrsarok gondjai 241.

¹ A számadást és Storno Miksa néhány vonatkozó jegyzetét Storno Gábor bocsátotta rendelkezésemre.

gyobb készletet, — ez csendesebb időkben felesleges volt, — az előállításához szükséges anyagokat valószínűleg tárolta s a helyi gyártáshoz szükséges berendezéssel rendelkezett. Már Moser Osvát polgármester 1440. évi számadásából kitérünk, hogy a város kádakat és kőgyagedényeket szerzett be a puszkapor gyártásához,² a fegyvermester 1546. évi szerződése szerint a puszkapor előállítása is a városi fegyvermester feladata volt.³

A számadás szerint a város tüzérségi felszerelése 41 darab kisebb-nagyobb kaliberű ágyúból állott, puszkaporkészlete 7 mázsa, azaz 37 és fél font, ólomkészlete 14 mázsa, azaz 72 font, kanóckészlete 1 mázsa, azaz 37 font volt. Tekintélyes mennyiség ez akkor, amikor a török hadak már nem veszélyeztették Sopron vidékét. Összehasonlításképpen: egy 1661-ből való kimutatás szerint⁴ Szatmár 31 különböző kaliberű ágyúval és 318 mázsa puszkaporról, Kassa csupán 16 ágyúval és 172 mázsa puszkaporról volt ellátva. Megjegyezzük, hogy a város ágyúinak számát a kuruc háborúk előestéjén, 1705 december 6-án I. József császár által küldött. hat — fémből való — mozsár is növelte. Dobner Nándor polgármester a „Fasti Consulares”-ában (II. kötet 493. lap) émeilytően hízelgő szavakkal mond érte köszönetet.

A számadásból más szempontból figyelmet érdemlő adatok is kitérnek. Így megtudjuk, hogy a puszkaport a Lackner-toronyban („Laknerischer Puifer Thurm”, feltéhetően a mai Tábornok-ház hátsó traktusában) tárolták, amelyet 1692. június havában bővítettek. Az országos vásárok alkalmával a város hét jobbágyközsége őrséget állított az országutakra, az őrséget a város látta el lőszerrel. Ilyen alkalomra adott ki 1692. február 25-én a városi fegyvertáros 84 ember részére 12 font puszkaport és 12 font ólmot. Az országos vásár kezdetét puszkalövésekkel jelezték, ilyenkor két font puszkapor fogyott. Ünnapi körmenet alatt, „régí szokás szerint”, 45 ágyúlovást adtak le, 80 font puszkapor felhasználásával, a muskétások (*Mousquetier*) és az iparossegédek (*Handwerks-Purschen*) 30 font puszkaport kaptak sortüz leadásához (*Salve-Schiessen*).

Nagyvárad visszafoglalásakor (jún. 15.) a város tanács parancsára az összes ágyúk háromszor szólaltak meg. A nagy öröm 215 font puszkaporba került.

A szüret ideje alatt Köhidánál (*Stainern Prikh*) felállított őrség október 16-án 8 font puszkaport és 16 font ólmot kapott. November 30-án, Batthyány Ádám és menyasszonya Sopronba érkezésekor a tanács az összes ágyúkat megszólaltatta. Száz font puszkapor és a vendégvadás háromnapí készenléte miatt tizenkét font kanóc fogyott. A fegyvertárba kerültek a régi hóhérpallások pengéi és itt őrizték a régi város háza tetőormáról levett aranyozott vörösrézgombot, amely hasonló lehetett a mai Storno házon lévő, szintén vörösrézből való gombhoz.

Pellican Ignác Lőrinc 1688-tól 1720-ig viselte a fegyvertárosi tisztséget, nehéz időkben, mert nemcsak a kuruc ostrom, hanem a szatmári béke utáni évek is tömémentlen munkát jelentettek számára, amint ezt egy 1713-ból való tanácsi utasítás is jelzi. Ez megparancsolja neki: „die verwichene Kuruczen Rumel ausgegebene Morgenstern und all andre übrige Sachen auf zusuchen und widerumb in das Zeughaus zu bringen”.⁵ Nehéz feladat. Mutatja az is, hogy még 1723-ban is hozat vissza a tanács Szentgotthárdról két mozsarat, amelyeket „in verwichenen hungarischen Kriges Troublen” vittek oda (Tj.kv. 1723, 149).

Pellican 1700. évi számadásáról Dobner Nándor Fasti Consulares-ában (II. kötet, 77. lap) azt olvashatjuk, hogy az ellenőrzést végző Unger Mátyás, Artner Vilmos, Koaschitsch György és Petrák János tanácsosok, valamint Baumgartner Bálint városkapitány mindent „in gueter richtigkeit” talált.

A gondosan vezetett, 31×20,5 cm méretű mérített papírra írt, 27 levelet tartalmazó számadás voltaképpen kezdő és záróletár, amelyben feltüntették a kiadott és bevett

² Soproni Oklevéltár II/3:169, 171.

³ Kugler Antal: Rejtélyes bélyegű cseréptárgyakról a soproni múzeumban. Arch. Ért. XXI, 74—78.

⁴ Magyar hadtörténeti emlékek, Bp., 1932.

⁵ Tanácsjegyzőkönyv (rövidítve: Tj.kv.) 1692, 63.

anyagot. Csak az 1—16 levélig terjedő részt közlöm, mert a 17—21. levél a végletár, azaz ismétlése az első résznek. Ahol a végletár a kezdőtől eltér, ott jegyzetben utalok az eltérésre.

2. Zeüghausz Raittung De Arno 1692

Zeüghausz Raittung Über dero Khäniglichen Freystatt Öedenburg Burgerliches Zeughaus, Unnd darzue gehörige Grosz und kleine Geschüz, auch Kugl und Cordatschen, Kriekhswöhrn, Pulfer, Bley und Lunthen, feuerwehrs Matteredallien und Allerley Zeugs Requisites auf diszes Aindauszenth Sechshunderth Zwey und Neunzigste Jahr, Anno 1692 (az 1. lap vége)

ERSTLICH NIMB ICH IN meinen Empfang Alles das Jenige, So mir in der Anno 1691-ig Jährigen Eingeraichten Raittung Pro Resto verbliben und diszes Anno aindauszent Sechshundert Zwey und Neunzigste Jahr Zuver-Raitthen obligt.

Gefastes Geschütz. Gross und Klein Metallenes toppeletes Falkhaneth,⁶ so drey Pfundt Eisen schiest Gueth an Rohr, Lafethe Gefäßztruhen, äxen, Röttern und Lathzeug einz, id est 1
Eiszerne Cammer von 12 Pfundt Stein werfenden Mordirl⁷ eine, id est 1
Zerbrohenes Eisernes Scharpfendindl,⁸ so 3/4 libra Eisen schiest in seinem Gefäßz⁹ unbrauhbahr, eins, id est¹⁰ 1
Eisernes Mordirl, so 1 1/2 libra stain Wirfft, einz, id est 1

Latus 4 Stuckh (2. lap vége)

Kurzes Metallenes Einfahes Falkhaneth so 1 libra Eisen schiest, vorgewihtig an Rohr in Zindloch ausgebrand, Gueth an Lafeth, äx, Röttern und Lathzeug, ainsz, id est 1

Mettallenes Wolf Unverzagtisch,¹¹ 1599 gegossenes toppeletes falkhaneth, so 2 libra Eisen schiest, in Zindloh ausgebrand, gueth am Rohr, Lafeth, Gefäßztruhe, äx, Röttern¹²Lathzeug, eins, id est 1

Mettallene Falkhaune mit den alhirig Stadt Wappen, 1557 Gegossen so 7 libra Eisen schiest in Zindloh ausgebrand, Gueth an Rohr, Lafethe, gefäßztruhe, äx, Rödn und Lath Zeug, eines, id est 1

Mettallenes Einfaches Falkhaneth von Ostfy, so 1 1/2 libra Eisen schiest, in Zindloch ausgebrand, vermoderth an Lafethe, Gueth an äx, Rödn und LathZeug, eins, id est 1

Toppelete Eiserne Haggstickchl, so Jedes 1/2 libra Eisen schiest, vorgewihtig an Rohr auf Eisernen Pökhen und Gabln, Gueth an äx, Röttern und LathZeug, zwey id est 2

Latus 6 stuckh (3. lap vége)

6 Falkhanet, Falkaune; falkonetta. Négy—hat font vasat lött ki, 28—34 kaliber hosszú és 10—18 mázsát nyom. Hat-nyolc ló vontatja, öt személy kezeli, egy lövéséhez két-három font lőpor szükséges. Huszonnégy óra alatt száz lövést ad le, amelyhez két-három mázsa lőpor és négy-hat mázsa golyó kell. (Egy bécsi font=32 lat, 1 lat=17 gr. 1 mázsa=56 kg. Egy láb=32 cm).

7 Mordirl „Mörser, Böhler; mozsár”. Hét fajtája van, fém-, vas-, de fagolyót is lönek ki belőle. Meredek tüzelésű löveg.

8 Scharpfendindl „Serpentinelle; csatakigyó”. Vasból kovácsolt csőve hat és fél láb hosszú, 47 font súlyú, 16 és fél lat ólmot lő ki, bakokon áll.

9 A zárószámadásban (továbbiakban Zsz.) „in einem Gefäßz” hiányzik.

10 „Eisernes Hagn stikhl, so 1/4 libra Eisen schist auf Eisernen Pokhn und Gabln schillfrig inwendig im Lauf Gueth an äx, Röttern und Lath Zeug eins, id est 1” (a Zsz-ban nem szerepel).

11 Bécsi neves ágyúöntő.

12 A Zsz-ban: „vermoderth an der Lafeth”.

Mettallene Falkhaune, so 4 libra Eisen schiest, mit den alhirigen Stadt Wappn, 1551 Gegosn, in Zindloh ausgebrand, Gueth an Rohr, Lafethe, gefäsztruhen, äx, Röttern und LathZeug, eine, id est	1
Eisernes Stikhl, ¹³ so 1/2 libra Eiszen schiest, schadhafft in Mundt, ¹⁴ Gueth an Gefäsz und LathZeug, ¹⁵ eins, id est	1
Eisernes Scharpfendindl, so 20 loth Eisen schiest, Gueth an äx, Röttern und LathZeug, vermoderth an Gefäsz, eins, id est ¹⁶	1
Mettallene Falkhaune von Kayser Rudolpho, ¹⁷ so 6 libra Eisen schiest, 1580 Gegosen, in Zindloh ausz Gebrand, Gueth an Lafeth, Gefäsztruhe, äx und LathZeug, vermodt an Röttern, ¹⁸ eine, id est	1
Mettallenes toppeletes Falkhaneth so 20 libra Eisen schiest, 1579 Gegossen, in Zindloh ausgebrand, vermoderth an Lafeth, Gueth an äx, Röttern und LathZeug, eins, id est	1

Latus 5 Stukh (4. lap vége)

Eisernes Einfaches Falkhaneth, so 3/4 libra Eisen schiest, schifrig in einlauf, Unbrauchbahr, vermodt an allen Gefäsz, eins, id est	1
Eisernes toppeletes Falkhaneth so 3 libra Eisen schiest, Gueth an Lafethe, äx, Röttern, Und LathZeug, eins, id est	1
Mettallenes toppeletes Falkhaneth, so jedes 2 libra Eisen schiest, Imperatoris Rudolphy, ¹⁷ in Zindloh auszgebrand, eins schadhafft in Mundt, doh Gueth an Lafethe, äx, Röttern und LathZeug, zwey, id est	2
Mettallene Quarthirschlange, so 14 libra Eisen schiest, mit dem alhirig Stadt Wappen, 1569 Gegosn, in Zindloh ausgebrand, schadhafft in Mundt, Gueth an Lafeth, Gefäsztruhe, äx, Röttern und LathZeug, eine, id est	1
Mettallene Falkhaune, so 7 libra Eisen schiest, mit den alhirigen Stadt Wappn, 1515 Gegosen, schadhafft in Mundt, ind Zindloh ausgebrand, Gueth an Lafethe, Gefäsztruhe und LathZeug, vermoderth an Röttern, eine, id est	1

Latus 6 Stukh (5. lap vége)

Kurzes Eisernes Stikhl, so 1/2 libra Eisen schiest, Gueth an all Gefäsz, und LathZeug, eins, id est	1
Mettallenes Einfahes Falkhaneth, so 1 libra Eisen schiest, in Zindloh auszgebrand, Gueth an Lafeth, Gefäsztruhe, äx, Röttern und LathZeug, eins, id est	1
Mettallenes toppeletes Falkhaneth, so 2 libra Eisen schiest, 1644 Mit den alhirig Stadtwappn Gegosen, Gueth an allen Gefäsz und LathZeug: eins, id est	1
Kurzes Eisernes stikhl, so 1/2 libra Eisen schiest, ist Ganz Zerbrohen an Gefäsz, doch Gueth an Röttern und Lath Zeug, eins, id est	1
Mehr ein kurzes Eisernes stikhl, so 1/2 libra Eisen schiest, Gueth an allen Gefäsz und Lath Zeug, eins, id est	1
Mettallenes Scharpfendindl, so 3/4 libra Eisen schiest, Gueth an Rohr, Gefäsz, äx Röttern und LathZeug, eins id est	1

Latus 6 Stukh (6. lap vége)

¹³ Stikhl „Stuck, Stuck-Geschütz; canon de pièce; canon“. Mozsár fajta. Kő-, ólom vagy vasgolyókat lö ki.

¹⁴ Mundt „torkolat“. Ezen át töltik és lövik ki a golyót.

¹⁵ A Zsz-ban: „äx, Röttern“ is.

¹⁶ A Zsz-ban hiányzik.

¹⁷ Rudolf császár ajándéka a városnak.

¹⁸ A Zsz-ban: „vermoderth an Lafethe“.

Eisernes Hagnstikhl, so 1/4 libra Eisen schiest, Gueth an allen Gefäß, Und LathZeug, eins, id est	1
Langes Eisernes toppeles Falkhaneth, so 3 libra Eiszen schiest, schifrig in einlauf, Gueth an Lafeth, äx, Röttern und LathZeug, eins, id est	1
Mettallenes toppeles Falkhaneth, so 2 libra Eisen schiest, Imperatoris Rudolphy, 1595 ¹⁷ Gegosen, Gueth an Rohr, Lafethe, Gefäßtruhe, äx, Röttern und LathZeug, eins, id est	1
Eisernes Scharpfendindl, so 1/2 libra Eisen schiest, Inwendig schifrig in Lauf, Gueth an Gefäß, äx, und Röttern, ohne LathZeug, eins, id est	1
Mettallenes Mordirl, so 2 1/2 libra stain schiest, Gueth an allen Gefäß, Und LathZeug, eins, id est	1
Mettallenes Mordirl, so 7 libra stain schiest, Gueth an allen Gefäß Und LathZeug	1
Latus 6 Stukh (7. lap vége)	

Eisernes Mordirl so 4 libra stain schiest, Gueth an allen Gefäß und LathZeug eins, id est	1
Aufgerichte toppeles Orgln ¹⁹ Zerbrohn an Gefäß ²⁰ Gueth an Röttern und LathZeug, drey id est	3
Mettallener Lustfeuermorser auf einer Platten, einer id est	1
Kleines Metallenes stikhl Gueth an allen Gefäß und LathZeug eins, id est	1
Kleines Lust Pöller ²¹	1
Summa an gefasten Geschüz Grosz und klein 21 Stukh Latus 7. Stukh (8. lap vége)	

UMBfang ²² AN ALLERLEY SORTHEN STUCKH Und toppeles Kugln auh Cordätschen	
Grosze HagenKugl 15 Centner 50 libra	
Kleine HagenKugl 16 Centner 12 libra	
Halb Pfünttiger scharpfendindl Kugl	1865 Stukh
3/4 Pfünttige scharpfendindl Kugl	590 Stukh
Anderthalb Pfünttige Eifahe Falkhaneth Kugl	1038 Stukh
Zwey Pfünttige doppelte Falkhaneth Kugl	1519 Stukh
Drey Pfünttige doppelte Falkhaneth Kugl	260 Stukh
Sechs Pfünttige Falkhaunen Kugl	784 Stukh
12 Pfünttige Vierdl Carthaune Kugl	235 Stukh
Siben Pfünttig mit Bley übergosne Falkhaune Kugl	97 Stukh
Vier Pfünttig mit Bley übergosne Falkhaune Kugl	91 Stukh
3 lb ig mit Bley übergosne toppele ²³ Falkhaneth Kugl	70 Stukh
Latus Hagenkugl 31 Centner 62 libra Stukh Kugl 6549 Stukh (9. lap vége)	

Zwey Pfünttig mit Bley übergosne doppelte Falkhaneth Kugl	686 Stukh
Ein Pfünttig mit Bley übergosne eifahe Falkhaneth Kugl	201 Stukh
Halb Pfünttig mit Bley übergosne Scharpfendindl Kugl	160 Stukh
Falkhaunen Cordätschen	48 Stukh

¹⁹ Orgl 'Orgues' Karrenbüchse, Toten-Orgel; orgona'. Több csöböl álló és egyszerre több lövést leadó ágyú. Rendszerint 3-12 csövet erősítenek egy állványra, gyújtólyukukat bádogesatornával kötik össze, ide öntik a puskaport, amelyet elsütésig fedéllel fednek be.

²⁰ A Zsz-ban: „Gueth an Gefäß”.

²¹ Pöller 'Böller, Mörser; mozsár”.

²² A Zsz-ban: „Umbfang” helyett „Verbleibt”.

²³ A Zsz-ban a „toppele” hiányzik.

Toppelte Falkhaneth Cordätschen	106 Stukh
Scharpfendindl Cordätschen	10 Stukh
Eisen schrödt	175 Stukh
Von Eisen gehakhte Cordätschen schrödt 6 Centner	
Lemb Eisen ²⁴	480 Stukh

Summa an Allerhand Sorthen Stukh und doppelhaggen
Kugl auch Cordätschen

Doppelhaggen Kugl 31 Centner 62 libra	
Stuckh Kugl	7596 Stukh
Cordätschen	164 Stukh
Cordätschen schrödt 6 Centner	
Eisen schrödt	175 Stukh
Lemb Eisen	480 Stukh

(10. lap vége)

Empfang²⁵ an Krieckhs Wöhrn

Muszquedten	1326 Stukh
Toppelhaggen mit feuerschlösser	4 Stukh
Toppelhaggen mit schrammenschlosz	32 Stukh
Schadhafte toppelhaggen ohne schlösser	17 Stukh
Schadhafte zersprungene Muszquedten	58 Stukh
Schlaht schwerder	22 Stukh
Guethe kurze Gwör ²⁶	28 Stukh
Zerbrohne kurze Gwör	72 Stukh
Pärthesänen ²⁷	2 Stukh
Morgenstern ²⁸	223 Stukh
Rundätsche ²⁹	3 Stukh
Gemahlne Rundätsche	1 Stukh
Türkische Tartschen ³⁰	26 Stukh
Trumbln ³¹	4 Stukh
Pistolln Baar	6 Stukh
Hulfter Baar	8 Stukh
Patrontaschen	9 Stukh
Toppelhaggn Lauf ohne schlösser	140 Stukh

(11. lap vége)

Feuer Röhr ³²	25 Stukh
Jänitschärn Röhr ³³	1 Stukh
Lange doppelhaggn Lauff	15 Stukh
Piquen ³⁴	34 Stukh

²⁴ *Lemb Eisen, lähm Eisen* 'vastóvis'. Fából való testébe a töviseket bizonyos távolságban helyezik el, a köztük lévő teret mésszel töltik ki. Olyan helyekre teszik, amelyeket előbb felgyújtottak, hogy az oltókat megsebesítse.

²⁵ A Zsz-ban: „Empfang” helyett „Verbleibt”.

²⁶ A Zsz-ban: 27.

²⁷ *Pärthesäne* 'Partisane'. Hosszúnyelű szűrőfegyver, három hegygel, egy a közepén és kettő oldalt (utóbbiak: *Ohr* 'fül', innen egyik fajtájának neve: „böhmische Ohriöffel”).

²⁸ *Morgenstern* 'hosszú nyélre erősített vastúskés buzogány'. Rohamoknál használták.

²⁹ *Rondatsche* 'dizspajzs’.

³⁰ Török, háromszögletű lovas-pajzs.

³¹ *Trommel* 'hadidob’.

³² *Feuer Rohr* 'a puska egyik faja’.

³³ *Janitscharen Rohr* 'janicsár-puska’.

³⁴ *Piquen* 'kopja, nyeles szűrőfegyver’. Őt, sőt hétméteres nyélfel is használták.

Säbl ³⁵	482 Stukh
Alte unbrauhbare Säbl	26 Stukh
Alte Dögen	15 Stukh
Spring stökh Pix ³⁶	3 Stukh
Kleine Eiserner Knall Pixn	1 Stukh
Scharpfendia auf den Pokh	1 Stukh
Pänthelie ³⁷ theils Guethe, theils schlehte	1314 Stukh
Guethe und schlehte Pulfer Sökh	10 Stukh
Alte Roth Leinwathene Panzer hemeder	6 Stukh
Ganze Harnisch mit Caszquedt ³⁸ und Halsring, sambt arm und Bainschinen	61 Stukh
Harnisch Vorther und hinther geräth	41 Stukh
Item Vorther und Hinther geräth sambt underschidlihen arm und	
Bain schinen und zwayen Einschichtig hinther geräth harnisch	15 Stukh
Caszqued besonders	13 Stukh
	(12. lap vége)

Einschichtiger Halsring	1 Stukh
Armschin	1 Stukh
Bainschin	1 Stukh
Musqueden Gabl	13 Stukh
Panzer Hemeder	5 Stukh
Panzer Ermbel Baar	3 Stukh
Eiserner Handschuch	1 Stukh
	Empfang ³⁹ an Pulffer, Bley und Lunthen
	Centner pfundt
Pulffer ⁴⁰	1 24 1/2
Bley ⁴¹	11 89
Lunthen ⁴²	1 37
	(13. lap vége)

Empfang³⁹ An Feuerwerck unnd dergleichen
Matteriallien

Schwefl	24 Centner: 54: libra
Mettallener wurf Kolben einer is est	1
Feuer Kugln ⁴³	8
Alte sturmb Kränz ⁴⁴	30
Verdorbene Alte sturmb Spiesz	21
Alte wurf Kolbn	220
Verdorbenes Leegfeuer	12

35 A Zsz-ban csak 481.

36 Pix 'Büchse'. Az öntött csövű lövegek közül a legkisebb, negyven kaliberes, illetve három és fél láb hosszú.

37 Pänthelie 'Bandelie'. A muskétás vállra vetett tartója, amelybe 10–12 fából való hüvely volt dugva, mindegyikben egy–egy lövéshez szükséges puskaporral. A XVI században kezdték használni.

38 Caszquedt 'sisak'.

39 A Zsz-ban: „Empfang” helyett „Verbleib”.

40 A Zsz-ban 64 1/2 font.

41 A Zsz-ban 4 font.

42 A Zsz-ban 13 font.

43 'Feuerballen; tüzgolyó'. Ezt mozsárból, szurokba mártva és meggyújtva lövik ki.

44 'Sturmkränze; koszorú alakú, kívülről hegyes tuskékkal borított fegyver'. A rohamozók közé vetették. Szurokkoszorúnak is nevezték, mert a puskapor feltalálása előtt szurokba mártva és meggyújtva dobták az ellenfél soraiba.

Pöh Kränz ⁴⁵	75
Alte gestihlte Sturmhböffel ⁴⁶	665
Mettallene ungestihlte Handt Cranathen	58
Geprochene Windlichter	31
Verdorbene Pöh Kranz	25
Ein Väszl mit verdorbene feuerwerh Zeug id est	1

(14. lap vége)

Empfang⁴⁷ an Allerley Zeugs Sahen

Grosze Pfanne zum Bley Gieszen eine id est	1
Eiserne einfahe Mödl zum Handrohr Kugln ⁴⁸	14
Eiserne Einfahe Mödl zu Musquesten Kugln	11
Eiserne Einfahe Mödl zu Toppelhagn Kugln	6
Eiserne Einfahe Mödl zu 1/4 Pfüntig scharpfendindl Kugln	2
Eiserner Einfaher Mödl zu 3/4 Pfüntig scharpfendindl Kugln	1
Eiserner zwölfaher Mödl zu Pistolln Kugln	1
Zwölfache Eiserne Mödl zu Handrohr Kugln ⁴⁹	3
Mettallener Hagn Mödl	1
Mettallener Mödl zu 1 Pfüntig falkhaneth Kugln	1
Mettallener Mödl zu 5/4 Pfüntig Falkhaneth Kugln	1

(15. lap vége)

Mettallene Mödl zu zwey Pfüntig doppelte falkhaneth Kugln	2
Eiserner Mödl zu 6 Pfüntig falkhaunen Kugln	1
Mettallener Modl zu 5 Pfüntig falkhaunen Kugln	1
Mettallener Modl zu 11 Pfüntig Kugln	1
Ein Groszer Mörszer zum Zeug stoszn, sambt dergleich Metallenen schuch, id est	1
Ein Groszer Metallener Kron-Leuchter mit einem Adler und 6 Armbn davon zwey zerbrohen und einer verlohrt	1
Läther mit ⁵⁰ Undsez	1
Stigl	3
Schallwaag von Bleh sambt den Palkhen	1
Eiserne Schnellwaag sambt der Bürn	1

(16. lap vége)

Bleyenes stockh gewiht	3 libra	
Dergleihen stockh gewiht	1 libra	
Item	1/2 libra	
Kupferne Crändl zum Pulfer und Kugl faszen		2
Kupferne Pulfer schaufl		1
Kupferne Lath schaufl zu der vierdl Carthaune		1
Hilzerne Pulfer Mäszl		3
Ein von Eisen Trad geflohtnes Gätter		1
Schiesz Nägl sambt den Ring		4
Hilzerne Überlegte Kugl schäfl mit Hilzerne Raiff		2
Roth angestrihne Kugl Trühl		6
Alte dör daffl		2

45 A Zsz-ban 35 font.

46 *Sturmhböffel* „Sturm:öpfe; edények, amelyeket kézigránátként hajítottak a rohamozó ellenféltre.

47 A Zsz-ban „Empfang“ helyett „Verbleibt“.

48 A Zsz-ban 17.

49 A Zsz-ban külön sorban: „Zwölfache Eiserne Muszquedten Kugl, id est 3“.

50 A Zsz-ban „ein“.

Neue dör daffl	2
Alter zerbrohne Eiserne Ring	2
Eiserne Hagn Gabl	1
Alte unbrauhbare Bardwisch	2
Litherne Volth stiehl	2

(17. lap vége)

Kugl Ziher zu Muszquedten drey, id est	3
Alte Giesz Löfl	2
Eisen von ein Klokhn helmb	2
Ein Zelth von Zwilch inwendig mit Leinwath gefütterth sambt den grosn saill	1
Proz saill Kleiner Gattung	15
Groses Umschlag saill	1
Handt Milln	4
Lähre Pulffer Thonen	15
Allerhandt Kugl Lehr	32
Felchen zum Stukh Röttern	150
Spaihn	146
Grosze Klampfen	388
Kleine Klampfen	314
Ring von alten Feuer spriz	4
Grosze Pixen von einem stukh Radt	1
Eiserne Rappier ⁵¹	12
Alte Ruthige Cling darunder drey Henkner schwerds Cling in allen	9
Groszes Leeg Eisen	1

(18. oldal vége)

Kupferner Vergolter Knopf so vorhero auf den Rath Haus Tach gestanden	1
Grosze halbe Brun Ködte	1
Grosze Ködtn zum feuer sprizen fihrn	2
Grosze Gaszn Ködten	2
Grosze Ködten zum stukh umbfihrn	2
Alte Prukhn schinnen	28
Grosze aufzug Zangn	1
Bloz Zapfen	1
Moring Gädter	1
Kleeine Gädter	3
Groszer Stukh Ring	20
Alter Vaasz Höber	1
Kleine Eiserne Kugl	4
Gröszere Eiserne Kugl	4
Mill ober Eisen	1
Grindl Zapfen	1
Eiserne Alte Offen Gätter stangen	4
Kleines Gätter zu einen Wasser Lauf	1

(19. lap vége)

51 *Rappier* 'vékony, többnyire szögletes pengéjű kard'.

Haggen in ein aufzug Prukhen vier, id est	4
Grosze ⁵² Thor Rigl	2
Siz gabl zu einen Koblwagen	2
Schuch zu feuer Lättern	4
Stain Klampfen	5
Thor Kögl	1
Thor Hals Kögl	1
Groszer Gayszfusz	1
Grosze Pindter Saag	1
Prukhn Grindl Bänder	2
Alter groszer salz Waag Pulsche sambt zwey schallen mit Ködten	1
Groszer aufzug Haag	1
Groszes Fenster Gädter ausz der Rath stuben Cammer Fenster ⁵³	1
Zwey Grosze Aufzugschallen mit Ködten id est	1
Groszes Mälterschaff mit zwey Eisern Rääfn id est	1

(20. lap vége)

Empfang⁵⁴ an Schlosser Werkzeugs

Groszer Eiszerner Schrauffstokh sambt den schliszl einer id est	1
Eiserner Klobn sambt den schliszl	1
Windt Eisen zu den schwanz schrauffen	1
Kleiner Horn Amposz	1
Zangen	2
Hämmer	3
Räf meszer	1
Schrauben Ziher	1

(21. lap vége)

Neuer Empfang an Pulffer und Bley

Den 2-ten März Empfung ich von Herrn Thomas Zvistler gem. Statt Cammerdienern zum Zunggiesen Rohes Bley	283 libra
Den 14-ten Juny ist auf Befehl E. E. Rath der Lakhnerische Pulfer Thurm gröszneth worden, worausz ih von Hr. Thomas Zvistler Cammerdiener vorgewogner in 4 Thunen ohne Thara Empfang Pulfer	358 libra
Mehr den 3-ten July Empfung ich auf Befehl E. E. Rath ausz den Unthern Theill des Pulfer Thurm in grienen Thurm, von H. Thomas Zvistler Cammerdiener vorgewogner in drey Thunen ohne Thara In allen Pulfer	255 libra
Latus Pulfer	613 libra
Bley	283 libra

(22. lap vége)

Summa des Völligen Empfang an Pulfer, Bley
und Lunthen

	Centner	Pfundt
Pulfer	7	37 1/2
Bley	14	72
Lunthen	1	37

In Andern verbleibt der Empfang wie vorhero stehet.

Auf Hiervor gemelten Empfang folgt die Ausgab, Ausgab an gefaszten Geschüz grosz und Klein: nihill. Ausgab an allerley Sorthen, stukh, und doppelhaggen Kugln, auch Cordatsche: Nihill

(23. lap vége)

52 A Zsz-ban a „Grosze“ hiányzik.

53 A Zsz-ban „aus der Rath stuben Cammerfenster“ hiányzik.

54 A Zsz-ban „Empfang“ helyett „Verbleibt“.

Ausgab an Krichswöhrn

Den 26. Feber auf Befehl E. E. Rath gab ich Herrn Lorenz Pauern Vier und Zwanzger in Zwayten Vierdl, vor einen Neu aufgenommenen Stundt Rueffer

Kurzwör	1
Säbl	1

Ausgab an Pulfer, Bley und Lunthn

Den 16-ten Januäry gab ich der hierigen Quarte ihr Neues Jahr Kraudt⁵⁵ als

Pulfer	10 libra
Bley	14 libra

Ingleichen denen 4 Reisenden gab ich

Pulfer	1 libra
Bley	2 libra

Ebenfahls Gab ich denen Walth hirdtern, ihr Neues Jahr Kraud als

Pulfer	5 libra
--------	---------

Den 25. febr. Auf Befehl E. E. Raht Gab ich denen zu der Stadt gehörigen Und thenen von 7 dörfer, als 34 Mann, so dise vasten Markht auf denen straszen gewacht haben

Pulfer	12 libra
Bley	12 libra
Latus Pulfer	28 libra
Bley	28 libra

(24. lap vége)

Zum Markht ausz schieszn auf die Toppel haggn ist aufgangen

Pulfer	2 libra
--------	---------

Den 1-ten May auf Befehl E. E. Rath gab ich denen zu der Stadt gehörig Underthanen von 7 Dörfern, so dise Philipyp Markht auf den Straszen gewacht haben,

Pulfer	12 libra
Bley	12 libra

Zum Markht auszschieszen auf die Toppelhaggen ist aufgegangen

Pulfer	2 libra
--------	---------

Den 2-ten May seind 260 Pfundt Rohes Bley zu Zungn gegoszn worden, worausz ohne des Abgang in das feuer worden 36 Zungn, welche Jährlichen gebrauch Nach, neben den 32 libra scheuben Pulfer E. E. Raht Zweyen H. Notäry 4, Walthern 4, Bergleuthn 4, Übergehern, Herrn Stadthauptman, Cammerdiener, Raths diener, Pixenmaister Zeugwarthen sowie auch denen Walthhirdern ausgetheilt worden ist

Rohes Bley	260 libra
Latus Pulfer	16 libra
Bley	272 libra

(25. lap vége)

Den 6-ten Juny auf Befehl E. E. Rath als am Heiligen Fronleichnamstag, Unter dem Umbgang seind alten Gewöhnlichen Gebrauch Nah, ausz den alhirigen stukhen 45 schusz getan worden, darzu aufgangen

Pulfer	80 Pfundt
--------	-----------

Auf die O: An, Muszquettierer Und Handtwerhs Pursch zum Salue schieszen gehen

Pulfer	30 Pfundt
Lunthen	6 Pfundt

Den 15-ten Juny auf Berehl E. E. Rath Wegen Eroberung der Vestung Grosz Warthein seind alle alhirige Stukh dreymahl gelöst worden. Darzue aufgegangen

55 Kraudt. „Kraut und Loth“ a katonai zsargonban puskaport és ólmot jelentett.

	Pulfer	215 Pfundt
Wie auch auf die 3 Orgl und Muszquettierer zum Salue schieszen geben	Pulfer	20 Pfundt
	Lunthen	6 Pfundt

Den lezten Juny auf Befehl IHro Gestrengen Herrn Burgermeister alhirig quärte ihr quarthall Kraudt geben als

Pulfer	6 Pfundt
Bley	12 Pfundt
Latus Pulfer	351 Pfundt
Bley	12 Pfundt
Lunthen	12 Pfundt

(26. lap vége)

Am 20. Jully zum Markht auszschieszen auf die doppel Haggn ist aufgangen

Pulfer	2 Pfundt
--------	----------

Am 16. 8bris auf Befehl IHro Gestr. Herrn Burgermeister denen hirig zwey Gefreidten und Muszquettierern so diszes Wein Lesen Bei den stainern Prikh⁵⁶ gewahrt haben geben

Pulfer	8 Pfundt
Bley	16 Pfundt

Den lezten 8bris auf Befehl E. E. Rath Lauth Beigelegter Quittung A habe ich alzeith auf begehren und in Beisein der Herrn Pergleuth denen zu der Stadt gehörig Weingebürg Hiedtern die Wehrunde huedt Hindurh Geben in allen

Pulfer	57 1/4 Pfundt
Bley	28 Pfundt

Den 19ten 9bris auf Befehl E. E. Rath denen zu der Stadt gehörigen Underthanen von 7 Dörfern, so diszen Ellisabeth Markht auf denen strasz n gewacht haben geben

Pulfer	12 Pfundt
Bley	12 Pfundt
Latus Pulfer	79 1/4 libra
Bley	56 libra

(27. lap vége)

Zum Markt auszschieszen auf die toppelhaggn ist aufgangen

Pulfer	2 Pfundt
--------	----------

Zum lezten 9bris auf Befehl E. E. Rath zu Empfangung IHro Excellenz Herrn Generall-Adam Bontjony mit seiner Braud alle alhirige Stück sambt denen 3 Orgln gelöst, darzu aufgangen

Pulfer	100 Pfundt
Lunthe	12 Pfundt
Latus Pulfer	102 libra
Lunth	12 libra

Den 13ten Juny auf Befehl E. E. Rath Wegen Eröberung der Vestung Herr von Belidor kurzgefasstes Kriegs-Lexicon von den vornehmsten Kunstwörtern so in der Kriegs kunst, Fortification und Artillerie vorkommen. Nürnberg, 1765; Erich Haenel: Alte Waffen, Berlin, 1813; August Demmin: Die Kriegswaffen in ihrer historischen Entwicklung von der Steinzeit bis zur Erfindung des Zündnadelgewehrs. Leipzig, 1897

Summa der Völligen Ausgab an Pulfer, Bley
und Lunthen

	Centner	Pfundt
Pulfer	5	76 1/4
Bley	3	68
Lunthen		24
		(28. lap vége)

Summa der Völlig Ausgab an Kriekhsz Wöhrn

Kurze Gwör eins id est	1
Säbl einer id est	1
	(29. lap vége)

Volgt Hierauf der Reest, Welcher hiemit Ordentlich beschrieben und Specifficirt wird, wass sich zu Enth Decembris dieses Anno 1692igsten Jahr Pro Resto Befunden und Künftiges Anno Aindausenth Sechshunderth drey und Neunzigste Jahr zuberaithen obligt.

A 30. lap további szövege az 50. lapig az 1—21. lapok szövegének zárószámadásként való megisméltése. Az 50. lap utolsó bekezdése: Ist also diese Raidtung durch mich ents unterschribnen auf dieses Aindausenth Sechshunderth Zwey und Neunzigste Jahr in Gottes Nahmen Beschlossen worden ut supra L. S. Ignatius Pellican Bürgl. Zeugwarth m(anu) p(ro)pria).

Jakus Lajos:

**A soproni Mesterképző Intézet (1829—1858),
a volt evangélikus tanítóképző elődje**

A soproni evangélikus liceum évszázadokon keresztül vonzotta a tanulni vágyó ifjakat nemcsak Sopron, Vas, Győr megyéből, hanem az ország távolabbi részéről, sőt külfonból is. Innen rajzoltak ki az értelmiségi pályákon elhelyezkedők. A liceum megalapítása előtt ezt a feladatot a csepregi kollégium töltötte be a XVI. század közepétől 1643-ig, amikor a katolizált földesúr, Nádasdy parancsára megszűnt.¹ Hasonló sorsra jutott a győri kollégium egy fél évszázaddal később, melyben a kiváló pedagógus, Francke tanítványai: Szeniczei Bárány György, Torkos András és Vasonyi Márton oktattak.² Egyedül a soproni főiskola vészelte át a XVII—XVIII. század válságos időszakát. Az innen kikerült tanítványok közül számosan falusi iskolamesternek mentek. Előbb praeceptornak szegődtek idősebb tanítók mellé, s csak némi gyakorlat elsajátítása után, az egyházi felsőbbség előtt tett sikeres vizsgálat után választhatták meg őket iskolamesternek. A Dunántúli Evangélikus Egyházkerület 1808-ban instrukciókat ad „oskolamesteri hivatalra menendőknek megvizsgáltatások eránt.”³ Kis János költő-püspök 1819-ben körlevelében hat pontban felsorolja, mit kell megvizsgálni: meny-nyiben jártas a tanító az olvasás, írás, vallásbéli ismeretek, katekizmus, természeti dolgok, föld és történetek leírásában, valamint a deák nyelvben. Itt találkozunk először

1 Zátonyi Sándor: A csepregi reformáció-kori kollégium (1557—1643) SSz. 1974, 315. fordítás

2 Szeniczei Bárány György fordításában Aug. Herman Francke: Oktatás a gyermeknevelésről. Halle, 1711.

3 Tabi evangélikus egyház protokolluma.

a pedagógus-rátermettség megvizsgálásának kívánatával.⁴ A következő esztendőben a püspök újabb utasítása közvetlenül „az oskolamesterek kötelességeiről” szól.⁵

A nagyfokú tanítóhiány miatt azonban az iskolafenntartó egyházak kénytelenek alkalmazni gyakran minden pedagógiai előképzettség és gyakorlat nélküli ifjakat. Ezek a középiskolai tanulmányaikat, valamilyen oknál fogva abbahagyva, tanítói pályára lépnek; iskolai végzettségük syntaxista, jobb esetben rhetori vagy logikai osztály.

Ha a középiskola, történetesen a soproni, a tanítói pályán elhelyezkedni szándékozók számára pedagógiai felkészítést nyújtana, akkor nagyban segítené a tanítás színvonalának óhajtott emelését. Ezt a kívánalmat fogalmazza meg 1826-ban a kemenesaljai esperesség gyűlésén Beliczay Jónás kemeneshögyérszi lelkész és esperes: „bizassék meg a soproni főiskola egyik tanára ott a neveléstannak rendkívüli órákban való előadásával, a gyülekezet kántora pedig az orgonálás tanításával, hogy a tanítói pályára készülő fiatal emberek némi szakképzettséggel hagyhassák el az intézetet.”⁶ Az utóbbi kívánság a tanítói pályával összekapcsolt kántorság betöltéséhez szükséges zenei előképzettséget szeretné biztosítani.

Beliczay javaslata hasonló példákhoz táplálkozhatott. A pedagógiát hazánkban református kollégiumokban 1797-től Sárospatakon, 1823-tól Debrecenben oktatták.⁷ Tanítók képzésére korábban az evangélikus egyházban is történtek kísérletek. Tessedik Sámuel evangélikus lelkész Szarvason mezőgazdasági szakiskola jellegű intézetében 1799–1806 között 64 kiválóan képzett tanítót és gazdatisztet nevelt. Tanintézetének könyvtára számára 147 neveléstani könyvet szerzett be, elsősorban tanítói és tanítványai használatára.⁸ A dunántúli evangélikus egyházkerületben, a Tolna megyei Sárszentlőrincen 1806-ban kiscsillagintárium nyílt, mely elsőrendű feladatának tekintette felekezete iskoláinak ellátását tanítókkal Tolna, Baranya és Somogy megye falvaiban. Az 1830-ban hozott határozat szerint az esperességben „senki praecceptornak be ne vétessék, míg a syntaxista a senioralis iskolában el nem végzi, vagyis amíg a lőrinci iskolában tanított tárgyakból oktatást nem nyert és a vizsgát le nem tette.”⁹

Tanítóképzés hazánkban önálló intézményben 1828-ig nem folyt. Pyrker László érsek ekkor nyitja meg a két évfolyamos tanítóképzőt Egerben, azonban ott a tanítványok főleg nem pedagógiai, hanem egyházi ismereteket sajátítottak el.¹⁰

A soproni Mesterképző Intézet megalapítása

A Beliczay Jónás által 1826-ban javasolt tanítóképzés megindítása három évet várat meg magára. Előbb meg kellett teremteni hozzá az anyagi alapot. A javaslat összefüggött annak a tervnek valóra váltásával, hogy a soproni líceumban negyedik

4 Uo. „Az examinalandó tanítói ügyességnek és az ő esméreteinek a gyermekekkel való közlése módjának kiesmérése végett leghelyesebb volna, hogyha egynehány oskolatanítás alá való különböző tehetségű gyermekeket lehetne előállítani.”

5 Uo. I. Közönséges regulák: megszabják a tanítói munka külső feltételeit. II. Különös regulák módszertani utasításokat adnak a tanításhoz. III. Tanmenetet és heti óratervet közöl.

6 Papp József: A soproni evang. tanítóképző intézet története 1858–1908. (Sopron, 1908, 3.)

7 Bereczki–Komlósi–Nagy: Neveléstörténet. Bp., 1973, 112.

8 Tessedik Sámuel a falugondozás és szakoktatás úttörője életrajza 1742–1820. Sajtó alá rendezte Bodor Antal dr. Bp. 1935.

9 Evangélikus Országos Levéltár (továbbiakban: EOL) Dunántúli egyházkerületi Levéltár G A I. cs. Gyöngyösön tartott rendkívüli egyházi gyűlés, 1830. január 14. — A sárszentlőrinci kiscsillagintárium jellegű iskola fenntartásáról a tolna–baranya–somogyi evang. egyházmegye esperességébe tartozó gyülekezetek gondoskodtak, ezért nevezték senioralisnak.

10 Az 1777-ben kiadott Ratio Educationis nyomán felállított tankerületi főigazgatóságok ugyan gondoskodtak a tanítók átképzéséről három hónapos tanfolyam keretében, hogy „nemcsak kiképzést nyerjenek azokban a tárgyakban, melyekre a gyermekeket tanítani fogják, vagy amelyek a jövőben kötelezőkké fognak tételni, hanem megtanulják és sűrű gyakorlással egészen elsajátítsák a módszert is.” Így nyílt meg Győrben a nemzeti iskolában 1778. július 1-én egyik ilyen tanfolyam. Ez a fajta tanítóképzés vagy átképzés hamarosan, II. József uralkodása alatt, a németesítést kívánta szolgálni. 1787-től a német nyelv tanítását megkövetelik a normális iskolai tanítóktól, aki nem hajlandó elvégezni a tanfolyamot, azt elbocsátják. Mikor a Magyar Kurir ezt hírlál adta, több tanító elhagyta állását.

professzori katedrát létsítsenek, melyre a kemenesaljai esperesség gyűjtéssel, a javaslat elhangzása idején, már 1810 frt-ot készen tartott. 1827-ben jóváhagyják az új állás szervezését, s fizetéséhez 12 000 frt tőkealapot szánnak, melynek összegéből „még sok hibázna”, amit megajánlásokból, adományokból reméltek összegyűjteni.¹¹ Így csak 1829-ben valósulhatott meg az állás betöltése, évi 200 pengőforint fizetéssel. Borgátai Szabó Józsefet választják a IV. tanszékre; köteles a líceumban tanított tárgyak mellett a Mesterképző Intézet vezetését ellátni. Az iskolabizottság által javasolt és a superintendenciától megállapított rend szerint tanít, évente a közgyűlés alkalmával exament tart, s tudósítást nyújt be a tanulók magaviseletéről és az intézet előmeneteléről.¹²

A tanítóképzés tehát 1829 őszén megindult a líceum kebelén belül. Működésének minden tanévéről 1848-ig Szabó József professzor Tudósításai-ból értesülünk, utána 1858-ig egyéb egyházi forrásokból.¹³ A megvalósult terv Beliczay javaslatán túlnőtt, célkitűzése nemcsak a neveléstannak tantárgyként történő tanítása és orgonálás oktatása, hanem mindazon ismeretekkel kívánt foglalkozni, melyek a tanítói pálya betöltéséhez szükségesnek látszottak. Abban az időben a legtöbb falusi tanító egyben el látta a jegyzői teendőket, így annak végzéséhez szükséges ismeretek megtanítását a soproni Mesterképző Intézet feladatának tekinti.¹⁴ Így lett a kétéves tanfolyam tulajdonképpen tanítókat és jegyzőket képző intézmény.

Tanfolyamok

A tanfolyam tanítási anyaga néhány esztendő alatt forrott ki. Az első tanév után a superintendencia javaslatot kért az esperességektől az intézet tananyagának megállapítására. Az 1830. évi egyházkerületi gyűlésre a soproni felső egyházmegye és Halasy Mihály kispécsi prédikátor, kiszolgált senior adott be javaslatot, melyből az utóbbiét fogadták el. Szabó József ennek alapján kapott megbízást didaktika, katechetika és disciplina anyagának, valamint az általa bemutatott „pedagogika” kidolgozására. Tanításukat heti 2½ órában szabják meg.¹⁵ A katechetika nem a mai értelmű hitoktatás módszertanát jelentette akkor, hanem a kérdve-kifejtést. Később az intézet második igazgatója, Pálffy József erről így ír: Katekizálni mindenféle tárgyról lehet, mely által a tanítvány értelme képeztetik, ítélőképessége élesítetik s ismeretei bővítetnek.¹⁶ Szabó kezdetben tanította a homiletika „velejét” is, mely könyörgések, magyarázatok, egyházi beszédek felépítésének ismeretével foglalkozott. A professzor 1833-ban kéri, határozzák meg a tanított tárgyakhoz „hozzáadandókat vagy elhagyandókat” és a szükséges vezérkönyveket. Az utóbbiak „elrendelésére” és megbírálására, élén a superintendenssel, bizottságot jelölnek ki. Egy év múlva benyújtott jelentésükben megállapítják, hogy a professzor jeles német és magyar írók munkáit követi, tanítását ezek oktatási szabályához alkalmaztatja. Szükségesnek tartják azonban, hogy mind a külföldi, mind a hazai írók munkáit mindegyik tudomány nemében tanítványai szükségéhez alkalmaztatná, külön munkát készítene a jegyzői hivatalra készülnők számára, azért lépne érintkezésbe világi hivatalban működő s a polgári életet ismerő egyénekkel.¹⁷ A homiletikával pedig teljesen hagyjon fel. A tanítójelölteket tehát nem akarták

11 EOL Dunántúli egyházkerület jegyzőkönyvei (alábbiakban Kgyjkw.) 1827. július 4.

12 EOL Kgyjkw. 1829. júl. 1.

13 EOL Dunántúli egyházkerületi Levéltár. Szabó József Tudósításai: 0 (fiólok) III. 1.: 1832; III. 13.: 1833; III. 17.: 1834; III. 25.: 1835; IV. 1.: 1836; IV. 9.: 1837; IV. 21.: 1838; V. 4.: 1839; V. 8.: 1840; V. 10.: 1841; VI. 3.: 1842; VI. 19.: 1843; VI. 27.: 1844; VII. 5.: 1845; VII. 2.: 1846; VIII. 2.: 1847; IX. 2.: 1848. — és Tanodai hírlemény az 1846/7. tanévre, Sopronnak összes protest, tanintézetéről.

14 Szabó József évről évre más nevet ad intézetének: Tanító hivatalra készítő Intézet, Tanítókat képező Intézet, Tanítókat készítő Intézet, Néptanító képezde, Nevendék Tanítók Intézete. Az egyházkerületi jegyzőkönyvek mindig Mesterképző Intézet-nek nevezik.

15 EOL Kgyjkw. 1831. jún. 24—25.

16 Lengyel Pál: Kéziratos pedagógiai jegyzet Pálffy József 1865/66. tanévi előadásairól. SSz. 1964. 66—68.

17 EOL Kgyjkw. 1834. júl. 9. Borgátai Szabó Józsefre még vö. Németh Sámuel: SSz. 1941. 95—108.

egyházi szónoklat tanulásával is terhelni. Az 1843/44. iskolai évben Szabó tanította még a „mezei rendőrséget”, vagyis mezőrendőri jogszabályokat, melyek ismeretét a falusi jegyzőktől megkivánták.

Tanítványok

Kétéves tanfolyamon a líceum tanulói közül 1829—38-ig csak primanus és rhetor vehetett részt. Az 1837/38. iskolai év elején pedagógia tanulására csupán hatan jelentkeztek, azért és egyéb ok miatt ebben a tanévben oktatása szünetelt.¹⁸ A megfelelő számú hallgató biztosítására következő évtől syntaxistáknak is engedélyezik a részvételt. 1829—37-ig a tananyag évenként váltakozott: elsőben a tanítói, másodikban a jegyzőit oktatta Szabó professzor. Első évben a tanítói tanfolyamon didaktika, disciplinária, katechetika és homiletika, második évben jegyzői tanfolyamon foglalatlan irományok, jegyzői számadások és oklevélismeret tanítása folyt. 1839-től megváltozik a tanítás rendje: első esztendőben pedagógia, második évnek első felében a jegyzői, második felében a tanítói-katechetika anyagát tanulták. (Nem mindegyik tanuló hallgatta ilyenkor mindkét félévet: 1836/37-ben 14 jegyzői közül 8-an, 1839/40-ben 17 közül 10-en végezték a katechetikát is.) A tanítói szemináriumot tehát két esztendő alatt lehetett elvégezni, a jegyzői tanfolyam kezdetben egy évig, később csak félévig tartott.

A teológusok számára szintén kötelezővé tették a pedagógia hallgatását. Az 1831. évi kerületi gyűlés határozata szerint „akik prédikátori hivatalra készülnek, szorgalmasan bejárjanak a közönséges vizsgálaton megjelenjenek. Akik az intézet igazgatójától bizonyosságlevelet felmutatni nem tudnak, azokat a superintendens a papi rendbe nem veszi fel.” Az iskolák egyházi felügyelői (dekanusok) a papok közül kerültek ki, azért tartotta a superintendens olyan fontosnak pedagógiai előképzettségüket. Így jutott ehhez a teológiát végzett Müllner Mátyás is, a líceum későbbi igazgatója.

Kimutatás a hallgatókról 1829—1848-ig:

É v	I. évfolyam (tanítói)			É v	II. évfolyam (jegyzői)		
	priman.	rhet.	syntax.		prim.	rhet.	syntax
1829/30	7	17		1830/31		26	
1831/32	1	10		1832/33		10	
1833/34	12	6		1834/35	14		6
1835/36	5	10		1836/37	5		9
1837/38	—	—					
1838/39	3	9	6				
1839/40	1	8	1	1839/40	4	12	1
1840/41		9	2				
1841/42		13		1841/42	6	15	
1842/43		12		1843/44	2	15	
1843/44	2	15					
1844/45		6	8				
1845/46		11	2	1845/46		12	2
1846/47		11	1				
1847/48		18		1847/48		22	

¹⁸ Szabó József jelenti: Reám következett a Pedagógia tanítása. De mivel ennek tanulására csak 6 ifjú ajánkozott, s magam is beteges voltam, a pénztáron is- a hang- s énektanítók esztendő végével szükséges fizetetésükre segíteni kívántam; annak elő adását Főtszelendő Superintendens Ur tudtával a jövő évre hagytam.

A soproni líceumban az énektanulásnak több évszázados múltja lehetett. A diákok egymástól sajátították el az egyházi és a világi énekeket. Professzoraik, jeles patrónusaik névnapjára felköszöntöket vagy az elhunytuk alkalmával temetési énekeket tanult meg a „kántus” négy szólamban. Szervezett énektanítás azonban csak a Mesterképző Intézet létesítésével indul meg. A kerületi gyűlés 1829-ben erre vonatkozólag így dönt: „Ami pedig az éneklés mesterségét illeti, minthogy ez is a tanítók számára igen szükséges, azért az végeztetett, hogy most a sopronyi tanulók közül választassék ki az arra legalkalmasabb Individium, mely a Superintendentia cassájából veendő 100 ft. fizetés mellett igyekezzék az ifjúságot az éneklés mesterségében tökéletesíteni. Ha pedig utóbb a soproni Conventnek olyan orgonistája lenne, ki az éneklés tanítására alkalmas, akkor ezen fizetés annak adassék.”

Az egyházkerület az énektanítás megszervezésével négyszólamú kar létesítésére gondolt, nemcsak az egyházi énekek dallamának elsajátítására. Az első esztendőben Szabó József professzor jelentése szerint „ezen tanulóifjak az éneklésbe és muzsikálásban az avégett szükséges muzsika mesternek kiányossága miatt ezen esztendőben nem tanítottak.” A második tanévtől az énektanítás megoldódik: „Horváth Dávid primanus az éneklőket mind az énekek nótáinak tanulásában, mind a harmoniás zengedezésben szorgalmasan gyakorlotta.”

A kerületi gyűlés örömmel veszi tudomásul, hogy a diákok „egy magyar éneklőkart formáltak”, és bemutatkozásukról a legnagyobb dicséret hangján szól: „... különösen pedig a harmoniális éneklésben Horváth Dávid ifjúnak ügyes igazgatása alatt mindenek várakozását felülmúlván.” A karénekező vezető fáradozását 50 frt-tal jutalmazták, s ezt a díjazást a következő évekre is megszavazzák. Ettől kezdve az egyházi énektanítás különválik a magyar éneklőkartól. A két énekkar legtöbb tagja azonos, pl. 1832/33-ban egyházi éneket tanuló 17 ifjúból 13 a magyar éneklőkurban is részt vett, melynek akkor 18 tagja volt. Egyházi énekkurban hetente egyszer gyakoroltak, abban minden osztályból részt vettek, előbb önkéntes alapon, később minden tápintzetinek kötelezővé teszik. Így a 15-20, később 30-40 tanuló évente 50-60 egyházi éneket, illetve annak dallamát sajátította el, melyet addig nem ismert. Tanítói kezdetben azonosak a karéneket oktatókkal, később más-más vezet. Egy személynek terhes lehetett a két feladat vállalása. Oktatója majdnem évente váltakozik. Ehhez nem kellett különösebb zenei képzettség, csupán a dallamok ismerete. 1831-ben az új Győri Énekeskönyv-ben található énekek „nótáit” Zathureczky Sámuel győri kántor „szerkesztette össze” és a Mesterképző Intézetnek ajándékozta. Bedáts Sándor pedig az új énekeskönyv dallamait orgonára leköttázta. A kerületi gyűlés mindkettőt nemcsak a Mesterképző Intézet növendékeinek taníttatására, hanem a szolgálatban lévő mesterek számára is egész „kiterjedésében” alkalmasnak minősítette.

Szabó Józsefnek a két munka „kiadatván, meghagyatik, hogy azokat az intézet számára egy példányban, Bedáts Sándorét pedig minden esperességi megyék részére az intézetbeli Tanítványok által leiratni... az ifjak oktatását pedig mind a kettő szerint eszközölni el ne mulassza.”

A Magyar Éneklőkurban évente tanult 3-4 egyházi éneket is négy hangra, főleg temetésre illoket, különben mindig világi énekeket és dalokat „zengedeztek harmoniával”. A kart szerencsésebb esetben 3-3 évig azonos személy vezette: Horváth Dávid, Kis Zsigmond és Kluge Samu, viszont 10 éven keresztül minden esztendőben váltakoztak, ami a színvonal hátrányára szolgált. Ismerjük 1831-1848-ig az énekkurban résztvevők nevét, iskolai osztályának fokozatát. Létszámuk általában 20-25 fő. Volt olyan esztendő, amikor tagjai csak primánusok és rhetorok, legtöbbször azonban syntaxisták és donatisták szerepeltek benne. Hetenként kétszer, szerdán és szombaton gyakoroltak. A korábban tanult dalok felújításával évről-évre újabbakat énekeltek, így 17 év alatt közel 150 művet ismertek meg. Ezeknek szövegét az országban található kéziratok énekeskönyvekből sikerült rekonstruálni. Legkedveltebbek a hazafias szövegű énekek. Nagyon szerették Csokonai szerelmi és börtönballadáját is. Kölcsey Hymnusát, Vörösmarty

Szózatát már 1845/46-ban előadják. Petőfi Nemzeti dalát pedig megjelenése után azonnal, 1848. áprilisában. Gyakorlásra előbb hetente 2 órát, később mind több időt fordítanak, pl. az 1839/40. tanévben minden nap 1 órát gyakorolnak. 1848-ban egy nyilatkozatban közlik: „minthogy egy részt az ifjúsági nemzeti ünnepélyre készültünk” február óta gyakran naponta 2 órát, vasárnap 1½ órát gyakoroltak.

Zenetanítás

A kemenesaljai esperesség javaslata a kántorképzésre is szólt. A zenetanítást az első esztendőben nem sikerült megoldani, azoonban 1830-tól Pitroff, a soproni gyülekezet orgonistája oktatta, s fáradozásáért 100 frt-ot fizetnek a közös kasszából. 1832-ben visszatérve az eredeti tervhez, zenében képzetebb diákok vezetésére bízzák társaik oktatását. Előbb öt, majd mindig hat tanuló oktatása folyt heti nyolc órában, két-két tanulóval foglalkozva egyszerre. Tanítói pályára készülőkön kívül más is tanulhattott zenét. Az oktatók leginkább 1-2 évig, legtovább Schneeberger János négy és Kund Vilmos öt évig működött, mindegyik iskolai tanulmányai befejeztéig.

Zenetanításhoz szükséges zongora beszerzéséről az 1831. évi közgyűlésen tanácskoznak. A mesterképző intézethez megkívántató „claverok” megszerzésére az ottan megjelent buzgó tagoktól és későbbi adakozóktól 153 frt gyűlt össze, „melyből az adakozóknak akarajtok szerint két claverok szereztessenek s azok a legjobb tanult ifjaknak, akiket az oktató úr arra érdemesnek talál, gondviselésük alá olyanformán adassanak, hogy azoknál egyszersmind az intézetnek több tanítványai is válva gyakorlásokat tehessenek.”¹⁹ Szabó József 1834. évi tudósításában egy zongora beszerzését említi, melyet lakásán helyezett el, megjegyezve, hogy másakra nem volt szükség. Orgona az intézet nagytermében állt, vételére még 1811 táján került sor, amikor vásárlására Saiter Lajos gyógyszerész alapítványt tett. Az orgonán 3-4 korál-ének eljátszása volt a követelmény az évvégi „hanga szemlén”.

A kerületi gyűléstől megszabott feladattal, Zathureczky s Bedáts korálkönyveinek lekottázásával kapcsolatban, Szabó egy év múlva jelenti: „Ezen teménytelen munkára mindeddig sem az idő, sem az arra alkalmas tanulók száma nem volt elegendő, ingyen sem kívánható.” Ekkor díjazást helyezve kilátásba, az egyik jeles zenész-tanítvány, Luttenberg János lemásolja az intézet számára, Prépost Ferenc felpéci tanító pedig a kerület négy esperességének 1-1 példányban. Munkájukért 20-20 forintot szavaznak meg.²⁰ A kántorképzésnek ez a formája — zenepedagógus hiányában — csak szükségmegoldásnak bizonyulhatott.

Examenek

Szabó József professzort nemcsak az évenkénti tudósítás elkészítésére, hanem tanítványai vizsgáztatására is kötelezték. Az első esztendőben 20 ifjú az iskolai vizsgálatra készült, azonban examenjük elmaradt, mivel a tanév a kerületi gyűlés előtt befejeződött. Ekkor a gyűlés úgy határoz, hogy jövőben összejövetelük esztendőnként a soproni főiskola vizsgálatával egybeessék. Így 1831-ben olvashatjuk jegyzőkönyvükben a tanítói hivatalra készülő intézet examenjéről: „Az ifjaknak megvizsgáztatását a gyűlés előtt teljesítvén, a kerületi rendek nagy meglelégedéssel szemlélték mind az oktató Úrnak szorgalmát, mind a tanítványoknak jeles előmeneteleket. Természetesen,

¹⁹ L. 15. sz. jegyzetet.

²⁰ Luttenberger János: Korálkönyv (Kézirat a volt Evang. Tanítóképző tulajdonából). Evangélikus Theológiai Akadémia Könyvtára Bp. 508. sz.

a zenét tanulók is bemutatták tudásukat, pl. 1834. június 18-án „a soproni Konvent tagjai és számos meghívottak jelenlétkben nyilván vizsgálat alá vették.”²¹

Az énekkar gyakran szerepel a líceumi Magyar Társaság örömnepélyein. Szabó professzor az iskolában használatos érdemjegyekkel osztályozta tanítványai szorgalmát. Az 1832/33. évben mind a 10 tanuló nagy E (eminens) osztályzatot kapott Foglaltos irányokból. Néhányan évközben eltávoztak tanítói pályára: 1833-ban Erdős Márton Répceszemerére, Nagy Lajos 1834-ben Lébénybe, 1836-ban Szabó József, Kondor Károly és Tóth Sándor a tanév alatt, 1840-ben Sente György „időközben tanítónak lett.”

Az 1848. március 15-i forradalom híre még el sem jutott Sopronba, a líceum ifjúsága „fáklyás zenével tisztelte meg az országgyűlésről megérkezett — s reformok érdekében kelt feliratnak a főrendi táblán tett szerencsés átmenetét hirdető-örömhírnököt, a derék gróf Széchenyi Jánost.” Néhány nap múlva a líceum ifjúsága elhatározza, hogy műkedvelő színdarabot, a Falusi lakodalom c. vígjátékot bemutatja a városi színházban. A „Tudósítás” szerint az összegyűlt pénz fegyverek megszerzésére fog fordíthatni. Április 16-án a meghívó szerint „nemzeti nagy átalakulásunk örömnepén a soproni mindkét vallású tanuló ifjúság számára felállítandó testgyakorló intézet s vívóiskola javára” bemutatják a színdarabot. Az előadás előtt az ev. főiskolai tanuló ifjúság énekkara „1. Nemzeti dal Gozontól, 2. Népdal, 3. Lützen Vadászdal. A színi előadás után: 4. Beteg leány, 5. Vadászdal. 6. Népdal, 7. Nemzeti dal Petőfitől című magyar dalokat zengi el. A színházi ünnepély végeztével az evang. főiskolai feldíszített s kivilágított épület előtt magyar s német szónoklat fog tartatni.”²²

A líceum tanulóifjúság példát mutatott hazaszeretetből ünneplésben, a forradalmat követően, vére hullásával, a szabadságharcban. 1848-ban a tanulók száma 274, egy év múlva csak 96. A szabadságharc bukása után megnyílt iskolát a megszűnés veszélye fenyegeti; egy hétre bezáratták s alig tudták megszerezni az engedélyt további működéséhez, ezt is súlyos feltételekhez kötötték.

A Thun-féle oktatási tervet, az Organisations-Entwurf szerint, nyilvánossági jogát akkor ismerik el, ha 8 osztályosra fejlesztik, tanárai létszámát 12 főre emelik és egyben áttérnek a szakrendszerű tanításra. További követelmény: az igazgató személye ne változzék évente s a VIII. osztály befejeztével érettségi vizsgálatot kell tartani. A nyilvánossági jog egyik feltétele, hogy a környék nyelvére kellő tekintettel legyen az iskola. Ez utóbbi Sopron esetében a német nyelven történő tanítást szerette volna, holott a tanítványok zöme, 80%-a magyar volt.²³

Egykori feljegyzés szerint „az Entwurf pedagógiai és didaktikai kívánalmait a tanári karok és fenntartók teljes megértéssel fogadták.” A tanárok fizetésének biztosítása azonban óriási anyagi megterhelést jelentett, mert mindenkor adományokból kellett előteremteni a szükséges újabb kiadásokat. Anyagiak hiányában lehetett volna kérni államsegélyt, de ez a tantárgyak német nyelvű tanításával járt volna együtt, amibe a soproni Konvent, az iskola akkori fenntartója belement volna részben, azonban Kolbenheyer Mór lelkes heves tiltakozása folytán e lépéstől meghátrált.

1851. tavaszán a kormány megvonta az iskola nyilvánossági jogát, azért június 21-én, majd október 28-án tartott egyházkerületi gyűlésen kétségbeesve állapítják meg: „a soproni főiskolát bizonyos végromlás fenyegeti, ha a követelt átalakítás elvetetik és halogattatik”. Ezen a gyűlésen határoznak a tanítói képezdének (praeparandia) sorsáról, „kor és szükség igényelte felállítását vévén tekintetbe”, az egyházkerületre kivetett 6600 frt-ot 7000 ezüst frt-ra emelik.²⁴

²¹ L. a. 17. sz. jegyzetet.

²² Kelényi Ferenc: Sopron 1818-ban. SSz. 1965, 349, 351.

²³ Németh Sámuel: A soproni ev. líceum küzdelme a nyilvánossági jogért a Bach-korszakban. A dunántúli evangélikus egyházkerület soproni líceumának... évkönyve az 1938/39. iskolai évről. Sopron, 1939.

²⁴ EOL Kgyjvk. 1831. okt. 28. A líceum 1851. május 21-i egyházkerületi gyűlés határozata alapján „egyházkerületi tanodává” lett, addigi fenntartói jogáról a soproni evang. egyháztanács — Konvent — lemondott. Így átszervezés az új tulajdonosra hárult.

1852. augusztus 12—14. közötti gyűlésen tárgyalják az Organisations-Entwurf követelményei szerint kidolgozott tantervet, és megoldást kívánnak találni a tanítóképzés további sorsára. „Végül a leendő iskolatanítók képzéséről is szükség, hogy valamint ezideig, úgy ezen túl is gondoskodva legyen.” Az algimnázium 4. osztályának elvégzése után 2 éves tanfolyamra tervezik az eddigi rendtől eltérően: az első évben pedagógiát, methodikát tanulnak s mellette az éneken és orgonálásban gyakorolnak, a második évben a soproni Konvent beleegyezésével a helybeni „jobb polgári” iskola-tanítók mellé beosztva segédtanítóként gyakorlatilag elsajátítják a tanítás módját, s közben az éneken és orgonálásban gyakorolnak.²⁵

Szabó József professzor 1853-ban megválnak állásától, saját kérésére, „tekintve korát, melynél fogva a tanári hivatal fáradoalmainak viselésére elégtelennek érzi magát, mérsékelt nyugdíj mellett elbocsátását kéri.” Kivánságát teljesítik s egyben kinevezik az iskolai intézet kerületi főpénztárnokának. Helyére Pálffy József nagyeredeti lelkész, az iskolai bizottmány jegyzője kap meghívást, a tanszék vezetése mellett a tanítóképző igazgatására. Pálffy részt vesz az el nem fogadott tanterv helyett újabb Főtanodai Szervezet kidolgozásában. Ebben a tanítóképzést szeminárium formájában három évi tanfolyamra tervezik. „Célja az egyházkerület számára ügyes oskolatanítókat nevelni.” Az intézet növendékei meghatározott számban ingyen kapnak étkezést a tápintézetben, s a három évi tanfolyam alatt tandíjat sem fizetnek. Kötelesek azonban ezért a magyar istentisztelet alkalmával a karénekekben részt venni s közülük az ügyesebbek az algimnáziumi növendékeket szépíráásban és gimnasztikában gyakorolják. A szeminárium egy rendes tanár külön felügyelete alatt áll, a zongora- és karének tanítójának évenként külön 100 frt fizetést rendelnek. Addig, amíg az egyházkerület több tanárt nem tud alkalmazni, a liceum bármelyik tanárát kötelezhetik oktatni a tanítóképző szemináriumában vagy a bölcelet-theológia osztályában. A tanítóképző tantervében az eddigi tárgyakon kívül ismét szerepel a szónoklattan, mely nem azonos a homiletikával, melyet korábban megszüntettek. Tananyagba iktatják a „tanfűzetek szerkesztését.”²⁶

Pálffy igazgatása alatt már az első esztendőben, az 1853/54. iskolai évben érezhető a többoldalú tanító képzésére törekvés. Az 1848 óta teljesen megszűnt jegyzői tanfolyam helyébe a tanítói hivatásra készüléshöz szükséges tantárgyak kerülnek. Ebben az évben a Tudósítvány szerint „előadattak: paedagogica, catechetika, methodica és gyakorlati számtan. A seminaristák görögöt nem hallgatván, a helyett külön rendes órákban tanítottak a zenében, orgonálásban és éneklésben ingyen. A tanításban előjött az egyházi zene elmélete, előgyakorlatok, számos egyházi énekek orgonálása; 319 egyh. ének betanítása, négyesbeni éneklés, kóta írás.”²⁷

Négy esztendőt sikerült átvészelní a Thun-féle rendelet kiadása óta, még mindig nem dőlt el a nyilvánossági jog megadása, pedig a magánjellegű iskola bizonyítványát az állam nem ismeri el. Közbenjárását a Helytartótanács a cs. kir. minisztériumnál megtagadta, kifogásolta a beadott Főtanodai Szervezetet. A nyilvánosság megadását három követelmény teljesítéséhez fűzi: 1. A főgimnázium minden tekintetben önálló legyen, semmi más intézettel sem kapcsolható össze. 2. Igazgatója nem vezetheti sem a tanítóképzőt, sem a theológiai intézetet. 3. A gimnáziumi tanárok a két intézetben tanítani ne köteleztessenek. Mindhárom megkötés a tanítóképzés eddigi megváltoztatását jelentette.

Pálffy 1854-ben bevezeti a tervezett újabb tanulmányi rendet a liceumi osztályokban is tanuló tanítóképzős szemináristák számára. Az I. évfolyam 2 évig tart. Az algimnázium 3—4. osztályában minden tárgyat tanulnak, a görögöt kivéve, ezenkívül kottaírásban és olvasásban, zongorázásban, hegedülésben, valamint éneklésben heten-

25 EOL Uo. Iskolabizottmány által kidolgozott Tanterv ismertetése 1852. aug. 12—14.

26 EOL Kgyjvk. 1853. ápr. 14—15.

27 Tudósítvány a Dunántúli ág. hitv. ev. egyházkerület soproni Főtanodájáról az 1853/54., 1854/55., 1855/56., 1856/57. tanévben.

ként 6 órában, a szépírásban és fejbeli számolásban heti 2 órában foglalkoznak. II. tanfolyam szintén 2 éves, növendékei a gimnázium 5. és 6. osztályában magántanulóként hallgatják a reáltanfolygakat, ezenkívül tanulnak neveléstant, tanmódot (módszertant), katechetikát és iskolamesteri alkalmazástant heti 3 órában. Gyakorolnak éneket, zongorázást, hegedülést, rajzot heti 6 órában. III. tanfolyam egy évi gyakorlati jellegű. Heti 12 órát a helybeni iskolában „gyakorló segédek”, orgonálást gyakorolnak heti 3, éneklést és hegedülést heti 2, rajzot 4 órában. Végül tantárgyak kidolgozásával és kerésszel foglalkoznak tanár felügyelete alatt.

Az 1854/55. iskolai évben a terv annyi változtatással valósult meg, hogy a második tanfolyambeliek három helyett heti két órában tanultak katechetikát és iskolamesteri alkalmazástant. Pálffy elképzelése ebben a formában mégis csak részben valósult meg, mert vezetése alatt 1853/54-ben egy tanfolyam indult 9 növendékkel, a következő iskolai évben két tanfolyam: elsőben 11 (III. osztályból 6, IV.-ből 5), másodikban 10 (V. osztályból 5, VI.-ből 1, VII.-ből 4) szeminaristával. 1855/56-ban a III. gyakorlati év mindössze 5 hallgatóval működött, ezek közül is kettő évközben elhagyta az iskolát s tanító-nak ment. A következő tanévre mindössze egy harmadéves maradt.

Pálffy belátta, hogy a líceummal közösen nem valósítható meg a tanítóképzésre kidolgozott terve, ehhez önálló intézményre lenne szükség. Véleménye ebben egyezett a Helytartótanács rendelkezésével, mely nem helyeselte a líceummal közös vezetésű intézményt. Elképzelésében segítőtársakra talált Király József Pál líceumi igazgató és Kolbenheyer Mór soproni lelkész személyében. 1854-ben gyűjtést indítanak önálló tanítóképző felállítására.²⁸

Két esztendő alatt Pálffy újabb feltételeket teremt hangszeres-tanításhoz és mezőgazdasági gyakorlati foglalkozásokhoz. 1854/55. évi jelentésében olvassuk: az intézetnek van egy orgonája, 14 nagyobb és kisebb zongorája, egy gordonka, több hegedűvel és 280 db kótával. Létesítettek külön könyvtárat, melyet készpénzen vásárolt és adományozott példányokkal gyarapítottak. Pálffy a Szedreskertben, a város szélén vásárolt telken tornapályát létesített, betelepíttette gyümölcsfákkal és szőlővel. A kerti ház építőmesterei tetemes összeget engedtek el munkadíjukból. A kert mellett folydogáló Rák-patak vizének felfogásával tervében uszoda-létesítés is szerepel.

A főtanoda már két esztendeje 8 osztállyal működött, végre nyilvánossági jogát 1855. március 23-án a cs. kir. minisztérium megadta. Amikor ezt a kerületi gyűlésen kihirdetik, Kolbenheyer örvendetes bejelentést tesz: buzgó közbenjárására Murman Péter bécsi bankár, az iskola egykori növendéke, a főiskola számára 1500 pengő-forintot küldött, meghagyva neki, hogy legjobb belátása szerint fordíthatja a főiskola javára. Kolbenheyer az adományt a tanítóképezde megalapítására szánta s azt átadta Pálffy Józsefnek, a képezde igazgatójának. Ezen a gyűlésen Pálffy ismerteti a kerületi tagokkal a képezde megalapítása körüli törekvéseinek eredményét és számadását eddigi gyűjtéséről. A képezde számára 2000 frt-ért vásárolt kertről szóló oklevelet bemutatja, majd vázolja az intézet megalapítása körüli további tervezetet. Ez alkalommal a főtanoda igazgatója meghívja a kerületi gyűlés résztvevőit arra az ünnepélyre, melyen a teológia, gimnázium, szeminárium tagjai szavalnak, orgonálnak és zongoráznak. Utána megtekintik a gimnasztikai próbatételt (tornaünnepély), melyet az újonnan vásárolt szeminárium, ún. Szedreskertben tartanak. Ott a kerület átveszi a vásárolt telket.²⁹

Ebben a tanévben hét tanár és két „segéd” oktatja a „Néptanítókat képező intézet” növendékeit: Pálffy a neveléstant és tanmódot; irányítása alatt folynak a katechetikai gyakorlatok is. A fejbeli számvetést gyakoroltatja Lehr András, Petőfi egykori tanára, fogalmazást Rajcsányi, „taktírás”-t Schranz, zongorát és orgonálást Zsarnoviczky, rajzolás Steinacker Gusztáv városi rajzmester, szépírást Turcsányi tanár oktatja. Nekik segédkezett a másodéves Bakó Samu és Nagy Lajos szeminarista az ének és zenetani-

28 Németh Sára: Kolbenheyer Mór. Bp., 1938; Lenky Jenő: Király József Pál. SSz. 1939; 24–34.

29 EOL Kgyj. 1956. máj. 28.

tásban. A „gymnastiká”-t vagyis testnevelést tanította a harmadéves Szalay Pál. A gyümölcsfa kezeléséről, selyemtenyésztéséről Pálffy tartott előadásokat gyakorlatlaltal összekötve. Az esztendeje megvalósult képezdei kertben testgyakorló teret, gyümölcsfa-iskolát létesítettek. A tanítványok száma és származási helye az alábbiakban alakult 1854—57 között:

	az 1854/55.	1855/56. iskolai évben	1856/57.
Békés megyéből			1
Fejér megyéből	1		
Győr megyéből	1	1	1
Nógrád megyéből	1	1	
Nyitra megyéből		3	2
Somogy megyéből		1	1
Sopron megyéből	6	2	5
Szabolcs megyéből	1	2	3
Tolna megyéből	1	1	
Trencsén megyéből		1	
Turócz megyéből		1	
Vas megyéből	8	10	7
Veszprém megyéből	2	4	
Összesen:	21	27	20

A 13 vármegyéből tanítónak készülő ifjak közül legtöbb Sopron és Vas megyei, természetes következménye, hogy a líceumnak is a legtöbb tanítványa e kettőből származott. Ebben az időben az előbbiből 50-70, az utóbbiból 40-50 tanítványa volt az iskolának.

A főiskola tanári kara 1856. május 16-án tartott ülésén javasolja: „Néhány szakértő tudományos férfiak küldetnének némethonba, szemügyre veendőek az ottani iskolák, különösen a tanítóképezdek szervezését s állapotát.” Javasiatuk szerint Kolbenheyer Mór lelkész, Király József főiskolai igazgató és Pálffy József egyetértve döntsék el, hogy közülük ki legyen az a kettő, aki a tudományos utazást végrehajtsa; utazási költségükről a kerületi pénztár gondoskodik.³⁰

A tanulmányútra, melyet egyben adománygyűjtésre is felhasználnak, az iskolai szünidőben elindul Király és Kolbenheyer. Következő esztendőben Király József Utazási vázlatok c. írásában beszámol külföldön szerzett tapasztalataikról és élményeiről.³¹ Vázlatánál is vázlatosabban idézünk írásából. Hálásan gondol vissza azokra az adakozókra, akik lehetővé tették utazásukat, a nemes cél érdekében. Köszönetet mond és buzdítja őket további áldozatkészségre: „Ti pedig lelkes pártfogói a tanintézeteknek istápoljátok a szüksorsú tanítókat, kik kincseitek felett magokat feláldozva örködnek, legyetek azon, hogy lábaik járhasanak, szemek láthassanak s kebleik buzgólkodhassanak az emberiség s utódjaitok javára és dicsőségére.”

1856. augusztus 9-én Kolbenheyer társaságában Lipsceben tartózkodik. Halleba érkeznek három nap múlva. „Itt a híres Tholluckot [helyesen: Tholuck prof-t] csak néhány pillanatra láthattuk és mind iskolai mind tanítói képezdei ügyre nézve tanácsot kérve tőle, azt mélyen véstük keblünkbe” írja. Megtekintik Francke intézetét, ahol akkor 65 tanár vezetésével 3285 gyermek tanult. Berlinben a gimnáziumban hospitál, minden alkalmat megragad az iskolák szakrendszerű tanításának tanulmányozá-alkalmával amerikai hajóról magyarok bús énekét hallotta. (Nem mulasztja el megemlíteni, gondolja úgyis tudják olvasói, kik lehetnek a hajó utasai.) Hannoverban nagyon célszerűen elrendezett líceumot látogattak meg s több órát töltöttek vizsgálatá-

³⁰ Uo. jkv. 56. pontja.

³¹ Tudósítvány... az 1856/57. tanévben.

sára. Augusztus 26-án Hamburgban tartózkodtak. Megnézték a Hornban működő nevelőintézetet „das rauhe Haus”-t. Szeptember elején Brémában egy hajókirándulás val. További útjuk: Bázél, Strassburg, Páris, London. Itt a Kings College-ban, Windsor tanár vezetésével, szemügyre vették annak szervezetét, ahol öt előadó tanár egy nagy teremben 120 tanulóval különféle tudományokkal egyszerre foglalkozott. Sok tapasztalatot és segítyt is gyűjtve. Köln, Lipcse útvonalán át Schönburg-Waldenburgba érve a helybeni szeminariumot tekintik meg. Október végén térnek haza gazdag tapasztalatokkal, melyeket a lyceumban és az új tanítóképző szervezésénél hasznosítanak. A kívánt feladatnak a legteljesebb mértékben o^lget tettek.

Fő Tisztelendő Tökintetes Superintendentia!

A Jelyi esközi Ejsendöben a elömbi fialt Planum perint
a Tanító hivatalba Képzési Ifjak tölem a Diklatat la
tehetékát is Képzésüket hallották és ugyan egyből a
jóró honap 25^{ti} tartandó Ezenen alkalmasnál fozgalo
rakról fialt adandnak a Tanulók neveit a elemene
elömbi Képzésnél is rekapit.

Közben itthon Pálffy végezte a szervezést és további gyűjtést. Az egyházkerület 1857. január 14-én kerületi gyűlésen javasolja: 1. A tervezett tanítói képezde pénzalapjának további gyámolítását. 2. Egy képezdei tanító fizetésének aláírás útján leendő biztosítását. 3. Egy képezdei segédtanítónak kiképzését. A feladat megvalósításának irányítására az iskolai választmány kap megbízást.³² Január 25-én az egyházkerület gyülekezeteihez „Felhívás”-t bocsátanak ki, Pálffy, Király és Kolbenheyer aláírásával, segítségüket kérve: „A nevelés szent ügyének az általunk kitűzött cél teljesítéséhez, nevezetesen egy célszerű épületnek s vele kapcsolt kertészetnek, gymnastikának s uszodának az egyházkerületi oskolatanítói seminarium részére leendő felállításához méltóztassék legyen hozzájárulni.” Ebben az eddig folyó tanítóképzésről nem leki-csinyló szándékkal, csupán az ügy érdekében írja Pálffy: „Tulajdonképpen nem létezett, amennyiben sem külön alapítvány, sem tantermek, sem tanerők, sem semmiféle készletek, egy rozzant zongorát s néhány írott kóta-darabot kivéve, nem léteztek számára, melyek egy ilyen intézetnél megkívántatnak”.³³

Az iskolai bizottság április 16-án tartott gyűlésén jelentheti, hogy a kerületi, de főleg külföldi gyűjtés eredménye 13 570 frt 58 kr. Benczur Márton volt soproni gyógyszerész végrendeletében 2000 frt-ot hagyományozott, a lipcsei Gusztáv Adolf intézet 1500 frt-ot adott. A képezdei tanító fizetéséhez szükséges összeget még nem sikerült biztosítani, de megszerzéséhez a legjobb reményt fűzik. A képezdei segédtanítónak

32 EOL Kgyjkv. 1857. ápr. 16. a jan. 14-i határozatról.

33 Papp J. id. m. 6-7.

sikerült egy III. éves szeminarista ifjút: Bakó Samut a németországi Waldenburgi tanítóképzőbe kiküldeni. Ingyenes ellátását a waldenburg-schönburgi herceg négy évre biztosította, útiköltségét adakozásból fedezték.³⁴

Az elért eredmények nyomán a bizottság felhívja az egyházkerületet, hogy most már komolyan fogjon hozzá a képezde felállításához. (A főtanoda ugyanis a soproni konventtól átkerült az egyházkerület kebelébe mellékintézményeivel együtt.) Mindenekelőtt egy olyan háznak a megvételét rendelje el, melyben a szükséges helyiségeket részletenként lehessen felépíteni. Intézkedjék egy képezdei tanító megválasztása iránt, ha nem is áll rendelkezésére a fizetéséhez szükséges összeg.³⁵

Az egyházkerületi gyűlés elfogadja a jelentést, egyben kéri Kurz Endre polgármester segítségét megfelelő épület szemrevételezéséhez. A képezdei tanító személyére a bizottmány által javasolt Schranz János tanár megválasztásához csak feltételeesen járul hozzá, mivel a fizetéséhez szükséges összeg még nem folyt be. A bizottmány beadja a képző kül- és belső szervezetének tervezetét. Az intézetet bennlakásosnak szánják, „hogy a képezdei ifjak a fölöttük gyakorlandó erkölcsi felügyeletnek könnyebb volta tekintetéből, magában az intézetben neveltessenek.” Itt hasznosítják a külföldi tanulmányútjukon szerzett tapasztalataikat, amikor ilyen intézetet kívánnak létrehozni.

A házvásárlásra vonatkozó tervet elvetik, mivel az arra felajánlott épületben nem lehetne kialakítani elképzeléseiket. Úgy döntenek, a tanítóképzőt a Szedreskertben vásárolt telkükön építik fel, s ehhez a kerületi gyűlés hozzájárul. A soproni Konvent szerint a Szedreskerti telek „építésre több céllal nem egyezőnek mondatik.” Az új iskolafenntartó, a kerület, azonban jóváhagyja a megkezdett építkezést, további folytatását engedélyezi, de csak a lehető pénz erejéig terjedően. Óvatosságból célszerűnek látnák, ha a kerület két egyént küldene újabb segélygyűjtésre, s erre ismét Kolbenheyer Mórt és társául Schneller Vilmos községi lelkészt javasolják.³⁶

Egy esztendő múlva áll az épület, az egyházkerületi gyűlés köszönetet mond „a képző felállításának sikerülése fölött, mely főleg Pálffy József, Kolbenheyer Mór és Király József urak lelkes munkásságának eredménye.” A bizottmánynak csak az a feladata, hogy az épület bevégezése és felszerelése után annak ingó- és ingatlan vagyonáról a leltárt elkészítse. Gondoskodnak az intézeti tanítónak megválasztásáról; fizetése az intézetben való ingyen lakáson kívül évi 600 váltó-forint. A megválasztásra kerülő képességi vizsgát köteles tenni. Az ének- és zenetanítónak továbbra, mint eddig 100 frt a fizetése. Szabó József, az intézet egykori professzora kerületi pénztárossága mellett a képezde pénzkelzésére kap megbízatást. Pálffy kerületi gyűlés által már elfogadott elveken alapuló tervet készit, és az iskolai nagybizottság elé terjeszti.³⁷

Az intézet megnyitása előtt a Vasárnapi Újság augusztus 8-i száma ismerteti építését, foglalkozik létrehozásával, az áldozatkész adakozók buzgóságával. Bevezető soraiban Sopronról a legdicséretesebb szavakkal szól: „Ha van a két testvér hazában hely, hol jelenleg az életmozgás és mindennemű előrehaladási törekvés egész hévvel mutatkozik, akkor Sopron Sz. k. városa bizonyosan az. Ez a város — mely már is olly csinos, mintha a tojásból fejtették volna — folytonos szépülés stádiumában halad.” Ezután rátér a tanítóképző ismertetésére: „Sopronnak, úgynevezett Újteleki (Neustift) kapujától balra, néhány száz lépésnyire a várost környező faltól s néhány ölnyire, az egyházkerület által megvet, és szép kertté alakított régi eperfás-kert előterén, a város határának egyik regényesebb részén áll, ezen dél-keletre egy, észak-nyugotra két emeletű, szilárd anyagból készült és cseréppel fedett csinos épület... Hozzá csatolva van egy tágos kert, hol a konyhakertésznek, gyümölcsfa- szőlő- és selyemtenyész-

34 Bakó Samu külföldi tanulmányútjáról 1860-ban hazatér, a tanítóképzőben előbb segéd-tanár, a képességi vizsga letétele után rendes tanár. Három évig tanít itt. Volt a soproni evang. népiskolák igazgatója, 1872-től a gyakorlati oktatásban adott külön órákat, módszertant is tanított.

35 EOL Kgyjkv. 1857. ápr. 16.

36 EOL Kgyjkv. 1857. júl. 1.

37 EOL Kgyjkv. 1858. jún. 9.

A' Nep. Tanitói s' Legyzői Hivatala kérséki Irtái 1835

Rend	Nev	Tartalék		
		Honlapok	Legyzői	Ország-Értékesítők
	<u>az az. D. munkások körül</u>			
1.	Ráskó János	1	1	1
	<u>az az. Kézváros körül</u>			
2.	Dénes Sándor	1	1	1
3.	Sebhardt Mária	1	1	1
4.	Luttenberger János	1	1	1
5.	Marsay János	1	1	1
6.	Marsay István	1	1	1
7.	Nagy Lajos	1	1	1
8.	Németh János	1	1	1
9.	Templár Sándor	—	1	1
10.	Unger Ferenc	1	1	1
	Hököben Erdős Márton Lippe-Szerződés hivatala mint.			
			Hörk	Károly Dörsch
				Tanító

tésnek és méhészetnek is alapjai megvetvék; egy tágas és jól felszerelt testgyakorló-intézet, — ezt képünk jobb oldalán a lobogó zászló mutatja — egy ahoz tartozó külön kisebb épülettel.” (A cikkhez mellékelt kép inkább tervrajza a felépített intézetnek. A tetőgerincen elhelyezett huszártorony sokkal kecsesebbre, magasabbra készült.) Ismerteti a nagyobb adományokat, melyek külföldről érkeztek Londontól Berlinig. Be-fejezésül felsorolja azokat az indokokat, melyek kedvet ébreszthetnek a fiatalokban idejövételükre. „Az épület 56 lakosztályt tartalmaz, s a város legszebb s leegészségesebb részén áll, bájos kilátással, s kapcsolatban egy tágas kerttel, melynek egyik oldalát végig egy kis patak mossa.” A Pálfyék által megálmodott uszoda helyett említi a cikkíró, hogy a városi uszoda tőle csak pár száz lépésnyire esik, ahől megtaníthatják a növendékeket úszni külön díjazás ellenében.³⁸

Az intézet megnyitása október 8-án megtörtént, utána a legközelebbi kerületi gyűlésen „felelevenítettén azon meglepő siker, mely a soproni képezde létrejöttével nyilvánult, azon buzgalom és férfias fáradság, melyet az ügy körül Kolbenheyer Mór, Király József és Pálfy József kifejtettek, annak megörökítésére arcképük lefestését határozzák, a képezde terembe helyeztessenek.”³⁹

A festmény Pálfy 1869-ben bekövetkezett elhunytáig nem készült el, ekkor Király József a kerületi gyűlésen maga és Kolbenheyer nevében lemondott az arcképfestésről, s kérte, hogy az arra gyűjtött összegből létesítsenek Pálfy-alapítványt.⁴⁰ Ennek részbeni felhasználásával készült egy kerek márványtábla az intézet folyosójának falára, mely megörökítette Pálfy nevét, születése és halálának évét. Őt jellemzi találóan a róla szóló emlékbeszéd, melyből néhány mondatot idézünk. „A Damokles kard fejük felett függvén, történt olyan félenk szózat is, mely azt mondá: nekünk nincs jogunk követelni, kérés, könyörgés a dolgunk... És ezen időkbén, ilyen s ezekhez hasonló esetekben csak hallottátok volna a bátor Pálfy ajkáról azt a lutheri mennydörgést, mely felvillanyozott, erőt s elhatározottságot adott.”⁴¹

A három buzgó alapító érdemének emlékeztető megörökítésére szánt festmény helyett elkészült életnagyságú félalakos portréja, mely az intézet fennállásáig zenetermének falát díszítette. Az 1829-től közel 30 esztendeig működő Mesterképző Intézet utóda a Tanítóképző Intézet még 100 esztendeig szolgálta becsülettel a magyar oktatásügyet. Mindkettő története példázta, miként létezhetek szegénységükben, melyet a lelkes adakozók támogatása tartott fenn.

Merényi László:

Az 1918 januári sztrájk és Sopron vármegye

1918-ban szomorú Újév köszöntött hazánkra. Magyarország népének immár a negyedik háborús tél szenvedéseivel kellett szembenéznie. A dolgozó lakosság immár megelégtelt a vérontást és a nélkülözést. „A békevágy általános tömegjelenséggé vált”¹ — a cenzúrahivatal e megállapítása Sopron megyére is érvényes volt.

³⁸ Vasárnapi Újság. 1858. aug. 8. 376. A későbbi Új uszoda (ma Sportuszoda) kb. 1 km távolságban van a Tanítóképzőintézet helyétől.

³⁹ EOL Kgyjvk. 1859. aug. 11—13.

⁴⁰ Papp J. i.m. 38. 1870. okt. 15-én avatták fel az emléktáblát.

⁴¹ Németh Sámuel: A soproni evangélikus liceum küzdelme a magyar tannyelvért a Bach-korszakban, A dunántúli ev. egyh. ker. soproni liceumának... Ekvönyve. Sopron, 1940, 23.

¹ Hadtörténelmi Intézet Levéltára I. világháborús gyűjtemény 1914—1918 (a továbbiakban HIL) 4451. doboz szám nélkül (1918. januári jelentés).

Hazánk népe számára azonban komoly reménységet keltett az a tény, hogy volt már ekkor egy ország, amely következetes békepolitikát folytatott. Szovjet-Oroszország véget akart vetni a háborúnak. Az Októberi Forradalmat ezért Sopron közvéleménye is őszinte rokonszenvvel üdvözlölte.²

Megindultak Breszt-Litovszkban a béketárgyalások a forradalmi Oroszország és a központi hatalmak között. Németország és Ausztria-Magyarország küldöttsége azonban nem kívánta őszintén a békét. Különösen a német delegáció próbálta a tárgyalásokat időhúzásra és zsarolásra felhasználni. Ez jogos visszatetszést keltett a magyar közvéleményben. A Sopron vármegyei lakosság véleményét jól tükrözi az alábbi, január 12-i helyi sajtókommentár:

„Remény és kétségek között várják az országok a megváltó szót, amely olyan nehezen akar elhangzani, hogy a nagy felszabadulást, az újjászületést jelentse. A meggyötört emberiség remegő lélekkel ügyel Breszt-Litovszk felé, ahol békevágyakkal vegyesen tartózkodó, hideget árasztó szavak is hangzanak el, hogy lehervasszák a még alig bimbózó békevirágot.”³

Január 12-én megdöbbenő hír érkezett. Hoffmann tábornok, a breszt-litovszki német delegáció vezetője kardcsörtető nyilatkozatban fenyegette meg Szovjet-Oroszországot. Ez válságos helyzetet teremtett. Fennállt annak a veszélye, hogy a béketárgyalások zsákutcába jutnak.

Ausztria-Magyarország lakossága elítélte a német birodalom kardcsörtetését. Sopron vármegye közvéleménye is így foglalt állást. Jól fejezte ezt ki a helyi baloldali Népakarat hetilap. „Vajúdik a háború és vajúdik a béke és egyre nő a bizonytalanság. Mert nemcsak ellenfeleinknél ellenzik lelketlen diplomaták a békekötést, hanem nálunk és Németországban is bizonyos körök mozgalmat indítottak a háború meghosszabbítása érdekében. Kifejezésre jutottak ezen áramlatok a legutóbbi breszti-litovszki béketárgyalásokon is, hol különösen a német küldöttek szokatlan éles hangot használtak.”⁴ Egy héttel később még nyíltabban támadta Hoffmann „kardcsörtető beszédét” és megállapította: „A generális tapintatlansága különösen Ausztria—Magyarország népei között keserves visszhangra talált...”⁵

Egy nappal Hoffmann provokatív nyilatkozata után, január 13-án a magyar munkásság számos gyűlésen foglalt állást a kardcsörtetés ellen, a Szovjet-Oroszországgal való azonnali béke mellett. Ilyen megmozdulásra került sor aznap Győrött is. Igaz, hogy a rendezvény a „pártértekezlet” nevet viselte, de az adott helyzetben háborúellenes gyűléssé változott. Felszólalt *Guzmics Károly* soproni küldött is. Tolmácsolta a város munkásainak üdvözlését, majd támadta az imperialista háborút és elítélte a központi hatalmak magatartását a breszti-litovszki tárgyalásokor.⁶

A kardcsörtetés elleni tiltakozás spontán tömegmozgalommá fejlődött. Felvetődött egy új jelszó: „általános sztrájk.” Ennek a hatalmas mozgalomnak a kiinduló pontja Alsó-Ausztria legfontosabb iparvidéke: Bécsújhely és környéke volt. Mindez Sopron vármegye közvetlen szomszédságát képezte. Bécsújhely az akkori megyehatár mellett feküdt, s a másik két fontos ipari kisváros: Ternitz és Neunkirchen mindössze 20, illetve 25 kilométernyire volt attól.

² Az Októberi Forradalom visszhangjával foglalkozik Simkovic Gyula: A Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatása Sopronban (SSz. 1967, 290–299.) és a szerző „Sopron politikai élete 1917 június–decembere között” című tanulmánya (SSz. 1977, 58–68).

³ Soproni Napló (a továbbiakban SN) 1918. január 12.

⁴ Népakarat (a továbbiakban NA) 1918. január 20. Megjegyzendő, hogy ez a soproni baloldali hetilap nem tévesztendő össze a Győrött megjelenő Népakarattal, amely — bár magát „szociáldemokratának” hirdette — a háborús kormányzat álláspontját képviselte és természetesen a Szociáldemokrata Párthoz semmi köze sem volt.

⁵ NA 1918. január 27. Ennek a számnak az 1. oldalán — szinte tüntető módon — fényképet közölt a Breszt-Litovszkban tárgyaló orosz delegációról.

⁶ Népszava 1918. január 18.

Alsó-Ausztria nagyüzemeiben ekkoriban sok Sopron vármegyei munkás dolgozott. (Bécsújhelyt számuk félezerre tehető.) Ezek a munkások „kétlaki” életet éltek, ami elég gyakori jelenségnek számított ekkoriban a határmenti vidékeken. A Sopron vármegyeiek szívesen jártak dolgozni a bécsújhelyi üzemekbe, mert ott jobb béreket fizettek, mint Magyarországon. Munka után azonban hazatértek, már csak azért is, mert itthon (minden nyomorúság ellenére) valamivel több volt az élelem, mint Ausztriában.

Kétségtelen, hogy a határmentiségnek árnyoldalai is mutatkoztak. Sokan arra használták fel ezt a körülményt, hogy élelmiszert csempésszenek Ausztriába, hiszen ott azt méregdrágán (a magyarországihoz képest még magasabb áron!) lehetett eladni. Ezért a Sopron vármegyei határállomásokon gyakran vizsgálták át az Alsó-Ausztriába átjáró munkások csomagjait és sok esetben a náluk talált zsírt, szalonnát vagy lisztet el is kobozták.⁷

A „kétlakiságnak” azonban kedvező oldala is volt. Sok Sopron vármegyei dolgozó az ausztriai iparvidéken ismerhette meg, milyen erőt jelent a munkásmozgalom. Bécsújhelyt és környékén a politikai élet 1918 elején élénkebb volt, mint Sopron vármegyében. Ezért sok itteni munkás politikai tisztánlátását segítette az, amit odaát tapasztalt. Ezek a „vándormunkások” mintegy összekötők voltak a megye és az alsó-ausztriai munkásmozgalom között.⁸

Bécsújhelyt január 12-én megkezdődött a nagyarányú mozgalom. Igaz, az első pillanatban még a lisztadagok leszállítása elleni tiltakozás volt a meghirdetett indok. A tömegmozgalom azonban hamarosan politikai jellegűvé vált. A január 14-i tüntetésen már az 5—6 ezres sokaság „azonnali békekötést” követelt.⁹ Mivel ez a nagy megmozdulás délelőtt zajlott, az itt dolgozó Sopron vármegyeiek is részt tudtak azon venni.

Másnap már Ternitzben és Neunkirchenben is hatalmas arányúvá vált az általános sztrájkot követelő mozgalom. Január 15-én délelőtt Neunkirchen főterén tízezres tömeg követelte, hogy vessenek azonnal véget a háborúnak.¹⁰ Alsó-Ausztria más városaiban is egyre-másra szerveztek gyűléseket, amelyeken az orosz forradalom iránti szolidaritás is kifejezésre jutott.¹¹ Ezek a demonstrációk — ha szórványosan is — megjelentek az ott dolgozó magyarországi (főként Sopron vármegyei) munkások is.

Január 14-től kezdve Bécsújhely és környéke üzemeiben beszüntették a munkát. Január 17-én délelőtt már maidszáz ezren sztrájkoltak Alsó-Ausztriában (Bécsét nem számítva!).¹² E nagy mozgalomnak híre azonnal megérkezett Sopron vármegyébe. Estéknént hazatértek a Bécsújhelyt és környékén dolgozó bejáró munkások és elmondták, mit követelnek, miért harcolnak a sztrájkolók odaát.

Az alsó-ausztriai sztrájmozgalom nyugtalanította a hatalmon lévöket. A cenzúrahivatal utasítást küldött a szerkesztőségeknek, hogy ezekről az eseményekről „mindennemű hír közlését mellőzni szíveskedjenek.”¹³ E tilalom ellenére azonban a Sopron

⁷ NA 1918. január 20.

⁸ Berczeller, Richard—Leser, Norbert: Mit Österreich verbunden. Burgenlandschicksal 1918—1945. Wien—München, 1975, 214.

⁹ Arbeiterschaft und Staat im Ersten Weltkrieg (A. Quellen). I. Der Staat (2. Vom Juni 1917 bis zum Ende der Donaumonarchie im November 1918). Wien, 1966. (a továbbiakban AuS 2.) 347. sz. okmány.

¹⁰ AuS 2; 347. sz. okmány.

¹¹ I. h. A mozgalomba bekapcsolódott a Ternitz közelében lévő Wimpasing gumigyár munkássága is. Ezt a nagyközségeket nem szabad összetéveszteni az akkor Sopron megyéhez tartozó Vimpáccal, amelynek hivatalos német neve Wimpasing an der Leitha.

¹² AuS 2; 1. h. A bécsújhelyi és környéki mozgalommal foglalkozik Helmer Oskar: Aufbruch gegen das Unrecht. Zur Geschichte der sozialdemokratischen Arbeiterbewegung im Viertel unter dem Wienerwald. Wien, 1964, 100—105.

¹³ Országos Levéltár Miniszterelnökségi Anyaga (a továbbiakban OLME) 1918—IV—574, 575. res. sz.

vármegyei lapokban január 16-án és 17-én mégis megjelentek rövid hírek az alsó-ausztriai sztrájkokról,¹⁴ nyilvánvalóan a helyi cenzúra figyelmetlensége folytán.

Január 18-án Ausztriában általánossá vált a tömegsztrájk. Még aznap csatlakozott ehhez Magyarország munkássága is. „Béke, jog és kenyér” — ezek voltak a nagy sztrájk jelszavai. E három követelés közül azonban a legfontosabb az volt, hogy vessenek azonnali véget a háborúnak. Hazánkban félmilliónyian, az egész Monarchiában másfél milliónyian vettek részt a január 18–20-a közötti nagy tömegsztrájkban.

A hadsereg pozsonyi hadtestparancsnoksága (amelynek hatáskörébe tartozott Sopron vármegye is) bizalmasan jelentette, hogy a nyugat-dunántúli városokban általános volt a munkabeszüntetés.¹⁵ Sopron vármegye szomszédságában, Győrött és Magyaróvárott különösen hatalmas méretűvé vált a mozgalom.¹⁶

Sopron vármegyében a bányamunkások voltak a kezdeményezők. Január 18-án Brennerbánya, Ágfalva és Bánfalva dolgozói abbahagyták a munkát.¹⁷ Példájukat követte számos ipari üzem Sopronban, Kapuvárott, Kismartonban és Csornán.¹⁸

Január 18–20-a között a soproni üzemekben a munkások összejöveteleket tartottak. Ezekben a helyi szociáldemokrata pártszervezet szónokai mondtak beszédet. Ekkoriban röpcédulákat is terjesztettek, amelyek a „Szabadság, kenyér, béke!” jelszavát hirdették.¹⁹

Mennyire volt a sztrájk valóban általános Sopron városában? Erre a kérdésre nehéz válaszolni. Nincs ugyanis biztos adat arra, hogy a kisebb üzemek közül valamennyi abbahagyta volna a munkát. Az tény, hogy a vasúti közlekedés nem állt le, és a nyomdák is dolgoztak. (Január 19-én és 20-án a soproni napilapok megjelentek.)

A sztrájk napjaiban Sopron városában és a vármegyében a munkások hangulata meglehetősen izgatott volt. Ezt a hatóságoknak is tekintetbe kellett venniük. Erről tanúskodik az az utasítás is, amelyet a közéleti hivatal küldött a soproni határrendőrségnek január 19-én. Ebben „tekintettel az ausztriai munkászavargásokra és az amúgy is rendkívül izgatott kedélyű munkásokra”, felhívta a határőröket, hogy „az Ausztriába utazó munkások zaklatása, a lehetőség határain belül, feltétlenül kerülendő.”²⁰ Ez másszóval azt jelentette, hogy most nem kell elkobozni a kiutazóktól az élelmiszert. A hatóságok tehát ezekben a feszült napokban „elnézők” voltak olyan vétségekkel szemben, amelyeket máskor szigorúan megtoroltak.

Az alsó-ausztriai iparvidéken dolgozó Sopron vármegyei munkások teljes szolidaritást vállaltak a sztrájkoló osztrák proletárokkal. Ők is abbahagyták a munkát és — tekintettel arra, hogy a mozgalom többnaposnak ígérkezett — általában haza is utaztak. „A tegnapi és a mai nap folyamán a végletekig túlszűfolt vonatokon sokezer [...] munkás érkezett haza az ausztriai ipartelegekről”²¹ — írta a helyi sajtó január 19-én.

Az Alsó-Ausztriában dolgozó magyar munkások jelentős része azonban nemcsak a munka megszűnésével fejezte ki rokonszenvét a nagy sztrájk iránt. Szolidaritásukat azzal is bizonyították, hogy részt vettek az ottani január 18-i, 19-i és 20-i gyűléseken és tüntetéseken. Erdemes egy példát kiemelni. Bécsújhelytől nem messze északra, Teesdorf községben január 18-án hatezer munkás gyűlt össze, követelve az azonnali békét. A tömeg jelentős részben magyarokból (azaz Sopron vármegyeiekből) állt, ezért a német mellett magyar nyelvű beszéd is elhangzott.²²

14 SN 1918. január 17, 18.: Sopronvármegye 1918. január 16–17.

15 AuS 2: 398. sz. okmány.

16 A győri és magyaróvári sztrájkokról sok jelentést tartalmaznak a HIL 4615. doboz B. I. 2/1., B. I. 2/2. és B. I. 2/3. sz. iratai.

17 HIL Honvédelmi Minisztérium Elnöki 4/a. Osztályának iratai 1918, 513/0741. sz.

18 „Mit Österreich verbunden”... 213.

19 I. h.

20 SN 1918. január 19. (A rendelkezés szerint 20–25 kilogramm élelmiszer kivitele engedélyezhető személyenként)

21 SN I. h.

22 AuS 2: 347. sz. okmány. A rendőrségi jelentés nem közölte a magyar nyelvű szónok nevét,

Január 18-án kapcsolódott be a tömegsztrájkba Ausztria egyik legnagyobb vas- és acélműve: a kapfenbergi gyár is. Az itteni mozgalom semmiféle gazdasági követelést sem hangoztatott; egyetlen politikai célja az azonnali béke volt. (Az itteni mintegy tízezernyi munkás radikalizmusára erősen panaszkodtak is a hatóságok.)²³ A Soproni Napló január 20-i száma másfél hasábos cikket közölt „Kapfenberg” címmel. Rokonszenvező hangon írt az ottani mozgalom kizárólagosan politikai jellegéről, majd egész Ausztriára általánosítva a következőket állapította meg: „A munkástömegek első megmozdulása fontos célt ért el: visszavonhatatlanul a békés és megegyezéssel, hadikárpótlás és hódítás nélküli békeáramlat hullámszámba kerültünk.”²⁴

Az említett cikk két okból is figyelemre méltó. Egyrészt akkoriban igen ritka esetnek számított, hogy magyar vidéki lap egy ausztriai kisvárosban történetekkel foglalkozzék. Másrészt felvetődik a kérdés: honnan szerzett tudomást a Soproni Napló szerkesztősége a kapfenbergi munkások békehatározatáról? Azokban a napokban a postai cenzúra általában akadályozta a sztrájkra vonatkozó hírek továbbítását. Valószínűnek látszik, hogy erről egy Kapfenbergben dolgozó és onnan 19-én hazaérkező soproni munkás személyesen hozott információt.

Sopron vármegye haladó közvéleménye rokonszenvezett a nagy sztrájkjal, különösen annak béketörekvéseivel. A helyi sajtó azonban nem adhatott kifejezést szimpátiájának. A cenzúrahivatal már 18-án utasítást adott a szerkesztőségeknek: „Sztrájkról, bizonyos felhívásokról, a melyek a munkások körében most forgalomban vannak... sem egyenes, sem burkolt formában semmi sem közölhető.”²⁵ Sopron vármegyében is éberem őrködött a cenzúra ezekben a napokban. A Soproni Napló január 20-i számának első oldalán hatalmas fehér folt éktelenedett.²⁶ Nyilvánvaló, hogy olyan cikket törölt a cenzúra, amely a sztrájkolók iránti együttérzésnek adott hangot.

Január 20-án azonban kedvezőtlen fordulat következett be. Mind Magyarországon, mind Ausztriában a szociáldemokrata pártvezetők tárgyaltak a kormánnyal. A kormány ígéretet tett, hogy kész a hódítás és kárpótlás nélküli békére. Ennek fejében a szociáldemokrata pártvezetőség felszólította a munkásságot: hagyja abba a nagy sztrájkot.²⁷

A munkásság többsége január 21-én és 22-én felvette a munkát. Sokan voltak azonban, akik nem akarták a sztrájkot abbahagyni. Mind Magyarországon, mind Ausztriában számosan vádolták árulással a pártvezetőséget. Úgy látták: nem lett volna szabad — a kormány bizonytalan ígéretei fejében — leszerelni egy ilyen hatalmas tömegmozgalmat, amely nagy reményekre jogosított.

Magyarországon — bár sokan bírálták a pártvezetőséget — a munkát általában újból megkezdték január 21-én. Ez történt Sopronban is. A katonai hatóságok bizalmas jelentésükben legtöbbször azt állapították meg: „A sztrájk önmagától megszűnt.”²⁸ Pontatlan kifejezést használtak. A munkások a sztrájkot a pártvezetőség utasítására fejezték be; szó sincs tehát arról, hogy a mozgalom „önmagától” szűnt volna meg.

A szomszédos Alsó-Ausztria egyes iparterületein azonban még folytatódott a harc január 21. után is. A forradalmi szellemű „baloldali radikálisok” arra hívták fel a dolgozókat, hogy sztrájkoljanak tovább. Mozgalmuk fellegvárára éppen a Bécsújhely—Ternitz—Neunkirchen háromszög volt.

Az említett városokban a munkások többsége a forradalmár csoportok felhívását követte. Mozgalmuk radikális jellegét mutatja — többek között a Szovjet-Oroszország iránti szimpátia is. „A néptömegek érdekeit... Lenin és Trockij fejezik ki az ő nemzetközi alapelvekkel a népek önrendelkezési jogáról”²⁹ — mondták például a ternitzi

23 AuS 2: 366. sz. okmány.

24 SN 1918. január 20.

25 OLME 1918—IV—573. res. sz.

26 SN 1918. január 20.

27 A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai V. kötet (1917. november—1919. március) Bp., 1956, 69—70.

28 HIL 4615. doboz B. I. 2/1, B. I. 2/2, B. I. 2/3. sz.

29 AuS 2: 347. sz. okmány.

tömeggyűlésen. Néhány nap múlva azonban a harcot abba kellett hagyniuk, mert máshonnan nem kaptak támogatást. Bécsújhelyt (Wiener-Neustadt), Ternitzben és Neunkirchenben a sztrájk január 25-re befejeződött.³⁰

A bécsújhelyi és környéki radikális sztrájkmozgalmat bizonyos mértékig támogatták az ott alkalmazott Sopron vármegyei munkások is. Amíg ottani proletártestvéreik küzdelme tartott, ők sem vették fel a munkát. Otthon maradtak és mindaddig nem utaztak munkahelyükre, amíg a sztrájk véget nem ért. Egyfajta szolidaritás jele volt ez.

Végetért a nagy sztrájk. A hatósági elnyomó intézkedéseket ezért némileg mérsékeltek. A cenzúrahivatal január 21-én tájékoztatta a szerkesztősegeket: most már írhatnak a tömegsztrájkokról, de felhívta figyelmüket, hogy a mozgalom „főleg a választójogért”(?) folyt, tehát „erre helyezték a fősúlyt”.³¹ (Más szóval: a lapok lehetőleg hallgassák el azt, hogy a munkások harca elsősorban a békéért folyt!)

A baloldali sajtó azonban nem tett eleget az utasításnak. Cikkei éppen azt hangsúlyozták, hogy a nagy sztrájk főcélja a béke volt. Ezt tette a soproni Népakarat is. A sztrájk utáni első vezércikke a következőket állapította meg: „a nagy városokban megmozdultak a néptömegek, hogy kifejezésre juttassák szilárd akaratukat, miszerint nem engedik némi hódítási jelszavakkal a háborút meghosszabbítani. Hatalmas munkabeszüntetések Budapesten, Bécsben, Prágában, Grácban és a többi nagyobb városokban adták tudtára a hatalmasoknak, hogy a népek immár békében akarnak élni egymás mellett, tisztelve a szomszéd jogait és szabadságát...”³²

SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE

Gollnhofer Sándor:

Szabó Alajos kiállítása Budapesten

A budapesti „Metro”-klubban 1981. február 20-án a Soproni Öregdiákok Baráti Köre és a GYSEV Igazgatósága által rendezett kiállításon Sopron egyik közismert grafikus művésze mutatkozott be a Sopront szerető és a város iránt érdeklődő barátainknak.

Szabó Alajos középiskolai tanulmányait Sopronban végezte, rajztanárai Soproni Horváth József és Janesitz Henrik nagy hatással voltak rá, jelentősen befolyásolták érdeklődési körét.

Továbbtanulási lehetősége nem volt, különböző beosztásokban dolgozott, 1955-től a vendéglátóiparban dekoratorként, majd reklámpropaganda csoportban, illetve osztályvezetőként tevékenykedett.

Művészi pályája is tulajdonképpen ebben az időszakban kezdődött. A fiatal amatőr művésznek sokat jelentett, hogy a hivatásos művészekkel együtt szerepelhetett kiállításokon.

Egyre tudatosabb önképzéssel készült fel országos pályázatokra is, ahol a siker sem maradt el. Többek között az ő munkája Sopron, Győr és Pécs város címere (SSz. 1971, 134.) Az országos plakátkiállításon 1976-ban az első, 1977-ben a második díjat nyerte el.

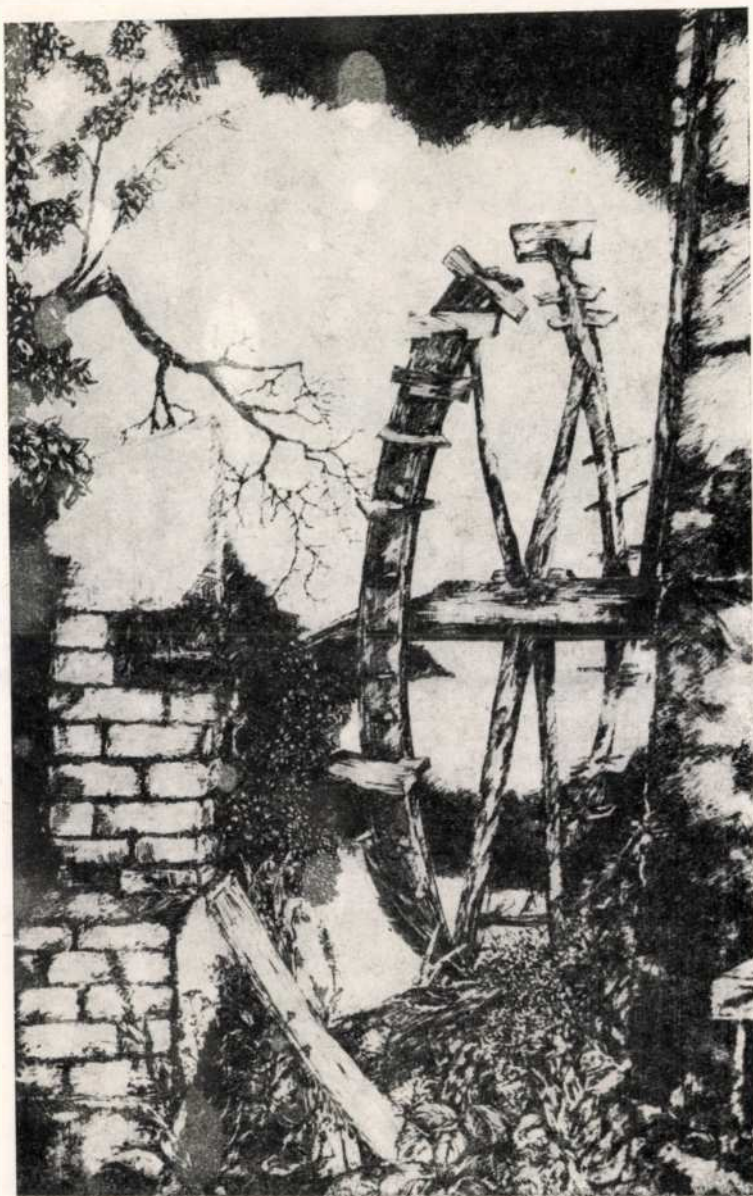
30 AuS 2: 1. h.

31 OLME 1918–IV–750. res. sz.

32 NA 1918, január 27.

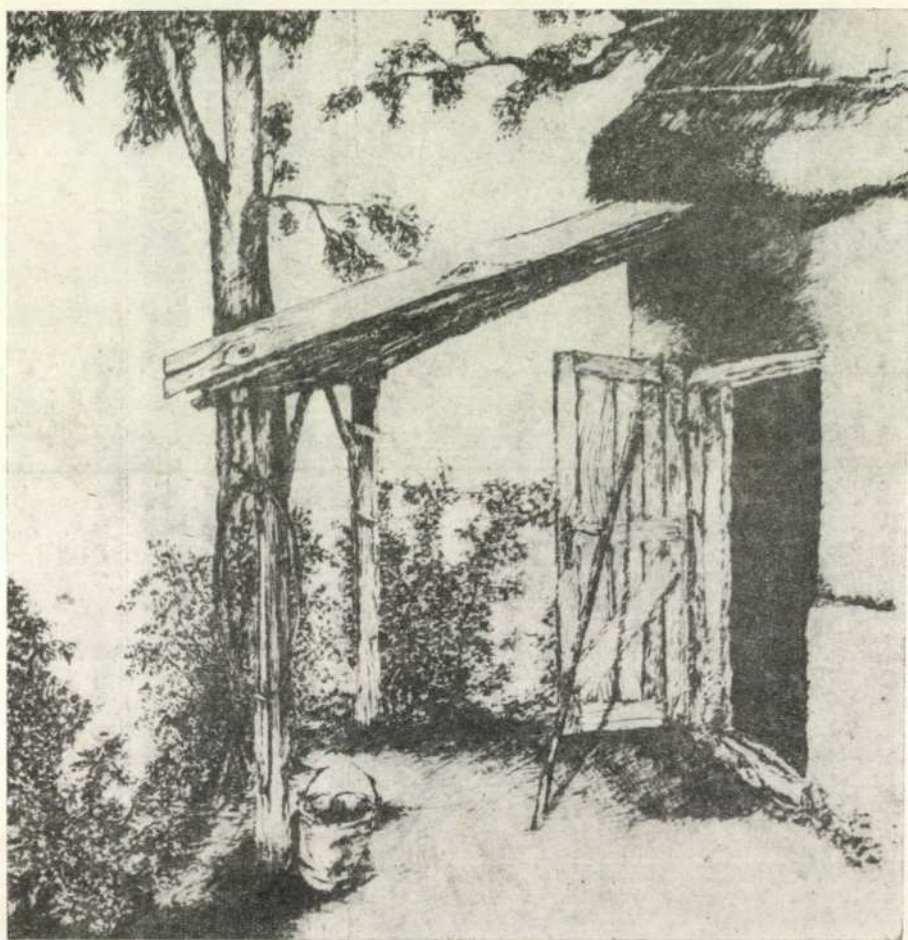
1. Grasse

2. Elmúlás

Városunk is segítségére sietett, amikor 1973-ban addigi művészi és társadalmi munkája elismeréseként műteremmel is rendelkező lakást biztosított számára.

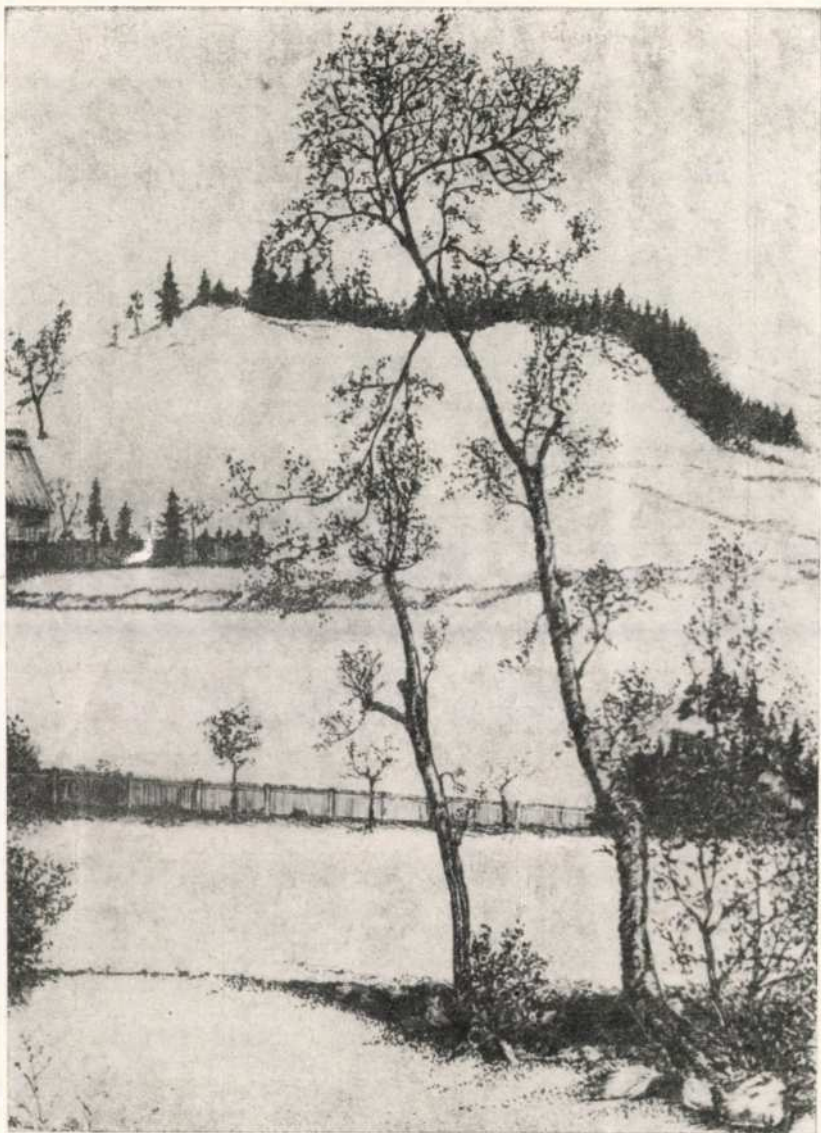
A munka kemény igazsága nevelte, mindig teljes szívből adja, amit alkot. Vallja, hogy fájdalmaival, buktatóival együtt is a jó önképzés juttatta odáig, hogy felismerje, a képzőművészet érzelmi tevékenység. Érzelmeit jeleníti meg művein, hogy a szemlélő a benne támadt érzések alapján ismerje fel azt, amit ő ábrázolt.

3. Jakabhegyi csőszház

Ha hasonló témákat is jelenít meg, mint ezen a tárlaton is, célja mindig újat, mindig újabb formákat felfedezni és azokat másoknak átadni, ezt szép és elkötelező feladatának érzi. A francia tengerpart „Gumifái”-nak formája esetleg új, de ebben is ugyanazt a természetet szereti, amit gyermekkorra röjtöki nagyerdejének pagonyjában vagy a pütyeri tisztásokon ismert és csodált meg.

Eltűnik lassan egy világ, gyermekkorra falvai átalakulnak. A nosztalgia viszi vissza a múlt emlékeihez, ezért látni képein a majdnem elfelejtett kútágásokat, törött, öreg kertekaljai kerítéseket.

4. Szlovákia

Szereti Sopront, mint tudatos létezése első és örök városi színterét. Városunk gazdag képzőművészeti múltjához egyetlen téglát tenni is megtisztelő és művészi alázatra kötelező feladatának tartja. Munkahelye — a GYSEV — is szerencsésen biztosít teret és lehetőséget képzőművészeti igényű alkotások elkészítésére, kivitelezésére (pl. az állomás színes mozaik ablakai).

Úgy véli, az eredményeken, sikereken megnyugodni nem lehet, minden arra ösztönzi, hogy tudása legjavát adva mindig új formákkal, új művekkel örveendeztesse meg azokat, akik igénylik munkásságát.

Nem feladatam a kiállítás anyagát értékelni. De hatásáról szólnom kell. A „Doloshgyei öreg tölgyfa” című művét nézve érzem a soproni erdők téli csendjét, havas méltóságát. A „Törött vizimalom” című képe előtt hallom az enyészet hallgatását. Illúziót kelt, pedig tudom, hogy nem jelzi többé a vonat érkezését a harang a „Rekvium egy állomásért” című grafikán.

Nem figyeltem meg, de elhiszem, hogy így vigyázza egy holló társai álmát a telihold fényénél, hogy az életért kapaszkodnak a sziklás talaj kevéske humuszába a „Gyökerek” a venszi hegypoldalon.

A fentiekből kitűnik, hogy Szabó Alajos művészi tevékenysége nem öncélú, hanem érdelemgazdagon akar és tud hatni az emberekre.

Budapesti barátaink úgy fogadták ezt a kiállítást, mint egy művész kitarulkozását és mint Sopron üzenetét, mert Sopron nem felejtí el sohasem barátait, azokat, akik hosszabb-rövidebb ideig rótták ódon, macskaköves utcáit, segítették és segítik értékeinek megőrzését, a város továbbfejlődését.

MEGEMLEKEZÉSEK

Vanyó Tihamér:

Karsai Ferenc Géza (1905—1981)

Karsai (Kurzweil) Ferenc (szerzetesi nevén: Géza) 1981. február 24-én halt meg Pannohalmán. Eredeti családi nevét 1933-ban változtatta meg.

Sopronban született 1905. július 19-én. Apja, Kurzweil János itt cipésmester volt. Az elemi iskolát és a gimnáziumot Sopronban végezte. Kitűnő érettségi bizonyítványával 1923-ban jelentkezett fölvételre a bencések pannonhalmi főmonostorában. Ettől kezdve egészen haláláig itt töltötte hosszú élete éveit, mint magyar—német szakos gimnáziumi tanár, váltakozva a tanárképzői és gimnáziumi oktatás s az alkotó tudományos munka, továbbá a hatalmas főkönyvtár irányításának és aprólékos szolgálatának szellemi légkörében. A megszabott keret azonban nem jelentett egyhangúságot, elzárkózást, szűkre méretezett szakszerűséget. Élénk érintkezésben volt az egyetemi körökkel, tudóssokkal és intézményekkel. 1928-ban bölcsészdoktori, 1940-ben egyetemi magántanári képesítést szerzett a pesti egyetem bölcsészeti karának német tanszékén, és az egyetemi átszervezésig gyakorló tagja volt a középiskolai tanárvizsgáló bizottságnak.

Érdeklődése, olvasottsága széleskörű és sokoldalú. Erről tanúskodik töméntelen könyvismertetése magyar és német nyelvű folyóiratokban. Legfőbb tudományos munkája az Erney Józseffel együtt németül megírt, illetve kiadott két hatalmas kötet a felsőmagyarországi bányavárosok német népi színjátékairól (Bp., 1932—1938). Irodalom- és művelődéstörténeti alkotásai elvezették a néprajz területére. E téren első írásai közé tartozik a svájci családból Karinthiában született Bunker Rajnádról

(1863—1914) a Südostdeutsche Forschungen II. kötetében (1937, 364—378) megjelent tanulmánya. Ebben szakszerűen ismerteti és méltatja a Sopronban evangélikus tanítóként, majd múzeumi vezetőként működött Bünker úttörő érdemeit a német és magyar néprajzi kutatásban (vö. még Tompos Ernő: SSz. 1979, 357—361). Karsai néprajzi ér-

deklódése legnagyobb eredményeit a vallásos néprajz művelésében érte el. Ennek tárgyköréről több tanulmányban egyrészt magas színvonalú európai kitekintést adott, másrészt megalkotta mintaszerű terjedelmes monográfiáját Szent István király tiszteletéről (Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján. Bp., 1938, III. k; kny. 102 lap). A vallásos néprajz keretébe tartozik 1943-ban megjelent nagyobb kötete is: Középkori vízkeresztí játékok. Az ötvenes években a hosszúra nyúlt könyszerű szellemi számkivetésben Anonymus kilétével kezdett foglalkozni nagy elmé-

lyedéssel, sokoldalú szemlélettel és élénk képzeletvilágára támaszkodó eredeti ötletességgel. A Magyar Könyvszemlében és a Századokban megjelent tudós tanulmányai azonban nem győzték meg a történész és irodalmár köröket. Utolsó éveiben abbahagyta a tudományos munkálkodást, bár szellemi képességeit mindvégig sértetlenül megőrizte.

Költői alkatát s igényes kifejezőképességét fiatalkorában írt versei és bibliai műfordításai tanúsítják. Nyomatásban megjelent kevés költeményének és sokkalta több műfordításának jegyzéke s 1942-ig terjedő irodalmi működésének teljes felsorolása megtalálható a Pannonhalmi Főapátság: Főiskola 1941/42-i Évkönyvében s az ebből készült különnyomat 50—56. lapjain.

Hárs József:

Schneider Lipót (1895—1981)

Késő öregkorában is széles, gyors mozdulatokkal járt a közélet sikos jegén, s rőtta a köröket MTESZ és tanácsháza, kerti munka, család (Sopronban, Ruszton, Budapesten) és íróasztal között. Számára minden változásnak jelentősége volt: egy falbontásnak éppúgy, mint egy elakadt autósornak a sorompó előtt. Egyformán érdekelte a korcsolyázás múltja és a városi közlekedés jövője. A hosszú élet titkát tevékenységével fejtette meg: az értelmes lokálpatriotizmus, a folytonos használni akarás és tudás a fontos és nem a pénz. Nem szabad, hogy búskomor semmittevésbe süllyedjen az ember azért, mert néha (vagy akár sokszor) az értelenség sziklafalába ütközik; nem szabad, hogy szélmalomharcnak higgye javító szándéktól áthatott beadványait, hozzászólásait. S mindezt bírn energiával hosszú évtizedeken át, mikor mások már csak az őszi verőfényben üldögélnek a parkok padjain, ehhez kellett a sport.

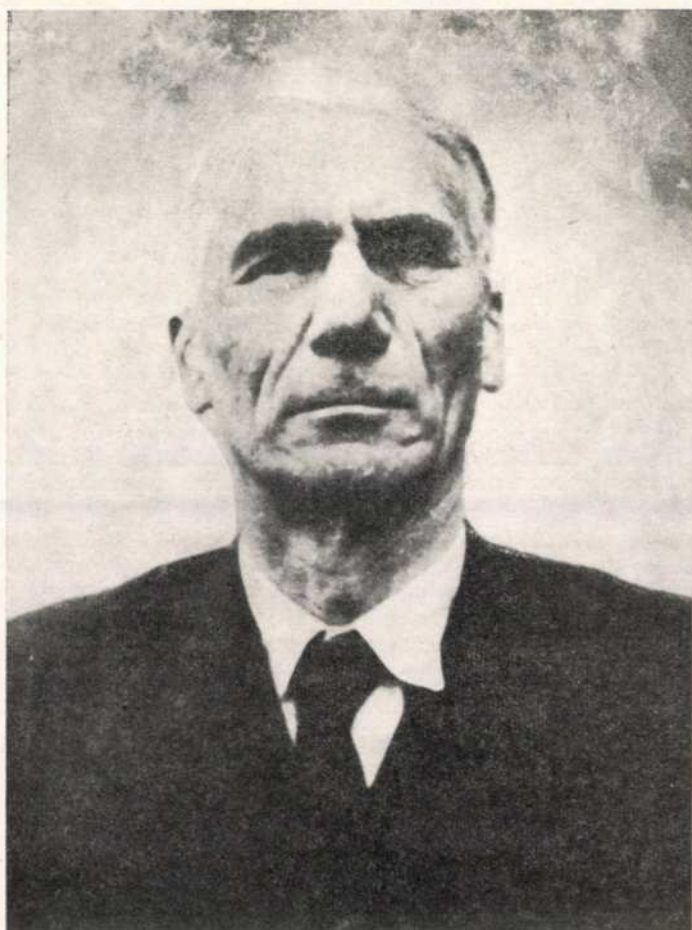
Sopronban született 1895. április 18-án, postatisztviselő gyermekeként. Elemi és középfokú iskoláit Sopronban végezte. Műgyetemi tanulmányait félbeszakította a háború, s csak 1921. június 22-én állíthatták ki részére a mérnöki oklevelet Budapesten.

Néhány hónapig a később *Ivánkayra* magyarosított Kherndl és Szántó okl. mérnökök helybeli irodájában dolgozott, majd a soproni államépítészeti hivatalba vették fel mintapidjás mérnököt. Az évek folyamán segédmérnök, mérnök, főmérnök 1940. május 9-én pedig már mint műszaki tanácsos kerül át Szombathelyre. Itt — főtanácsosi rangban — állt helyt akkor, mikor hivatali főnöke nyugatra menekült. Ennek ellenére, mert nem akart magyarosítani, B-listára került. Egészen 1949-ig csak hónapról hónapra élve, lehetetlenül nehéz körülmények között (útépítésen, télen, sátorban lakva) szerezte meg családjának a létminimumot, mire végre rendes álláshoz jutott.

Különböző beosztásokban (köz művek, építésvezető, műszaki ellenőr) eltöltött évek után 1957. március 17-én nyugdíjazták. Ekkor visszaköltözött szabaddá vált Alsólővér utcai házába, Sopronba. 1960. szeptember 6-tól azonban már megint aktív dolgozó: előbb a Hőenergia gazdasági és tervező vállalatnál (nagyon precíz) műszaki ellenőr, majd az Észak-dunántúli Áramszolgáltató Vállalat alkalmazza ugyanilyen munkakörben. 1965. november 1-től újra nyugdíjas, de egészen 1971-ig különböző munkáltatóknál még vállalt kisebb mérnöki feladatokat.

A személyes sérelmek, méltánytalanságok nem vették el munkakedvét, lelkesedését, a haladásba vetett hitét. Közel négy évi katonáskodását nem számítva, negyven évet töltött aktív szolgálatban. Néhány nappal halála előtt készített utolsó önéletrajzában jogos büszkeséggel állapítja meg, hogy ennek a hosszú időnek „jelentékeny része a felszabadulás utáni újjáépítés időszakára esik, amikor egyes útépítési újításaim díjazásban is részesültek.” Az utóbbival a hasznosságot, az eszmei értéket hangsúlyozta.

Munkája végeztével nem pihenni tért, hanem különböző egyesületekbe, bizottságokba sietett, hogy kivegye részét a városrendezés, -fejlesztés kérdéseinek tisztázásából, megoldásából. Sem fáradságot, sem földrajzi korlátokat nem ismerve készítette elő javaslatait. Különösen végleges nyugdíjaztatása után vetette bele magát a MTESZ keretén belüli vitákba (amint erről Berecz Zoltán, gyászbeszédében, megemlékezik). Idén adta át — tíz évi elnökség után — a stafétabotot a Nyugdíjasok klubja éléről utódjának, Nagyzsadányi Endrének. A jubileumi összejövetelen (szabadon!) olyan beszédet mondott, hogy a jelenvolt városi vezetők ezért külön gratuláltak neki.

Legkedvesebb témája, ha lehet így mondani: munkaterülete, mégis inkább a sport. Egyik tanítványa e téren, a már maga is nyugdíjsorban lévő Arszin Miklós, mondotta a sírnál: „Schneider Lipót neve egyet jelentett a soproni úszó- és korcsolyázósport történetével”. Már előbb aktív úszó és vízilabdajátékos volt Budapesten, ahol egyetemistaként a legendás FTC vízilabdacsapatában szerepelt: majd Sopronban, a Nagyszodában, ő honosította meg a vízilabdajátékot.

Összeszedte itt az Ikva környékének, a grundoknak egyszerű gyermekeit, a nyári időben tétlenül kallódó diákokat, s oly nemzedéket nevelt, mely az 1920—30-as években

jelentős sikereket aratott. A soproni műugrás és női úszás akkor — vidéki viszonylatban — élenjárónak számított, sőt bajnokokat adott az országnak is.

„Mecénása volt az általa nevelt fiataloknak, azokat saját költségén vitte versenyekre gondoskodott minden szükségletükről, sőt siker esetén a versenyzők szerény vendéglátója is volt; boldog órákat szerzett nekünk, fiataloknak” — emlékszik rá Arszin. A fizikailag hatalmas, szép szál ember végtelenül szerény és tartózkodó, puritán és halkszavú, benne azonban hatalmas alkotóerő és energia feszült. Akikkel annak idején megszervezte a soproni úszósporthoz — Zergényi Pál ügyvéd, Lipner (Lóránt) Ödön mérnök (SSz., 1972, 184.), Schranz Mihály gumigyári tisztviselő és Kremser Jenő szappangyártó iparos — már régebben meghaltak.

A korcsolyázó- és a motorsport ügyeivel is foglalkozott. „Munkásságomat egyes — nyomtatásban, sokszorosításban, a napi sajtóban megjelent — tanulmányok, közlemények, majd a MTESZ keretében tartott előadások, rendezett ankétok és előterjesztett javaslatok is jelzik” — írja önéletrajzában.

Írásai, amelyeket ő is fontosaknak tartott: Ajánlható magyar és osztrák túrák (a Soproni Automobil Egyesület 1930. évi évkönyvében). A Soproni Szemlében pedig: A soproni úszósporthoz története (1959, 175—182.), Sopron fürdőviszonyai (1966, 56—61.), A Soproni Korcsolyázó Egyesület 1872—1951 (1978, 11—22., 129—143.), Sopron városi közlekedésének fejlesztése (1980, 32—42., 146—156.), Sopron város fejlesztésének egyes kérdései (1981, 142—156.).

Társadalmi munkájáért a Magyar Hidrológiai Társaság, az Építőipari Tudományos Egyesület ismételt írásbeli elismerésben és jutalomban részesítette. A budapesti műszaki egyetem tanácsa 1972. május 29-én adományozta neki az aranydiplomát. Ugyanebben az évben Sopron városától pedig a Társadalmi munkáért emlékérem arany fokozatát kapta. Az okirat kelte éppen születésnapjára esett.

Vannak akik már életükben meghalnak a közösségre nézve, s vannak, akik — s ez nem frázis — haláluk után is tovább élnek, hatnak. Schneider Lipót az utóbbiak között is az egyik első. Végső útja előtt néhány nappal türelmetlenül érdeklődött, mikor jelenik meg a cikke a Szemlében. Írása azóta már olvasható (1961, 142—156.), s aki tenni akar és tud a városért, az ezentúl szembe találja magát az abban tárgyalt gondolatokkal. A kérdések mögött felsejlik a szerző szikár alakja, s éles, lényeglátó tekintete is. Nem lehet mellébeszélni, tenni kell megfogalmazásai szellemében. Szűkebb hazánkat is így szerethetjük igazán.

Ez az ő példája és üzenete. 1981. máj. 1-én halt meg.

SOPRONI KÖNYVESPOLC

Hüller István—Mastalirné Zádor Márta:

Sopron bibliográfiája az 1980. évre

A bibliográfiában szereplő rövidítésekre nézve vö. Soproni Szemle 1978, 268 és 1979, 362.

Ács Imre—Burgerné Gimes Anna—Horváth Gyula: A zöldségtermesztés és felhasználás területi alakulása. StSz.58, 1980, 1173—1183.

A. E.: Házigazdánk: a Kapuvári Vizgazdálkodási Társulat. MV. 1980, 4. sz. 25.

Agonizáló kastélyok. TM. 91, 1980, 4. sz. 33.

(a. i.): Barlangszínház: Don Carlos. FSZM. 24, 1980, 30. sz. 13.

Altjahresspruch aus Kroisbach. NZ. 24, 1980. dec. 20.

Augusztinovicz Elemér: Horváth József (1900—1979). SSz. 34, 1980, 83—85.

- Aus dem Leben der Ungarndeutschen. NZ. 24, 1980. dec. 20.
- Bachmaier, Peter: Oberpullendorf/Felsőpulya. Einheit 3, 1980, 1. sz. 8—11.
- Bakó Károly—Benyovszky Móric—Kopácsi József: A betonitzuszpenzió öntödei hasznosítása. BKL—Ö, 31, 1980, 217—223.
- Balázs Péter: Győr a feudalizmus bomlása és a polgári forradalom idején. Bp., 1980, Akadémiai Kiadó. 297 l.
- Balogh Kálmán: A magyar földtani irodalom jegyzéke 1979. FK. 110, 1980, 551—569.
- Barabás László: Festők Burgenlandban. MH 3, 1980, 4. sz. 84—85.
- Baranyi Sándor: A Fertő-tó osztrák—magyar kutatása. MV. 1980, 10. sz. 37.
- Barbalics Imre János: Adatok Sopron város pénztörténetéhez. SSz. 34, 1980, 265—266.
- Barbalics Imre János: A soproni izraelita hitközség szükségpénze. SSz. 34, 1980, 69.
- Barbalics Imre János: A Soproni Zártkör 1902. évi emlékérmé. SSz. 34, 1980, 360—361.
- Baróti Szabolcs: Tájékp, tárgyilagossá felfogásban. Vadvizország világa. NSzv. 1980. nov. 30.
- Bálint György: Mindig tevékenyen. KSZ. 29, 1980. nov. 6. 45. sz. 4.
- Barsi Ernő: A burgenlandi Felsőpulya népzenei hagyományairól. H. 8, 1980, 6. sz. 46—54.
- Bedécs Gyula: Lehetőség és valóság. Kritikus töprengés a helytörténet szerepéről az iskolai történelemoktatásban. MH 3, 1980, 2. sz. 48—54.
- Benkovsky-Pivovarová, Zoja: Frühurnfelderzeitliche Siedlungsfunde von Unterpullendorf, p. B. Oberpullendorf, Burgenland. BHBl. 42, 1980, 22—31.
- Berez Dezső: Bartók Béla és a soproni irodalmi kör. SSz. 34, 1980, 256—257.
- Berez Dezső: 70 éve halt meg Munczy Lajos. SSz. 34, 1980, 184—187.
- Berez Dezső: Néhány nevezetes vendég a soproni színházban. SSz. 34, 1980, 362—366.
- Bertalan Ottó: Győr-Sopron megyei szervezeti életéből. TuMe. 18, 1980, 4. sz. 84—86.
- Beszámoló az 1978-ban végzett tudományos kutatásokról. Bp., 1980, 258. l. (Az Országos Meteorológiai Szolgálat Hivatalos Kiadványai XLIX.)
- Beszélgessünk a népfőnt munkáról. Nemzeti egységben. KÜ. 21, 1980. okt. 25.
- Bódi Ágnes: Ami „csicsás” — az a szép ... Karácsonyfadíszek Sopronból. DN. 37, 1980. dec. 24.
- Borsa Gedeon: A vimpáci ferences nyomda és annak újabb terméke 1595-ből. MKSz. 96, 1980, 178—185.
- Böhm, Andreas: Kiritoch. NZ. 24, 1980. dec. 6.
- Böhm Antal—Pál László: A bejáró munkásság Győr-Sopron megyében. MH. 3, 1980, 1. sz. 3—9.
- Böröndi Lajos: Kiss Jenő: Mihályi tájszótár. MH. 3, 1980, 3. sz. 93—94.
- Búcsúzik a tél (Szilvási Rudolf felvételei). Szociálpolitika. 20, 1980. márc. 30—31. (Budapest 1980. évi 5. számának) Győr-Sopron megyei melléklet(e). Bp., 1980, 5. sz. 1—15.
- Chmelar, Hans: Helmut Reinalter: Aufgeklärter Absolutismus und Revolution — Zur Geschichte des Jakobinertums und der frühdemokratischen Bestrebungen in der Habsburgermonarchie, (Veröffentlichungen der Kommission für neuere Geschichte Österreichs Bd. 68). Böhlau Verl. Wien—Köln—Graz, 1980, 924.
- Csák Zsófia: Az első szabad május 1. Storno Ferenc soproni plakátján. É. 17, 1980, 500—503.
- Csáky Csaba: Az ifjúság jövője a szocialista mezőgazdaságban. G. 24, 1980, 4. sz. 47—58.
- Csanády Etele: Az autós turizmus viszonyai Sopron erdős övezeteiben. SSz. 34, 1980, 70—78.
- Csányi László: Nem értékeljük túl a múltat? ÉS. 24, 1980, 29. sz. 3.

Čsapody István: Az erdészeti vegetációkutatás története, jelenlegi helyzete és eredményei gyakorlati alkalmazása. Az OEE Erdészettörténeti Szakosztálya Közleményei, 1978(1980), 11—12. sz. 49—86.

Cserjés Mátyás—Rác Tamás—Szinota István: Hosszú távú fejlesztési koncepció Magyarország regionális vizellátása és csatornázása. MV. 1980, 1. sz. 5—11.

Csonkaréti Károly: Új adatok 1944. október 15. katonai előkészítéséhez. HK. 27, 1980, 311—326.

Dercsényi Balázs: A klasszicizmus építésze Magyarországon V. rész. TM. 91, 1980, 6. sz. 5—7.

Dercsényi Balázs: Magyarország építésze. A romantika művészete. TM. 91, 1980, 10. sz. 5—7.

Dercsényi Balázs: Romantikus építészet Magyarországon II. rész. TM. 91, 1980, 11. sz. 6—7.

Dercsényi Dezső: Mai magyar műemlékvédelem. Bp., 1980, Magvető 252.

Dercsényi Dezső szakirodalmi munkásságának bibliográfiája. ÉÉ. 12, 1980, 1—4. sz. 469—475.

Deutsch-Kindergärtnerinnen im Mittelpunkt. NZ. 24, 1980. júl. 26. 30. sz. 7.

Das Deutschtum in und um Ödenburg. NZ. 24, 1980. nov. 15. 46. sz. 5.

Déri Miklósné (szerk.): A magyar felsőoktatás területi struktúrája. Bp., 1980. Felsőoktatási Pedagógiai Kutatóközpont, 304. l.

Dirnbeck, Josef: Der Burgenländer und das Gesetz des Pendelns. BL. 31, 1980, 3—4. sz. 24—25.

Dobossy László: Rekviem egy eltávozottért. MH. 3, 1980, 1. sz. 40—44.

(dohndorf): Kroisbacher sammeln fürs Heimatmuseum. NZ. 24, 1980. márc. 29.

Dóka Klára: Adalékok a Rábaszabályozó Társulat történetéhez (1873—1948). SSz. 34, 1980, 17—28, 117—128.

Domonkos Ottó: Ár- és bérlimitációk Sopron városában és Sopron megyében a XVII—XIX. században. Előmunkálatok a magyarság néprajzához. Bp., 1980, MTA Néprajzi Kutató Csoport, 130 l.

Domonkos Ottó: A magyarországi kékfestés. Bp., 1980, Corvina, 122, 85+37; Blaudruckhandwerk in Ungarn, Bp., Corvina, 1981, 124, 85+37.

Dorfmeister: Aus einem Roman von Helmut Stefan Milletich. P. 8, 1980, 3. sz. 34—35.

„Ein selten schönes Kapitel Tanzgeschichte“. NZ. 24, 1980. okt. 4.

Elhunyt dr. Radnóci Ferenc. KSZ. 29, 1980. jan. 17. 3. sz. 15.

Entz Géza: Dávid Ferenc: A soproni ó-zsinagóga. Bp., 1978, 96+78 kép. M. 24, 1980, 254—255.

Erdélyi Zsuzsanna: Születésnap levél Tóth Margitnak. Mu. 23, 1980, 6. sz. 37—38.

Erdőmérnökhallgatók komplex nagygyakorlata. EF. 1980. 6. sz. 3.

Értékes leletek Fertőrákos határában. Római villa maradványait tárták fel. DN. 37. 1980. jún. 26.

Eszes László: A keszthelyi kőfaragó műhely emlékei a Balaton vidékén (1750—1850). M. 24, 1980, 84—107.

F. Gy.: Kerekasztal. MV. 1980, 4. sz. 20—21.

Falk Miklós (összeáll.): Falk Richárd professzor életrajzának fontosabb adatai. Nehézipari Műszaki Egyetem Közleményei I. sorozat. Bányászat 28, 1980, 1—2. füzet 7—8.

Farkas Gábor: Beszámoló a Dunántúl Településtörténete III. Konferenciáról (Székesfehérvár, 1978). Levéltári Szle. 28, 1978 (1980) 3. sz. 791—802.

Fábján Lajos: Volksbund-ellenes megmozdulások a SOTEX labdarúgó szakosztályában. SSz. 34, 1980, 176—178.

Fehér György—Fáncsi Tibor: A hallgatók önálló munkáját befolyásoló tényezők az agrárfelsőoktatásban. FSz. 29, 1980, 76—85.

E. Fehér Pál: Nota Bene. ÉS. 24, 1980. aug. 23.

- E. Fehér Pál: Egy város kálváriája. Sopron, 1941—1945. Népszabadság 38, 1980. szept. 10.
- Fejér Gyula: A nagyecenki kisvasút. NSZ. 38, 1980. aug. 20.
- Feld István: Román kori templom Nagylózson. M. 24, 1980, 65—75.
- Fertői nádgazdaság: Hárommillió kéve — új termékek. VH. 1980, 12. sz. 2.
- Fogarassy László: Berlin, Jon D.: Akten und Dokumente des Aussenamtes (State Department) der USA zur Burgenland-Anschlussfrage 1919—1920. Eisenstadt, 1977. SSz. 34, 1980, 92—94.
- Fogarassy László: Kerekes, Lajos: Von St. Germain bis Genf. Österreich und seine Nachbarn 1918—1922. Akademie-Verlag Budapest und Verlag Hermann Böhlau Nachf. GmbH., Wien—Köln—Graz, 1979. SSz. 34, 1980, 284—285.
- Fónagy István: Kinyitotta kapuit az ALMA MATER. EF. 1980, 11. sz. 6—8.
- Frank, Norbert: Burgenländische Landesbibliothek: Landeskundliche Neuerwerbungen 1979. BHBl. 42, 1980, 42—47.
- Fried István: Csepreg és Csorna egy 1829. évi német lexikonban. SSz. 34, 1980, 325—327.
- Fülöp Tibor: Változó Hanság. B. 35, 1980, 1. sz. 7—11.
- Gaál László: A takarmányozás Magyarországon. ASZ. 12, 1980, 97—140.
- Garas Klára: Im Zeichen des Barock. P. 8, 1980, 2. sz. 25—28.
- Garád Róbert: Az Old Timer vonatokról. V. 6, 1980, 12. sz. 2.
- Gárdai Gábor: Soproni Műszaki Hetek. V. 6, 1980, 11. sz. 2—3.
- Gepp, Johan—Plank, Stefan—Zimmermann, Arnold: Zum Beispiel: Neusiedler See. P. 8, 1980, 1. sz. 30—33.
- Gerő László: Történelmi városok restaurálása Magyarországon. ÉÉ. 12, 1980, 143—151.
- Gépesített fatároló Sopronban. V. 6, 1980, 6. sz. 1.
- Goldmark Károly: Emlékek életemből. Bp., 1980, Zeneműkiadó. 207.
- Gömöri János: Merkur keresztés kerámia bélyegek Sopronból. SSz. 34, 1980, 164—168.
- Graf, Hans: Die einstigen westungarischen Grenzgebiete. BL. 31, 1980, 1—2. sz. 35—39, 3—4. sz. 21—23.
- Grosina, Helmut: Unser Neusiedler See. BL. 31, 1980, 3—4. sz. 10—11.
- Gunda, Béla: Über die Wanderung der Kulturgüter. P. 8, 1980, 2. sz. 8—11.
- Gyarmati György: Budapesttől Sopronig. 1945. február 15—április 4. H. 2, 1980, 2. sz. 22—23.
- Gyökérzöldség-tanácskozás. KSZ. 29, 1980. nov. 13. 46. sz. 2.
- H-a: Szakcsoport-ülés Sopronban. BKL-B. 113, 1980, 139.
- Hajnal János: Sopronban, deportálás előtt, felszabadulás után. SSz. 34, 1980, 142—145.
- Halálozás: Dr. Nagy Gyula Csaba. Er. 29, 1980, 241.
- Halálozás: Sallay Ferenc. Er. 29, 1980, 433.
- Hallama Erzsébet: Beszélgetés Grastyán Endrével. Jelenkor, 23, 1980, 129—144.
- Halmos Ferenc—Ádám József: Nemzetközi KAPG szeminárium Sopronban. GK. 32, 1980, 140—141.
- Hamburger Klára: Liszt. Bp., 1980², Gondolat.
- Havasi László—Lengyel Károly—Macher Emil: Szekunder levegős kupolókemen-
cék üzemeltetésével szerzett kezdeti tapasztalatok. BKL-Ö. 31, 1980, 169—173.
- Havassy Pál: Sopron, Fő tér 7. sz. (Tábornok-ház) műemléképület helyreállítása. MÉPI. 29, 1980, 75—77.
- A háború és a felszabadulás krónikája. Sopron 1941—1945. Kö. 30, 1980, 181.
- Hárs József: Bemutató Sopronban — hírverés nélkül. SSz. 34, 1980, 184.
- Hárs József: Hiller István (szerk.): Erdészeti és Faipari Egyetem. Sopron, 1979, 64 lap+melléklet. SSz. 34, 1980, 190—191.
- Hárs József—Megay László: Műhely. A Győr-Sopron megyei Tanács társadalom-
tudományi-közművelődési-kritikai folyóirata I-II. évf. (1978—79.) SSz. 34, 1980, 88—89.
- Hárs József: Soproni Fotóklub (1902). SSz. 34, 1980, 248—255.

Häusler, Wolfgang: Probleme der Geschichte des westungarischen Judentums in der Neuzeit. BHBl. 42, 1980, 32—38, 69—100.

Heckenast Gusztáv: A vashámor elterjedése Magyarországon (14—15. század). TSz. 1980, 1. sz. 1—29.

Hegedűs Zoltán: Az ágyúöntés technikája Magyarországon a XV—XVII. században. BKL-Ö. 31, 1980, 270—274.

Heitler László: Kiállítási kalauz. Érmek és szobrok Sopronban. NSZv. 1980. aug. 8.

Heltai János: Bibliográfia. A magyar könyvtörténeti szakirodalom 1979-ben. MKSz. 96, 1980, 405—411.

Hepp Ferenc: Szemző Béla (szeric.): A cukorrépatermesztés Magyarországon 1808—1939. AK. 39, 1980, 471—472.

Hiller István: Dejiny Banskostiavnickij Akadémie od Roku 1860 do roku 1918. Zbornik Lesnickeho Drevarskeho a Polovnickeho Múzea, 1979 (1980), 10. sz. 139—163.

Hiller István: Egyetemi vezetők Hajdu-Bihar megyében. EF. 1980, 1. sz. 4—5.

Hiller István: Emlékezés nekrológ helyett. SSz. 34, 1980, 367—373.

Hiller István: Jó könyvtárosként jó könyvtárat teremteni. Kö. 30, 1980, 587—588.

Hiller István: A könyvtár szerepe az oktatás, a kutatás és a gyakorlat feladatainak ellátásában. FSz. 29, 1980, 44—49.

Hiller István: Majer Antal: A Bakony tiszafása. K. 36, 1980. dec. 13.

Hiller István: A TIT 1979. évi tevékenysége Sopronban. SSz. 34, 1980, 178—183.

Hiller István: Újabb német-magyar tanulmánykötetek. Kö. 30, 1980, 428—429.

Hiller István: Az utolsó napok... Valóság. 32, 1980, 2. sz. 86—98.

Hiller István (szerk.): Tisztelgés Wagner Károly előtt. Sopron, 1980, EFE Jegyzet-sokszorosítója, 137 l.

Hiller István: Válasz hozzászólásokra és észrevételekre. SSz. 34, 1980, 223—224.

Hiller, István: Zur Geschichte der Bibliothek der Universität für Forstwesen und Holzindustrie in Sopron/VR Ungarn. Freiberg, 1980, 80 Seiten (Veröffentlichungen des Wissenschaftlichen Informationszentrums der Bergakademie Freiberg. Nr. 84.)

Hiller István—Gyuráczné Csomor Ágota: Barlai Ervin, a faipar egyik megteremtője. EF. 1980, 8—9. sz. 18—19.

Hiller István—Mastalirné Zádor Márta: Sopron bibliográfiája az 1979. évre. SSz. 34, 1980, 373—383.

Hiller, Stefan: Grenzüberschreitende Gemeinsamkeiten: Persönlichkeiten der Kulturregion; Wandern in der Dreiländerecke—gestern und heute. In: Rosnak, Hans (red.): Nördliche Dreiländerecke. Wien—Innsbruck, 1980, Belvedere Verlag, 65—69, 73—74.

Hiller, Stefan: Über die Geschichte eines Fachwörterbuches. Erinnerung an Adolf Divald und Karl Wagner. NZ. 24, 1980. aug. 23, 30.

Hollai Andrea: Sopron—divatléptékkal. NSZv. 1980. jan. 4.

Horváth István—Terray Barnabás: A Metternich-rendszer támadása az irodalmi diáktársaságok ellen a soproni Magyar Társaságban előadott művek nyomán. SSz. 34, 1980, 159—163.

Horváth Lászlóné: Újra megnyílt a Központi Bányászati Múzeum. BKL-B. 113, 1980, 845—848.

Horváth Mihály: A fiatal értelmiségről készült szociológiai felmérés tapasztalatai Sopronban. SSz. 34, 1980, 156—158.

Horváth Zoltán: Verbényi László 70 éves. SSz. 34, 1980, 313—314.

I. P.: Szenen einstudiert, Bergmannslieder gesammelt. NZ. 24, 1980. ápr. 12.

J. B.: The Forestry and Wood Processing Industry University of Sopron. New Hungarian Exporter. 30, 1980, 1. sz. 11.

Jakucs, Pál: Rekonstruktion der potentiellen, primären organischen Stoffmenge und ihrer Produktion in Ungarn. Acta Botanica Academiae Scientiarum Hungaricae 26, 1980, 1—2. 71—82.

Jámbor Áron: Szigethegységeink és környezetünk pannóniai képződményeinek fáciestípusai és ösföldrajzi jelentőségük. FK. 1980, 498—511.

M. Jankovics Nelly: Caroline Pichler magyar kapcsolatai. Dokumentum. VI. 45, 1980, 414—416.

Jászberényi Ferencné: Rólunk írták. Győr-Sopron megye a sajtóban 1979 első és második félévében. (Válogatott cikkbibliográfia). MH. 3, 1980, 1. sz. 96—101, 3. sz. 107—112.

Jérome René: Wagner Károly-emlékülés és Tudományos ülésszak. Er. 19, 1980, 3—6.

Ka.: Weizen, Wein und Holzkisten. Erntebilanz in Agendorf. NZ. 25, 1980. aug. 20.

K. P.: Az integráció jegyében EF. 1980, 4 sz. 2—4.

Kapui Ferenc: Egy megyei építőipari vállalat műszaki könyvtárának tájékoztató rendszere. Kö. 30, 1980, 332—333.

Karalyos József: Kamerával az országban. A fertődi kastély. TM. 91, 1980, 8. sz. 44.

Kárpáti B. László: Egy ritka tél a Fertőn. SSz. 34, 1980, 257—261.

Katona Imre: A fraknói kincstár 1725-ös leltára. MÉ. 29, 1980, 131—147.

Kecskeméti, István: Karl Goldmark zum 150. Geburtstag. NZ. 24, 1980. máj. 17.

Kecskeméti István: A százötven éves Goldmark Károly (1830—1915). Mu. 23, 1980, 5. sz. 25—28.

Kecskés Mihály: Fehér Dániel életpályája, kutatási területei. AT. 29, 1980, 595—598.

Kecskés Sándor: A termelés problémáinak segítése, helyes tudománypolitikával. Fa. 1980, 1. sz. 1—5.

Kecskés Sándor: A XXIV. Soproni Nyári Egyetem a környezet- és természetvédelem szolgálatában. SSz. 34, 1980, 276—278.

Kendl, Rudolf —Elefant, Christine: Ein gemeinsames Porträt. BL. 31, 1980, 3/4. sz. 14—20.

Kenedi Lia: Mi volna a megoldás? Vélemények az egyetemi felvételiiről. KÜ. 21, 1980. aug. 9, 23.

Keszei Dénes: Nagycenk legrégebbi épülete, az ún. Nagykoicsma. SSz. 34, 1980, 64—69.

- Keszei Dénes: A nagyeceni vámszedés 600 éves története. SSz. 34, 1980, 328—331.
- Kindermann, Heinz: Mit Grillparzer auf Forchtenstein. P. 8, 1980, 2. sz. 16—17.
- Király László: Számítástechnika oktatása IBM 5110 segítségével az Erdészeti és Faipari Egyetemen. IBM Tájékoztató. 1980, 3. sz. 23—25.
- Király Pál: Sallay Ferenc 1903—1980. EF. 1980, 10. sz. 18—19.
- Kiss, Rita: Camerata Pannonica. BL. 31, 1980, 3/4. sz. 8—9.
- Kloss Andor: Gondolatok Giczey János festészetéről. SSz. 34, 1980, 79—83.
- Kloss Andor: Kövek titkai. Beszélgetés Szakál Ernő szobrász-restaurátorral; MH. 3, 1980, 2. sz. 77—83.
- Kocsis Sándor: Az agrárfelsőoktatási intézmények kapcsolatai. FSz. 29, 1980, 480—485.
- Kongresszusi irányelvek vitája a MTE SZ-ben. Fórum. 4, 1980, 2. sz. 1—18.
- Kónya József: Állja a versenyt a fiatalokkal. Százéves a Petőházi Cukorgyár. NSZ. 38, 1980. júl. 17.
- Kónya József: Karácsonyfadíszek Sopronból. NSZ. 38, 1980. nov. 28.
- Koppány Tibor: Egy XVI. századi Sopron vármegyei kastély és építetője. SSz. 34, 1980, 46—58.
- Kovács Anikó: Vasút mellett született. V. 6, 1980, 12. sz. 1.
- Kovács János: Öt erdőföldrajzi névgyűjteményről. Az OEE Erdészettörténeti Szakosztálya Közleményei, 1978/1980, 11—12. sz. 123—131.
- Kovács József László: Hiller István: A soproni egyetemi hallgatók mozgalmi a két világháború között, 1919—1945 (Fejezetek a soproni egyetem történetéből). A Magyar Munkásmozgalmi Múzeum Évkönyve 1977—1978. Bp., 1979 (1980), Népművelési Propaganda Iroda, 199—203.
- Kozmáné Tóth Erzsébet—Urbán Judit: A Fertő tó meteorológiai és hidrológiai jellemzői. HiK. 60, 1980, 291—301.
- Kőfalvi Imre: Kőfaragókról és kőbányákról. EE. 12, 1980, 241—282.
- Kőhalmy Tamás: In memoriam Dr. Nagy Gyula Csaba. Ni. 100, 1980, 4. sz. 175.
- Könyvespolc. Dr. Hiller István—dr. Németh Alajos: A háború és a felszabadulás krónikája (Sopron, 1941—1945). EF. 1980, 10. sz. 19.
- Környezet- és természetvédelmi nyári egyetem Sopronban. B. 35, 1980, 168—169.
- Köttner—Benigni, Klara: Mida Huber zum hundertsten Geburtstag. BHBl. 42, 1980, 185—194.
- Kubinszky Mihály: A Győr megyei óvoda-terveszalád. MÉP. 1980, 1. sz. 46—48.
- Kubinszky, Mihály: Werbung deutscher Lokomotivfabriken in Frankreich 1911. Lok Magazin, 1980, 100. sz. jan./febr. 82—86.
- Kunszabó Ferenc: „Hazám véremlen van”. E. 17, 1980, 250—261.
- Kücsán József: Megyei honismereti tábor Fertődön. H. 8, 1980, 2. sz. 18.
- Ladányi Erzsébet: Libera villa, civitas, oppidum. Terminológiai kérdések a magyar városfejlődésben. TSz. 1980, 450—477.
- Lagzi István (szerk.): Tanulmányok a magyarországi lengyel emigráció történetéből 1939—1945. Budapest—Szeged, Lengyel Tájékoztató és Kulturális Központ, 1979 (1980) 123 l.

Locher, Margarete: Aufgabe auf die Dauer. Allen Bedürfnissen nachkommen. NZ. 24, 1980. jan. 5.

Locher, Margarete: Neuer Kapellmeister in Agendorf. NZ. 24, 1980. jan. 5.

(Locher, Margarete): Ödenburg und seine „Dörfer“. Bessere Voraussetzung für Kulturleben. NZ. 24, 1980. febr. 23.

Locher, Margarete: Von Instrumenten umgeben. NZ. 24, 1980. jan. 19.

Lomoschitz Pál: Két portré gyászkeretben. (András Béla) Horváth József. Mu. 23, 1980, 4. sz. 40.

Lovas Gyula: Fejezetek vasútunk történetéből. XI—XXII. V. 6, 1980, 1—12. sz. 2.

Lovas Gyula: Három generáció. V. 6, 1980, 12. sz. 2—3.

Lovas Gyula: A Honti család. V. 6, 1980, 9. sz. 3.

Lovas Gyula: 100 éves a Petőházi Cukorgyár, legrégebb szállítófelünk. V. 6, 1980, 5. sz. 1—2.

Lovas Gyula: 125 éves a Bécs—Győri Vasút. V. 6, 1980, 12. sz. 1.

Lovas Gyula: 10 éves a Múzeumvasút. V. 6, 1980, 9. sz. 4.

Lovas Gyula: Vasutas családok. V. 6, 1980, 2. sz. 3.

M. P.: Vörösbor-készítési tanácskozás Sopronban. KSZ. 29, 1980. nov. 27. 48. sz. 6.

Manherz, Karl: Regionale Ausprägungen der deutschen Mundartdichtung in Altösterreich. NZ. 24, 1980. okt. 19.

Marosi Ernő: Magyarországi művészet a 12—13. században. Historiográfiai vázlat és kutatási helyzetkép. TSz. 1980, 124—149.

-mayer: Untēr den Landesbesten: Nadasch, Hajós, Berzel, Ödenburg. NZ. 24, 1980 máj. 17.

Mesterházy Sándor: A telefon első gyakorlati hasznosítása Sopronban és Sopron vármegyében. SSz. 34, 1980, 58—63.

Meteorológiai szakirodalom. In: Beszámoló az 1978-ban végzett tudományos kutatásokról. Bp., 1980. 237—258.

Metzl János: A Soproni Hegység turisztaterképe ... SSz. 34, 1980, 278—279.

Meyer, Wolfgang: Paul, Adas: Steinkreuze und Kreuzsteine in Österreich. Eine Bestandaufnahme. Horn, 1975. BHBl. 42, 1980, 199—203.

Meyer, Wolfgang: Burg Schlaining. Geschichte in Lebensbildern der Besitzer. BL. 31, 1980, 1/2. sz. 44—47.

Mérei Gyula: Ladányi Andor: Az egyetemi ifjúság az ellenforradalom első éveiben (1919—1921). Párttörténeti Közlemények. 26, 1980, 221—223.

Mészöly Győző: Az erdészeti és faipar műemléki, agrártörténeti (erdészeti) emlékei. Tudomány és Mezőgazdaság, 18, 1980, 5. sz. 73—76.

Mikó Sándor: A mezőgazdasági viszonyok és a termelés alakulása Nagylózson. SSz. 34, 1980, 209—223, 302—312.

Moldován Tamás: Lokálpatrióták. NSZv. 108, 1980. ápr. 9.

Mollay Károly: Bogdán István: Magyarországi hossz- és földmértékek a XVI. század végéig. Bp., Akadémiai Kiadó, 1978 (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai IV: Levéltartan és történelmi forrástanulmányok 3.). SSz. 34, 1980, 189—190.

Mollay Károly: Csanits, Emmerich: Hianznsgschichtn. Rechnitz, Eigenverlag, 1980. SSz. 34, 1980, 283—284.

Mollay Károly: Dávid Ferenc: A soproni ó-zsinagóga. Sedlmayer János: A soproni ó-zsinagóga helyreállítása. Bp., A Magyar Izraeliták Országos Képviselőtársaságának kiadása, 1978 (A magyarországi zsidó hitközségek monográfiái 8.). SSz. 34, 1980, 85—86.

Mollay Károly: Hol halt meg Szent László? Budapest, 18, 1980, 4. sz. 35.

Mollay Károly: Kiss Jenő: Mihályi tájszótár (Rábaköz). Bp., Akadémiai Kiadó, 1979 (Nyelvtudományi értekezések 103. sz.). SSz. 34, 1980, 87—88.

Mollay Károly: Pflagner Margit: Streifzüge durch Westungarn. Eisenstadt, Edition Roetzer, 1978. SSz. 34, 1980, 190.

Mollay Károly: Roisz Vilmos festőművész, az ötvenéves Soproni Művésztelep egyik alapító tagja SSz. 34, 1980, 270—276.

Mollay Károly: A vidéki helytörténeti, honismereti és közművelődési folyóiratok szerkesztőinek békéscsabai tanácskozása. SSz. 34, 1980, 44—46.

Mundartliteratur—nur eine Literatur in der Mundart? NZ. 24, 1980. febr. 2.

Mühl Nándor: A soproni csoport 1979. évi munkája. BKL-Ö. 31, 1960, 92.

Nagy Miklós: Adatok Acsalag történetéhez. SSz. 34, 1980, 225—234, 314—324.

Nagy László: Bethlen Gábor, a hadvezér. HK. 27, 1980, 379—404.

Nagy Alpár: Liszt emléktábla avatása Sopronhorpácson. SSz. 34, 1980, 366—367.

Nagymarosy András: A magyarországi badenien korrelációja pannonplankton alapján. FK. 110, 1980, 206—245.

Naray, Josef: Zwölfmal Güssinger Musiktage. BL. 31, 1980, 1—2. sz. 12—13.

Németh Endre: Felidézett esztendő. Négyszemközt dr. Háring Istvánnal. MH. 3, 1980, 3. sz. 86—91.

Németh Gyula: Részletek a sopronkőhidai fegyház történetéből. SSz. 34, 1980, 1—17, 97—116, 194—209.

Németh Zoltán: A II. világháború Győr-Sopron megyei hadműveletei (1945. március 26—április 4.). SSz. 34, 1980, 289—302.

Nikolics Károly: Ryslavý, Kurt: Materialien zur Geschichte der Apotheken und Apotheker im Burgenland. Eisenstadt, 1979 (Burgenländische Forschungen 68.) SSz. 34, 1980, 188.

Rosnak, Hans (red.): Nördliche Dreiländerecke. Wien—Innsbruck, 1980, Belvedere Verlag, 88.

Nyéki Károly: Herceg Odeschalchi Miklós mártiromsága. MN. 36, 1980. okt. 22.

Az Országos Meteorológiai Szolgálat Központi Meteorológiai Intézete évkönyvei CVIII. kötet. 1978. 3. rész. Éghajlati adatok. Bp., 1980, 164

Ödenburger Sommeruniversität. NZ. 24, 1980. máj. 24. 4.

Paul, Hans: Kurt Ryslavý: Materialien zur Geschichte der Apotheken und Apotheker im Burgenland. Eisenstadt, 1979. BHBI. 42, 1980, 203—205.

Paul, Hans: Von den Anfängen der Sozialfürsorge im Bezirk Mattersburg. BHBI. 42, 1980, 175—185.

Peschka Alfréd: „Sopron Lövérék üdülőközpont rendezése” tervpályázat. Vá. 1980, 6. sz. 28—35.

Pethő Lajos: Hármaskönyvben. Beszélgetés Weiszböck Rezsőnével. MH. 3, 1980, 1. sz. 69—73.

Petrin, Silvia: Lindeck—Pozza, Irmtraut: Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg. III. Band: Die Urkunden von 1301 bis 1327, mit Nachträgen von 1233 bis 1301. Wien—Köln—Graz, Böhlau Nachf. 1979 BHBl. 42, 1980, 102—103.

Pettenkoffer László: A kékfrankos, a soproni borvidék uralkodó szőlőfajtája. SSz. 34, 1980, 261—265.

Plank, Stefan: Einige seltene oder für das Burgenland neue Porlinge. BHBl. 42, 1980, 6—20.

Porpáczy Aladár: A bogyós gyümölcs. A fekete berkenye (*anonia melanocarpa*). KSZ. 29, 1980. ápr. 3, 14. sz. 4.

Porpáczy Aladár: A bogyósok termesztésfejlesztésének fajtaigényei. Agrártudományi Közlemények 39, 1980, 430—433.

Prickler, Harald: Aufstieg und Fall der Salitterhöfe. P. 8, 1980, 3. sz. 6—7.

Prickler, Harald: Die doppelte Zapfenmass in den kaiserlichen Herrschaften Forchtenstein und Eisenstadt im 16. und 17. Jahrhundert. BHBl. 42, 1980, 129—150.

Pröhle Jenő:—Kubinszky Mihály: Hozzászólás Hiller István—Németh Alajos A háború és a felszabadulás krónikája (Sopron, 1941—45) című tanulmányához (SSz. 1978—1979). SSz. 34, 1980, 90—92.

R. A.: Maréchal Károly. 1902—1980. BKL-Ö. 31, 1980, 262.

R. F.: Hortus Botanicus Soproniensis. Élő növénygyűjtemény. Kertbarát Magazin 1980, ősz-tél, 18. p.

R. L.: Goldmark emlékezései. Vi. 45, 1980, 570.

R. V.: Beregi Gábor 1908—1960. BKL-B. 113, 1980, 856—857.

Raics István: Ein Komponist zwischen Budapest und Wien. Zum 150. Geburtstag von Karl Goldmark. P. 8, 1980, 3. sz. 28—29.

Raics István: Liszt-emléktábla Sopronhorpácson. Mu. 23, 1980, 3. sz. 8—9.

Rauch Gedenktafel in Ödenburg. NZ. 24, 1980. jan. 19.

Reingrabner, Gustav: Mihály Bucsay: Der Protestantismus in Ungarn 1521—1978. Ungarns Reformationskirchen in Geschichte und Gegenwart. Teil I. Im Zeitalter der Reformation, Gegenreformation und katholischen Reform. (Studien und Texte zur Kirchengeschichte und Geschichte 1. R., Bd. III/1.), Wien—Köln—Graz 1977. BHBl. 42, 1980, 207.

Rétháti László: A műemlékek károsodásának geotechnikai okai. M. 24, 1980, 246—252.

Rochelt, Hans: Kunst und Auftrag. Symposium in St. Margarethen. P. 8, 1980, 2. sz. 18—20.

Román András: Élő város—élő műemlékek. (Hommage à Kecskemét) ÉÉ. 12, 1980, 387—397.

Rozsnyai Ágnes—Sz. Gyivicsán Maria: A Magyarországon megjelent történelmi munkák (önálló kötetek, tanulmányok, cikkek) válogatott jegyzéke (1979. január 1.—december 31.). Sz. 114, 1980, 1089—1181.

S. L.: Halottaink: Ács Antal. EF. 1980, 1. sz. 18.

S. Zs.: Egy faipari mérnökre négy állás vár. Jól képzett szakemberek kellenek az erdő- és faiparban. DN. 37, 1980. okt. 11.

Saly Géza: Aki túlélte ... Ni. 100, 1980, 2. sz. 59.

- Sarkady Sándor: Szabó Jenő 70 éves. SSz. 34, 1980, 29—32.
- Schanda Beáta: Fiatalok hangja Zenei táborok. Mu. 23, 1980, 9. sz. 21—26.
- Schilfernte am Neusiedler See. NZ. 24, 1980. dec. 6.
- Schneider Lipót: Sopron városi közlekedésének fejlesztése. SSz. 34, 1980, 32—42, 34, 1980, 146—156.
- Schöberl Frigyes: GYSEV-történet bélyegen. V. 6, 1980, 3. sz. 3.
- Schöberl Frigyes: Ma már történelem. V. 6, 1980, 4. sz. 1.
- Schöberl Frigyes: Történelmi visszpillantás. V. 6, 1980, 8. sz. 3.
- Schusteritsch, E.: Der hienzische Wortschatz. Ein Werk Johann Neubauers. Zum Gedenken an den bekannten Mundartdichter. Unsere Post. Die Heimatzeitung der Ungarndeutschen (Stuttgart) 35. Jg. Nr. 7, 1980.
- Sedlmayr János: Az ún. „Tábornok-ház” helyreállítása Sopronban. M. 24, 1980, 211—225.
- Selmeczi Kovács Attila: Repcetermesztés Magyarországon. ASZ. 22, 1980, 56—96.
- Sieber, Eduard: Modell Mattersburg. BL. 31, 1980, 1/2. sz. 10—11.
- Simonffy András: Kompország katonái. É. 17, 1960, 612—626, 712—733, 811—831.
- Simonffy Emil: Horváth Zoltán: A jobbágyvilág alkonya Sopron megyében. Bp., 1976. Levéltári Szemle, 28, 1978 (1980), 735—738.
- Stark, Wilfried: Ein Beitrag zur Kenntnis der Libellenfauna des nördlichen Burgenlandes (Insecta: Odonata). BHBl. 42, 1980, 49—68.
- Süveg József: Az Erdészeti és Faipari Egyetem hallgatóinak alkalmassági vizsgálata, különös tekintettel a pályaeerdeklődésre. Tudomány és Mezőgazdaság, 18, 1980, 3. sz. 92—95.
- (Swantusch): Kein Herzklopfen beim Solo. NZ. 24, 1980. okt. 4.
- Sz. Gy.: Sikeres pályázat a borvidék fejlesztésére. Követésre méltó kezdeményezés Sopronban. KSz. 29, 1980. jan. 3. 1. sz. 6.
- Sz. L.: Győri beszélgetés. Megállítani vizeink szennyeződését... MV. 1980, 4. sz. 14—15.
- (Sz. L.): Vízellátás és csatornázás Komárom és Győr-Sopron megyékben. MV. 1980, 10. sz. 9.
- Sz. T.: Sopron virágai. KSz. 29, 1980. szept. 18. 38. sz.
- Sz. T.: Sopron virágai. KSz. 29, 1980. szept. 18. 38. sz. 8.
- Szabadhegyi Győző: FATE-élet Sopronban. Fa. 30, 1980, 179—181.
- Szabó János: „Kommt herein, hier ist's gut sein!” NZ. 24, 1980. febr. 2.
- Szabó Jenő: A harmadik Fiedler-krónika. SSz. 34, 1980, 331—333.
- Szabó Jenő: Irodalmunk követe. Kerpely Jenő, a költő, drámaíró és műfordító. MH. 3, 1980, 4. sz. 18—28.
- Szabó Jenő: Katri. MH. 3, 1980, 1. sz. 46—50.
- Szabó Jenő: A nagy tűzvész évének bűnügyi krónikája. SSz. 34, 1980, 43—44.
- Szabó Leventéné: A soproni Orsolya tér és Fegyvertár utca rehabilitációja. SSz. 34, 1980, 334—343.
- Szakács László: A bányászat emlékei Sopronban. MV. 1980, 11—12. sz. 53.

- Sz(akács) L(ászló)? : Vizrendezési munkák az ÉDVIZIG-nél. MV. 1980, 11—12. sz. 66.
- Szádeczky—Kardoss Gyula: Halmos Ferenc. GK. 32, 1980, 6. sz. 437—438.
- Szász János: A nyugati horvátok. Egy művelődésszociológiai kutatás néhány tapasztalata. MH. 3, 1980, 4. sz. 62—73.
- Szegi József: Biológiai szemlélet Kreybig Lajos munkásságában. Agrártudományi Közlemények, 39, 1980, 546—550.
- Szekeres Károly: Hazai tudósítások. Elfeledett székhely: Nemeskér, Sopron mellett. Evangélikusok „kegyhelye”. Magyarország, 17, 1980. szept. 21.
- Szekulity Péter: Magyarok között Burgenlandban. KÜ. 21, 1980. szept. 13.
- Szerkesztőségi ankétok. FÉ. 15, 1980, 2. sz. 58.
- Széchy Ágnes: Hivatása: környezetvédő. A dolgok összefüggenek. B 1980, 4. sz. 174.
- Székely György: Kereskedelem és városi agglomerációk Közép-Európában IV. Károly korában. ASZ. 22, 1980, 21—25.
- Székely Lajos: A soproni borvidék szőlőtermelésének, borászatának egységes fejlesztése. SSz. 34, 1980, 349—360.
- Székely, Tamás: „Ponzichter” auf der Bühne. NZ. 24, 1980. nov. 6.
- Szilágyi András: Egyházi gyűjtemények kincsei. Kiállítás az Iparművészeti Múzeumban. Bp., 17, 1980, 1. sz. 24—27.
- Szita Szabolcs: Észrevételek egy válasz kapcsán. SSz. 34, 1980, 324—325.
- Szita Szabolcs: Észrevételek Hiller István—Németh Alajos: A háború és a felzabálás krónikája (Sopron, 1941—1945) c. sorozatahoz. SSz. 34, 1980, 129—142.
- Szűts Tamás: A balesetmentes közlekedésért Sopronban. Vasutas, 30, 1980, 4. sz. 24—25.
- Takács Ernő, Vőneky György, Alliquander Ödön búcsúbeszéde. Nehézipari Műszaki Egyetem Közleményei. I. sorozat: Bányászat 28, 1980, 1—2. füzet. 9—14.
- Takács Tibor: Soproni séták, soproni emberek. NSzV. 108, 1980. aug. 20.
- Tanácskozás Fertődön. KSz. 29, 1980. júl. 10. 28. sz. 1.
- Tárczy-Hornoch Antal akadémikus 80. születésnapjára. GK. 32, 1980, 436—437.
- Tardy Lajos: Tiszta szemmel visszanézni. ÉS. 24, 1980. aug. 2. 31. sz. 2.
- Tárkány Szűcs Ernő: Jogi népszokások parasztságunk öröklési rendjében (1700—1945). ASz. 22, 1980, 273—310.
- Taschner Frigyes: A Soproni Foglalkoztató Kisegítő Iskola és Nevelőotthon története (1947—1977). SSz. 34, 1980, 235—248.
- Tilkovszky Lóránt: A weimari Németország és a Duna-medence német kisebbségei. Sz. 114, 1980, 201—228.
- Timár László: Az idegenforgalom földrajzi vizsgálatának néhány kérdése. FÉrti. 29, 1980, 273—301.
- Tószegi Zsuzsa—Vörös Györgyné: Az agrárfelsőoktatási könyvtárak fejlődése az V. ötéves terv (1976—1980) időszakában. MÉIK. 1980, 3—4. sz. 3—12.
- Tóth Endre: Silvanus viator. Egy adat Pannónia római kori vallási életéhez. SSz. 34, 1980, 169—175.

- Tóth Erzsébet: A területi csapadék és párolgás a Fertő tó vízgyűjtőjén. In: Beszámoló az 1978-ban végzett tudományos kutatásokról. Bp., 1980, 167—180.
- Tóth László: Megértették az idők szavát... MH. 3, 1980, 2. sz. 108—110.
- Tóth László: A társadalomtudományi kutatómunka fejlesztésének néhány kérdése Győr-Sopron megyében. MH. 3, 1980, 3. sz. 15—20.
- Tremkóné Meszleny Mária: Tallózás a könyvtárismeretekben. Könyvtári Figyelő, 26, 1980, 261—268.
- Tschach, Maria: Bericht über eine Molluskenfauna bei Mattersburg. BHB. 42, 1980, 198—199.
- Tschach, Maria: Pectinidenfunde am Zimmermansberg (Hornstein). BHB. 42, 1980, 197—198.
- Ünnepi események Sopronban. EF. 1980, 1. sz. 2—4.
- Vadász Sándor: Nagyon bizalmas élelmezési helyzetjelentés, 1919. július 25. ASz. 22, 1980, 463—471.
- Varga Ferenc: Még egyszer a pusztacsaládi kehelyről. SSz. 34, 1980, 266—269.
- Varga László: Sopron megye szövetkezeti mozgalmi a Tanácsköztársaság idején. SSz. 34, 1980, 344—348.
- Vass Andrásné: Nyílt borbírálat, Sopron. KSz. 29, 1980. dec. 4. 49. sz. 6.
- Vásárhelyi Judit: A győri Székeseházi Könyvtár possessorai IV. Egyéb, sem Erdélyhez, sem Gyórhöz nem kapcsolható hazai személyiségek könyvei. MKSz. 96, 1980, 325—349.
- Veränderungen in Agendorf. NZ. 24, 1980. szept. 20.
- Vielhaber, Christian: Freizeitwohnsitze im Neusiedlersee-Raum. BHB. 42, 1980, 105—128.
- Vinczai István—Windisch Aladárné: Az 1977. évi Magyarországon megjelent hadtörténelmi irodalom bibliográfiája. HK. 17, 1980, 172—191; Az 1978. évi Magyarországon megjelent hadtörténelmi irodalom bibliográfiája. HK. 27, 1980, 658—672.
- Visszhang. ÉS. 24, 1980. aug. 2. 31. sz. 2.
- Weihnachtsbaumkugeln aus Ödenburg. NZ. 24, 1980. dec. 6.
- Wissenschaftliche Zusammenarbeit. Mattersburger Gespräch 1980. NZ. 24, 1980. okt. 4.
- Wolm, Karl: Mörbisch — vielleicht ein Modellfall? P. 8, 1980, 2. sz. 6—7.
- Zachar József: A francia királyság 18. századi magyar huszárai. Történelmi-statisztikai tanulmány. HK. 27, 1980, 523—554.
- Zádor Alfréd: Aujeszky László—Schilling Ferenc—Somogyi Sándor (szerk.): A Fertő-táj bioszféra-készleteinek hasznosítása. Bp., 1976. SSz. 34, 1980, 280—283.
- Zelfer, Hans Peter: 20 Jahre Diözese Eisenstadt. BL. 31, 1980, 3/4. sz. 12—13.
- Zeltner, Franz: Brennborg. NZ. 24, 1980. szept. 6.
- Zentai László: Egy soproni színpad, a Civitas útja. Népművelés 27, 1980, 11. sz.
- Zimányi Vera: Gazdasági és társadalmi fejlődés Mohácstól a 16. század végéig. Sz. 114, 1980, 511—574.

MUNKATÁRSAINK:

Feld István művészettörténész, Budapest, Országos Műemléki Felügyelőség

Varga Gyula csoportvezető, 1141 Budapest, Fischer István u. 142/B. II/9

Jakus Lajos ny. iskolaigazgató, 2614 Penc

Dr. Szabó Jenő író, Sopron, Madách u. 11.

Dr. Merényi László történész, 1037 Budapest, Luther u. 4—6 B. ép. III/16.

Gollnhoser Sándor városi tanácselnökhelyettes, Sopron, Pf. 127

Dr. Vanyó Tihamér főiskolai tanár, Pannonhalma, Vár 1.

Hárs József statikus szerkesztő, Sopron, Május 1. tér 21—23.

Dr. Hiller István könyvtári főigazgató, Sopron, EFE

Mastalirné Zádor Márta tud. főmunkatárs, Sopron, EFE

Dr. Berecz Dezső író, Sopron, Kisfaludy u. 8.

LEVÉLSZEKRÉNY

Berecz Dezső írja: Több olvasónk érdeklődött Nagy színészek soproni kezdései c. cikkem (SSz. 1981,262) 3. lábjegyzetében említett ama plágium-vita mibenlétéről, amely Újváry Béla soproni reáliskolai tanár és Csíky Gergely között folyt le éppen száz évvel ezelőtt. Nem hiszem, hogy az irodalomtörténet valahol foglalkozott volna vele, hiszen semmiesetre sem jelentős esemény, de Sopron kultúrhistoriájában mégis érdemes megemlíteni. Én a Sopron c. újság 1881. május 4-i és 26-i számában bukkantam rá. Két, „cs.j.i.” jegyzésű cikk nyomán a következő tényállás állapítható meg: Újváry Béla Farkasok közt c. öt felvonásos drámáját benyújtotta a Nemzeti Színházba, melynek bíráló bizottsága a darabot visszautasította azzal, hogy előadásra nem alkalmas. A bíráló bizottságnak tagja volt Csíky Gergely, a már köztiszteletben álló színműíró és színházi szakember. Ezt követően jelent meg Csíky Gergelynek A múlt c. elbeszélése, melyben Újváry az ő elutasított darabjának témáját vélte felfedezni. Egyik budapesti lapban nekitámadt Csíkynek, plágiummal gyanúsította s azzal, hogy bíráló bizottsági tagságával visszaélt. Csíky éktelen dühvel válaszolt, a vádat visszautasította és Újváryt személyében is támadta, többek között obszkurus tanárnak nevezte. Hivatkozott arra, hogy ő elbeszéléseinek eszméjét 1879-ben jegyezte föl, amikor Újváry darabját még nem olvasta. Érdekes módon arról nem esett szó, vagy legalább is erről a fenti újságcikkek nem tesznek említést, hogy a két írásmű között eszmei hasonlóság ne lett volna. Újváry döntőbírótság összehívását követelte, Csíky pedig azt javasolta, hogy ellenfele forduljon a Tudományos Akadémiához. Újváry erre nem volt hajlandó s mivel a felek megegyezni nem tudtak, a közvélemény pedig mindinkább Csíky mellé szegődött, a vita döntetlen eredménnyel befejeződött. Annál is inkább, mivel az a budapesti lap, amely Újváry támadását örömmel, sőt „rikító hangon” közölte, szintén elpártolt Újvárytól. Újváry azonban nem tudott vesztés maradni, ezért Farkasok közt c. drámáját kinyomtatta, A két apa c. új darabjával pedig megpályázta a Tudományos Akadémia Teleki-jutalmát, s el is nyerte a 100 aranyat. Jellemző, hogy pályázatának jelíge: Fellebezek!

Az említett két újságcikk szerzője tárgyilagosan megállapítja, hogy a vitában egyik fél se viselkedett rokonszenvesen: Újváry kihívó hangon, túlzott önérettel támadta a megbecsült író, a plágiumot csak állította, de nem bizonyította, Csíky pedig magához méltatlanul gorbáskodott, személyeskedett. A cikkek szerzője budapesti lapokra hivatkozik, de név szerint csak a Hon-t említi, Jókai lapját, melybe Csíky írt. A május 26-i, Sopronban megjelent cikk egyszersmind beszámoló a Farkasok közt c. dráma soproni bemutatójáról (IV. 30.), helyesebben annak egyetlen soproni előadásáról. Megtudjuk belőle, hogy röviddel azelőtt Kolozsvárott is bemutatták a darabot s az eredmény: teljes bukás. Sopronban, írja a cikkíró, „tisztességes” sikert aratott, ami a színészek lelkesedésének köszönhető. (Beódy Gábor társulatához igen jó prózai színészek tartoztak.) A cikkíró a darabról így nyilatkozik: Drámaiatlan szerkezetű, vontatott menetű, a cselekmény nem fejlődik, a jellemek se mozognak, a drámának négy főhőse is van s az összekuszált cselekményben a közönség nem ismeri ki magát. Jogosan következtethetünk arra, hogy a bíráló bizottságnak bizony igaza volt, de igaza lehetett Csíky Gergelynek is, hiszen Újváry darabjában annyi motívum zsúfolódott össze, hogy az ország bármelyik írója könnyen keveredhetett volna plágium gyanújába.

SOPRONI SZEMLE

Ödenburger Rundschau

Lokalhistorische Quartalschrift

Redaktion: Karl Mollay

Inhaltsverzeichnis:

Feld, Stefan: Baugeschichte der Friedhofskapelle in Losing

Aktuelle Fragen der Ödenburger Geschichtsforschung

Varga, Gyula: Die Gemeinde Pusztacsalád zwischen den zwei Weltkriegen (1918—1945)

Kleine Mitteilungen

Szabó, Jenő: Rechenschaft des städtischen Zeugmeisters Ignatz Laurenz Pellican über das Jahr 1692

Jakus, Ludwig: Die Ödenburger Schulmeisteranstalt (1829—1858) als Vorgängerin der Lehrerpräparandie

Merényi, Ladislaus: Die Streikbewegung im Jänner 1918 und das Ödenburger Komitat

Kulturelles Leben in Ödenburg

Gollnhofer, Alexander: Die Ausstellung von Alois Szabó in Budapest

Nekrologe

Vanyó, Tihamér: Der Germanist Franz Geisa Karsai (1905—1981)

Hárs, Josef: Der Bauingenieur Leopold Schneider (1895—1981)

Bücherschau

Hiller, Stefan—Mastalir-Zádor, Martha: Ödenburg-Bibliographie für das Jahr 1980

Briefkasten

Unsere Mitarbeiter

Inhaltsverzeichnis

KÉRELEM A SOPRONI SZEMLE MUNKATÁRSAINHOZ!

A szerkesztés és a nyomda munkájának elősegítése érdekében munkatársainktól a következőket kérjük:

1. *A kézirat gépelése.* Mind a főszöveg, mind a lapalji jegyzetek (külön lapokon!) 2-es sortávolsággal, balodalon 20 betűhelynyi margóval gépelendők.

A gépelési hibákat kézírással javítsuk ki. Ugyancsak kézírással jelöljük be az írógépen hiányzó jeleket, mint pl. *i, ú, I, Ú* stb. Egyebeket kézzel ne javítsunk bele.

A szerző nevét a kézirat címe fölött, balszélre gépeljük, a cikket a szerző ne zárja le aláírásával.

A főszövegben a lapalji jegyzetre félsorral emelt, tintával bekarikázott számjeggyel utalunk, pl. ... városokat¹⁹.

A szerkesztőségbe ne másolati példányt, hanem jól olvasható első példányt küldjünk.

2. *A lapalji jegyzetek.* Ide kerülnek a főszöveget kiegészítő részletek, adatok, főleg pedig a főszöveget hitelesítő, igazoló *pontos* irodalmi utalások, *pontos* forrásjelzések. A jegyzeteket folyamatosan, egész számmal számozzuk, a cikk szövege után külön lap(ok)ra írjuk.

Könyvere, lapszámra első alkalommal így utalunk: pl. Csatkai Endre: A soproni színészet története 1841—1950. Sopron, 1960, 15. — A továbbiakban így Csatkai i.m. 32. (Ha ugyanannak a szerzőnek válogatva több művét idézzük, akkor a továbbiakban így: Csatkai: A soproni színészet 43). Ha a megjelenés helye Budapest, ezt így: Bp.

Folyóirat cikkére így: Jakubovich Emil: A legrégebb magyar missilis levél. Magyar Nyelv 1925, 114—20. — A Soproni Szemle nevét állandóan rövidítve írjuk: SSz.

Gyűjteményes munkában megjelent cikkekre így; pl. Hází Jenő: Sopron város címere. Vö. Heimler Károly (szerk.): Sopron topográfiája. Sopron, 1936, 79—84.

Újságcikkre így: pl. A szerző neve: A cikk címe. Soproni Hírlap 1932. nov. 14.

Idegen nyelvű műre így; pl. Semmelweis, Karl: stb.

Levéltári forrásra így: A levéltár megnevezése: A levéltári jelzet. — A Győr-Sopron megyei 2. sz. Levéltár (Sopron) nevét mindig rövidítve írjuk: GySmL. 2. sz. (Sopron m. vagy Sopron város).

3. Egyéb részletkérdésekben a SSz. legújabb számai irányadók.

4. A szerzők szedési utasításokat (pl. kurzív szedés *aláhúzással* stb.) ne adjanak.

A szedési utasításokat a szerkesztő adja meg. Esetleges kívánságokat a szerkesztővel kell megbeszélni.

5. A cikkek illusztrálásához szél nélküli tónusos fényképe(ke)t vagy klisírozásra alkalmas rajzot (térképvázat!) kérünk. Az illusztrációkat kérjük megszámozni, külön jegyzéken a számozás sorrendjében a képek (rajzok) aláírását közölni.

Kérjük a fénykép(ek), ill. a rajz(ok) készítőjének a nevét is.

OLVASÓINKHOZ!

A Soproni Szemle Sopron városának és környékének helytörténeti folyóirata, negyedévenként, összesen évi 24 iv terjedelemben jelenik meg.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Irodájánál (1900. Budapest, V., József Nádor tér 1.) és minden postahivatalnál. Előfizetési díj: évi 96.— Ft; félévre 48.— Ft; példányonkénti eladási ár 24.— Ft.

Pénzforgalmi jelzőszám: MNB 215—96162.

Régebbi évfolyamok és példányok (1955-től) a Szerkesztőségnél rendelhetők.

Levélcím: Soproni Szemle Szerkesztősége, Sopron Városi Tanács V.B. Művelődési Osztálya

Kérjük, hogy munkánkat új előfizetők szerzésével is támogassák.

SOPRONI SZEMLE

A szerkesztésért Mollay Károly felel

Kiadja: a Győr-Sopron megyei Lapkiadó Vállalat

Felelős kiadó: Szabó Kálmán

Készült a Széchenyi Nyomda Soproni üzemében (Sopron, Csengery u. 49.)

81.4699 — Felelős vezető: Nagy Iván igazgató

Terjeszti: a Posta Központi Hírlap Iroda

HU ISSN 0133—0748